

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Α. ΒΕΤΣΙΟΣ

**Η ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ
ΒΕΝΕΤΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18ο
ΑΙΩΝΑ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Υποβλήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας
Ημερομηνία Προφορικής Εξέτασης : 23/12/2004

Εξεταστική Επιτροπή

Ιωάννης Ψαράς , Καθηγητής ,
Πρόεδρος της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής
Άρτεμις Ξανθοπούλου-Κυριακού , Καθηγήτρια ,
Μέλος της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής
Μελπομένη Κατσαροπούλου , Επίκουρη καθηγήτρια ,
Μέλος της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής

Ζαχαρίας Τσιρπανλής , Καθηγητής , εξεταστής
Ιωάννης Κολιόπουλος , Καθηγητής , εξεταστής
Ιωάννης Αλεξανδρόπουλος , Αναπληρωτής Καθηγητής , εξεταστής
Αγγελική Σφήκα-Θεοδοσίου , Επίκουρη Καθηγήτρια , εξεταστής

- Ελευθέριος Λ. Βέτσιος
- Α.Π.Θ.

Τίτλος Διδακτορικής Διατριβής : «Η διπλωματική και οικονομική παρουσία των Βενετών στην περιοχή της Άρτας κατά τον 18^ο αιώνα»
ISBN

«Η έγκριση της παρούσης Διδακτορικής Διατριβής από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέως» (Ν. 5343/1932 , άρθρο 202 , παρ.2)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Βραχυγραφίες.....	5
Προλεγόμενα	6

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ ΤΟ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟ ΚΑΙ Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ

Κεφάλαιο Α΄ : Το προξενείο της Άρτας	
1. Οι λόγοι ίδρυσης.....	22
2. Έναρξη λειτουργίας και εξέλιξη.....	24
3. Έδρα.....	37
4. Τα γεωγραφικά όρια δικαιοδοσίας	48
5. Εξάρτηση	39
Κεφάλαιο Β΄ : Οι προξενικές αρχές	
1. Τρόπος εκλογής των προξένων και υποπροξένων.....	41
2. Οι πρόξενοι και οι υποπρόξενοι.....	44
3. Τα καθήκοντα των προξένων και υποπροξένων.....	69
4. Το υπαλληλικό προσωπικό και οι προστατευόμενοι.....	74
5. Τα έσοδα του προξενείου.....	77
6. Τα έξοδα του προξενείου	91

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΒΕΝΕΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ

Κεφάλαιο Α΄ : Το βενετικό προξενείο ως κέντρο της κοινωνικής ζωής των Βενετών.....	100
Κεφάλαιο Β΄ : Σχέσεις Βενετών και Τούρκων	
1. Η οθωμανική πολιτική και διοικητική οργάνωση στην περιοχή της Άρτας ..	102
2. Οι σχέσεις της οθωμανικής διοίκησης με τους Βενετούς.....	110
Κεφάλαιο Γ΄ : Δοσοληψίες Βενετών με μητροπολίτες Ναυπάκτου και Άρτας	
1. Η ορθόδοξη Εκκλησία της μητρόπολης Ναυπάκτου και Άρτας	126
2. Η συνεργασία των μητροπολιτών Ναυπάκτου και Άρτας και των επισκόπων της περιοχής με τις βενετικές αρχές.....	127
Κεφάλαιο Δ΄ : Σχέσεις Βενετών και Ελλήνων	
1. Ανταγωνισμοί των Βενετών και Ελλήνων.....	132
Κεφάλαιο Ε΄ : Η στάση των Βενετών απέναντι στους Γάλλους και τους άλλους Ευρωπαίους	
1. Οι σχέσεις Βενετών και Γάλλων στην περιοχή της Άρτας.....	146
2. Οι σχέσεις των Βενετών με τους εκπροσώπους των άλλων ευρωπαϊκών κρατών	155

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ
ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΩΝ ΒΕΝΕΤΩΝ

Κεφάλαιο Α΄ : Παράγοντες που επέδρασαν στη διεξαγωγή του εμπορίου	
1. Θετικοί παράγοντες.....	159
2. Αρνητικοί παράγοντες	
2.1 Οι επιδημίες	163
2.2 Οι πειρατές και κουρσάροι	171
2.3 Οι οθωμανικοί δασμοί	182
2.4 Οι πόλεμοι.....	194
2.5 Η ληστεία	198
2.6 Οι κατά καιρούς τοπικές ταραχές	204
2.7 Το λαθρεμπόριο	206
Κεφάλαιο Β΄ : Δρόμοι μεταφοράς των προϊόντων	
1. Το θαλάσσιο εμπόριο και οι όροι διεξαγωγής του	
1.1 Ο Αμβρακικός κόλπος	208
1.2 Οι λιμνοθάλασσες – Τα ιχθυοτροφεία	211
1.3 Οι αλυκές	217
1.4 Τα επίνεια της Άρτας	219
1.5 Η ναυτιλιακή κίνηση στα επίνεια της Άρτας.....	221
1.6 Τύποι βενετικών πλοίων	224
1.7 Καπετάνιοι και πληρώματα	229
1.8 Τα ναυτιλιακά έγγραφα.....	234
2. Το εμπόριο στην Ήπειρο.....	236
Κεφάλαιο Γ΄ : Μέσα συναλλαγών	
1. Το νόμισμα.....	240
2. Η συναλλαγματική.....	246
3. Δάνεια και τοκογλυφία	248
4. Μέτρα και σταθμά	250
Κεφάλαιο Δ΄ : Οι εμπορικές ανταλλαγές	
1. Οι εισαγωγές	253
2. Οι εξαγωγές.....	259
3. Η εσωτερική αγορά.....	272
Συμπεράσματα	282
Παράρτημα.....	289
Βιβλιογραφία	338
Ευρετήριο.....	354

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

αν. διδ. διατρ	: ανέκδοτη διδακτορική διατριβή
αρ.	: αριθμός
A.S.V.	: Archivio di Stato di Venezia
b.	: busta
βλ.	: Βλέπε
χ.α.	: χωρίς αρίθμηση
χ.α.φ.	: χωρίς αρίθμηση φύλλο ή φύλλων
f.	: filza
M.C.C.	: Museo Civico Correr
ό.π.	: όπου παραπάνω
πρβ.	: παράβαλε
P.T.M.	: Provveditori da Terra e da Mar
σ. , σσ.	: σελίδα , σελίδες
σημ.	: σημείωση
τ.	: τόμος ή τόμοι
τεύχ.	: τεύχος/η
υποσ.	: υποσημείωση
φακ.	: φάκελος

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα αποτέλεσε πεδίο οξύτατου εμπορικού ανταγωνισμού μεταξύ των οικονομικά ισχυρών ευρωπαϊκών κρατών. Η Γαλλία και η Αγγλία κατά πρώτο λόγο και κατά δεύτερο η Αυστρία και τα κράτη της ιταλικής χερσονήσου προσπάθησαν να εξασφαλίσουν κυρίαρχη θέση στο εμπόριο που διεξαγόταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το παρηκμασμένο οικονομικό σύστημα της τελευταίας, που στηριζόταν στις φεουδαρχικές παραγωγικές σχέσεις, δεν είχε πλέον τη δύναμη να αποτρέψει τη διαμόρφωση των νέων συνθηκών διεξαγωγής του εμπορίου. Μέσα σ' αυτό το έντονο ανταγωνιστικό πλαίσιο διαμορφώθηκε η μορφή και ο χαρακτήρας των εμπορικών ανταλλαγών. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτέλεσε πηγή πρώτων υλών για την αυξανόμενη βιοτεχνία των ευρωπαϊκών κρατών, ενώ απορροφούσε ή διοχέτευε στον ασιατικό χώρο τόσο τα βιοτεχνικά τους προϊόντα όσο και τα αποικιακά τους είδη. Ο ρόλος των οικονομικά ισχυρών ευρωπαϊκών κρατών αποσκοπούσε στην απόλυτη ένταξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο σύστημα της καπιταλιστικής αγοράς, που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται από τα πρώτα στάδια της βιομηχανικής επανάστασης στα αναπτυγμένα ευρωπαϊκά κράτη, και στην εμπορευματοποίηση της αγροτικής παραγωγής σύμφωνα με τις απαιτήσεις της διεξαγωγής του διεθνούς εμπορίου. Από την άλλη μεριά το οθωμανικό κράτος διευκόλυνε την οικονομική εξάπλωση των προηγμένων ευρωπαϊκών κρατών στο χώρο του, παραχωρώντας τους οικονομικά προνόμια, πράγμα που επηρέασε έως ένα βαθμό και τη διαμόρφωση της σύγχρονης Ευρώπης, επειδή την περίοδο εκείνη άρχισε, έστω μερικά, η ένταξη και της Ανατολικής Μεσογείου στην ευρωπαϊκή, βόρεια και δυτική, οικονομική σκηνή¹. Μέσα λοιπόν στη νέα οικονομική πραγματικότητα που διαμορφώθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εντάσσεται και η διπλωματική και οικονομική παρουσία των Βενετών στην τουρκοκρατούμενη περιοχή της Άρτας κατά τον 18^ο αιώνα, παρουσία που αποτελεί το θέμα της εργασίας μου.

Η Βενετία κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα βρισκόταν σε πορεία παρακμής, με εξασθενημένη οικονομική και πολιτική παρουσία στον

¹Βλ. R. Mantran, «La navigation vénitienne et ses concurrentes en Méditerranée orientale aux XVIIe et XVIIIe siècles», *Mediterraneo e Oceano Indiano*, Atti del sesto colloquio internazionale di storia marittima, tenuto a Venezia dal 20 al 29 Settembre 1962, σ. 384· Β. Κρεμμυδάς, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)*, σσ. 21- 68· Ο. Κατσαρδής-Hering, *Η Ελληνική παροικία της Τεργέστης*, τ. 1, σσ. 1-4· Η. Inalcik – D. Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Cambridge 1994, σσ. 2-3, 6, 384.

ευρωπαϊκό χώρο , η οποία είχε αρχίσει να γίνεται ορατή από τον προηγούμενο αιώνα. Η προϊούσα παρακμή της Γαληνότατης Δημοκρατίας οφειλόταν σε πολλούς λόγους. Αρχικά οι μακροχρόνιες πολεμικές συγκρούσεις της Βενετίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία για την διατήρηση των κτήσεών της στην Ανατολή οδήγησε στην εξασθένηση της βενετικής οικονομικής και πολιτικής παρουσίας στη Μεσόγειο. Έπειτα οι μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις της Ισπανίας , της Πορτογαλίας , της Αγγλίας, της Ολλανδίας (Κάτω Χωρών) , της Γαλλίας και άλλων ευρωπαϊκών κρατών πέραν του Ατλαντικού , περιθωριοποίησαν εμπορικά τη Βενετία , που αδυνατούσε να ανταπεξέλθει , όπως στο παρελθόν , στον μεγάλο ανταγωνισμό της ξένης ναυσιπλοΐας. Η Βενετία δεν βρισκόταν πια στην πρωτοπορία της τεχνολογικής και οργανωτικής κίνησης της υπόλοιπης Ευρώπης. Επιπλέον , η σταδιακή οικονομική διεΐσδυση των βόρειων ανταγωνιστών της στην Ανατολή , χώρο στον οποίο κυριαρχούσε εμπορικά την υστερομεσαιωνική περίοδο , τοποθέτησε τη Βενετία σε ρόλο περιφερειακό και σε θέση κατώτερη από τα μεγάλα λιμάνια της Γαλλίας , της Αγγλίας και της Ολλανδίας. Η αδυναμία αυτή της Βενετίας να συμμετάσχει πολιτικά στη διαμόρφωση των νέων εξελίξεων, που συντελούνταν στον ευρωπαϊκό χώρο , δημιούργησε νέα δεδομένα στον διεθνή συσχετισμό και αποτέλεσε ένα σημαντικό γεγονός από τις αρχές του 16^{ου} έως και τον 18^ο αιώνα. Στη νέα κατάσταση που διαμορφωνόταν στην Ευρώπη , η Βενετία είχε ως βασική πολιτική επιδίωξή της να τηρήσει αυστηρή ουδετερότητα στους ευρωπαϊκούς πολέμους της εποχής¹.

Παρ' όλα τα προσωρινά θετικά αποτελέσματα , η πολιτική ουδετερότητας της Βενετίας οδήγησε στην εξασθένηση των δυνάμεών της. Έτσι , με τη λήξη του τελευταίου βενετοτουρκικού πολέμου (συνθήκη Passarowitz ή Požarevac 1718) , η βενετική παρουσία στην ανατολική Μεσόγειο κατέρρευσε οριστικά και οι κτήσεις της Γαληνότατης Δημοκρατίας στο Ιόνιο και στη Δαλματία μικρή χρησιμότητα μπορούσαν να έχουν. Επιπλέον , η Βενετία παραμέλησε τον εμπορικό της στόλο , υστέρησε στον τομέα της ναυπηγικής τεχνολογίας , δεν αναζήτησε νέους εμπορικούς δρόμους που θα ενδυνάμωναν την οικονομία της , με αποτέλεσμα τα προηγμένης ναυπηγικής τεχνολογίας εμπορικά πλοία των βόρειων ευρωπαϊκών κρατών να κυριαρχήσουν σταδιακά στη Μεσόγειο από τις αρχές του 17^{ου}

¹ Βλ. G. Luzzatto , *Studi di storia economica veneziana* , Padova 1954 , σσ. 14 , 17-20· D. Sella , «Crisis and transformation in Venetian trade» , *Crisis and change in the Venetian economy in the 16th and 17th centuries* , a cura di Pullan B. , London 1968 , σσ. 104-105· W. H. McNeill , *Venice. The Hinge of Europe 1081-1797* , Chicago/London 1974 , σ. 217 , 222· Γ. Σιορόκας , *Το Γαλλικό Προξενείο της Άρτας (1702-1798)* , Ιωάννινα 1981 , σ. 26.

αιώνα , μονοπωλώντας όλο και περισσότερο τις εμπορικές μεταφορές. Από την άλλη μεριά όμως πρέπει να επισημανθεί ότι η συνθήκη του Passarowitz έδωσε τη δυνατότητα στη Βενετία να εξομαλύνει τις διαφορές της με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και να αναπτύξει φιλικές σχέσεις με την Αυστρία , από τις πιο επίφοβες δηλαδή για την υπόστασή της , πολιτικές και στρατιωτικές δυνάμεις. Παράλληλα , όπως αναφέρει και ο J.J. Norwich , «ογδόντα χρόνια ειρήνης είναι αναμφισβήτητα καθόλου ασημαντη απόδοση μιας σοφής διακυβέρνησης και επιτυχημένης διπλωματίας. Πολύ περισσότερο , ήταν μια περίοδος όπου ο μέσος πολίτης δε φαίνεται να ήταν λιγότερο ευτυχής ή να απολάμβανε μικρότερη επάρκεια αγαθών απ' ό,τι σε προηγούμενες εποχές. Ήταν μια περίοδος όπου η οικονομία , αν δεν άνθιζε συνεχώς , τουλάχιστον δεν επέβαλλε την πληρωμή φόρων για τη διεξαγωγή πολέμων»¹.

Αλλά οι αιτίες παρακμής της Βενετίας πρέπει να αναζητηθούν και σε άλλους λόγους. Η Βενετία έδειξε , στον πολιτικό και τον κοινωνικό τομέα , αδυναμία να ακολουθήσει τις νέες ιδέες που κατέκλυζαν εκείνη την περίοδο την Ευρώπη , γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη συνακόλουθη αδυναμία της να αλλάξει τις πολιτικοκοινωνικές της δομές σύμφωνα με τις νέες συνθήκες. Έτσι , το δύσκαμπτο διοικητικό της σύστημα παράλληλα με τον έντονο κρατικό παρεμβατισμό σε όλα τα επίπεδα της πολιτικοοικονομικής ζωής εμπόδισαν τη Βενετία να προσαρμοστεί σε μια ιστορική πραγματικότητα που συνεχώς μεταβαλλόταν. Παράλληλα δεν πρέπει να αγνοηθούν τα πλήγματα που δεχόταν η οικονομία της Βενετίας από τη δράση των πειρατών , που καθοδηγούνταν κυρίως από τα βορειοαφρικανικά κράτη , επειδή δρούσαν στον ίδιο ζωτικό χώρο μ' αυτή , τη Μεσόγειο. Πλήγματα δέχτηκε ακόμη η Βενετία και από την ανάπτυξη στην ιταλική χερσόνησο άλλων εμπορικών κέντρων , όπως το «ελεύθερο λιμάνι» του Λιβόρνου στο Τυρρηνικό πέλαγος , η Αγκόνα στις ανατολικές ακτές του παπικού κράτους και , κυρίως , το λιμάνι της γειτονικής Τεργέστης , που διεκδικούσε , ήδη από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα , δεσπόζουσα θέση στην Αδριατική. Επιπλέον τα βόρεια ευρωπαϊκά κράτη άρχισαν από τον 17^ο αιώνα να διοχετεύουν στην αγορά , σε ανταγωνιστικές τιμές , δικά τους προϊόντα , στα οποία παραδοσιακά η Βενετία διακρινόταν , όπως τα υφάσματα , παρόλο που αυτά , της βόρειας Ευρώπης , ήταν κατώτερης ποιότητας. Αδύναμη η Βενετία να παρακολουθήσει τις εξελίξεις της νέας τεχνολογίας και να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις μιας μαζικής αγοράς , που προτιμούσε προϊόντα πιο φθηνά , δεν στάθηκε ικανή να αντισταθεί αποτελεσματικά στον ανταγωνισμό των υπόλοιπων Ευρωπαίων. Σοβαροί

¹ Βλ. J.J. Norwich , *Ιστορία της Βενετίας* , Αθήνα 1993 , σσ. 560 , 564-567. Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης-Βενετίας κατά τον 18^ο αιώνα* , (αν.διδ.διατρ.) , Θεσσαλονίκη 2000 , σ. 18.

λόγοι τέλος για την κάμψη της Γαληνότατης Δημοκρατίας τον 17^ο αιώνα θεωρούνται η υπερτίμηση των προϊόντων της με τους υπερβολικούς φόρους σε ναύλους και εμπορεύματα , καθώς και η έλλειψη συντονισμένου σχεδίου των θαλάσσιων ταξιδιών στην Ανατολή , αιτίες που προσπάθησε να απαλείψει , δυστυχώς κάπως αργά , τον 18^ο αιώνα¹.

Εντούτοις , παρά την παρακμή αυτή , που μεγάλωνε όσο προχωρούσε ο 18^{ος} αιώνας , ιδιαίτερα σε τοπικό επίπεδο που μας ενδιαφέρει εδώ , οι βενετικές κτήσεις στο Ιόνιο και την Αδριατική και πιο πολύ της Πρέβεζας και της Βόνιτσας , που έλεγχαν την είσοδο του Αμβρακικού κόλπου (συνθήκη Passarowitz 1718) , μετέβαλαν τους Βενετούς σε ρυθμιστές της οικονομίας στην περιοχή της Δυτικής Ελλάδας. Ακόμη , η εκτόπιση των Βενετών από το υπερπόντιο εμπόριο συντέλούσε ώστε οι πρώην θαλασσοκράτορες να είναι ιδιαίτερα ευαίσθητοι στις περιοχές που ήταν ακόμη κάτω από τον άμεσο έλεγχό τους. Επιπλέον , ο γαλλικός κυρίως εμπορικός «ιμπεριαλισμός» στη Δυτική Ελλάδα , με την ίδρυση προξενείου στην Άρτα στα 1702 , υποχρέωσε τη Γαληνότατη Δημοκρατία να επιστρατεύσει όλες τις δυνάμεις της για να αντεπεξέλθει στον νέο αυτόν ανταγωνισμό και να παρατείνει έτσι την παρουσία της στο Ιόνιο².

Στα πλαίσια λοιπόν αυτής της πολιτικής η Βενετία στράφηκε στη δημιουργία προξενείου στην Άρτα , θεωρώντας σημαντική την εμπορική θέση της τελευταίας. Η περιοχή της Άρτας εξάλλου από την υστερομεσαιωνική ακόμη περίοδο αποτελούσε χώρο προνομιακό για το εμπόριο της Βενετίας³. Η ίδρυση προξενείου στην Άρτα υλοποιήθηκε στα 1720 και πρέπει να συσχετισθεί με τη συνθήκη του Passarowitz (1718) , που παρείχε τη δυνατότητα στη Βενετία τέτοιων οικονομικών

¹ Βλ. B. Dudan , *Il Dominio Veneziano di Levante* , Bologna 1938 , σσ. 176-177· U. Tucci , «La marina mercantile veneziana nel settecento» , *Bollettino dell' Istituto di Storia della Societa e dello Stato Veneziano* 2 (1960) , σ. 200· B. Caizzi , *Industria e commercio della Repubblica Veneta nel XVIII secolo* , Milano 1965 , σ. 5· D. Sella , «The rise and fall of the Venetian industry» , *Crisis and change in the Venetian economy in the 16th and 17th centuries* , a cura di Pullan B. , London 1968 , σσ. 117-120· Α. Ξανθοπούλου-Κυριακού , *Η Ελληνική κοινότητα της Βενετίας (1797-1866) – Διοικητική και οικονομική οργάνωση , Εκπαιδευτική και πολιτική δραστηριότητα* , Θεσσαλονίκη 1978 , σσ. 2-3· B. Ravid , «A tale of three cities and their raison d' état: Ancona , Venice , Livorno and the competition for Jewish merchants in the sixteenth century» , *Mediterranean Historical Review* , τεύχ. 6 (1991) , σσ. 140 , 156· J.J. Norwich , ό.π. , σσ. 572-575 , 582-583· Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 26-27· Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης-Βενετίας* , σσ. 19-21.

² Βλ. Ε. Βέτσιος , «Η δασμολογική πολιτική των Βενετών στην περιοχή του Αμβρακικού κόλπου στις αρχές του 18^{ου} αιώνα» , *Πρεβεζάνικα Χρονικά* , τεύχ. 37-38, (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2001) , σσ. 45-46.

³ Βλ. Ε. Βέτσιος , «Το εμπόριο στην περιοχή της Άρτας στους υστερομεσαιωνικούς χρόνους (13^{ος} – 15^{ος} αι.)» , *Σκουφάς* , τεύχ. 85 (Άρτα 1995) , σσ. 31-33.

ανοιγμάτων. Έτσι , με πρώτο Βενετό πρόξενο τον Γ. Κουμάνο , αρχίζει στην Άρτα μια αδιάλειπτη παρουσία προξένων , κυρίως Ελλήνων που είχαν αποκτήσει τη βενετική υπηκοότητα. Η συνεχής παρουσία βενετικών προξενικών αρχών στην Άρτα ως και το 1797 , την εποχή δηλαδή της κατάκτησης από τον Ναπολέοντα και της οριστικής πτώσης της Βενετίας , αποδεικνύει και τις στενές εμπορικές σχέσεις μεταξύ Βενετίας και της περιοχής της Άρτας καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα. Αυτές οι σχέσεις περιγράφονται από την αλληλογραφία των προξένων με τις ανώτερες βενετικές αρχές των Επτανήσων , αλλά και με τους Cinque Savi alla Mercanzia , που ρύθμιζαν θέματα του βενετικού εμπορίου.

Η Άρτα , σημαντικό διοικητικό και εμπορικό κέντρο , διαδραμάτισε και κατά τον 18 αιώνα σπουδαίο ρόλο και βαθμιαία αναδείχθηκε σε ένα από τα πιο αξιόλογα εμπορικά κέντρα της Ηπείρου. Σ' αυτό συντελούσε η γεωπολιτική της θέση , εφόσον βρισκόταν στο κέντρο μιας πλούσιας αγροτικής περιοχής με καλές επικοινωνίες. Συγκεκριμένα στα βόρεια συνδεόταν οδικά με τα Γιάννενα και επίσης με τη Θεσσαλία , με ένα δρόμο που ακολουθούσε τις υπώρειες της οροσειράς των Τζουμέρκων , ενώ συνδεόταν οδικά και με δύο άλλα σπουδαία κέντρα της περιοχής , στα δυτικά με την Πρέβεζα και στα νότια με το Βραχώρι (Αγρίνιο). Από την άλλη μεριά , στον Αμβρακικό κόλπο υπήρχαν οι σκάλες της Άρτας , η Σαλαώρα και η Κόπρανα , μέσω των οποίων διακινούνταν πολλά εμπορεύματα από και προς την περιοχή. Από οικονομική άποψη η Άρτα την εξεταζόμενη περίοδο εμφάνιζε ορισμένα χαρακτηριστικά : πρώτο , ήταν τόπος μικρής και εξατομικευμένης βιοτεχνικής παραγωγής αγαθών και , δεύτερο , ήταν κέντρο αποθήκευσης και διαμετακομιστικού εμπορίου για προϊόντα της περιοχής που προορίζονταν για το εξωτερικό , καθώς και για προϊόντα που έρχονταν από τις δυτικές ευρωπαϊκές χώρες για να διοχετευτούν στις αγορές της Ηπείρου και της Θεσσαλίας¹.

Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα , σύμφωνα με τις διαθέσιμες πληροφορίες , στην πόλη της Άρτας και γενικότερα στη γύρω περιοχή της οι Έλληνες αποτελούσαν το κυρίαρχο στοιχείο του πληθυσμού , υπερτερώντας κατά πολύ των Τούρκων και των Εβραίων που

¹ Βλ. X. Scrofani , *Voyage en Grèce de Xavier Scrofani , Sicilien , fait en 1794 et 1795*; traduit de l' italien , par J.F.C. Blanvillain , traducteur du Paul et Virginie τ. 1-3 , Paris et Strasbourg , an IX = 1801 , τ. 3 , σ. 18 : «Quoique la ville de l' Arta soit éloignée de 12 milles de la mer , cependant elle est par sa situation une des principales Echelles de la Basse-Albanie. Elle est assise dans une plaine fertile entre la mer et Giannina qui est la capitale de la province , et c' est elle qui donne et reçoit les marchandises auxquelles elle sert de magasin. La plus grande partie s' exporte de Salagora , qui est sur le bord de la mer dans l' endroit le plus commode du golfe. C' est de là que les importations arrivent à l' Arta , ensuite à Giannina et en Albanie , d' où elles pénètrent quelquefois par terre jusqu' à Larisse et à Salonique ».

κατοικούσαν εκεί¹. Την ίδια περίοδο οι μαρτυρίες για τον πληθυσμό της Άρτας αναφέρουν ότι αυτός κυμάνθηκε από 5.000 έως 10.000 κατοίκους περίπου και το ποσοστό του οθωμανικού και εβραϊκού στοιχείου μαζί ήταν πολύ μικρό έναντι του ελληνικού². Πιο συγκεκριμένα, ο Γάλλος μηχανικός και αρχιτέκτονας Foucherot, που συνόδευε τον περιηγητή Choiseul-Gouffier κατά την περιοδεία του στην Ελλάδα το 1780, αναφέρει ότι ο πληθυσμός της Άρτας ανερχόταν σε 8.000 έως 10.000 Έλληνες, 200 Τούρκους και άλλους τόσους Εβραίους³, ενώ ο Σικελός ιστορικός και οικονομολόγος X. Scrofani δηλώνει ότι ο πληθυσμός της Άρτας στα 1795 ήταν 5.000 κάτοικοι και αποτελούνταν από λίγους Τούρκους, πολλούς Έλληνες γηγενείς, Εβραίους και λίγους φυγάδες, από τους οποίους οι πιο πολλοί ήταν Βενετοί υπήκοοι⁴. Τέλος, ο F.C.H.L. Rouqueville, όταν έκανε το πρώτο του ταξίδι στην Ελλάδα στα 1799-1800, αναφέρει ότι ο πληθυσμός της Άρτας ήταν περίπου 6.000 κάτοικοι, από τους οποίους το ένα τέταρτο πίστευε στην μωαμεθανική θρησκεία⁵. Παρότι οι πληροφορίες αυτές παρουσιάζουν αποκλίσεις, καθώς δεν προέρχονται από κάποια αξιόπιστη δημογραφική μελέτη, αλλά από τους όχι ιδιαίτερα αξιόπιστους περιηγητές, καταδεικνύουν, όμως, με σαφήνεια ότι κυρίαρχο στοιχείο στον πληθυσμό της Άρτας ήταν το ελληνικό. Στον πληθυσμό της Άρτας πρέπει να προστεθεί και ένας μικρός αριθμός Γάλλων, καθώς από το 1702 είχε ιδρυθεί γαλλικό προξενείο στην πόλη⁶. Αντίθετα η δημιουργία προξενείων της Νάπολης (Βασιλείου των Δύο Σικελιών), της Αυστρίας, της Ραγούζας, της Αγγλίας, της Δανίας μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα δεν μαρτυρεί μόνιμη παρουσία υπηκόων των αντίστοιχων χωρών παρά μόνο τη διεύρυνση των συναλλαγών της πόλης με αυτές τις χώρες λόγω της διείσδυσης του ευρωπαϊκού κεφαλαίου στην περιοχή⁷. Τέλος, ως προς την σύνθεση του

¹ Ο διαχωρισμός του πληθυσμού σε ομάδες γίνεται με βάση την εθνική προέλευση, που σχεδόν ταυτίζεται με τη θρησκευτική ιδιαιτερότητα της κάθε ομάδας (Έλληνες-Χριστιανοί, Τούρκοι-Μουσουλμάνοι, Εβραίοι). Όλοι οι κάτοικοι φυσικά ήταν υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας· βλ. Ε. Βέτσιος, «Η εξέλιξη του πληθυσμού της Άρτας από τον 17^ο έως τις αρχές του 19^{ου} αι.», *Ηπειρωτική Εταιρεία* τεύχ. 272, σσ. 48-50.

² Κ. Δ. Στεργιόπουλος, «Ο πληθυσμός της Άρτας», σσ. 386-399· Ε. Βέτσιος, ό.π., σσ. 46-48.

³ Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800*, τ. 2, Αθήνα 1991, σ. 443· Καρατσιώλη Δ., «Ξένοι ταξιδιώτες στην Άρτα», *Σκουφάς*, τεύχ. 86-87 (1996-1997), σ. 189.

⁴ Βλ. X. Scrofani, *Voyage en Grèce*, σσ. 18-20· Ε. Βέτσιος, *Το εμπόριο στην περιοχή της Άρτας την περίοδο 1449-1821 μ.Χ.*, σ. 212· Δ. Καρατσώλη, ό.π., σ. 201.

⁵ F.C.H.L. Rouqueville, *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie*, τ. 3, σ. 130.

⁶ Βλ. Γ. Σιορόκας, *Προξενείο*, σσ. 109-116.

⁷ Βλ. Γ. Σιορόκας, ό.π., σσ. 194-201.

πληθυσμού , οι πληροφορίες είναι ανεπαρκείς , αλλά οι περισσότερες συμφωνούν ότι στην πλειονότητά του ο πληθυσμός στην περιοχή της Άρτας ήταν αγροτικός. Ήταν φυσικό εξάλλου να υπερτερεί ο αγροτικός πληθυσμός , εφόσον αναφερόμαστε σε μια περίοδο της ιστορίας , κατά την οποία σε κανένα μέρος του κόσμου δεν μπορούμε να μιλάμε για σύνθεση του πληθυσμού με μη αγροτική πλειονότητα¹.

Από τις εθνοθησκευτικές κοινότητες της Άρτας , σημαντικός για την οικονομική ανάπτυξη της πόλης ήταν ο ρόλος των Ελλήνων και των Εβραίων. Οι ελάχιστοι Τούρκοι της περιοχής κατείχαν στρατιωτικές και διοικητικές θέσεις ή ήταν κάτοχοι γης. Η οικονομική πρόοδος των Ελλήνων προήλθε από την ενασχόλησή τους με το εμπόριο και την ανάπτυξη των συναλλαγών τους με τη Δύση , καθώς οι Έλληνες έμποροι διαπλέκονταν στις συναλλαγές τους με τα ξένα συμφέροντα στην περιοχή. Δεν πρέπει να αγνοηθεί ότι πολλοί Ηπειρώτες έμποροι είχαν συστήσει εμπορικές κοινότητες στην Ιταλία και ασχολούνταν με το εμπόριο της Βενετίας. Παράλληλα , οι Έλληνες , γνωρίζοντας τη γλώσσα του τόπου , τις ντόπιες συνήθειες και την κατάλληλη στάση που έπρεπε να κρατήσουν απέναντι στις οθωμανικές αρχές , έγιναν απαραίτητοι στον Βενετό έμπορο , διαδραματίζοντας στην αρχή το ρόλο του μεσάζοντα ή του μεταφορέα , μετά του παραγγελιοδόχου και του εμπορικού πράκτορα, ώστε να αναδειχθούν τελικά με επιτυχία σε μεγαλεμπόρους².

Μεταξύ των εμπόρων οι Βενετοί αποτελούν αυτή την περίοδο στην Άρτα όχι μόνο το σημαντικότερο αλλοδαπό εμπορικό στοιχείο μαζί με τους Γάλλους , αλλά είναι και σημαίνοντες παράγοντες γενικότερα στην εμπορική κίνηση της περιοχής. Πολλοί Επτανήσιοι μάλιστα Βενετοί υπήκοοι έρχονταν καθημερινά στην Άρτα και ανέπτυσαν το εμπόριό τους περισσότερο από κάθε άλλον έμπορο ξένης χώρας. Η γνώση της γλώσσας και του τρόπου ζωής των κατοίκων διευκόλυνε τους Επτανησίους στις κινήσεις τους και στις εμπορικές τους πράξεις στην περιοχή. Επίσης η Βενετία προσπαθούσε μέσω φοροελαφρύνσεων να ασκήσει αποτελεσματικότερο έλεγχο στο τοπικό εμπόριο , εφόσον η διακίνηση ενός μεγάλου μέρους των εμπορευμάτων γινόταν από δικούς της υπηκόους.

Οι οικονομικές σχέσεις της Βενετίας με την τουρκοκρατούμενη περιοχή της Άρτας δεν είχαν αποτελέσει μέχρι σήμερα αντικείμενο

¹ Βλ. Δ. Ανωγιάτης-Πελέ , *Δημογραφικές πληροφορίες για την Ελλάδα από Περιηγητές (1800-1820)* , Αθήνα 1982, σσ. 11-12 , 15-16' ο ίδιος , «Σχέση μεταξύ του Αγροτικού και του Αστικού πληθυσμού στην Ήπειρο (1807)» , *Ήπειρος: Κοινωνία-Οικονομία 15^{ος} -20^{ός} αι.* (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας , Γιάννινα 1987) , σσ. 129-136' Β. Κρεμμυδάς , *Ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας* , σ. 96.

² Βλ. Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σσ. 306-307. Για τους Εβραίους της Άρτας βλ. Ρ. Γκιούλης , «Χρονικό της Ισραηλιτικής κοινότητας Άρτης» , *Σκουφάς* , τ. 1 (1955-62), σσ. 345-347' Γ. Σιορόκας , *ό.π.* , σσ. 202-203.

ενδεδεγμένους και ουσιαστικής έρευνας. Πληροφορίες για την παρουσία των Βενετών στην περιοχή δίνονται στη μελέτη του Γεωργίου Σιορόκα για το γαλλικό προξενείο της Άρτας¹. Τα στοιχεία όμως αυτά στηρίζονται αποκλειστικά στην αλληλογραφία των Γάλλων προξένων και περιορίζονται στην περιγραφή των σχέσεων των δύο πλευρών , όπως διαμορφώθηκαν στην περιοχή τη συγκεκριμένη περίοδο. Παράλληλα λιγότερες και σκόρπιες πληροφορίες , που αφορούν κυρίως την ίδρυση του βενετικού προξενείου στην Άρτα , δίνονται στις διατριβές της Μήτσας Οικονόμου² και της Μυρσίνης Αθανασιάδου³ και σε δύο άρθρα δημοσιευμένα σε περιοδικά , ένα παλαιότερο του Σπυρίδωνος Λάμπρου⁴ και ένα νεότερο της Κωνσταντίνης Γαβριλιάδη⁵. Τέλος , ένα μικρό μέρος από την αλληλογραφία των Βενετών προξένων , με πληροφορίες για τις σχέσεις της Βενετικής Δημοκρατίας με την Άρτα , δημοσίευσε σε πρόχειρες και αποσπασματικές μεταφράσεις ο Κ. Μέρτζιος , χωρίς ο ίδιος να προβαίνει σε κρίσεις και εξαγωγή ουσιαστικών συμπερασμάτων⁶. Κρίνοντας , λοιπόν , ότι το πεδίο ενδιαφερόντων μου είχε αντιμετωπιστεί ακροθιγώς , προσπάθησα να κάνω αναλυτική διερεύνηση του συγκεκριμένου θέματος⁷.

¹ Γ. Σιορόκας , *Το Γαλλικό Προξενείο της Άρτας (1702-1798)* , Ιωάννινα 1981.

² Μ. Οικονόμου , *Ο θεσμός του προξένου των Ελλήνων εμπόρων κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας – Το εμπόριο του Αρχιπελάγους και το ελληνικό προξενείο της Βενετίας*, (αν. διδ. διατρ.) , Αθήνα 1990 , τ. 1 , σσ. 183-184 , 201-202.

³ Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας κατά τον 18^ο αιώνα*, (αν. διδ. διατρ.) , σσ. 45-46 , 58 , 371 , 384.

⁴ Σ. Λάμπρος , «Έλεγχος ιστορικών εγγράφων περί διαφόρων ελληνικών χωρών εν τω Δημοσίω Αρχείω της Βενετίας» , *Νέος Ελληνομνήμων* , τ. 11 (1914) , σσ. 449-464.

⁵ Κ. Γαβριλιάδη , «Οι σχέσεις των Ελλήνων εμπόρων με τα προξενεία της Βενετίας 1720-1767» , *Ηπειρωτικά Χρονικά* 33 (Ιωάννινα 1998-99) , σσ. 331-346.

⁶ Κ. Δ. Μέρτζιος , «Το εν Βενετία Ηπειρωτικών Αρχείων» , *Ηπειρωτικά Χρονικά* , τ. 11 (1936) , σσ. 291-293· ο ίδιος , «Η Άρτα εις τα Αρχεία της Βενετίας 1696 – 1787» , *Σκουφάς* , τ. 1-4 (1955-75). Γενικά για τον ερασιτεχνισμό στις έρευνες του Κ. Μέρτζιου βλ. την ομολογία του στα *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας* , σ. 316 , υποσ. 2, καθώς και τις τελευταίες κρίσεις του Γ. Βελουδή , *Το ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκίδων στη Βενετία (1670-1854). Συμβολή στη μελέτη του ελληνικού βιβλίου κατά την εποχή της τουρκοκρατίας* , Αθήνα 1987 , σσ. 344-347. Πρβ. Ι. Δ. Ψαράς , *Από τη Θεσσαλονίκη στη Βενετία – Ιστορία της οικογένειας Νιννή (17^{ος} – 20^{ος} αι.)* , σ. 32 , σημ. 1.

⁷ Το έτος 2004 , και όταν η παρούσα διατριβή είχε ήδη παραδοθεί στα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής με σκοπό τον έλεγχο και τη σύνταξη της σχετικής εισηγητικής έκθεσης , κυκλοφόρησε ο 32ος τόμος των *Θησαυρισμάτων (Θησαυρίσματα* , τ. 32 , Βενετία 2002). Στον τόμο , όπου αναφέρεται ότι η εκτύπωσή του έγινε τον Οκτώβριο του 2003 (γνωστή η μεταχρονολογημένη έκδοση του περιοδικού) , δημοσιεύεται εργασία της Χ. Παπακώστα με τίτλο «Οι εμπορικοί πρόξενοι στη Δυτική Στερεά και Ήπειρο – Το Βενετικό προξενείο της Άρτας (1720-1797)» , σσ. 251-298. Στοιχεία της δημοσιευμένης αυτής εργασίας λαμβάνω υπόψη στην τελική παρουσίαση της διατριβής μου.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να διαπιστωθεί η ποιότητα και η έκταση της βενετικής παρουσίας στην περιοχή της Άρτας και να αναδειχθούν οι εμπορικές επαφές μεταξύ Βενετίας και Άρτας , που αναπτύχθηκαν , κατά τον 18^ο αιώνα , σε μια τελευταία προσπάθεια της άλλοτε ισχυρής οικονομικά Γαληνότατης Δημοκρατίας να παρατείνει τη ζωή της αντλώντας από τις παραδοσιακές πηγές ενέργειάς της , το εμπόριο και τη βιοτεχνία , ώστε να συνεχίσει να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη Μεσόγειο. Η σύσταση προξενείων στη Νοτιοανατολική Μεσόγειο και η αναβίωση παλαιότερων , όπως αυτού της Άρτας , εντάσσεται στα πλαίσια της ύστατης αυτής πολιτικής της , όχι πια επιθετικής , αφού δεν είχε τη δυνατότητα να υπαγορεύει τους όρους του παιγνιδιού , αλλά αμυντικής. Συγκεκριμένα έγινε προσπάθεια να δοθεί απάντηση στα ερωτήματα : Πότε και γιατί ιδρύθηκε το βενετικό προξενείο στην Άρτα , ποια ήταν η εξέλιξή του , ποια ήταν η περιοχή της δικαιοδοσίας του και ποια τα πρόσωπα που το πλαισίωσαν ` τι είδους σχέσεις αναπτύχθηκαν ανάμεσα στους Βενετούς και στους Οθωμανούς της περιοχής ` ποιες ήταν οι σχέσεις των Βενετών με τους Έλληνες και ποια η συμβολή των Ελλήνων στην αναθέρμανση του εμπορίου της Βενετίας στην περιοχή ` ποιες ήταν οι σχέσεις των Βενετών με τους Γάλλους και τους λοιπούς Ευρωπαίους της περιοχής ` ποιες ήταν οι δραστηριότητες των Βενετών προξένων , τι αντιδράσεις συνάντησαν και με ποια μέσα και ως ποιο βαθμό επιτεύχθηκαν. Μέσα από την έρευνα , τέλος , διαφάνηκε η κατάσταση του εμπορίου , της κοινωνίας και της οικονομικής ζωής της Άρτας και της ευρύτερης περιοχής και μελετήθηκαν κάποιοι ανασταλτικοί παράγοντες , που αναδεικνύονταν τη συγκεκριμένη περίοδο και παρεμπόδιζαν τις οικονομικές διαδικασίες.

Η εργασία αυτή στηρίζεται στο μεγαλύτερο μέρος της σε ανέκδοτο υλικό των βενετικών αρχείων , η συλλογή του οποίου έγινε στα πλαίσια ταξιδιών που πραγματοποιήθηκαν στη Βενετία τα καλοκαίρια του 1999 , του 2001 και τον Δεκέμβριο του 2002. Το υλικό αυτό αντλήθηκε από το Κρατικό αρχείο (Archivio di Stato di Venezia) , τη βιβλιοθήκη του Museo Civico Correr , τη Μαρκιανή βιβλιοθήκη και τη βιβλιοθήκη Querini Stampalia. Οι κυριότερες όμως για το θέμα μου σειρές εγγράφων που χρησιμοποιήθηκαν στην εργασία αυτή βρέθηκαν στο Κρατικό Αρχείο και στη Βιβλιοθήκη του Museo Civico Correr. Σοβαρό μειονέκτημα για τον ερευνητή παραμένει η έλλειψη ειδικής σειράς με την επίσημη αλληλογραφία των βενετικών προξενικών αρχών της Άρτας. Έτσι , τα έγγραφα που αφορούν το θέμα μου είναι διάσπαρτα σε διάφορες σειρές , γεγονός που δυσκόλεψε την ανεύρεση και συλλογή τους. Από το πλήθος των σειρών του Κρατικού Αρχείου κυριότερες αποδείχθηκαν η σειρά των Cinque Savi alla Mercanzia και η αλληλογραφία των Provveditori da Terra e da Mar της σειράς Senato. Σημαντικές επίσης αποδείχθηκαν και οι σειρές Collezione Amedeo

Svajer , όπου βρέθηκε μέρος της αλληλογραφίας του υποπροξένου Giuseppe Berra , Bailo a Costantinopoli , η οποία όμως δεν ερευνήθηκε επαρκώς , επειδή κατά τη διάρκεια των τελευταίων επισκέψεών μας στη Βενετία είχε αποσυρθεί για αναταξινόμηση , και οι αναφορές (Relazioni και Dispacci) των Ambasciatori-Costantinopoli της σειράς Senato. Θετικά ακόμη συντέλεσαν στην πορεία της έρευνας οι σειρές Documenti Turchi και Pronveditori alla Sanità , αν και λίγα στοιχεία αποκομίσθηκαν από αυτές. Εξετάσθηκαν επίσης και όσοι φάκελοι αφορούσαν γενικότερα θέματα συναλλαγών (φόροι , προξενικά δικαιώματα , ναυτιλία , πλοία , σκάλες , ξένα προξενεία) ή επιγράφονταν με ονομασίες προϊόντων που διακινούνταν από την περιοχή της Άρτας στη Βενετία (μαλλί , βαμβάκι , καπνός , μετάξι) , αλλά η μελέτη τους δεν οδήγησε σε ενδιαφέρουσες πληροφορίες. Από την έρευνα τέλος στη Βιβλιοθήκη του Museo Civico Correr διαπιστώθηκε ότι ο φάκελος 629 περιέχει ένα σημαντικό μέρος της αλληλογραφίας του υποπροξένου Marin De Luna. Όπως είναι φυσικό, δεν αποκλείεται να λανθάνει και άλλο ενδιαφέρον υλικό για την Άρτα , κρυμμένο σε σκόρπια έγγραφα άλλων σειρών , καθώς το υλικό των βενετικών αρχείων είναι ογκωδέστατο. Μνείες του κύριου θέματος ή επιμέρους ενοτήτων του , όπως βιογραφικά στοιχεία των προξένων και υποπροξένων της Άρτας , καθώς και ποσοτικά στοιχεία με την κίνηση πλοίων και εμπορευμάτων από τις σκάλες της Άρτας , είναι πιθανόν διασκορπισμένες σε βενετικές αρχειακές σειρές που δεν μελετήθηκαν. Λαμβάνοντας υπόψη τις δυσκολίες αυτές στη συγκέντρωση του αρχειακού υλικού ο επιεικής αναγνώστης θα μπορούσε ίσως να συγχωρέσει κάποια κενά που εμφανίζονται στη διαπραγμάτευση της θέματός μου.

Οι επιστολές των προξενικών αρχών της Άρτας , όπου στηρίχτηκε το μεγαλύτερο μέρος της διατριβής , πέραν της υποκειμενικότητας των επιστολογράφων¹ , παρέχουν ευρύτητα και ποικιλία πληροφοριών για την οικονομία της περιοχής και γενικότερα για την κατάσταση της τοπικής κοινωνίας. Συμπληρώνουν και δια φωτίζουν την ιστορική γνώση με τις σημαντικές πληροφορίες που περιέχουν. Έτσι γίνονται γνωστά πολλά στοιχεία για το διεξαγόμενο εμπόριο , όπως τα διακινούμενα προϊόντα , οι επιβαρύνσεις τους , η ναυτιλιακή κίνηση και βέβαια οι αντιξοότητες για τη διεξαγωγή του εμπορίου μεταξύ της Άρτας και της Βενετίας. Οι βενετικές προξενικές αρχές της Άρτας από ενδιαφέρον για την

¹ Ο Σ. Μάξιμος (*Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού* , σ. 9) αναφέρει σχετικά : «Πολλοί από τους προξένους έδιναν εικόνες πολύ αισιόδοξες ή πολύ απαισιόδοξες για την κατάσταση των αγορών στην Ελλάδα , ανάλογα με τα περιορισμένα προσωπικά τους συμφέροντα στη δεδομένη στιγμή , συμφέροντα που προκύπτανε από την επιθυμία τους να αυξήσουν τα ατομικά εισοδήματά τους , σαν προξένων – δικαιώματα προξενικά και προμήθειες - και σαν εμπόρων». Πρβ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 16-17.

υπεράσπιση του συλλογικού συμφέροντος , αλλά και την εξυπηρέτηση του ατομικού , έκαναν σοβαρές προτάσεις στους προϊσταμένους τους για την αναβάθμιση του προξενείου (ας τονιστεί ότι στη μεγαλύτερη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα λειτουργούσε ως υποπροξενείο), την εύρυθμη λειτουργία του και την καλύτερη διεξαγωγή του εμπορίου στην περιοχή. Μέσω των προτάσεων αυτών φαίνεται και η μειονεκτική θέση της Βενετίας έναντι των ανταγωνιστών της στην περιοχή. Ασφαλώς για τη μελέτη , την κατανόηση και την ερμηνεία αυτών των εγγράφων είναι ανάγκη να εξοικειωθεί κανείς με τα κείμενα , τη νοοτροπία της εποχής και του επιστολογράφου.

Εκτός από τις ανέκδοτες αρχειακές και τις δημοσιευμένες ιστορικές πηγές η μελέτη ολοκληρώθηκε με τη βοήθεια της πλούσιας ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας. Πληροφορίες που αφορούσαν όχι μόνο στις άμεσες σχέσεις Άρτας – Βενετίας , αλλά και γενικότερα στην οικονομία και το εμπόριο της Ηπείρου συνέβαλαν καθοριστικά στην ουσιαστική συμπλήρωση του υλικού αυτής της μελέτης. Παράλληλα , άρθρα σε έγκριτα ιστορικά περιοδικά διεύρυναν τις γνώσεις μας για το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εντασσόταν το θέμα της διατριβής μας. Δε θα μπορούσε να αγνοηθεί , τέλος , το πληροφοριακό υλικό που προέρχεται από τις περιγραφές των περιηγητών , που επισκέφθηκαν την Άρτα στα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα (Rouqueville , Scrofanì , Leake, Holland κ.ά.) Τα περιηγητικά αυτά κείμενα , μια και είναι έξω από τα χρονικά όρια αυτής της έρευνας , χρησιμοποιήθηκαν όπου ήταν αναγκαίο και με κάθε επιφύλαξη που πηγάζει από την υποκειμενικότητα που τα χαρακτηρίζει.

Ως προς την οργάνωσή της η μελέτη , εκτός από τα προλεγόμενα και τα συμπεράσματα , χωρίζεται σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος , το οποίο αναφέρεται στο προξενείο και την οργάνωσή του , υποδιαιρέθηκε σε δύο κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο επισημαίνονται οι λόγοι ίδρυσης του βενετικού προξενείου στην Άρτα , το έτος έναρξης λειτουργίας και η εξέλιξή του , η έδρα του , τα γεωγραφικά όρια δικαιοδοσίας του και τέλος η εξάρτηση , τόσο η διοικητική όσο και η οικονομική των προξένων της Άρτας. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται ο τρόπος εκλογής των προξένων και υποπροξένων , παρουσιάζονται οι πρόξενοι και υποπρόξενοι , καθώς και ο ρόλος που διαδραμάτισαν αυτά τα πρόσωπα στην οικονομική ζωή του βενετικού αυτού εμπορικού σταθμού στην Άρτα. Ακολουθεί η παρουσίαση των καθηκόντων των προξενικών αρχών , γίνεται λόγος για το υπαλληλικό προσωπικό του προξενείου και το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την καταγραφή των εσόδων και εξόδων του προξενείου. Στο πρώτο μέρος ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στα πρόσωπα των προξένων και υποπροξένων , επειδή η εφαρμογή της βενετικής πολιτικής , παρόλο το συγκεντρωτισμό της , εξαρτιόταν κατά μεγάλο μέρος από την πρωτοβουλία και τις ιδιαίτερες ικανότητές τους.

Τα προβλήματα της εγκατάστασης και της ζωής των Βενετών στην Άρτα ερευνώνται στα πέντε κεφάλαια του δεύτερου μέρους. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο βενετικό προξενείο ως κέντρο της κοινωνικής ζωής των Βενετών , κυρίως για να σημασιοδοτηθεί ο χώρος , που ήταν και η προξενική κατοικία. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται οι σχέσεις των Βενετών με την οθωμανική διοίκηση. Είναι αυτονόητο ότι το είδος των σχέσεων των βενετικών προξενικών αρχών της Άρτας με την οθωμανική διοίκηση της περιοχής αποτελούσε καθοριστικό παράγοντα για την άσκηση της πολιτικής και την εξυπηρέτηση των βενετικών συμφερόντων. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τις δοσοληψίες των Βενετών με μητροπολίτες Ναυπάκτου και Άρτας , καθώς η φιλορθόδοξη πολιτική της Βενετίας στην περιοχή συντέλεσε ώστε να διαμορφωθεί ένα κλίμα εμπιστοσύνης και συνεργασίας ανάμεσα στους επικεφαλής της τοπικής Εκκλησίας και στους εκπροσώπους της βενετικής διοίκησης των Επτανήσων. Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζονται οι σχέσεις των Βενετών με τους Έλληνες της περιοχής. Οι σχέσεις αυτές ήταν κυρίως ανταγωνιστικές και έπλητταν το βενετικό εμπόριο , εφόσον οι Έλληνες εμπλέκονταν στη διαμετακόμιση αγαθών από και προς τη Γαληνότατη Δημοκρατία. Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους παρουσιάζεται η στάση των Βενετών απέναντι στους Γάλλους και τους άλλους Ευρωπαίους. Οι βενετογαλλικές σχέσεις στην περιοχή της Άρτας ήταν βασικά ανταγωνιστικές στο οικονομικό επίπεδο , αλλά δεν έλειπαν και οι περιπτώσεις συνεργασίας μεταξύ των δύο πλευρών , όταν συγκεκριμένες πολιτικοοικονομικές συνθήκες το επέβαλλαν.

Το τρίτο και τελευταίο μέρος της εργασίας αφιερώνεται στις εμπορικές δραστηριότητες των Βενετών στην περιοχή της Άρτας και χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζονται οι συνθήκες και οι παράγοντες που επέδρασαν θετικά ή αρνητικά στην ανάπτυξη του βενετικού εμπορίου στην εξεταζόμενη περιοχή. Πολλοί βέβαια από τους παράγοντες αυτούς ήταν κοινοί για όλες τις βενετικές εγκαταστάσεις της Ανατολής , αν και είχαν τη δική τους βαρύτητα στη εξεταζόμενη περιοχή. Στο δεύτερο κεφάλαιο , που είναι σχετικό με το θαλάσσιο εμπόριο , αναλύονται οι όροι μεταφοράς και η ναυτιλιακή κίνηση στις σκάλες της Άρτας. Περιγράφεται η οργάνωση του χώρου του Αμβρακικού κόλπου από οικονομική άποψη με τις λιμνοθάλασσες , τα ιχθυοτροφεία , τις αλυκές και τις σκάλες του και στη συνέχεια παρουσιάζεται η ναυτιλιακή κίνηση στα επίνεια της Άρτας. Θεωρήθηκε επίσης αναγκαίο να αναφερθούν οι τύποι των βενετικών πλοίων που προσέγγιζαν τον Αμβρακικό , η σύνθεση των πληρωμάτων τους και τα ναυτιλιακά έγγραφα που απαιτούνταν για την πραγματοποίηση αυτών των εμπορικών ταξιδιών. Τέλος επισημαίνεται η σημασία των χερσαίων δρόμων της Ηπείρου , που επιλέγονταν από τους Έλληνες και Βενετούς

εμπόρους για να προωθήσουν στην ενδοχώρα τα εμπορεύματά τους. Στο τρίτο κεφάλαιο τονίζεται η σημασία των νομισμάτων και των συναλλαγματικών, εφόσον ήταν αναγκαίοι μοχλοί για το εμπόριο. Είναι μάλιστα χαρακτηριστική η διαπίστωση ότι, παρά την οικονομική και πολιτική κάμψη της Βενετίας, το νόμισμά της εξακολουθούσε να είναι κυρίαρχο στον οθωμανικό χώρο. Στη συνέχεια γίνεται λόγος για το δανεισμό, που ήταν αρκετά διαδεδομένος την περίοδο εκείνη και είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της τοκογλυφίας και της απάτης. Το κεφάλαιο τελειώνει με την αναφορά στα μέτρα και τα σταθμά που χρησιμοποιήθηκαν στην περιοχή. Το τέταρτο κεφάλαιο αφορά τις εμπορικές ανταλλαγές της Βενετίας με την περιοχή της Άρτας τον 18^ο αιώνα. Συγκεκριμένα μελετούνται τα πιο σπουδαία εισαγόμενα από τη Βενετία εμπορεύματα (υφάσματα, είδη της βενετσιάνικης υαλουργίας, χαρτί, θεριακή, σίδηρος) και γίνεται μία προσπάθεια να αναδειχθεί ο ρόλος της Βενετίας, που, όπως και τα μεγάλα ευρωπαϊκά κράτη της εποχής, χρησιμοποιούσε την Άρτα και γενικότερα την Ηπειρωτική ενδοχώρα ως αποδέκτες των βιομηχανικών προϊόντων της. Παράλληλα αναφέρονται τα κυριότερα προϊόντα που εξάγονταν από την Άρτα (βαμβάκι, καπνός, μαλλί, μετάξι, δέρματα, κερί, ξυλεία, σιτάρι, γλυκόρριζα) και γίνεται λόγος για τη σημασία τους στην οικονομική ζωή και για τις τιμές τους. Τέλος προβάλλεται ο ρόλος που διαδραμάτιζε η εσωτερική αγορά (καθημερινή και εβδομαδιαία αγορά, εμποροπανηγύρεις) στην οικονομία της περιοχής και εξετάζονται οι εμπορικές σχέσεις που ανέπτυξαν οι Βενετοί μέσα σ' αυτήν.

Στο Παράρτημα δημοσιεύονται μερικά έγγραφα από το σύνολο των πρωτότυπων και αδημοσιεύτων που χρησιμοποιήθηκαν. Επιλέχθηκαν τα πιο αντιπροσωπευτικά για το θέμα, τα οποία συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόηση όσων εκτίθενται στο κυρίως κείμενο. Δημοσιεύονται σε διπλωματική μεταγραφή, με μόνη παρέμβαση την αποκατάσταση της στίξης, όπου μπορούσε να υπάρξει σύγχυση κατά την ανάγνωση. Μικρές επεμβάσεις έγιναν και στα κεφαλαία. Προηγείται επιγραμματική αναφορά στο περιεχόμενο του εγγράφου. Ενδεικτικά σε κάποια έγγραφα οι συντομογραφίες αναπτύχθηκαν σε ορθή γραφή και τοποθετήθηκαν σε παρένθεση. Φωτοαντίγραφα πρωτότυπων αρχειακών εγγράφων τοποθετήθηκαν επίσης σε μερικά έγγραφα. Μεταγεγραμμένα αποσπάσματα αρχειακών εγγράφων κρίθηκε σωστό να τοποθετηθούν και στις υποσημειώσεις της διατριβής, στηρίζοντας άμεσα τα αναφερόμενα στο κείμενο. Στο Παράρτημα, τέλος, δημοσιεύονται κάποιες εικόνες και χάρτες της περιοχής.

Στις υποσημειώσεις η παραπομπή στα διάφορα έργα γίνεται με το όνομα του συγγραφέα και ολόκληρο τον τίτλο του έργου ή μέρος του, ενώ τα πληρέστερα βιβλιολογικά στοιχεία καταχωρίζονται στον πίνακα της βιβλιογραφίας. Στον πίνακα της βιβλιογραφίας δεν περιλαμβάνονται

μερικοί τίτλοι άρθρων και βιβλίων που απαντούν μια φορά στο κείμενο και ταυτόχρονα αναφέρονται σε ειδικά θέματα.

Αυτή η διατριβή δεν θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς τις υποδείξεις του δασκάλου μου και επιβλέποντα την εκπόνησή της , σεβαστού καθηγητή κ. Ιωάννη Δ. Ψαρά. Ενθάρρυνε αυτός τα πρώτα μου βήματα στην έρευνα και καθοδήγησε συστηματικά τις προσπάθειές μου σε όλες τις φάσεις της σύνθεσης· έσκυψε με στοργή και υπομονή στο χειρόγραφο και έκαμε επανειλημμένα εύστοχες παρατηρήσεις και βελτιώσεις. Οι οδηγίες του ήταν η πυξίδα για την πορεία προς την ολοκλήρωση της διατριβής μου. Οι εγκάρδιες ευχαριστίες μου είναι δείγμα βαθιάς ευγνωμοσύνης. Ουσιαστικές ήταν βέβαια και οι υποδείξεις των υπόλοιπων μελών της τριμελούς επιτροπής , των καθηγητριών κ. Άρτεμης Ξανθοπούλου-Κυριακού και κ. Μελλομένης Κατσαροπούλου , που με περισσή φροντίδα και συνάμα υπομονή αποκατέστησαν στο ορθό διάφορες αδυναμίες του κειμένου. Τις ευχαριστώ θερμά.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω την καθηγήτρια κ. Χρύσα Μαλτέζου , που έχει τώρα τη διεύθυνση του Ελληνικού Ινστιτούτου της Βενετίας , για τη γενναιόδωρη πρόσκλησή της να φιλοξενηθώ εκεί. Μου δόθηκε έτσι η δυνατότητα να ενταχθώ στο επιστημονικό και γόνιμο περιβάλλον του Ινστιτούτου αντλώντας πολύτιμες εμπειρίες. Θερμές ευχαριστίες οφείλω στους Ιταλούς υπευθύνους των Αρχείων και στους υποτρόφους του Ινστιτούτου , την περίοδο της παραμονής μου στη Βενετία. Όλοι με περιέβαλαν με αγάπη και με βοήθησαν στις πρώτες ερευνητικές μου προσπάθειες. Θερμές ευχαριστίες οφείλω και στην κ. Δέσποινα Βλάσση , που διευθύνει τη Βιβλιοθήκη του Ινστιτούτου , για την πρόθυμη βοήθειά της σε κάθε αναζήτηση.

Ευχαριστώ επίσης θερμά τη φίλη και συνάδελφο Ειρήνη Παπαδάκη , παλαιά υπότροφο του Ελληνικού Ινστιτούτου της Βενετίας , για τις παλαιογραφικές υποδείξεις και τις άλλες πολύτιμες πληροφορίες που μου προσέφερε σε όλα τα στάδια της σύνθεσης της διατριβής μου. Σε καιρούς εξαιρετικά ασταθείς , η φιλία της αναδείχθηκε σε σταθερή αξία. Οι συνάδελφοι επίσης Παναγιώτης Σταματέλος , Φώτης Μπαρούτσος και Πλάτωνας Κλεανθίδης έχουν τις ευχαριστίες μου για όσα πολλά έχουν κάνει για μένα. Θα ήταν ακόμη παράλειψή μου να μην αναφέρω τη συμπαράσταση και φιλική στάση όλων των διδασκόντων του τομέα της Νεότερης Ιστορίας και των υπευθύνων του αντίστοιχου σπουδαστηρίου του Πανεπιστημίου μας , που ενίσχυναν την προσπάθειά μου. Επιπλέον , θα ήθελα να ευχαριστήσω με όλη μου την καρδιά όλους , όσοι λιγότερο ή περισσότερο συνέβαλαν με πληροφορίες στην ολοκλήρωση αυτής της διατριβής για την ιδιαίτερή μου πατρίδα και τους ανθρώπους της.

Τέλος εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου στη συζυγό μου. Σ' αυτήν αφιερώνω την εργασία μου , επειδή μου χάρισε τη ψυχική ηρεμία για να

αντιμετωπίσω όλα εκείνα τα προβλήματα που παρουσιάζει η πολύχρονη έρευνα και η σύνταξη μιας διατριβής.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΟ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟ ΚΑΙ Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΤΟ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

1. Οι λόγοι ίδρυσης

Η Άρτα είχε ιδιαίτερη σημασία για τη διατήρηση της βενετικής εμπορικής παρουσίας στην Ήπειρο καθόλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Άλλωστε λόγω της επίκαιρης εμπορικής της θέσης η πόλη είχε προσελκύσει το ενδιαφέρον των Βενετών από την υστερομεσαιωνική ακόμη περίοδο , καθώς αποτελούσε , κατά χρονικά διαστήματα , έδρα βενετικού προξενείου , εξυπηρετώντας τις υποθέσεις πολλών Βενετών υπηκόων που εμπορεύονταν στην περιοχή¹.

Το ενδιαφέρον των Βενετών για ίδρυση προξενείου στην Άρτα , μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα , αναζωπυρώθηκε ουσιαστικά με τη σύναψη της συνθήκης του Passarowitz στα 1718. Οι λόγοι εκδήλωσης αυτού του ενδιαφέροντος ήταν αρκετοί. Πρώτα απ' όλα η συνθήκη του Passarowitz (1718)² , που έθεσε τέλος στον τελευταίο (έβδομο) βενετοτουρκικό πόλεμο και στη μακρόχρονη αναστάτωση του ελληνικού χώρου , βενετοκρατούμενου και τουρκοκρατούμενου , άνοιξε τις προοπτικές για τη δημιουργία , ανάμεσα στα δύο κράτη , νέων ειρηνικών σχέσεων , που είχαν ως στόχο την ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών. Το άνοιγμα των εμπορικών δρόμων και η επανάληψη των συναλλαγών κατέστησαν την Άρτα πόλο έλξης και σημείο εκκίνησης ενός πλήθους προϊόντων , που άρχισαν να διακινούνται μεταξύ της τουρκοκρατούμενης περιοχής της Άρτας και της Βενετίας. Παράλληλα οι Βενετοί ήθελαν να υποχρεώσουν τους εμπόρους της Ηπείρου , που χρησιμοποιούσαν τα λιμάνια του Αμβρακικού κόλπου για την εξαγωγή των εμπορευμάτων

¹ Βλ. F. Thiriet , *Délibérations* , αριθ. LXXXI (1284) , σ. 48· B. Krekic , *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen âge* , Paris 1961 , σσ. 30 , 50-52· D.M. Nicol , *The Despotate of Epiros , 1267-1479. A contribution to the History of Greece in the Middle Ages* , Cambridge 1984 , σσ. 228-232· E. Βέτσιος , «Το εμπόριο στην περιοχή της Άρτας» , σ. 31 , υποσ. 10· K. Γαβριλιάδη , «Οι σχέσεις των Ελλήνων εμπόρων» , σ. 332.

² Η συνθήκη του Passarowitz υπογράφηκε στις 21 Ιουλίου 1718 από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας Κάρολο ΣΤ΄ και τον σουλτάνο Αχμέτ Γ΄. Η ομώνυμη εμπορική συνθήκη υπογράφηκε λίγες μέρες αργότερα στις 27 Ιουλίου. Για το κείμενο της εμπορικής συνθήκης βλ. G. Noradounghian , *Recueil d' actes internationaux de l' Empire Ottoman* , τ. 1 , Παρίσι 1897 σσ. 220-227 και *Raccolta dei Trattati e delle principali convenzioni concernenti il commercio e la navigazione dei sudditi Austriaci negli stati della Porta Ottomana* , Βιέννη 1844 , σσ. 4-32.

τους προς τα Επτάνησα να καταβάλλουν τους φόρους εξαγωγής που τους αναλογούσαν. Η εγκατάσταση διπλωματικής αρχής της Βενετίας στην περιοχή θα διευκόλυνε τον έλεγχο της διακίνησης των εμπορευμάτων και την επιβολή των ανάλογων φόρων¹. Την πλεονεκτική αυτή θέση της πόλης για το εμπόριο διαπίστωσαν , λοιπόν , οι Βενετοί και αποφάσισαν να ιδρύσουν προξενείο στην Άρτα.

Κατά δεύτερο λόγο η υπεροχή της Βενετίας , από τις αρχές του 18ου αιώνα , στο εμπόριο που διεξαγόταν από τις σκάλες της Ηπείρου και της δυτικής Στερεάς Ελλάδας αμφισβητούνταν κυρίως από τους Γάλλους , με ένα πλέγμα προξενείων και υποπροξενείων που ίδρυσαν στις περιοχές αυτές. Με κέντρο την Άρτα , όπου εγκαταστάθηκε Γάλλος πρόξενος στα 1702 , με αρμοδιότητες από τους Αγίους Σαράντα ως τη Ναύπακτο και με υποπροξενεία που ιδρύθηκαν στην Αυλώνα , τη Σαγιάδα , τη Λευκάδα, την Πρέβεζα , το Μεσολόγγι και τη Ναύπακτο , ξεκίνησε από την αρχή του 18^{ου} αιώνα η εκμετάλλευση του ηπειρωτικού και στερεοελλαδίτικου εμπορίου από τους Γάλλους εμπόρους και καπετάνιους².

Η Βενετία αντιδρούσε στη διείσδυση των Γάλλων στις πρώην περιοχές της εμπορικής δικαιοδοσίας και της θαλάσσιας κυριαρχίας της. Οι αντιδράσεις της συνεχίστηκαν σε όλον σχεδόν τον αιώνα και εκτείνονταν σε διάφορα επίπεδα: από τον «νόμιμο» ανταγωνισμό μέσω της ίδρυσης και λειτουργίας αντίστοιχων βενετικών προξενείων και τις ενέργειες της βενετικής διπλωματίας στην Πύλη ή στις τοπικές Αρχές , ως την παρεμπόδιση της γαλλικής ναυσιπλοΐας , τη διευκόλυνση των Άγγλων και λοιπών ανταγωνιστών της Γαλλίας , τον προσεταιρισμό και τη χρησιμοποίηση των Ελλήνων εμπόρων στην υλοποίηση των βενετικών σχεδίων. Στα πλαίσια , λοιπόν , αυτής της αντίδρασης εντάσσεται και η ίδρυση προξενείου στην Άρτα , που θα παρείχε τη δυνατότητα στους προξένους της Βενετίας να συλλέγουν και να μεταβιβάζουν στις βενετικές αρχές διάφορες πληροφορίες , σχετικά με τις κινήσεις των Γάλλων στην περιοχή.

Όλοι οι προαναφερθέντες λόγοι συνοψίζονται χαρακτηριστικά στην εισηγητική έκθεση που έστειλε το σώμα των *Capi di Piazza*³ στην αρχή

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 23 Μαρτίου 1720.

² Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 37-38 & 56-77· Μ. Οικονόμου , *Ο θεσμός του προξένου*, σσ. 182-183.

³ Το σώμα των *Capi di Piazza* αντιστοιχεί με το σημερινό εμπορικό επιμελητήριο και έδρευε στην Βενετία. Για τον συμβουλευτικό ρόλο των *Capi di Piazza* στη διαδικασία εκλογής προξένων βλ. A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 , 21 Μαρτίου 1726· Α. Ξανθοπούλου-Κυριακού , *Η Ελληνική κοινότητα της Βενετίας* , σ. 42· Κ. Τσιγκνάκης , «Ο Ελληνισμός της Βενετίας» σ. 549· Φ. Μπαρούτσος , «Οι Έλληνες έμποροι της Βενετίας» , σ. 141.

των Cinque Savi alla Mercanzia¹ , στις 8 Φεβρουαρίου του 1719 , και αφορά μεταξύ άλλων και την ίδρυση προξενείου στην Άρτα. Σύμφωνα , λοιπόν , με όσα αναφέρονται στην έκθεση , η Άρτα προκρινόταν ως προξενική έδρα , επειδή με τη βενετική κατοχή του Αμβρακικού κόλπου στα 1718 η εγκατάσταση ενός προξένου στη σημαντική αυτή πόλη με τα επίνειά της στον Αμβρακικό κόλπο θα εξυπηρετούσε με τον καλύτερο τρόπο τα εμπορικά συμφέροντα των Βενετών. Παράλληλα οι Capi di Piazza αξιολογούσαν ανάλογες εμπορικές δραστηριότητες των Γάλλων , που είχαν ήδη συστήσει προξενείο στην πόλη από το 1702 και επιβάρυναν με προξενικά δικαιώματα όλα τα βενετικά προϊόντα που διακινούνταν εκεί².

2. Έναρξη λειτουργίας και εξέλιξη

Η πρώτη νύξη για ίδρυση προξενείου στην Άρτα γίνεται , όπως είδαμε, με εισηγητική αναφορά του σώματος των Capi di Piazza στους Cinque Savi alla Mercanzia στις 8 Φεβρουαρίου 1719. Στην εισήγηση περιλαμβανόταν πρόταση για ίδρυση προξενείων , εκτός αυτών που ήδη λειτουργούσαν , δηλαδή του Δυρραχίου και της Σμύρνης. Στην αναφορά δηλωνόταν συγκεκριμένα ότι επωφελές για τα βενετικά

¹ Οι Cinque Savi alla Mercanzia ήταν μια δημόσια υπηρεσία που δημιουργήθηκε στα 1520 και επιμελούνταν τα θέματα του εμπορίου , ακόμη και της βιομηχανίας , όπου αυτά άπτονταν του εμπορίου . Κύριος σκοπός των Cinque Savi alla Mercanzia ήταν η εύρεση νέων δρόμων και τρόπων για την ανάπτυξη του εμπορίου και γι' αυτό συμβούλευαν τη Γερουσία πριν τη λήψη σχετικών αποφάσεων και τη χορήγηση προνομίων. Οι κανονισμοί μάλιστα που θέσπιζαν , κατά την άποψη έγκυρων σύγχρονων ιστορικών , «ήταν πολύτιμα συγγράμματα , όπου φαίνεται η ειλικρίνεια των απόψεών τους και το πάθος τους για τελειότητα και όπου κάλλιστα θα μπορούσε να στηριχθεί μια εμπειριστατωμένη Ιστορία του βενετικού εμπορίου» , βλ. A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 , Copia 11 Αυγούστου 1724 , αρ. 2 , όπου αναφέρεται η διαδικασία εκλογής τους ` S. Romanin, *Storia Documentata* , τ. 8 , Βενετία 1974 , σ. 247 ` I. Ψαράς , *Ιστορία της Οικογένειας Νιννή* , σ. 32 σημ.1.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 8 Φεβρουαρίου 1719 : «Essendo parimente di consideratione la città dell' Arta scala (può dirsi) poco men che principale della Grecia , che corrisponde con questa piazza situata del golfo della Preveza , divenuta acquisto della Signoria Vostra ; considerano perciò i Capi di Piazza che sia per riuscir molto proficua la institutione del Consolato Veneto in quella scala con la Soprintendenza accennata di Salona , Lepanto , e loro spiagge , col mottivo anche di far contrapunto al Console di Francia cola esistente , facendosi lecito di far soccombere le merci destinate per questa parte a eccedenti misure» ` A.S.V. , ό.π. , 27 Φεβρουαρίου 1719 - Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 , 8 και 23 Φεβρουαρίου 1719.

συμφέροντα θα ήταν να τοποθετηθούν δύο πρόξενοι στον Μοριά , ένας στη Μεθώνη και ο άλλος στην Πάτρα , και από ένας πρόξενος να τοποθετηθεί στην Κρήτη με έδρα το Ηράκλειο , στη Θεσσαλονίκη και στην Άρτα. Η Άρτα προκρινόταν ως έδρα προξενείου για τη σημαντική της εμπορική θέση , ενώ αναφερόταν ακόμη ότι ο πρόξενος θα είχε στη δικαιοδοσία του όλη την περιοχή της Ηπείρου ως τα Σάλωνα (Αμφισσα) και τη Ναύπακτο με τις ακτές. Τέλος στην εισήγηση υποδεικνυόταν η παραχώρηση στους προξένους του 1% από την αξία των εισαγόμενων και εξαγόμενων προϊόντων , που θα μεταφέρονταν με βενετικά πλοία από και προς τα λιμάνια αυτά¹.

Στις 23 Φεβρουαρίου 1719 η αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia , μετά και την εισήγηση των Capitoli di Piazza , κοινοποίησε στη Γερουσία με έγγραφό της πρόταση για ίδρυση προξενείου στην Άρτα , σύμφωνα πάντα με το άρθρο 14 της συνθήκης του Passarowitz². Στο έγγραφο , εκτός των αρχικών σημαντικών πληροφοριών που δίνονταν για την εκλογή και τα καθήκοντα των προξένων , γινόταν αποδεκτή η εισήγηση των Capitoli di Piazza για ίδρυση προξενείου στην Άρτα. Τονίζόταν παράλληλα ότι με τη συμβολή του βαΐλου της Βενετίας στην Κωνσταντινούπολη Carlo Ruzzini θα εξασφαλιζόταν το απαραίτητο βεράτι (berat / barato στις βενετικές πηγές) , που θα επικύρωνε την εκλογή του προξένου και ταυτόχρονα την έναρξη λειτουργίας προξενείου στην Άρτα. Στη δικαιοδοσία του προξενείου θα υπαγόταν η Ναύπακτος και τα Σάλωνα. Ας τονισθεί ότι ως το 1714 , έτος έναρξης του τελευταίου βενετοτουρκικού πολέμου , η περιοχή της Άρτας ανήκε στη δικαιοδοσία του προξενείου της Ναυπάκτου , που είχε ιδρυθεί στα 1703 με πρώτο πρόξενο τον Αθηναίο Βενάρδου Μάκουλα³. Μια τέτοια κίνηση δήλωνε ξεκάθαρα την πρόθεση των Βενετών να αλλάξουν πλέον την έδρα του βενετικού προξενείου στην περιοχή της δυτικής Ελλάδας και να την μεταφέρουν στην Άρτα καθιστώντας τη Ναύπακτο έδρα υποπροξενείου. Όσον αφορά το χρόνο εκλογής του προξένου , αυτός θα καθοριζόταν από τις αρμόδιες αρχές της Βενετίας. Η εισήγηση υπογραφόταν από τον Alvise Mocenigo , primo Savio alla Mercanzia⁴.

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 , 8 και 23 Φεβρουαρίου 1719 - Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 8 Φεβρουαρίου 1719 – Prima Serie , Consoli , Diversorum, b. 400 , αρ. 87.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Consoli Veneti in Levante , Rodi-Soria , b. 32 - Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 , Articolo della Pace n° 14 . Για τη συνθήκη του Passarowitz βλ. επίσης R. Mantran , “Venezia e i Turchi (1650-1797)” , *Venezia e i Turchi* , Μιλάνο 1985 , σ. 267.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 22 Νοεμβρίου , 22 και 30 Δεκεμβρίου 1703 , 14 Ιανουαρίου , 12 Μαρτίου , 26 Απριλίου 1704.

⁴ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Consoli Veneti in Levante , Rodi-Soria , b. 32, 23 Φεβρουαρίου 1719 , 16 Δεκεμβρίου 1732 - Consoli e Viceconsoli in genere , b.

Με απόφασή της η Γερουσία αποδέχθηκε στις 2 Μαρτίου 1719 την εισηγητική αναφορά των Cinque Savi alla Mercanzia για εκλογή και εγκατάσταση προξένου στην πόλη της Άρτας . Το ανώτατο συλλογικό διοικητικό όργανο του βενετικού κράτους τόνιζε ότι ο Βενετός βάιλος στην Κωνσταντινούπολη C. Ruzzini θα έπρεπε να φροντίσει , με κατάλληλους χειρισμούς στις οθωμανικές αρχές , για την έγκριση του διορισμού και την εγκατάσταση του προξένου στην πόλη αυτή¹.

Οι διαβουλεύσεις και οι συζητήσεις για την ίδρυση προξενείου και την εκλογή προξένου στην Άρτα συνεχίστηκαν ως τον Μάρτιο του 1720. Στις 9 Μαρτίου 1720 εκδόθηκε απόφαση από τη Γερουσία , η οποία απευθυνόταν στους Cinque Savi alla Mercanzia και στο βάιλο στην Κωνσταντινούπολη C. Ruzzini για την εκλογή και εγκατάσταση προξένου στην Άρτα². Τελικά στις 23 Μαρτίου του 1720 προκηρύχθηκε από τους Cinque Savi alla Mercanzia η θέση του προξένου στην Άρτα , σύμφωνα με την απόφαση της 9^{ης} Μαρτίου 1720 της βενετικής Γερουσίας. Για να καταλάβει κάποιος Βενετός υπήκοος τη θέση του προξένου στην Άρτα έπρεπε να εγγραφεί σε κατάλογο υποψηφίων εντός οκτώ ημερών από την ημερομηνία της προκήρυξης³. Η καθυστέρηση επί ένα έτος για την προκήρυξη της θέσης του προξένου της Άρτας πιθανόν να οφείλεται και στην εν γένει διστακτικότητα της βενετικής Γερουσίας , που ήθελε να μεθοδεύει καλύτερα την εισαγωγή νέων προξενείων στο οθωμανικό κράτος , αφού πρώτα θα εξασφάλιζε ευνοϊκές συνθήκες για το εμπόριό της. Γι' αυτό συνήθως η Γερουσία καθυστερούσε τις συγκεκριμένες αποφάσεις της. Ας τονισθεί ότι η εξασφάλιση ενός ικανού όγκου εμπορικών συναλλαγών στον τόπο που ιδρύοταν το νέο προξενείο θα υπερκάλυπτε τις ανάγκες διαμονής του Βενετού προξένου , ενώ θα απάλλαζε τις βενετικές αρχές και από πολλές έκτακτες δαπάνες ,

21 , 23 και 8 Φεβρουαρίου 1718 - Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 8 Φεβρουαρίου 1718 , 27 Φεβρουαρίου 1719 - Prima Serie , Consoli , Diversorum , b. 400 , αρ. 87 , 23 Φεβρουαρίου 1718.

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 2 Μαρτίου 1719 : «All' elletto ambasciator straordinario alla Porta il diletissimo nobile nostro ser Carlo Ruzzini Kavalier e Procurator , sia dato in copia il presente decreto non nemo...e procurare con li maneggi della sua desterità sul luogo l' admission di due Consoli à Salonicchio et Arta». Επίσης A.S.V., Cinque Savii alla Mercanzia : Consoli e Viceconsoli in genere, b. 21 , 2 Μαρτίου 1719 - Consoli Veneti in Levante , Rodi-Soria , b. 32 , 2 Μαρτίου 1719 - Prima Serie, Consoli , Diversorum , b. 400 , αρ. 87.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 9 Μαρτίου 1720 - Consoli Veneti in Levante , Rodi-Soria , b. 32 , 9 Μαρτίου 1720.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 23 Μαρτίου 1720 : «chi prettende concorrer p(e)r console Veneto all' Arta debba nel termine di giorni 8 prossimi darsi di nota nel loro Ecc(ellentissi)mo Mag(istra)to».

δηλαδή τα δώρα και τα φιλοδωρήματα προς τους Τούρκους αξιωματούχους , που ήταν έξοδο συνηθισμένο για όλα τα ξένα κράτη που συναλλάσσονταν με την Οθωμανική Αυτοκρατορία¹.

Στο πλαίσιο λοιπόν της αναζήτησης λύσεων για την προστασία των βενετικών συμφερόντων στην Άρτα , στις 9 Απριλίου 1720 εμφανίστηκε και γράφτηκε στον κατάλογο των υποψηφίων για την κατάληψη της θέσης του προξένου ο Γεώργιος Κουμάνος του Εμμανουήλ , που καταγόταν από την Κρήτη. Πιθανότατα είχε δοθεί παράταση στην ημερομηνία εγγραφής στον κατάλογο , καθώς μέσα στην προθεσμία των οκτώ ημερών δεν είχε γίνει καμιά εγγραφή υποψηφίων. Το σώμα των Capi di Piazza με έγγραφό του στην αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia αναφερόταν με θετικά σχόλια για την προσωπικότητα του Γ. Κουμάνου και εισηγούνταν την εκλογή του². Τελικά στις 2 Μαΐου του 1720 οι Cinque Savi alla Mercanzia εξέλεξαν παμψηφεί πρόξενο της Βενετίας στην Άρτα τον Γ. Κουμάνο , καθώς ήταν και ο μόνος υποψήφιος που είχε γραφτεί στον κατάλογο των υποψηφίων για την κατάληψη της προξενικής θέσης³. Τα καθήκοντα που αναθέτονταν στον Γ. Κουμάνο παρουσιάζονται αναλυτικά σε απόφαση της αρχής των Cinque Savi alla Mercanzia. Η απόφαση αυτή εκδόθηκε στις 27 Μαΐου 1720 και αποτέλεσε παράλληλα και τον κανονισμό λειτουργίας του προξενείου. Υποχρέωση μάλιστα του προξένου , όπως αναφέρεται στην απόφαση , ήταν να κατοικήσει και να έχει έδρα του την Άρτα. Από την πόλη αυτή θα επέπτευε όλους τους τόπους που υπάγονταν στην προξενική του δικαιοδοσία⁴.

Μετά την εκλογή του ο Γ. Κουμάνος ζήτησε από την αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia να διορίσει ο ίδιος υποπροξένους στη Ναύπακτο και στη Σαγιάδα , δύο σημαντικές πόλεις , που υπάγονταν στα

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Consoli Veneti in Levante , b. 32 , Ιανουάριος 1725 , Μάρτιος 1726 , 13 Σεπτεμβρίου 1729 – Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21, 21 Μαρτίου 1726.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 26 Απριλίου 1720. Μέλος της αρχής των Capi di Piazza ήταν και ο Δημήτριος Περούλης , που ήταν και επιφανές μέλος της ελληνικής Αδελφότητας της Βενετίας. , βλ. σχετικά Π. Μιχαηλάρης , « Ανέκδοτες επιστολές (1695-1696) του Μιχ. Ν. Γλυκύ στο Μιχ. Σταμ. Περούλη » , σ. 245-257.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 2 Μαΐου 1720 : « Gl' Ill(ustrissi)mi et Ecc(ellentissi)mi Si(gnori) Cinque Savi Alla Merc(an)zia , stante il soprad(ett)o proclama e stante non essersi dati in nota che il soprad(ett)o d(omino) Zorzi Cumano , perciò han(n)o mandato il bossolo biancho p(e)r la elezione , il verde di no et il rosso non sinciero. B(ianco) 4 – V(erde) 0 – R(osso) 0 ». Πρβ. Ι. Ψαράς , *Ιστορία της Οικογένειας Νινηή*, σσ. 45-99 , για τον τρόπο εκλογής στην ελληνική κοινότητα της Βενετίας.

⁴ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , τμήμα β' , χ.α. , 27 Μαΐου , 3 Ιουνίου 1720.

όρια της δικαιοδοσίας του νεοϊδρυθέντος προξενείου της Άρτας. Οι λόγοι που ώθησαν τον Γ. Κουμάνο να υποβάλει αυτό το αίτημα ήταν ότι με τα μέσα εκείνης της εποχής δεν ήταν δυνατόν ένας πρόξενος να έχει την άμεση εποπτεία όλου του χώρου που περιλαμβάνονταν στα όρια του προξενείου και να ελέγχει το πλήθος των μεγαλύτερων και μικρότερων λιμανιών , όπου θα μπορούσαν να φορτώνουν ή να ξεφορτώνουν τα βενετικά καράβια. Έπρεπε , λοιπόν , τουλάχιστον στα πιο καίρια σημεία , να έχει έμπιστους ανθρώπους , κυρίως Βενετούς ή Έλληνες Βενετούς υπηκόους , που θα φρόντιζαν για την είσπραξη του προξενικού τέλους και για την εξυπηρέτηση των βενετικών συμφερόντων. Ένας ακόμη λόγος για το διορισμό υποπροξένων ήταν ότι στις ίδιες πόλεις οι Γάλλοι είχαν τοποθετήσει δικούς τους υποπροξένους , που βοηθούσαν τον αντίστοιχο Γάλλο πρόξενο της Άρτας στην καλύτερη διεύθυνση των εμπορικών υποθέσεών του¹. Επομένως ο διορισμός υποπροξένων της Βενετίας στα ίδια μέρη θα δημιουργούσε προβλήματα στη διεξαγωγή του γαλλικού εμπορίου , καθώς οι Βενετοί θα ήλεγχαν το βασικό πεδίο δράσης των γαλλικών συμφερόντων στην περιοχή.

Για τη λειτουργία του προξενείου έπρεπε συνακόλουθα να εκδοθεί από την Πύλη το απαραίτητο βεράτι (berat). Τον Ιούνιο του 1720 οι Cinque Savi alla Mercanzia γνωστοποιούσαν στο βάιλο της Κωνσταντινούπολης Carlo Ruzzini την εκλογή του Γ. Κουμάνου στη θέση του προξένου της Άρτας και του ζητούσαν να ενεργήσει για την έκδοση από την Πύλη των απαραίτητων επίσημων εγγράφων , που θα επικύρωναν την έναρξη λειτουργίας του προξενείου. Ζητούσαν ακόμη από το βάιλο να αποστείλει όλα τα επίσημα τουρκικά έγγραφα , που θα συγκέντρωνε , στον γενικό προβλεπτή της θάλασσας Zorzi Pasqualigo , από τον οποίο θα τα προμηθευόταν ο Γ. Κουμάνος για να μπορέσει να εξασκήσει τα προξενικά του καθήκοντα². Μετά από δύο μήνες περίπου ο C. Ruzzini απάντησε στους Cinque Savi alla Mercanzia ότι ο διάδοχός του στο αξίωμα του πρέσβη Giovanni Emo όφειλε πλέον να ενεργήσει για την εξασφάλιση των απαραίτητων εγγράφων , καθώς ο ίδιος είχε παραιτηθεί από αυτή τη θέση³. Ως τον Νοέμβριο του 1720, πάντως , το βεράτι και τα άλλα έγγραφα δεν είχαν φτάσει στα χέρια του γενικού προβλεπτή της θάλασσας Z. Pasqualigo , όπως πληροφορούμαστε από επιστολή του στους Cinque Savi alla Mercanzia⁴. Δεκατέσσερις σχεδόν μήνες μετά την εκλογή του Γ. Κουμάνου ως προξένου στην Άρτα , από επιστολή του βαΐλου της Κωνσταντινούπολης G. Emo πληροφορούμαστε ότι οι Τούρκοι αρνούσαν την έκδοση του βερατιού για τη λειτουργία

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 13 Σεπτεμβρίου 1720.

² A.S.V. , ό.π. , χ.α. , 3 Ιουνίου 1720.

³ A.S.V. , ό.π. , χ.α. , 30 Αυγούστου 1720 και 30 Ιανουαρίου 1723.

⁴ A.S.V. , ό.π. , χ.α. , 5 Νοεμβρίου 1720.

του προξενείου , καθώς ερμήνευαν με έναν δικό τους τρόπο το άρθρο 14 της συνθήκης του Passarowitz. Ισχυρίζονταν δηλαδή ότι , για να ιδρυθεί προξενείο σε μια πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας , έπρεπε η πόλη αυτή να ήταν έδρα προξενείου και πριν από τον τελευταίο βενετοτουρκικό πόλεμο του 1714. Από τον Βενετό βάιλο , λοιπόν , G. Emo απαίτησαν να τους προσκομίσει έγγραφα που να αποδείκνυαν ότι ή Άρτα ήταν παλαιότερα έδρα προξενείου. Ο βάιλος απαντώντας στο αίτημα των Τούρκων έκανε μια γενική επισήμανση , ότι σε όλες σχεδόν τις σκάλες του Levante υπήρξαν πρόξενοι της Γαληνότατης Δημοκρατίας. Οι Τούρκοι δεν ικανοποιήθηκαν από την απάντηση του βαΐλου και , αφού ερεύνησαν τα δικά τους αρχεία και δε βρήκαν στοιχεία για την ύπαρξη παλαιότερα βενετικού προξενείου στην Άρτα , συνέχισαν να αρνούνται την έκδοση του βερατιού για το διορισμό του προξένου¹. Ο βάιλος πάντως συνέχισε την προσπάθεια για την έκδοση βερατιού ισχυριζόμενος ότι βάσει του άρθρου 14 της συνθήκης του Passarowitz οι Τούρκοι όφειλαν να μη δημιουργούν κωλύματα στην ίδρυση του προξενείου και να μην παρερμηνεύουν το συγκεκριμένο άρθρο. Με τις υποδείξεις μάλιστα της αρχής των Cinque Savi alla Mercanzia επισήμανε ο Emo στους Τούρκους ότι από το 1703 η περιοχή της Άρτας ανήκε στη δικαιοδοσία του προξενείου της Ναυπάκτου , που λειτουργούσε νομότυπα με την έκδοση του σουλτανικού βερατιού στα 1704. Επομένως οι Τούρκοι όφειλαν να εκδώσουν το απαραίτητο βεράτι , καθώς τα όρια δικαιοδοσίας του προξενείου που ιδρύθηκε το 1703 δεν άλλαζαν , άλλαζε μόνο η ονομασία, από προξενείο δηλαδή της Ναυπάκτου σε προξενείο της Άρτας , ενώ η αλλαγή της έδρας του προξενείου από τη Ναύπακτο στην Άρτα ήταν μια εσωτερική αλλαγή στα ίδια όρια του προξενείου που είχε ιδρυθεί από το 1703. Το ζήτημα ήταν , λοιπόν , καθαρά τυπικό και όχι ουσιαστικό².

Παρά τις επίμονες προσπάθειες του βαΐλου οι Τούρκοι αρνήθηκαν εκ νέου να εκδώσουν το απαραίτητο βεράτι για την ίδρυση του προξενείου. Η επιφυλακτική αυτή στάση των Τούρκων για τη σύσταση νέων προξενείων στην επικράτειά τους πήγαζε πιθανότατα από την πεποίθησή τους ότι επηρεάζεται η είσπραξη του χαρατσιού , επειδή οι πρόξενοι δημιουργούσαν προστατευομένους , που απαλλάσσονταν του κεφαλικού φόρου , και ακόμη επειδή οι πρόξενοι βρίσκονταν σε στενή επαφή με πειρατές , με τους οποίους μοιράζονταν αθέμιτα κέρδη³. Από την άλλη πλευρά οι Τούρκοι ήταν πολύ συγκαταβατικοί στο διορισμό

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 12 Ιουλίου 1721.

² A.S.V. , ό.π. , χ.α. , 23 Αυγούστου 1721 – Viceconsoli in genere , b. 21 , 23 Αυγούστου 1721 - Consoli Veneti in Levante , Rodi- Soria , b. 32 , 24 Μαΐου 1721.

³ Βλ. Κ. Μέρτζιος , *Μνημεία της Μακεδονικής Ιστορίας* , σσ. 280-281· Α. Σιγάλας , *Εκκλαϊκευμένα Μελετήματα* , τ. 2 , σ. 52.

υποπροξένων σε έναν τόπο και μάλιστα χωρίς την έκδοση του απαραίτητου βερατιού , επειδή θεωρούσαν ότι οι ξένοι υπήκοοι που είχαν τον τίτλο αυτόν δεν αποτελούσαν απειλή για τα οικονομικά συμφέροντά τους σε μια περιοχή , καθώς η τοποθέτησή τους δεν προκαλούσε φόβο για την πιθανότητα εδραίωσης μιας μόνιμης αρχής¹.

Μετά την οριστική άρνηση των Τούρκων να εκδώσουν το βεράτι για τη λειτουργία του προξενείου της Άρτας , ο Γεώργιος Κουμάνος , για να μπορέσει να ασκήσει τα καθήκοντά του από τη θέση του προξένου , παρακάλεσε , με επιστολή του τον Δεκέμβριο του 1722 , την αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia να εκδώσει νέα απόφαση με την οποία να τροποποιεί τον τίτλο του προξενείου ονομάζοντάς το από «Προξενείο της Άρτας» σε «Προξενείο της Ναυπάκτου». Έτσι οι Τούρκοι θα σταματούσαν να δημιουργούν κωλύματα και θα εξέδιδαν το βεράτι για τη λειτουργία του νέου προξενείου , καθώς η Ναύπακτος υπήρξε στα 1703 έδρα βενετικού προξενείου².

Η αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia , πράγματι , για να αρθούν τα εμπόδια , με απόφασή της τον Μάρτιο του 1723 και μετά από διάταγμα της Γερουσίας που εκδόθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 1723 , όριζε ότι ο πρόξενος που είχε τον τίτλο «πρόξενος της Άρτας» , στο μέλλον θα έπρεπε να αποκαλείται «πρόξενος της Ναυπάκτου» στη δικαιοδοσία του οποίου θα ανήκαν η Άρτα , τα Σάλωνα και οι ακτές τους. Ο βάιλος της Βενετίας στην Κωνσταντινούπολη G. Emo , βάσει της απόφασης , έπρεπε να δραστηριοποιηθεί πλέον για να εκδοθεί το επιθυμητό βεράτι για τη λειτουργία του προξενείου. Τα καθήκοντα που είχαν ανατεθεί στον Γ. Κουμάνο , ως «πρόξενος της Ναυπάκτου» πλέον , παρουσιάζονται αναλυτικά σε απόφαση της αρχής των Cinque Savi alla Mercanzia , που εκδόθηκε στις 17 Μαρτίου του 1723. Τον Σεπτέμβριο του 1723 ο βάιλος της Κωνσταντινούπολης πληροφόρησε την αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia ότι κατατέθηκαν στην Πύλη δύο υπομνήματα για την απόκτηση του απαραίτητου βερατιού και του αντίστοιχου φερμανιού , που θα εξασφάλιζαν πλέον την απρόσκοπτη λειτουργία του προξενείου της Άρτας. Στην επιστολή γινόταν επισήμανση ότι στο βεράτι που θα εκδιδόταν για το προξενείο της Ναυπάκτου θα ήταν δύσκολο να συμπεριληφθεί και η φράση «με δικαιοδοσία στην Άρτα». Αυτό οφειλόταν κυρίως στην απροθυμία των Τούρκων να εισάγουν τέτοιου είδους προσδιορισμούς στους τίτλους των προξενείων. Η απροθυμία γινόταν μεγαλύτερη καθώς ο προσδιορισμός αφορούσε την πόλη της Άρτας , για την οποία είχαν διαφωνήσει έντονα στο πρόσφατο παρελθόν

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli Veneti in Levante , Rodi- Soria , b. 32, 13 Σεπτεμβρίου 1729.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , Δεκέμβριος 1722 , 30 Ιανουαρίου 1723 , 20 Φεβρουαρίου 1723 – Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 , 30 Μαΐου 1722.

Τούρκοι και Βενετοί για την έκδοση βερατιού , που θα την αναγνώριζε έδρα βενετικού προξενείου. Μάλιστα δηλωνόταν ότι σε όλη αυτή την απροθυμία των Τούρκων να συμπεριλάβουν την Άρτα στο βεράτι για το προξενείο της Ναυπάκτου συνέβαλε και ο Γάλλος πρόξενος της Άρτας , που λέγεται ότι απέστειλε χρήματα στην Πύλη για να απαλείψουν από το βεράτι την πόλη της Άρτας , επειδή αυτό θα αποτελούσε κίνδυνο για τα γαλλικά συμφέροντα στην περιοχή. Εδώ πρέπει να τονισθεί ότι η απουσία Βενετών προξένων σε περιοχές που είχαν εγκατασταθεί Γάλλοι πρόξενοι ευνοούσε τα γαλλικά συμφέροντα. Οι Βενετοί καπετάνιοι , όταν τα πλοία τους αγκυροβολούσαν σε λιμάνια που δεν είχαν δικαιοδοσία Βενετοί πρόξενοι , αναγκάζονταν , όταν συναντούσαν δυσκολίες , να στραφούν σε ξένους απεσταλμένους και μάλιστα των κρατών που περισσότερο ευνοούνταν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ιδιαίτερα οι Γάλλοι , που κυριαρχούσαν εμπορικά στην περιοχή από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα , εποφθαλμιούσαν την προστασία των βενετικών συμφερόντων , επειδή εξασφάλιζαν προξενικά δικαιώματα και γενικότερα επωφελούνταν από τις συναλλαγές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη Βενετία¹.

Τελικά ο βάιλος στην Κωνσταντινούπολη G. Emo , επιστρατεύοντας τη διπλωματική του ικανότητα και μετά από συντονισμένες προσπάθειες και ενέργειες , πέτυχε στα μέσα Νοεμβρίου του 1723 κάτι που δεν ήταν αναμενόμενο. Κατόρθωσε να αποκτήσει το απαραίτητο βεράτι και το φερμάνι για το διορισμό του προξένου στην Άρτα , ο οποίος θα είχε όμως τον τίτλο «Πρόξενος της Ναυπάκτου και της Άρτας». Η ενσωμάτωση στον τίτλο του προξένου και της πόλης της Άρτας ήταν μια προσωπική επιτυχία του βαΐλου G. Emo , που έδινε το δικαίωμα πλέον στον Γ. Κουμάνο να έχει ως έδρα του την πόλη της Άρτας και από αυτόν τον τόπο να διεκπεραιώνει τα προξενικά του καθήκοντα².

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , 11 , 15 , 17 Μαρτίου , 18 Σεπτεμβρίου 1723 : «Quanto a Lepanto non sarà facile ottenere che vi si esprima la soprintendenza dell' Arta nominatamente. Talvolta si ottiene di far introdur nei barrati il termine generale de luochi soggetti , come si legge nel baratto di Cipro. Ma per specificationi la repugnanza è sempre grande e ch' ella puo essere maggiore , trattandosi dell' Arta rispetto alle cose corse e molto più se è vero che quel console francese habbia mandato qui danaro ; onde per la missione d' altri consoli non diminuisca il suo legno» , 30 Ιουλίου 1724 , Ιανουάριος 1726 , 5 Ιουλίου 1727 – Consoli Veneti in Levante , Rodi-Soria , b. 32 , 16 Δεκεμβρίου 1732 – Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 , Ιανουάριος 1725 , 21 Μαρτίου 1726.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , 15 Νοεμβρίου 1723 , Νοέμβριος 1723 , 20 Νοεμβρίου 1723 : «L' altro di Lepanto , che è il titolo antico , che non havera oppositione , comprende l' Arta , non solo in soprintendenza ma in parità».

Ως τον Ιούνιο του 1724 ο Γ. Κουμάνος δεν ασκούσε ακόμη τα καθήκοντα του προξένου Ναυπάκτου και Άρτας , καθώς λόγω καθυστέρησης ή και απώλειας της αλληλογραφίας δεν είχαν φτάσει στα χέρια του ούτε το μεταφρασμένο σουλτανικό βεράτι και το αντίστοιχο φερμάνι , που επικύρωναν το διορισμό του , ούτε η συνοδευτική επιστολή από το βάλιο με την οποία θα μπορούσε να μεταβεί και να εγκατασταθεί στην έδρα του προξενείου , που ήταν ακόμη η Ναύπακτος. Τα επίσημα τουρκικά έγγραφα αναγνώρισης του Γ. Κουμάνου έφτασαν τελικά στα χέρια του , μέσω του γενικού προβλεπτή της θάλασσας A. Corner , στις αρχές Αυγούστου του 1724. Όλη αυτή η καθυστέρηση της ανάληψης των προξενικών καθηκόντων από τον Γ. Κουμάνο προκάλεσε τη διαμαρτυρία του και ζήτησε με αίτησή του από την αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia η έναρξη της πενταετούς θητείας του να γίνει από την ημέρα της πραγματικής λειτουργίας του προξενείου και όχι από την 1^η Οκτωβρίου του 1723 , που είχε οριστεί με προηγούμενη απόφαση. Επίσης με την ίδια αίτηση ζητούσε να επιτραπεί στον ίδιο να ορίσει έναν υποπρόξενο στην Άρτα , καθώς η απόσταση μεταξύ Ναυπάκτου και Άρτας ήταν μεγάλη και δε θα μπορούσε να προσφέρει τις καλύτερες υπηρεσίες στους Βενετούς που εμπορεύονταν εκεί. Είναι προφανές , λοιπόν , ότι ο Γ. Κουμάνος δε σκόπευε στο εγγύς μέλλον να αλλάξει την έδρα του προξενείου και να μετεγκατασταθεί στην Άρτα , καθώς άλλωστε και η μόνιμη κατοικία του ήταν στη Ναύπακτο¹.

Ο Γ. Κουμάνος ήρθε στην Άρτα τον Δεκέμβριο του 1727² για να τακτοποιήσει ζητήματα που αφορούσαν θέματα προξενικής δικαιοδοσίας του , τη δασμολογική εκμετάλλευση των λιμανιών της περιοχής , αλλά και τη μείωση των δασμών που επιβάλλονταν από τους Τούρκους στους Βενετούς από 4% σε 3% βάσει της συνθήκης του Passarowitz. Αφού καταχώρησε στον κατάλογο του καδή της περιοχής το βεράτι διορισμού του , το φερμάνι που επίσημα επικύρωνε την εκλογή του ως προξένου στην περιοχή και το διάταγμα της Πύλης που καθόριζε τους δασμούς στο 3% βάσει της συνθήκης , πήρε από τον καδή το σύνθημα μουρασελέμ (müraselem : σχετικό έγγραφο που επικύρωνε το βασιλικό δίπλωμα) και προσκομίζοντάς το στο βοεβόδα της Άρτας εξασφάλισε απ' αυτόν το απαραίτητο μπουγιουρλντί (buygultu) με το οποίο αναγνωριζόταν η Άρτα μέρος της προξενικής του δικαιοδοσίας³. Από το 1728 έως και το 1733 ο Γ. Κουμάνος , έχοντας ανανεώσει τη θητεία του , άσκησε τα καθήκοντα

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 25 Ιουνίου , 30 Ιουλίου και 12 Αυγούστου 1724.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ. α. , 1 Ιουλίου 1728 - Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 21 Μαρτίου 1728.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 21 Μαρτίου 1728.

του προξένου της Ναυπάκτου και Άρτας όντας εγκατεστημένος για κάποια μόνο χρονικά διαστήματα στην Άρτα , η κύρια όμως κατοικία του ήταν στη Ναύπακτο¹. Στην Άρτα φρόντιζε , μετά από έγκριση των βενετικών αρχών , να τοποθετεί κάποιον έμπιστό του , που ασκούσε τα καθήκοντα του υποπροξένου². Είναι φανερό από τις πληροφορίες των εγγράφων ότι ο Γ. Κουμάνος ουδέποτε χρησιμοποίησε την Άρτα ως μόνιμη έδρα του προξενείου του και αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι η Άρτα ήταν μακριά από την έδρα της μόνιμης κατοικίας του , μακριά , κατά τη δική του γνώμη επίσης , και από τις σκάλες του Αμβρακικού κόλπου , με αποτέλεσμα να εξασφαλίζει δύσκολα τα προξενικά του δικαιώματα. Από την άλλη πλευρά και οι βενετικές αρχές δεν επέμεναν στο να γίνει η Άρτα μόνιμη έδρα αυτού του προξενείου , παρ' όλες τις προσπάθειες που κατέβαλλαν από το 1718 να αναγνωριστεί προξενείο στην περιοχή με έδρα την ίδια πόλη. Φαίνεται πάντως ότι Γ. Κουμάνος διορίστηκε πρόξενος Ναυπάκτου και Άρτας έχοντας μian ελευθερία να διαλέξει ο ίδιος τον τόπο διαμονής του και επομένως την έδρα του προξενείου , αφού βέβαια στάθμιζε από κοντά τα πράγματα και λάμβανε υπόψη του όλους τους παράγοντες που θα ευνοούσαν προσωπικά εκείνον και το βενετικό εμπόριο. Έτσι η Άρτα από το 1723 και ως το 1733 αποτελούσε τυπικά έδρα προξενείου , ουσιαστικά όμως ήταν έδρα υποπροξενείου , καθώς εκεί έδρευε κατά χρονικά διαστήματα υποπρόξενος. Στα 1733 ο Γ. Κουμάνος επανεκλέχθηκε πρόξενος Ναυπάκτου και Άρτας³ , η απόφαση όμως της αρχής των Cinque Savi alla Mercanzia , με την οποία είχαν ανατεθεί τα καθήκοντα στον πρόξενο , αναφέρει τον Γ. Κουμάνο ως πρόξενο της Ναυπάκτου «con la soprintendenza dell' Arta»⁴. Είναι φανερό ότι οι βενετικές αρχές προτίμησαν να διορίσουν τον Γ. Κουμάνο με τον τίτλο του προξένου της Ναυπάκτου , αποφεύγοντας να του αποδώσουν τον τίτλο «Ναυπάκτου

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Lettere dei Consoli , b. 603 , Πρέβεζα 20 Δεκεμβρίου 1728 : «...mentre doppo la publicatione accennata del proclama si ritirò à Lepanto , ove tiene la sua rssidenza lontano da prestare il minimo aiuto al suddito , che negotia nella Turchia entro questo Golfo , senza mai più esser comparso in questo luoco , e senza destinare alcun suo aggente». A.S.V. , ό.π. , 19 Μαΐου 1728 , Κέρκυρα 1 Ιουλίου 1729 - Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , Άρτα 1 Ιουλίου 1728 , 10 Μαρτίου 1733 – Prima Serie (Consoli) Diversorum , b. 632 , χ.α. , 3 , 21 Μαρτίου και 1 Ιουλίου 1728.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Lettere dei Consoli , b. 603 , Κέρκυρα 1 Ιουλίου 1729 , Ναύπακτος 6 Δεκεμβρίου 1732 - Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 10 Μαρτίου 1733.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 22 Ιανουαρίου 1733.

⁴ A.S.V. , ό.π. , 24 Ιανουαρίου 1733 : «Essendo seguita la confirmatione di te Zorzi Gumano per console Veneto in Lepanto , Salona e loro spiagge o siano caricatori , con la soprintendenza dell' Arta ».

και Άρτας» για να γλυτώσουν από τυχόν προβλήματα που θα τους δημιουργούσαν οι τουρκικές αρχές στην εγκατάσταση του προξένου , γεγονός που τις είχε ταλαιπωρήσει αρκετά στο πρόσφατο παρελθόν. Κατά τη διάρκεια της νέας θητείας του ο Γ. Κουμάνος συνέχισε να διατηρεί την Άρτα ως έδρα υποπροξενείου με την έγκριση πάντοτε των βενετικών αρχών¹. Από το 1733 , λοιπόν , ως και το 1793 η Άρτα αποτέλεσε μόνιμη έδρα υποπροξενείου , αναγνωρισμένη από τις βενετικές και οθωμανικές αρχές.

Στο διάστημα αυτό υπήρξαν αρκετές προτάσεις προς τις βενετικές αρχές για να προαχθεί η Άρτα σε έδρα προξενείου. Η πιο αξιόλογη είναι αυτή του γενικού προβλεπτή της θάλασσας Agostin Sagredo². Συγκεκριμένα στα 1752 ο γενικός προβλεπτής A. Sagredo σε έκθεση που απέστειλε στο δόγη ανέφερε ότι οι Βενετοί έπρεπε να αλλάξουν τη συντηρητική δασμολογική τους πολιτική που εφάρμοζαν στην Κέρκυρα, εάν ήθελαν να πείσουν τους Ηπειρώτες εμπόρους να χρησιμοποιούν την πόλη αυτή , ως διαμετακομιστικό σταθμό, για τις εξαγωγές τους προς την Ευρώπη. Είναι βέβαιο ότι τα πλεονεκτήματα που προσέφερε το κερκυραϊκό λιμάνι εκείνη την περίοδο και οι εγκαταστάσεις του για την ασφαλή , γρήγορη και εύκολη διακίνηση των εμπορευμάτων ήταν πολύ δελεαστικά για τους Ηπειρώτες εμπόρους. Οι λόγοι , όμως , που το καθιστούσαν απαγορευτικό , επικεντρώνονταν στο δυσβάσταχτο δασμολογικό καθεστώς που είχε επιβάλει η Βενετία σ' αυτού του είδους τις εξαγωγές και στην εφαρμογή της αρχής της Dominante³ , που τις δυσχέραινε περαιτέρω. Οφείλαν , λοιπόν , οι Βενετοί να καταστήσουν την Κέρκυρα έναν πολυσύχναστο διαμετακομιστικό σταθμό , που μακροπρόθεσμα θα απέδιδε στο κράτος σημαντικά κέρδη , βασισμένα όμως στο πλήθος των διακινούμενων εμπορευμάτων και όχι στο ύψος των δασμών. Στην έκθεση του A. Sagredo διακρίνουμε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος προβλεπόταν η μετατροπή του δασμολογίου της Κέρκυρας για τα διερχόμενα από το νησί ξένα εμπορεύματα , υπό την έννοια της γενναίας μείωσης των βενετικών απαιτήσεων. Με την παράλληλη καθιέρωση των ελεύθερων εξαγωγών για τους ξένους εμπόρους , ολοκληρώνονταν τα μέτρα που

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 10 Μαρτίου 1733.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , b. 180 , φακ. 100 : Transito di Corfù ossia Sagiada , 9 Νοεμβρίου 1952 - P.T.M. , f. 996 , Replicato No 10, Κέρκυρα 9 Νοεμβρίου 1752. Επίσης βλ. Μ. Οικονόμου , *Ο θεσμός του προξένου* , σσ. 200-202.

³ Σύμφωνα με την αρχή της βενετικής νομοθεσίας «όλα ανεξαιρέτως τα εμπορεύματα , είτε εξ υποτελών χωρών εις υποτελείς χώρας είτε εκ ξένων χωρών εις ξένας χώρας , έδει να διαμετακομισθώσι δια της πόλεως της Βενετίας» , βλ. Α.Μ. Ανδρεάδης , *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου* , τ. 1 , σ. 78.

στόχευαν να αναζωογονήσουν το κερκυραϊκό λιμάνι. Στο δεύτερο μέρος, αναλύονταν οι προϋποθέσεις που θα επέτρεπαν να προσανατολιστούν προς την Κέρκυρα και οι διενεργούμενες από την Άρτα εξαγωγές της Ηπείρου και της νότιας Αλβανίας. Απαραίτητος όρος, κατά τον Α. Sagredo, ήταν η σοβαρή και έγκυρη προξενική εκπροσώπηση της Βενετίας στα κυριότερα οθωμανικά κέντρα. Ειδικότερα κρινόταν αναγκαία η εγκατάσταση ενός Βενετού προξένου, αναμφισβήτητης ικανότητας και κύρους, στην Άρτα. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά, μια τόσο σημαντική σκάλα, όπως η Άρτα, στην οποία συγκεντρωνόταν πλήθος εμπορευμάτων από όλα τα μέρη του ευρωπαϊκού τμήματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στην οποία είχαν εγκαταστήσει προξένους όλα σχεδόν τα μεγάλα ευρωπαϊκά κράτη, ήταν επιβλαβές για τα βενετικά συμφέροντα να αποτελεί έδρα ενός απλού υποπροξένου, που εξαρτιόταν μάλιστα και από τον πρόξενο της Γαλλίας. Αναρωτιόταν ο Sagredo, γιατί δε λαμβανόταν μια απόφαση για εγκατάσταση στην Άρτα ενός προξένου, όπως έκαναν και τα άλλα ευρωπαϊκά κράτη, ο οποίος θα φρόντιζε επάξια για τα βενετικά συμφέροντα και θα αντιπροσώπευε τη Βενετία με αξιοπρέπεια απέναντι σε όλους εκείνους που διοικούσαν την περιοχή. Πρότεινε ακόμη, εάν ο σχεδιασμός αυτός τελεσφορούσε, να ιδρυθούν και δύο υποπροξενεία, ένα στα Γιάννενα και ένα στην Αυλώνα (Valona)¹, που θα εξαρτιόνταν από το προξενείο της Άρτας. Με τον τρόπο αυτό ο νέος πρόξενος της Άρτας θα είχε κάτω από τον έλεγχό του όλο το οδικό δίκτυο που οδηγούσε στη Σαγιάδα, λιμάνι που προτιμούσαν οι έμποροι λόγω των χαμηλών τελωνειακών δασμών, και στα επίνεια του Αμβρακικού κόλπου, με αποτέλεσμα να διοχετεύει πιο εύκολα τα εμπορεύματα σε βενετικά πλοία που θα ήταν αγκυροβολημένα εκεί για να τα μεταφέρουν σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Οι ρεαλιστικές και ολοκληρωμένες προτάσεις του Α. Sagredo είχαν θετική απήχηση στη βενετική ηγεσία. Τα μέτρα που ελήφθησαν τότε είχαν θεαματικά αποτελέσματα, αν κρίνουμε από την εμπορική κίνηση που παρουσίαζε η Κέρκυρα το χρονικό διάστημα 1756-1759². Αντίθετα, η πρόταση για ίδρυση προξενείου στην Άρτα, που θα ενίσχυε τον γαλλοβενετικό ανταγωνισμό στην περιοχή, δεν υλοποιήθηκε. Πιθανόν δεν εγκαταστάθηκαν οι προτεινόμενες από τον Α. Sagredo προξενικές αρχές, επειδή δεν είχαν τα εχέγγυα (κύρος, γόητρο, οργάνωση) για να

¹ Η Αυλώνα (Valona) είναι το δεύτερο σε σπουδαιότητα λιμάνι της νότιας Αλβανίας και πρωτεύουσα της ομώνυμης διοικητικής περιφέρειας, σε απόσταση 100 χιλιομέτρων νοτιοδυτικά των Τιράνων. Η Αυλώνα εμφανίζεται και με τα ονόματα Avlonya (γαλλικά) ή Vlorë (άλβαν.), βλ. G. Veinstein, «Un paradoxe séculaire», στον τόμο G. Veinstein (επιμ.), *Salonique, 1850-1918. La ville des Juifs et le réveil des Balkans*, Paris 1992, σσ. 42-62, βλ. σ. 50

² A.S.V., P.T.M., f. 1097, 23 Φεβρουαρίου 1759: έκθεση του γενικού προβλεπτή της θάλασσας Vincenzo Gritti.

συναγωνιστούν με επιτυχία τη γαλλική παρουσία και επιρροή στην περιοχή. Εξάλλου ο ηθικός ξεπεσμός που παρακολουθούσε την υποχώρηση της άρχουσας βενετικής τάξης κατά τον 18^ο αιώνα , επηρεάζοντας αρνητικά και τη λειτουργία του δημόσιου βίου, συχνά δρούσε ανασταλτικά στην πραγμάτωση ή την ολοκλήρωση περιφερειακών ιδίως σχεδίων¹.

Στα 1784 και 1786 έχουμε δύο ακόμη προτάσεις για ίδρυση προξενείου στην Άρτα. Στα 1784 το σώμα των *Capì di Piazza* , αξιολογώντας την απόσταση της Άρτας από την Πάτρα , τον μεγάλο αριθμό Βενετών υπηκόων που έρχονταν από τα Επτάνησα στην Άρτα για να δουλέψουν στη γη κατά τη θερινή περίοδο , την αίγλη και το κύρος που θα είχε η ίδρυση ενός προξενείου , τον αξιόλογο αριθμό βενετικών караβιών που αγκυροβολούσαν στις σκάλες της περιοχής και όλες γενικά τις συνθήκες με τις οποίες διεξαγόταν το διεθνές εμπόριο , πρότειναν στην αρχή των *Cinque Savi alla Mercanzia* να δημιουργηθεί στην Άρτα ένα νέο βενετικό προξενείο , ανεξάρτητο από εκείνο της Πάτρας². Αρκετά εκτενής ήταν και η αναφορά του *Nicolò Erizzo* , *secondo kavallier proveditor straordinario all' isole del Levante* , που στάλθηκε στην αρχή των *Cinque Savi alla Mercanzia* στις 21 Σεπτεμβρίου του 1786 και πρότεινε να αποσπαστεί η Άρτα από την δικαιοδοσία της Πάτρας και να γίνει έδρα νέου προξενείου. Στην αναφορά του , μεταξύ άλλων , γίνεται λόγος για την αξιόλογη παραγωγική δυνατότητα της περιοχής σε σιτηρά , κρέατα και τυροκομικά , αλλά και για άλλα προϊόντα που έρχονταν από τα Γιάννενα και τα οποία προμηθεύονταν οι κάτοικοι των Επτανήσων μέσω των λιμανιών του κόλπου. Από την άλλη πλευρά , στην Άρτα , λόγω του συνεχούς εμπορίου που διεξαγόταν με τα Γιάννενα , έφθαναν σημαντικές πληροφορίες που αφορούσαν θέματα επιδημιών στον ηπειρωτικό χώρο , οι οποίες απειλούσαν το βενετικό εμπόριο. Έτσι θεωρούσε ο *Erizzo* άριστη επιλογή την ίδρυση προξενείου στην Άρτα , όπου θα έδρευε ένας ανεξάρτητος από την Πάτρα πρόξενος , διορισμένος με απόφαση της Γερουσίας³.

Τελικά στις 25 Ιουλίου του 1793 με απόφασή της η Γερουσία αναβάθμισε την Άρτα και την κατέστησε έδρα προξενείου , αποσπώντας την πόλη και την περιοχή της από τη δικαιοδοσία του προξενείου της

¹ Συνοπτικά για το φαινόμενο , τα αίτια και τις συνέπειές του , βλ. R. Cessi , *Storia della Repubblica di Venezia* , σσ. 677-680.

² A.S.V. : *Cinque Savi alla Mercanzia* , Prima Serie , *Consoli , Diversorum* , b. 400 , φακ. 87 , 2 Μαρτίου 1784. Το προξενείο της Ναυπάκτου διαλύθηκε πιθανότατα στα 1739 , βλ. περισσότερα στο κεφάλαιο «Εξάρτηση» , σσ. 39-40.

³ A.S.V. , *Cinque Savi alla Mercanzia* , Prima Serie , *Consoli , Diversorum* , b. 400 , φακ. 87 , 21 Σεπτεμβρίου 1786.

Πάτρας¹. Τα καθήκοντα του προξένου ανατέθηκαν στον Κεφαλονίτη Γεράσιμο Βρυώνη , που ήταν και ο τελευταίος πρόξενος της Άρτας ως την πτώση της Γαληνότατης Δημοκρατίας (1797)².

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Η εξέλιξη του προξενείου της Άρτας
(1723-1797)

Χρονική Περίοδος	Τίτλος
1723-1733	Προξενείο Ναυπάκτου και Άρτας*
1733-1793	Υποπροξενείο Άρτας
1793- 1797	Προξενείο Άρτας

* Τυπικά έδρα προξενείου , ουσιαστικά έδρα υποπροξενείου (βλ. την ανάλυση ανωτέρω).

3. Η Έδρα

Έδρα των προξενικών αρχών της Βενετίας στην περιοχή , σε όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα , είτε αυτοί διορίζονταν ως πρόξενoi (εκτός του Γ. Κουμάνου) είτε ως υποπρόξενoi , ήταν η Άρτα. Γιατί όμως οι Βενετοί διάλεξαν ως έδρα του προξενείου τους στον τουρκοκρατούμενο χώρο της Ηπείρου την Άρτα και όχι τα Γιάννενα ; Ας επισημανθεί εδώ ότι τα Γιάννενα ήταν η έδρα του πασά-διοικητή της Ηπείρου , από τον οποίον εξαρτιόταν και η Άρτα , και ακόμη η πόλη αυτή κατοικούνταν κατά τα τρία τέταρτα από Έλληνες, που οι περισσότεροι ήταν καλοί έμποροι. Θα ήταν φυσικό , λοιπόν , να επιλέξουν τα Γιάννενα ως έδρα του προξενείου τους , καθώς θα είχαν τη δυνατότητα να βρίσκονται κοντά στον Τούρκο ανώτερο διοικητή της περιοχής και θα μπορούσαν να αναπτύξουν με μεγαλύτερη άνεση τις επαφές που θα εξυπηρετούσαν το εμπόριο της Βενετίας.

Πρέπει να τονισθεί ότι ο καθορισμός της έδρας των προξενικών εκπροσώπων της Βενετίας έπρεπε να είναι αποτέλεσμα συνεκτίμησης όλων των παραγόντων που μπορούσαν να επηρεάσουν ευνοϊκά τα

¹ A.S.V. , ό.π. , b. 401 , φακ. 114 , 23 Αυγούστου 1793.

² A.S.V. , ό.π. , b. 632 , χ.α. , 30 Νοεμβρίου 1793 - P.T.M. , f. 1055 : No 28 , 26 Ιανουαρίου 1795 , Coria συνημμένη στο προηγούμενο έγγραφο με χρονική ένδειξη 12 Ιανουαρίου 1795 , Coria 18 Ιανουαρίου 1795 , No 31 , 12 Φεβρουαρίου 1795 , No 37 , 1 Απριλίου 1795 και Coria συνημμένη στο προηγούμενο έγγραφο με χρονική ένδειξη 28 Φεβρουαρίου 1795 , No 56 , 30 Ιουνίου 1795 – P.T.M. , f. 1057 : No 108, 4 Απριλίου 1796 , Coria 19 Ιανουαρίου 1796 , Coria 4 Φεβρουαρίου 1796 και Coria 21 Φεβρουαρίου 1796.

βενετικά συμφέροντα στο χώρο της Ηπείρου. Έτσι , η κοντινή απόσταση της Άρτας από τη θάλασσα και το ότι οι Γάλλοι είχαν ιδρύσει προξενείο στην πόλη αυτήν από το 1702 ήταν οι κύριοι λόγοι που οδήγησαν τους Βενετούς να επιλέξουν την Άρτα ως έδρα του προξενείου τους. Πίστευαν ότι η πόλη αυτή , για τους λόγους που προαναφέρθηκαν , προσφερόταν καλύτερα για τις υπηρεσίες προς τη Γαληνότατη Δημοκρατία ως προς το εμπόριο.

4. Τα γεωγραφικά όρια δικαιοδοσίας

Κριτήριο για τον προσδιορισμό των ορίων ενός προξενείου που ιδρύοταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν συνήθως η οργάνωση της τουρκικής διοίκησης σε γεωγραφικά διαμερίσματα. Αυτό , όμως , δεν ίσχυε πάντοτε. Γενικά η διεξαγωγή του εμπορίου δημιουργούσε άλλες διοικητικές ανάγκες , καθώς η ανάπτυξη του ένωνε , αντί να διαιρεί , τους χώρους. Επίσης οι φιλοδοξίες και τα συμφέροντα των προξενικών αρχόντων δημιουργούσαν πρόσθετες δυσχέρειες. Αυτονόητο είναι ότι οι προξενικοί άρχοντες ήθελαν την προσάρτηση μεγαλύτερων περιοχών στη δικαιοδοσία τους , για να καρπώνονται περισσότερα προξενικά δικαιώματα¹. Είναι φανερό , λοιπόν , ότι οικονομικοί ήταν οι κύριοι λόγοι που προσδιόριζαν τα όρια της δικαιοδοσίας ενός προξενείου.

Πληροφορίες για τα όρια της προξενικής δικαιοδοσίας των Βενετών στην περιοχή της Άρτας έχουμε αρχικά από τις «Commissioni per il Console in Arta» , που εκδόθηκαν στις 27 Μαΐου 1720 και δόθηκαν στον Γ. Κουμάνο. Σύμφωνα με αυτές , στη δικαιοδοσία του προξενείου υπάγονταν τα Σάλωνα , η Ναύπακτος , καθώς και οι ακτές και οι σκάλες φόρτωσης και εκφόρτωσης των πλοίων που βρίσκονταν στις περιοχές αυτές². Πάντως με την απόφαση αυτή δεν καθορίζονταν επακριβώς τα όρια της δικαιοδοσίας του προξενείου , καθώς σε επιστολή του βαΐλου G. Emo στην αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia στα 1721 δηλώνεται ότι τα όρια της δικαιοδοσίας του προξενείου της Άρτας ήταν υπό σχεδιασμό μέχρι να γίνει ένταξη κάποιων τόπων από το προξενείο της Πάτρας στο νεοϊδρυθέν προξενείο³. Πιο ουσιαστική και σαφέστερη εικόνα , όμως ,

¹ Την περίοδο 1722-1726 υπήρξε διαμάχη του προξένου της Ναυπάκτου και Άρτας Γ. Κουμάνου με τους προξένους της Βενετίας στην Πάτρα για τον καθορισμό των ορίων των δύο προξενίων , A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , Δεκέμβριος 1722 , 15 Μαρτίου 1723· Κ. Σάθας , *Ειδήσεις τινές περί εμπορίου* , σσ. 18-19.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , τμήμα β' , χ.α. , 27 Μαΐου 1720. « Essendo stata fatta elezione di te Zorzi Cumano per Console Veneto in Arta con la soprintendenza di Lepanto , Salona , spiagge o siano caricatori».

³ A.S.V. , ό.π. , χ.α. , 12 Ιουλίου 1721.

για τα όρια μέσα στα οποία ανέπτυσαν τις δραστηριότητές τους οι προξενικές αρχές της Άρτας , μας δίνει έγγραφο της αρχής των Cinque Savi alla Mercanzia , που εκδόθηκε στις 6 Ιουνίου του 1794. Σύμφωνα με το έγγραφο αυτό στα όρια του νεοϊδρυθέντος προξενείου της Άρτας , που είχε ανατεθεί στον Γεράσιμο Βρυώνη από το 1793 , υπάγονταν όλες οι ακτές και οι σκάλες φόρτωσης και εκφόρτωσης των πλοίων που βρίσκονταν στο εσωτερικό του Αμβρακικού κόλπου , καθώς και οι σκάλες Αγραπιδιά , Λεύκα , Σαγιάδα , Φανάρι και Ηγουμενίτσα¹ ομοίως και οποιαδήποτε άλλη ακτή ως τους Αγίους Σαράντα , όπως συνέβαινε και στα προηγούμενα χρόνια. Η αναφορά του εγγράφου ότι αυτά τα όρια υπήρχαν και στα προηγούμενα χρόνια (com' era per il passato) μας δίνει μια εικόνα για το πού κυμαίνονταν τα όρια της δικαιοδοσίας των προξενικών αρχών της Άρτας την εξεταζόμενη περίοδο¹. Από τις πληροφορίες αυτές πάντως συμπεραίνουμε ότι τα όρια της δικαιοδοσίας των προξενικών αρχών της Βενετίας στην περιοχή της Άρτας δεν ήταν σταθερά κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα.

5. Εξάρτηση

Όπως είναι γνωστό , τα προξενεία της Βενετίας στην Ανατολή ανήκαν στην αρμοδιότητα της αρχής των Cinque Savi alla Mercanzia. Όταν , λοιπόν , ελήφθησαν αποφάσεις στα 1720 και ξανά στα 1793 να ιδρυθεί προξενείο στην Άρτα , αναφερόταν με σαφήνεια ότι αυτό διοικητικά θα εξαρτιόταν από την αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia. Αυτή η αρχή είχε την αρμοδιότητα στον προγραμματισμό της εμπορικής πολιτικής της Βενετίας και αυτή ρύθμιζε τα οικονομικά της. Σ' αυτή την αρχή επίσης θα απευθυνόταν ο πρόξενος για οποιοδήποτε θέμα τον απασχολούσε και αυτή την αρχή θα ενημέρωνε για διάφορα ζητήματα που αφορούσαν το εμπόριο που διεξαγόταν στην περιοχή του. Το χρονικό διάστημα , όμως , που η Άρτα αποτελούσε έδρα υποπροξενείου (1733 – 1793) , αυτό διοικητικά εξαρτιόταν αρχικά από το προξενείο της Βενετίας στη Ναύπακτο(1733-1739) και αργότερα από το προξενείο της Πάτρας (1739-1793)² , όταν εκείνο της Ναυπάκτου

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ. α. , 6 Ιουνίου 1794 : « Che essendo stato dall' Eccellentissimo Pien Collegio con l' intervento di questa Magistratura eletto per General Console Veneto all' Arta , sue dipendenze , giurisdizioni e in tutte le scale , caricatori e spiagge , che sono nell' interno golfo di Prevesa , nonche nelli porti , scale , ossian spiagge , denominate Agrapidia , Lefca , Sagiada , Fanari e Gumenizze , nonche qualunque altra spiaggia fino Santi Quaranta».

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso , 1720-1764 , b. 728 , 18 Απριλίου 1736 , Copia di lettera scritta all' illustrissimo et eccellentissimo

καταργήθηκε στα 1739 και έτσι η πόλη με την περιοχή της εντάχθηκε στη δικαιοδοσία του προξενείου της Πάτρας¹.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Η Εξάρτηση του Προξενείου της Άρτας (1723-1797)

[Πηγές : A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31(Quaderno 250) - Consoli Veneti in Levante , b. 32 – Lettere dei Consoli , Patrasso 1720-1764 , b. 728 – Lettere dei Consoli , Patrasso 1765-1794 , b. 729 - Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , b. 400 (αρ. 87) , b. 771 - P.T.M. , f. 991 , 1055 , 1057]

ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΕΞΑΡΤΗΣΗ
1723-1733	Προξενείο Ναυπάκτου και Άρτας*	Cinque Savi alla Mercanzia
1733-1739	Υποπροξενείο Άρτας	Προξενείο Ναυπάκτου
1739-1793		Προξενείο Πάτρας
1793-1797	Προξενείο Άρτας	Cinque Savi alla Mercanzia

* Τυπικά έδρα προξενείου , ουσιαστικά έδρα υποπροξενείου (βλ. ανωτέρω το υποκεφάλαιο «Εναρξη λειτουργίας και εξέλιξη του προξενείου »).

signor Girolamo Querini , provveditor general da Mar , dal signor Anastasio Messalà console Veneto in Patrasso li 7 Dicembre 1755 : « Rassegno in primo luoco alla venerata grandezza dell' eccellenze vostre , che tre parti principali abbraccia la giurisdizione di questo consolato risultando dalli medesimi titoli che porta connessi console di Lepanto , Arta , Patrasso. In quest' ultima piazza rissiede il principal console e nell' altre due soggiornano vice consoli , che elletti da questo consolato rassegna le medesime ellezzioni al Magistrato eccellentissimo de' signori V Savii alla Mercanzia seguendo la conferma dalla venerabile loro autorità. Questi due son leggitimi vice consoli mantenuti con stipendio dal principale » - Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , Quaderno 250 , χ.α. , 22 Σεπτεμβρίου 1764 , 8 Αυγούστου 1765 – Lettere dei Consoli, Patrasso 1765-1794 , b. 729 , Πάτρα 27 Μαΐου 1783 - Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 400 , αρ. 87 , 14 Μαΐου 1783 , 5 Φεβρουαρίου 1784.

¹ Ο Κ. Σάθας (*Ειδήσεις τινές περί Εμπορίου* , σ. 35) αναφέρει σχετικά : «Αι εκθέσεις του εν Ναυπάκτω προξενείου τελευτώσιν εν έτει 1739 , ότε και το προξενείον πιθανώς διελύθη δι' έλλειψιν των προς συντήρησιν αυτού εισπράξεων' έκτοτε εις απλούν υποπροξενείον υποβιβασθείσα η Ναύπακτος εξαρτάται των Πατρών , ο δ' εκεί πράκτωρ τίει κατ' έτος εις τον προϊστάμενον αυτού εκατόν φλωρία».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΟΙ ΠΡΟΞΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

1. Τρόπος εκλογής των προξένων και υποπροξένων

Η όλη διαδικασία της εκλογής προξένων της Βενετίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αφορούσε την αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia , στην οποία υπάγονταν τα βενετικά προξενεία , και διεξαγόταν στη Βενετία. Συγκεκριμένα η εκλογή προκηρυσσόταν από την αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia , κατόπιν εντολής της Γερουσίας , και το έγγραφο της προκήρυξης ανηρτάτο , όπως όλες οι σημαντικές αποφάσεις της βενετικής διοίκησης , κοντά στις σκάλες του Rialto , στον στενό δρόμο της Sicurtà¹. Στη συνέχεια , οι αιτήσεις των υποψηφίων καταθέτονταν στο Pien Collegio , το σώμα δηλαδή που θα διεξήγε την εκλογή. Με απόφαση του Pien Collegio οριζόταν η ημερομηνία της. Η εκλογή διεξαγόταν με τη συμμετοχή στο εκλεκτορικό σώμα και της αρχής των Cinque Savi alla Mercanzia. Μετά την εκλογή , το όνομα του εκλεγμένου προξένου και η ημερομηνία της εκλογής του αναγράφονταν σε ένα ειδικό βιβλίο. Η εκλογή εγκρινόταν με απόφαση της Γερουσίας και οι Cinque Savi alla Mercanzia κατάρτιζαν τον κανονισμό λειτουργίας του προξενείου , τον οποίο κοινοποιούσαν στον εκλεγμένο πρόξενο. Αυτό ήταν το καθιερωμένο τυπικό που ακολουθούνταν στη Βενετία για την εκλογή ενός προξένου , άσχετα αν οι πραγματικές αιτίες που προκαλούσαν την εκλογή οφείλονταν στη δραστηριοποίηση των Cinque Savi alla Mercanzia ή σε προσπάθειες των ίδιων των υποψηφίων².

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 7 Ιανουαρίου 1732 , όπου η προκήρυξη της εκλογής προξένου Ναυπάκτου και Άρτας τελειώνει ως εξής «Publicato sopra le scale di Rialto nella cale della Sicurtà e lochi soliti per me Zuane Gagieta».

² Σύμφωνα με τη βενετική νομοθεσία οι πρόξενοι εκλέγονταν : « 1 ò dal Serenissimo Maggior Consiglio , 2 ò dalla autorità dell' Eccellentissimo Senato , 3 ò dalla Serenissima Signoria , 4 ò dall' Eccellentissimo Pien Collegio con intervento e balottatione de V Savii , 5 ò dal' solo Magistrato de V Savii alla Mercanzia , 6 ò dagli Eccellentissimi Baili di Costantinopoli , 7 ò dall' Eccellentissimo Ambasciator in Spagna , 8 ò pure come tal volta è successo dalla Carica degli Eccellentissimi Capitani Generali da Mar ò Provveditori Generali da Mar» : A.S.V. , Cinque Savii alla Mercanzia , Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 , Copia , 11 και 17 Αυγούστου 1724. Για τη διαδικασία εκλογής των προξένων βλ. επίσης A.S.V. , Console Veneto in Salonichio , 7 Μαρτίου 1586.

Συμβουλευτικό ρόλο στην επιλογή ενός προξένου διαδραμάτιζε το ειδικό αντιπροσωπευτικό σώμα των εμπόρων της Βενετίας, οι *Capì di Riazza*, που αποτελούσε συχνά και το ανεπίσημο συμβουλευτικό όργανο της βενετικής Πολιτείας για θέματα σχετικά με το εμπόριο. Το σώμα αυτό συγκέντρωνε πληροφορίες που αφορούσαν τα προσόντα και την ικανότητα των υποψηφίων προξένων, τα οποία, υπό τύπο εισηγητικών αναφορών κατέθετε, για ενημέρωση, στην αρχή των *Cinque Savi alla Mercanzia*.

Ο ρόλος του βαΐλου στην Κωνσταντινούπολη ήταν επίσης σημαντικός στην ίδρυση ενός προξενείου, καθώς ήταν ο πιο αρμόδιος να υποδείξει τους κατάλληλους εμπορικούς τόπους για την εγκατάσταση των Βενετών προξένων. Αυτός γνώριζε καλύτερα τα πράγματα της Ανατολής λόγω και της θέσης του στη σουλτανική πρωτεύουσα, όπου λαμβάνονταν οι αποφάσεις και ρυθμίζονταν οι τύχες του οθωμανικού κράτους, αλλά και επειδή ήταν ο ανώτερος εκπρόσωπος της Βενετίας στην Ανατολή. Άλλωστε ο ίδιος είχε και το δικαίωμα να προτείνει στους ανωτέρους του τον πρόξενο που θεωρούσε ως πλέον κατάλληλο και ήταν, μετά την έγκριση της Γερουσίας, υπεύθυνος για την αποστολή και την εγκατάστασή του στον τόπο της εκλογής του. Τέλος ο βάιλος εξασφάλιζε και το έγγραφο επικύρωσης του διορισμού του προξένου, το βεράτι, που ήταν δίπλωμα προστασίας και παραχωρούνταν από το σουλτάνο στο βάιλο. Αυτό μεταφραζόταν από το διερμηνέα και παραδιδόταν στον πρόξενο. Παράλληλα ο βάιλος φρόντιζε και για την παροχή εκ μέρους του σουλτάνου φερμανιού, που επίσημα επικύρωνε την εκλογή του προξένου¹.

Όσον αφορά την εκλογή του προξένου, δεν υπήρχε διάταξη που να αποκλείει όσους υποψηφίους δεν ήταν υπήκοοι της Γαληνότατης Δημοκρατίας. Με διάταγμα μάλιστα του 1719 γίνονταν δεκτές και αιτήσεις ξένων υπηκόων, που όμως η μακρά τους διαμονή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τούς καθιστούσε γνώστες των προβλημάτων της. Μπορούσαν να επιλεγούν και Οθωμανοί υπήκοοι, που η κοινωνική τους θέση τούς έδινε αυτό το προνόμιο. Οι εκλογές γίνονταν μετά από διάστημα ενός μηνός από τη δημοσίευση της προκήρυξης, αλλά και μετά τις εκλογές δινόταν μια χρονική περίοδος μέχρι να εγκατασταθεί ο εκλεγμένος πρόξενος στη θέση του. Βασικός όμως περιορισμός, που έπρεπε να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη οι νέοι πρόξενοι, ήταν η ρητή απαγόρευση να αναγορεύουν οι ίδιοι τους υποπροξένους, χωρίς την προηγούμενη έγκριση των αρχών της Βενετίας. Είχαν όμως τη

¹ Για το ρόλο του βαΐλου της Κωνσταντινούπολης βλ. A.S.V., *Cinque Savi alla Mercanzia*, *Consoli Veneti in Levante*, b. 32, Άρτα 9 Μαρτίου 1720, 15 Απριλίου 1730. X. Μαλτέζου, *Ο θεσμός*, σσ. 28, 29, 31. B. Simon, «I rappresentanti diplomatici», σ. 58.

δυνατότητα να προτείνουν άτομα κατάλληλα γι' αυτό το αξίωμα¹. Επιπλέον , από τον Δεκέμβριο του 1699 ήδη είχε καθορισθεί και ο χρόνος παραμονής ενός προξένου στο αξίωμά του , που δε θα υπερέβαινε τα πέντε έτη. Έξι μήνες , όμως , πριν από την εκπνοή αυτού του διαστήματος έπρεπε να γίνει η εκλογή άλλου προξένου ή η ανανέωση της πενταετίας του ήδη εκλεγμένου , αν είχε κριθεί κατάλληλος για την εξυπηρέτηση των βενετικών συμφερόντων².

Στη διαδικασία εκλογής υποπροξένων βασικό ρόλο διαδραμάτιζε ο πρόξενος της Βενετίας. Όταν ο πρόξενος αντιλαμβανόταν ότι δεν μπορούσε κάποια περιοχή της δικαιοδοσίας του να την ελέγχει ικανοποιητικά , λόγω της απόστασης αυτής της περιοχής από την προξενική έδρα , πρότεινε στην αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia να διοριστεί εκεί ένας υποπρόξενος. Κριτήριο επίσης για το διορισμό ενός υποπροξένου σε μια σκάλα ήταν η ύπαρξη ή μη Βενετών εμπόρων και η προσέγγιση βενετικών πλοίων στη σκάλα αυτή. Το πρόσωπο που θα καταλάμβανε τη θέση του υποπροξένου το υποδείκνυε ο πρόξενος είτε επειδή θεωρούσε το άτομο αυτό ικανό και δραστήριο είτε επειδή πίστευε απλά ότι θα εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της Βενετικής Δημοκρατίας. Μετά την έγκριση εκλογής του υποπροξένου από τις βενετικές αρχές , έπρεπε να ζητηθεί σουλτανικό φερμάνι για το διορισμό του. Παράλληλα ο Τούρκος καδής της συγκεκριμένης περιοχής του υποπροξενείου έδινε την άδεια εκδίδοντας σχετικό έγγραφο (mürazelem). Αυτή η άδεια με το σουλτανικό φερμάνι παραδιδόταν στον Τούρκο διοικητή της περιοχής (στην Άρτα ο διοικητής ονομαζόταν βοεβόδας) , που αποφάσιζε τελικά για την επίσημη σύσταση του υποπροξενείου³.

Πρέπει ακόμη να επισημανθεί ότι πολλοί προξενικοί εκπρόσωποι των Βενετών , που διορίστηκαν στην Άρτα , ήταν Επτανήσιοι Βενετοί υπήκοοι. Αυτό το φαινόμενο έχει την εξήγησή του. Σύμφωνα με αναφορά των Cinque Savi alla Mercanzia προς το δόγη στα 1699 , οι Βενετοί πρόξενοι διακρίνονταν σε δύο κατηγορίες. Στους μεγάλους προξένους με διπλωματικές δικαιοδοσίες , που ασκούσαν την υψηλή εμπορική πολιτική

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 , 2 Μαρτίου 1719 - Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 2 Μαρτίου 1719 : « Haveranno ad esser ammessi al concorso de consolati li cittadini originari della Dominante et altri sudditi d' honesta conditione , escluse le persone forestiere , et anco quelle , che per la ragion d' incolato , e d' una lunga habitatione fossero state dichiarite per cittadini , e per sudditi , come considerano prudentemente nella scrittura li magistrati sudetti ».

² A.S.V. , Senato Mar , reg. 165 , f. 207 , 10 Δεκεμβρίου 1699. Το διάταγμα αυτό ανανεώθηκε με το αντίστοιχο της 21 Φεβρουαρίου 1714. Αντίγραφό του βλ. A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , N. Serie , b. 26 , quaderno 215. Επίσης A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 , 23 Φεβρουαρίου 1718 - Prima Serie , Consoli , Diversorum , b. 400 , αρ. 87.

³ Βλ. Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας* , σ. 118.

της Βενετίας και εκλέγονταν από το *Maggior Consiglio* μεταξύ των Βενετών πατρικίων , και σε όλους τους άλλους , τους γνωστούς ως εμπορικούς προξένους , που εκλέγονταν από το *Pien Collegio* και εκπροσωπούσαν τα εμπορικά συμφέροντα των Βενετών ως επίσημοι εμπορικοί πράκτορες. Οι πρόξενοι της δεύτερης κατηγορίας διορίζονταν σε προξενεία μικρά και δευτερεύουσας σημασίας , τα οποία δε δέχονταν να καταλάβουν οι πατρικιοί και οι πλούσιοι έμποροι , πιθανόν και λόγω της απόστασης και της απομόνωσης μέσα σε αλλόγλωσσους και αλλόθρησκους πληθυσμούς. Σε αυτά τα προξενεία οι βενετικές αρχές διορίζαν συνήθως Επτανήσιους Βενετούς υπηκόους , ικανούς και αρκετά μορφωμένους , γόνους παλιών αρχοντικών οικογενειών , οι οποίοι μπορούσαν να ασχοληθούν αποδοτικά με την προώθηση του βενετικού εμπορίου. Πολύ γρήγορα άλλωστε οι Βενετοί διαισθάνθηκαν τα πλεονεκτήματα που προέκυπταν έτσι για την εξυπηρέτηση των συναλλαγών και , ιδίως , την προσέλκυση των ελληνικών προϊόντων με τη χρησιμοποίηση προξένων ομοεθνών και ομόθρησκων προς τους ιθαγενείς εμπόρους και , παράλληλα , περισσότερο οικείων στους Οθωμανούς¹. Η Άρτα , λοιπόν , σημαντικό εμπορικό κέντρο , αλλά υποδεέστερο σε σύγκριση με άλλες μεγάλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Κάιρο , Χαλέπι , Σμύρνη) αποτέλεσε έδρα προξένων που προέρχονταν κυρίως από τα Επτάνησα.

2. Οι πρόξενοι και οι υποπρόξενοι

Οι πρόξενοι της Βενετίας στις σκάλες της Ανατολής ήταν τα εκτελεστικά όργανα της βενετικής εμπορικής πολιτικής. Το βενετικό σύστημα στην οργάνωση του εμπορίου δεν άφηνε στον πρόξενο περιθώρια πολλών πρωτοβουλιών. Αυτό δε σήμαινε , βέβαια , καθόλου ότι οι πρόξενοι δεν είχαν να διαδραματίσουν ένα σημαντικό ρόλο στις σκάλες της Ανατολής. Η επιρροή τους υπήρξε μεγάλη , ιδιαίτερα στις σχέσεις τους με τις τουρκικές αρχές και στην επιτήρηση για την εφαρμογή των νόμων και κανονισμών της Γαληνότατης Δημοκρατίας. Σε άλλο κεφάλαιο της εργασίας μας θα δοθεί η ευκαιρία να αναφερθούμε στα ιδιαίτερα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις των προξένων και υποπροξένων που υπηρέτησαν στο προξενείο της Άρτας. Εδώ θα γίνει προσπάθεια να γνωρίσουμε , με βάση τις αρχειακές πηγές , τα άτομα που κατά καιρούς ανέλαβαν να υπηρετήσουν το προξενείο της Άρτας. Πρέπει , όμως , να τονιστεί ότι τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν για τους προξένους και υποπροξένους της Άρτας θεωρούνται ανεπαρκή. Στο προξενείο της

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , *Diversorum* b. 348 , carta 95 , 25 Μαΐου 1699· Μ. Οικονόμου , «Ο θεσμός του προξένου» , σσ. 6-7.

Άρτας , του οποίου η σημασία ήταν μικρή σε σύγκριση με τα μεγάλα προξενεία της Ανατολής , δεν υπηρέτησαν πρόξενοι και κυρίως υποπρόξενοι με μεγάλα ονόματα και σπουδαίο γενεαλογικό δένδρο , και έτσι δεν απασχόλησαν την πένα των βιογράφων της εποχής. Ακόμη , και η αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia , η τόσο προσεκτική στη συγκέντρωση παρόμοιων πληροφοριών , δε φρόντισε να βρει επαρκή στοιχεία γι' αυτούς. Εξάλλου οι πρόξενοι και υποπρόξενοι του μικρού αυτού προξενείου δεν απασχόλησαν ιδιαίτερα την αλληλογραφία των αρμόδιων αρχών με την αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia.

Πρώτος πρόξενος της Άρτας ήταν ο Γ. Κουμάνος. Μας δόθηκε κιάλας η ευκαιρία να αναφερθούμε στο χρονικό ανάληψης των καθηκόντων του, εξετάζοντας το πρόβλημα του χρόνου της ίδρυσης του προξενείου. Είδαμε ότι ο πρόξενος αυτός ανέλαβε τα καθήκοντα του προξένου της Άρτας στα 1720 , αλλά τον βλέπουμε στην Άρτα , μετά από όλα τα προβλήματα που ανέκυψαν , στα 1728.

Ο Γ. Κουμάνος , του Εμμανουήλ , ήταν Βενετός υπήκοος και καταγόταν από την Κρήτη. Στην εφηβεία του είχε υπηρετήσει στο στόλο της Βενετίας¹ και ήταν γνωστός στις βενετικές αρχές από το παρελθόν για το ζήλο που είχε επιδείξει στην προώθηση των εμπορικών συμφερόντων της Βενετίας. Ο Γ. Κουμάνος στα 1703 είχε διεκδικήσει χωρίς επιτυχία το αξίωμα του προξένου της Βενετίας στο Δυρράχιο , ενώ στα 1706 πληροφορούμαστε ότι είχε διεκδικήσει το αξίωμα του Βενετού προξένου στη Σαγιαδά². Το διάστημα 1708-1714 συναντούμε τον Γ. Κουμάνο να υπηρετεί ως υποπρόξενος στο προξενείο της Βενετίας στο Δυρράχιο³. Από το 1701 έως το 1710 υπήρξε μέλος της ελληνικής Αδελφότητας της Βενετίας⁴.

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1720-1764 , f. 728 , χ.α. , 22 Μαΐου 1736 , όπου σε επιστολή του από την Κέρκυρα ο Γ. Κουμάνος ανέφερε : «Non le ramemoro la servitù mia prestata dal tempo della mia adollescenza continuatamente nella loro gloriosa armata navale».

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie , b. 32 , quaderno 146 , Console Veneto in Sagiada ò sia Bastia , 9 Οκτωβρίου 1706 , 16 Δεκεμβρίου 1706 , 5 Ιανουαρίου 1707.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie, Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ. α. , 26 Απριλίου 1720. Επίσης βλ. Rossana d' Alberton Vitale , «La scala di Durazzo negli anni del Console Rosa (1705-1733)» , Studi Veneziani 34 , n.s. (1997) , σσ. 229 , 236-238..

⁴ Για τη δράση του Γ. Κουμάνου βλ. περισσότερα Κ. Σάθας , *Ειδήσεις τινές περί εμπορίου* , σσ. 17-21 , 30-35 , 40-42· Κ. Μέρτζιος , «Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν Αρχεῖον» , σ. 292· ο ίδιος , *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας* , σσ. 266-267· Α. Αρχοντίδης , *Η Βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα* , σ. 100 , υποσ. 41· Χ. Παπακόστα «Οι Εμπορικοί πρόξενοι στη Δυτική Στερεά και Ήπειρο – Το βενετικό προξενείο της Άρτας (1720-1797)» , *Θησαυρίσματα* 32 (2002) , σσ. 259-268. Όσον αφορά την οικογένεια του Γ. Κουμάνου αναφέρεται ότι τα δύο αδέρφια του πατέρα του Εμμανουήλ , ο Γεώργιος και ο Ιωάννης μετά τα μέσα του 17^{ου} αιώνα βρίσκονταν

Ο Γ. Κουμάνος ανέλαβε , όπως ο ίδιος μας πληροφορεί , σε προχωρημένη ηλικία τα καθήκοντα του προξένου της Άρτας , υπερασπίστηκε όμως τα συμφέροντα των Βενετών που εμπορεύονταν στην Άρτα με προθυμία και δεξιότητα. Οι βενετικές αρχές έδειχναν εμπιστοσύνη στο πρόσωπό του , επειδή ήταν έμπειρος στα θέματα του εμπορίου της Δυτικής Ελλάδας , και είχαν την ελπίδα ότι θα μπορούσε να μειώσει τις πολλές ζημιές που προκαλούσε στο βενετικό εμπόριο ο πρόξενος της Γαλλίας στην Άρτα¹. Όπως αναφέρει ο Κ. Σάθας, «ο Κουμάνος κάλλιον παντός άλλου εγίγνωσκε τι σημαίνει εμπόριον και πώς τιθασσεύονται οι άγριοι Τούρκοι , δια τούτο δε βλέπομεν επί προξενίας αυτού το μέν ενετικόν εμπόριον ανθούν , το δε προξενείον οπωσδήποτε υπό των Τούρκων σεβόμενον»². Στην προσπάθεια μάλιστα που κατέβαλε να διευκολύνει τις εμπορικές δραστηριότητες των Βενετών στην περιοχή , υποβλήθηκε σε πολλά και μεγάλα έξοδα με αποτέλεσμα , όπως δήλωσε ο ίδιος , να αναλώσει σχεδόν όλη του την περιουσία³. Αυτή όμως η μεμψιμοιρία των προξένων της εποχής όσον αφορά την οικονομική τους κατάσταση ήταν συνηθισμένη. Προφανώς τηρούσαν αυτή τη στάση για να μπορέσουν να προσαρτήσουν, μετά από απόφαση των βενετικών αρχών , νέα εδάφη στα όρια της προξενικής τους δικαιοδοσίας , αυξάνοντας έτσι τα προξενικά τους δικαιώματα , ή και για να έχουν ευνοϊκή αντιμετώπιση σε οικονομικές διαφορές με άλλους προξένους.

Ο Γ. Κουμάνος , όπως προαναφέρθηκε , δεν κατέστησε ποτέ την Άρτα έδρα του προξενείου του. Προτιμούσε να διορίζει εκεί κάποιον υποπρόξενο για να εξασφαλίζει κυρίως τα προξενικά δικαιώματα.

εγκατεστημένοι στη Βενετία και ήταν μέλη της Ελληνικής Αδελφότητας της Βενετίας. Ο Γ. Κουμάνος , ο πρεσβύτερος , ήταν εγγεγραμμένος στην Αδελφότητα από το 1684 έως το 1702 και ο αδελφός του Ιωάννης ήταν μέλος από το 1691 έως το 1705. Στα 1694 και 1695 ο Γεώργιος εκλέχτηκε «επίτροπος» (governatore) της Αδελφότητας , ενώ στα 1697 ήταν ένα από τα 12 μέλη του διοικητικού συμβουλίου της (banca). Ο Ιωάννης εκλέχτηκε δύο φορές γραμματέας (scrivano) στα 1697 και 1705 και στα 1698 ήταν μέλος της Banca. Τα μέλη της οικογένειας Κουμάνου παράλληλα συγκαταλέγονταν μεταξύ των πλουσιότερων εμπόρων της Βενετίας με πλούσια εμπορική δραστηριότητα σε διάφορες βαλκανικές πόλεις. Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα ο Γεώργιος Κουμάνος , ο πρεσβύτερος , διορίζεται πρόξενος της Βενετίας στο Δυρράχιο , που μόλις είχε ιδρυθεί. Στο αξίωμα αυτό έμεινε από τον Ιούνιο του 1699 έως το Νοέμβριο του 1702 οπότε πέθανε στο Δυρράχιο , για να τον διαδεχτεί ο αδελφός του Ιωάννης κατά τη διετία 1702-1704 , βλ. σχετικά Χ. Παπακώστα , ό.π. , σσ. 265-267.

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Seconda Serie, Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ. α. , 26 Απριλίου 1720 , 29 Οκτωβρίου 1728 – Prima serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 3 Μαρτίου 1730.

² Κ. Σάθας , *Ειδήσεις τινές περί εμπορίου* , σ. 19.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ. α. , 3 Μαρτίου 1730.

Κάποια χρονικά διαστήματα από το 1728 έως και το 1733 εμφανίζεται εγκατεστημένος στην Άρτα προσπαθώντας να διευθετήσει δύο κυρίως ζητήματα : τη μείωση των δασμών που επιβάλλονταν από τους Τούρκους στους Βενετούς που εμπορεύονταν στην περιοχή και την εξασφάλιση των προξενικών δικαιωμάτων του από τα βενετικά πλοία που φόρτωναν στις σκάλες του Αμβρακικού κόλπου , θέματα που θα μας απασχολήσουν σε επόμενο κεφάλαιο. Κατά τη διάρκεια της θητείας του ο Γ. Κουμάνος ήλθε σε έντονη διαμάχη με τους προξένους της Πάτρας , κυρίως με τον πρόξενο Ε. Πυλαρινό στο χρονικό διάστημα 1722-1727, για τα όρια της δικαιοδοσίας των δύο προξενείων, όταν προσπάθησε να διευρύνει τις δικαιοδοσίες του προξενείου της Ναυπάκτου και σε περιοχές από τα Σάλωνα έως τη Λιβαδειά και τη Θήβα , οι οποίες ανήκαν στη δικαιοδοσία του Ε. Πυλαρινού¹.

Τον Ιανουάριο του 1733 , όταν εξέπνευσε η πενταετία του Γ. Κουμάνου ως προξένου Ναυπάκτου και Άρτας , προκηρύχθηκε εκ νέου η κενή θέση καλούνταν όποιος ήθελε να τη διεκδικήσει να εγγραφεί εντός οκτώ ημερών σε κατάλογο υποψηφίων. Στις 10 Ιανουαρίου 1733 γράφτηκε στον κατάλογο ο ίδιος ο Κουμάνος . Στις 22 Ιανουαρίου ο Κουμάνος εκλέχτηκε παμψηφεί από τις βενετικές αρχές². Τα καθήκοντα που ανατέθηκαν στον Γ. Κουμάνο , ως προξένου όμως της Ναυπάκτου με την εποπτεία της Άρτας , όπως προαναφέρθηκε³ , παρουσιάζονταν στην απόφαση της αρχής των Cinque Savi alla Mercanzia στις 24 Ιανουαρίου 1733. Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι στη δικαιοδοσία του προξενείου της Ναυπάκτου προσαρτήθηκε και η γεωγραφική περιοχή που ανήκε διοικητικά στο προξενείο της Πάτρας. Το τελευταίο είχε καταργηθεί με απόφαση της Γερουσίας , που εκδόθηκε στις 11 Σεπτεμβρίου 1732. Τον Μάρτιο του 1733 με απόφαση της αρχής των Cinque Savi alla Mercanzia δόθηκε στον Γ. Κουμάνο το δικαίωμα να ορίσει υποπροξένους στην Άρτα και το Μεσολόγγι , καθώς , εξαιτίας της απόστασης αυτών των τόπων από την προξενική έδρα της Ναυπάκτου , δεν ήταν εφικτός ο έλεγχός τους , με αποτέλεσμα τα διαφεύγοντα προξενικά δικαιώματα να επιβαρύνουν σημαντικά την οικονομική κατάσταση του προξένου. Με την ίδια απόφαση εγκρίθηκε και ο διορισμός του Φραντζέσκου

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , Δεκέμβριος 1722 , 15 Μαρτίου 1723 , 5 Ιουλίου 1727 – quaderno 118 , Parte Terza , 17 Οκτωβρίου 1724 , 1 Μαρτίου 1725 , 21 Μαρτίου 1726 . Κ. Σάθας , *Ειδήσεις τινές περί εμπορίου* , σσ. 18-19 . Χ. Παπακόστα , «Οι εμπορικοί πρόξενοι στη Δυτική Στερεά και Ήπειρο» , σσ. 261-262.

² A.S.V. , ό.π. , 22 Ιανουαρίου 1733 : «Gl' illustrissimi et eccellentissimi signori V Savii alla Mercanzia. In ordine al sudetto proclama , essendosi dati in nota per console di Lepanto et Arta domino Zorzi Cumano per la sua confirmatione...hanno perciò mandato il bossalo bianco per la confirmation di domino Zorzi Cumano et il verde di no : Bianco numero 5 , Verde numero 0 ».

³ Βλ. Κεφάλαιο «Εναρξη λειτουργίας και εξέλιξη του προξενείου» , σσ. 24-37.

Κουμάνου , γιου του Γ. Κουμάνου , ως υποπροξένου της Πάτρας , η οποία είχε εκπέσει από το 1732 σε έδρα υποπροξενείου¹. Η θητεία του Γ. Κουμάνου ως προξένου της Ναυπάκτου, με την εποπτεία της Άρτας , διήρκεσε έως το 1739 , έτος που καταργήθηκε το συγκεκριμένο προξενείο. Στη συνέχεια η προξενική καριέρα του Γ. Κουμάνου υπήρξε πλουσιότατη. Στα 1740 ο Γ. Κουμάνος διορίστηκε από τις βενετικές αρχές πρόξενος στη Μεθώνη² , στα 1743 στην Αρκαδία , όπου παρέμεινε έως το 1749 , οπότε τον διαδέχτηκε στο αξίωμα ο Νικολός Κουμάνος³. Την σταδιοδρομία του προξένου της Βενετίας ακολούθησε και ο γιος του Γ. Κουμάνου Φραγκίσκος , τον οποίο το διάστημα 1745-1752 τον συναντάμε να υπηρετεί ως πρόξενος της Βενετίας στο Δυρράχιο⁴.

Για τα άτομα που υπηρέτησαν ως υποπρόξενοι στην Άρτα από το 1728 έως και το 1746 , έτος που ανέλαβε τη θέση του υποπροξένου ο Marin De Luna , οι πληροφορίες από τις αρχειακές πηγές είναι δυστυχώς ελλιπείς. Στις αρχές του 1729 μνημονεύεται η παρουσία Βενετού υποπροξένου στην Άρτα , του Φραγκίσκου Κουμάνου , γιού του Γ. Κουμάνου⁵. Από επιστολές του Γ. Κουμάνου την 1^η Ιουλίου 1729 και στις 3 Μαρτίου 1730 πληροφορούμαστε ότι υποπρόξενος στην Άρτα ήταν ο *Alessandro Rinaldi*⁶ , ενώ στα 1731 τη θέση του υποπροξένου

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 7 , 10 , 22 , 24 Ιανουαρίου , 10 Μαρτίου 1733.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 , 13 Φεβρουαρίου 1739.

³ A.S.V. , Senato , P.T.M , f. 989 , No 6 , 13 Σεπτεμβρίου 1743 – f. 993 , No 162 , 11 Αυγούστου 1749. Ο Νικολός Κουμάνος υπηρέτησε τουλάχιστον για δύο πενταετίες στην Αρκαδία , M.C.C. , Mss Provenienze Diverse , b. 629 , επιστολή του Βενετού προξένου της Πάτρας Vetto dalla Decima προς τον έκτακτο προβλεπτή Λευκάδας V. Balbi με χρονική ένδειξη 31 Δεκεμβρίου 1760.

⁴ A.S.V. , Senato , P.T.M , f. 989 , No 87 με χρονική ένδειξη το έτος 1745 – f. 995 , No 3 , 25 Αυγούστου 1752 έγγραφο συνημμένο στην επιστολή No 84 του γενικού προβλεπτή της θάλασσας Giovanni Battista Vitturi προς το δόγη. Ένα μέρος της αλληλογραφίας του Φ. Κουμάνου υπάρχει και στο M.C.C. , Mss Provenienze Diverse 619c , quaderno 3 , Lettere del Francesco Cumano , Console di Durazzo 1751-1753.

⁵ Βλ. Χ. Παπακώστα «Οι εμπορικοί πρόξενοι στη Δυτική Στερεά και Ήπειρο» , σ. 263.

⁶ Ο A. Rinaldi πιθανόν να ήταν ένας προσωρινός αντιπρόσωπος (agente) του Γ. Κουμάνου στην Άρτα με μοναδική αποστολή τη συλλογή των προξενικών δικαιωμάτων και τη συμμετοχή στις διαπραγματεύσεις με τις οθωμανικές αρχές για την επίλυση φορολογικών ζητημάτων. Σε κάποια έγγραφα , όμως , αναφέρεται και ως υποπρόξενος. A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , b. 603 , 1 Ιουλίου 1729 : « Posti in tanto con debil methodo ma in buon ordine l' affare et appoggiato il peso della Vice Gerenza ad un tal Alessandro Rinaldi , giudicai anche molto gravoso il difficoltar i trafficanti dai carricatori di quel Golfo lontani dalla permanenza del agente 18 e 20 miglia per la contributione del drito consolare» , Ναύπακτος 6 Δεκεμβρίου 1732 – Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ. α. , 3 Μαρτίου 1730 : «et instituendo , come ho gia rassegnate le notitie alla Supremma

είχε ο *Nicolò Belini*¹. Στα 1733 χρέη υποπροξένου της Βενετίας στην Άρτα εκτελούσε ο *Giuseppe Berra*, που από το 1726 ήταν εφημέριος στο γαλλικό προξενείο της Άρτας². Το ότι ένα άτομο που ανήκε στο προσωπικό του γαλλικού προξενείου αναλάμβανε τη θέση του υποπροξένου της Βενετίας στην Άρτα δεν ήταν παράξενο. Βάσει αποφάσεων της Γερουσίας, από την αρχή του αιώνα, σε όποια μέρη δεν υπήρχε ικανοποιητική εμπορική κίνηση, ώστε να εξασφαλίζονται επαρκή έσοδα από τα προξενικά δικαιώματα, ήταν δυνατό να χορηγείται δίπλωμα υποπροξένου της Γαληνότατης Δημοκρατίας σε πρόξενο άλλου κράτους ή σε κάποιο άτομο του προξενείου του, που είχε δίπλωμα προστασίας, αρκεί αυτό να απέβαινε προς όφελος των βενετικών συμφερόντων. Στη προκειμένη περίπτωση φαίνεται ότι ο G. Berra εξυπηρετούσε τα βενετικά συμφέροντα στην περιοχή, καθώς ήταν ασφαλώς γνώστης και της ιταλικής γλώσσας, προφανώς μητρικής του. Είναι γνωστό πάντως ότι οι Γάλλοι εποφθαλμιούσαν την προστασία των βενετικών συμφερόντων σε μέρη όπου δεν υπήρχαν Βενετοί πρόξενοι, επειδή, εκτός των κερδών από τα προξενικά δικαιώματα, στην ουσία προωθούσαν μόνο το δικό τους εμπόριο. Γι' αυτό επιδίωκαν να δοθούν διπλώματα Βενετών υποπροξένων στους δικούς τους προξένους, αλλά και σε υπηκόους τους, για να επωφελούνται και από τις συναλλαγές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη Βενετία. Πρέπει, όμως, να τονιστεί ότι οι διοικητικές αρχές της Βενετίας ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικές στην ανάθεση σε ξένους της τύχης του εμπορίου τους, αν μάλιστα δεν εξασφάλιζαν σοβαρά εγγύηνα γι' αυτό³. Μέχρι τότε υπηρέτησε ο G. Berra ως υποπρόξενος της Βενετίας στην Άρτα δεν είναι γνωστό με ακρίβεια. Από επιστολή του προξένου της Γαλλίας στην Άρτα Laurent Bouille πληροφορούμαστε ότι στα 1745 ο Βενετός υποπρόξενος της Άρτας είχε επιστρέψει στην πατρίδα του και πως, πριν αναλάβει αυτή τη θέση, ήταν εφημέριος του γαλλικού προξενείου. Αυτό είναι ένα στοιχείο που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι G. Berra άσκησε τα καθήκοντα του

loro Grandezza, la persona d' Alessandro Rinaldi, onde accudir habbi all' interesse del Publico e de mercanti»

¹ A.S.V., P.T.M., f. 867, No 4, Αγία Μαύρα 16 Μαΐου 1731 και Copia συνημμένη στο προηγούμενο έγγραφο με χρονική ένδειξη 10 Απριλίου 1731. Πρβ. Κ. Μέρτζιος, «Άρτα», *Σκουφάς*, τ. 1, σ. 399.

² A.S.V., Collezione Amedeo Svajer No 43 al No 45, Lettere di Magistrati, Bailo alla Porta Ottomana, Capi da Mare Consoli, Vice Consoli etc. Dirette al N :H :E : Pompeo Rota Provveditor Straordinario in S. Maura con la soprintendenza nelle piazze del Golfo dell' Arta. Βλ. επίσης Κ. Μέρτζιος, «Άρτα», *Σκουφάς*, τ. 2, σσ.15, 48-50. Γ. Σιορόκας, *Προξενείο*, σσ. 122-123.

³ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Consoli e Viceconsoli in genere, b. 21, 11 Αυγούστου 1724 – Consoli Veneti in Levante, b. 32, 24 Μαΐου 1721, 13 Σεπτεμβρίου 1729. Μ. Αθανασιάδου, *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας*, σσ. 45-46, 49.

υποπροξένου της Βενετίας ως το 1745¹. Πάντως η αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia στα 1740 ανέφερε ότι είχε πληροφορίες πως στην Άρτα υπηρετούσε κάποιος υποπρόξενος της Βενετίας , αλλά δε γνώριζε ποιο άτομο ήταν αυτό και με ποιο τρόπο και με ποια έγκριση ασκούσε τα καθήκοντά του². Είναι σαφές ότι η Άρτα , παρά την όποια εμπορική της σημασία , όντας έδρα ενός απλού υποπροξενείου , δεν προσείλκυσε ιδιαίτερα το ενδιαφέρον των βενετικών αρχών την περίοδο αυτή.

Τον Δεκέμβριο του 1739 , λίγο πριν τη λήξη της θητείας του Γ. Κουμάνου ως προξένου Ναυπάκτου , ο μεγάλος διερμηνέας της Πύλης Αλέξανδρος Ματθαίου Γκίικας³ ζήτησε ως εξυπηρέτηση από τον βάιλο Nicolò Erizzo να γίνει προσπάθεια αναβάθμισης του υποπροξενείου της Άρτας σε προξενείο και να προωθηθεί στη θέση του προξένου της Βενετίας στην πόλη αυτή ο Ιωάννης Σουμάκης , υπήκοος της Γαληνότατης Δημοκρατίας από τη Ζάκυνθο⁴ , που ασκούσε εκείνη την περίοδο στην Άρτα το επάγγελμα του ιατρού. Τα κίνητρα που ώθησαν τον μεγάλο διερμηνέα της Πύλης Α. Γκίικα να υποστηρίξει την ανάληψη από τον Ι. Σουμάκη του προξενικού αξιώματος της Βενετίας στην Άρτα δεν μας είναι γνωστά. Ο Α. Γκίικας ευελπιστούσε στην ικανοποίηση του αιτήματός του βασιζόμενος από τη μια μεριά στον αδιάλειπτο ζήλο που επιδείκνυαν από το 1721 η Γερουσία και η αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia για ίδρυση προξενείου στην Άρτα , ενώ από την άλλη ήθελε να εκμεταλλευτεί τις ευνοϊκές συνθήκες που διαμορφώθηκαν εκείνη την περίοδο για μια τέτοια ενέργεια , καθώς μια άλλη πόλη , η Θεσσαλονίκη , είχε αναβαθμιστεί από υποπροξενείο σε προξενείο. Ας αναφερθεί εδώ ότι η Θεσσαλονίκη έως το 1739 αποτελούσε έδρα υποπροξενείου. Λίγους μήνες μετά την ανάληψη των προξενικών καθηκόντων από τον Maffio Ferro στη Θεσσαλονίκη (1739) κρίθηκε αναγκαίο από τη βενετική Γερουσία να μμηθεί τα άλλα κράτη , που διατηρούσαν προξενεία στη Θεσσαλονίκη , και με επίσημη απόφασή της στις 13 Φεβρουαρίου 1739 αποφάσισε την αναβάθμιση του υποπροξενείου σε προξενείο , επειδή οι συνθήκες του εμπορίου είχαν αρχίσει να ευνοούν αυτή τη μεταβολή⁵. Ο

¹ Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 190.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli Veneti in Levante , b. 32 , 5 Σεπτεμβρίου 1740.

³ Για τον Έλληνα μεγάλο διερμηνέα της Πύλης Αλέξανδρο Ματθαίου Γκίικα βλ. Α. Βακαλόπουλος , «Οι Φαναριώτες ως φορείς διοικητικής και πολιτικής εξουσίας» , *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους Εκδοτικής Αθηνών* , τ. 11 , σ. 119.

⁴ Πιθανόν συγγενής του Άγγελου Σουμάκη , γνωστού Ζακυνθινού ευγενή και συγγραφέα του χρονικού «Ρεμπελιό των ποπολάρων» βλ. Ι. Ψαράς , *Ο θεσμός της πολιτοφυλακής* , σ. 73.

⁵ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Consoli Veneti in Levante , b. 32 , 5 Σεπτεμβρίου 1740. Πρβ. Σ. Λάμπρος , «Το εν Θεσσαλονίκη βενετικόν προξενείον» , σ. 212· Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας* , σ. 54.

Α. Γκίκας τόνιζε τέλος ότι , εάν συμφωνούσαν οι δύο πλευρές στην προώθηση αυτού του σχεδίου , θα συνέδραμε και ο ίδιος , με τις διασυνδέσεις του στην Πύλη , στη σύσταση νέου προξενείου στην Άρτα. Ο βάιλος αντιμετώπισε με προβληματισμό το αίτημα του διερμηνέα , εφόσον για να γίνει κάτι τέτοιο έπρεπε να αποκοπεί η Άρτα από τα όρια της προξενικής δικαιοδοσίας του Γ. Κουμάνου , που , όπως είναι γνωστό, υπηρετούσε εκείνη την περίοδο ως πρόξενος Ναυπάκτου έχοντας και την εποπτεία της Άρτας. Η ίδρυση όμως ενός νέου προξενείου στην Άρτα θα συναντούσε δυσκολίες , καθώς οι Τούρκοι δεν αναγνώριζαν το δικαίωμα στους Βενετούς να ιδρύουν νέα προξενεία σε πόλεις , εάν στις πόλεις αυτές δεν υπήρχαν έδρες προξενίων πριν από τη συνθήκη του Passarowitz. Ήταν γνωστά τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι Βενετοί, όταν στα 1720 πήραν απόφαση να ιδρύσουν προξενείο στην Άρτα. Ο βάιλος προώθησε τελικά το σχέδιο αναβάθμισης της Άρτας σε έδρα προξενείου στην αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia για να το εξετάσει αυτή. Θεώρησε ότι η συνδρομή που θα παρείχε στους Βενετούς ο μεγάλος διερμηνέας της Πύλης ήταν μια πολύ καλή ευκαιρία για την υλοποίηση ενός τέτοιου σχεδίου. Πρότεινε μάλιστα , για να ξεπεραστούν οι αρχικές δυσκολίες , όσον αφορά τη νόμιμη διαδικασία εκλογής προξένων και ως την οριστική διευθέτηση του ζητήματος , να διοριστεί ο Ι. Σουμάκης προσωρινός πρόξενος με θητεία δύο ή τρία χρόνια , καθιερώνοντας έτσι την Άρτα έδρα προξενείου, και μετά θα γίνονταν νέες εισηγήσεις για την κατάληψη της προξενικής θέσης. Στη συνέχεια ο βάιλος εξέθεσε τους λόγους για τους οποίους έπρεπε να γίνουν οι δέουσες ενέργειες ώστε να αναβαθμιστεί η Άρτα σε έδρα προξενείου. Μεταξύ των άλλων ανέφερε ότι δε γνώριζε εάν ο τωρινός πρόξενος Γ. Κουμάνος έδειχνε το ανάλογο ενδιαφέρον για την τόσο σημαντική για το βενετικό εμπόριο πόλη της Άρτας. Εκθείαζε την Άρτα ως μια από τις πιο σπουδαίες σκάλες της Ελλάδας , όπου έδρευε μάλιστα και Γάλλος πρόξενος , εκπρόσωπος του πλέον ανταγωνιστικού , για το βενετικό εμπόριο , κράτους. Τέλος δήλωνε ότι η Άρτα ήταν τόπος καταφυγής λιποτακτών στρατιωτών της Βενετίας , αλλά και δραπετών. Όλα αυτά μόνο ένας πρόξενος που θα διέμενε στην Άρτα θα μπορούσε να διευθετήσει. Η αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia αποφάνθηκε στα 1740 ότι ήταν δύσκολη η αποκοπή της περιοχής της Άρτας από τη δικαιοδοσία του προξενείου της Ναυπάκτου , καθώς μια τέτοια ενέργεια θα απέβαινε σε βάρος του ήδη προβληματικού οικονομικού προϋπολογισμού του προξενείου της Ναυπάκτου. Γι' αυτόν το λόγο είχε ληφθεί απόφαση το προξενείο της Ναυπάκτου να καταργηθεί και η περιοχή να ενταχθεί στη δικαιοδοσία του προξενείου της Πάτρας (στον Γ. Κουμάνο είχε ήδη ανατεθεί το προξενείο της Μεθώνης). Αντίθετη ήταν επίσης η αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia και στο διορισμό του Ι. Σουμάκη ως προξένου για μια διετία ή τριετία , καθώς κάτι τέτοιο θα

ήταν παράβαση των διαταγμάτων της βενετικής Πολιτείας , που καθόριζε τη θητεία των προξένων για πέντε χρόνια. Φαίνεται , λοιπόν , ότι η Γαληνότατη Δημοκρατία , στην παρακμιακή της πορεία κατά τον 18^ο αιώνα , δεν μπορούσε να συντηρήσει πολλά προξενεία. Γι' αυτό και ήταν διστακτική στη δημιουργία νέων¹.

Στα 1746 το υποπροξενείο της Άρτας ανέλαβε ο *Marin De Luna* , Βενετός υπήκοος από την Κεφαλονιά , που διορίστηκε υποπρόξενος στην πόλη της Άρτας από τον Giovanni Lappo , πρόξενος της Πάτρας². Ο *Marin De Luna* είχε υπηρετήσει ως σημαιοφόρος και στη βενετική πολιτοφυλακή στα 1722³. Οι πρώτες εντυπώσεις του από τις συνθήκες διεξαγωγής του εμπορίου στην Άρτα ήταν μάλλον αρνητικές. Όπως πληροφορούμαστε από επιστολή που απέστειλε στα 1747 προς τον γενικό προβλεπτή της θάλασσας *Marin Antonio Cavalli* , η Άρτα αποτελούσε έναν τόπο όπου οι Βενετοί υπήκοοι που εμπορεύονταν εκεί , λόγω έλλειψης προστασίας , είχαν να αντιμετωπίσουν μόνιμα τη βάνουση συμπεριφορά των Τούρκων. Εκβιασμοί , ύβρεις , αδικίες και κακομεταχείριση ήταν η εκδήλωση αυτής της κακόβουλης συμπεριφοράς , σε μια περιοχή μάλιστα τόσο σημαντική και φημισμένη για τις αγορές της , όπου εμπορεύονταν τρεις με τέσσερις χιλιάδες περίπου Βενετοί υπήκοοι. Ένας αριθμός μάλιστα από τους εμπορευόμενους Βενετούς διέμενε και στην Άρτα , εξασφαλίζοντας με κόπους τα χρήματα μιας φτωχής διαβίωσης⁴.

Πρώτο μέλημα του υποπροξένου *Marin De Luna* ήταν η προστασία των συμφερόντων των Βενετών εμπόρων. Γι' αυτό επισκέφθηκε αρκετές φορές τον Οθωμανό διοικητή , προσπαθώντας να αλλάξει τη βάνουση τουρκική συμπεριφορά απέναντι στους Βενετούς. Χάρη στις κατάλληλες οδηγίες που έλαβε από τον γενικό προβλεπτή *M. A. Cavalli* , αλλά και στους δικούς του χειρισμούς , κατάφερε να φέρει σε πέρας εκατό περίπου υποθέσεις Βενετών υπηκόων , που αντιμετώπιζαν προβλήματα με τους Τούρκους στην περιοχή. Πέτυχε , τέλος , με τη συναίνεση των Οθωμανών διοικητών να υψώσει τη σημαία του Αγίου Μάρκου στο οίκημα , όπου διατηρούσε την έδρα του , πράγμα που δεν είχε κάνει κανένας άλλος από τους προκατόχους του⁵.

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli Veneti in Levante , b. 32 , 4 Σεπτεμβρίου , 16 Δεκεμβρίου 1739 , 5 Σεπτεμβρίου 1740.

² Βλ. Παράρτημα Έγγραφο 4.

³ A.S.V. , P.T.M. , f. 1000 , Copia 18 Νοεμβρίου 1756 , συνημμένη στο No 46 έγγραφο του κώδικα : «Dopo aver servitor anche nella milizia in qualità di alfiere l' anno 1722». Για τον όρο *milizia* και τη χρήση του βλ. Ι.Δ. Ψαράς , *Ο θεσμός της πολιτοφυλακής* , σσ. 15-25.

⁴ A.S.V. , P.T.M. , f. 991 , Copia 15 Ιουλίου 1747.

⁵ A.S.V. , ό.π.

Ο αρχικός , όμως , ζήλος του Marin De Luna για την υποστήριξη των βενετικών συμφερόντων , με το πέρασμα του χρόνου , χάθηκε. Οι καθυστερήσεις καταβολής των πενιχρών αποδοχών του , η συνεχιζόμενη άσχημη συμπεριφορά των Τούρκων και τα προβλήματα υγείας που αντιμετώπιζε κατά καιρούς , οδήγησαν τον Marin De Luna να αμελεί τα καθήκοντά του. Πολλές φορές ανέφερε ότι οι πενιχρές αποδοχές του δεν έφταναν για να πληρώσει το νοίκι του σπιτιού του , που ήταν έδρα και του προξενείου , τον υπηρέτη και τον γενίτσαρο που τον προφύλασσε. Για να αντεπεξέλθει σε όλες αυτές τις υποχρεώσεις , έχασε , όπως αναφέρει , όλη την περιουσία του , αλλά και τη νεότητά του. Ακόμη , το γεμάτο υγρασία κλίμα της περιοχής τον ανάγκαζε πολλές φορές να εγκαταλείπει την Άρτα και να πηγαίνει στην Κεφαλονιά ή στην Πρέβεζα, για να αναρρώσει κάτω από καλύτερες συνθήκες. Έτσι στα 1759 ο Marin De Luna αναχώρησε για την Πρέβεζα για να αποκαταστήσει την υγεία του, καθώς υπέφερε από κακοήγη πυρετό , ενώ , εάν όλα πήγαιναν καλά με την υγεία του , ήθελε να μεταβεί και στον γενικό προβλεπτή της θάλασσας , για να εκθέσει τη δυσχερή οικονομική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει ασκώντας τα καθήκοντα του υποπροξένου στην Άρτα. Στα 1760 ακόμη , ο έκτακτος προβλεπτής της Λευκάδας σχεδόν παρακαλούσε τον Marin De Luna , που βρισκόταν στην Πρέβεζα , να επιστρέψει στην Άρτα και να αναλάβει πάλι τα καθήκοντά του , για να διευθετήσει υποθέσεις Βενετών υπηκόων που , μόνο ο ίδιος , λόγω της εμπειρίας του , μπορούσε να φέρει σε πέρας. Όταν έλειπε από την Άρτα ο Marin De Luna , χρέη υποπροξένου ασκούσε ο συνεργάτης του Bartolomeo Piazzoni , που ήταν και γιατρός στην Άρτα. Ο Bartolomeo Piazzoni , γνώστης της ιταλικής γλώσσας , κατοικούσε στην πόλη και ήταν νυμφευμένος με την Elena Piazzoni. Όπως μας πληροφορούν οι πηγές , ο Bartolomeo Piazzoni ασκούσε παράλληλα και τα καθήκοντα του υποπροξένου του βασιλείου της Νεάπολης¹.

Στα 1748 με επιστολή του στον γενικό προβλεπτή της θάλασσας ο Marin De Luna ζήτησε να αναβαθμιστεί η Άρτα σε έδρα προξενείου , καθώς μια τέτοια πόλη , όπου έδρευαν πρόξενοι μεγάλων ευρωπαϊκών κρατών και με τόση στρατηγική σημασία για το εμπόριο , αδικούνταν να αποτελεί έδρα ενός απλού βενετικού υποπροξενείου. Η αναβάθμιση της Άρτας σε έδρα προξενείου θα βοηθούσε τον πρόξενο να αντεπεξέλθει ευκολότερα στις οικονομικές υποχρεώσεις του , αλλά και να βελτιώσει την ποιότητα ζωής του. Για να εξασφαλίσει μάλιστα ο πρόξενος αυξημένα εισοδήματα , ζητούσε να υπαχθεί στο προξενείο της Άρτας και

¹ M.C.C. , Mss P.D. , b. 629 , Άρτα 30 Ιανουαρίου , 24 Ιουνίου , Πρέβεζα 2 Ιουλίου 1759 , Άρτα 5 Μαΐου 1760 , Άρτα 11 Μαρτίου 1762 - Mss P.D. , b. 622 , Λευκάδα 5 Ιουλίου 1760 - Mss P.D. , b. 630 , Πρέβεζα 19 Μαΐου 1762 : «Dall' annesso frammento di lettera scritta al mio ministro cancelier da Bortolo Piazzoni , medico condotto in Arta».

το υποπροξενείο του Κάρλελι (Qarli-eli : η σημερινή Αιτωλοακαρνανία) που είχε ως έδρα του το Βραχώρι και ανήκε διοικητικά στο προξενείο της Πάτρας. Η προσάρτηση της πλούσιας περιοχής του Κάρλελι , στα νότια της Άρτας , θα ελάφρυνε τις προξενικές αρχές από τις μεγάλες οικονομικές επιβαρύνσεις που είχαν να αντιμετωπίσουν , λόγω των συχνών οικονομικών ανταλλαγμάτων που προσέφεραν στους Οθωμανούς διοικητές για να εξασφαλίσουν την εύνοιά τους. Μια τέτοια ρύθμιση , όπως ανέφερε ο Marin De Luna , των ορίων της δικαιοδοσίας του νέου προξενείου θα εξασφάλιζε οικονομικά τον πρόξενο της Άρτας , ενώ από την άλλη μεριά μια τέτοια ενέργεια δε θα ήταν ζημιογόνα για το άλλο μεγάλο προξενείο , αυτό της Πάτρας. Οι βενετικές αρχές , όμως , εξέφρασαν την αντίθεσή τους στις αξιώσεις του υποπροξένου της Άρτας απορρίπτοντας το αίτημά του. Ας μην ξεχνούμε ότι το κυρίαρχο προξενείο αυτή την περίοδο στη Δυτική Ελλάδα ήταν της Πάτρας και αυτό ενδιέφερε περισσότερο τους Βενετούς¹.

Στα 1753 ο πρόξενος της Πάτρας Αναστάσιος Μεσσαλάς με υπόμνημά του στις βενετικές αρχές κατήγγειλε τη στάση του υποπροξένου της Άρτας Marin De Luna να μην επιδεικνύει τον απαιτούμενο ζήλο και το ανάλογο ενδιαφέρον για την υποστήριξη των συμφερόντων των Βενετών υπηκόων που εμπορεύονταν στην περιοχή της Άρτας. Στην επιβολή της δυσβάσταχτης φορολογίας που επέβαλλαν οι Τούρκοι , ο υποπρόξενος παρέμενε αδρανής και δε διαμαρτυρόταν ώστε να εξασφαλίσει έστω και μια μικρή οικονομική ελάφρυνση των Βενετών εμπόρων. Επίσης , αντί να κρατήσει μια μετριοπαθή και διπλωματική στάση απέναντι στους Οθωμανούς διοικητές , εξασφαλίζοντας έτσι την εύνοιά τους , με τις άστοχες ενέργειές του δημιούργησε ένα εχθρικό κλίμα , που απέβαινε σε βάρος των βενετικών συμφερόντων. Η όλη συμπεριφορά του Marin De Luna προκαλούσε τις έντονες διαμαρτυρίες των Βενετών υπηκόων που εμπορεύονταν στην περιοχή , καθώς έμεναν ανυπεράσπιστοι απέναντι στην κακόβουλη και προκλητική συμπεριφορά των Τούρκων. Ο πρόξενος Α. Μεσσαλάς δήλωνε μάλιστα ότι εδώ και καιρό θα αντικαθιστούσε τον Marin De Luna από τη θέση του υποπροξένου, εάν έβρισκε κάποιο άλλο ικανό άτομο να ασκήσει τα καθήκοντα αυτά. Επειδή , όμως , ήταν δύσκολο να βρει κάποιο άλλο άτομο για να τον αντικαταστήσει , ανέχτηκε την παραμονή του Marin De Luna στο αξίωμα αυτό. Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι δεν ήταν εύκολο να βρεθεί κάποιο άτομο να καταλάβει τη θέση του υποπροξένου , καθώς το αξίωμα αυτό ήταν ουσιαστικά ένας τίτλος χωρίς αξία , δηλαδή χωρίς να συνοδεύεται από ικανοποιητικό εισόδημα και μάλιστα όταν η δικαιοδοσία του θα περιοριζόταν σε λίγα μέρη γύρω από την Άρτα. Η άσχημη και προσβλητική συμπεριφορά , αρκετές φορές ,

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 993 , Coria 30 Δεκεμβρίου 1748.

των οθωμανικών αρχών απέναντι στους υποπροξένους ήταν επίσης λόγος να μην επιθυμούν Βενετοί υπήκοοι να καταλαμβάνουν τέτοιες θέσεις¹.

Τελικά ο πρόξενος της Πάτρας μετά από επίμονη αναζήτηση βρήκε κάποιον Antonio Deffarana , Βενετό υπήκοο από την Κεφαλονιά , που ήταν διατεθειμένος να ασκήσει με όλο του το ζήλο τα καθήκοντα του υποπροξένου της Άρτας. Ανακοίνωσε , λοιπόν , με επιστολή του στην αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia την πρόθεσή του να αντικαταστήσει τον M. De Luna με τον A. Deffarana , εκθέτοντας λεπτομερώς όλους τους λόγους που τον οδήγησαν σε μια τέτοια κίνηση. Η αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia ενέκρινε την αντικατάσταση του Marin De Luna , με την επισήμανση ότι ο πρόξενος της Πάτρας έπρεπε να ασκεί ενδελεχή έλεγχο στον νέο υποπρόξενο , ώστε να αποφευχθούν οι παρατυπίες του παρελθόντος και να μπορούν οι Βενετοί υπήκοοι να ασκούν τις εμπορικές τους δραστηριότητες σε κλίμα ασφάλειας και προστασίας².

Ο Antonio Deffarana όμως δεν ανέλαβε τελικά τα καθήκοντα του υποπροξένου στην Άρτα , καθώς ο Marin De Luna υποστηριζόμενος από τον γενικό προβλεπτή της θάλασσας Girolamo Querini παρέμεινε στη θέση του³. Ο Βενετός πρόξενος της Πάτρας Αναστάσιος Μεσσαλάς έκανε προσπάθειες και στα επόμενα χρόνια να απομακρύνει τον Marin De Luna από το υποπροξενείο της Άρτας⁴ , αλλά οι προσπάθειές του δεν

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1720-1764 , b. 728 , 15 Μαρτίου 1753.

² A.S.V. , ό.π., 13 Ιουλίου 1753.

³ A.S.V. , P.T.M. , f. 999 , No 5 , 24 Οκτωβρίου 1755 , όπου ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας Girolamo Querini αναφέρει : «Con la sostituzione d'altro Ceffaloniotto tento [=Messalà] di rimuovere dalle veci di console in Arta la persona di Marin De Luna , ch' ivi sostenne da molti anni pur quell' impiego che trovo equal resistenza nell' ec(ellentissimo) mio precessore, che si disse contento dell'utile suo servizio a quella parte dello Stato Ottomano confinante e feroce d' intergenze e di contestazioni». Ο ίδιος προβλεπτής σε άλλη αναφορά του (A.S.V. , P.T.M., f. 1000 , No 46 , 1 Δεκεμβρίου 1756) υποστήριξε το έργο του Marin De Luna : «Il vice console Marin De Luna , che presta ottimo servizio nelle sue incombenze in Arta, stato ottomano , ove gli vengono ingionte frequenti commissioni e da questa carica e dall' straordinario di Santa Maura , in rapporto all' emergenza della tanto molesta confinazione delle piazze di frontiera Santa Maura , Prevesa e Vonizza».

⁴ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1720-1764 , b. 728 , 3 Νοεμβρίου 1758 : «Mi furono deluse le corrisponsioni da rispettivi aggenti e vice consoli nelle scale di Dragomeste , abituato ormai il costume d'un tal Marin Da Luna di Ceffalonia vice Console in Arta estendersi impunemente sin dalli primi tempi del mio assunto impiego all' intiera detenzione de' dritti consolari dal golfo di Prevesa intruso non saprei come nel suddeto ufficio senza alcun mio assenso non avuta già mai occasione nemen di conoscerlo. ...Imploro divotamente dall' eccellenze vostre degnarsi impartirmi con gl' ossequiosi auttorevoli loro assensi la facoltà di poter rimuovere il Barozzi e Da Luna da'rispettivi vice consolati di Missolongi ed Arta quando la loro sapienza lo crederà opportuno».

είχαν κάποιο αποτέλεσμα , καθώς ο Marin De Luna είχε την υποστήριξη των βενετικών αρχών. Στα 1762 ο Marin De Luna δήλωνε με επιστολή του στις βενετικές αρχές ότι ήταν αναγκασμένος να αποχωρήσει από το υποπροξενείο , καθώς οι Βενετοί υπήκοοι απέφευγαν να προσέρχονται σ' αυτό για να θεωρήσουν τα έγγραφά τους , με αποτέλεσμα τα έσοδα από τα προξενικά δικαιώματα να μειωθούν δραματικά¹. Η οικονομική , λοιπόν , στενότητα , που του στερούσε τα αναγκαία βιοποριστικά μέσα , οδήγησε τον Marin De Luna να αποχωρήσει από τη θέση του υποπροξένου της Άρτας.

Στις 31 Αυγούστου 1762 οι βενετικές αρχές ανέθεσαν τα καθήκοντα του υποπροξένου της Άρτας στον *Μοσχονά Πάγκαλο*. Αυτός ανέλαβε , όμως , τα καθήκοντα αυτά αργότερα , τον Απρίλιο του 1763 , όταν και προσκόμισε τα έγγραφα διορισμού του στον πρόξενο της Πάτρας Giovanni Lappo. Ο βάιλος της Κωνσταντινούπολης Antonio Ruzzini είχε ήδη εξασφαλίσει το βεράτι και το απαραίτητο φιρμάνι από την Πύλη για το διορισμό του. Ο πρόξενος της Πάτρας τοποθέτησε τον Μοσχονά Πάγκαλο στη διοίκηση του υποπροξενείου της Άρτας για όσο χρονικό διάστημα θα μπορούσε αυτός να αντεπεξέλθει στα καθήκοντά του , καθώς ο Πάγκαλος ήταν προχωρημένης ηλικίας². Γενικά ο διορισμός του Παγκάλου στο προξενικό αξίωμα της Άρτας δεν ήταν ανεξάρτητος από την εκτίμηση με την οποία περιβαλλόταν από τις βενετικές αρχές , ενώ η αναγνώριση της αξίας του είχε θετικό αντίκτυπο και στους γιους του , που προετοιμάστηκαν από αυτόν για να υπηρετήσουν , όπως θα δούμε παρακάτω , τη Βενετική Δημοκρατία. Από την άλλη μεριά η τοποθέτηση του Μοσχονά Παγκάλου , ενός εμπειρότατου και ικανότατου προσώπου , στη θέση του υποπροξένου της Άρτας δείχνει τη βούληση των βενετικών αρχών να αναβαθμίσουν το συγκεκριμένο υποπροξενείο της Άρτας , αναγνωρίζοντας κατά κάποιο τρόπο την επιτελική θέση της πόλης αυτής στο ηπειρωτικό εμπόριο.

Η οικογένεια του Παγκάλου καταγόταν από το Ρέθυμνο της Κρήτης , όπου τα μέλη της είχαν γίνει *cittadini originarii*³. Μετά το 1669 η οικογένεια ήλθε στην Πελοπόννησο και στη συνέχεια εγκαταστάθηκε

¹ M.C.C. , Mss P.D. , b. 629 , Άρτα 8 Ιανουαρίου 1762 : «I sudditi dell' adorato Prencipe praticano a queste parti , e nessuno vienne a presentarsi a questo Consolato , nè ricevere revista , ò passaporto , o lettera publica , e non ho avuto la sorte di essere essaudito , e riparato quel gravissimo e pericolosissimo disordine e dissobbedienza de' sudditi , che per il quale , e per altre mie convenienze convienmi cedere questo pericoloso ministero ».

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1720-1764 , b. 728 , 29 Ιουνίου 1763 – Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227 , Άρτα 6 Δεκεμβρίου 1776.

³ Για τους *cittadini originarii* (γηγενείς πολίτες) βλ. A. Zannini , *Burocrazia e burocrati a Venezia in età moderna : i cittadini originari (sec. XVI-XVIII)* , Venezia , 1993.

στην Πρέβεζα. Αρκετές πληροφορίες για τον Μοσχονά Πάγκαλο μας δίνει ένα υπόμνημα , που κατέθεσε στα 1754 η αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia στη Γερουσία , όταν ο Μ. Πάγκαλος υπέβαλε αίτημα στις βενετικές αρχές , ως πρώην υποπρόξενος της Βενετίας στην Κέα , για χορήγηση οικονομικής βοήθειας λόγω δυσκολιών που αντιμετώπιζε. Σύμφωνα με αυτό ο Μοσχονάς Πάγκαλος για είκοσι περίπου χρόνια προσέφερε τις υπηρεσίες του στη Γαληνότατη Δημοκρατία ασκώντας τα καθήκοντα του υποπροξένου στο νησί της Κέας (Τζιάς)¹. Κατά τη διάρκεια της εκεί θητείας του υπηρέτησε με ενθουσιασμό και αφοσίωση τα συμφέροντα των Βενετών υπηκόων εκθέτοντας μάλιστα πολλές φορές την ίδια του τη ζωή σε κίνδυνο. Πιο συγκεκριμένα , στα 1740 με δικά του χρήματα εξαγόρασε από τη σκλαβιά έξι Βενετούς υπηκόους , που κατάγονταν από την Πάργα και είχαν συλληφθεί από Σαρακηνούς πειρατές. Στα 1745 και στα 1748 αντίστοιχα δύο βενετικά πλοία που ήταν αγκυροβολημένα στο λιμάνι της Κέας σώθηκαν από επιδρομή κουρσάρων χάρη στην έγκαιρη επέμβαση του Μοσχονά Παγκάλου. Για τη διάσωση των δύο πλοίων εξόπλισε με δικά του χρήματα άνδρες και καταφεύγοντας στο λιμάνι του νησιού υπεράσπισε τα πλοία από την αρπακτικότητα των κουρσάρων , οι οποίοι τράπηκαν σε φυγή βλέποντας την καλά οργανωμένη αντίδραση του υποπροξένου. Τέλος , όπως αναφέρεται στο υπόμνημα , δείγμα μεγάλου ζήλου και αφοσίωσης στη Γαληνότατη Δημοκρατία ήταν και ένα περιστατικό που συνέβη στα 1749. Ο Μοσχονάς Πάγκαλος πληροφορήθηκε ότι στην Αθήνα κρατούνταν δέσμιοι των Τούρκων δύο Βενετοί υπήκοοι , κάτοικοι Κέας , επειδή δεν είχαν πληρώσει το χαράτσι. Μετέβη , λοιπόν , στην Αθήνα και απελευθέρωσε τους δύο Βενετούς υπηκόους , εξοφλώντας με δικά του χρήματα τις οφειλές τους . Κατά την επιστροφή του , όμως , στο νησί της Κέας δέχθηκε την επίθεση των ίδιων κουρσάρων , που είχαν αποπειραθεί τα προηγούμενα χρόνια να λεηλατήσουν τα βενετικά καράβια στο λιμάνι της Κέας. Το καράβι του λεηλατήθηκε και ο ίδιος ο υποπρόξενος συνελήφθη σκλάβος. Τελικά έσωσε τον εαυτό του από την σκλαβιά πληρώνοντας ο ίδιος στους κουρσάρους 300 βενετικά τσεκίνια. Αντίγραφο του υπομνήματος αυτού κατατέθηκε μαζί με άλλα έγγραφα στις βενετικές αρχές και την περίοδο κατά την οποία ο Νικόλαος Πάγκαλος , γιος του Μοσχονά , διεκδικούσε τη θέση του προξένου της Άρτας στα 1793².

Ο Μ. Πάγκαλος δεν άσκησε τα καθήκοντά του για μεγάλο χρονικό διάστημα , καθώς λίγο αργότερα πέθανε. Στις 25 Αυγούστου 1764 αναλάμβανε τα καθήκοντα του υποπροξένου της Άρτας ο μεγαλύτερος

¹ Το βορειότερο νησί των Δ. Κυκλάδων , κοντά στο ακρωτήριο Σούνιο. Η κοινή ονομασία Τζια οφείλεται σε τσιτακισμό και συνίχιση του ονόματος Κέα..

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632, χ.α. , Copia 17 Δεκεμβρίου 1754 – b. 771 , 19 Νοεμβρίου 1793.

γιος του Νικόλαος , ύστερα από απόφαση των βενετικών αρχών στις 16 Απριλίου 1764¹.

Με την έναρξη της θητείας του ο υποπρόξενος αυτός δεν απέφυγε τους κινδύνους που έκρυβε το άσχημο κλίμα της περιοχής και οι συχνοί πυρετοί που μάστιζαν τον τόπο. Από επιστολή του στις 30 Μαΐου 1766 στην αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia πληροφορούμαστε ότι στις 21 Οκτωβρίου 1764 εκδηλώθηκε πανούκλα στην πόλη της Άρτας και στη γύρω επικράτεια , που ταλαιπώρησε τους κατοίκους για εννιά περίπου μήνες προκαλώντας πολλούς θανάτους στην περιοχή. Ο ίδιος ο υποπρόξενος σώθηκε από θαύμα , καθώς τα περισσότερα άτομα που βρίσκονταν στο σπίτι του έχασαν τη ζωή τους προσβεβλημένα από την επιδημία. Η μεταδοτική νόσος , με τον τρόπο που ενέσπειρε , εμπόδιζε τις βενετικές δραστηριότητες , αλλά και τον ίδιο τον πρόξενο να απαιτήσει τουλάχιστον το προξενικό δικαίωμα. Η ολέθρια εξάπλωση μάλιστα της επιδημίας οδήγησε τον Νικόλαο Πάγκαλο να δανειστεί από τον Γάλλο πρόξενο της Άρτας εξήντα τσεκίνια , για να αντιμετωπίσει τα οικονομικά προβλήματα που δημιουργήθηκαν από τα αυξημένα έξοδα σίτισης της οικογένειάς του και του προσωπικού του. Δεν παρέλειψε όμως στην ίδια επιστολή να ζητήσει την ανανέωση της τρέχουσας θητείας του για μια νέα πενταετία , καθόσον και πολύτιμες υπηρεσίες προσέφερε στη Γαληνότατη Δημοκρατία όλο το προηγούμενο διάστημα ως υποπρόξενος της Άρτας , αλλά και επειδή δεν υπήρχε ελπίδα να βρεθεί άλλη θέση που θα του εξασφάλιζε τα έσοδα για τη συντήρηση της πολυμελούς οικογένειάς του. Για την πιστοποίηση των υπηρεσιών του υπέβαλε συνημμένες με το αίτημα ανανέωσης της θητείας του δύο βεβαιώσεις , που είχαν εκδοθεί στα 1765 από τον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας Nicolò Corner και τον προβλεπτή της Πρέβεζας Zan-Andrea Catti. Στις βεβαιώσεις αυτές οι δύο προβλεπτές εξήραν τον υπέρμετρο ζήλο και τη σύνεση που είχε επιδείξει ο Νικόλαος Πάγκαλος κατά τη μοιραία εκδήλωση της μολυσματικής νόσου του 1764 , τονίζοντας ότι , με το να παραμείνει στην Άρτα σε μια τόσο δύσκολη περίοδο , προσέφερε ανεκτίμητη βοήθεια στις υπηρεσίες υγείας της Βενετίας , αφού τις ενημέρωνε συνεχώς για την εξέλιξη της επιδημίας , που τόσο στοίχιζε στο βενετικό εμπόριο².

Κατά τη διάρκεια της θητείας του ο Ν. Πάγκαλος , πέραν της σοβαρής επιδημίας που εξαπλώθηκε στα 1764 και τον έφερε σε δεινή

¹ A.S.V. , ό.π. , χ.α. , 30 Μαΐου 1766 – Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227, Άρτα 6 Δεκεμβρίου 1776.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632, χ.α. , Άρτα 30 Μαΐου 1766 και συνημμένες Copie Λευκάδα 25 Μαρτίου 1765 , Πρέβεζα 1 Απριλίου 1765 - Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227 , Άρτα 6 Δεκεμβρίου 1776 – P.T.M. , f. 1.017 , Dispaccio No 82 , inserta No 7' Κ. Δ. Μέρτζιος , «Το εν Βενετία Ηπειρωτικών Αρχείον» , σ. 292.

οικονομική κατάσταση , αντιμετώπισε και άλλα προβλήματα. Κυρίως ήρθε σε έντονη ρήξη με τις οθωμανικές αρχές της περιοχής , όταν προσπάθησε να υποστηρίξει Βενετούς υπηκόους από την Ιθάκη , που κατηγορήθηκαν ότι είχαν ληστέψει Οθωμανούς υπηκόους από την Άρτα. Τα πράγματα χειροτέρεψαν για τον Ν. Πάγκαλο , όταν αναμείχθηκε στην υπόθεση και ο Τούρκος απεσταλμένος της Πύλης Şalāhor , η διένεξη με τον οποίον παρ' ολίγο να του κοστίσει την ίδια του τη ζωή¹. Τόσο προσβλητική θεωρήθηκε η αντιμετώπισή του από τις τουρκικές αρχές , ώστε έσπευσε για συμπαράστασή του και ο πρόξενος της Γαλλίας στην Άρτα , καθώς ήταν κοινή η αίσθηση της ανάγκης για ομόθυμη αντιμετώπιση της τουρκικής αυθαιρεσίας. Ο Πάγκαλος , για να αποφύγει τη βάνουση όσο και επικίνδυνη συμπεριφορά των Οθωμανών, αναγκάστηκε να μετακομίσει για κάποιο διάστημα στην Πρέβεζα , για να ανακουφιστεί από όλη αυτή την επαχθή κατάσταση που είχε δημιουργηθεί σε βάρος του².

Πρέπει να επισημανθεί εδώ ότι στα 1771 η οικογένεια του Μοσχονά Παγκάλου , «una delle più antiche del Regno di Morea» , ήταν γραμμένη στο βιβλίο της κοινότητας της Πρέβεζας (Il libro Privilegi della Comunità di Prevesa)³. Σύμφωνα με απόφαση του γενικού προβλεπτή της θάλασσας Pietro-Antonio Querini στις 27 Οκτωβρίου 1771 ο Μοσχονάς Πάγκαλος του Τριανταφύλλου μαζί με τους γιους του Νικόλαο Πάγκαλο ετών 31 , Κωνσταντίνο Πάγκαλο ετών 29 , Φραγκίσκο Πάγκαλο ετών 27 και Τριαντάφυλλο Πάγκαλο ετών 25, όλα νόμιμα τέκνα του γάμου του με την Bona Franceschi , γράφτηκαν στο βιβλίο της κοινότητας της Πρέβεζας , όταν ήταν σύνδικοι (sindici)⁴ οι Γιάννης Γιαννίτσης (Gianni Janici) και Γιάννης Κεκράς (Gianni Chiecrà) , και θεωρούνταν πλέον μέλη της εν λόγω κοινότητας , με όλες εκείνες τις τιμές και τα προνόμια

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 1013 , No 135.

² Ο Ν. Πάγκαλος ανέφερε χαρακτηριστικά (A.S.V. , P.T.M. , f. 1.014 , Πρέβεζα 29 Ιανουαρίου 1767) : « Dopo...mi sono partito dall' Arta e ridotto in questa publica piazza per darmi qualche respire all' animo pur troppo afflito e travagliato , dove mi fermai sino à tanto , che V.E. mi comandarà il ritorno alle mie incombenze».

³ Για τον τρόπο οργάνωσης και το σύστημα με το οποίο κυβερνιόνταν οι κάτοικοι των βενετικών κτήσεων βλ. Κ. Μαχαιράς , *Η Λευκάς* , σσ. 37-56.

⁴ Οι sindici ήταν άτομα εκλεγμένα από τους κατοίκους της πόλης· φρόντιζαν σε συνεργασία με τις βενετικές αρχές για τη διασφάλιση των συμφερόντων της τοπικής κοινότητας , βλ. Κ. Μαχαιράς , *ό.π.* , σσ. 39-43· Ε. Λούντζης , *Η Ενετοκρατία στα Επτάνησα* , σσ. 126-129· Α . Ξανθοπούλου-Κυριακού , *Η Ελληνική Κοινότητα της Βενετίας (1797-1866)* , σ. 16· Ι. Δ. Ψαράς , *Ο θεσμός της πολιτοφυλακής* , σ. 28 , υποσ. 33 όπου και παράθεση της σχετικής βιβλιογραφίας· ο ίδιος , *Ιστορία της οικογένειας Νιννή* , σσ. 47 , 56 υποσ. 34.

που απολάμβαναν οι υπόλοιποι κάτοικοι αυτής της πόλης¹. Στα 1774 ο Νικόλαος Πάγκαλος, ύστερα από απόφαση των Cinque Savi alla Mercanzia, άφησε το υποπροξενείο της Άρτας, που το είχε υπηρετήσει με προθυμία, θέρμη και σπουδή, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, και ανέλαβε το βενετικό υποπροξενείο της Κέας. Εκεί παρέμεινε για δεκαπέντε χρόνια δηλώνοντας ότι και ο πατέρας του είχε υπηρετήσει στην ίδια προξενική έδρα για σαράντα χρόνια². Οφείλουμε να τονίσουμε πάντως ότι, λίγο πριν από τη λήξη της θητείας του, ο Νικόλαος Πάγκαλος προλείανε το έδαφος για την ανάληψη του υποπροξενείου από τον μικρότερο αδελφό του.

Πράγματι, νέος υποπρόξενος της Άρτας διορίστηκε στις 10 Ιουνίου 1774 από τον πρόξενο της Πάτρας Angelo Rosalem³ ο μικρότερος αδελφός του Νικολάου Παγκάλου Φραγκίσκος. Στις 12 Ιουνίου 1774 ο Α. Rosalem ενημερώνει την αρχή των Cinque Savi για το διορισμό του Φ. Παγκάλου στη θέση του υποπροξένου της Άρτας και αυτοί με τη σειρά τους το ανακοινώνουν στις 17 Ιουνίου 1775 στο γενικό προβλεπτή της θάλασσας Antonio Renier⁴. Η προτίμηση του προξένου της Πάτρας για ανάληψη του προξενικού αξιώματος από τον Φραγκίσκο Πάγκαλο ασφαλώς βασιζόταν και στην αδιάλειπτη υπεράσπιση των συμφερόντων της Γαληνότατης Δημοκρατίας που είχαν επιδείξει προηγουμένως ο πατέρας και ο αδελφός του. Πραγματικά οι πηγές δεν αναφέρουν δυσαρέσκεια των προϊστάμενων βενετικών αρχών από την άσκηση των καθηκόντων του Μοσχονά και του Νικολάου Παγκάλου. Αυτός ήταν ένας σημαντικός λόγος που επηρέασε την επιλογή του.

Κατά τη διάρκεια της θητείας του ο Φραγκίσκος Πάγκαλος αντιμετώπισε κατηγορίες για υπερβάσεις στα προξενικά δικαιώματα από επίδοξους διεκδικητές του προξενικού αξιώματος της Βενετίας στην Άρτα. Με επιστολή του στην αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia στα

¹ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ.α., Λευκάδα 27 και 28 Οκτωβρίου 1771, Copie 1 Νοεμβρίου, 27 Νοεμβρίου 1771· Κ. Δ. Μέρτζιος, «Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν Αρχεϊόν», σ. 292.

² A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie, b. 771, Suppliche per ottenere Consolati, έγγραφο με τίτλο «Consolati Levante» χωρίς χρονική ένδειξη - b. 400, έγγραφο εκτός φακέλων με χρονική ένδειξη 14 Νοεμβρίου 1787. Από το 1785 έως το 1787 ο Ν. Πάγκαλος ήταν παράλληλα και πρόξενος της Γαλλίας στην Κέα, ενώ ο εξάδελφός του Ιωσήφ εκπροσωπούσε τα αγγλικά συμφέροντα, βλ. Χ. Παπακώστα, «Οι εμπορικοί πρόξενοι στη Δυτική Στερεά και Ήπειρο», σ. 270, υποσ. 93.

³ Ο conte Angelo Rosalem ήταν Ζακυνθινός στην καταγωγή· ανέλαβε το βενετικό προξενείο της Πάτρας το φθινόπωρο του 1773. Η θητεία του υπήρξε περιπετειώδης, καθώς επανειλημμένα αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη θέση του και να καταφύγει στη Ζάκυνθο εξαιτίας της πίεσης των Τουρκαλβανών· βλ. Κ. Ν. Τριανταφύλλου, *Ιστορικόν Λεξικόν των Πατρών*, Πάτρα 1980, σ. 333.

⁴ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie, b. 729, 10 και 12 Ιουνίου 1774 - b. 586, 17 Ιουνίου 1775.

1779 διαβεβαίωνε ότι όλες αυτές οι κατηγορίες ήταν αβάσιμες και κακόβουλες συκοφαντίες· εκπήγαζαν από το φθόνο των αντιπάλων του , που εποφθαλμιούσαν τη θέση του. Ο ίδιος ισχυρίστηκε ότι από την αρχή της θητείας του αντιμετώπισε αποτελεσματικά και με διπλωματία την αυθαιρεσία των Οθωμανών , βοήθησε τους Βενετούς υπηκόους σε κάθε εμπορική τους δραστηριότητα στην περιοχή , χωρίς να υποπέσει σε παρανομίες , και γενικά έβαλε σε μια τάξη το υποπροξενείο. Αυτά προκάλεσαν την κακεντρέχεια των εχθρών του , που μόνος τους σκοπός ήταν να στερήσουν τα λίγα έσοδα , όπως αναφέρει , από μια ενάρετη αλλά βασανισμένη οικογένεια , όπως η δική του. Υποστηρικτές , σε αυτή την αήθη επίθεση που δέχτηκε από τους αντιπάλους του , ο Φραγκίσκος Πάγκαλος βρήκε στα πρόσωπα του γενικού προβλεπτή της θάλασσας Giacobbe Nani και του έκτακτου προβλεπτή της Λευκάδας Sebastian Morosini , που γνώριζαν πολύ καλά τον έντιμο τρόπο με τον οποίο ασκούσε αυτός τα προξενικά του καθήκοντα. Ανέφερε μάλιστα ο Φραγκίσκος Πάγκαλος ότι στο πρόσφατο παρελθόν ιδιώτης μισθωτής είχε αναλάβει παράνομα την είσπραξη των προξενικών δικαιωμάτων από όλα τα πλοία που εισέρχονταν στον Αμβρακικό κόλπο , γεγονός που επέφερε μεγάλα οικονομικά προβλήματα στον ίδιο. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι στα 1775 στην Πρέβεζα ο εισπράκτορας που είχε αναλάβει τη συλλογή των δασμών παρακρατούσε παράνομα το ancoaggio , δασμό τον οποίο με απόφαση των βενετικών αρχών εισέπρατταν ο πρόξενος και οι υποπρόξενοι που είχαν την έδρα τους στην Πάτρα στη Ναύπακτο , στο Μεσολόγγι , στον Αστακό και στην Άρτα¹. Στην επιστολή ζητούσε τέλος να διασφαλιστεί η προξενική του θέση με το να αποστείλουν οι Cinque Savi alla Mercanzia εντολή στον πρόξενο της Πάτρας , με την οποία να εκφράζουν από τη μια μεριά την εμπιστοσύνη τους στο πρόσωπό του , ενώ από την άλλη να ζητούν από τον πρόξενο της Πάτρας να ενεργήσει ώστε να σταματήσει η παράνομη είσπραξη των προξενικών δικαιωμάτων από τον ιδιώτη μισθωτή στην Πρέβεζα , που τόσο δυσχέραινε την άσκηση των καθηκόντων του υποπροξένου της Άρτας².

Στα 1779 ανανεώθηκε η θητεία του Φραγκίσκου Παγκάλου στο αξίωμα του υποπροξένου για την επόμενη πενταετία , αφού η διαγωγή του στο παρελθόν κρίθηκε αξιέπαινη , αλλά και η ποιότητα εργασίας του επαινετή. Κατά τη διάρκεια της νέας θητείας του , όπως και προηγουμένως , αντιμετώπισε οικονομικά προβλήματα. Τα έξοδά του κάθε χρόνο ήταν μεγάλα , λόγω των συχνών δώρων που έκανε στις οθωμανικές αρχές , ενώ ο αριθμός των βενετικών πλοίων που έφταναν

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima serie , b. 586 , 17 Ιουνίου 1775.

² A.S.V. , ό.π. , Prima serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ. α. , Copia Πρέβεζα 12 Απριλίου , Άρτα 12 , 16 , 17 Απριλίου 1779.

στις σκάλες της Άρτας ήταν πολύ μικρός για να του βελτιώσει την οικονομική του θέση. Αντιθέτως τα κέρδη των ελληνικών караβιών, που έκαναν παράνομα μεταφορές προϊόντων ακόμη και ως τη Βενετία, δεν του δημιουργούσαν αισιόδοξα αισθήματα για τη μελλοντική του σταδιοδρομία. Ένας ακόμη λόγος που δημιουργούσε οικονομική πίεση στον υποπρόξενο της Άρτας ήταν και ο αυστηρός έλεγχος των οικονομικών του υποπροξενείου από την προϊστάμενη αρχή, τον πρόξενο της Πάτρας. Αυτός ο οικονομικός έλεγχος δεν άφηνε ελευθερία στον υποπρόξενο της Άρτας να διαχειρίζεται τα όποια κέρδη σύμφωνα με την κρίση του, αλλά και τις ανάγκες του υποπροξενείου του, με αποτέλεσμα ο υποπρόξενος να καταφεύγει στις βενετικές αρχές ζητώντας να αλλάξει το καθεστώς της οικονομικής διαχείρισης. Αυτό το θέμα ανακινήθηκε πάλι εκείνη την περίοδο, εντασσόμενο στο γενικότερο ζήτημα της απεξάρτησης της περιοχής της Άρτας από το προξενείο της Πάτρας και της δημιουργίας ενός νέου προξενείου με έδρα την Άρτα. Με αυτόν τον τρόπο ο νέος πρόξενος θα μπορούσε να εξασφαλίσει κάποια οικονομική άνεση χωρίς ελέγχους και εξαρτήσεις¹. Τελικά προξενείο στην Άρτα δεν ιδρύθηκε εκείνη την περίοδο.

Λίγο πριν τη λήξη της θητείας του Φραγκίσκου Παγκάλου ένας Βενετός υπήκοος από την Κέρκυρα, ο Antonio Ponzetta, δραστηριοποιήθηκε στην ανάληψη ενός από τα προξενεία του Levante. Με αίτησή του στην αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia ζήτησε να του ανατεθεί ένα από τα προξενεία αυτά, λόγω των πολύτιμων υπηρεσιών που είχε προσφέρει στη Γαληνότατη Δημοκρατία. Πιο συγκεκριμένα κατά την εκδήλωση πανούκλας στα Γιάννενα στα 1781, ο Antonio Ponzetta, που βρισκόταν σ' αυτή την πόλη, απέστειλε πολύτιμες πληροφορίες στις βενετικές υπηρεσίες υγείας για την εξάπλωση της νόσου στην περιοχή, καθώς τα Γιάννενα ήταν ένα σημαντικό εμπορικό κέντρο, όπου δραστηριοποιούνταν πολλοί Βενετοί έμποροι, ενώ παραμόνευε πάντοτε ο κίνδυνος μετάδοσης της νόσου στα γειτονικά Επτάνησα. Παρέτεινε μάλιστα τη διαμονή του σ' αυτή τη πόλη, μετά από εντολή των βενετικών αρχών, για εννιά μήνες, όντας μακριά από την οικογένειά του και θέτοντας σε μεγάλο κίνδυνο την ίδια του τη ζωή, για να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα της Γαληνότατης Δημοκρατίας. Η παραμονή του ακόμη στην πόλη των Ιωαννίνων για μεγάλο χρονικό διάστημα προκάλεσε τις υποψίες του Οθωμανού διοικητή, που συνέλαβε και φυλάκισε τον Antonio Ponzetta για κατασκοπεία. Αυτός αποφυλακίστηκε μόνον έπειτα από τις έντονες

¹ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie (Consoli), Diversorum, b. 400, αρ. 87, Λευκάδα 10 Απριλίου, Κέρκυρα 14 Μαΐου 1783, 5 Φεβρουαρίου, 2 Μαρτίου, 4 Μαΐου 1784.

διαμαρτυρίες των βενετικών αρχών¹. Τελικά το αίτημα του Antonio Ronzetta για κατάληψη κάποιας προξενικής θέσης δεν ικανοποιήθηκε.

Στα 1784 διάδοχο του Φραγκίσκου Παγκάλου στο υποπροξενείο της Άρτας συναντούμε τον *Γεράσιμο Βρυώνη* του Στέλιου, Βενετό υπήκοο από την Άσο της Κεφαλονιάς. Ο Γεράσιμος Βρυώνης, που υπήρξε ο τελευταίος προξενικός εκπρόσωπος των Βενετών στην Άρτα ως και την κατάλυση της Δημοκρατίας της Βενετίας, κατέλαβε το αξίωμα του υποπροξένου μετά από μία έντονη αντιπαράθεση με τον Φραγκίσκο Πάγκαλο². Ο Γ. Βρυώνης κατηγορήσε τον Φ. Πάγκαλο για κακή διαχείριση των οικονομικών του υποπροξενείου και για επιβολή υπερβολικών προξενικών δικαιωμάτων σε Βενετούς υπηκόους που εμπορεύονταν στην περιοχή της Άρτας. Για να στηρίξει τις κατηγορίες του ο Γ. Βρυώνης επικαλέστηκε τις μομφές που δέχτηκε ο Φ. Πάγκαλος κατά τη διάρκεια της θητείας του, όταν πολλοί Επτανήσιοι καπετάνιοι, κυρίως από την Κεφαλονιά, που εμπορεύονταν στην περιοχή της Άρτας, κατήγγειλαν τον Φ. Πάγκαλο στις βενετικές αρχές ότι τους εξανάγκαζε να πληρώνουν αυξημένα προξενικά δικαιώματα. Συγκεκριμένα στα 1779 ο Βενετός υπήκοος από την Κεφαλονιά Ιωάννης Φερεντίνος διαμαρτυρήθηκε έντονα στην αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia με επιστολή που τους απέστειλε, επειδή ο Φ. Πάγκαλος ανάγκασε τον αδελφό του Αθανάσιο, που μετέφερε σαπούνη από την Κρήτη με σκοπό να το εμπορευτεί στην περιοχή της Άρτας, να καταβάλει διπλά προξενικά δικαιώματα³. Επίσης στα 1783 ο Φ. Πάγκαλος κατηγορήθηκε ότι εξανάγκαζε Βενετούς υπηκόους, που είχαν ναυλώσει όμως καράβια με τουρκική σημαία και εμπορεύονταν στην περιοχή της Άρτας, να του καταβάλουν προξενικά δικαιώματα παράνομα⁴. Από την άλλη μεριά ο Φ. Πάγκαλος κατηγορήσε τον Γ. Βρυώνη για υπεξαίρεση και ιδιοποίηση δημοσίων εγγράφων από τον πρόξενο της Πάτρας Angelo Rosalem. Στην επιστολή του προς τις βενετικές αρχές ο Φ. Πάγκαλος ζητούσε παράλληλα να του δώσουν την άδεια να παραμείνει για δύο ακόμη χρόνια στο προξενικό αξίωμα της Άρτας. Έτσι θα είχε τη δυνατότητα από την μια μεριά να εξοφλήσει τα χρέη του σε Οθωμανούς υπηκόους, από τους οποίους δανειζόταν συχνά για να μπορεί να ασκήσει απρόσκοπτα

¹ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ.α., 31 Μαρτίου, 7 Οκτωβρίου, 9 Δεκεμβρίου, 13 Δεκεμβρίου 1783.

² A.S.V., ό.π., b. 586, 18 Ιουνίου 1784.

³ A.S.V., ό.π., b. 391, No 104, 20 Αυγούστου 1779.

⁴ A.S.V., ό.π., Lettere dei Consoli, Patrasso 1765-1794, b. 729, Πάτρα 12 Απριλίου 1784 επιστολή του προξένου της Πάτρας Gasparo Rosalem στις βενετικές αρχές «Devo però avvertire VV.EE., che nelle accennate divotissime mie 7 Gennaro, nell' articolo, che rassegnai, che si esigge l' uno per cento sulle merci, che si caricano anche su bastimenti di estera nazione quando peraltro sieno sudditi i mercanti, io abbia trascorso di non individuare, che soltanto su bastimenti di bandiera Turca ciò si verifica, e non in ogni altra genericamente come esposi».

και με αξιοπρέπεια τα προξενικά του καθήκοντα , και από την άλλη να αντικρούσει τις κατηγορίες που διατύπωσε εναντίον του ο Γ. Βρυώνης¹. Για το λόγο αυτό , μέσω του αντιπροσώπού του στην Πρέβεζα Γρηγορίου Βαγενά , κατέθεσε στον προβλεπτή της πόλης Giovanni Andrea Catti αγωγή τόσο κατά του Γ. Βρυώνη όσο και κατά του προξένου της Πάτρας A. Rosalem προκειμένου να ερευνηθεί το θέμα δικαστικά και να αποφανθούν οι βενετικές αρχές. Σε περίπτωση που ο Φ. Πάγκαλος κέρδιζε τη δίκη ο A. Rosalem θα έπρεπε να του καταβάλει τα δικαστικά έξοδα και να του επιστρέψει χρηματικό ποσό 410 χρυσών τσεκινιών , τα οποία ο Φ. Πάγκαλος , με την ανάληψη του αξιώματός του , είχε προκαταβάλει στον πρόξενο της Πάτρας ως εγγύηση έναντι του ετήσιου ποσού που θα απέδιδε σε αυτόν από τα προξενικά δικαιώματα που θα εισέπραττε². Για να υποστηρίξει τη θέση του και τη συνέπεια που τον διέκρινε στην προάσπιση των βενετικών συμφερόντων ο Φ. Πάγκαλος προσκόμισε στο δικαστήριο βεβαιώσεις Βενετών αξιωματούχων που επιβεβαίωναν τις πολύτιμες υπηρεσίες που προσέφερε κατά καιρούς στη Γαληνότατη Δημοκρατία. Παράλληλα προσκόμισε και διάφορα έγγραφα που πιστοποιούσαν την καλή του καταγωγή. Τελικά ο Φ. Πάγκαλος δεν κέρδισε την δίκη και έτσι ο Γ. Βρυώνης συνέχισε να ασκεί κανονικά τα προξενικά καθήκοντά του³.

Τα προβλήματα που αντιμετώπισε ο Γ. Βρυώνης κατά τη διάρκεια της πολυετούς θητείας του ήταν τα ίδια περίπου με αυτά των προκατόχων του. Η εξασφάλιση των προξενικών δικαιωμάτων , η κάλυψη των πολλών εξόδων του υποπροξενείου (μετά το 1793 προξενείου) , η ελάφρυνση των Βενετών υπηκόων από την επαχθή και ενάντια , πολλές φορές , στις συνθήκες οθωμανική φορολογία και η προστασία των Βενετών υπηκόων από τη βιαιότητα των Τούρκων περιλαμβάνονταν στα καθημερινά καθήκοντα του Γερασίου Βρυώνη. Από την αλληλογραφία του με τις βενετικές αρχές διαφαίνεται ο επίπονος αγώνας που έδινε για να εξασφαλίσει κάποια χρηματικά ποσά που θα του απάλυναν τα οικονομικά προβλήματα. Από την άλλη μεριά προσπαθούσε να έχει καλές σχέσεις με τις οθωμανικές αρχές της περιοχής και κυρίως με τον Αλή πασά (Ali paşa) , στην κυριαρχία του οποίου περιήλθε το βοεβοδαλίκι της Άρτας στα 1790. Στα πλαίσια της διατήρησης των καλών σχέσεων με τους Τούρκους , αλλά και στην προσπάθειά του να διασφαλίσει τα βενετικά συμφέροντα , ο Γεράσιμος Βρυώνης στα 1792 επισκέφθηκε τον Αλή πασά. Στη συνάντηση που είχε μαζί του περιέγραψε τα οφέλη που είχαν Οθωμανοί και Βενετοί από τις

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima serie , b. 586 , 30 Μαΐου 1784 , 4 Ιουνίου 1784.

² A.S.V. , ό.π. , 5 , 10 και 11 Ιουνίου 1784.

³ Πρβ. Χ. Παπακώστα , «Οι εμπορικοί πρόξενοι στη Δυτική Στερεά και Ήπειρο» , σσ. 273-274.

εμπορικές δραστηριότητες των τελευταίων στην περιοχή , καθώς και την προσβλητική και άδικη μεταχείριση που είχαν οι Βενετοί από τους Τούρκους. Αξίωσε την τήρηση των συμφωνιών , που παραβιάζονταν συνεχώς από την οθωμανική απληστία , και έδειξε την έντονη δυσαρέσκειά του για την ταπείνωση και τον ευτελισμό που υφίστατο το βενετικό κράτος. Ο Αλή πασάς ανταποκρίθηκε θετικά στις αξιώσεις του Γερασίμου Βρυώνη διατάσσοντας τους διοικητές του να εφαρμόζουν πιστά τις συμφωνίες , τιμωρώντας παραδειγματικά κάθε παραβάτη αυτής της διαταγής. Η ικανοποίηση αυτών των αιτημάτων ήταν μια προσωπική επιτυχία του Γερασίμου Βρυώνη και έδειχνε τη διπλωματική ικανότητα του προξένου στο χειρισμό τέτοιων λεπτών ζητημάτων¹.

Κατά τη διάρκεια της θητείας του Γερασίμου Βρυώνη ανακινήθηκε και το θέμα της αναβάθμισης του υποπροξενείου της Άρτας σε προξενείο, αφού γίνονταν προηγουμένως οι δέουσες ενέργειες της απεξάρτησης της περιοχής από τη δικαιοδοσία του προξένου της Πάτρας. Για το λόγο αυτόν η αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia είχε αναθέσει στον Nicolò Erizzo , έκτακτο προβλεπτή στα νησιά του Levante , να συλλέξει στοιχεία που θα καταδείκνυαν εάν ήταν σύμφερο για το βενετικό εμπόριο να αποτελεί η Άρτα έδρα προξένου αντί υποπροξένου. Ο N. Erizzo , σε υπόμνημα που κατέθεσε στους Cinque Savi alla Mercanzia , ήταν θετικός στη δημιουργία ενός νέου προξενείου στην Άρτα²· υποδείκνυε μάλιστα ως κατάλληλο πρόσωπο για την ανάληψη αυτής της θέσης τον Κερκυραίο Γεώργιο Μπαλούλια (Georgio Baluglia)³, ο οποίος από το 1777 έως και το 1794 ήταν επιφορτισμένος με τη μεταφορά της αλληλογραφίας των Βενετών αξιωματούχων από τα νησιά του Ιονίου στην Κωνσταντινούπολη (spedizioniere di pubblici pieghi del Levante per Costantinopoli)⁴. Λόγω της απασχόλησής του αυτής είχε πολύ καλές σχέσεις με τους Τούρκους αξιωματούχους της Ηπείρου και της Στερεάς και είχε δημιουργήσει ένα δίκτυο επικοινωνίας

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia : Prima serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 3 Απριλίου 1792· Δ. Σκιώτης , «Από ληστής Πασάς» , σσ. 289-290· Μ. Κοκολάκης , *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι* , σ.124.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima serie (Consoli) , Diversorum , b. 400 , φακ. 87 , 21 Σεπτεμβρίου 1786 – b. 401 , φακ. 94. , Copia 21 Σεπτεμβρίου 1786.

³ Για μέλη της οικογένειας Μπαλούλια και για τον εμπορικό οίκο των Μπαλούλια στην Βενετία , βλ. Α. Ξανθοπούλου-Κυριακού , *Η Ελληνική κοινότητα της Βενετίας (1797-1866)* , σσ. 163 σημ. 143 , 208 σημ. 576 , 224 , 241.

⁴ Βλ. Γ. Πλουμίδης , *Αιτήματα και πραγματικότητες των Ελλήνων της Βενετοκρατίας*, τ. 3 (1714-1796) , Ιωάννινα 1992 , σ. 114 αρ. 546. Ο Κωνσταντίνος Μπαλούλιας, πιθανότατα πατέρας του, είχε αντιπροσώπους στην Ήπειρο , στο Μοριά μέχρι την Κωνσταντινούπολη και για το λόγο αυτό ο γενικός προβλεπτής που έδρευε στην Κέρκυρα τον χρησιμοποιούσε για να στέλνει γράμματα στην Πύλη , βλ. Χ. Παπακώστα , «Οι εμπορικοί πρόξενοι στη Δυτική Στερεά και Ήπειρο» , σ. 272 , υποσ. 101.

εγκαθιστώντας ανθρώπους του σε διάφορα σημεία της ηπειρωτικής Ελλάδας , ώστε να μεταφέρονται γρήγορα οι επιστολές από και προς την Κωνσταντινούπολη¹. Ο Γ. Μπαλούλιας ισχυριζόταν ότι στην περίπτωση που αναλάμβανε τα καθήκοντα του προξένου της Βενετίας στην Άρτα ήταν έτοιμος να αρνηθεί το μέχρι τότε επάγγελμά του , που του απέδιδε ένα ποσό 72 τσεκινίων το χρόνο. Ταυτόχρονα δήλωνε ότι θα πλήρωνε ο ίδιος τον άνθρωπο που θα τον αντικαταστούσε στην μεταφορά της δημόσιας αλληλογραφίας από τα Ιόνια νησιά στην Κωνσταντινούπολη εξασφαλίζοντας τα χρήματα αυτά από τη διαχείριση των προξενικών δικαιωμάτων του προξενείου της Άρτας και χωρίς να επιβαρύνει το δημόσιο ταμείο της Βενετίας². Στα 1787 , μετά από διαταγή του N. Erizzo , ο Γ. Μπαλούλιας στάλθηκε στην Άρτα , όπου , κάτω από δύσκολες περιστάσεις , προσέφερε υπηρεσίες στη Βενετία , καθώς είχε καλές γνωριμίες στην περιοχή. Πιο συγκεκριμένα ο Γ. Μπαλούλιας πήγε στην Άρτα και παραμένοντας εκεί για τέσσερις μήνες συγκέντρωσε πληροφορίες για οθωμανικές στρατιωτικές προετοιμασίες κοντά στα σύνορα με τις βενετικές κτήσεις , ενώ ενδιαφέρουσες ήταν και οι πληροφορίες για την πανώλη , που είχε αρχίσει να εξαπλώνεται στη Λάρισα και στην Ήπειρο δυσκολεύοντας το βενετικό εμπόριο. Ο ίδιος κινδύνεψε είτε να θεωρηθεί κατάσκοπος είτε να προσβληθεί από την επιδημία , ενώ και τα προσωπικά του έξοδα για την πραγματοποίηση αυτής της αποστολής ήταν πολλά. Ο Γ. Μπαλούλιας πίστευε όμως ότι όλες αυτές οι υπηρεσίες που προσέφερε στη Γαληνότατη Δημοκρατία θα τον βοηθούσαν στο μέλλον να αναλάβει το προξενικό αξίωμα της Άρτας³.

Ο ίδιος ο Γεώργιος Μπαλούλιας , μετά το θάνατο του υποστηρικτή του N. Erizzo , συνέχισε τις προσπάθειές του για την ανάληψη του προξενικού αξιώματος της Άρτας. Έστειλε επιστολές στις Βενετικές αρχές υπενθυμίζοντας τη σημασία της αναβάθμισης του υποπροξενείου της Άρτας και παράλληλα ζητούσε την ανάληψη της προξενικής αυτής

¹ Για την μεταφορά της δημόσιας αλληλογραφίας των Βενετών (οι λεγόμενοι «δημόσιοι φάκελοι» pubblici pieghi) βλ. Γ. Πλουμίδης , «Η επικοινωνία Ιονίου και Ηπείρου με τη Δύση» , σσ. 487-494.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima serie (Consoli) , Diversorum , b. 400 , fak.. 87 , 21 Σεπτεμβρίου 1786 και αντίγραφο επιστολής χωρίς χρονική ένδειξη.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima serie (Consoli) , Diversorum , b. 400 , φακ.. 87 , Copia 28 Απριλίου 1787 , Copia χωρίς χρονική ένδειξη σταλμένη από τον Γεώργιο Μπαλούλια στον Provveditor General da Mar - Prima Serie , Consoli , Diversorum , b. 401 , φακ.. 80 , Copia χωρίς χρονική ένδειξη σταλμένη από τον Γεώργιο Μπαλούλια στον Provveditor General da Mar , 2 Μαΐου 1787 – φακ.. 94 , 17 Αυγούστου 1793.

θέσης¹. Οι βενετικές αρχές , όμως , πάγωσαν το ζήτημα , καθώς εκείνη την εποχή φαίνεται ότι είχαν να αντιμετωπίσουν σοβαρότερα προβλήματα. Στα 1791 , 1792 και 1793 ο Γ. Μπαλούλιας επανήλθε και με επιστολές του στις βενετικές αρχές ζητούσε να του ανατεθεί το υποπροξενείο της Άρτας , όπως του είχε υποσχεθεί ο N. Erizzo , και εάν αυτό δεν ήταν εφικτό ζητούσε να του ανατεθεί προσωρινά το προξενείο της Πάτρας ή κάποιο άλλο προξενείο στη Δυτική Ελλάδα στο οποίο δεν υπήρχε πρόξενος. Έτσι θα μπορούσε να ισοσταθμίσει κατά κάποιο τρόπο τις οικονομικές απώλειες που είχε από την ανάληψη διαφόρων αποστολών σε τουρκοκρατούμενες περιοχές και την προσφορά εκεί των υπηρεσιών του για χάρη της Γαληνότατης Δημοκρατία. Ταυτόχρονα ζητούσε να αποζημιωθεί για όλα τα έξοδα που υποβλήθηκε κατά τη διάρκεια αυτών των αποστολών². Δυστυχώς , όμως , για τον Γεώργιο Μπαλούλια δεν ικανοποιήθηκε κανένα αίτημά του. Τον Δεκέμβριο του 1793 πληροφορούμαστε ότι ο Γ. Μπαλούλιας ζήτησε πάλι ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει στους Βενετούς , για δεκαοκτώ περίπου χρόνια , να αναλάβει το προξενείο στην Cadice³. Τελικά ο Γ, Μπαλούλιας αναλαμβάνει στα 1794 το προξενείο της Βενετίας στο Δυρράχιο⁴.

Στις 25 Ιουλίου 1793 η Γερουσία , μετά από πολλά χρόνια εισηγήσεων , αποφάσισε να αποσπάσει την Άρτα από τη δικαιοδοσία του προξενείου της Πάτρας και να ιδρύσει σ' αυτή την πόλη ένα νέο προξενείο. Οικονομικός προϋπολογισμός , όμως , δεν προβλέφθηκε και ο πρόξενος έπρεπε να συντηρείται με την είσπραξη μόνον των προξενικών δικαιωμάτων. Υποψήφιοι για την κατάληψη της θέσης ήταν ο Γεράσιμος Βρυώνης , που μέχρι τότε εκτελούσε τα καθήκοντα του υποπροξένου και ο πρώην υποπρόξενος της Άρτας Νικόλαος Πάγκαλος. Στις 30 Νοεμβρίου 1793 η αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia ανέθεσε τα καθήκοντα του προξένου στον ως τότε υποπρόξενο Γεράσιμο Βρυώνη , που είχε την πλήρη αποδοχή των βενετικών αρχών , αφού η προηγούμενη θητεία του κρίθηκε απόλυτα επιτυχημένη. Στην αίτηση υποψηφιότητάς του ο Γεράσιμος Βρυώνης υπέβαλε συνημμένα πολλές βεβαιώσεις των βενετικών αρχών , που συνέθεταν μια τιμητική εικόνα για το πρόσωπό

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima serie (Consoli) , Diversorum , b. 401 , φακ. 80 Copia χωρίς χρονική ένδειξη σταλμένη από τον Γ. Μπαλούλια στον Provveditor General da Mar , b. 401 , φακ. 94 , 20 Ιουλίου 1788.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima serie (Consoli) , Diversorum , b. 400, φακ. 87 , 8 Φεβρουαρίου 1791 – b. 401 , φακ. 94 , 24 Απριλίου 1792 , 17 Αυγούστου 1793 – φακ. 114 , 23 Αυγούστου 1793 , 2 Δεκεμβρίου 1793.

³ A.S.V. , ό.π. , b. 401 , φακ. 114 , 2 Δεκεμβρίου 1793.

⁴ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie , b. 771 , Suppliche per ottenere Consolati , έγγραφο με τίτλο «Consoli Veneti» χωρίς χρονική ένδειξη Carlo Aurelio Widmann Provveditore Generale da Mar Dispacci da Corfù 1794-1797 , επιμ. F.M. Paladini , τ. 2 , Venezia 1997 , σ. 500.

του. Μεταξύ αυτών υπήρχαν επιστολές των βαίλων στην Κωνσταντινούπολη Zulian και Foscarini , που δήλωναν ότι ο Γεράσιμος Βρυώνης ήταν άξιος της πλήρους αποδοχής και του επαίνου τους για την αφοσίωση με την οποία προσπαθούσε να προστατέψει τους υπηκόους και τους εμπόρους από τις απίθανες απαιτήσεις των τελωνειακών. Υπήρχαν ακόμη αναφορές των γενικών προβλεπτών της θάλασσας , έκτακτων προβλεπτών της Λευκάδας και των Carri da Mar , με τις οποίες επιβεβαιωνόταν ο ζήλος και η άμεμπτη προϋπηρεσία του υποψήφιου προξένου¹.

Ο Γεράσιμος Βρυώνης συνέχισε να ασκεί τα προξενικά του καθήκοντα στην Άρτα ως την πτώση της Γαληνότατης Δημοκρατίας (1797) , δίνοντας χρήσιμες πληροφορίες για τη δράση του Αλή πασά στην Ήπειρο και για τις επιπτώσεις που είχε αυτή στο βενετικό εμπόριο². Παράλληλα ένα μέρος της αλληλογραφίας του αναλώνεται στην εκδήλωση των προσωπικών του παραπόνων για την ανέχεια στην οποία βρισκόταν. Στα 1793 ο Γεράσιμος Βρυώνης είχε στην υπηρεσία του ως υποπρόξενο τον Παναγή Κρητικό³. Η αλληλογραφία , όμως , του προξένου με το πέρασμα του χρόνου άρχισε να αραιώνει και αυτό μπορεί να εξηγηθεί από τη μείωση των εμπορικών υποθέσεων των σχετικών με τα βενετικά συμφέροντα , παρά από αμέλεια του ίδιου. Είχε άλλωστε αρχίσει η παρακμή της Βενετίας. Κατ' επέκταση , οι εμπορικές της συναλλαγές με τις σκάλες της περιοχής ακολουθούσαν φθίνουσα πορεία.

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima serie (Consoli) , Diversorum , b. 771, 22 και 23 Νοεμβρίου 1793 - b. 632 , χ. α. , 30 Νοεμβρίου 1793 , 6 Ιουνίου 1794.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 1.055 , No 28 , 26 Ιανουαρίου 1795 (αναφορά του Carlo Widman , Provveditor General da Mar από την Κέρκυρα) : «Sollevato da lui, non senza merito dell'abile vice console Vrioni il commercio de'sudditi medesimi concorrenti all'Arta da imposizioni arbitrarie e gravose che l'oppressero per alcuni anni, mi scrive in ora esso Vrioni, attual console, che cominci alterarsi il piano stabilito dopo lunga serie di travagli e sacrifici e che rissorgano gli abusi e i disordini. Opportuno per il passaggio all'Arta del Pascia, eccitai il console ad approfittarne e procurare colla di lui avvedutezza e desterità, resa operativa da una qualche dimostrazione, la meno gravosa e consueta in tali incontri, di richiamare nel di lui animo le primiere disposizioni a favore del commercio e de'sudditi». Πρβ. No 31, Κέρκυρα 12 Φεβρουαρίου 1795 , No 37 , Κέρκυρα 1 Απριλίου 1795 και συνημμένη copia 28 Φεβρουαρίου 1795 , No 56 , Κέρκυρα 30 Ιουνίου 1795 – f. 1.057 , No 108 , Κέρκυρα 4 Απριλίου 1796 και συνημμένες copie 19 Ιανουαρίου , 4 και 21 Φεβρουαρίου 1796.

³ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.056 , No 93 : Αναφορά του Carlo Widman , Provveditor General da Mar , από την Κέρκυρα στις 4 Ιανουαρίου 1796 , όπου συνημμένη Copia di paragraffo contenuto in lettera scritta a sua eccellenza Davide Trevisan , provveditor straordinario di Santa Maura , dal vice console sostituto in Arta Panagin Critico in data 13 Ottobre 1793 stile nuovo (αριθμός συνημμένου εγγράφου 11).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Πρόξενοι και υποπρόξενοι του προξενείου της Άρτας
(1723-1797)

ΠΡΟΞΕΝΟΙ	ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΟΙ	ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
Γεώργιος Κουμάνος	Φραγκίσκος Κουμάνος (Αρχές 1729)	1723-1733
	Alessandro Rinaldi (1729 - ;)	
	Nicolò Belini (1731 - ;)	
	Giuseppe Berra	1733-1745 (;)
	Marin De Luna	1746-1762
	Μοσχονάς Πάγκαλος	1762-1764
	Νικόλαος Πάγκαλος	1764-1774
	Φραγκίσκος Πάγκαλος	1774-1784
	Γεράσιμος Βρυώνης	1784-1793
Γεράσιμος Βρυώνης	Παναγής Κρητικός (1793 - ;)	1793-1797

3. Τα καθήκοντα των προξένων και υποπροξένων

Σαφή εικόνα για τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις που ανέλαβαν οι πρόξενοι της Άρτας έχουμε από τις «Commissioni per il Console in Arta», που εξέδωσε η αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia μετά την εκλογή στη θέση αυτή του Γεωργίου Κουμάνου και του Γεράσιμου Βρυώνη, των μοναδικών προσώπων που υπηρέτησαν στην Άρτα με τον τίτλο του προξένου. Οι εντολές αυτές αποτελούνταν από άρθρα που περιέγραφαν τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις του προξένου απέναντι στο βενετικό κράτος και, κατά δεύτερο λόγο, απέναντι στους εμπόρους που ο πρόξενος εξυπηρετούσε¹.

Τα καθήκοντα των Βενετών προξένων που υπηρετούσαν στα διάφορα εμπορικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι γνωστά σε

¹ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda Serie, Consoli Veneti in Levante, b. 31, quaderno 250, τμήμα β', χ. α., 27 Μαΐου 1720 - Prima serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ. α., 30 Νοεμβρίου 1793. Βλ. Παράρτημα Έγγραφα 1 και 2.

γενικές γραμμές και από άλλες σχετικές μελέτες¹. Στο κεφάλαιο αυτό θα επισημανθούν τα κύρια καθήκοντα, τα οποία ανέθεταν οι βενετικές αρχές στους προξένους της Άρτας. Ιδιαίτερο βάρος, όμως, θα δοθεί στην επισήμανση εκείνων των καθηκόντων που διέφεραν από τα καθήκοντα που αναλάμβαναν οι πρόξενοι της Βενετίας σε άλλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ας τονιστεί εδώ ότι οι βενετικές αρχές, όταν συνέτασσαν τα άρθρα με τα καθήκοντα των προξένων, πάντοτε λάμβαναν υπόψη και τις ιδιαίτερες τοπικές συνθήκες. Είναι ευνόητο, λοιπόν, ότι οι «Commissioni per il Console in Arta» απηχούσαν τις αντιλήψεις των Βενετών ως προς το είδος και τη μορφή των σχέσεων που επιθυμούσαν να αναπτύξουν με την περιοχή της Άρτας.

Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτές τις εντολές ο εκλεγμένος πρόξενος όφειλε να αναλάβει και να ασκήσει τα προξενικά του καθήκοντα προσωπικά και όχι μέσω κάποιου αναπληρωτή, εκτελώντας τα με ευσυνειδησία, ακρίβεια και αίσθημα ευθύνης. Όφειλε επίσης να κατοικεί στην έδρα του, την Άρτα, έχοντας την επιστασία όλων των τόπων και των λιμανιών που υπάγονταν στην προξενική του δικαιοδοσία.

Η τακτική ενημέρωση των προϊσταμένων του ήταν ένα από τα βασικά καθήκοντα του προξένου. Οι επιστολές του απευθύνονταν κυρίως στην αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia, τον γενικό προβλεπτή της θάλασσας, που είχε έδρα την Κέρκυρα, και τους έκτακτους προβλεπτές της Λευκάδας και της Πρέβεζας. Αλληλογραφούσε επίσης με τον Βενετό βάλιο στην Κωνσταντινούπολη, ιδιαίτερα για ζητήματα σχέσεων με την οθωμανική διοίκηση στους τόπους δικαιοδοσίας του προξενείου.

Κύρια καθήκοντα του προξένου ήταν η προστασία των συμφερόντων του βενετικού κράτους και η παροχή κάθε διευκόλυνσης προς τους Βενετούς υπηκόους, που έρχονταν στην Άρτα για εμπορικές τους υποθέσεις ή για να ρυθμίσουν κάποιο άλλο προσωπικό τους ζήτημα. Στα πλαίσια αυτά ο πρόξενος φρόντιζε να μη ζημιώνονται οι περιουσίες των Βενετών υπηκόων που εμπορεύονταν στην περιοχή της προξενικής του δικαιοδοσίας και μεριμνούσε επιμελώς για την αποθήκευση και τον εκτελωνισμό των εμπορευμάτων τους. Ακόμη γνωστοποιούσε στις βενετικές αρχές οτιδήποτε αφορούσε τις συνθήκες που ρύθμιζαν το εμπόριο στην περιοχή, οι οποίες, όπως είναι γνωστό, συνεχώς μεταβάλλονταν εξαιτίας πολιτικών αλλαγών και τοπικών ταραχών. Παράλληλα ο πρόξενος φρόντιζε και για την προστασία της δημόσιας

¹ Βλ. Π. Κοντογιάννης, «Οι Προστατευόμενοι», *Αθηνά* 29 (1917), σσ. 112-114· Μ. Οικονόμου, *Ο θεσμός του προξένου των Ελλήνων εμπόρων κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, τ. 1, σσ. 123-125· Μ. Αθανασιάδου, *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας*, σσ. 68-73· Χ. Παπακώστα, «Οι εμπορικοί πρόξενοι στη Δυτική Στερεά και Ήπειρο», σσ. 278-281· Ε. Βέτσιος, «Τα καθήκοντα του Bernardo Macula προξένου της Βενετίας στην τουρκοκρατούμενη Ναύπακτο (1703)», *Πρακτικά ΚΔ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 111-122.

υγείας , κυρίως από λοιμούς , με πραγματοποίηση υγειονομικών ελέγχων και ενημέρωση των προϊσταμένων του.

Ο πρόξενος δεν ήταν υποχρεωμένοι μόνο να αλληλογραφούν , αλλά και να μεταφέρουν επιστολές βενετικών αρχών προς τις αντίστοιχες οθωμανικές , ειδικά εάν επρόκειτο για αλληλογραφία εμπιστευτικού περιεχομένου. Στα πλαίσια των ταξιδιών τους αυτών οι προξενικές αρχές είχαν τη δυνατότητα να πληροφορούνται για όσα συνέβαιναν στην οθωμανική επικράτεια (αλλαγή Οθωμανών αξιωματούχων , συγκέντρωση και μετακινήσεις στρατευμάτων) και επικοινωνώντας με τους κατά τόπους Οθωμανούς διοικητές μπορούσαν να διαβλέψουν τα σχέδιά τους. Αυτός ο ρόλος των προξενικών αρχών που όπως είναι φυσικό ποτέ δεν αναφερόταν στα έγγραφα , ήταν πολύ σημαντικός , καθώς αποτελούσε αστείρευτη πηγή ειδήσεων για τη Γαληνότατη Δημοκρατία.

Επιπλέον ο πρόξενος ασκούσε διοικητικές εξουσίες εκδίδοντας , επιθεωρώντας και επικυρώνοντας διαβατήρια και ναυτιλιακά έγγραφα , ενώ επιτηρούσε τους Βενετούς υπηκόους , για να τηρούνται οι διατάξεις που εκδίδονταν από τη Γερουσία για την προστασία του εμπορίου και της βενετικής ναυσιπλοΐας. Ως υπερασπιστής των τελευταίων στην πόλη της Άρτας είχε το δικαίωμα να απαιτεί από τους πλοιάρχους αποδεικτικά έγγραφα των εμπορευμάτων , όπου αυτά να περιγράφονται με ακρίβεια και να πιστοποιούνται με την υπογραφή του ίδιου του καπετάνιου¹.

Υποχρέωση του προξένου ήταν ακόμη να κοινοποιεί ανά τακτά χρονικά διαστήματα στην αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia έναν κατάλογο τόσο με τα είδη και την ποσότητα των εμπορευμάτων που διακινούνταν από και προς την περιοχή του προξενείου , όσο και με τα βενετικά καράβια που αγκυροβολούσαν στις σκάλες και τα λιμάνια της περιοχής , με την επωνυμία τους , το όνομα των καπετάνιων , τον τόπο προορισμού τους , τον αποστολέα και τον παραλήπτη. Οι κατάλογοι αυτοί , αντίγραφα των οποίων αποστέλλονταν στη Βενετία , αριθμούνταν και φυλάσσονταν στο αρχείο του προξενείου για ελέγχους που ενδεχόμενα θα γίνονταν από τις βενετικές αρχές.

Σε περίπτωση πολέμου μεταξύ διαφόρων κρατών και εφόσον δεν δινόταν κάποια άλλη διαταγή , ο πρόξενος όφειλε να διατάξει εγγράφως τους Βενετούς εμπόρους , καπετάνιους και υπόλοιπους υπηκόους να μην αναμειγνύονται με οποιονδήποτε τρόπο στην πολεμική αυτή σύρραξη , είτε αναλαμβάνοντας κάποιου είδους υποχρέωση είτε βοηθώντας κάποιο από τα εμπλεκόμενα μέρη με πλοία και άλλα μέσα. Έπρεπε επίσης να

¹ M.C.C. , Mss P.D. , b. 629 , Άρτα , 3 Οκτωβρίου 1759 , 14 Φεβρουαρίου 1761 , 8 Ιανουαρίου 1762 - A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Diversorum b. 397 , 5 Ιουνίου 1783. Για τις διατάξεις που εξέδωσε η Βενετική Γερουσία για την προστασία του εμπορίου της βλ. Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης Βενετίας* , σσ. 75-76.

απαγορεύει με τον πιο αυστηρό τρόπο στους καπετάνιους να φορτώνουν στα πλοία τους όπλα και άλλα πολεμικά είδη με σκοπό να εφοδιάσουν ή και να πουλήσουν αυτά σε κάποια από τα εμπλεκόμενα κράτη. Τονίζόταν τέλος ότι η παράβλεψη αυτών των διαταγών θα επέφερε αυστηρότατες ποινές στους παραβάτες.

Επιπρόσθετα ο πρόξενος φρόντιζε ώστε τα εμπορεύματα που εξήγαν οι Βενετοί υπήκοοι από την περιοχή του προξενείου να αποστέλλονται στη Βενετία , εφόσον απαγορευόταν ρητά στους ίδιους , από τους νόμους, να στέλνουν απευθείας τα εμπορεύματά τους σε κάποιο άλλο μέρος που ανήκε σε ξένο κράτος , μέσα ή έξω από την Αδριατική θάλασσα. Η διάταξη αυτή απέρρευε από την βενετική νομοθεσία , σύμφωνα με την οποία «πάντα ανεξαιρέτως τα εμπορεύματα , είτε εξ υποτελών χωρών εις υποτελείς χώρας είτε εκ ξένων χωρών εις ξένας χώρας , έδει να διαμετακομισθώσι δια της πόλεως της Βενετίας»¹. Η τυχόν παραβίαση της αρχής αυτής θα επέφερε αυστηρές ποινές στους Βενετούς εμπόρους , σύμφωνα με τα διατάγματα της 10^{ης} Ιουλίου 1709 και της 16^{ης} Μαΐου 1714.

Ο πρόξενος όφειλε , επίσης , εφόσον συνέτρεχαν λόγοι για δημιουργία θέσεων υποπροξένου , αναπληρωτή προξένου ή πράκτορά του (agente) , να υποβάλλει με αναφορά αυτούς τους λόγους στην αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia. Ταυτόχρονα θα γνωστοποιούσε αν υπήρχαν Βενετοί υπήκοοι σε εκείνα τα μέρη κατάλληλοι γι' αυτές τις θέσεις , χωρίς όμως ο ίδιος να αναλάβει κάποια πρωτοβουλία για πρόσληψη αυτών των προσώπων , εάν δεν είχε προηγουμένα την έγκριση των βενετικών αρχών. Από τη στιγμή που εγκρινόταν ο διορισμός ενός υποπροξένου , ο πρόξενος θα τον εφοδίαζε με τα απαραίτητα έγγραφα (άδειες , πληρεξούσια διορισμού) και θα ήταν πλέον υπεύθυνος για την τοποθέτηση , την καθοδήγηση και τον έλεγχο του υποπροξένου.

Επιπλέον ο πρόξενος όφειλε σύμφωνα με το διάταγμα της 2^{ης} Μαρτίου 1719 να απαιτεί το 1% και όχι περισσότερο ως προξενικό δικαίωμα για τα εμπορεύματα τόσο των Βενετών υπηκόων όσο και των άλλων Ευρωπαίων εμπόρων , τα οποία φορτώνονταν σε βενετικά πλοία στα λιμάνια και τις σκάλες της δικαιοδοσίας του προξενείου. Αυτό θα συνέβαινε προσωρινά, για να μπορούσε αργότερα η αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia , σταθμίζοντας τις περιστάσεις , να περιορίσει τα επιβαρυντικά μέτρα για τα φορτία , αποβλέποντας έτσι στην ανακούφιση της εμπορικής δραστηριότητας.

Υποχρεωνόταν ακόμη ο πρόξενος να επαγρυπνεί ώστε στις σκάλες του Αμβρακικού κόλπου , αλλά και γενικότερα στις ακτές και στα μέρη φόρτωσης και εκφόρτωσης των πλοίων της προξενικής του δικαιοδοσίας,

¹ Α. Μ. Ανδρεάδης , *Περί της Οικονομικής Διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας* , τ. 1 , σ. 78.

οι Βενετοί έμποροι να πληρώνουν φόρο εξαγωγής των οθωμανικών προϊόντων που αναλογούσε στο 3% της αξίας των εμπορευμάτων και όχι περισσότερο. Παράλληλα όφειλε να διευθετεί κάθε διαφορά που προέκυπτε μεταξύ Οθωμανών και Βενετών υπηκόων λαμβάνοντας μέτρα για τη διευθέτηση. Έτσι θα αποφεύγονταν οι φιλονικίες και οι προσφυγές στους Οθωμανούς διοικητές για επίλυση των σχετικών προβλημάτων.

Σε περίπτωση δράσης πειρατών , κυρίως στον Αμβρακικό κόλπο , ο πρόξενος όφειλε να ειδοποιήσει εσπευσμένα τον προβλεπτή της Λευκάδας ή τον γενικό προβλεπτή της θάλασσας , που από την έδρα του στην Κέρκυρα επόπτευε τον βενετικό στόλο της Μεσογείου , ώστε να αποφευχθούν πειρατικοί αιφνιδιασμοί και να είναι προετοιμασμένα τα βενετικά πλοία. Έπρεπε επίσης να ενημερώνει τις βενετικές αρχές για εκδήλωση τοπικών αναταραχών , αλλά και για κάθε μορφής προετοιμασία ή συγκέντρωση οθωμανικού στρατού στα σύνορα με τις βενετικές κτήσεις της περιοχής , καθώς πάντοτε ελλόχευε ο κίνδυνος μιας αιφνίδιας τουρκικής επίθεσης για κατάληψη εκείνων των εδαφών που κάποτε ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία¹.

Τέλος , μέσα στις υποχρεώσεις του προξένου ήταν να φροντίζει με προσεκτικό τρόπο την προσωρινή φόρτωση ξένων εμπορευμάτων πάνω σε ξένα καράβια με σκοπό να μεταφορτωθούν σε βενετικά καράβια , κάνοντας γνωστό στους ενδιαφερομένους και στους ιδιοκτήτες , που φόρτωναν σε βενετικά καράβια στις σκάλες δικαιοδοσίας του προξενείου και ιδιαίτερα στη Σαγιάδα , την απαλλαγή από το 1/3 του φόρου της μεσιτείας (senseria). Αυτό θα συνέβαινε σύμφωνα με τα διατάγματα της 15^{ης} και 24^{ης} Απριλίου 1719.

Όσον αφορά τα καθήκοντα των υποπροξένων της Άρτας , θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι αυτά ήταν περίπου τα ίδια με τα καθήκοντα των προξένων. Τα καθήκοντα για παράδειγμα που ανατέθηκαν στον υποπρόξενο Φραγκίσκο Πάγκαλο στα 1774 είναι σε γενικές γραμμές τα ίδια με τα καθήκοντα των προξένων Γεωργίου Κουμάνου και Γερασίμου Βρυώνη , με την επιπλέον προσθήκη κάποιων άρθρων που αναφέρονται στο θέμα των λιποτακτών και της αμοιβής του υποπροξένου. Πιο συγκεκριμένα αυτός όφειλε να περισυλλέγει όλους εκείνους που λιποτακτούσαν από τον βενετικό στρατό και έφταναν στα μέρη της δικαιοδοσίας του υποπροξενείου , να μην επιτρέπει την εξαγορά τους από κάποιο άλλο κράτος και να φροντίζει ώστε να σταλούν πίσω στις βενετικές μονάδες που υπηρετούσαν. Τέλος , στο άρθρο 13 η αμοιβή του υποπροξένου καθοριζόταν σε τέσσερα βενετικά τσεκίνια το μήνα για

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 993 , Άρτα 20 Ιανουαρίου 1749.

όλη τη θητεία του , τα οποία θα εισέπραττε από τον πράκτορα του προξένου της Πάτρας στην Πρέβεζα¹.

Τα άτομα που καταλάμβαναν το προξενικό αξίωμα , πέραν των πολλών καθηκόντων και υποχρεώσεων που αναλάμβαναν , είχαν και αρκετά προνόμια. Το σπουδαιότερο προνόμιο ενός προξένου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν το απαραβίαστο του προσώπου του και της περιουσίας του , που επεκτεινόταν και στα μέλη της οικογένειάς του. Την οικογένειά του ο πρόξενος είχε τη δυνατότητα να την έχει μαζί του στον τόπο των καθηκόντων του , με απώτερο σκοπό φυσικά να μένει απερίσπαστος στην αποστολή του. Επίσης οι πρόξενοι δεν αιχμαλωτιζόνταν και η περιουσία τους δε δημευόταν από τις οθωμανικές αρχές , δεν παραβιαζόταν το άσυλο της προξενικής τους κατοικίας , δεν υφίσταντο λεηλασίες και μπορούσαν να κληροδοτήσουν την περιουσία τους σε όποιον επιθυμούσαν. Επιπλέον οι πρόξενοι δεν πλήρωναν χαράτσι ή άλλους φόρους και ήταν απαλλαγμένοι από διάφορες έκτακτες συλλογικές επιβαρύνσεις (αβαρίες), που καταβάλλονταν απευθείας στο τουρκικό κράτος για την αντιμετώπιση διαφόρων έκτακτων αναγκών και ιδιαίτερα των πολεμικών δαπανών. Τέλος είχαν τη δυνατότητα να εμπορεύονται για προσωπικό τους όφελος στη Βενετία και σε άλλα λιμάνια της Ανατολής με πολλά πλεονεκτήματα (ευνοϊκοί όροι φόρτωσης και αποθήκευσης , μειωμένοι τελωνειακοί δασμοί , δυνατότητα εξαγωγής απαγορευμένων προϊόντων κ.ά). Πρέπει , όμως , να τονίσουμε ότι αυτά τα προνόμια τις περισσότερες φορές καταπατούνταν , λόγω της αυθαίρετης στάσης των Οθωμανών διοικητών².

4. Το υπαλληλικό προσωπικό και οι προστατευόμενοι

Η εύρυθμη λειτουργία ενός βενετικού προξενείου , όσο και των πιο σημαντικών υποπροξενείων , στην Οθωμανική Αυτοκρατορία απαιτούσε έναν αριθμό υπαλλήλων. Οι βασικότεροι έμμισθοι υπάλληλοι ενός προξενείου ήταν οι γραμματείς (cancellieri) και οι διερμηνείς (dragomani). Ο πρόξενος εξασφάλιζε το μισθό τους από τον οικονομικό προϋπολογισμό που του αναγνώριζε η Βενετική Δημοκρατία για τις ανάγκες του.

Οι πληροφορίες μας για την γραμματειακή υποστήριξη του προξενείου της Άρτας δεν είναι πολλές. Από αρχειακά έγγραφα γνωρίζουμε ότι στην προξενική κατοικία της Άρτας υπήρχε γραφείο

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1765-1794 , b. 729 , 10 Ιουνίου 1774. Βλ. Παράρτημα Έγγραφο 9.

² A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227 , 1 Σεπτεμβρίου 1777 , Κωνσταντινούπολη 17 Μαρτίου 1778' Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 4 , σ. 398(840) Μ. Αθανασιάδου , Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης-Βενετίας , σσ. 73-75.

γραμματείας. Γνωρίζουμε επίσης ότι ο Γεώργιος Κουμάνος είχε στην υπηρεσία του κάποιον γραμματέα , αλλά στο αρχειακό υλικό δεν αναφέρονται συγκεκριμένα ονόματα γραμματέων¹. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχε μόνιμη θέση γραμματέα. Πιθανότατα οι προξενικές αρχές ανέθεταν περιστασιακά τις γραμματειακές εργασίες σε κάποιο άτομο να τις διεκπεραιώνει , ανάλογα με το φόρτο εργασιών.

Στα γραμματειακά καθήκοντα υπαγόταν η σύνταξη διάφορων εγγράφων , είτε του προξενείου είτε Βενετών υπηκόων που εμπορεύονταν στην περιοχή. Το άτομο που ασκούσε τα γραμματειακά καθήκοντα είχε ακόμη την ευθύνη για την τήρηση και ενημέρωση του αρχείου του προξενείου. Συγκεκριμένα κατέγραφε το είδος , την ποσότητα , τις τιμές και το βάρος των εμπορευμάτων , τους αποστολείς τους και τους παραλήπτες , όπως και τον τόπο προορισμού τους. Επίσης δηλωνόταν το πλοίο που μετέφερε τα προϊόντα , η ονομασία του και ο τύπος του , το όνομα του καπετάνιου ή και του ιδιοκτήτη του , όταν το καράβι ανήκε σε ιδιοκτησία άλλου².

Από την άλλη πλευρά ούτε και για μόνιμους έμμισθους διερμηνείς έχουμε συγκεκριμένες πληροφορίες. Στα 1756 αναφέρεται ότι ο υποπρόξενος Marin De Luna χρησιμοποιούσε ένα διερμηνέα (interprete della lingua) , στον οποίο κατέβαλλε το χρηματικό ποσό των 40 λιρών (1 περίπου τσεκίни) κάθε μήνα³ , αλλά η προξενική αλληλογραφία τα επόμενα χρόνια δεν κάνει λόγο για ύπαρξη τέτοιου υπαλλήλου. Πιθανότατα ο φόρτος εργασιών του υποπροξενείου να επέβαλλε εκείνη την περίοδο την προσωρινή πρόσληψη ενός διερμηνέα. Την άποψή μας για περιστασιακή χρησιμοποίηση διερμηνέων στο προξενείο της Άρτας ενισχύει μια επιστολή του υποπροξένου Φραγκίσκου Παγκάλου στο βάλιο στα 1776. Συγκεκριμένα ο Φ. Πάγκαλος ενημέρωνε το βάλιο ότι στο υποπροξενείο της Άρτας δεν υπήρχαν ούτε μπερατάριοι , ούτε διερμηνείς⁴. Τα καθήκοντα του διερμηνέα , όταν υπήρχε ανάγκη ,

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) Diversorum , b. 632 , χ.α. , 21 Μαρτίου 1728 και τα αποσπάσματα από το βιβλίο των εμπορικών συναλλαγών του υποπροξενείου της Άρτας με χρονικές ενδείξεις 7Απριλίου 1792 , 4 Απριλίου 1793.

² Για διάφορες φορτωτικές βλ. A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) Diversorum , b. 632 , χ.α. , 8 Απριλίου 1792 , 22 Μαΐου 1793. Γενικά για τους γραμματείς των προξενείων βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 99-105· Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης Βενετίας* , σσ. 78-82.

³ A.S.V. , P.T.M. , f. 1000 , Copia 18 Νοεμβρίου 1756 , συνημμένη στο Νο 46 έγγραφο του κώδικα με στοιχεία Κέρκυρα 1 Δεκεμβρίου 1756.

⁴ A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227 , Άρτα 6 Δεκεμβρίου 1776 : «Per renderla informata se in questa residenza si trova dregomani , beratarj , non abbiamo , ne beratti , ne dragomani alla protezione , che è quanto posso informarla a lume e norma di V. E.». Για τους προστατευομένους που ονομάζονταν μπερατάριοι ή

ασκούσαν συνήθως ντόπιοι , ιδιαίτερα Έλληνες , που γνώριζαν τη γλώσσα και τις συνθήκες εμπορίου στην περιοχή. Έτσι η χρησιμότητά τους στις επίσημες επαφές των προξένων με τις τοπικές αρχές , καθώς και στις δοσοληψίες των Βενετών εμπόρων και ναυτικών με τους ντόπιους , είναι αυτονόητη. Πρέπει να επισημανθεί εδώ ότι ο διορισμός έμμισθων διερμηνέων γινόταν , μετά από πρόταση του προξένου , από το βάλιο της Κωνσταντινούπολης , που έστελνε και το δίπλωμα του διορισμού τους , ενώ ο πρόξενος είχε την άμεση επικοινωνία και την ευθύνη για τον διοριζόμενο. Η τελική επικύρωση της εκλογής γινόταν από το σουλτάνο με αποστολή βερατιού. Οι διερμηνείς ήταν προστατευόμενοι του βενετικού κράτους γι' αυτό εξαιρούνταν από τους φόρους , κυρίως το χαράτσι , είχαν κάποιες ατέλειες και φορούσαν ιδιαίτερο κάλυμμα κεφαλής , διακριτικό της αποστολής τους¹.

Η έλλειψη μόνιμων έμμισθων γραμματέων και διερμηνέων από την προξενική έδρα της Άρτας μπορεί να ερμηνευθεί από το γεγονός ότι η Άρτα , για μια πολύ μεγάλη χρονική περίοδο του 18^{ου} αιώνα , διατέλεσε έδρα ενός δευτερεύουσας σημασίας και με πολύ λίγα εισοδήματα βενετικού υποπροξενείου. Ήταν φυσικό , λοιπόν , οι προξενικές αρχές , καθώς αντιμετώπιζαν μεγάλες οικονομικές δυσχέρειες , να έχουν στην υπηρεσία τους μόνον το απαραίτητο υπαλληλικό υπηρετικό προσωπικό. Από την άλλη μεριά , λόγω της οικονομικής της παρακμής , η Γαληνότατη Δημοκρατία , κατά τον 18^ο αιώνα , ήταν πολύ φειδωλή στη χορήγηση χρηματικών κονδυλίων , που θα κάλυπταν τις ανάγκες όλων των προξενείων και υποπροξενείων της Ανατολής σε διερμηνείς και γραμματείς. Όσον αφορά όμως το προξενείο της Πάτρας , το μεγαλύτερο της Δυτικής Ελλάδας κατά τον 18^ο αιώνα και το οποίο επέπτευε το υποπροξενείο της Άρτας , δινόταν σημαντική οικονομική ενίσχυση στον πρόξενο για να συντηρεί , εκτός από τα άτομα της οικιακής υπηρεσίας , ένα γραμματέα , ένα διερμηνέα και ένα ή δύο γενιτσάρους , ανάλογα με τις ανάγκες του προξενείου².

Το υπαλληλικό προσωπικό που μόνιμα απασχολούνταν στο προξενείο της Άρτας ήταν ένας υπηρέτης και ένας γενίτσαρος , τους οποίους πλήρωνε ο ίδιος ο πρόξενος. Το βεράτι του διορισμού παρείχε στον πρόξενο ή υποπρόξενο το δικαίωμα να έχει στην υπηρεσία του έναν γενίτσαρο , για τη φύλαξη του προξενείου , αλλά και για να

μπερατλήδες , περισσότερα βλ. Π. Κοντογιάννης , «Οι Προστατευόμενοι» , *Αθηνά* , τ. 29 (1917) , σσ. 1-160 , τ. 30 (1918) , σσ. 17-102· Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 161-165.

¹ Για τους διερμηνείς των προξενείων βλ. Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σσ. 48-49· Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 105 – 106 , 161-165· Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης- Βενετίας* , σσ. 82 - 95.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) Diversorum , b. 400 , No 80 , 17 Απριλίου 1793.

αντιμετωπίζει τις παρεκτροπές πολλών Βενετών υπηκόων που έρχονταν από τα Επτάνησα για να εργαστούν στις γαίες της Άρτας. Από επιστολή του υποπρόξενου Marin De Luna στα 1762 πληροφορούμαστε ότι στην υπηρεσία του υπήρχε ένας υπηρέτης και ένας γενίτσαρος , τους οποίους μάλιστα δεν μπορούσε να τους πληρώσει , καθώς τα εισοδήματά του ήταν πενιχρά¹ , ενώ στα 1778 ο βοεβόδας της Άρτας , μετά από διένεξη με τον υποπρόξενο Φραγκίσκο Πάγκαλο , απαγόρευσε σ' αυτόν να έχει γενίτσαρο στην υπηρεσία του , ζήτημα που προκάλεσε εύλογες διαμαρτυρίες². Το τελευταίο περιστατικό καταδεικνύει με σαφήνεια την αδυναμία των προξενικών αρχών της Άρτας να ασκήσουν ουσιαστική διπλωματική πολιτική , όταν με την παραμικρή ρήξη στις σχέσεις τους με τους Οθωμανούς αντιμετώπιζαν τέτοιες αυθαίρετες αποφάσεις.

4. Τα έσοδα του προξενείου

Τα κυριότερα έσοδα του βενετικού προξενείου της Άρτας ήταν τα προξενικά δικαιώματα , οι διάφοροι δηλαδή δασμοί που πληρώνονταν από τους Βενετούς εμπόρους στις βενετικές προξενικές αρχές της Άρτας. Τα δικαιώματα αυτά καθορίστηκαν για πρώτη φορά με το διάταγμα της Γερουσίας στις 2 Μαρτίου 1719 και προορίζονταν για την κάλυψη των εξόδων του προξενείου³. Παράλληλα , το διάταγμα της Γερουσίας που καθόριζε το ύψος των βενετικών προξενικών δικαιωμάτων λειτουργούσε σα συμβόλαιο , ώστε ο πρόξενος , ως ένα από τα δύο συμβαλλόμενα μέρη , να συμφωνεί ότι τα δικαιώματά του δε θα επεκτείνονταν χωρίς τη συγκατάθεση και την άδεια των βενετικών αρχών. Οι πρόξενοι της Άρτας δεν μισθοδοτούνταν από το βενετικό δημόσιο και οι πρόσοδοι από τα προξενικά δικαιώματα αποτελούσαν το μόνο εισόδημά τους⁴. Σε κάποιες, όμως , περιπτώσεις , έπαιρναν ένα βοήθημα από το γενικό προβλεπτή της θάλασσας ή από τους προβλεπτές της Λευκάδας , για να αντιμετωπίσουν

¹ M.C.C. , Mss P.D. 629c , Άρτα 11 Μαρτίου 1762.

² A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227 , 20 Ιανουαρίου 1778.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 – Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ. α. , τμήμα β' , 2 Μαρτίου 1719.

⁴ A.S.V. , Senato Mar , reg. 185 , φφ. 29v-30r - Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie , b. 771 , έγγραφο με τίτλο «Nota de Salari fissati dall ex Senato ai Veneti Consolati negli esteri Porti» χωρίς χρονική ένδειξη : «Li Consoli Veneti nel Levante come Aleppo , Cipro , Patrasso , Salonicco e Smirne con ifinito numero di Vice-Consoli da questi dipendenti non hanno salario ma le loro utilità derivano dall' approdo de bastimenti esiggendo un tanto per cento». Πρβ. Ε. Μοάτσος , «Το βενετικών προξενίων Κρήτης επί Τουρκοκρατίας» , σ. 239. Χ. Παπακόστα , «Οι εμπορικοί πρόξενοι στη Δυτική Στερεά και Ήπειρο» , σ. 277.

έκτακτες ανάγκες , όπως η παροχή δώρων σε οθωμανούς αξιωματούχους και η απελευθέρωση αιχμαλώτων¹.

Σπουδαιότερο από τα προξενικά δικαιώματα ήταν το *cot(t)imo*². Αποτελούσε τον βασικότερο και τακτικότερο δασμό που απαιτούσαν τα κράτη που είχαν συστήσει προξενεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία , για να παρέχουν ως αντιστάθμισμα προστασία στα εμπορικά πλοία των υπηκόων τους³. Με το *cotimo* καθοριζόταν ένα ποσοστό 1% , χωρίς καμιά επιπλέον αύξηση ή μείωσή του , στα εμπορεύματα τόσο των Βενετών υπηκόων όσο και των ξένων που διακινούνταν με βενετικά πλοία στα λιμάνια και τις σκάλες της δικαιοδοσίας του προξενείου⁴. Για τους Οθωμανούς υπηκόους που ναύλωναν βενετικά πλοία για να μεταφέρουν τα εμπορεύματά τους από και προς τις σκάλες της περιοχής της Άρτας , πληροφορούμαστε ότι το *cotimo* στα 1778 ήταν 2% επί της αξίας των ναύλων⁵ , καθώς δεν επιβαλλόταν άλλου είδους πρόσθετη εισφορά επί της αξίας των εμπορευμάτων. Στα 1784 αναφέρεται ότι ο υποπρόξενος Φ. Πάγκαλος ανάγκασε καράβια με τουρκική σημαία , που

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 994 , 10 και 27 Μαΐου 1750 , όπου αναφέρεται ότι ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας Giovanni Battista Vitturi χορήγησε στον υποπρόξενο Marin De Luna 124 τσεκίνια για να απελευθερώσει Βενετούς υπηκόους που είχαν φυλακιστεί από τον βοεβόδα της Άρτας.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli e viceconsoli in genere , b. 21 , Articolo della Pace No 25 : « E nelle scale...li mercanti tanto Venetiani , quanto d' altri...debbano di tutte le mercanzie pagare alli loro baili e consoli il diritto dell cottimo detto consolato senza opposizione di persona alcuna ». Βλ. επίσης G. Boerio , *Dizionario del dialetto veneziano* , σ. 204 : «Imposizione che i Consoli delle scale del Levante mettono sui vascelli , d' un tanto per cento ».

³ Βλ. Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σ. 70.

⁴ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 , 2 Μαρτίου 1719 - Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , τμήμα β' , 22 Νοεμβρίου 1703 , 8 Φεβρουαρίου 1718 , 27 Φεβρουαρίου 1719 , 27 Μαΐου 1720 , 22 Αυγούστου 1720 , 24 Ιανουαρίου 1733 – Consoli Veneti in Levante, Rodi – Soria , b. 32 , 8 Φεβρουαρίου 1718 , 23 Φεβρουαρίου 1718 - Lettere dei Consoli , Patrasso 1720-1764 , 27 Μαΐου 1783 , 27 Ιουνίου 1783 , Πάτρα 30 Μαΐου 1789 - Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 400 , αρ. 87 , 21 Σεπτεμβρίου 1786 , b. 401 , αρ. 80 , 19 Μαΐου 1793 , b. 632 , χ. α. , 30 Νοεμβρίου 1793 - Prima Serie , b. 771 , Suppliche per ottenere consolati , έγγραφο σε φάκελο που επιγράφεται «Emolumento ai consoli». Για τα προξενικά δικαιώματα επίσης βλ. Κ. Σάθας , *Ειδήσεις τινές περί Εμπορίου* , σσ. 20 , 24· Σ. Λάμπρος , «Το εν Θεσσαλονίκη βενετικόν προξενείον» , σ. 210· Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σ. 70 υποσ. 3· Ε. Μοάτσος , «Το βενετικόν προξενείον εν Κρήτη» , σ. 239· Κ. Γαβριλιάδη , «Το προξενείο της Βενετίας στην Πάτρα» , σ. 30· η ίδια , «Οι σχέσεις των Ελλήνων εμπόρων» , σ. 336.

⁵ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ. α. , 26 Μαΐου 1778 : «oltre di che da quei bastimenti che vano e vengono da Turchia in Turchia , noleggiati da Ottomani , si prende il due per cento sopra il nolo de capitani , perche non prendiamo diritto dalle mercanzie delli mercanti Ottomani ».

είχαν ναυλωθεί όμως από Βενετούς υπηκόους , να καταβάλουν παράνομα *cotimo* που αντιστοιχούσε στο 1% της αξίας των εμπορευμάτων¹. Για μερικά , πάντως , προϊόντα όπως το μετάξι , ο λιναρόσπορος , το κερί και τα φάρμακα το προξενικό δικαίωμα που κατέβαλλαν οι εξαγωγείς είχε διαφορετική ταρίφα. Έτσι , για κάθε δέμα μεταξιού που περιείχε 100 ως 120 οκάδες , απαιτούνταν δύο γρόσια (ή πιάστρα) , για κάθε σάκο λιναρόσπορου 1 ½ γρόσι και για κάθε σάκο κεριού 50 παράδες (1 γρόσι=40 παράδες)². Το *cotimo* αποτέλεσε το επίσημο και βασικό έσοδο των βενετικών προξενικών αρχών της Άρτας σ' όλη τη διάρκεια της ζωής του προξενείου³. Είναι βέβαια αυτονόητο ότι όσο μεγαλύτερος ήταν ο όγκος και η αξία των διακινούμενων προϊόντων , τόσο υψηλότερα ήταν και τα έσοδα των προξένων.

Ο πρόξενος απαγορευόταν να αυθαιρετεί όσον αφορά την είσπραξη του *cotimo* , επειδή πρόθεση των βενετικών αρχών ήταν να υπάρξει δίκαιη αντιμετώπιση όλων των εμπόρων , Βενετών υπηκόων ή ξένων , στα πλαίσια της ανοικτής πολιτικής της Γαληνότατης Δημοκρατίας , που υποστήριζε βέβαια τα βενετικά συμφέροντα. Αν κάποια φορά διαπιστωνόταν ψεύτικη δήλωση της αξίας του εμπορεύματος, ο πρόξενος δικαιούνταν να επιβάλλει πρόστιμο. Στα 1703 πληροφορούμαστε ότι η ποινή για τέτοιες παραβάσεις από τους καπετάνιους στην περιοχή της Άρτας ανερχόταν στο ποσό των 25 ρεαλίων. Ο πρόξενος μπορούσε , επίσης , να απαιτήσει την καταβολή διπλού *cotimo* μετά την αποκάλυψη της παράβασης και να μην προσφέρει καμιά διευκόλυνση για τη διάθεση των προϊόντων⁴.

Άλλο προξενικό δικαίωμα ήταν το *ancoraggio* , το δικαίωμα δηλαδή του αγκυροβολήματος των βενετικών πλοίων στο λιμάνι το *ancoraggio* εισπραττόταν κατά τον απόπλου τους. Αρχικά το *ancoraggio* ήταν 300 άσπρα (2 ½ γρόσια) και υπήρχε ειδικός όρος στη συνθήκη του Passarowitz , που το επέβαλε με το άρθρο 25 , χωρίς μάλιστα να κάνει

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1720-1764, Πάτρα 12 Απριλίου 1784.

² Βλ. Κ. Σάθας , *Ειδήσεις τινές περί Εμπορίου* , σ. 24. Πρβ. Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας* , σσ. 98-99 , όπου αυτό το γενικό προξενικό δικαίωμα ονομάζεται στα έγγραφα *falangaggio* ή *avarea della scalla*.

³ Το αντίστοιχο προξενικό δικαίωμα που εισέπρατταν οι Γάλλοι πρόξενοι της Άρτας είχε οριστεί σε 2% και μόνο στα προϊόντα που εξάγονταν. Το ύψος του δικαιώματος αυτού δε φαίνεται να τηρήθηκε στην Άρτα , τουλάχιστο στην εποχή του Γάλλου προξένου G. Dubroca (1705-1724) , που αύξησε το προξενικό σε 3% και το εισέπραττε και από τα εισαγόμενα είδη, βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 48-50.

⁴ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ. α. , 22 Νοεμβρίου 1703 , 22 Μαρτίου 1725 , Κέρκυρα 15 Ιουνίου 1728. Βλ. επίσης Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας* , σ. 97.

διάκριση σε μικρά και μεγάλα πλοία , που μετέφεραν φορτίο ή όχι¹. Το ύψος του ancoraggio , όμως , καθορίστηκε τελικά ανάλογα με το είδος και τη χωρητικότητα του πλοίου². Έτσι , στο προξενείο της Πάτρας , που επόπτευε και την προξενική περιοχή της Άρτας , γνωρίζουμε ότι στα 1718 το ancoraggio για τις μαρσιλιάνες ήταν 5½ βενετικές λίρες (ισοδυναμούν με το ένα πέμπτο του τσεκινιού) , οι ταρτάνες και οι λόνδρες πλήρωναν μισό βενετικό δουκάτο και τα μικρότερα πλοία από 26 μέχρι 27 σολδία³. Στα 1778 πληροφορούμαστε ότι το ancoraggio στις σκάλες της δικαιοδοσίας του προξενείου της Άρτας ήταν 2 περίπου τσεκίνια ανάλογα με τη χωρητικότητα των πλοίων⁴ , ενώ στα 1783 το ancoraggio για κάθε μικρό πλοίο που προσέγγιζε την Άρτα ήταν 6 λίρες di moneta lunga di Levante⁵. Γενικά το ancoraggio αυξομειώθηκε πολλές φορές κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα , και μάλιστα διέφερε , όπως προαναφέρθηκε , ανάλογα με το είδος και τη χωρητικότητα των πλοίων⁶.

Τα δικαιώματα του cotimo και του ancoraggio απέκλειαν την πληρωμή του aggio , της απώλειας δηλαδή της αξίας του εμπορεύματος λόγω των διακυμάνσεων στις τιμές των νομισμάτων , αφού οι έμποροι έπρεπε να κάνουν τις πληρωμές τους σε ισχυρό νόμισμα. Τέτοιο νόμισμα υπήρξε σ' όλη την περίοδο της τουρκοκρατίας το βενετσιάνικο χρυσό

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 , Articolo della Pace n° 25 : « e quando partono li vascelli veneti , debbano pagare per ancoraggio aspri 300 nella forma che pagano le altre nationi de Principi amici senza prettender di vantaggio» - Consoli Veneti in Levante, Rodi – Soria , b. 32 , 24 Μαΐου 1724. Βλ. επίσης Δ. Χατζόπουλος , *Ο τελευταίος Βενετο-Οθωμανικός πόλεμος* , σ. 479.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1765-1794, b. 729 , Πάτρα 27 Μαΐου 1783 – 30 Μαΐου 1789.

³ Βλ. Κ. Σάθας , *Ειδήσεις τινές περί Εμπορίου* , σ. 7· Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σ. 73· Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας* , σσ. 99-100.

⁴ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 26 Μαΐου 1778 : «Per quanto prescrivono gli venerati decreti di V(ostre) E(ccellence), che con tanta clemenza e maturità hanno stabilito che capitani Veneti d' ogni suditta imbarcazione devono corrispondere alli Consoli Veneti e V(ice) Consoli un per cento sopra le mercanzie d' intrata e sortita e due zecchini a titolo d' ancoraggio, a tenor della loro portata».

⁵ Για τον όρο «moneta lunga» βλ. Α. Ανδρεάδης , *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου* , τ. 1 , σ. 39· Ε. Λιάτα , *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα* , σσ. 21 , 25

⁶ Για τη διαβάθμιση του τέλους του αγκυροβολίου εξελικτικά στον 18^ο αιώνα βλ. F. Lane , «The Merchant Marine of the Venetian Republic» , *Venice and History* , Baltimore 1966 , σσ. 151, 153 (μετάφραση του ίδιου από γαλλική μελέτη δημοσιευμένη στο έργο “Les sources de l' histoire maritime en Europe du moyen âge au XVIIIe siècle” , *Actes du IVe colloque international d' histoire maritime tenu en 1959* , Paris 1962 , σσ. 7-32).

τσεκίνοι χάρη στη σταθερότητα του τίτλου του¹. Μετά την καταβολή των προξενικών δικαιωμάτων, ο πρόξενος όφειλε να εκδίδει αντίγραφα των εγγράφων που δήλωναν τα καταβληθέντα προξενικά δικαιώματα, κάνοντας αντιπαραβολή με τις αποδείξεις.

Γενικά η είσπραξη των προξενικών δικαιωμάτων παρουσίαζε ιδιαίτερες δυσκολίες, αν κρίνουμε από τα συνεχή παράπονα των προξενικών αρχών και τις επισημάνσεις τους για λήψη αυστηρότερων μέτρων από τις βενετικές αρχές. Η απώλεια εσόδων από τα προξενικά δικαιώματα προκαλούσε μεγάλες οικονομικές δυσχέρειες στις προξενικές αρχές της Άρτας, όσο και αν οι ίδιες ήθελαν να τις εμφανίζουν ακόμη μεγαλύτερες². Έτσι οι πρόξενοι συχνά εξέφραζαν την πικρία τους, επειδή οι καπετάνιοι των βενετικών πλοίων δε σκέπτονταν τι όφειλαν στις προξενικές αρχές της περιοχής, οι οποίες υποβάλλονταν σε τόσες δαπάνες και κόπους, για να εξασφαλίσουν την ελευθερία του εμπορίου και να διατηρήσουν την καλή φήμη της Γαληνότατης Δημοκρατίας.

Από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του προξενείου, ο πρόξενος Γεώργιος Κουμάνος σε επιστολή του στα 1728 στις βενετικές αρχές εξέθετε με λεπτομέρειες τους λόγους για τους οποίους ήταν προβληματική η είσπραξη των προξενικών δικαιωμάτων στην Άρτα. Πιο συγκεκριμένα ανέφερε ότι οι σκάλες του Αμβρακικού κόλπου ήταν πολλές και απομακρυσμένες η μία από την άλλη, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να τις ελέγχει και οι καπετάνιοι να αποφεύγουν την καταβολή των προξενικών δικαιωμάτων³. Συνήθης πρακτική ακόμη των καπετάνιων ήταν να διενεργούν λαθρεμπόριο αγκυροβολώντας σε κάποια

¹ Για το “aggio” ή εξάγιον (exagium, saggio) ή λάτζιο (από το βενετσιάνικο lazo) βλ. περισσότερο M. Ferro, *Dizionario*, τ. 1. E. Magatti, «Il mercato monetario», σ. 252. Δ. Νικολετόπουλος, *Περί του νομίσματος εν Ελλάδι*, σσ. 70-84. Α. Γιαννακόπουλος, «Ανέκδοτα ναυτικά έγγραφα», σ. 74. Γ. Κατσούλης - Μ. Νικολινάκος - Β. Φίλιας, *Οικονομική Ιστορία*, σ. 116. E. Frangakis - Syrett, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)*, Αθήνα 1992, σ. 150. E. Λιάτα, *ό.π.*, σσ. 24-25, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

² A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia : Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ. α., 21 Μαρτίου 1728, 15 Ιουνίου 1728 - Lettere dei Consoli, Patrasso 1765-1794, b. 729, 27 Ιουνίου 1783, 8 Μαρτίου 1784.

³ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia : Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ. α., 1 Ιουλίου 1728 – Seconda Serie, Consoli Veneti in levante, b. 31, quaderno 250, χ. α. 1 Ιουλίου 1728 : « Il secondo pure è che, doppo haver preso il possesso di questo golfo, trovai affatto difficultoso il modo di potter essigere li miei dretti, pur esser questa città d’ Arta situata fra tera a li quarto caricatori sogeti ad essa, dove frequentano il loro traffico. Le barche delle isole suddite sono lontane da qui miglia 25 incirca e detti caricatori discosti l’ uno dall’ altro miglia 18 e 20, oltre poi tre altri caricatori soggetti al Xeromero entro questo golfo dalla parte di Voniza». Επίσης A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Lettere dei Consoli, b. 603, Κέρκυρα 1 Ιουλίου 1729. Οφείλουμε να τονίσουμε εδώ ότι η οδική απόσταση σήμερα της Άρτας από τη Σαλώρα είναι 20 περίπου χιλιόμετρα.

απόσταση από τα λιμάνια του κόλπου , επικαλούμενοι αδυναμία προσέγγισης των λιμανιών είτε λόγω κακοτεχνιών στις προβλήτες τους είτε λόγω άσχημων καιρικών συνθηκών. Έτσι απέφευγαν συνήθως να θεωρούν τα απαραίτητα έγγραφα και να πληρώνουν τα ανάλογα προξενικά δικαιώματα , παρόλο που υπήρχε η δυνατότητα να αποβιβαστούν στη στεριά με βάρκες για την εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους¹. Για την εξασφάλιση , λοιπόν , των προξενικών δικαιωμάτων του και για να επιλυθεί το πρόβλημα αυτό ο Γεώργιος Κουμάνος πρότεινε να εγκατασταθεί στην Πρέβεζα ένας δικός του πράκτορας , στον οποίο θα καταβάλλονταν τα ανάλογα προξενικά δικαιώματα από όλα τα βενετικά πλοία που εξέρχονταν φορτωμένα από τις σκάλες που βρίσκονταν εντός του Αμβρακικού κόλπου. Η πρόταση αυτή του Γ. Κουμάνου και συγχρόνως η επίμονη απαίτησή του για διορισμό δικού του πράκτορα στην Πρέβεζα προκάλεσαν έντονη διένεξη του ιδίου με τον προβλεπτή της Πρέβεζας Francesco Donà². Η διαμάχη οξύνθηκε , όταν ο Γ. Κουμάνος υπέβαλε αναφορά στον γενικό προβλεπτή της θάλασσας F. Correr , ζητώντας απ' αυτόν να δώσει εντολή στον προβλεπτή της Λευκάδας Agostin da Riva και στον προβλεπτή της Πρέβεζας F. Donà να εγκρίνουν το διορισμό ενός δικού του πράκτορα στην Πρέβεζα. Ο F. Correr και στη συνέχεια ο Marc' Antonio Diedo , που τον διαδέχθηκε στο αξίωμα του γενικού προβλεπτή της θάλασσας , απέστειλαν επιστολές στους προαναφερθέντες προβλεπτές προτρέποντάς τους να ικανοποιήσουν το αίτημα του Γ. Κουμάνου³. Ο προβλεπτής της Πρέβεζας F. Donà έφερε αντιρρήσεις στο διορισμό του πράκτορα του Γ. Κουμάνου , παρακινούμενος και από το γραμματέα του , τον D. Montesanto , καθώς κάτι τέτοιο θα ήταν σε βάρος των δικών του

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ. α. , 15 Ιουνίου 1728 : «defraudandoli altresì dei dritti che p(e)r fama delle tariffe dalla pub(lic)a equità instituite se gli spetano; e stacandosi dalle rive stesse senza il requisito essenziale et indispensabile di d(et)ti Consoli con il fraudolente pretesto che le sia molte volte impedito dal tempo o dal luogo il trasferisti in terra , quando in casi tali hanno facile il mezzo di sublrvi o con la propria barca o con l' andata del caravochiro p(e)r terra ; vengono in tal modo ad offendere anche i più delicati e gelosi riguardi della salute ». Επίσης A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 22 Μαρτίου 1725.

² Στην Πρέβεζα , όπως και τη Βόνιτσα (πόλη του νομού Αιτωλοακαρνανίας , στη νότια παραλία του Αμβρακικού κόλπου) , κατά την περίοδο 1718-1797 είχαν την έδρα τους από ένας έκτακτος προβλεπτής. Η θητεία τους ήταν τριετής. Στην πραγματικότητα , ωστόσο , λίγοι εξάντλησαν το χρονικό αυτό όριο: οι περισσότεροι είτε δεν αποδέχονταν το διορισμό τους , είτε καθυστερούσαν στην ανάληψη των καθηκόντων τους. Αυτό οφειλόταν , προφανώς , στις κακές συνθήκες διαβίωσης που επικρατούσαν στην περιοχή. Έτσι ο έκτακτος προβλεπτής της Λευκάδας ασκούσε εποπτεία για κάποια χρονικά διαστήματα και επί της Πρέβεζας και της Βόνιτσας , βλ. Α. Αρχοντίδης , *Μεταξύ Βενετών και Τούρκων* , σ. 16.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , ό.π. , 10 Ιουνίου 1728.

εισπράξεων από τη διακίνηση των πλοίων μέσω του στομίου του κόλπου¹. Η άρνηση αυτή του F. Donà ώθησε τον Γ. Κουμάνο , που κατηγορούσε τις βενετικές αρχές της Πρέβεζας και για άλλες παράνομες εισπράξεις δασμών , στην αποστολή νέων επιστολών στον νέο γενικό προβλεπτή της θάλασσας A. Diedo , στις οποίες περιέγραφε τη δυσχερή οικονομική του κατάσταση , που επιτεινόταν από την καθυστέρηση της εγκατάστασης του πράκτορά του στην Πρέβεζα. Ζητούσε , λοιπόν, επίμονα το διορισμό του πράκτορά του και την άμεση καταβολή μάλιστα από τον γραμματέα του προβλεπτή της Πρέβεζας , τον D. Montesanto , όλων των προξενικών δικαιωμάτων που απώλεσε , λόγω της καθυστέρησης του διορισμού του υπαλλήλου του , και τα οποία ανέρχονταν στο ποσό των 74 τσεκινίων². Στις αιτιάσεις αυτές του Γ. Κουμάνου απάντησε με επιστολές του ο F. Donà στον γενικό προβλεπτή της θάλασσας Marc' Antonio Diedo στις 19 Μαΐου 1728 και 14 Ιουνίου 1729, αναφέροντας ότι η καταβολή στον Γ. Κουμάνο προξενικού δικαιώματος 1% στα εισαγόμενα και 1% στα εξαγόμενα από τις σκάλες του κόλπου εμπορεύματα , μαζί με το 4% που καταβαλλόταν στον Οθωμανό διοικητή ως τελωνειακό δικαίωμα , θα ήταν πολύ επιζήμια για το βενετικό εμπόριο που διεξαγόταν στον κόλπο. Μια τέτοια επιβάρυνση, της τάξης του 6% , θα απομάκρυνε τους εμπόρους από την περιοχή , καθώς δε θα μπορούσαν να ανταποκριθούν στην πληρωμή της. Από την άλλη πλευρά δήλωνε ότι η αποζημίωση που ζητούσε ο Γ. Κουμάνος από το γραμματέα για τα απολεσθέντα προξενικά δικαιώματα δεν ήταν δυνατόν να του καταβληθεί , επειδή ο ίδιος ο προβλεπτής αποδέχθηκε το διορισμό του πράκτορα του Γ. Κουμάνου στην Πρέβεζα , υπακούοντας στις διαταγές των ανωτέρων του, αλλά ο Γ. Κουμάνος καθυστέρησε να τον διορίσει , καθώς έφυγε για τη Ναύπακτο , όπου είχε τη μόνιμη κατοικία του , και δε μερίμνησε επαρκώς για την εγκατάσταση του υπαλλήλου του³. Τελικά ο Γ. Κουμάνος πέτυχε να διοριστεί ο πράκτοράς του στην Πρέβεζα στα 1729 και αυτό έφερε κάποια ελάφρυνση στα οικονομικά του προβλήματα , που λίγο καιρό πριν τον είχαν οδηγήσει σε σοβαρή ασθένεια⁴. Εδώ πρέπει να τονισθεί ότι η ύπαρξη πράκτορα των προξενικών αρχών της Άρτας στην Πρέβεζα παρατηρείται σε όλη σχεδόν την περίοδο της λειτουργίας του προξενείου, καθώς κάτι τέτοιο

¹ A.S.V. , ό.π. , Prima serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ. α. , 1 Ιουλίου 1728 - Seconda Serie, Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ. α. 10 και 17 Φεβρουαρίου 1727 , 28 Απριλίου , 1 Ιουλίου , 23 Ιουλίου , 29 Οκτωβρίου 1728 – Lettere dei Consoli , b. 603 , 10 Φεβρουαρίου 1727 , 28 Απριλίου 1728 , 1 Ιουλίου 1729.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , b. 603 , 29 Μαΐου , 14 Ιουνίου , 29 Ιουνίου 1729.

³ A.S.V. , ό.π. , 19 Μαΐου , 20 Δεκεμβρίου 1728.

⁴ A.S.V. , ό.π. , Κέρκυρα 1 Ιουλίου 1729.

διασφάλιζε την είσπραξη των προξενικών δικαιωμάτων από όλα τα πλοία που αγκυροβολούσαν στις σκάλες του Αμβρακικού κόλπου¹. Πάντως η βούληση των προξενικών αρχών της Άρτας να υπάρχει ένας πράκτοράς τους στην Πρέβεζα δημιουργούσε αρκετά προβλήματα και προστριβές με τις βενετικές αρχές της Πρέβεζας, αλλά και με άλλα άτομα που κατά καιρούς μίσθωναν ή επιδίωκαν να μισθώσουν το όλο έργο της είσπραξης των δασμών από τα πλοία που διακινούνταν μέσω του στομίου του Αμβρακικού κόλπου.

Στα 1779 ο υποπρόξενος Φραγκίσκος Πάγκαλος αντιμετώπισε και αυτός πρόβλημα με την είσπραξη των προξενικών δικαιωμάτων. Ένας ιδιώτης συγκεκριμένα μίσθωσε την είσπραξη των προξενικών δικαιωμάτων στην Πρέβεζα για λογαριασμό του προξένου της Πάτρας, χωρίς να αποδίδει στον υποπρόξενο της Άρτας το νόμιμο ποσοστό που αυτός δικαιούνταν, στερώντας έτσι ένα σημαντικό έσοδο από τον υποπρόξενο. Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι η ενοικίαση της είσπραξης γενικά των δασμών από ιδιώτες, ήταν μια εδραιωμένη πρακτική στις βενετικές κτήσεις από τον 16^ο αιώνα· εδραιωμένη σε βαθμό που κανένας από τους φορείς της βενετικής εξουσίας δεν αμφισβητούσε την αποτελεσματικότητά της, ενώ η απευθείας είσπραξη των δασμών από τον δημόσιο μηχανισμό εφαρμόστηκε σε διάφορες εποχές ως έσχατη μόνο λύση². Ο συγκεκριμένος, λοιπόν, ιδιώτης φοροεισπράκτορας δεν περιορίστηκε μόνο στη μη απόδοση του νόμιμου ποσοστού από τα προξενικά δικαιώματα, αλλά υπονόμει και το έργο του Φ. Παγκάλου είτε διαβάλλοντάς τον στις βενετικές αρχές για ατασθαλίες και παραλείψεις κατά την εκπλήρωση των καθηκόντων του είτε βοηθώντας Βενετούς υπηκόους που διενεργούσαν λαθρεμπόριο στην περιοχή αποκομίζοντας και ο ίδιος αθέμιτα κέρδη είτε ακόμη συνεργαζόμενος μυστικά με ανθρώπους που βρίσκονταν στην υπηρεσία του βοεβόδα της Άρτας για διευθέτηση δικών του υποθέσεων. Όλες αυτές οι ενέργειες, κατά τους ισχυρισμούς του Φ. Παγκάλου, είχαν σκοπό να τον εκθέσουν στις βενετικές αρχές για να χάσει αυτός το προξενικό του αξίωμα. Αυτή η καταχρηστική και επίβουλη στάση προκάλεσε την αντίδραση του Φ. Παγκάλου, που με επιστολές του στον προϊστάμενό του πρόξενο της Πάτρας Angelo Rosalem, αλλά και στην αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia, ζητούσε από τη μια μεριά να δείξουν έμπρακτα την

¹ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima serie (Consoli), Diversorum, b. 400, No 87, 21 Σεπτεμβρίου 1786: «così per non esser defraudato il vice console, mantiene sempre in Prevesa una sua persona, perche all' arivo cola di ogni barca o bastimento, come luoco dove tutti devono aprodar di ritorno, sicuramente venga da ogniuno sodisfatto il sopradetto diritto».

² Για τις ενοικιάσεις και τους ενοικιαστές φόρων βλ. περισσότερα Φ. Μπαρούτσος, *Ενοικιάσεις και ενοικιαστές φόρων στην Κρήτη του 16^{ου} αιώνα*, (αν. διδ. διατρ.), Κέρκυρα 2002.

εμπιστοσύνη τους στο πρόσωπό του απέναντι σε αυτή την αήθη προσπάθεια υπονόμευσής του και από την άλλη να χορηγηθεί άδεια στον ίδιο για μίσθωση των προξενικών δικαιωμάτων στην Πρέβεζα¹.

Ακόμη μεγαλύτερες δυσχέρειες όμως παρουσίαζε η καταβολή των προξενικών δικαιωμάτων από τους ντόπιους και ιδιαίτερα τους Έλληνες εμπόρους , που με τεχνάσματα απέφευγαν συστηματικά την καταβολή των δασμών αυτών. Ήταν ένα πρόβλημα που απασχόλησε αρκετά τις προξενικές αρχές της Άρτας από την ίδρυση του προξενείου. Όπως προαναφέρθηκε , για όλα τα εμπορεύματα που μεταφέρονταν στην Άρτα με πλοία βενετικού νηολογίου , από οποιοδήποτε λιμάνι και αν προέρχονταν , έπρεπε τη στιγμή της εκφόρτωσής τους στην Άρτα να καταβληθεί , χωρίς εξαιρέσεις , στις βενετικές προξενικές αρχές δασμός 1%. Πολλοί Αρτινοί έμποροι , όμως , για να αποφύγουν την πληρωμή των προξενικών τελών , ξεφόρτωναν τα εμπορεύματα , που προορίζονταν για την Άρτα από τη Βενετία , στην Κέρκυρα , και από εκεί τα μετέφεραν στην Άρτα με πλοία ξένου νηολογίου , ενώ το μεγαλύτερο μέρος της μεταφοράς είχε γίνει με πλοία βενετικά. Ο πρόξενος της Άρτας Γεράσιμος Βρυώνης , για να εξαλειφθεί το φαινόμενο αυτό , πρότεινε στα 1793 στην αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia να ενσωματωθεί στη διακήρυξη της ίδρυσης του νεοσυσταθέντος προξενείου της Άρτας μια νέα διάταξη για την καταβολή των προξενικών τελών. Σύμφωνα με αυτήν όλα τα εμπορεύματα με προορισμό την Άρτα , που μεταφέρονταν με βενετικά πλοία , ακόμα και αν έφταναν στην Άρτα μέσω Κέρκυρας πάνω σε ξένα πλοία , ή εμπορεύματα από την Άρτα που έφταναν στην Κέρκυρα με ξένα πλοία για να μεταφορτωθούν σε βενετικά πλοία , τη στιγμή της εισαγωγής ή εξαγωγής τους έπρεπε να υπόκεινται στην πληρωμή των καθορισμένων προξενικών τελών. Έτσι ο πρόξενος θα εξασφάλιζε τα προξενικά δικαιώματα , που ήταν απαραίτητα για τη συντήρηση του προξενείου της Άρτας. Το ίδιο τέχνασμα γινόταν και στον πρόξενο του βασιλείου της Νεάπολης στην Άρτα , αλλά αντιμετώπιστηκε από τη βασιλική αυλή της Νεάπολης , η οποία με φερμάνι που εξασφάλισε από την Πύλη υποχρέωσε όλους τους Αρτινούς εμπόρους που μετέφεραν εμπορεύματα με πλοία της Νεάπολης να πληρώνουν τέλη στον πρόξενό της , ακόμη και αν η μεταφορά γινόταν μέσω Κέρκυρας με πλοία άλλου κράτους². Στα 1775 , επίσης , ο υποπρόξενος Φραγκίσκος Πάγκαλος αντιμετώπισε πρόβλημα στην καταβολή των προξενικών δικαιωμάτων , καθώς οι Οθωμανοί υπήκοοι

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1765-1794 , b. 729 , 29 Ιανουαρίου 1778 -Prima serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ. α. , 2 και 3 Μαρτίου , 3 , 12 , 16 και 17 Απριλίου 1779.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 771, αίτηση του Γ. Βρυώνη προς τους Cinque Savi alla Mercanzia για την επανέκλογή του, χωρίς χρονική ένδειξη.

που εμπορεύονταν στην περιοχή ήθελαν να πληρώνουν μόνο το μισό (0,5%) του καθορισμένου προξενικού δικαιώματος, που ήταν 1%. Για να αρθεί αυτή η παρανομία, ο Πάγκαλος ζήτησε από το βάλιο της Κωνσταντινούπολης Bartolomeo Gradenigo να εξασφαλίσει φερμάνι από την Πύλη που να επιβάλλει στους Οθωμανούς υπηκόους να πληρώνουν το συμφωνηθέν προξενικό δικαίωμα του 1%, όπως πλήρωναν σε όλες τις άλλες σκάλες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹.

Οι βενετικές αρχές, για να αντιμετωπίσουν το φαινόμενο της συστηματικής διαφυγής εσόδων από τη μη καταβολή των προξενικών δικαιωμάτων, εξέδιδαν κατά καιρούς διατάγματα με τα οποία επισήμαιναν ότι η αθέτηση των υποχρεώσεων των καπετάνιων απέναντι στους κατά τόπους Βενετούς προξένους επέσυρε αυστηρότατες ποινές. Στα 1728 χαρακτηριστικά ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας Marc' Antonio Diedo εξέδωσε διάταγμα με το οποίο διέτασσε όλους τους καπετάνιους των επτανησιακών πλοίων, που διακινούσαν εμπορεύματα σε λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, να μην αποπλέουν από τα λιμάνια αυτά, εάν πρώτα δεν είχαν εφοδιαστεί από τις προξενικές αρχές με όλα τα απαραίτητα έγγραφα που αφορούσαν τα μεταφερόμενα εμπορεύματα και δεν είχαν καταβάλει τα ανάλογα προξενικά δικαιώματα. Σε περίπτωση παραβίασης της διαταγής τονιζόταν ότι θα επιβάλλονταν αυστηρές ποινές και πρόστιμα². Πρέπει να τονιστεί πάντως ότι και αυτές οι διαταγές, παρά τον αυστηρό χαρακτήρα τους, δεν

¹ A.S.V., Archivio del Bailo a Costantinopoli, b. 227, Άρτα 3 Νοεμβρίου 1775: «Benche sia prescritto nelle patente de consoli de cadauna nazione quel diritto che deve ciascheduno esigere dalle merci caricate o discaricate nelle scale della loro giurisdizione da bastimenti di sua nazione, cio nonostante li mercanti ottomani di questa terra sogliono da tempi più rimoti contibuirlo nelle misure che describe una tariffa di antichissima costituzione...In ora continuando detti mercanti ad esequire il pagamento a norma de essa verso tutti li consoli dell' altre nazioni si dano poi l' arbitrio denegarlo a mé, pretendendo, che non mi se possa competere se non che la metà di quello esigono gli altri atteso che le patente di essi prescrivono il due per cento e quello de consoli veneti anno uno solamente; se il diritto che ne risulta da essa tariffa uguagliasse due per cento avrebero tutta la ragione de contribuire a mé la sola mettà ma risultando mezzo per cento in ogni genere di merci come si potra mai tollerare che il diritto de consoli veneti resti in tal maniera deffraudato dal caviglioso procedere di questi negozianti in forza d' una tariffa privata e poco degna al publicco deccore delle figure consolari».

² A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda Serie, Consoli Veneti in Levante, b. 31, quaderno 250, χ. α., 22 Μαρτίου 1725, Κέρκυρα 15 Ιουνίου 1728: «Non dovranno le sudette barche scostarsi da qualsivoglia littorale ottomano senza essersi prima munite delle fedi dei sopraespressi Consoli, per le quali apparisca essergli stata da medesimi fatta praticare la revista...E però chiunque osarà trasgredire tali rissolute ordinationi, si renderà reo delle penne più severe ad arbitrio della giustizia di questa carica».

είχαν ουσιαστικά αποτελέσματα , καθώς ελάχιστα μείωσαν τις απώλειες των προξένων από τη μη καταβολή των προξενικών δικαιωμάτων.

Ένα ακόμη πρόβλημα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι προξενικές αρχές της Άρτας ήταν ότι με την ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα μειώθηκαν τα προξενικά έσοδα , καθώς οι έμποροι της περιοχής προτιμούσαν να μεταφέρουν τα εμπορεύματά τους με πλοία Ελλήνων ιδιοκτητών. Οι Αρτινοί και Γιαννιώτες έμποροι , εκτός από καθαρά εθνικούς λόγους , είχαν κάθε συμφέρον να χρησιμοποιούν τα πλοία Ελλήνων ιδιοκτητών , κυρίως τα μεσολογγίτικα, επειδή πλήρωναν χαμηλότερα ναύλα και δεν επιβαρύνονταν με το *cotimo*. Για να τονωθεί , λοιπόν , η βενετική ναυσιπλοΐα , στις 9 Σεπτεμβρίου 1763 με απόφασή της η Γερουσία επέβαλε ένα δασμό 10% σε όλα τα εμπορεύματα που έφθαναν στη Βενετία από την Ανατολή με πλοία που δεν έφεραν τη βενετική σημαία¹.

Τέλος , η συνεχής προσπάθεια των προξένων της Βενετίας που ήταν εγκαταστημένοι στις διάφορες πόλεις της Δυτικής Ελλάδας να επεκτείνουν τα όρια της δικαιοδοσίας των προξενείων τους προσεταιριζόμενοι εδάφη τα οποία ανήκαν στη δικαιοδοσία όμορων βενετικών προξενείων , αλλά και η δημιουργία νέων βενετικών προξενείων κατά καιρούς δημιουργούσαν μian αναστάτωση στην είσπραξη των προξενικών δικαιωμάτων. Πόλεις και λιμάνια άλλαζαν συχνά δικαιοδοσία και αυτά τα ευμετάβλητα όρια των βενετικών προξενείων , φαινόμενο σύνηθες κατά τον 18^ο αιώνα , δημιουργούσαν σημαντικά προβλήματα στους προξένους σε ό,τι αφορά τη σταθερή και σίγουρη είσπραξη των προξενικών δικαιωμάτων. Έτσι στα 1783 πληροφορούμαστε ότι ο υποπρόξενος της Εύβοιας (Negroponte) σφετερίστηκε μέρος των προξενικών δικαιωμάτων του προξένου της Πάτρας εντάσσοντας στη δικαιοδοσία του τις πόλεις της Λιβαδειάς , της Άμφισσας και της Θήβας , πόλεις που παραδοσιακά ανήκαν στη δικαιοδοσία του προξενείου της Πάτρας². Επίσης η ίδρυση προξενείου στην Άρτα προκαλούσε πάντοτε τις αντιδράσεις του προξένου της Πάτρας , καθώς το γεγονός αυτό συντελούσε στην απώλεια σημαντικών προξενικών του δικαιωμάτων.

Πάντως οι Βενετοί , όπως και οι άλλοι Ευρωπαίοι που είχαν εγκαταστημένες προξενικές αρχές στην Άρτα , ήταν γενικά υποχρεωμένοι να διευκολύνουν τους συμπατριώτες τους , αλλά και τους άλλους εμπόρους που προτιμούσαν τα βενετικά πλοία για τη μεταφορά των προϊόντων τους , φοβούμενοι ότι σε διαφορετική περίπτωση αυτοί θα επέλεγαν τα ξένα , αν τους εξασφάλιζαν χαμηλότερα τέλη. Για να

¹ Βλ. Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας* , σ. 103.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1765-1794 , b. 729 , Πάτρα 27 Μαΐου 1783.

αντιμετωπισθεί , λοιπόν , ο ανταγωνισμός , ο υποπρόξενος Γεράσιμος Βρυώνης συμφώνησε στα 1789 με τους εμπόρους της Άρτας ότι σε περίπτωση κατά την οποία οι τελευταίοι θα χρησιμοποιούσαν βενετικά πλοία για τις μεταφορές των εμπορευμάτων τους , θα πλήρωναν μειωμένα προξενικά δικαιώματα. Έτσι εισέπραττε *cotimo* μόνο δεκαπέντε παράδες για κάθε δύο μεγάλα δέματα εμπορεύματος , αντί για είκοσι παράδες¹ , που συνήθιζαν να απαιτούν οι προκάτοχοί του , μειώνοντας το νόμιμο προξενικό δικαίωμα του 1%. Φυσικά αυτή η ενέργεια προκάλεσε την έντονη αντίδραση του προϊσταμένου του , προξένου της Πάτρας , Angelo Rosalem , που κατήγγειλε τον Γ. Βρυώνη στις αρχές της Βενετίας για παράβαση καθήκοντος². Παρόλο που το μέτρο μείωσης ήταν ενδιαφέρον , δεν έγινε τελικά αποδεκτό από τις βενετικές αρχές.

Οι υποπρόξενοι της Βενετίας στην Άρτα , την περίοδο που η πόλη αποτελούσε έδρα υποπροξενείου (1733-1793) , κατέβαλλαν ένα μέρος από το ετήσιο συνολικό ποσό των προξενικών δικαιωμάτων που εισέπρατταν αρχικά στον πρόξενο της Ναυπάκτου (ως το 1739) και αργότερα στον πρόξενο της Πάτρας (από το 1739 ως το 1793) , στη δικαιοδοσία των οποίων ανήκε το υποπροξενείο της Άρτας τις συγκεκριμένες χρονικές περιόδους. Το ποσό που δικαιούνταν ο πρόξενος δεν στελνόταν σε τακτά διαστήματα , αλλά δεν έπρεπε να παραλείπεται η αποστολή του , όπως και των αποδείξεων με τα εμπορεύματα , όπου είχαν ενσωματωθεί τα προξενικά δικαιώματα , για να διενεργείται ο απαραίτητος έλεγχος. Έτσι στα 1740 και 1783 πληροφορούμαστε ότι ο υποπρόξενος της Άρτας κατέβαλε στον πρόξενο της Πάτρας 100 περίπου τσεκίνια το χρόνο , στα 1784 περίπου 300 πιάστρες το χρόνο , ενώ στα 1793 το ποσό που αποδιδόταν στον ίδιο πρόξενο ετησίως ήταν 90 τσεκίνια³.

Παρ' όλα αυτά συνέβαινε μερικές φορές οι υποπρόξενοι της Άρτας να μην αποστέλλουν τις αποδείξεις με τα εμπορεύματα , όπου είχαν ενσωματωθεί τα προξενικά δικαιώματα , θίγοντας με αυτόν τον τρόπο τα συμφέροντα του προξένου , στη δικαιοδοσία του οποίου ανήκαν. Έτσι , ο πρόξενος της Πάτρας Angelo Rosalem στα 1793 έφτασε στο σημείο να καταγγείλει στους Cinque Savi alla Mercanzia τον υποπρόξενο Γεράσιμο

¹ Οι είκοσι παράδες ισοδυναμούσαν περίπου με το 1% επί της αξίας των διακινουμένων εμπορευμάτων.

² A.S.V. , ό.π., Άρτα , 22 Ιουνίου 1789 , Πάτρα 23 Ιουλίου 1789 : «*ma di aver anzi diminuito il diritto medesimo , appunto per facilitar il commercio del veneto barcolame , esigendo soltanto parà quindeci , per ogni due colli di merci , in luogo di parà venti , che sollevano esigere li suoi precessori* ».

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum : b. 400, αρ. 87 , 2 Μαρτίου 1784 και αρ. 80 , 17 Απριλίου 1793 - b. 401 , αρ. 80 , 19 Μαΐου 1793 – Consoli Veneti in Levante , Rodi-Soria , b. 32 , 5 Σεπτεμβρίου 1740.

Βρυώνη , ότι δεν έδινε κανένα λογαριασμό στον ίδιο για τα εισοδήματα του υποπροξενείου της Άρτας , γεγονός που προκάλεσε σημαντική απώλεια εσόδων για το προξενείο της Πάτρας. Ζητούσε μάλιστα την άμεση επέμβαση των Cinque Savi alla Mercanzia , ώστε να συνετιστεί ο υποπρόξενος της Άρτας στο μέλλον να αποστέλλει όλες τις καταστάσεις με τα εμπορεύματα που διακινούνταν στην περιοχή της Άρτας¹.

Στα έσοδα των υποπροξένων της Άρτας πρέπει να συμπεριληφθεί και ο μισθός τους , που τον κατέβαλλαν οι εκάστοτε πρόξενοι , αρχικά της Ναυπάκτου και αργότερα της Πάτρας , οι οποίοι και τους διόριζαν. Αν και η αποζημίωση των υποπροξένων αποτελούσε μια πενιχρή δαπάνη , δεν έπαυε όμως να δημιουργεί δυσχέρειες , προκειμένου να καλυφθεί το έλλειμμα του προϋπολογισμού του προξενείου στη δικαιοδοσία του οποίου ανήκαν οι υποπρόξενοι. Τα σχετικά με την αποζημίωση των υποπροξένων της Άρτας έγγραφα καταδεικνύουν ότι η αμοιβή των υποπροξένων ήταν σταθερή στην εξεταζόμενη περίοδο. Στα 1730 γνωρίζουμε ότι ο Alessandro Rinaldi , που είχε διοριστεί υποπρόξενος στην Άρτα από τον Γ. Κουμάνο , λάμβανε μηνιαίο μισθό τέσσερα τσεκίγια , μισθό ανεπαρκή για τον ίδιο , αλλά αρκετά επιβαρυντικό για τον πρόξενο Γεώργιο Κουμάνο². Ο μισθός επίσης των υποπροξένων Marin De Luna και Φραγκίσκου Παγκάλου ανερχόταν και αυτός στο μηνιαίο ποσό των τεσσάρων τσεκινίων και καταβαλλόταν σ' αυτούς είτε κάθε μήνα είτε κάθε τρίμηνο³. Πολλές φορές , όμως , υπήρχε καθυστέρηση της καταβολής αυτού του ποσού , γεγονός που προκαλούσε τις διαμαρτυρίες των υποπροξένων⁴.

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum : b. 401, αρ. 80 , 19 Μαΐου 1793.

² A.S.V. , ό.π., b. 632, χ. α. , 3 Μαρτίου 1730 : «come ho gia rassegnate le notitie alla Sup(re)ma loro Grandezza , la persona d' Alessandro Binaldi , onde accudir habbi all' interesse del' Pub(li)co e de mercanti in mia vece con lo stipendio di quatro cec(hi)ni al mese per suo mantenim(en)to , che n(on)ostante gravoso a me per la derività di q(ue)sti prodotti , si rende anche allo stesso tenuiss(i)ma e insufficiente ».

³ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.000 , Copia di lettera a sua Eccellenza Provveditor Generale da Mar Querini dal vice console in Arta Marin De Luna sotto li 18 Novembre 1756 : «Il signor console Messalà , mio principale , non mi accorda altro assegnamento che di soli quattro zecchini al mese » M.C.C. , Mss. P.D. , b. 629c , Άρτα 15 Σεπτεμβρίου 1760 A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1765-1794, b. 729 , 10 Ιουνίου 1774.

⁴ M.C.C. , ό.π. , Άρτα 25 Αυγούστου 1760 : «Con altra mia divotissima precedente umiliata all' E.V. la supplicavo di ordinare a rimettermi il mio miserabile onorario trimestre che entra il primo di Settembre , e con la presente ugualmente supplico l' E.V. di non lasciarmi penare in questo barbaro paese ; mentre l' unico mio miserabile mantenimento e di quello , non avvedo d' altrove alcun immagginabil provento». Επίσης M.C.C. , ό.π. , Άρτα 30 Ιανουαρίου 1759 , 24 Ιουλίου 1759 , 14 Φεβρουαρίου 1760 , 11 Μαρτίου 1762.

Τα τέσσερα τσεκίνια που δίνονταν στους υποπροξένους δεν κάλυπταν φυσικά το συνολικό ποσό των ετήσιων δαπανών του υποπροξενείου της Άρτας, εντούτοις κατανέμονταν στην κάλυψη των απαραίτητων εξόδων του υποπροξένου, που αναγνωρίζονταν ως αναγκαία και από τις βενετικές αρχές. Έτσι με τον μισθό των τεσσάρων τσεκινίων οι υποπρόξενοι προσπαθούσαν να καλύψουν τις καθημερινές ανάγκες της δικής τους διαβίωσης, να πληρώσουν το ενοίκιο του σπιτιού, τον μισθό του γενίτσαρου και ενός υπηρέτη του προξενείου και να καλύψουν ένα ποσό από τα φιλοδωρήματα που προορίζονταν για τις τουρκικές αρχές της περιοχής¹. Ασφαλώς τα έξοδα αυτά ήταν σημαντικά, συγκρινόμενα με τον ανεπαρκή μισθό των υποπροξένων, αν υπολογισθεί ότι οι υποπρόξενοι επέλεγαν αυτή τη θέση με πρώτο στόχο τους το κέρδος. Γι' αυτό ήταν συνεχή τα παράπονά τους². Οι δαπάνες αυτές μάλιστα γίνονταν περισσότερο πειστικές και ασύμφορες γι αυτούς, όταν το κόστος ζωής με το πέρασμα του χρόνου διπλασιαζόταν ή και τριπλασιαζόταν. Παρά τις συχνές και έντονες διαμαρτυρίες, όμως, καθ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, δεν υπήρξε αύξηση στον μισθό των υποπροξένων της Άρτας. Πρέπει εδώ να τονιστεί πάντως ότι το κόστος ζωής στην Άρτα δεν ήταν ιδιαίτερα υψηλό, όπως σε άλλες μεγάλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γεγονός που βοηθούσε τους υποπροξένους να αντεπεξέρχονται στα έξοδα του προξενείου. Είναι

¹ A.S.V., P.T.M., f. 1.000, Copia di lettera a sua Eccellenza Provveditor Generale da Mar Querini dal vice console in Arta Marin De Luna sotto li 18 Novembre 1756: «Di questi quattro zechini al mese devo pagare in ragion arezzo(;) dieci per affitto di casa, devo dar il salario ad un servitore ai Turchi che vengono giornalmente al Consolato, devo usar le solite qualità di caffè e tabacco ai voivoda, commandanti del Luogo et ai cadi che ben spesso si cambiano, devo pur far dei regali et alia per corte». Επίσης βλ. M.C.C., Mss. P.D., b. 629c, Άρτα 11 Μαρτίου 1762, επιστολή του Marin De Luna στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας Vincenzo Balbi: «Mentre sono già in Turchia, e senza altro immaginabil provento, che da quel solo miserabile trimestre attindo(;) di vivere, di pagare affitto di casa, di pagare servitore, di pagare il gianizzaro, che serve, di tennere apperta casa con caffè, e tabacco all' uso del paese, e di ogni altro, che puo abbisognare ad un Ministro del Principato, che ritrovassi in Turchia». Κατά τον 18^ο αιώνα η μέση ισοτιμία του βενετικού τσεκινιού με τη βενετική λίρα ήταν: 1 τσεκίνι = 30 λίρες (βλ. Α. Ανδρεάδης, *Περί της Οικονομικής Διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, τ. 1, σσ. 41-44· Ε. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα*, σσ. 248-249). Σύμφωνα με τον Κ. Μέρτζιο («Άρτα», *Σκουφάς*, τ. 1, σ. 4, σημ. 1) στα 1705 «με δύο βενετικές λίρας αγόραζε κανείς μία οκά (1.282 γραμμάρια) βούτυρο και με μία λίρα αγόραζε κανείς δύο κιλά κρέατος».

² Βλ. Κ. Μέρτζιος, «Άρτα», *Σκουφάς*, τ. 3, σ. 251, όπου ο Marin De Luna στα 1760 ανέφερε σε επιστολή του στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας: «Είναι δέκα πέντε χρόνια που ευρίσκομαι εις αυτό το επικίνδυνο αξίωμα. Να είμαι κατηραμένος αν έχω μία πιάστρα, έναν παρά, ένα άσπρο. Δεν εισπράττω τίποτε από υπηκόους, δεν πήρα από κανένα ένα σολδίδιον και έχω καθημερινά έξοδα δια καφέ, ταμπάκο, ενοίκιον και δια δώρα καθώς και δια την πληρωμήν της υπηρεσίας. Τι είναι αυτά τά άθλια τέσσερα τσεκίνια, που μου δίνονται ως αμοιβή κατά μήνα;».

ευνόητο ακόμη ότι οι υποπρόξενοι της Άρτας , για να ανταποκριθούν στην κάλυψη των απαραίτητων εξόδων του προξενείου , χρησιμοποιούσαν και ένα μέρος από τα έσοδα που είχαν από τα προξενικά δικαιώματα¹.

Αυτά ήταν σε γενικές γραμμές τα έσοδα των προξενικών αρχών της Άρτας κατά τον 18^ο αιώνα. Επειδή , όμως , με δυσκολία εξασφαλιζόνταν, οι προξενικές αρχές αντιμετώπιζαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Όχι λίγες φορές οι Βενετοί πρόξενοι έγραφαν ότι τα έσοδα του προξενείου ήταν ελάχιστα , επειδή οι έμποροι και οι καπετάνιοι , που εμπορεύονταν στην περιοχή , απέφευγαν συστηματικά την καταβολή των προξενικών δικαιωμάτων. Αν σ' αυτό προσθέσουμε και την πενιχρή αμοιβή-μισθό των υποπροξένων , παρατηρούμε ότι τα έσοδα που είχαν οι προξενικές αρχές ήταν αισθητά κατώτερα από αυτά που θα μπορούσαν να έχουν. Όταν βέβαια τα έσοδα ήταν λίγα , είναι ευνόητο ότι απέβαιναν ανίσχυρες οι ενέργειες του φυσικού προστάτη του εμπορίου , που δεν ήταν άλλος από τον πρόξενο της περιοχής. Από την άλλη μεριά ο Βενετός πρόξενος απογοητευόταν από την όλη κατάσταση , με αποτέλεσμα να του μειώνονται τα περιθώρια και η δύναμη αντίστασης προς τις οθωμανικές αρχές και προς τους σκληρούς ανταγωνιστές του βενετικού εμπορίου.

5. Τα έξοδα του προξενείου

Το θέμα των εξόδων των βενετικών προξενείων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε απασχολήσει από πολύ παλιά τη βενετική γερουσία και την αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia. Τα έξοδα μάλιστα των προξενείων ήταν ένας από τους λόγους που έκαναν τις βενετικές αρχές διστακτικές στη σύσταση νέων προξενείων , όταν μάλιστα οι οικονομικές συνθήκες μιας περιοχής δεν ήταν ευνοϊκές ή τουλάχιστον δεν προμήνυαν μελλοντική ανάπτυξη του εμπορίου.

Τα ετήσια έξοδα των βενετικών προξενικών αρχών της Άρτας δεν ήταν αμελητέα. Ουσιαστικά το πιο βαρύ έξοδο των βενετικών προξενικών αρχών ήταν τα φιλοδωρήματα , τα regali όπως ονομάζονται στην προξενική αλληλογραφία². Πρόκειται για ένα είδος υποχρεωτικού δώρου , σε τελευταία ανάλυση αυθαίρετου υποχρεωτικού δασμού , που

¹ Πρβ. Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης-Βενετίας* , σσ. 106-109 , όπου αναφέρονται τα έσοδα του προξενείου της Βενετίας στη Θεσσαλονίκη και η ανάλογη κατανομή τους για την κάλυψη των προξενικών αναγκών.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 , 21 Μαρτίου 1726 : «Non v' hà dubbio , che i consolati del Levante sono mai sempre dispendiosi più d' ogn' altro consolato per i regali , mancie , et altre contributioni , che devono esser corrisposte alla voracità de comandanti et altri subalterni Ottomani».

έπρεπε να καταβάλλουν τακτικά οι βενετικές προξενικές αρχές της Άρτας στους Οθωμανούς αξιωματούχους της περιοχής. «Κανένα πράγμα δεν μπορεί κανείς να επιτύχει από τους Τούρκους , αν δε θυσιάσει στο βωμό του ειδώλου τους , που είναι το χρήμα» έγραφε στα 1768 ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας σε επιστολή του στο δόγη¹. Η φιλοχρηματία και η απληστία των Τούρκων υπαγορεύονταν κυρίως από τη γενικότερη αστάθεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κανένας από τους Τούρκους διοικητές και αξιωματούχους δεν ήταν σίγουρος για το αύριο βασικό μέλημά τους , λοιπόν , ήταν να αυξήσουν την περιουσία τους όσο γινόταν περισσότερο και σε συντομότερο δυνατό χρόνο².

Στην Άρτα δεν υπήρχε , βέβαια , πασάς (paşa) , όπως στα Γιάννενα , υπήρχε όμως βοεβόδας (voivoda - υποδεέστερο αξίωμα του πασά)³ μαζί με άλλους αξιωματούχους , στους οποίους η καταβολή φιλοδωρημάτων ήταν απαραίτητη. Δώρα μάλιστα έδιναν και στον πασά των Ιωαννίνων , κάθε φορά που αυτός επισκεπτόταν την Άρτα , ή όταν ο πρόξενος επισκεπτόταν αυτόν στα Γιάννενα⁴. Έτσι , οι προξενικές αρχές της Άρτας κατέβαλλαν γενναία φιλοδωρήματα στις οθωμανικές αρχές της περιοχής , δεδομένου ότι χωρίς την εύνοια όλων αυτών των διοικητικών οργάνων οι Βενετοί θα δυσκολεύονταν πολύ στη διεξαγωγή του εμπορίου τους⁵.

Τα καθιερωμένα φιλοδωρήματα δίνονταν κατά τη διάρκεια των μεγάλων μουσουλμανικών γιορτών , του μπαϊράμ (bayrami) και του κουρμπάν μπαϊράμ (kurbān-bayrami) , όπως και κατά την άφιξη νέου βοεβόδα , καδή ή άλλου αξιωματούχου⁶. Αν όμως λάβουμε υπόψη μας ότι οι αλλαγές ήταν συχνές ιδιαίτερα στις κατώτερες κλίμακες της διοίκησης , τα φιλοδωρήματα αυτών των περιπτώσεων καθίσταντο

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 1014 , Copia No 4 συνημμένη στο έγγραφο No 37 με χρονική ένδειξη 10 Απριλίου 1768.

² Βλ. Ν. Σβορώνος , «Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης» , σ. 41.

³ Βλ. κεφάλαιο «Η οθωμανική πολιτική και διοικητική οργάνωση στην περιοχή της Άρτας» , σσ. 97-105.

⁴ M.C.C. , Mss P.D. , b. 629c. Πρέβεζα 15 Νοεμβρίου 1759 A.S.V. , P.T.M. , f. 1.028 , Άρτα 1 Απριλίου 1777.

⁵ A.S.V. , P.T.M. , f. 992 , Άρτα 20 Δεκεμβρίου 1747 , f. 993 , Κέρκυρα 4 Φεβρουαρίου 1748.

⁶ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.028 , Άρτα 1 Απριλίου 1777 , όπου ο υποπρόξενος Φραγκίσκος Πάγκαλος ζητούσε από τον γενικό προβλεπτή της θάλασσας Giacomo Nani να αποζημιωθεί για έξοδα δώρων : «che già in ogni anno non posso pure dispensarmi da frequenti regali appresso li novi comandanti, e cadis, o sia li stessi confermati, et inoltre in ogni bairam di loro solene festi facendo pure li soliti bonamani alla corte di loro». Επίσης M.C.C. , Mss P.D. , b. 629c , χωρίς χρονική ένδειξη , επιστολή του υποπρόξενου Marin De Luna στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας V. Balbi : « Mi sono portato da esso voivoda ... e augurargli anco le feste del cuzzu bairam o sia in modo loro curban bairam». A.S.V. , f. 1.000 , Copia 18 Νοεμβρίου 1756 - Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , Κέρκυρα 6 Ιουλίου 1780 , Άρτα 8 Απριλίου και 3 Ιουλίου 1783.

μερικές φορές πολύ συχνά. Έτσι , οι δαπάνες αυτής της κατηγορίας επιβάρυναν το προξενείο με 40 έως 45 τσεκίνια το χρόνο¹. Τα φιλοδωρήματα , που οπωσδήποτε ήταν ανάλογα με το βαθμό και τη θέση του Οθωμανού αξιωματούχου , συνίσταντο σε χρηματικά ποσά (συνήθως τσεκίνια και γρόσια) , αλλά και σε εισαγόμενα υφάσματα, αποικιακά προϊόντα (καφές , ζάχαρη , μυρωδικά), φαρμακευτικά παρασκευάσματα , όπως η θριάκα² , υαλικά , ρολόγια και κομψοτεχνήματα της βενετσιάνικης χειροτεχνίας³. Υπήρχαν μάλιστα και περιπτώσεις κατά τις οποίες οι Τούρκοι δεν περίμεναν να τους προσφέρουν δώρα , αλλά τα ζητούσαν οι ίδιοι⁴. Αναφέρεται συγκεκριμένα ότι ο καδής της Άρτας στα 1767 ζήτησε από τον υποπρόξενο της Άρτας Νικόλαο Πάγκαλο ένα ποσό 100 περίπου τσεκινιών ως φιλοδώρημα για να εκδώσει ένα ιλάμ (ilâm : έγγραφο δικαστικής απόφασης) με το οποίο θα καταδίκαιζε την υβριστική και άδικη συμπεριφορά του Οθωμανού αξιωματούχου Şalāhor ενάντια στον Ν. Πάγκαλο. Το ποσό αυτό θεωρήθηκε υπερβολικό από τον υποπρόξενο και, μετά από συζητήσεις και με τη μεσολάβηση μάλιστα του προξένου της Γαλλίας , ο καδής δέχτηκε να πάρει το ποσό των 30 τσεκινίων , ενώ 3 τσεκίνια δόθηκαν και στον ναΐμπε του (nā'ib) , ποσό που συνολικά ήταν πάλι αρκετά μεγάλο για τα οικονομικά δεδομένα του υποπροξένου⁵.

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.046 , 8 Απριλίου 1789.

² Για τη θριάκα βλ. περισσότερα στο κεφάλαιο «Οι εισαγωγές».

³ A.S.V. , P.T.M. , f. 993 , Άρτα 20 Ιανουαρίου 1748 , όπου ο υποπρόξενος Marin De Luna περιγράφει τα δώρα που έδωσε σε Οθωμανούς διοικητές της περιοχής : «Inviando ad ambedue (Passo Bei ed Cussein Bei) la metà delle vesti di seta , delli vetri magioli e fiori per cadauno , ed in fatti furono molto graditi da ambedue. Del panno rosso poi ho dato ad Aslan Agà sei brazza ...Il restante de panno e raso lo riservo per altri fari che possono nascere». Επίσης διαφωτιστικός είναι και ο κατάλογος με τα δώρα που δόθηκαν στον καδή της Άρτας στα 1767 από τον υποπρόξενο Νικόλαο Πάγκαλο(A.S.V. , P.T.M. , f. 1.014 , 11 Σεπτεμβρίου 1767):

«Una veste di veludo verde	n ^o 1
Una guantiera a vernice e fiori	1
Rame sei fiori	6
Maggioli n. 6	6
Triacca in vasi de stagno vasi sei	6
Una busta di sagrin con occhiali a stargheta».	

⁴ A.S.V. , P.T.M. , f. 992 , Άρτα , 1 Ιανουαρίου 1748 : «Il voivoda mi ha ricercato se gl' ho fatto portare il pano che m' aveva raccomandato , e gl' ho riposto che non ho avuto ancora risposta per causa delli mali tempi. Questi eccellentissimo signor vogliono il loro regalo , come patroni del luoco. E vero , che io passo buona corrispodenza , coltivandoli con destra maniera , ma trattandosi del loro interesse non abbadono a cosa alcuna» - f. 1.000 , Copia 18 Νοεμβρίου 1756.

⁵ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.014 , Πρέβεζα 21 Ιανουαρίου 1768 , No 26 Κέρκυρα 11 Φεβρουαρίου 1768

Τα φιλοδωρήματα αποτελούσαν σοβαρή επιβάρυνση για τον προϋπολογισμό του προξενείου , έτσι ώστε συχνά να εκφράζονται παράπονα και διαμαρτυρίες προς τις βενετικές ανώτερες αρχές , ιδιαίτερα από τους υποπροξένους , που είχαν μόνο έναν πενιχρό μισθό και έπαιρναν ποσοστό μόνο από τις εισπράξεις των δασμών του προξενείου¹. Συχνά τα φιλοδωρήματα ήταν τόσο πολλά , ώστε να ξοδεύουν και τα μικρά έσοδα από τα προξενικά τους δικαιώματα. Φυσικά οι ανώτερες βενετικές αρχές φρόντιζαν να αποζημιώνουν τις αντίστοιχες προξενικές γι' αυτά τους τα έξοδα, αλλά με καθυστερήσεις και μετά από ενδελεχή έλεγχο. Στα 1783 αναφέρεται μάλιστα ότι ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας Alvise Foscari αποφάσισε να μην εγκρίνει ποσό αποζημίωσης 1.519 βενετικών λιρών (42,20 περίπου τσεκίνια)² στον Φραγκίσκο Πάγκαλο για δώρα που είχε δώσει στον νέο βοεβόδα Ali bey, τον νέο καδή της Άρτας και τους υπηρέτες της αυλής τους. Ο λόγος της απόρριψης της αίτησης του υποπροξένου για αποζημίωση των εξόδων του οφειλόταν από τη μια μεριά στο γεγονός ότι δεν είχε ενημερώσει προηγουμένα τις βενετικές αρχές για το είδος της δαπάνης και από την άλλη στο ότι ο υποπρόξενος της Άρτας είχε τη δυνατότητα να καλύψει τη δαπάνη αυτή από τα προξενικά δικαιώματα που εισέπραττε³.

Με όση όμως δυσαρέσκεια οι βενετικές προξενικές αρχές κατέβαλλαν τα φιλοδωρήματα αυτά στις τοπικές οθωμανικές αρχές , με άλλη τόση σπουδή φρόντιζαν να δωροδοκούν το βοεβόδα , τον καδή της περιοχής , αλλά και άλλους κατώτερους υπαλλήλους της υπηρεσίας τους με σκοπό να πληροφορούνται έγκαιρα ενδεχόμενες διαταγές των οθωμανικών αρχών που είχαν σχέση με το εμπόριο ή και να εξασφαλίζουν αποφάσεις και διάφορα έγγραφα που θα τους διευκόλυναν στην επίλυση διαφορών τους με τους Τούρκους⁴. Ένα ποσό ή και δώρα που δίνονταν σε αυτές τις

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 993 , Άρτα 30 Δεκεμβρίου 1748 , όπου ο υποπρόξενος Marin De Luna ανέφερε : « mentre questo luogo non è per vice consolato , ne mi è rimasto niente dalle continue spese , che devo fare presentandomi alli commandanti per gl' infiniti publici affari , e che giornalmente insorgono».

² Σύμφωνα με τον Vincenzo Padovan (*Le monete dei Veneziani* , Βενετία 1881 , σσ. 366-367) το βενετικό τσεκίνι στη Βενετία , από το 1717 έως το 1797 , ισοδυναμούσε με 22 λίρες. Στα Επτάνησα τον 18^ο αιώνα η ισοτιμία του βενετικού τσεκινιού με τη βενετική λίρα δεν ήταν σταθερή. Ένα βενετικό τσεκίνι ισοαδυναμούσε με 22 έως 36 βενετικές λίρες , βλ. Α. Ανδρεάδης , *Περί της Οικονομικής Διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας* , τ. 1 , σσ. 41-44· Ε. Λιάτα , *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα* , σσ. 248-249.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie , Consoli , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 8 Απριλίου 1783· b. 400, αρ. 87 , 14 Μαΐου 1784 – P.T.M. , f. 1.046 , Κέρκυρα 8 Ιουλίου 1789.

⁴ M.C.C. , Mss P.D. , b. 629c , Άρτα 13 Ιουλίου 1760· A.S.V. , P.T.M. , f. 1.014 , Πρέβεζα 21 Ιανουαρίου 1767 - f. 1.013 , Πρέβεζα 11 Ιουλίου 1767 : «Siccome costoro sogliono tabernare con danaro di giudici cadì per farli parlare a loro modo e mancine pretese ingiuste a sudditi nostri , cosi dovrebbero anche sudditi Veneti

τοπικές αρχές ήταν αρκετά για να εξασφαλίζουν οι Βενετοί την εξυπηρέτηση που ήθελαν. Στα 1749 ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας Marin Antonio Cavalli ενέκρινε να δοθούν δώρα στο βοεβόδα και τον καδή της Άρτας , μέσω του υποπροξένου Marin De Luna , για να επιτευχθεί η ευνοϊκή διάθεση του βοεβόδα και του καδή στο θέμα των ληστών και κακοποιών , που εισχωρούσαν και λεηλατούσαν στον ηπειρωτικό χώρο μέρη που ανήκαν στη δικαιοδοσία της Βενετίας¹.

Είναι χαρακτηριστικό ότι όλοι οι Βενετοί αξιωματούχοι που ζούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αναγκάζονταν να προσφέρουν τα ίδια φιλοδωρήματα στους υπευθύνους του οθωμανικού κράτους. Αλλά και οι εκπρόσωποι των άλλων ευρωπαϊκών κρατών στην Άρτα προσέφεραν ανάλογα φιλοδωρήματα είτε σε χρηματικά ποσά είτε σε άλλο είδος , υφάσματα και εισαγόμενα προϊόντα , όπως καφές και ζάχαρη , ακόμη και χρυσά ρολόγια. Γι' αυτό ήταν συχνότατα τα παράπονα στις αναφορές των προξενικών αρχών προς τους προϊσταμένους τους².

Τα έξοδα φυσικά δεν προορίζονταν για να καλύψουν αποκλειστικά τα φιλοδωρήματα προς τις τουρκικές αρχές , αλλά αφορούσαν πρώτα απ' όλα και ανάγκες διαβίωσης του προξένου. Έτσι ένα ποσό των εσόδων δαπανούσαν οι προξενικές αρχές για το νοίκι του σπιτιού³ και για τις ετήσιες επισκευές , που δε γίνονταν από τους ιδιοκτήτες· ο ενοικιαστής ήταν αναγκασμένος να τις κάνει μόνος του , για να μπορεί να ζει με αξιοπρέπεια⁴. Άλλο ένα ποσό καταναλωνόταν για το μισθό του γενιτσάρου φρουρού και του υπηρετικού προσωπικού του προξενείου⁵. Τέλος , στα έξοδα των προξενικών αρχών περιλαμβάνονταν έξοδα μετακίνησης των ιδίων⁶ και έξοδα αγγελιοφόρων που διακινούσαν την αλληλογραφία τους με τις βενετικές αρχές των Επτανήσων και της

adoperare le medesime arti col procurare sentimento di quelle attestazioni che necessarie si rendono a loro difesa , e che si possono aver sempre da quelli cadilagi con qualche spesa di più».

¹ A.S.V. , P. T. M , f. 993 , Κέρκυρα 5 Ιουνίου 1749.

² M.C.C. , Mss P.D. , b. 629 , Άρτα , 3 Οκτωβρίου 1759 , όπου αναφέρεται ότι ο Γάλλος πρόξενος L. Boulle και ο πρόξενος του Βασιλείου των Δύο Σικελιών Αναστάσιος Πάνου έδωσαν από κοινού δώρο ύψους 50 τσεκινίων στο βοεβόδα της Άρτας για να απελευθερώσει από την αιχμαλωσία έναν Βενετό υπήκοο ονόματι N. Μαρίνο. Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 140-144.

³ A.S.V. , P.T.M. , f. 1000 , Coria 18 Νοεμβρίου 1756· M.C.C. , Mss P.D. , b. 629c, Άρτα 11 Μαρτίου 1762.

⁴ Το πρόβλημα της αξιοπρεπούς διαβίωσης των Βενετών εκπροσώπων στην Ανατολή ήταν παλαιότερο , από τη βυζαντινή ακόμη περίοδο , και περιλάμβανε και το βάιλο της Κωνσταντινούπολης , που και αυτός παραπονιόταν για την κατάσταση της κατοικίας του και απαιτούσε λήψη μέτρων για την επισκευή της· βλ. X. Μαλτέζου , *Ο Θεσμός* , σ. 61.

⁵ A.S.V. , P.T.M. , f. 1000 , Coria 18 Νοεμβρίου 1756· M.C.C. , Mss P.D. , b. 629c, Άρτα 15 Σεπτεμβρίου 1760 , 11 Μαρτίου 1762.

⁶ A.S.V. , P. T. M , f. 993 , 20 Ιανουαρίου 1749.

Πρέβεζας. Έτσι , τα έξοδα του υποπροξένου Νικολάου Παγκάλου για την πληρωμή αγγελιοφόρων που στάλθηκαν στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας και στον γενικό προβλεπτή της θάλασσας κατά το έτος 1767 , για να επιδώσουν την αλληλογραφία του υποπροξένου , ανέρχονταν στο ποσό των 912 γαζετών (91,20 βενετικές λίρες ή τέσσερα περίπου τσεκίνια)¹. Το ποσό εγκρίθηκε από τον γενικό προβλεπτή της θάλασσας Andrea Donà , εκταμιεύτηκε από την οικονομική υπηρεσία της Λευκάδας και μέσω του προβλεπτή της Πρέβεζας Lodovico Morosini δόθηκε στον υποπρόξενο Ν. Πάγκαλο².

Δυστυχώς όμως για τις προξενικές αρχές , οι δαπάνες τους δεν περιορίζονταν μόνο στις καθιερωμένες. Υπήρχαν και πολλές έκτακτες , όπως οι οικονομικές διευκολύνσεις που προσέφεραν σε Βενετούς υπηκόους που εμπορεύονταν στην περιοχή (αποπληρωμή χρεών προς Οθωμανούς και σχετική δωροδοκία οθωμανικών αρχών) ή η προσφυγή στα οθωμανικά δικαστήρια , που έπρεπε να τα αντιμετωπίσουν καταβάλλοντας σημαντικά χρηματικά ποσά. Άλλη κατηγορία έκτακτων εξόδων ήταν σχετική με το καθήκον των προξενικών αρχών να συμπαρίστανται και να φιλοξενούν Βενετούς υπηκόους , που αναγκάζονταν να παραμείνουν στην Άρτα λόγω ασθένειας ή άλλης αιτίας. Σ' αυτή την περίπτωση ο πρόξενος ήταν υποχρεωμένος να τους προσφέρει κάθε βοήθεια φιλοξενώντας τους στην προξενική κατοικία³.

Όλα αυτά τα έξοδα των προξενικών αρχών εκτός από το οικονομικό τους ενδιαφέρον είναι σημαντικά για να αποκτήσουμε μια ιδέα όσον αφορά τις συνθήκες διαβίωσης των Βενετών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Εκείνο που φαίνεται ξεκάθαρα είναι ότι οι Βενετοί , όπως και όλοι γενικά οι Ευρωπαίοι , ήταν εξαρτημένοι από τις οθωμανικές αρχές , που σκόπιμα προέβαλλαν εμπόδια , για να εκμεταλλεύονται οικονομικά τις προξενικές αρχές , αλλά και να επιδεικνύουν την ισχύ τους , μειώνοντας τους ξένους εκπροσώπους σε κάθε ευκαιρία. Ανάλογο ρόλο διαδραμάτιζε και η δαιδαλώδης γραφειοκρατία. Αν σε όλα αυτά προστεθεί η ατιμωτική , προσβλητική και ταπεινωτική συμπεριφορά των Τούρκων , που ήταν γεμάτη απειλές , τότε μπορούμε να καταλάβουμε ποιες δυσκολίες αντιμετώπιζαν οι Βενετοί που ήταν εγκαταστημένοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τον 18^ο αιώνα.

Με την ολοκλήρωση του κεφαλαίου των εξόδων των προξενικών αρχών της Άρτας γεννάται εύλογα το ερώτημα: Γιατί κάποια άτομα ήθελαν να καταλάβουν το προξενικό αξίωμα , εφόσον οι δαπάνες του

¹ Η γαζέττα ισοδυναμούσε με δύο σολδία , ενώ η βενετική λίρα ισοδυναμούσε με είκοσι σολδία , βλ. Α. Ανδρεάδης , *Περί της Οικονομικής Διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας* , τ. 1 , σσ. 41-40· Ε. Λιάτα , *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα* , σσ. 196-197.

² A.S.V. , P. T. M , f. 1.015 , 26 Ιανουαρίου 1767.

³ M.C.C. , Mss P.D. , b. 629c. , Άρτα 13 Ιουλίου και 12 Οκτωβρίου 1760.

προξενείου ήταν μεγάλες και μάλιστα υπερέβαιναν πολλές φορές τα λιγιστά και πενιχρά , όπως ισχυρίζονταν στην αλληλογραφία τους , έσοδα ; Αρχικά πρέπει να τονιστεί ότι η επιδίωξη ανάληψης της προξενικής αρχής και κατ' επέκταση της προστασίας των βενετικών συμφερόντων είχε κύριο σκοπό την αποκόμιση προσωπικών κερδών. Η Βενετία βέβαια , την περίοδο που εξετάζουμε , βρισκόταν σε παρακμιακή πορεία , αλλά η σύσταση προξενείου σε μια πόλη , όπως η Άρτα , που αποτελούσε έναν σημαντικό κόμβο στη δυτική Ελλάδα με συνεχώς ανερχόμενη εμπορική κίνηση , δημιουργούσε ελπίδες για άνοιγμα νέων οριζώντων στην οικονομική δραστηριότητα των προξένων και υποπροξένων. Σ' αυτές τις προσδοκίες βασιζόταν και η επιδίωξη ανάληψης της προξενικής αρχής από Βενετούς υπηκόους. Άλλωστε τα δικαιώματα και η προστασία που είχαν αναλαμβάνοντας το προξενικό αξίωμα , κυρίως της απαλλαγής από τους φόρους ή των μειωμένων τελωνειακών δασμών , ήταν μια πρώτη εγγύηση για τις επιδιώξεις τους. Σ' αυτά μάλιστα μπορούν να προστεθούν πιθανά κέρδη και από τη διενέργεια λαθρεμπορίου.

Εντούτοις η κατάσταση γι' αυτούς δε φαίνεται να ήταν ιδιαίτερα ιδανική , συγκρινόμενη με την καλύτερη οικονομική θέση των προξενικών εκπροσώπων άλλων κρατών και ιδιαίτερα των Γάλλων¹. Γι' αυτό οι βενετοί πρόξενοι διαμαρτύρονταν συχνά για τη δυσχερή οικονομική τους κατάσταση και μιλούσαν για τις δυσκολίες τους , κυρίως για την είσπραξη των προξενικών δικαιωμάτων από τα λίγα βενετικά πλοία που προσορμίζονταν στις σκάλες της Άρτας. Άλλες φορές επικαλούνταν άλλες αντιξοότητες , όπως τις επιδημίες ή την αυθαίρετη και σκληρή συμπεριφορά των Οθωμανών διοικητών. Όλα αυτά εξηγούνται ίσως από τη διάψευση των υπερβολικών προσδοκιών τους.

Παρ' όλα αυτά θα πρέπει να τονιστεί η αδιάλειπτη παρουσία στο προξενικό αξίωμα επί είκοσι και πλέον χρόνια της οικογένειας Παγκάλου(1762-1784). Στην ίδια θέση για δεκαέξι περίπου χρόνια παρέμεινε και ο υποπρόξενος Marin De Luna (1746-1762) , ενώ ο Γεράσιμος Βρυώνης έμεινε από το 1784 ως το 1797 , δηλαδή ως την πτώση της Γαληνότατης Δημοκρατίας. Αυτή η μακρόχρονη παραμονή προσώπων και ιδιαίτερα μιας γνωστής οικογένειας , όπως η οικογένεια Παγκάλου , στα μέλη της οποίας ανατίθενταν συνεχώς προξενικές αρμοδιότητες , μας οδηγεί στη σκέψη ότι το προξενικό αξίωμα της Άρτας ήταν μάλλον προνομιούχο. Παράλληλα πρέπει να τονιστεί ότι , όταν έφθανε ο χρόνος λήξης της θητείας των προξένων , υπήρχε ανταγωνισμός για την ανάληψη του αξιώματος , όπως επίσης και οι ίδιοι

¹ Η υπόθεσή μας βασίζεται στη σπουδαιότερη θέση που κατείχε η Γαλλία στην οικονομική ζωή της Άρτας και στις ευρύτερες εμπορικές της συναλλαγές , όπως συνάγεται από την εργασία του Γ. Σιορόκα , *Το Γαλλικό Προξενείο της Άρτας(1702-1789)*.

οι πρόξενοι αγωνιούσαν αν θα πετύχαιναν την ανανέωση της θητείας τους ή όχι.

Αυτά τα δεδομένα φανερώνουν ότι η ανάληψη της βενετικής προξενικής αρχής προσείλκυε ακόμη και στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα ενδιαφερόμενους. Αυτό σημαίνει ότι οι εμπορικές σχέσεις με τη Γαληνότατη Δημοκρατία ήταν οικονομικά συμφέρουσες , αλλά και ότι οι δραστηριότητες των προξένων δεν περιορίζονταν στα καθήκοντα που απέρρεαν μόνο από το αξίωμά τους. Εντούτοις παραμένει η επισήμανση ότι τα έσοδα των προξενικών αρχών της Βενετίας στην Άρτα ασφαλώς απείχαν από τις απολαβές των ομολόγων τους άλλων κρατών (κυρίως της Γαλλίας , αλλά και της Αυστρίας και Αγγλίας) , που είχαν σημαντικό εμπορικό ρόλο στην περιοχή της Άρτας.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΒΕΝΕΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΤΟ ΒΕΝΕΤΙΚΟ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟ ΩΣ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΒΕΝΕΤΩΝ

Εκτός από τους προξένους και το υπαλληλικό προσωπικό των βενετικών προξενείων της Ανατολής, στις διάφορες σκάλες υπήρχαν και άλλοι Βενετοί: έμποροι, γιατροί, τεχνίτες, εργάτες, ναυτικοί, που είτε έμεναν εκεί εγκαταστημένοι με διάφορες ιδιότητες, είτε ήταν περαστικοί για υποθέσεις τους. Όλοι αυτοί αποτελούσαν μια κοινότητα, που, θα μπορούσαμε να πούμε απλουστεύοντας και γενικεύοντας, προσδιόριζε και την ύπαρξη του προξενείου.

Το βενετικό προξενείο της Άρτας ήταν ασφαλώς το κέντρο της κοινωνικής και οικονομικής ζωής των Βενετών της πόλης. Από την προξενική αλληλογραφία πληροφορούμαστε ότι υπήρχε στην Άρτα ένας αριθμός μόνιμα εγκαταστημένων Βενετών υπηκόων, αλλά αυτός ήταν μάλλον μικρός¹. Οι περισσότεροι Βενετοί υπήκοοι έρχονταν στην Άρτα με διάφορα πλωτά μέσα από τα Επτάνησα² ή από τις άλλες γειτονικές βενετικές ηπειρωτικές κτήσεις (Πρέβεζα, Βόνιτσα) για να κάνουν το εμπόριό τους και κατά συνέπεια δεν υπήρχε ανάγκη να εγκατασταθούν μόνιμα στην Άρτα³. Σύμφωνα με αναφορά του υποπροξένου Marin De Luna, που στάλθηκε στον γενικό προβλεπτή της θάλασσας Marin Antonio Cavalli στα 1747, στην περιοχή της Άρτας έρχονταν περίπου τρεις με τέσσερις χιλιάδες Βενετοί υπήκοοι το χρόνο για να κάνουν εμπόριο και μερικοί μάλιστα διέμεναν εκεί για μεγάλο χρονικό διάστημα⁴.

Δεν γνωρίζουμε σε ποιο οίκημα φιλοξενούνταν οι προξενικές αρχές της Άρτας και εάν άλλαξαν οίκημα, και πόσες φορές, κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Υποθέτουμε ότι θα νοίκιαζαν κάποιο οίκημα, του οποίου οι χώροι θα είχαν κριθεί κατάλληλοι για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες του προξενείου. Πιθανόν η θέση του προξενείου, όπου βρισκόταν και η προξενική κατοικία, να ήταν στη συνοικία «Άι-Μηνάς» (με πυρήνα τις σημερινές οδούς Καραϊσκάκη και Πριοβόλου), που βρίσκεται στο κέντρο της Άρτας, κοντά στη σημερινή πλατεία Εθνικής

¹ M.C.C., Mss P.D., b. 629c., Άρτα 17 Οκτωβρίου 1759 · A.S.V., P.T.M., f. 1.013, Copia συνημμένη στο Νο 135 έγγραφο, 31 Ιουλίου 1767.

² M.C.C., Mss P.D., b. 629c., Άρτα 12 Οκτωβρίου 1760.

³ A.S.V., Archivio del Bailo a Costantinopoli, b. 227, Άρτα 1 Σεπτεμβρίου 1777: «Li sudditi Veneti sono vicini che esercitano il loro commercio in queta terra con numeroso barcolame senza aver bisogno di stabilirsi sopra il paese».

⁴ A.S.V., P.T.M., 15 Ιουλίου 1747.

Αντίστασης. Σύμφωνα με μαρτυρίες , στη συνοικία αυτήν βρίσκονταν την περίοδο της τουρκοκρατίας τα αρχοντικά και τα προξενεία¹. Εξάλλου η έδρα του προξενείου θα έπρεπε να είναι σε κεντρική συνοικία της πόλης , για να μπορούν ευκολότερα να το βρίσκουν οι Βενετοί υπήκοοι που έρχονταν στην Άρτα για να διεκπεραιώσουν εμπορικές τους υποθέσεις.

Η προξενική κατοικία , που ήταν στον ίδιο χώρο με το προξενείο , είχε κάποια δωμάτια , όπου στεγάζονταν η οικογένεια του προξένου , η γραμματεία , ο γενίτσαρος και πιθανόν το υπηρετικό προσωπικό , που , αν δε διανυκτέρευε εκεί , ασχολούνταν με οικιακές εργασίες κατά τη διάρκεια της ημέρας. Παράλληλα θα υπήρχε χώρος για φιλοξενία Βενετών υπηκόων , που λόγοι ανάγκης τούς υποχρέωναν να μένουν στην Άρτα για κάποιο χρονικό διάστημα. Στα 1778 μαρτυρείται ότι ο υποπρόξενος Φ. Πάγκαλος φιλοξένησε για αρκετές ημέρες στην προξενική του κατοικία τον Κερκυραίο κόμη Δημήτριο Μαμωνά² μαζί με κάποια άλλα άτομα της συνοδείας του , καθώς ο Μαμωνάς δεν μπορούσε να πάει στα Γιάννενα , επειδή υπήρχαν ταραχές στην περιοχή από τους αρματολούς του *Cur Paşa*³. Τέλος , στην προξενική κατοικία υπήρχαν πιθανότατα χώροι όπου οι Βενετοί έμποροι μπορούσαν να αποθηκεύσουν τα εμπορεύματά τους.

Η διαμόρφωση του χώρου του προξενείου πάντως δεν ήταν τέτοια ώστε να διασφαλίζει πλήρως , όπως φαίνεται από την προξενική αλληλογραφία , τους διαμένοντες σ' αυτή , ούτε από τους λοιμούς ούτε από την ασυδοσία των τουρκικών αρχών. Έτσι στα 1767 , όταν ξέσπασε μεγάλη επιδημία πανώλης στην Άρτα , ο υποπρόξενος Ν. Πάγκαλος κατέφυγε στην γαλλική προξενική κατοικία , καθώς ήταν μέρος πιο ασφαλές , όπως ανέφερε χαρακτηριστικά⁴. Όσον αφορά την προσωπική ασφάλεια των προξενικών αρχών , είναι σίγουρο ότι οι διπλωματικές συνθήκες και ο γενίτσαρος της φρουράς δεν αρκούσαν για να τις προφυλάξουν από τις αυθαιρεσίες και τις προκλήσεις των τουρκικών αρχών , εφόσον πολλές φορές υφίσταντο τις βιαιότητές τους⁵.

¹ Βλ. Γ. Τσούτσινος , *Αρτινά Ιστορικά θέματα* , σ. 223.

² Ο Δημήτριος Μαμωνάς ήταν γιός του Νικόλαου Μαμωνά , που θεωρούνταν ο γενάρχης του κερκυραϊκού κλάδου της παλιάς μονεμβασιώτικης οικογένειας των Μαμουνάδων ή Μαμωνάδων. Ο Ν. Μαμωνάς είχε σταδιοδρομήσει ως στρατιωτικός διοικητής στην Πρέβεζα στα 1737 και κατόπιν στο Βουθρωτό. Βλ. Α. Ξανθοπούλου-Κυριακού , *Ο Κοσμάς ο Αιτωλός και οι Βενετοί* , σσ. 48-51.

³ A.S.V. , P.T.M. , f. 1029 , Άρτα 10 Ιανουαρίου 1778.

⁴ Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 3 , σ. 343.

⁵ A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , Άρτα 18 Νοεμβρίου 1787: «Per sino nelle interne porte della mia abitazione fu uno di questi miseri in seguito a le mie rappresentazioni verso il Turco ch' era per aggradirlo meritavano delle minaccie contro la stessa mia persona ».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΣΧΕΣΕΙΣ ΒΕΝΕΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΩΝ

1. Η οθωμανική πολιτική και διοικητική οργάνωση στην περιοχή της Άρτας

Η Άρτα από τον πρώτο χρόνο της κατάκτησής της από τους Οθωμανούς (24 Μαρτίου 1449) αποτέλεσε την έδρα εκτεταμένου καζά (kažā)¹, που τουλάχιστον από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα υπαγόταν στο σαντζάκι (sandjak)² των Ιωαννίνων. Διάφορες πηγές (περιηγητικά κείμενα της εποχής, απογραφικά κατάστιχα του σαντζακιού των Ιωαννίνων) μας δίνουν μια εικόνα της γεωγραφικής εξάπλωσης του καζά της Άρτας στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Στα ανατολικά χωριζόταν από το σαντζάκι των Τρικάλων³ με την αρχαιότατη συνοριακή γραμμή που χωρίζει μέχρι σήμερα την Ήπειρο από τη Θεσσαλία (κορυφογραμμή Τζουμέρκων-κοίτη Αχελώου), ενώ στα νοτιοανατολικά τα όρια του καζά έφταναν στον Ίναχο ποταμό⁴. Δυτικό του σύνορο ήταν οι ακτές του

¹ Ο καζάς (kažā) ήταν αρχικά η εδαφική περιοχή που κάλυπτε η δικαστική εξουσία ενός καδή και αποτελούσε την πρωτογενή εδαφική υποδιαίρεση του σαντζακιού. Στη συνέχεια η ονομασία «καζάς» θα αποκτήσει μια δική της δυναμική ανεξάρτητη από την εσωτερική οργάνωση της ιεροδικαστικής ιεραρχίας, έτσι ώστε κατά τον 19^ο αιώνα να δηλώνει απλώς τις διοικητικές υποδιαίρεσεις των σαντζακίων, στις οποίες δεν ήταν πάντοτε απαραίτητη η παρουσία καδή. Ο καζάς μπορούσε ταυτόχρονα να αποκαλείται και «βοϊβοδαλίκι», όταν ο διοικητής της εδαφικής αυτής περιοχής κατείχε το αξίωμα του βοεβόδα. Βλ. Ι. Γιαννόπουλος, *Η διοικητική οργάνωση της Στερεάς Ελλάδος*, σσ. 48-52· Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι*, σσ. 99-101. Σχετικά με την ταύτιση των ορίων διακαιοδοσίας του βοεβόδα με τα όρια ενός καζά βλ. Α. Sučeska, «Die örtlichen Verwaltungsgaen des Osmanischen Reiches bis Ende des 17. Jh.», *Zeitschrift für Balkanologie*, τ. 1 (1963), σσ. 162-163· Η. İnalcik, «Centralization and decentralization in Ottoman administration», *Studies in eighteenth century Islamic history*, Carbondale 1977, σσ. 35-36.

² Το σαντζάκι ήταν εδαφική υποδιαίρεση του εγιαλετιού, που αποτελούσε και την κορυφή της οθωμανικής τοπικής διαίρεσης. Το σαντζάκι μπορούσε να ονομάζεται και πασαλίκι (pašalīq), εάν η περιοχή διοικούνταν από κάποιον πασά. Βλ. Ι. Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σσ. 43-48· Μ. Κοκολάκης, *ό.π.*, σσ. 99-100, 113.

³ Για το σαντζάκι των Τρικάλων βλ. Ι. Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σσ. 66-72.

⁴ Ο Ίναχος ποταμός χώριζε τον καζά της Άρτας από το σαντζάκι του Κάρλελι (Qarlı-elī), που αντιστοιχεί περίπου στο σημερινό νομό Αιτωλοακαρνανίας, εξαιρουμένης της επαρχίας Ναυπάκτου. Για τον Ίναχο ποταμό βλ. Γ. Καρατσώλης, «Ίναχος – Άραχθος οι πηγές του μύθου και η ψυχοπαθολογική του ανάλυση», *Σκουφάς*, τεύχ. 60-61 (Δεκέμβριος 1981), σσ. 144-151.

Ιονίου πελάγους , στα βορειοανατολικά τον χώριζε από τον καζά των Ιωαννίνων μια γραμμή ταυτόσημη με τα σημερινά όρια του ομώνυμου νομού , ενώ το βορειοδυτικό σύνορο άρχιζε από την κοίτη του ποταμού Αχέροντα , αλλά μετά το χωριό Αγόρανα (Τρίκαστρο) , απέναντι ακριβώς από το φρούριο του Σουλίου , η διαχωριστική γραμμή εγκατέλειπε τον Αχέροντα και στρεφόταν προς τα νοτιοδυτικά , αφήνοντας έξω από το έδαφος του καζά ολόκληρο τον κάμπο του Φαναρίου , ώσπου κατέληγε στη θάλασσα λίγο βορειότερα από το χωριό Λούτσα¹. Ο καζάς της Άρτας μετά τον τελευταίο βενετοτουρκικό πόλεμο (1714-1718) αποτελούνταν από πέντε βασικούς ναχιγιέδες(nāhiye : υποδιαίρεση του καζά) : α) ο ναχιγιές του Κάμπου β) ο ναχιγιές του Ραδοβιζίου γ) ο ναχιγιές των Τζουμέρκων δ) ο ναχιγιές του Καρβασαρά και ε) ο ναχιγιές Λούρου και Λάμαρης ή ναχιγιές των Ρωγών².

Στα όρια του καζά της Άρτας δεν περιλαμβανόταν , όπως ήταν φυσικό, η πόλη της Πρέβεζας και η γύρω αγροτική περιοχή της , εδάφη που δόθηκαν με τη συνθήκη του Passarowitz (1718) στους Βενετούς. Πιο συγκεκριμένα , η βενετική κυριαρχία περιοριζόταν στην ίδια την πόλη της Πρέβεζας και την άμεση αγροτική της περιφέρεια , συμπεριλαμβάνοντας το νότιο άκρο της χερσονήσου επί της οποίας βρίσκεται και σήμερα η Πρέβεζα. Η απόσταση από την πόλη της Πρέβεζας έως την συνοριακή γραμμή ισοδυναμούσε με «un ora di cammino» (μια ώρα πεζοπορίας , περίπου πέντε χιλιόμετρα). Η συνοριακή γραμμή με την οθωμανική επικράτεια ξεκινούσε από τις νότιες ακτές της λιμνοθάλασσας Μάζωμα και , συνεχίζοντας προς δυσμάς , περνούσε από τα ρωμαϊκά τείχη της Νικόπολης , τη θέση «Καπετάν Δήμου» και μέσω Φισκουρίων κατέληγε στο Ιόνιο. Τα ερείπια της Νικόπολης περιλαμβάνονταν στα οθωμανικά εδάφη. Επρόκειτο , δηλαδή , για μια ελάχιστων διαστάσεων (25.000 περίπου στρεμμάτων) βενετική ένθεση στην οθωμανική επικράτεια , κάτι ανάλογο της Πάργας και της Βόνιτσας³.

¹ Βλ. Σ. Ξενόπουλος ο Βυζάντιος , *Δοκίμιον Ιστορικόν περί Άρτης* , σσ. 11 , 32-66· M. Delilbası , «History of Preveza in the XVIth century according to the Ottoman taxation registers» , στα Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου με τίτλο *Η Ιστορία της Πρέβεζας* - (Πρέβεζα 22-24 Σεπτεμβρίου 1989) , Πρέβεζα 1993 , σσ. 57-72· Φ. Πουκεβίλ , *Ήπειρος* , σσ. 240 , 245· M. Κοκολάκης , *ό. π.* , σσ. 168-169, 175.

² Για τους ναχιγιέδες του καζά της Άρτας βλ. Σ. Ξενόπουλος ο Βυζάντιος , *ό.π.* , σσ. 5-66· M. Κοκολάκης , *ό.π.* , σσ. 168-169.

³ A.S.V , P.T.M , f. 1028 , αντίγραφο χωρίς χρονική ένδειξη , όπου περιγράφονται με ακρίβεια τα όρια της βενετικής κτήσης της Πρέβεζας με την οθωμανική περιοχή του καζά της Άρτας : «Dall' oriente della fortezza di Prevesa vi è mare, ove non si vede alcun segno di terra. Da settentrione dalla detta fortezza e dalla fortezza de Ledar, sino verso la lingua di terra, che per dritta linea guarda verso l' Arta , v'è un ora giusta di strada, e furon separate le terre e distinte com ponnervi il Segnale, fra l' occidente di

Πιο περίπλοκο ήταν το καθεστώς της κυριαρχίας της θαλάσσιας περιοχής του Αμβρακικού κόλπου. Η συνθήκη του Passarowitz (1718) , σύμφωνα με τα άρθρα 4 και 5 , άφηνε ανοικτό το θέμα της κυριαρχίας του Αμβρακικού κόλπου , με συνέπεια να δημιουργούνται συνέχεια προστριβές , εντάσεις και αμφισβητήσεις μεταξύ Βενετών και Οθωμανών για τον έλεγχο των υδάτων του κόλπου , σε όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα¹. Η διαφωνία και οι προστριβές ξεκινούσαν από το ποιος είχε τον έλεγχο της εισόδου του Αμβρακικού κόλπου. Σύμφωνα με το άρθρο 4 της συνθήκης του Passarowitz , οι Βενετοί είχαν στην κατοχή τους έδαφος (στεριά) καλυπτόμενο σε μια ώρα πορείας από το φρούριο της Πρέβεζας². Έτσι , όταν στις 19 Δεκεμβρίου 1718 επίτροποι εγνωσμένης αξίας και από τις δύο πλευρές συναντήθηκαν για τη χάραξη των συνόρων μεταξύ των δύο χωρών, οι Βενετοί , ερμηνεύοντας το άρθρο 4 από τη δική τους σκοπιά , ισχυρίζονταν ότι η στεριά που μπορούσε να καλυφθεί σε μια ώρα πορείας από την τοποθεσία Punta , που βρισκόταν ανατολικά του φρουρίου της Πρέβεζας στην απέναντι στεριά της εισόδου του κόλπου , στον σημερινό νομό Αιτωλοακαρνανίας , ανήκε στην κυριαρχία της Γαληνότατης Δημοκρατίας. Εφόσον , λοιπόν , κατά την κρίση των Βενετών , η είσοδος του κόλπου ανήκε στη Βενετία , άρα και η υπόλοιπη θαλάσσια περιοχή του κόλπου ανήκε στη Βενετική Δημοκρατία. Ο Οθωμανός , όμως , επίτροπος , πρόβαλε αντιρρήσεις σ' αυτούς τους

detta fortezza. Dal settentrione di detta fortezza guardante verso l' occidente v'è la fortezza di Ledar e dalla fontana al di sopra del ponte dirimpeto alla fontana d' Ali Passà, v' è la Peschiera, nominata Masema dalla parte di detta fontana, sino al margine dell' orecchio del lago, vi è un ora giusta di strada ed ivi è stato mancato il confine con il segnale. Nella parte occidentale di detta fortezza di Ledar, andando in dritta linea alla porta della vecchia fortezza di Prevesa , fortezza dirocata, camminando dritto verso la sua porta nominata Omorfi Porta , vi è un ora di strada, vicino alla detta Porta, frà il terreno dell' Emir ed il terreno di Cela sulla strada della Valleta, si divide il confine con porvi il segnale. Frà l' occidente di detta fortezza e la fortezza di Ledar, vi è una giust' ora di camino , e nel luogo nominato Macri Cambos, sino l' entrar del terreno nominato Makri Onnà , v' è un ora di camino, fù separato il confine con la posizione del segnale». Επίσης A.S.V. , P.T.M. , f. 867, No 2 , Πρέβεζα 1 Ιουλίου 1736 , Αγία Μαύρα 15 Σεπτεμβρίου 1739 – Documenti Turchi , b. 15 , 1643 , 1645 Σ. Ξενόπουλος ο Βυζάντιος , *Δοκίμιον Ιστορικόν περί Αρτης* , σ. 221 Ηλ. Βασιλάς , «Ο πάτερ Κοσμάς στην Πρέβεζα (1768-1779) και ο ιερός ναός των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης» , *Ηπειρωτική Εστία* , τ. 20 (1971) , σ. 905 Γ. Μουστάκης , «Τάφροι – έργα Αλή πασά στην Πρέβεζα» , *Πρεβεζάνικα Χρονικά* , τεύχ. 13 (1987), σ. 40 ο ίδιος , « Η Πρέβεζα και ο ελαιώνας της το 18^ο αιώνα» , *Πρεβεζάνικα Χρονικά* , τεύχ. 25 (Ιαν.-Ιούν. 1991) , σ. 33 ο ίδιος , *Τα Πρεβεζάνικα* , Πρέβεζα 2002, σ. 13 Φ. Πουκεβίλ , *Ηπειρος* , σσ. 172-173 Κ. Κόμης , *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας* , σ. 29 Δ. Χατζόπουλος , *Ο τελευταίος Βενετο-Οθωμανικός πόλεμος* , σ. 459.

¹ Βλ. Δ. Χατζόπουλος , *ό.π.* , σσ. 459-460.

² Βλ. *ό.π.* , σ. 459.

ισχυρισμούς των Βενετών , υποστηρίζοντας ότι κάτι τέτοιο δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτό , εφόσον μεταξύ της περιοχής Punta και της απέναντι στεριάς που βρισκόταν το φρούριο της Πρέβεζας , υπήρχε θαλάσσια περιοχή που έπρεπε να ληφθεί υπόψη στην οριοθέτηση των συνόρων. Ισχυρίστηκε μάλιστα ότι η παρεμβολή αυτής της θαλάσσιας περιοχής μεταξύ των δυο χερσαίων άκρων στο στόμιο του κόλπου έδινε το δικαίωμα στους Οθωμανούς να θεωρούν την περιοχή Punta οθωμανική κτήση , καθώς το άρθρο 4 της συνθήκης του Passarowitz προέβλεπε ότι οι Βενετοί είχαν δικαίωμα κτήσης μόνο επί εδάφους (στεριάς) που καλυπτόταν σε μια ώρα πορείας από την Πρέβεζα. Ο Οθωμανός επίτροπος ισχυρίστηκε επίσης ότι τα ιχθυοτροφεία που βρίσκονταν εντός του Αμβρακικού κόλπου ανέκαθεν βρίσκονταν στην κυριότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας , ακόμη και στη διάρκεια του τελευταίου βενετοτουρκικού πολέμου , πράγμα που έθετε τις βάσεις για την κυριαρχία των Οθωμανών στον Αμβρακικό κόλπο¹. Γεγονός πάντως είναι ότι το ζήτημα της κυριαρχίας της θαλάσσιας περιοχής του Αμβρακικού κόλπου τελικά δεν επιλύθηκε με αποτελεσματικό τρόπο καθ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Υπήρξαν , φυσικά , κατά καιρούς προσπάθειες μεταξύ Βενετών και Οθωμανών για τη διευθέτηση αυτής της εκκρεμότητας , αλλά και πάλι δεν οδήγησαν σε ουσιαστικό αποτέλεσμα². Οι Βενετοί , σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο , θεωρούσαν τον εαυτό τους κυρίαρχο της θαλάσσιας περιοχής του κόλπου. Έτσι ανέλαβαν την προστασία των πλοίων από τη δράση των πειρατών περιπολώντας στα ύδατά του με πολεμικά τους πλοία , απαιτώντας μάλιστα τελωνειακούς δασμούς από τα πλοία που περνούσαν από το στόμιο του κόλπου. Για το καθεστώς , πάντως , κυριαρχίας της περιοχής της Punta και για τα ιχθυοτροφεία εντός του κόλπου δεν επέμεναν , αναγνωρίζοντας έτσι , με αυτή τη διαλλακτική και όχι έντονα διεκδικητική τους στάση , την κατοχή των εδαφών αυτών από τους Οθωμανούς³. Από την άλλη πλευρά οι οθωμανικές αρχές θεωρούσαν τουρκικό έδαφος την περιοχή της Punta , κατείχαν μέσα στην περιοχή

¹ A.S.V. , Documenti Turchi , b. 15 , αρ. 1645.

² A.S.V. , Senato , Dispacci Ambasciatori Costantinopoli , f. 241 , No 201 , Πέραν Κωνσταντινούπολης 9 Απριλίου 1796 , όπου αναφέρεται διεξοδικά το πολυσχιδές πρόβλημα της κυριαρχίας της θαλάσσιας περιοχής του κόλπου με τις αντιθέσεις που υπήρχαν μεταξύ Βενετών και Οθωμανών για τον έλεγχο της και τις προσπάθειες των δύο πλευρών για διευθέτησή του.

³ A.S.V. , Senato , ό.π. , : «Infatti sembra che così pensassero anche li maggiori sapientissimi di Vostre Eccellenze poichè nella ducale di risposta al Ruzzini 11 maggio 1720 stà indicato che vengono agradite pur le mire di non intorbidare la deffinitione degli affari in allora vertenti con più oltre insistere nell' affar riguardante la Punta di Prevesa e di quelle peschiere , ne militandovi pure tutti li dovuti fondamenti et i dubbi anzi di insorgenze sopra le stesse fortezze di Prevesa e Vonizza».

του κόλπου ιχθυοτροφεία και αλυκές , διεκδικούσαν βραχονησίδες εντός του κόλπου (Κορωνησία , Βουβάλα) , αμφισβητούσαν την καταβολή τελωνειακών δασμών στους Βενετούς της Πρέβεζας , ενώ επέβαλλαν δικούς τους δασμούς στα πλοία που αγκυροβολούσαν στις σκάλες του κόλπου. Την περιπολία , όμως , και την προστασία των πλοίων εντός των υδάτων του Αμβρακικού κόλπου άφησαν οι Τούρκοι στους Βενετούς , αποφεύγοντας έτσι τις μεγάλες δαπάνες που απαιτούσε μια τέτοια επιχείρηση¹ , χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αναγνώριζαν και την κυριαρχία των Βενετών στον κόλπο² . Αυτό ήταν , λοιπόν , το καθεστώς που επικράτησε στον έλεγχο της θαλάσσιας περιοχής του κόλπου ολόκληρο σχεδόν τον 18^ο αιώνα. Ένα καθεστώς αμφισβητήσεων, διεκδικήσεων και αντιθέσεων , που δημιουργούσε προβλήματα και έριδες μεταξύ Οθωμανών και Βενετών της περιοχής.

Όσον αφορά τους βασικούς άξονες που προσδιόριζαν την οθωμανική διοίκηση στην περιοχή της Άρτας ήταν αφενός το οθωμανικό γαιοκτητικό καθεστώς (μούλκια : mülk , βακούφια : vaqf, δημόσιες γαίες : mīlī)³ σε συνδυασμό με την εφαρμογή του συστήματος της φοροενοικίασης (mukātaa)⁴ και αφετέρου ο χαρακτηρισμός της περιοχής

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , No 10 , 1 Ιουλίου 1726. Σε επιστολή του Γάλλου προξένου G. Dubroca στα 1705 (βλ. Σ. Μάξιμος , *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού*, σ. 51) αναφέρονται σχετικά : «Ο κόλπος μας (της Πρέβεζας) δεν έχει κουρσάρους , ούτε από τη Σένια (Sinna , Seigne ή Zegna : παράλια δαλματική πόλη) , ούτε καμιάς άλλης εθνικότητας. Θα ήτανε άλλωστε αδύνατο να μας συμβεί κακό , χωρίς να φέρει την ευθύνη η Δημοκρατία της Βενετίας , επειδή ο Τούρκος της ανεγνώρισε το δικαίωμα να κατεδαφίσει το φρούριο της Πρέβεζας , με τον όρο ότι η (Βενετία) θα κρατή τον κόλπο ελεύθερο επί ποινή αποζημιώσεως (για ότι ήθελε συμβή)».

² M.C.C. , Mss P.D. , b. 629c , Άρτα 19 Ιουνίου 1760 , όπου ο καδής της Άρτας Ali effendi ισχυριζόταν ότι η Βενετία δεν έχει κανενός άλλου είδους δικαιοδοσία στον Αμβρακικό κόλπο , παρά μόνο να περιπολεί στα ύδατά του και να προστατεύει τις ακτές.

³ Για τις γαιοκτητικές σχέσεις στην περιοχή της Άρτας βλ. Ν. Πατσέλης , «Το τιμαριωτικόν σύστημα εις Ήπειρον επί Τουρκοκρατίας» , *Ηπειρωτική Εστία* 16 (1967) , σσ. 81-95· Σ. Πατσαλιάς , «Η Αγροτική ιδιοκτησία στην πεδιάδα της Άρτας κατά την διάρκεια της Τουρκοκρατίας» , *Σκουφάς* , τ. 4 (1968-1975) , σσ. 618-623.

⁴ Ο θεσμός του μουκατά ήταν η παραχώρηση από το σουλτάνο σε ευνοούμενά του πρόσωπα των προσόδων των κρατικών κτημάτων μιας περιοχής , χασιών (has) και τιμαριών (timar) , με αντάλλαγμα την καταβολή όχι στρατιωτικών υπηρεσιών, αλλά ενός προκαθορισμένου χρηματικού ποσού , που δινόταν στο κρατικό ταμείο. Η περιοχή που δινόταν ως μουκατάς γινόταν στην ουσία ανεξάρτητη από την προϊστάμενη διοικητική αρχή της , ενώ ο μισθωτής ή ο εκπρόσωπός του αναλάμβανε και το ρόλο του πολιτικού και αστυνομικού διοικητή της. Όταν η δικαιοδοσία ενός τέτοιου αξιωματούχου καταλάμβανε την περιφέρεια ενός καζά , ο αξιωματούχος αυτός ονομαζόταν βοεβόδας. Για τον όρο μουκατά βλ. Ι. Γιαννόπουλος , *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατίαν* , Αθήνα 1971 , σσ. 68-71· Η. Νικολόπουλος , *Κοινωνικοοικονομικές δομές και πολιτικοί θεσμοί στην Τουρκοκρατία – Τα θεσσαλικά Αμπελάκια (1770-1820)* , Αθήνα 1988 , σσ. 287-288·

της Άρτας ως ελεύθερης από τις επεμβάσεις του πασά της Ηπείρου , αφού ο διοικητής της (βοεβόδας) διοριζόταν από τον ενοικιαστή του σχετικού μουκατά , ο οποίος ήταν απευθείας υπόλογος στο σουλτανικό ταμείο για τη διαχείρισή της¹.

Οι κύριοι διαχειριστές της οθωμανικής εξουσίας στην περιοχή της Άρτας ήταν ο καδής (kadı) και ο βοεβόδας (voynoda). Ο καδής ασκούσε τη δικαστική εξουσία και είχε ευρύτατες αρμοδιότητες. Εκτός από την απονομή της δικαιοσύνης , ο καδής είχε το δικαίωμα να αναμιγνύεται στα πολιτικά πράγματα της περιοχής , ασκώντας έλεγχο στην πολιτική διοίκηση. Οι αποφάσεις του διατυπώνονταν σε ιλάμια (ilâm) , που έπρεπε, τυπικά , να επικυρωθούν με μπουγιουρντί του πασά , στην πράξη όμως πολύ σπάνια συνέβαινε να απορριφθούν. Η θητεία τους δεν ξεπερνούσε τα δύο έτη , ακολουθώντας μ' αυτόν τον τρόπο τον γενικό κανόνα που ήθελε η χρονική περίοδος της θητείας ενός καδή να μην ξεπερνά τους είκοσι μήνες² . Δίκαιζε τις πολιτικές , εμπορικές και αστικές υποθέσεις και κατά συνέπεια ήταν πρόσωπο πολύ σημαντικό για το βενετικό εμπόριο , επειδή οι οικονομικές διαφορές ανάμεσα στους Βενετούς και τους Οθωμανούς της περιοχής δεν ήταν σπάνιες³. Για το

M. Çizakça , «Tax-farming and financial decentralization in the Ottoman Empire , 1520-1697» , *Journal of European Economic History* , τ. 22/2 (1993) , σσ. 219-250· L. Darling , *Revenue-raising and legitimacy. Tax-collection and finance administration in the Ottoman Empire , 1500-1660* , Leiden- New York 1996 , σ. 123.

¹ Βλ. W. M. Leake , *Travels* , τ. 4 , σ. 230-231 , όπου αναφέρεται ότι ο βεζίρης πλήρωνε στην Υψηλή Πύλη για “mukataa” του βοϊβοδαλικίου 300 πουγκιά και λάμβανε πολύ περισσότερα από τους ανθρώπους , στους οποίους υπενοικίαζε τους φόρους· M. Tayyib Gökbilgin , «Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında Rumeli eyaleti , livaları şehir ve Kasabaları» , *Bellekten* , τ. 20/78 (1956) , σ. 260· N. Πατσέλης , «Το τιμαριωτικόν σύστημα εις Ήπειρον επί τουρκοκρατίας» , *Ηπειρωτική Εστία* 16 (1967) , τεύχ. 183-185 , σ. 174· E. Γιαννακοπούλου , *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα* , σ. 89 , υποσ. 15-17· M. Κοκολάκης , *Το ύστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι* , σ. 123.

² M.C.C. , Mss P.D. , b. 629c , Άρτα 29 Δεκεμβρίου 1729. Η περίοδος των 20 μηνών μειώθηκε σε 18 στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα· βλ. H . İnalçik , «The Ruznamçe registers of the Kadiaskers of Rumeli as preserved in the İstanbul Müftülük archives» , *Turcica* XX (1988) , σσ. 261-262.

³ M.C.C. , Mss P.D. , b. 629c , Άρτα 30 Ιουλίου και 29 Δεκεμβρίου 1759 , όπου αναφέρονται αλλαγές του καδή της Άρτας. Για τις αρμοδιότητες του καδή βλ N. Μοσχοβάκης , *Το εν Ελλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί Τουρκοκρατίας* , σ. 37· M. Zeki Pakalin , *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* , τ. 2 , Κωνσταντινούπολη 1948 , σσ. 119-125· I. Λυκούρης , *Η διοικήσεις και δικαιοσύνη των τουρκοκρατούμενων νήσων* , Αθήνα 1954 , σσ. 114-126· H. Inalçik , «Ottoman methods of conquest» , *Studia Islamica* , τ. 2 (1954) σσ. 103-129· H. Gibb – H. Bowen , *Islamic Society and the West* , τ. 1 , Oxford 1967 , σ. 125· S. Shaw , *Between old and new. The Ottoman Empire under Selim III , 1789-1807* , Cambridge Mass. 1971 , σσ. 122 , 135· I. Γιαννόπουλος , *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος* , σσ. 51-52· B. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σ. 58· B. Cvetkova , *Les institutions*

λόγο αυτόν ένα ιδιαίτερο φιλοδώρημα και για τον καδή προβλεπόταν πάντοτε στον οικονομικό προϋπολογισμό των βενετικών προξενικών αρχών της Άρτας. Αν μάλιστα οι αρχές αυτές κέρδιζαν την εμπιστοσύνη του καδή, αυτό αποτελούσε μεγάλο πλεονέκτημα για το βενετικό εμπόριο. Βοηθός του καδή στην άσκηση των δικαστικών καθηκόντων του και αναπληρωτής του, σε περίοδο που για κάποιο λόγο αυτός έλειπε, ήταν ο ναΐπης (nā'ib)¹.

Δίπλα στη δικαστική εξουσία υπήρχε ο πολιτικός διοικητής του καζά, ο βοεβόδας, που είχε και τη δημοσιονομική ευθύνη της περιοχής². Αυτό σήμαινε ότι στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του ήταν η διατήρηση της τάξης, η προσαγωγή ατόμων στο ιεροδικείο (cadillagio) και η εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων. Κυρίως όμως οι διοικητικές του αρμοδιότητες επικεντρώνονταν στην επίβλεψη της διαδικασίας της είσπραξης των φόρων και στον έλεγχο των οικονομικών συναλλαγών που αφορούσαν την ακίνητη περιουσία. Επίσης στις αρμοδιότητές του ήταν ο έλεγχος της κίνησης των λιμανιών της περιοχής του και η έκδοση αδειών απόπλου των πλοίων, αρμοδιότητα που του προσέδιδε ιδιαίτερη δύναμη. Οι βενετικές προξενικές αρχές της Άρτας προσπαθούσαν πάντοτε να διατηρούν καλές σχέσεις με το βοεβόδα, για να μπορούν πιο εύκολα να διεκπεραιώνουν τις υποθέσεις τους. Η εύνοιά του, όμως, εξασφαλιζόταν πάντοτε, όπως και του καδή, με τα απαραίτητα φιλοδωρήματα³.

Ο καζάς της Άρτας από το 1790 έως και το 1821 εντάχθηκε στην πολιτική και διοικητική διάρθρωση που επέβαλε στην περιοχή ο Αλή Πασάς (Alī paşa), χάνοντας έτσι την άμεση εξάρτησή του από την Υψηλή Πύλη. Η επιβολή απολυταρχικής και δεσποτικής διοίκησης στις ηπειρωτικές επαρχίες από τον Αλή Πασά επιτεύχθηκε σταδιακά και με διάφορους τρόπους. Από τη στιγμή που κατόρθωσε να επιτύχει το διορισμό του στη θέση του πασά των Ιωαννίνων (1788), το κυριότερο εφόδιο του Αλή Πασά στάθηκε η ωμή βία και η κατατρομοκράτηση των κάθε είδους ανταγωνιστών του⁴. Με τον τρόπο αυτό κατόρθωσε να

ottomanes en Europe, Wiesbaden 1978, σσ. 31-32· Ν. Σαρρής, *Οσμανική Πραγματικότητα*, τ. 1, σσ. 468-472· Α. Κ. Κούτουλα, *Η Οθωμανική Διοίκηση στην Ελλάδα*, σσ. 183-187· Σ. Λαΐου, *Η Σάμος κατά την Οθωμανική περίοδο*, σσ. 61-79.

¹ Βλ. Ν. Σαρρής, *ό.π.*, σ. 473· Μ. Κοκολάκης, *ό.π.*, σσ. 104-105.

² Γενικά για το αξίωμα του βοεβόδα βλ. Ν. Μοσχοβάκης, *ό.π.*, σσ. 41-42· Ι. Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σσ. 49-51· Μ. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος*, σσ. 84-86· Ρ. Petrov – Ε. Grozdanova, «Der Woiwode in den mittelalterlichen Balkanländern und im osmanischen Reich», *Etudes Historiques* 9 (1979), σσ. 106-123· Υ. Özkaya, *XVIII Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Άγκυρα 1985, σσ. 200-202· Α. Κ. Κούτουλα, *ό.π.*, σσ. 187-189.

³ Μ. C. C., Mss P. D., b. 629c, Άρτα 13 Ιουλίου 1760.

⁴ Είναι χαρακτηριστική η περιγραφή του Αλή πασά των Ιωαννίνων που έκανε ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας Carlo Widman σε επιστολή του προς το δόγη της

παρακάμψει τους φραγμούς που έθετε στην εξουσία των προκατόχων του το θεσμικό κατεστημένο του οθωμανικού κράτους και να ενθαρρύνει τις φυγόκεντρες τάσεις των κατά τόπους αγάδων. Τυπικά , βέβαια , η επικύρωση των πρωτοβουλιών του έπρεπε να συνοδεύεται από την έκδοση σχετικού φερμανιού. Η πολιτική του Μαχμούτ (Mahmud) Β΄ ευνόησε την τακτική του Τεπελενιώτη δυνάστη , αφού ο ίδιος ο σουλτάνος επιδίωκε να αυξήσει όσο το δυνατόν περισσότερο την επιρροή των πασάδων μέσα στα όρια της επικράτειάς τους¹. Έτσι η ενσωμάτωση του καζά της Άρτας (1790) , τον οποίον ο Αλή πασάς θεωρείται κατά κάποιο τρόπο ότι υπέκλεψε από τις οθωμανικές αρχές , ήταν στην πραγματικότητα το πρώτο βήμα για την εγκατάσταση της απολυταρχίας του στην Ήπειρο².

Στα αρχαιακά έγγραφα των προξενικών και των άλλων βενετικών αρχών της περιοχής καταγράφονται , τέλος , τίτλοι και άλλων Οθωμανών αξιωματούχων , που αφενός προσδιορίζουν τη στρατιωτική ιδιότητα των κατόχων τους , όπως πασάς (paşa) , αγάς (ağa) , μπέης (bey) , βεζίρης (vezir), μπεηλέρμπεης (beylerbeyi) , μπολούκμπασης (bölükbaşı) , σούμπασης (sûbaşı) , καϊμακάμης (kaimmakam) , μουτεσελίμης (mütesellim) , σερασκέρης (serasker) , τσουχαντάρης (çuhadar) , καπουτζήμπασης (karıcıbaşı) , καπουτζής (karıcı) , εμίνης (emin) και αφετέρου προσδίδουν κύρος ως τίτλοι τιμητικοί , όπως για παράδειγμα εφέντης (effendi) ³. Σημειώνεται ότι οι Οθωμανοί που έφεραν τους προαναφερθέντες τίτλους δεν είχαν άμεση επίδραση στη διεξαγωγή του βενετικού εμπορίου στην περιοχή , αλλά αναφέρονται στα αρχαιακά έγγραφα λόγω της υποχρέωσης των προξένων να πληροφορούν τις βενετικές αρχές για οποιοδήποτε θέμα ασφάλειας ανέκυπτε στην περιοχή ή για πολεμικές προπαρασκευές των Τούρκων , καθώς πάντοτε υπήρχε ο

Βενετίας στα 1794: «Πλούσιος , ισχυρός , ελαυνόμενος και κλυδωνιζόμενος από μίαν απέραντον φιλοδοξίαν ίνα άρχη ως απόλυτος αυθέντης , γνωρίζει όλας τας τέχνας αι οποίαι δύνανται να τον φέρουν προς τον επιδιωκόμενον σκοπόν. Ψυχρός υπολογιστής, προικισμένος με τεράστιαν θέλησιν , γνωρίζει εκ των προτέρων τι είδους αντιστάσεις ημπορούν να συναντήσουν τα μεγαλεπήβολα σχέδιά του εις την πραγματοποίησίν των» , βλ. Κ. Μέρτζιος , «Ιστορικά στοιχεία» , σ. 345.

¹ Για τη συγκεκριμένη πολιτική του σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ που εφάρμοσε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στις αρχές του 19^{ου} αιώνα βλ. Μ. Κοκολάκης , *Το ύστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι* , σσ.107-108 , 124.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 1.053 , 28 Φεβρουαρίου 1794 – f. 1.055 , 28 Φεβρουαρίου 1795 – f. 1.056 , 4 Φεβρουαρίου 1796.

³ A.S.V. , P.T.M. : f. 996 , No 13 , 9 Απριλίου 1753 – f. 993 , No 133 , Κέρκυρα 30 Δεκεμβρίου 1748 , όπου αναφέρονται πολλοί τίτλοι Οθωμανών αξιωματούχων. Για την ερμηνεία των αξιωμάτων αυτών βλ. *The Encyclopaedia of Islam* , Leiden-New York 1978· Ν. Σαρής , *Προεπαναστατική Ελλάδα* , σσ. 329-407· Χ. Ιναλτζίκ , *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία* , σσ. 365-377.

φόβος επιθετικών ενεργειών εκ μέρους των Τούρκων στις περιοχές που ανήκαν στους Βενετούς.

2. Οι σχέσεις της οθωμανικής διοίκησης με τους Βενετούς

Βασική προϋπόθεση για την κατανόηση της παρουσίας και της δραστηριότητας των Βενετών στην περιοχή του προξενείου της Άρτας αποτελεί η εξέταση των σχέσεων των προξενικών αρχών , γενικότερα των Βενετών , με τους Οθωμανούς της περιοχής. Είναι βέβαια αυτονόητο, ότι το είδος των σχέσεων των Βενετών της Άρτας με την οθωμανική διοίκηση της περιοχής αποτελούσε καθοριστικό παράγοντα για την άσκηση της βενετικής πολιτικής και την εξυπηρέτηση των βενετικών συμφερόντων. Θεωρητικά οι σχέσεις αυτές καθορίζονταν από τα άρθρα της συνθήκης του Passarowitz (1718) , αλλά και από συμφωνίες που υπογράφονταν κατά καιρούς από τους πασάδες της περιοχής και τους γενικούς προβλεπτές της θάλασσας για να επιλύουν διαφορές τους σε τοπικό επίπεδο. Στην πράξη , όμως , οι συμφωνίες αυτές παραβιάζονταν πολύ συχνά από τους Τούρκους αξιωματούχους¹.

Οι βενετικές προξενικές αρχές της Άρτας , κατά τις διενέξεις τους με την τουρκική διοίκηση , συχνά επικαλούνταν τα προνόμια και τις εγγυήσεις που τους παρείχαν η συνθήκη του Passarowitz και οι τοπικές συμφωνίες. Από την άλλη μεριά , όμως , συχνά οι Τούρκοι της Άρτας είχαν τη γνώμη ότι τα άρθρα των συνθηκών υπήρχαν για να τα τηρούν οι ίδιοι μόνον όσο και όταν τους συνέφερε. Η άποψή μας που προέκυψε μέσα από την έρευνά μας είναι ότι οι σχέσεις των Βενετών με τους Τούρκους βασιζονταν κυρίως στην προσωπική επικοινωνία , στο παντοδύναμο φιλοδώρημα και γενικότερα στην ταυτότητα των συμφερόντων , όπως αυτά γίνονταν αντιληπτά από τις δύο πλευρές στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Το είδος των παραγόντων , πάνω στο οποίο βασιζονταν οι βενετο-τουρκικές σχέσεις , καθόριζαν φυσικά και την ποιότητα των σχέσεων αυτών².

Δε θα πρέπει , λοιπόν , να αναζητήσουμε σταθερότητα και συνέπεια στις σχέσεις Βενετών και Τούρκων στην περιοχή της Άρτας , αφού τα στοιχεία αυτά δεν καταδεικνύονται στις σχέσεις των Βενετών με τους Τούρκους σε όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Αυτό φαίνεται από το ότι οι βενετικές προξενικές αρχές και οι Τούρκοι διοικητές άλλαζαν , συχνότερα οι δεύτεροι από τις πρώτες. Επομένως η προσωπική επικοινωνία και γνωριμία λειτουργούσε κάθε φορά σε άλλη βάση. Ούτε βέβαια οι γενικότερες συνθήκες έμεναν αμετάβλητες. Μαζί με αυτές

¹ Βλ. Ν. Σβορώνος , *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης* , σ. 48.

² Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 139-140.

μεταβαλλόταν και ο βασικός παράγοντας της ταυτότητας των συμφερόντων. Το μόνο αμετάβλητο που έμενε ήταν η καταβολή δώρων , που είχε πάρει , όπως προαναφέραμε , τη μορφή κανονικής εισφοράς.

Οι εξυπηρετήσεις , τα δώρα και η καλή διάθεση των Βενετών δημιουργούσαν την απαραίτητη ατμόσφαιρα , μέσα στην οποία καλλιεργούνταν οι καλές σχέσεις των προξενικών αρχών της Άρτας με τους Τούρκους αξιωματούχους της περιοχής. Οι σχετικές αναφορές των προξενικών αρχών αποτελούν μια καλή πηγή σχετικών ειδήσεων για την περιοχή. Γι' αυτό θεωρήθηκε σκόπιμο να γίνει εκτενέστερος λόγος για μερικές περιπτώσεις.

Στα 1748 ο υποπρόξενος Marin De Luna επισκεπτόμενος με την προσφορά των απαραίτητων δώρων τον Τούρκο αξιωματούχο Ραζο bey, που βρισκόταν στην Άρτα , απέσπασε τη συγκατάθεσή του για αντιμετώπιση της παράνομης δράσης Οθωμανών αρματολών στα βενετοτουρκικά σύνορα της Πρέβεζας , οι οποίοι συνελάμβαναν και μετέτρεπαν σε σκλάβους Βενετούς υπηκόους¹. Επίσης στα 1759, όταν έφτασε στην Άρτα ο Bekir bey , αρχηγός των αρματολών της περιοχής , μπολούκμπασης του Ισμαήλ πασά (Ismail paşa) των Ιωαννίνων , ο ίδιος υποπρόξενος τον επισκέφθηκε για να του συστηθεί , να του γνωρίσει το βενετικό προξενείο και να του ζητήσει την παροχή προστασίας στον ίδιο και στο προξενείο του. Μετά τη φιλική , όπως διαβεβαιώνει ο υποπρόξενος , συζήτηση , ο Bekir bey τον διαβεβαίωσε ότι θα του παρείχε οποιαδήποτε βοήθεια και συνδρομή , όταν παρίστατο ανάγκη². Επιπλέον ο Marin De Luna , όταν επισκέφθηκε στα Γιάννενα τον Ισμαήλ πασά στα 1759 για τη διευθέτηση μιας υπόθεσης σύλληψης ενός βενετικού πλοίου , έτυχε θερμής υποδοχής από τον πασά , αφού πρώτα ο υποπρόξενος πρόσφερε τα απαραίτητα δώρα στον ίδιο και στους διάφορους αξιωματούχους και υπηρέτες του. Χαρακτηριστική , μάλιστα, είναι η λεπτομερής περιγραφή της υποδοχής του. Όπως αναφέρει ο ίδιος , η συζήτηση με τον Ισμαήλ πασά διήρκεσε περίπου μία ώρα και , κατά τη διάρκειά της , του προσφέρθηκε γλυκό του κουταλιού και καφές , ενώ καθόταν πάνω σε δύο χρυσοκέντητα μαξιλάρια. Όταν τέλειωσε η συζήτηση , ο πασάς διέταξε , κατά την αποχώρηση του επίσημου

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 993 , 9 Ιανουαρίου 1749 : «Ella si è ben diretta nell' occasione di visitare il summenzonato nuovo commandante Passo Bey , con averlo prevenuto dei tanti motive , che si hanno di giustamente reclamare conto l' irregolarità degli Ottomani armatoli , ò siano custody delle strade , e particolarmente contro il pessimo loro procedure nel fare schiavi li sudditi Veneti...Scortate le dilei rimostranze dalla ragione e dale dimostrazioni dei regali , che sarà per fare con le robbe , che le trasmetto in una cassetta ben condizionata , s' adopri con vigore per renderle utili , all' oggetto che siano rimossi incovenienti tanto molesti e che potessero avere ancora delle conseguenze più fastidiose». Επίσης A.S.V. , P.T.M. , ό.π. , 5 Αυγούστου 1748 , 30 Δεκεμβρίου 1748 , 4 Φεβρουαρίου 1749.

² M. C. C. , Mss P.D. , b. 629 , 11 Οκτωβρίου 1759.

προσκεκλημένου , να κτυπήσουν προς τιμή του όλα τα τύμπανα , που ήταν 32 στον αριθμό. Στους δύο υπηρέτες επίσης του υποπρόξενου και τον γενίτσαρο που τον συνόδευαν έδωσε κρέας , ρύζι , βούτυρο , ψωμί και κρασί. Για τον Βενετό γενικό προβλεπτή της θάλασσας προσέφερε ως δώρο ένα άλογο μεγάλης αξίας. Τέλος ο υποπρόξενος αναχώρησε για την Πρέβεζα αφού έφερε σε πέρας το σκοπό της επίσκεψής του¹. Στα 1761 ο υποπρόξενος Marin De Luna , χάρη στις καλές σχέσεις που είχε αναπτύξει με τον βοεβόδα της Άρτας και τον πασά των Ιωαννίνων Σουλεϋμάν πασά² (Süleyman paşa) , κατόρθωσε να αποτρέψει την κατασκευή ενός νέου τουρκικού ιχθυοτροφείου στις εκβολές του ποταμού Λούρου , δίπλα στα βενετοτουρκικά σύνορα , η κατασκευή του οποίου θα εμπόδιζε τελείως την αλιεία του χελιού από τους Βενετούς υπηκόους³.

Αλλά και ο υποπρόξενος Γεράσιμος Βρυώνης είχε κινηθεί δραστήρια στον τομέα της καλλιέργειας καλών σχέσεων με τους Τούρκους αξιωματούχους της περιοχής. Αποτέλεσμα της τακτικής αυτής του υποπρόξενου ήταν να πετύχει κάτι που θεωρούνταν σημαντικό : να εκδοθεί δηλαδή από τον Αλή πασά των Ιωαννίνων στα 1792 διαταγή που θα απαγόρευε την επιβάρυνση των τελωνειακών τελών πέραν του καθοριζόμενου από τις συνθήκες ορίου του 3%. Κάθε μάλιστα παράβαση αυτής της διαταγής θα τιμωρούνταν αυστηρά⁴.

Στα πλαίσια της ενίσχυσης των καλών σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών εντάσσονται οι εθιμοτυπικές επισκέψεις των προξενικών αρχών σε ανώτερους Οθωμανούς αξιωματούχους , όταν αυτοί επισκέπτονταν την Άρτα. Έτσι , όταν στα 1777 ήρθε στην Άρτα ο Αλή πασάς των Ιωαννίνων⁵ για να περάσει το καλοκαίρι του , ο υποπρόξενος της Άρτας Φ. Πάγκαλος τον επισκέφθηκε εθιμοτυπικά για να τον χαιρετήσει και να του τονίσει τη σημασία της ύπαρξης φιλίας μεταξύ των δύο κρατών , προσφέροντάς του φυσικά και τα απαραίτητα δώρα⁶.

¹ Μ. C. C. , ό.π. , Πρέβεζα 15 Νοεμβρίου 1759.

² Για τους πασάδες των Ιωαννίνων βλ. Δ. Σαλαμάγκας , «Ζουλειχά» , σσ. 387-388· Κ. Μέρτζιος , «Πίνακες» , σσ. 449-450 , 540-549· Ι. Θεοχαρίδης , «Οι Διοικητές των Ιωαννίνων» , σσ.161-172.

³ Μ. C. C. , Mss P.D. , b. 629 : Άρτα 29 Ιουλίου , 4 Αυγούστου , 10 Οκτωβρίου 1761.

⁴ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632, χ.α. , 3 Απριλίου 1792.

⁵ Πασάς των Ιωαννίνων από το 1776 ως το 1788. Τον διαδέχτηκε ο γνωστός Αλή Πασάς από το Τεπελένι· βλ. Ι. Θεοχαρίδης , ό.π. , σ. 171.

⁶ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.028 , No 3 , Άρτα 1 Απριλίου 1777 : «A norma dunque, ed imitazione degli altri consoli esseri delle Potenze Amiche, così dovendo ancor io per non aver a scomparire in competenza di loro et in onore sempre e gloria del decoro Pubblico, ho dovuto pur portarmi alla visita dell' accenato Ali Passà, offerendoli un regalo, che accompagnato dalle mancie o sia bonamani fatti a tutti della sua corte accende il tutto alla summa di vinti zechini, quanto mi permisi il mio potere, per la

Σε άλλες περιστάσεις οι βενετικές προξενικές αρχές της Άρτας προσέφεραν τη βοήθειά τους στην επίλυση αστικής φύσεως υποθέσεων , δείχνοντας τη διάθεσή τους να διατηρούν καλές σχέσεις με τους Οθωμανούς της περιοχής. Πιο συγκεκριμένα , το καλοκαίρι του 1766 εγκατέλειψε το σπίτι της στην Άρτα η σύζυγος ενός Οθωμανού υπηκόου , που ανήκε στο ιερατείο της Άρτας , ακολουθώντας έναν λεβέντη (levend) του αρματωλού Γρίβα. Αφού πήρε μαζί της μερικά αργυρά σκεύη και ενδύματα από το σπίτι του συζύγου της , κατέφυγε στην Πρέβεζα. Ο μουσελίμης (müsellim) της περιοχής , με τη συνδρομή του υποπροξένου της Άρτας Ν. Παγκάλου , ζήτησε από τον έκτακτο προβλεπτή της Πρέβεζας τη σύλληψη της γυναίκας , την ανεύρεση των αρπαγέντων αντικειμένων και την παράδοσή της στο σύζυγό της . Απέστειλε μάλιστα για το σκοπό αυτό στην Πρέβεζα έναν Τούρκο , συνοδευόμενο από τον σύζυγο. Τελικά η γυναίκα βρέθηκε και παραδόθηκε στο σύζυγό της¹.

Δεν έλειπαν , όμως , οι περιπτώσεις που οι Τούρκοι ζητούσαν από τις βενετικές αρχές της περιοχής να δείξουν την καλή και φιλική τους διάθεση σε θέματα που αφορούσαν Οθωμανούς υπηκόους. Στα 1706 ο Osman ağa , Τούρκος αξιωματούχος , στον οποίο είχε ανατεθεί η φύλαξη του δυτικού τμήματος της Ρούμελης , έστειλε επιστολή στον γενικό προβλεπτή της θάλασσας Francesco Grimani , όπου τον παρακαλούσε να μεσολαβήσει ώστε να αφεθούν ελεύθεροι Οθωμανοί υπήκοοι που συνελήφθησαν και υπηρετούσαν πλέον ως σκλάβοι στη βενετική γαλέρα Bastarda. Σε ανταπόδοση ο Osman ağa θα μεσολαβούσε ώστε να αφεθούν ελεύθεροι Βενετοί υπήκοοι που συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν στην Άρτα , επειδή δεν πλήρωσαν το χαράτσι². Επίσης την ίδια χρονιά ο İbrahim paşa της Εύβοιας ζήτησε από τον γενικό προβλεπτή της θάλασσας να αφήσει ελεύθερο έναν Οθωμανό υπήκοο από την Άρτα , που συνελήφθη και υπηρετούσε και αυτός ως κωπηλάτης σε βενετική γαλέρα. Ο γενικός προβλεπτής απάντησε στον İbrahim paşa ότι δεν μπορούσε να προβεί σε μια τέτοια ενέργεια , εάν δεν έπαιρνε πρώτα την άδεια της βενετικής Γερουσίας. Υποσχέθηκε , όμως , ότι θα έγραφε επιστολή στη Γερουσία για να διευθετηθεί το ζήτημα³.

qual spesa della presente straordinaria occasione non potendo dispensarmi, ne pur potevo spender meno di detti venti zechini, mentre si afatto il dopio e di più dell' anno passato. Furono grandi l' accoglienze ch' esso mi fece, allorchè andiedi a salutarlo, nel pari tempo non tralasciai io pure di rappresentargli con destreza la buona amista e corrispondenza necessaria praticarsi frà questi confinazioni se per l' uno, che per l' altro dominio».

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 1012 , No 96 , Κέρκυρα 8 Νοεμβρίου 1766.

² A.S.V. , ό.π. , f. 952 , Copie No 7 και No 8 συνημμένες στο έγγραφο No 22 με ημερομηνία 22 Φεβρουαρίου 1706. Για την πληρωμή χαράτσιού από Βενετούς υπηκόους στους Οθωμανούς βλ. το κεφάλαιο «Οι Οθωμανικοί δασμοί» , σσ. 182-194.

³ A.S.V. , ό.π. , 20 Απριλίου 1706.

Τέλος , οι οθωμανικές αρχές της περιοχής , στο πλαίσιο των φιλικών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών , ζητούσαν τη συνδρομή των Βενετών σε θέματα υγείας. Έτσι , όταν ο Αλή πασάς ο Τεπελενλής αντιμετώπισε ένα σοβαρό πρόβλημα υγείας , ζήτησε στο πλαίσιο των φιλικών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών τη βοήθεια Βενετών γιατρών για την αντιμετώπισή του. Από επιστολή του Αλή πασά στον γενικό προβλεπτή της θάλασσας Angelo Memo στα 1792 πληροφορούμαστε ότι ο Αλή πασάς παρακαλούσε τον γενικό προβλεπτή να αποστείλει στα Γιάννενα τον έμπειρο και γνωστό Κερκυραίο γιατρό Λάσκαρη για να τον θεραπεύσει από τους πόνους που είχε στα κόκκαλά του και από το πρήξιμο των ποδιών του , που δεν του επέτρεπαν να περπατήσει. Επειδή , όμως , ο Λάσκαρης δεν μπόρεσε να μεταβεί στα Γιάννενα , ο Αλή πασάς, αφού περιέγραψε λεπτομερώς τα συμπτώματα της ασθένειάς του σε επιστολή του , ζητούσε από τον γιατρό να του υποδείξει ποια φαρμακευτική αγωγή πρέπει να ακολουθήσει για να αντιμετωπίσει το οξύ πρόβλημα υγείας του. Σε περίπτωση μάλιστα που παρίστατο ανάγκη, ο Αλή πασάς ανέφερε ότι θα μετέβαινε ο ίδιος στην Κέρκυρα για να αποθεραπευτεί , παρόλο που η ασθένειά του δεν του επέτρεπε τέτοιου είδους ταξίδια¹.

Οι καλές σχέσεις , πάντως , ανάμεσα στους Οθωμανούς αξιωματούχους της περιοχής και τις βενετικές προξενικές αρχές δημιουργούν πολλές επιφυλάξεις ως προς την ειλικρίνεια και τη σταθερότητά τους. Χαρακτηριστική είναι η φράση του προβλεπτή του στόλου (*Provveditor d' Armata*) Marini στο δόγη της Βενετίας : «*nulla ostante chiaro apparisce non esser da riposare minimamente sulle disposizioni di esso commandante condotte sempre dal proprio interesse*»². Οι προξενικές αρχές είχαν βέβαια συμφέρον να τονίζουν τις καλές σχέσεις τους με την τουρκική διοίκηση της περιοχής. Αυτό αποτελούσε ένα εχέγγυο για τους Βενετούς που εμπορεύονταν στην περιοχή , ότι δηλαδή στην περιοχή της δικαιοδοσίας του προξενείου μπορούσαν να επεκτείνουν με ασφάλεια τον κύκλο των δραστηριοτήτων τους. Από τον όγκο των συναλλαγών, όπως είναι γνωστό , εξαρτιόταν και το ύψος των εσόδων του προξενείου.

Σε σύγκριση με τις επιστολές των προξένων που αναφέρονταν στις καλές σχέσεις με τους Τούρκους , πολύ περισσότερες ήταν εκείνες που έκαναν λόγο για το αντίθετο. Οι διαφορές μάλιστα και οι διενέξεις ανάμεσα στους Βενετούς και στους Τούρκους έφταναν σε τέτοια ένταση μερικές φορές , ώστε έπαιρναν τη μορφή διπλωματικού επεισοδίου και η διευθέτησή τους απαιτούσε την παρέμβαση του γενικού προβλεπτή της

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.048 , 2 Ιανουαρίου 1792· Κ. Μέρτζιος , «Ιστορικά στοιχεία», σσ. 125-126 , 264-265.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 1029 , Κέρκυρα 1 Σεπτεμβρίου 1777.

θάλασσας , αλλά και του ίδιου του βαΐλου στην Κωνσταντινούπολη. Το βενετικό εμπόριο απαγορευμένων προς εξαγωγή ειδών (ξυλεία , σιτάρι) , θέματα ετεροδικίας (εκδίκηση από τις τοπικές τουρκικές αρχές ποινικών και αστικών υποθέσεων που αφορούσαν Βενετούς υπηκόους) , η παραβίαση του προξενικού ασύλου και η καταπάτηση των δικαιωμάτων του Βενετού προξένου και των προστατευομένων , η απαίτηση καταβολής αυξημένων τελωνειακών δασμών και η επιβολή νέων φόρων , η αλίευση από Βενετούς υπηκόους στα οθωμανικά ιχθυοτροφεία του Αμβρακικού κόλπου , το άσυλο που έδιναν οι βενετικές αρχές της Πρέβεζας και της Λευκάδας σε οικογένειες Οθωμανών υπηκόων που κατέφευγαν εκεί για να αποφύγουν την πληρωμή των δυσβάσταχτων οθωμανικών δασμών και τέλος θέματα αμφισβήτησης και παραβίασης των συνόρων μεταξύ των δύο κρατών στην περιοχή ήταν οι βασικότεροι λόγοι που δημιουργούσαν οξύτητα στις βενετο-τουρκικές σχέσεις στην περιοχή του προξενείου της Άρτας. Όλοι αυτοί οι παράγοντες που οδηγούσαν σε τριβές τις δύο πλευρές βρίσκονταν σε ύφεση όταν στην περιοχή λάμβαναν χώρα τοπικά κινήματα , όταν οι Τούρκοι εμπλέκονταν σε πολέμους ή όταν είχαμε επιδρομές στην περιοχή Τουρκαλβανών¹.

Προβλήματα δημιουργούσαν οι τουρκικές αρχές της Άρτας στους Βενετούς που εκμεταλλεύονταν τα δάση της περιοχής. Η εκμετάλλευση των δασών της περιοχής από τους Βενετούς μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο ύστερα από έγκριση της Πύλης και συγκατάθεση των τοπικών οθωμανικών αρχών , καθώς η ξυλεία υπαγόταν στα «απαγορευμένα προς εξαγωγή είδη» , επειδή ήταν υλικό χρήσιμο για την πολεμική προπαρασκευή των Τούρκων , ιδίως στη ναυπήγηση. Αν και η άδεια της Πύλης δε φαινόταν εκ πρώτης όψεως ακατόρθωτη , χάρη στις ενέργειες του βαΐλου , οι δυσκολίες ανέκυπταν κυρίως από την εξασφάλιση της έγκρισης των τοπικών διοικητών. Οι συχνές αλλαγές στο αξίωμα του βοεβόδα της Άρτας δεν παρείχαν στους Βενετούς την εξασφάλιση μιας σταθερής και φιλικής σχέσης με τους τοπικούς διοικητές. Είναι γνωστό ότι οι βοεβόδες άλλαζαν εύκολα τις διαθέσεις τους απέναντι στους Ευρωπαίους ανάλογα με τα δικά τους συμφέροντα. Έτσι , ως το 1730 οι βοεβόδες της Άρτας ευνοούσαν την υλοτομία από τους Βενετούς στην περιοχή. Ο ερχομός , όμως , νέου βοεβόδα στην Άρτα εκείνη την περίοδο άλλαξε τις διαθέσεις των Τούρκων έναντι των Βενετών. Ο νέος βοεβόδας έδειξε φιλογαλλική στάση , κάλυψε το γαλλικό λαθροξυλεμπόριο , διευκόλυνε τη γαλλική υλοτομία στην περιοχή , παρά τις απαγορευτικές διαταγές της Πύλης , και έθεσε στο περιθώριο τους Βενετούς. Έτσι οι Βενετοί στερημένοι από την εύνοια του Τούρκου διοικητή δοκίμασαν στο εμπόριό τους τις αρνητικές συνέπειες από την απαγόρευση των εξαγωγών. Οι διαθέσεις , όμως , των

¹ Βλ. περισσότερα στο κεφάλαιο «Αρνητικοί παράγοντες» , σσ. 163-207.

Τούρκων δεν υπήρξαν εξίσου ευνοϊκές για τους Γάλλους και στα επόμενα χρόνια¹.

Δείγμα αποτρόπαιης και απάνθρωπης μεταχείρισης που τύχαιναν συνήθως Βενετοί υπήκοοι από τις τουρκικές αρχές αποτελεί ένα επεισόδιο του 1778. Συγκεκριμένα πέντε Βενετοί υπήκοοι από τη Ζάκυνθο , που εργάζονταν ως καλλιεργητές στα αγροκτήματα της πεδιάδας της Άρτας , δολοφόνησαν μια γυναίκα μέσα στο σπίτι της στην περιοχή της Άρτας και αποπειράθηκαν να διαφύγουν κατόπιν για την Πρέβεζα. Οι πέντε Βενετοί υπήκοοι συνελήφθησαν στο λιμάνι της Σαλαώρας από ανθρώπους του βοεβόδα της Άρτας Mustafa bey , τη στιγμή που προσπαθούσαν να διαφύγουν στην Πρέβεζα , και οδηγήθηκαν στις φυλακές της Άρτας , όπου υπέστησαν σκληρά βασανιστήρια². Οι επίμονες προσπάθειες του υποπροξένου Φ. Παγκάλου να παραδοθούν οι Βενετοί υπήκοοι στον ίδιο , ώστε να δικαστούν από τις βενετικές αρχές , δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα. Λίγες ημέρες μετά την σύλληψη , ο ένας από τους συλληφθέντες Βενετούς υπηκόους , που ονομαζόταν Αναστάσιος Φεραντούρος (Anastasi Feradurro) , πέθανε στη φυλακή , ενώ τους άλλους τέσσερις οι άνδρες του βοεβόδα τους μετέφεραν και τους άφησαν στην είσοδο του βενετικού προξενείου ημιθανείς και αιμόφυρτους για παραδειγματισμό³. Οι εκ νέου διαμαρτυρίες του

¹ Βλ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* τ. 1 , σ. 401· Ε. Γιαννακοπούλου , *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη δυτική Ελλάδα* , σσ. 86-96.

² A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 235 II , 20 Ιανουαρίου 1778 : «Sia dunque all' inchinato lume di vostra eccellenza che nel giorno susseguente furono fermati dai Leventi di detto voivoda nel porto di Salagora di sua giurisdizione , e condotti strassinandoli barbaramente , e frastandoli vergognosamente , nel modo , che tutto il popolo di questa città , sia uomini , che done e ragazzi li battevano si barbaramente in tutte le strate sino che sono stati condotti all' obbidienza di detto voivoda...che senza frà poner minimo momento li fece bastonare tutti cinque si barbaramente senza pieta , in modo che è rimasti più in stato di morte , che vivi , e poi li hà messo fra cepi tutti cinque con le cattene in collo e a piede , castigandoli e marturigiati con altre maniere in peggione». Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 4 , σσ. 394(836) -395(837).

³ A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227 , Άρτα 29 Ιανουαρίου 1778 : «In oggi poi vengo a partecipar di nuovo agl' inchinato lume di vostra eccellenza che alli 24 pur spirante è morto danato senza confessione e senza comunione nel prigione di detto voivoda un delli noti cinque suddito il nominato Anastasi Feradurro di quodam Francesco ed un altro de quali nominato Anastasi Pavielos è morimondo ed altri tre è infelicissimo stato , che sarebbe meglio , che fosse ancor loro morti per non penare sopra in questo modo. Sicchè per non atediare troppo la cospiqua maturita e riflessi di Vostra Eccellenza , le sia noto , che in questa matina alle ore quattordecì , senza essere la mia persona avvertita , comparsero molte persone di questo luogo alla porta di questa casa consolare e portarono li quattro infelicissimi sudditi cioe il morimondo et altri trè che e in piu templorabile et infelicissimo stato e li posero senza darmi parte alcuna alla mia porta , come se fossero quattro sacchi di paglia». Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 4 , σσ. 395(837)-396(838).

υποπροξένου Φ. Παγκάλου στον βοεβόδα για την απαράδεκτη αυτή ενέργειά του να βασανίσει και να ευτελίσει με αυτόν τον απεχθή τρόπο υπηκόους της Γαληνότατης Δημοκρατίας, χωρίς καν να οδηγηθούν σε δίκη και κατά παράβαση πάντοτε των συνθηκών που διείπαν τις σχέσεις των δύο κρατών, αντιμετωπίστηκαν μάλλον με ειρωνεία από τον Τούρκο αξιωματούχο.

Το παραπάνω επεισόδιο δίνει αφορμή να γίνει αναφορά και στο θέμα της ετεροδικίας¹, που όπως φαίνεται δημιουργούσε ένταση στις σχέσεις Βενετών και Οθωμανών. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται σε επιστολές των υποπροξένων Νικολάου Παγκάλου και Γεράσιμου Βρυώνη Βενετοί υπήκοοι που υπέπιπταν σε αξιόποινες πράξεις σε βάρος Οθωμανών υπηκόων έπρεπε, εάν συλλαμβάνονταν σε μέρος της τουρκικής επικράτειας, να παραδίδονταν στον Βενετό πρόξενο και αυτός να τους οδηγούσε για να δικαστούν ενώπιον των βενετικών δικαστικών αρχών. Οι Βενετοί υποπρόξενοι επικαλούνταν το προνόμιο της ετεροδικίας βασιζόμενοι κυρίως στο άρθρο 16 της συνθήκης του Passarowitz, αλλά και σε φερμάνια της Πύλης που εκδίδονταν κατά καιρούς και αναφέρονταν στο προνόμιο αυτό². Η ασάφεια, όμως, του άρθρου 16

¹ Για την ετεροδικία βλ. περισσότερα Κ. Κεραμεύς, *Αστικό δικονομικό δίκαιο I*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 133-135.

² A.S.V., Archivio del Bailo a Costantinopoli, b. 235 II, 20 Ιανουαρίου 1778: «Sicchè la matina suseguente alle ore 16, hò credutto al mio dovere mi portai da detto voivoda cui li feci intendere chiaramente, che se verano fermatti, o dal suo Stato, o dal Stato del Serenissimo Principe i colpevoli del gravoso delitto, abbi da praticare a norma delli articoli delle sacre capitolazioni, cioè severano essere fermati in Stato Ottomano di sua giurisdizione, debba asservare, e praticare li capitoli di quanto prescribe nel barato, e nelli firmani del suo sovrano, come apunto osserverà l'inchinata virtù di Vostra Eccellenza, che inoltre di quanto si trova espressamente nel barato, che tante persone suddite del delitto, che robbe, atreci, et altro sia da giudici mussulmani consegnati al console Veneto spedir il tutto al Publico, cioè si trova un' altro capitolo diecasimo compresso alle sacre capitolazioni di pace, cioè come segue

Capitolo No 16

Seguendo nelli confini contese ed inimicizie [...] d'omicidi o altra sorte di differenze, all'orra s'abbia coll'intelligenza delli comandanti di quel confine a decidere sopra luogo per giustizia con rettitudine oviando li motivi di quel si sia sorta di contese, affinché non sia [...] passino reclami all'Eccelssa Porta, ed' alli signori Veneziani, applicando la possibile diligenza di decidere la causa sopra luogo, sicche non si possa portare alcun disturbo alle parti, ed' in casi che non si potessero in qualche maniera accordare sopra luogo le differenze, allora s'abbia con tutta integrità a portare le relazioni». Επίσης ο υποπρόξενος Ν. Πάγκαλος σε άλλη επιστολή του (A.S.V., ό.π., b. 227, Άρτα 29 Ιανουαρίου 1778) ανέφερε: «Io subito ho creduto al mio indispensabile dovere e mi portai in persona da detto voivoda...repplicandoli con viva voce che dovevi prima ambi due esaminarli senza tiranegiarli e poi spedirli alla carica Eccellentissima da mar come prescrivono li articoli delle sacre capitolazioni e non far giustizia colle sue mani». Πρβ. Κ. Μέρτζιος, «Άρτα», *Σκουφάς*, τ. 4, σσ. 394(836)-396(838) και 402(844).

της συνθήκης του Passarowitz ως προς το θέμα της ετεροδικίας , αλλά και η μελέτη γενικότερα της προξενικής αλληλογραφίας , όπου δεν αναφέρονται περιπτώσεις παράδοσης από τις οθωμανικές αρχές Βενετών υπόδικων για να δικαστούν από βενετικά δικαστήρια , συντείνουν ώστε να ισχυριστούμε ότι το προνόμιο της ετεροδικίας πιθανόν δεν ήταν κατοχυρωμένο. Στην άποψη αυτή συνηγορούν και τα άρθρα των γαλλικών διομολογήσεων , που ήταν παρόμοια με άρθρα διομολογήσεων που συνήφθησαν μεταξύ της Πύλης και άλλων ευρωπαϊκών κρατών , και σύμφωνα με τα οποία «εις υποθέσεις αστικές μεταξύ Γάλλου ή προστατευομένου και ιθαγενούς αρμόδιος να δικάση ήταν ο καδής. Στα ποινικά αδικήματα , αν το θύμα ήταν ιθαγενής και ο ένοχος Γάλλος ή προστατευόμενος αρμόδια να δικάσουν ήταν τα ιθαγενή δικαστήρια. Έπρεπε όμως να παρίσταται αντιπρόσωπος Γάλλος (διερμηνεύς ή άλλος). Ο πρέσβυς και οι πρόξενοι ήσαν αρμόδιοι να δικάσουν μόνον εις υποθέσεις μεταξύ Γάλλων ή προστατευομένων και ξένων ανηκόντων εις έθνος χριστιανικόν»¹. Οι προξενικές αρχές της Άρτας επικαλούμενες το άρθρο 16 της συνθήκης του Passarowitz , αλλά και άρθρα άλλων συμφωνιών , τα οποία ερμήνευαν , όμως , από τη δική τους σκοπιά , προσπαθούσαν πιθανόν να επηρεάσουν την πολιτική και τις διαθέσεις των οθωμανικών αρχών της περιοχής , ώστε να δοθούν αποτελεσματικές και συμφέρουσες λύσεις σε υποθέσεις που αφορούσαν Βενετούς υπηκόους. Είναι γνωστό πάντως ότι στην Τουρκία οι λύσεις στα προβλήματα των Βενετών υπηκόων πολύ λίγο βασίζονταν στα άρθρα των συνθηκών κυρίως βασίζονταν στην προσωπική επικοινωνία και φιλική σχέση του εκάστοτε προξένου της Βενετίας με τον Οθωμανό διοικητή της περιοχής και στο παντοδύναμο φιλοδώρημα.

Πολλές φορές το άσυλο της προξενικής κατοικίας παραβιαζόταν από τους Τούρκους , που μάλιστα προέβαιναν σε συλλήψεις Βενετών υπηκόων ή και ανθρώπων του υπαλληλικού προσωπικού². Συγκεκριμένα στα 1787 ο υποπρόξενος Γ. Βρυώνης διαμαρτυρήθηκε εντονότατα στον βοεβόδα της Άρτας , επειδή ένας στρατιώτης του εισέβαλε με τη βία στην προξενική κατοικία για να συλλάβει έναν Βενετό υπήκοο που είχε καταφύγει εκεί , παραβιάζοντας το άσυλο του βενετικού προξενείου. Στην προσπάθειά του ο υποπρόξενος να υπερασπισθεί τον Βενετό υπήκοο δέχθηκε , όπως αναφέρει , σωρεία απειλών και ύβρεων κατά του προσώπου του , χωρίς ο Τούρκος να σεβαστεί καθόλου το προξενικό του αξίωμα. Οι παραστάσεις μάλιστα του υποπροξένου στον ίδιον το βοεβόδα δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα. Ταυτόχρονα ο Γ. Βρυώνης γνωστοποίησε με επιστολή του τα γεγονότα στον βάιλο της

¹ Βλ. Π. Κοντογιάννης , «Οι Προστατευόμενοι» , *Αθηνά* , τ. 29 , σσ. 24-25.

² Σύμφωνα με το άρθρο 14 της συνθήκης του Passarowitz το άσυλο των βενετικών προξενείων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν απαραβίαστο , βλ. Δ. Χατζόπουλος, *Ο τελευταίος Βενετο-Οθωμανικός πόλεμος 1714-1718* , σσ. 465-466.

Κωνσταντινούπολης , επισυνάπτοντας σ' αυτή υπογεγραμμένο , από κοινού , έγγραφο του Γάλλου και Ρώσου προξένου της Άρτας , που πιστοποιούσαν τα συμβάντα. Παρακαλούσε τέλος το βάλιο να διαμαρτυρηθεί στο σουλτάνο , καθώς δεν μπορούσε να ασκήσει ελεύθερα τα προξενικά του καθήκοντα εξαιτίας της απροκάλυπτης , αυθαίρετης και προκλητικής αντιμετώπισής του από τις τουρκικές αρχές της Άρτας¹. Παρόμοια παραβίαση του ασύλου είχε δεχτεί , επίσης , στα 1778 και ο υποπρόξενος Φ. Πάγκαλος , όταν ο βοεβόδας της Άρτας Mustafa bey έστειλε στην οικία του υποπροξένου έναν Αλβανό της φρουράς του και συνέλαβε τον υπηρέτη του , τον οποίον και φυλάκισε. Η πράξη αυτή οφειλόταν στη ρήξη που είχε επέλθει μεταξύ του υποπροξένου και του βοεβόδα της Άρτας , λόγω της απαίτησης του Τούρκου διοικητή να πληρώνουν οι Βενετοί υπήκοοι υψηλούς τελωνειακούς δασμούς².

Την ίδια χρονιά (1778) ο υποπροξένος Φ. Πάγκαλος αντιμετώπισε την προσβλητική αντιμετώπιση των τουρκικών αρχών της Άρτας , στην προσπάθειά του να διευθετήσει διαφορά , που ανέκυψε μεταξύ ενός καπετάνιου βενετικού πλοίου και τριών Τούρκων εμπόρων. Πιο συγκεκριμένα ο Δαλματός (Schiavon) πλοίαρχος Cosmo Buratovich μετέφερε στην Άρτα από την Τρίπολη της Αφρικής τρεις Τούρκους με τα εμπορεύματά τους. Όταν αγκυροβόλησε στη Σαλαώρα και ξεφόρτωσε το εμπόρευμα , οι τρεις Τούρκοι πήγαν στον καδή της Άρτας καταγγέλλοντας τον καπετάνιο του βενετικού πλοίου ότι κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους κακομεταχειρίστηκε , τους εξύβρισε προσβάλλοντας το θρήσκευμά τους και ότι τέλος τους έκλεψε εμπορεύματα αξίας 200 πιάστρων. Επειδή , όμως , ο καπετάνιος είχε διαφύγει στην Πρέβεζα , ο καδής της Άρτας ζήτησε από τον υποπρόξενο Φ. Πάγκαλο να αποζημιώσει ο ίδιος τους Τούρκους εμπόρους για τα εμπορεύματα που είχαν κλαπεί. Απειλήσε μάλιστα τον υποπρόξενο ότι , εάν δεν αποζημιώνε ο ίδιος τους εμπόρους , θα τον συνελάμβανε και θα τον φυλάκιζε. Ο Φ. Πάγκαλος αντέδρασε σ' αυτές τις απειλές τονίζοντας στον καδή ότι ένας πρόξενος δεν ήταν δυνατόν να συλληφθεί , καθώς ήταν προστατευόμενο άτομο , ούτε θα μπορούσε να είναι υπεύθυνος για

¹ A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 235 , Άρτα 18 Νοεμβρίου 1787 : «Le carceri di questo abusivo comandante Omer Bei artignoto sentono continuamente i gemiti degl' imprigionati sudditi Veneti e le mie rimostranze , le mie voci dispiaceri soltanto a me procacciano , niun solievo agli oppressi. Per sino nelle interne porte della mia abitazione fu uno di questi miseri in seguito a le mie rappresentazioni verso il Turco ch' era per aggredirlo meritavano delle minaccie contro la stessa mia persona ». Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 4 , σσ. 401(843)-402(844).

² Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 4 , σσ. 398(840)-399(841).

τις άνομες πράξεις ομοεθνών του¹. Για να μην οξύνει , όμως , τα πράγματα και για να αποφευχθούν έντονες αντιδράσεις , προτίμησε να αποζημιώσει ο ίδιος τους εμπόρους , καθώς καθήκον ενός προξένου ήταν η εξομάλυνση τέτοιων έκρυθμων καταστάσεων².

Σοβαρότατο ήταν το επεισόδιο που σημειώθηκε στα 1767 , κατά τη διάρκεια του οποίου απειλήθηκε πολλές φορές η ζωή του υποπροξένου Ν. Παγκάλου. Η όλη υπόθεση ξεκίνησε από δύο Οθωμανούς υπηκόους , που ονομάζονταν Πάνος Μπιτσίνος (ή Κλεφτοπάνος) και Στασινός. Αυτοί στα 1766 ληστεύθηκαν και κακοποιήθηκαν από Ξηρομερίτες κλέφτες , υπηκόους του σουλτάνου , άνδρες του κακοποιού Χριστάκη, όταν επέβαιναν σε ένα καράβι κοντά στις Εχινάδες νήσους. Επειδή δεν είχαν , όμως καμιά ελπίδα να αποζημιωθούν από αυτούς τους κλέφτες , σκέφτηκαν να ενοχοποιήσουν κάποιους Βενετούς υπηκόους από την Ιθάκη και να ζητήσουν κατόπιν την υποστήριξη των τουρκικών αρχών. Ο Μπιτσίνος ετοίμασε , λοιπόν , τη σκευωρία λαμβάνοντας από τον καπετάνιο του καραβιού ένα έγγραφο που πιστοποιούσε αυτά τα γεγονότα και ότι δράστες ήταν Βενετοί υπήκοοι. Αυτό το έγγραφο ο Μπιτσίνος το απέστειλε , μεταξύ των άλλων , στο βοεβόδα της Άρτας και στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας ζητώντας από τον τελευταίο αποζημίωση για τα εμπορεύματα που τους εκλάπησαν και την παραδειγματική τιμωρία των ενόχων. Στην υπόθεση αναμείχθηκε και ο υποπρόξενος της Άρτας Ν. Πάγκαλος , καθώς οι τουρκικές αρχές της Άρτας ανέλαβαν τη διαλεύκανση της υπόθεσης. Ο Ν. Πάγκαλος αρνήθηκε να αποζημιώσει τον Μπιτσίνο ισχυριζόμενος ότι οι Βενετοί υπήκοοι της Ιθάκης αρνούνταν τις κατηγορίες , καθώς υποστήριζαν ότι όλα αυτά ήταν μια πολύ καλά οργανωμένη σκευωρία εναντίον τους για να αποζημιωθούν έτσι οι δύο Οθωμανοί υπήκοοι για τα κλαπέντα εμπορεύματά τους. Επειδή οι Μπιτσίνος και Στασινός δεν ικανοποιήθηκαν στο αίτημά τους , απευθύνθηκαν στην Υψηλή Πύλη γνωστοποιώντας της τα συμβάντα και ελπίζοντας στην παρέμβασή της. Πράγματι , η Υψηλή Πύλη μετά την επιστολή των δύο Οθωμανών υπηκόων εξέδωσε φερμάνι σύμφωνα με το οποίο ο πασάς των Ιωαννίνων, ο καδής και ο βοεβόδας της Άρτας όφειλαν να προβούν στις δέουσες εκείνες ενέργειες που θα ικανοποιούσαν τους δύο Οθωμανούς υπηκόους. Ο σουλτάνος απέστειλε μάλιστα για την καλύτερη διευθέτηση της

¹ Σύμφωνα με το άρθρο 11 της συνθήκης του Passarowitz (1718) «αν κάποιος Βενετός υπήκοος δημιουργούσε χρέη ή άλλο είδος χρηματικής υποχρέωσης στο Οθωμανικό κράτος και ως ένοχος εξαφανιστεί , δε θα συλληφθεί αντ' αυτού άλλος αθώος και δε θα ενοχοποιηθούν αντ' αυτού οι Βενετοί» , βλ. Δ. Χατζόπουλος , *Ο τελευταίος Βενετο-Οθωμανικός πόλεμος 1714-1718* , σ. 463.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 8 , 15 και 26 Μαΐου 1778.

υπόθεσης στην Άρτα έναν δικό του αξιωματούχο , τον Μεχμέτ αγά Σαλαχώρ (Mehmed ağa Şalāhor). Ο συγκεκριμένος αξιωματούχος , που ήταν ένα σκληρό και αδίστακτο άτομο , όπως περιγράφεται στα αρχιεικά έγγραφα , με την άφιξή του στην Άρτα ήρθε σε έντονη ρήξη με τον υποπρόξενο της Άρτας Ν. Πάγκαλο , αλλά και με τις βενετικές αρχές της Πρέβεζας και της Λευκάδας. Στις επαφές που είχε με τον υποπρόξενο Ν. Πάγκαλο ζήτησε το υπερβολικό ποσό των 9.000 πιαστρών για αποζημίωση των δύο Οθωμανών υπηκόων , ενώ σε διαφορετική περίπτωση απαίτησε να εμφανισθούν οι ένοχοι ενώπιον του καδή για να δικαστούν. Ο συγκεκριμένος Τούρκος αξιωματούχος εκμεταλλευόμενος τις περιστάσεις κατηγόρησε ακόμη τους Βενετούς ότι ασχολούνταν παράνομα με την υλοτομία ναυπηγικής , κυρίως , ξυλείας στα δάση που βρίσκονταν σε οθωμανικά εδάφη της Άρτας και ότι στις βενετικές κτήσεις της Πάργας , της Πρέβεζας και της Βόνιτσας παρεχόταν άσυλο σε κακοποιούς που λυμαίνονταν περιοχές της οθωμανικής επικράτειας. Τέλος , κατηγόρησε Βενετούς υπηκόους ότι ανακάλυψαν στην περιοχή της Άρτας ένα θησαυρό από χρυσά φλουριά , που , αν και βρέθηκε σε οθωμανικό έδαφος , δεν παραδόθηκε στις αρμόδιες οθωμανικές αρχές. Η άρνηση των Βενετών να ικανοποιήσουν τα αιτήματα και τις οικονομικές απαιτήσεις του Μεχμέτ αγά Σαλαχώρ , που αποσκοπούσε προφανώς και σε ίδιον όφελος , δημιούργησε μιαν έκρυθμη κατάσταση στην Άρτα. Ο Μεχμέτ αγά Σαλαχώρ , για να εκδικηθεί τους Βενετούς , αποπειράθηκε να συλλάβει και να κακοποιήσει με τους στρατιώτες του όσους Βενετούς διέμεναν στην Άρτα , ενώ στράφηκε και εναντίον του ίδιου του υποπροξένου Ν. Παγκάλου , τον οποίο συνέλαβε δύο φορές με δόλιο τρόπο. Τη δεύτερη φορά μάλιστα απειλήθηκε άμεσα η ζωή του υποπροξένου , που σώθηκε χάρη στην έγκαιρη επέμβαση των τουρκικών αρχών της Άρτας , αλλά και του Γάλλου προξένου¹. Οι ανάρμοστες

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.014 , Άρτα 2 Σεπτεμβρίου 1767 , όπου αναφέρεται παραστατικότερα η σκηνή της σύλληψης και της κακομεταχείρισης του υποπροξένου από τον Τούρκο αξιωματούχο: «E dopo essersi stato in aguato per due giorni , gli sorti finalmente in acconcio l' adempimento dell' iniquo suo disegno , perche nell' atto ch' io stava per uscire dalla casa del signor Console Raguseo in compagnia del mercante , e cancellier del signor Console di Francia , violentemente fui rapito dalla di lui armata gente, e qual malfattore a viva forza condoto inanzi di lui in casa sua. Ivi appena giunto mi si presenta d' inanzi un di lui bostangi a guisa di un cane arabiato, e mi assalisce possedendo il Salagori, con un bastone, ma io andai esente da colpo, cadendo sopra chi per liberamente vi si frapose. Infuriato vieppiù il manigoldo sfadeva la sciabla per ferirmi ma indarno, esendogli anco questa tolta via; risolutissimo ciò non ostante di ammazzarmi, cava dalla cintola la pistola e già stava per scocarmela in petto, dal colpo della quale sarei stato crudelmente ucciso, se alcuni Greci sul fatto presenti non gl' el avessero levata di mano. Dopo si stano , e crudele attentato infuriandossi vieppiù il Salagori con vilipendi contro l' onestà mia , comandò che mi rinserassero in una camera , e mi custodissero rigorosamente con

ενέργειες του Μεχμέτ αγά Σαλαχώρ προκάλεσαν διπλωματικό επεισόδιο, στο οποίο αναμείχθηκαν όλες οι βενετικές και τουρκικές αρχές της περιοχής, αλλά και ο βάιλος της Κωνσταντινούπολης μαζί με ανώτερους αξιωματούχους της Υψηλής Πύλης. Τελικά μετά μακρά περίοδο διαπραγματεύσεων, η όλη υπόθεση έκλεισε, αφού δόθηκαν στον Σαλαχώρ 550 τσεκίνια, δηλαδή 2.200 πιάστρες, από τις 9.000 που ζητούσε αρχικά¹. Ο ίδιος ο υποπρόξενος Ν. Πάγκαλος, τρομοκρατημένος από τη βάνουση αυτή συμπεριφορά του Τούρκου αξιωματούχου, που παρ' ολίγο να του στοιχίσει την ίδια του τη ζωή, αποσύρθηκε για ένα χρονικό διάστημα στην Πρέβεζα, όπου ένιωθε μεγαλύτερη ασφάλεια.

Η εκδικητική στάση ήταν μια συνήθης τακτική των τουρκικών αρχών της Άρτας για να πιέσουν τις προξενικές αρχές στην ικανοποίηση των αιτημάτων τους. Στα 1769, όταν κακοποιοί (κατά την άποψη των Τούρκων βενετικής υπηκοότητας) συνέλαβαν έναν Οθωμανό υπήκοο από την πεδιάδα της Άρτας και τον οδήγησαν στην Πάργα, οι τουρκικές αρχές της Άρτας απαίτησαν από τον υποπρόξενο Ν. Πάγκαλο να μεσολαβήσει για την άμεση απελευθέρωση του Οθωμανού υπηκόου. Σε διαφορετική περίπτωση θα μεταχειρίζονταν βία, όχι μόνο ενάντια στους Βενετούς υπηκόους που εμπορευόνταν στην περιοχή της Άρτας, αλλά και ενάντια στον ίδιο τον υποπρόξενο, τον οποίον απείλησαν με φυλάκιση. Οι τουρκικές αρχές μάλιστα προέβησαν εκδικητικά και στη σύλληψη του Χριστόδουλου Βασιλά, Βενετού υπηκόου από την Πάργα, που εμπορευόταν στην περιοχή, τονίζοντας ότι η απελευθέρωσή του θα γινόταν μόνο στην περίπτωση που απελευθερωνόταν και ο Οθωμανός υπήκοος από τις βενετικές αρχές της Πάργας. Ο Ν. Πάγκαλος, εξαιτίας της προσβλητικής και απειλητικής συμπεριφοράς των τουρκικών αρχών

continua sentinella...urla schimazza ed ordina trovarsi presto delle vetture, e con non moi poco ramarico costretto fui di sentire le nefande, ed inaudite imprecazioni, e fascio scagliate contro il venerato nome di V.E. e contro quello dell' istessa Serenissima Reppubblica. Di più mi fù spedita da mie la cena, e somministrato lo stramazzo ma il tirano gusto anche picciol sollievo inibisce intridurmivisi, et io solo in mezzo a tanti nemici, che oltre tante ingiurie si sono avanzati sino ad involarmi quel poco di soldo che mi si trovava in borsa, passai quella note con la pena di veder così violamente vilipeso il nome Publicco nella persona mia e col pericolo continuo di perdere proditoriamente la vita della quale sarebbe stato seguito il totale sacrificio se il Mustafà Agà, Capitan della fortezza non fosse stato persuaso di rimanere meco per tutta quella note».

¹ A.S.V., P.T.M., f. 1.013 No 135, Κέρκυρα 31 Ιουλίου 1767 - f. 1014, No 5, Κέρκυρα 22 Αυγούστου 1767 - No 12, 11 Σεπτεμβρίου 1767, Copia 2 Σεπτεμβρίου 1767, Άρτα 2 Ιανουαρίου 1767, Πρέβεζα 29 Ιανουαρίου 1767, No 25, Κέρκυρα 3 Φεβρουαρίου 1768, No 26 Κέρκυρα 11 Φεβρουαρίου 1767, No 31 Κέρκυρα 13 Μαρτίου 1768, Άρτα 8 Απριλίου 1768, Copia No 4, 10 Απριλίου 1768, Copia No 3, 24 Απριλίου 1768 συνημμένη στο έγγραφο No 37. Πρβ. Κ. Μέρτζιος, «Άρτα», Σκουφάς, τ. 3 σσ. 415-417 και τ. 4, σσ. 217(659)-223(655).

απέναντι στο πρόσωπό του , έστειλε επιστολή στον γενικό προβλεπτή της θάλασσας Andrea Donà ζητώντας του να διαμαρτυρηθεί στην Πύλη για τις ενέργειες των τουρκικών αρχών , που προσέβαλλαν το προξενικό αξίωμα και υπονόμευαν τις καλές σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών¹. Στη συνέχεια ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας A. Donà απέστειλε επιστολή στις τουρκικές αρχές , στην οποία τόνιζε ότι θα προβεί στις δέουσες ενέργειες για την απελευθέρωση του Οθωμανού υπηκόου , που συνελήφθη σύμφωνα με πληροφορίες του όχι από κατοίκους της Πάργας, αλλά από κακοποιούς του Μαργαριτίου , και ήταν φυλακισμένος σε κάποιες αποθήκες έξω από το κάστρο της Πάργας. Τόνιζε επίσης ότι η προσβολή του προξενικού αξιώματος αντίκειται στις συνθήκες που είχαν συναφθεί μεταξύ των δύο κρατών και ότι , εάν οι τουρκικές αρχές συνέχιζαν την ανάρμοστη συμπεριφορά εναντίον του προξένου , θα αναγκαζόταν να τον αποσύρει από την Άρτα και να απαγορεύσει στους Βενετούς υπηκόους να εμπορεύονται στην περιοχή , με όλες τις οικονομικές συνέπειες που θα συνεπαγόταν για τους Τούρκους μια τέτοια απαγόρευση².

Άλλα επεισόδια μεταξύ Βενετών και Τούρκων στην περιοχή του προξενείου της Άρτας προέρχονταν από την άτεγκτη στάση των Τούρκων στο θέμα της είσπραξης των φόρων. Οι Τούρκοι πολλές φορές συνελάμβαναν και φυλάκιζαν Βενετούς υπηκόους που εμπορεύονταν στην περιοχή , με την κατηγορία ότι δεν πλήρωναν τους αναλογούντες φόρους στις οθωμανικές αρχές. Τα έντονα διαβήματα των προξενικών αρχών της Άρτας για τις συλλήψεις αυτές , που γίνονταν κατά παράβαση των συνθηκών που είχαν υπογραφεί μεταξύ των δύο κρατών³ , αλλά και οι διαμαρτυρίες τους για τη σκληρή στάση απέναντι στους Βενετούς των Τούρκων φοροεισπρακτόρων , που απαιτούσαν συνήθως μεγαλύτερα ποσά από τα συμφωνηθέντα , δεν απέδιδαν ουσιαστικά αποτελέσματα.

¹ A.S.V. , P.T.M. , f . 1017 , No 2 , 20 Αυγούστου 1769 : «Dopo tante difficoltà mi fù concessa con sdegno per altro isolito de' voivoda , i quali persuasi dall' inopia sua di licenziarlo , non ebbero alcun riguardo di profferire delle parole ingiuriose verso la mia persona , minacciando con giuramento di mettermi assolutamente in catena , quando dagli abitanti di Parga non venisse per ordine di V.E. ricuperato lo schiavo. Ad un Ministro , che risiede per capitolazione nelle scale ottomane per diffendere le ragioni de' sudditi , non è questo il modo di procedere de' comandanti , nè il console hà da essere responsabile de' mali , che succedono in ambe le parti ; eppure questi barbari la intendono in viceversa , e sono capaci di comettere ogni passo violente , come giornalmente si vede da tanti esempi ».

² A.S.V. , P.T.M. , f . 1017 , No 4 , 28 Αυγούστου 1769 : « Le Figure Consolari...esigger devono quella considerazione , ed immunità , ch' è dovuto al privilegio del carattere , ovunque rispettato da principi , e niente meno dalla nobilissima imperial intenzione dello stesso sultan ».

³ Βλ. άρθρο 25 της συνθήκης του Passarowitz (1718) , Δ. Χατζόπουλος, *Ο τελευταίος Βενετο-Οθωμανικός πόλεμος 1714-1718* , σσ. 478-480.

Στα 1760 ο υποπρόξενος Marin De Luna σε επιστολή του στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας ανέφερε ότι Βενετοί υπήκοοι από τη Λευκάδα , την Κεφαλονιά , τους Παξούς και άλλες βενετικές κτήσεις , οι οποίοι εμπορεύονταν στην Άρτα , απέστειλαν τις διαμαρτυρίες τους καθημερινά για τους εκβιασμούς και τις αυθαιρεσίες που υφίσταντο από τους Τούρκους φοροεισπράκτορες. Ανέφερε επίσης ότι ένας Βενετός υπήκοος από την Πρέβεζα , ονόματι Αναστάσιος Κούσης , που εργαζόταν ως γραμματέας στο ιχθυοτροφείο Μάζωμα είχε συλληφθεί από το βοεβόδα της Άρτας και φυλακίστηκε , χωρίς να υπάρχει συγκεκριμένη κατηγορία. Ο υποπρόξενος Marin De Luna προσπάθησε να τον απελευθερώσει , παρουσιαζόμενος ο ίδιος στο βοεβόδα , αλλά ο Τούρκος αξιωματούχος τού απάντησε ότι προέβη σε αυτή την ενέργεια εναντίον Βενετού υπηκόου , επειδή περίπου 700 Οθωμανοί υπήκοοι βρίσκονταν στην Πρέβεζα υπό την ανοχή των Βενετών , αποφεύγοντας έτσι να του καταβάλουν το οφειλόμενο χαράτσι. Ακόμη ο βοεβόδας συνέλαβε και φυλάκισε ένα στρατιώτη της Γαληνότατης Δημοκρατίας , ο οποίος φιλοξενούνταν στην προξενική κατοικία και επρόκειτο να αποσταλεί στη Λευκάδα , χωρίς ο υποπρόξενος να μπορέσει να αποτρέψει και αυτή τη σύλληψη , καθώς απειλήθηκε η ίδια του η ζωή¹.

Εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι πολλές οικογένειες Οθωμανών υπηκόων της περιοχής της Άρτας κατέφευγαν στις γειτονικές βενετικές κτήσεις , για να αποφύγουν την καταβολή του χαρατσιού στους Τούρκους. Το άσυλο που έδιναν οι Βενετοί στις οικογένειες αυτές δυσαρεστούσε τις οθωμανικές αρχές της Άρτας , εξαιτίας των χαμένων φορολογικών εσόδων. Κατόπιν επίμονων τουρκικών αιτημάτων και για να αμβλυνθεί η ένταση στις βενετοτουρκικές σχέσεις , οι προβλεπτές εξέδιδαν συχνά διαταγές σύμφωνα με τις οποίες οι οθωμανικές οικογένειες έπρεπε να εγκαταλείψουν τα εδάφη των βενετικών κτήσεων και να επιστρέψουν στα σπίτια τους στην περιοχή της Άρτας. Έτσι , στα 1739 ο νέος έκτακτος προβλεπτής της Λευκάδας I. Manolessio , επιθυμώντας να έχει καλές σχέσεις με τους Οθωμανούς διοικητές των γειτονικών περιοχών , διέταξε να απελαθούν όλες οι οικογένειες των Οθωμανών υπηκόων που είχαν καταφύγει στην Πρέβεζα και ήταν στο σύνολό τους δεκατρείς. Στην άμεση απέλαση των οικογενειών αυτών συνηγορούσε και η πληροφορία ότι ένας από τους Οθωμανούς αυτούς υπηκόους συνεργαζόταν με το ληστή Αναστάσιο Τζουβάρα , που δρούσε στην περιοχή του Λούρου². Επίσης στα 1766 εστάλησαν επιστολές στον γενικό προβλεπτή της θάλασσας Antonio Marin Priuli από τον Μεχμέτ πασά (Mehmed paşa) των Ιωαννίνων και το βοεβόδα της Άρτας

¹ M. C. C. , Mss.P.D. , b. 629 : Άρτα 15 και 19 Σεπτεμβρίου 1760 , 12 Οκτωβρίου 1760· Κ. Γαβρηλιάδη , «Οι σχέσεις των Ελλήνων εμπόρων» , σ. 340.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , No 3 , Λευκάδα 15 Σεπτεμβρίου 1739.

Σουλεϊμάν αγά , με τις οποίες παρακαλούνταν ο γενικός προβλεπτής να εκδώσει διαταγή , ώστε να επιστρέψουν οι οικογένειες των Οθωμανών υπηκόων από τις βενετικές κτήσεις στην Άρτα. Επισυναπτόταν μάλιστα κατάλογος με τα ονόματα των Οθωμανών υπηκόων που κατέφυγαν στα βενετικά εδάφη. Για συνδρομή των βενετικών αρχών εστάλη από το βοεβόδα της Άρτας στην Πρέβεζα ο Τούρκος αξιωματούχος Μουσταφά πασάς, για να παραλάβει αυτές τις οικογένειες , που τελικά μεταφέρθηκαν στην Άρτα¹.

Από τα παραπάνω περιστατικά γίνεται σαφές ότι οι συνθήκες που θεωρητικά εγγυόνταν την ασφάλεια των βενετικών προξενικών αρχών και το απαραβίαστο των προξενικών κατοικιών , συχνά παραβιάζονταν και μάλιστα με προκλητικό και ωμό τρόπο. Έτσι οι Βενετοί πρόξενοι της περιοχής της Άρτας ήταν πολλές φορές υποχρεωμένοι να αγωνιστούν όχι μόνο για τα συμφέροντα που εκπροσωπούσαν , αλλά και για την ίδια τη σωματική τους ακεραιότητα και τη ζωή τους ακόμη.

Τελειώνοντας την εξέταση των σχέσεων των Βενετών της περιοχής με τις οθωμανικές αρχές οφείλουμε να τονίσουμε ότι βασική πολιτική των βενετικών προξενικών αρχών στην περιοχή της Άρτας , παρόλη την άσχημη συμπεριφορά κατά καιρούς των Τούρκων διοικητών , ήταν η καλλιέργεια φιλικών σχέσεων με κάθε ισχυρό Οθωμανό αξιωματούχο της περιοχής. Μόνο με αυτή τη διπλωματική στάση ήταν εφικτό να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα της Γαληνότατης Δημοκρατίας².

¹ A.S.V. , ό.π. , f. 1.012 , No 94 , Κέρκυρα 18 Οκτωβρίου 1766 και η συνημμένη Copia στο έγγραφο αυτό No 13· Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς τ. 2 , σ. 15 και τ. 3 , σσ. 342-343.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 992 , 29 Δεκεμβρίου 1747 , όπου ο υποπρόξενος Marin De Luna αναφέρει στον γενικό προβλεπτή της θάλασσας Marin Antonio Cavalli : «Il zelo con cui ho sempre rimirato il Pubblico interesse ritrovandomi nel Servizio dell' adorato mio Prencipe , mi ha obligato di umiliare a sapientissimi riflessi il tutto , avute le notizie , si da Turchi e Greci , che vado qui coltivando con destra maniera e con sensi di maggior rispetto».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ´

ΔΟΣΟΛΗΪΕΣ ΒΕΝΕΤΩΝ ΜΕ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ ΚΑΙ ΑΡΤΑΣ

1. Η ορθόδοξη Εκκλησία της μητρόπολης Ναυπάκτου και Άρτας

Επικεφαλής των ορθόδοξων χριστιανών της περιοχής της Άρτας ήταν ο μητροπολίτης Ναυπάκτου και Άρτας , ο οποίος είχε άμεση εξάρτηση από τον Πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης η έδρα του βρισκόταν στην Άρτα¹. Σύμφωνα με τον Σεραφείμ Ξενόπουλο τον Βυζάντιο , «η δικαιοδοσία της Άρτης εκκλησιαστικώς περιελάμβανε , μέχρι της εποχής του ελληνικού αγώνος , χώρας τινάς των Τζουμέρκων και Ραστοβιζίου , την πόλιν Πρέβεζαν μετά των 32 χωρίων αυτής , πάσαν την περιοχήν των τμημάτων Κάμπου , Ποταμιάς , Βρύσεως , Καρβασαρά και Λάκκας και πάσαν χώραν εξ Ευρυτανίας εν Αιτωλία , τον Βάλτον και μέχρι της πόλεως Ναυπάκτου»². Στη δικαιοδοσία του μητροπολίτη υπάγονταν τόσο οι Έλληνες Οθωμανοί υπήκοοι , όσο και οι Βενετοί υπήκοοι του ορθόδοξου δόγματος , στους οποίους , όπως τονίζεται σε σχετική αναφορά στα 1786 του γενικού προβλεπτή των νησιών της Ανατολής Nicolò Erizzo , ο μητροπολίτης ασκούσε τόση επιρροή , ώστε να προσφεύγουν σ' αυτόν όχι μόνο για θρησκευτικά ζητήματα , αλλά πολλές φορές και για πολιτικές και δικαστικές διαφορές , για τις οποίες αρμόδιες ήταν οι βενετικές αρχές³.

Οι Βενετοί και οι προξενικές αρχές που τους εκπροσωπούσαν στην Άρτα φρόντιζαν να διατηρούν πολύ καλές σχέσεις με το μητροπολίτη Ναυπάκτου και Άρτας , καθώς στην περιοχή που μας ενδιαφέρει οι Βενετοί ήθελαν με αυτή την τακτική τους να σταθεροποιήσουν την οικονομική τους κυρίως παρουσία , αλλά και να αντιμετωπίσουν τις

¹ Η έδρα της εκκλησίας Ναυπάκτου και Άρτας ήταν αρχικά στη Ναύπακτο. Η μεταφορά της μητροπολιτικής έδρας από τη Ναύπακτο στην Άρτα έγινε το 1367 και αποδίδεται στη μείωση του χριστιανικού πληθυσμού στη Ναύπακτο βλ. J. Spon – G. Wheler , *Voyage* , σ. 141 : « L' Archevêque ou Metropolitan d' Arta faifoit autrefois sa residence à Lepante , qu' il a quitée à cause qu' il y a peu de Chrêtiens» Φ. Οικονόμου , *Η εν Άρτη εκκλησία από της ιδρύσεως της μέχρι των καθ' ημάς χρόνων* , Αθήνα 1972 , σ. 21.

² Σ. Ξενόπουλος ο Βυζάντιος , *Δοκίμιον Ιστορικόν περί Άρτης* , σ. 13.

³ A.S.V. , Consultore in iure , b. 423 (Greci di Prevesa e Vonizza) , χ. α. , 23 Ιανουαρίου 1786 , όπου υπάρχει συνημμένη η αναφορά του γενικού προβλεπτή των νησιών της Ανατολής N. Erizzo προς το δόγη , σχετική με τα εκκλησιαστικά ζητήματα της περιοχής.

δυσκολίες και τα προβλήματα που προέκυπταν στις σχέσεις τους με τους Τούρκους έχοντας ως σύμμαχο τη συμπαράσταση του ορθόδοξου πληθυσμού της περιοχής, στον οποίο ο μητροπολίτης ασκούσε μεγάλη επιρροή. Έτσι οι Βενετοί όχι μόνο επέτρεπαν, αλλά και διευκόλυναν το μητροπολίτη Ναυπάκτου και Άρτας κατά τις μετακινήσεις του προς τις βενετοκρατούμενες περιοχές της δικαιοδοσίας του. Στις περιόδους του αυτές μάλιστα ο μητροπολίτης της Άρτας απολάμβανε όλες τις εκκλησιαστικές τιμές ορθόδοξου ιεράρχη, ενώ είχε την ευχέρεια να επισκέπτεται τις τοπικές βενετικές αρχές και να ρυθμίζει μαζί τους εκκλησιαστικά ζητήματα που αφορούσαν περιοχές της δικαιοδοσίας του.

Οι Βενετοί ακόμη παρείχαν προστασία σε όσους ορθόδοξους επισκόπους τουρκοκρατούμενων περιοχών κατέφευγαν σε βενετοκρατούμενες κτήσεις για να αποφύγουν την οργή των Τούρκων, που τους υποπεύονταν για συνεργασία με τους Βενετούς. Όταν αργότερα ομαλοποιούνταν οι καταστάσεις, οι Βενετοί φρόντιζαν να επιστρέψουν οι επίσκοποι στις έδρες τους. Η στάση τους αυτή απέναντι στους επισκόπους συνδυαζόταν με τη γενικότερη πολιτική των βενετικών αρχών να εκμεταλλευθούν τη δυσαρέσκεια των Ελλήνων προς τις τουρκικές αρχές και να εξασφαλίσουν την υποστήριξη του ελληνικού πληθυσμού¹.

2. Η συνεργασία των μητροπολιτών Ναυπάκτου και Άρτας και των επισκόπων της περιοχής με τις βενετικές αρχές

Οι περισσότερες πληροφορίες που έχουμε για συνεργασία μεταξύ Βενετών και των επικεφαλής της τοπικής Εκκλησίας φανερώνουν ότι η συνεργασία αυτή δεν περιοριζόταν μόνο σε θέματα καθαρά εκκλησιαστικά. Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα οι επικεφαλής της τοπικής ορθόδοξης Εκκλησίας πρότειναν στους κατοίκους, κυρίως αγροτικών περιοχών της Άρτας, να καταβάλλουν κατ' έτος ένα χρηματικό ποσό² στους Βενετούς, για να έχουν «προστασία» από τις επιδρομές διάφορων άτακτων τυχοδιωκτικών σωμάτων, που συνεργάζονταν με τους Βενετούς (στα βενετικά έγγραφα οι ομάδες αυτές ονομάζονται “partitarii ή partitanti”³). Ας τονιστεί εδώ ότι από τα τέλη του 17ου αιώνα οι Βενετοί

¹ Βλ. περισσότερα Α. Αρχοντίδης, *Η Βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα*, σσ. 75-80.

² Από τον Α. Locatteli (*Racconto*, τ. 1, σ. 73), το χρηματικό αυτό ποσό ορίζεται ως ετήσια επιβάρυνση που πλήρωναν οι κάτοικοι “per non essere nell’ auvenire molestati”.

³ Α.Σ.Υ., Ρ.Τ.Μ., f. 866, 7 Σεπτεμβρίου 1686 – f. 961, Copia No 1 συνημμένη στο έγγραφο No 93 με ημερομηνία 22 Δεκεμβρίου 1717: “dalli partitarii ed fà di suo seguito 100 persone”. Για τον όρο βλ. Κ. Μέρτζιος, «Άρτα», *Σκουφάς*, τ. 1, σ. 270

άρχισαν να συνεργάζονται με διάφορες τέτοιες ομάδες ατάκτων , κυρίως Ελλήνων από την Κεφαλονιά και την Ιθάκη , οι οποίες λεηλατούσαν αγροτικές περιοχές της τουρκοκρατούμενης Άρτας και ζούσαν από τα λάφυρα που αποκόμιζαν¹. Στόχος της συνεργασίας αυτής των Βενετών ήταν από τη μια μεριά να προξενήσουν προβλήματα στις τουρκικές αρχές της περιοχής , ευελπιστώντας στην προσάρτηση κάποιων εδαφών της οθωμανικής επικράτειας , και από την άλλη να πετύχουν τον εξαναγκασμό των κατοίκων να ζητούν την «προστασία» τους , καταβάλλοντας φυσικά ένα χρηματικό ποσό για την παρεχόμενη «προστασία»². Το χρηματικό αυτό ποσό , που έπρεπε να πληρωθεί , καθοριζόταν με σχετική συμφωνία , που γινόταν μεταξύ του γενικού προβλεπτή της θάλασσας ή του έκτακτου προβλεπτή της Λευκάδας και των εκπροσώπων των έτσι προστατευόμενων κατοίκων. Η καταβολή αυτής της εισφοράς μπορούσε να γίνει εφάπαξ ή σε δόσεις. Σε ειδικό συμφωνητικό , που το υπέγραφαν οι εκπρόσωποι και των δύο συμβαλλόμενων μερών , αναφέρονταν οι όροι της συμφωνίας³. Εντύπωση , όμως , προξενεί η αδυναμία των Τούρκων να προστατεύουν τα δικά τους εδάφη από τέτοιου είδους επιδρομές. Η αδυναμία αυτή οφείλεται πιθανότατα στη γενικότερη εσωτερική κρίση που ήταν έκδηλη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα , αλλά και στο γεγονός ότι οι Τούρκοι , κατά τη διάρκεια του τελευταίου βενετοτουρκικού πολέμου , ήταν υποχρεωμένοι να διαθέτουν τον κύριο

υποσ. 28 · Κ. Ντόκος , *Η Στερεά Ελλάς κατά τον ενετοτουρκικόν πόλεμον* , σσ. 56-80 · Ι. Δ. Ψαράς , *Ο θεσμός της πολιτοφυλακής* , σ. 115 , υποσ. 272.

¹ Στα 1718 (A.S.V. , P.T.M. , f. 961 , Coria 3 Φεβρουαρίου 1718 συνημμένη στο έγγραφο Νο 100) αναφέρεται ότι ο Κώστας Ραφτόπουλος μαζί με τους άνδρες του , ως *partitarii* , έκαναν επιδρομή στο χωριό Χαλίκι , που βρισκόταν κοντά στα τουρκοκρατούμενα Γιάννενα , με σκοπό να συλλάβουν δύο Τούρκους. Επειδή , όμως, αυτοί οχυρώθηκαν πολύ καλά μέσα σε ένα οίκημα και οι *partitarii* δεν μπορούσαν να τους συλλάβουν , αναγκάστηκαν οι διώκτες να βάλουν φωτιά στο οίκημα και να το κάψουν μαζί με τους δύο Τούρκους. Τέλος , οι *partitarii* απομακρύνθηκαν από την περιοχή , αφού αγόρασαν μερικά πρόβατα από χριστιανούς βοσκούς και τα μετέφεραν στη Βόνιτσα , όπου υπήρχε έλλειψη κρέατος.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 866 , 7 Σεπτεμβρίου 1686 , όπου ο F. Morosini σε αναφορά του στο δόγη γνωστοποιεί την καταβολή 450 ρεαλίων ετησίως στο ταμείο της Λευκάδας από τους κατοίκους των χωριών της περιοχής του Λούρου , που ανήκε διοικητικά στον καζά της Άρτας. Επίσης στα 1695 οι κάτοικοι ορισμένων χωριών της Άρτας συμφώνησαν να πληρώνουν κάθε χρόνο 1.500 Ισπανικά ρεάλια (1 ρεάλι ισοδυναμούσε με 9 ½ βενετικές λίρες) , με τον όρο να μη θίγεται η προσωπική ασφάλειά τους και να μη βλάπτεται η περιουσία τους από ενόπλους που συνεργάζονταν με τους Βενετούς (A.S.V. , Senato , Rettori , f. 130 , 20 Σεπτεμβρίου 1695) βλ. επίσης Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 1 , σσ. 3-8 και 153-160.

³ Α. Αρχοντίδης , ό.π. , σ. 108.

όγκο των δυνάμεών τους σε άλλα μέτωπα¹. Έτσι στα 1717 μαρτυρείται ότι οι κάτοικοι της τουρκοκρατούμενης Άρτας έστειλαν τον επίσκοπο Ρωγών², τοποτηρητή του μητροπολίτη της Άρτας, στον γενικό προβλεπτή της θάλασσας Andrea Pisani, για να καταβάλει το ποσό των 2.000 τσεκινίων, ως ετήσια εισφορά στους Βενετούς για την «προστασία» που τους παρείχαν από τις επιδρομές των ατάκτων. Δεν εξόφλησαν όμως όλο το χρηματικό ποσό της εισφοράς, αφήνοντας ένα υπόλοιπο 200 τσεκινίων, που υποσχέθηκαν να το καταβάλουν σύντομα, ενώ παράλληλα τόνισαν ότι θα είναι συνεπείς στην καταβολή των δόσεων της ετήσιας εισφοράς. Όταν, όμως, ο επίσκοπος επέστρεψε στην Άρτα, κατηγορήθηκε από τον σερασκέρη (serasker) Μουσταφά πασά ότι πήγε και συνάντησε εχθρούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τους κατέβαλε χρήματα ως εισφορά. Οι κάτοικοι της Άρτας, για να αποφύγουν την εκδικητική μανία του Τούρκου αξιωματούχου, παρακάλεσαν τον επίσκοπο να μην αποκαλύψει ότι συνάντησε τον Βενετό διοικητή με τη συγκατάθεσή τους. Έτσι ο επίσκοπος ανέλαβε όλη την ευθύνη αυτής της ενέργειας, ισχυριζόμενος ότι προέβη σε αυτή την πράξη για το γενικό καλό των κατοίκων και για να προφυλαχθεί ο τόπος από τις επιδρομές των άτακτων ομάδων. Ο Τούρκος πασάς, όμως, θεωρώντας αυτή την ενέργεια του επισκόπου μεγάλο παράπτωμα, διέταξε τη σύλληψη και φυλάκισή του· εξέδωσε απόφαση καταδίκης σε θάνατο δια αποκεφαλισμού του επισκόπου και των δύο προκρίτων της Άρτας που τον συνόδευσαν. Στο τέλος, όμως, χάρη στις επίμονες παρακλήσεις των κατοίκων της Άρτας, ο Μουσταφά πασάς χάρισε τη ζωή του επισκόπου, που επέστρεψε στην επισκοπή του³.

Οι μητροπολίτες Ναυπάκτου και Άρτας με επιστολές τους ενημέρωναν συχνά τις βενετικές αρχές για θέματα που άπτονταν του

¹ Βλ. E. Eickhoff, *Venedig, Wien und die Osmanen, Umbruch in Südosteuropa 1645-1700*, München 1970, σ. 440.

² Για την περιοχή των Ρωγών, που ανήκε στη δικαιοδοσία του μητροπολίτη Ναυπάκτου και Άρτας, ο Σ. Ξερόπουλος ο Βυζάντιος (*Δοκίμιον Ιστορικόν περί Άρτης*, σσ. 371-372) αναφέρει: «Δυτικομεσημβρινώς της Άρτης, ου μακράν των τριών ωρών, δεξιόθεν του ποταμού Αράχθου ή Λούρου, υπάρχει το εκτεταμένον μεν ποτε και οχυρώτατον, ήδη δε ηκρωτηριασμένον και εις αθλίαν κατάστασιν φρούριον των Ρωγών λεγόμενον ή Αρωγών... και ίσως η πόλις Χαράδρα, ης εν τη θέσει, περί τας αρχάς του Χριστιανισμού, επί μάλλον οχυρωθείσα και περικλείουσα πάντας τους κατοίκους, εσηματίσθη Πόλις, ήτις ωνομάζετο Αρωγοί ή Ρωγοί... Κατακυριευθείσα δε συν τη Άρτη και η πόλις αυτή, τω 1449 έτει, κατεστράφη εν μέρει...».

³ A.S.V., P.T.M., f. 961, No 93, 22 Δεκεμβρίου 1717, No 95, Κέρκυρα 8 Ιανουαρίου 1718, Coria χ.α. συνημμένη στο προηγούμενο έγγραφο No 95 – f. 966, Λευκάδα 1 Οκτωβρίου 1721, Coria συνημμένη στο έγγραφο με στοιχεία Κέρκυρα 5 Οκτωβρίου 1721. Βλ. επίσης Κ. Μέρτζιος, «Άρτα», *Σκουφάς*, τ. 1, σσ. 270-272, 311.

εμπορίου. Έτσι στα 1731 ο μητροπολίτης Παρθένιος πληροφορούσε τον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας V. Balbi για έκδοση διατάγματος που απαγόρευε την εξαγωγή σιτηρών από την περιοχή της Άρτας , ενώ στα 1751 ο μητροπολίτης Παΐσιος ενημέρωνε τον έκτακτο προβλεπτή της Πρέβεζας F. Soranzo ότι η φήμη που διαδόθηκε για εξάπλωση λοιμού στην περιοχή της Άρτας ήταν ψευδής και ότι σκοπός αυτής της ανυπόστατης φημολογίας ήταν η διακοπή του εμπορίου μεταξύ των δύο μερών¹. Στα 1759 ο ίδιος μητροπολίτης , ο Παΐσιος , πληροφορούσε πάλι τον F. Soranzo ότι στην περιοχή της Άρτας μπορούσε να επαναρχίσει η εμπορική δραστηριότητα των Βενετών υπηκόων , καθώς η επιδημία , που ενέσκηψε στην περιοχή λίγους μήνες προηγουμένως , είχε εξαφανιστεί².

Οι μητροπολίτες και οι επίσκοποι της τοπικής Εκκλησίας δε δίσταζαν να δίνουν στους Βενετούς πληροφορίες στρατιωτικής φύσεως , όπως για κινήσεις και συγκεντρώσεις τουρκικών στρατευμάτων , γεγονός που έθετε σε κίνδυνο την ίδια τους τη ζωή. Έτσι ο τοποτηρητής του μητροπολίτη Άρτας Νεοφύτου Α΄ επίσκοπος των Ρωγών στα 1717 έδωσε σημαντικές πληροφορίες στους Βενετούς για τις κινήσεις των τουρκικών στρατευμάτων στην περιοχή της Άρτας , οι οποίες αξιοποιήθηκαν από τους Βενετούς στην περίοδο αυτή του τελευταίου βενετοτουρκικού πολέμου³. Στα 1731 , επίσης , ο μητροπολίτης της Ναυπάκτου και Άρτας Παρθένιος απέστειλε επιστολή στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας V. Balbi , στην οποία πληροφορούσε τον προβλεπτή για κινήσεις των στρατευμάτων του Osman paşa των Ιωαννίνων , ενώ πληροφορίες για το σκοπό έλευσης του Afdi paşa , απεσταλμένου στην περιοχή της Άρτας από το σουλτάνο , έδωσε στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας V. Balbi στα 1759 και ο μητροπολίτης Ναυπάκτου και Άρτας Παΐσιος⁴. Οι πληροφορίες για τις κινήσεις των τουρκικών στρατευμάτων ήταν πολύτιμες για τους Βενετούς προβλεπτές των Επτανήσων , επειδή μετά τη συνθήκη του Passarowitz (1718) οι Βενετοί της περιοχής ζούσαν πάντοτε με τον κίνδυνο μιας αιφνίδιας επίθεσης των Τούρκων για

¹ M. C. C. , Mss P.D. , b. 629 , 4 Ιουνίου 1759. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 1 , σ. 401.

² M.C.C. Mss P.D. b. 630 , Πρέβεζα 23 Ιουνίου 1759 , όπου ο προβλεπτής της Πρέβεζας F. Soranzo αναφέρει στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας V. Balbi : «Mi rende pure avvertito Monsignor Metropolita collà dimorante , alla di cui diocesi è soggetto tanto questo distreto , quanto quello di Vonizza , persona ben affeta al Pubblico , tenere suo notizie secure , che tanto in Patrasso quanto in ogn' altra parte dove sentir si faceva il contagio per gracia di Dio godono perfetta salute , e ciò coll' oggetto che ogn' uno per suoi affari riddursi possa nelle terre di Arta senza sospeti , da dove sin dalli principij di tal sentore questi sudditi si tenevano lontani». Βλ. επίσης Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 4 , σ. 399(841).

³ Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 1 , σ. 271.

⁴ M.C.C. , Mss P.D. , b. 627 C/II , 16 Οκτωβρίου 1759· Α. Αρχοντίδης , *Μεταξύ Βενετών και Τούρκων* , σσ. 57-58.

ανάκτηση των ηπειρωτικών βενετικών κτήσεων. Γι' αυτό οι Βενετοί προσπαθούσαν να αξιοποιήσουν οποιαδήποτε πληροφορία είχε σχέση με τις στρατιωτικές κινήσεις , τη δύναμη , τις προετοιμασίες , τις προθέσεις , τη στρατολογία και τον εξοπλισμό των Τούρκων , πληροφορία που θα μπορούσε να φανεί χρήσιμη στην αντιμετώπιση μιας αιφνίδιας τουρκικής επίθεσης. Συνεργασία τέλος μεταξύ της μητρόπολης της Άρτας και των Βενετών είχαμε και την εποχή της δράσης του μοναχού Κοσμά του Αιτωλού στα βενετοκρατούμενα Επτάνησα και στην Ήπειρο στα 1777 και 1779. Οι περιοδείες του ιερομονάχου στις περιοχές αυτές , περιοδείες που συνοδεύονταν από τις ανεξέλεγκτες αντιδράσεις των ορθόδοξων χριστιανών , όπως είναι γνωστό , εγκυμονούσαν κινδύνους για την πολιτική κατευνασμού που ακολουθούσαν οι Βενετοί έναντι των Οθωμανών , πολιτική που επέβαλλε πάντοτε την αποβολή κάθε παράγοντα απειλητικού για την εύθραυστη ισορροπία τους με την Υψηλή Πύλη¹.

Αυτές ήταν σε γενικές γραμμές οι σχέσεις Βενετών και μητρόπολης της Άρτας. Όπως φάνηκε , οι σχέσεις αυτές οικοδομήθηκαν σε ένα κλίμα συνεργασίας ανάμεσα στους επικεφαλής της τοπικής Εκκλησίας και τους εκπροσώπους της βενετικής διοίκησης και διατηρήθηκαν σε όλη σχεδόν τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα.

¹ Περισσότερα για το θέμα βλ. Μ. Γκόλιας , *Ο Κοσμάς Αιτωλός και η εποχή του* , σσ. 203-224· Α. Ξανθοπούλου-Κυριακού , *Ο Κοσμάς ο Αιτωλός και οι Βενετοί (1777-1779)* , σσ.15-74· Γ. Καρατσώλης , «Σελίδες της Ιστορίας της Άρτας σε υμναγιολογικά κείμενα» , *Σκουφάς* , τεύχ. 92 (Άρτα 2000) , σσ. 267-280.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΣΧΕΣΕΙΣ ΒΕΝΕΤΩΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΩΝ

1. Ανταγωνισμοί των Βενετών με τους Έλληνες

Οι σχέσεις που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στους Βενετούς και τους Έλληνες εμπόρους της περιοχής ενδιαφέρουν άμεσα την έρευνά μας , καθώς από τη μορφή των σχέσεων που διαμορφωνόταν μεταξύ των δύο πλευρών στην περιοχή της Άρτας εξαρτιόταν και η προώθηση των βενετικών οικονομικών συμφερόντων στην περιοχή. Σκοπός εξάλλου των Βενετών στην Άρτα ήταν από τη μια μεριά η εκμετάλλευση των πρώτων υλών της περιοχής , ενώ από την άλλη η δημιουργία αγοράς για τη διοχέτευση των δικών τους βιοτεχνικών προϊόντων. Στην προσπάθεια αυτή ήταν απαραίτητη η συνεργασία των ντόπιων Ελλήνων και ιδιαίτερα των εμπόρων , που μπορούσαν με οποιονδήποτε τρόπο να συμβάλλουν στην πραγματοποίηση του παραπάνω σκοπού.

Οι Έλληνες που ασχολούνταν με το εμπόριο στην Ήπειρο αρχικά έπαιζαν το ρόλο των πρακτόρων , των αντιπροσώπων δηλαδή των ξένων εμπορικών οίκων , επειδή γνωρίζοντας τη γλώσσα , τα τουρκικά ήθη και τη νοοτροπία μπορούσαν να τους διευκολύνουν στις συναλλαγές τους με τους παραγωγούς. Έτσι , οι Ευρωπαίοι προμηθεύονταν τα προϊόντα που τους ενδιέφεραν στην καλύτερη δυνατή τιμή και παράλληλα διέθεταν πιο εύκολα τα δικά τους στην ντόπια ηπειρωτική αγορά¹. Σύντομα , όμως, από τη δεύτερη κιάλας δεκαετία του 18^{ου} αιώνα , οι έμποροι από την Άρτα και τα Γιάννενα άφησαν τον μεσολαβητικό τους ρόλο στο εμπόριο και άρχισαν να ανταγωνίζονται με επιτυχία τα ευρωπαϊκά κράτη που εμπορεύονταν στην περιοχή , κυρίως τη Βενετία και τη Γαλλία. Ο ανταγωνισμός αυτός έπαιρνε ευρύτερες διαστάσεις και γινόταν όλο και πιο έντονος όσο προχωρούσε ο αιώνας. Αν και οι εσωτερικές εξελίξεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσαν ένα μεγάλο εμπόδιο για τους Έλληνες εμπόρους , με την κακοδιαχείριση , τις αυθαιρεσίες των διοικητικών οργάνων , τους πολέμους , τη ληστεία , την πειρατεία και τις λεηλασίες από τα μετακινούμενα στρατεύματα , η πυκνότητα όμως των εμπορικών συναλλαγών , ο γρήγορος ρυθμός με τον οποίον ολοκληρωνόταν η εμπορευματοποίηση της παραγωγής και η επέκταση των οικονομικών δραστηριοτήτων στο εξωτερικό επέτρεψε τελικά στους

¹ Βλ. Σ. Μάξιμος , *Το ελληνικό εμπορικό ναυτικό* , σ. 28· Β. Κρεμμυδάς , *Ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)* , σσ. 111-112 , 187-196· ο ίδιος , «Το εμπόριο και η ναυτιλία» , σ. 24.

Έλληνες εμπόρους να διαδραματίσουν ηγετικό οικονομικό ρόλο στην περιοχή , να συσσωρεύσουν κεφάλαια και μερικοί να αποκτήσουν μεγάλη οικονομική δύναμη¹. Έτσι , στην Ήπειρο δραστηριοποιήθηκαν σημαντικοί εμπορικοί οίκοι² και διάφοροι μεγαλέμποροι , που συνέβαλαν στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής , καθώς διεξήγαν εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο , έχοντας μάλιστα δικούς τους αντιπροσώπους και συνεργάτες στο εξωτερικό. Τέτοια επιχειρηματική δράση στην Ήπειρο ανέπτυξαν μεταξύ άλλων ο εμπορικός οίκος του Κωνσταντίνου Σελέκη και του Λάμπρου Σάρου³ , η οικογένεια των Μαρουτσαίων⁴ , η οικογένεια των Γλυκήδων⁵ , οι μεγαλέμποροι Σταύρος Ιωάννου¹ , Πάνος

¹ Για την αλματώδη ανάπτυξη του εμπορίου των Ελλήνων , ιδιαίτερα στο β' μισό του 18^{ου} αιώνα , ο Σ. Μάξιμος (*Η αυγή του Ελληνικού καπιταλισμού* , σ. 27) αναφέρει: «Το εξωτερικό εμπόριο ήτανε προνόμιο στα χέρια των ξένων. Τα γηγενικά στοιχεία περιοριζότανε στο τοπικό εμπόριο , εκτός από τις περιπτώσεις εκείνες , όπου με την έμμεση προστασία των ξένων , είχανε νωρίς εισχωρήσει στις συναλλαγές με το εξωτερικό , όπως στα Επτάνησα και την Ήπειρο. Η βαθμιαία εισχώρηση των στοιχείων στον όλο μηχανισμό του εξωτερικού εμπορίου και η τελική εκτόπιση των ξένων , είναι το χαρακτηριστικότερο γεγονός του δέκατου όγδοου αιώνα στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα». Βλ. επίσης Ν. Ιοργα , *Points de vue sur l' histoire du commerce de l' Orient à l' époque moderne. Conférences données en Sorbonne* , Paris 1925 , σσ. 99-100' Σ. Μάξιμος , «Για μια νεοελληνική Ιστορία» , σσ. 1246-1247' Ν. Σβορώνος , *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης* , σ. 29. Για τις αντικειμενικές συνθήκες που ευνόησαν την άνοδο του εμπορίου των υπόδουλων Ελλήνων βλ. Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σσ. 298-299' Τ. Stoianovich , «Βαλκάνιος έμπορος» , σσ. 301-302 , 316-320 , 327-328' Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 440' Κ. Σιμόπουλος , *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα* , σσ. 273-274' Ν. Σβορώνος , *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης* , σσ. 228-239.

² Για την οργάνωση του εμπορίου σε εταιρικά σχήματα βλ. Ν. Ι Πανταζόπουλος , *Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την τουρκοκρατίαν* , Αθήναι 1958' Β. Κρεμμυδάς , *Εμπορικές πρακτικές* , σ. 179.

³ Βλ. Β. Κρεμμυδάς , «Ιστορία του ελληνικού εμπορικού οίκου της Βενετίας» , σσ. 171-199' Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης-Βενετίας* , σσ. 182-183.

⁴ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Diversorum , serie seconda , b. 361 , 31 Μαΐου 1758' Βλ. Κ. Μέρτζιος , «Το εν Βενετία Ηπειρωτικών αρχείον» , σσ. 152-180' G.B.Di Crollanza , *Dizionario storico blasonico delle famiglie nobili e notabili italiane estinte e fiorenti* , τ. 2 , Μπολόνια 1965 , σ. 96 , όπου αναφέρεται ότι οι αδελφοί Μαρούτση στα 1769 πήραν τον τίτλο του μαρκησίου από την αυτοκράτειρα Μαρία Θηρεσία' Ε. Γιαννακοπούλου , *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα* , σσ. 134-135' Β. Κολιός , *Ο Πάνος Μαρούτσης και η συμβολή του στα Ορλωφικά (1768-1774)* , (αν. διδ. διατρ.) , Ιωάννινα 1994' Ι. Ψαράς , *Ιστορία της Οικογένειας Νιννή* , σσ. 115 , 130 υποσ. 8 , όπου και εκτενής βιβλιογραφία.

⁵ Βλ. Κ. Μέρτζιος , «Η οικογένεια των Γλυκίων ή Γλυκίδων» , *Ηπειρωτικά Χρονικά* 10 (1935) , σσ. 1-52' ο ίδιος , «Κατάλογος των Ενετίησι παρά Νικολάω Γλυκίω τω εξ Ιωαννίνων εκτυπωθέντων και εκδοθέντων βιβλίων από του 1670-1831» , *Ηπειρωτικά Χρονικά* 10 (1935) , σσ. 53-157' ο ίδιος , «Κατάλογος των κοινών βιβλίων της τυπογραφίας Νικολάου Γλυκή του εξ Ιωαννίνων. Εν Βενετία 1812» , *Ηπειρωτικά Χρονικά* 10 (1935) , σσ. 158-175' ο ίδιος , «Το εν Βενετία Ηπειρωτικών αρχείον» ,

Θεοδοσίου² και Νικόλαος Καραγιάννης³, καθώς και η «Εταιρεία της Πρέβεζας», που ασχολούνταν με το εμπόριο της ναυπηγικής ξυλείας⁴. Οι περισσότεροι από αυτούς τους εμπορικούς οίκους μετέφεραν, από τα μέσα σχεδόν του 17^{ου} αιώνα, την έδρα των εμπορικών τους επιχειρήσεων στη Βενετία, ενώ ένα πλήθος εμπόρων μετακινήθηκε στα λιμάνια της ιταλικής χερσονήσου, αυτά που είχαν αποκτήσει μεγάλη σημασία για το διεθνές εμπόριο⁵.

Η Άρτα κατά τον 18^ο αιώνα δεν αποτέλεσε έδρα μεγάλων ελληνικών εμπορικών οίκων ή εταιριών. Όπως αναφέρει ο οικονομολόγος περιηγητής X. Scrofanì, στην Άρτα στα τέλη του 18^{ου} αιώνα υπήρχαν μόνο δύο μικρές βιοτεχνίες: μία που έφτιαχνε τα πανωφόρια «καπότες»

σσ. 295-341· Α. Παναγιωτοπούλου-Γαβαθά, «Μεταβίβαση κυριότητας και εμπορική επέκταση του τυπογραφείου Γλυκύ», *Ερανιστής* 8 (1970), σσ. 146-150· G. Veloudis, *Das griechische Druck – und Verlagshaus "Glikis" in Venedig (1670-1854)*, Wiesbaden 1974· Π. Μιχαηλάρης, «Ανέκδοτες επιστολές (1695-1696) του Μιχ. Ν. Γλυκύ», σσ. 245-248· Γ. Βελουδής, *Το ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκίδων στη Βενετία (1670-1854). Συμβολή στη μελέτη του ελληνικού βιβλίου κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1987.

¹ Βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Συντεχνίες*, σσ. 150-154· Χ. Μπούρας, *Το αρχοντικό του Σταύρου Ιωάννου στα Ιωάννινα (1802-1822). Επώνυμα αρχοντικά των Χρόνων της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1986· Α. Ιγγλέση, *Βορειοελλαδίτες έμποροι στο τέλος της Τουρκοκρατίας. Σταύρος Ιωάννου (1790-1820)*, Αθήνα 1998.

² Γ. Πλουμίδης, *Το βενετικόν τυπογραφείον του Δημητρίου και Πάνου Θεοδοσίου (1755-1824)*, Αθήνα 1969.

³ Π. Κοντογιάννης, «Ειδήσεις περί του ηπειρωτικού οίκου Καραγιάννη», *Τεσσαρακονταετηρίς της καθηγεσίας Κ. Σ. Κόντου*, εν Αθήναις 1909, σσ. 188-198· Κ. Μέρτζιος, «Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν αρχείον», σσ. 140-151· ο ίδιος, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, σσ. 467-469· Κ. Βακαλόπουλος, *Ηπειρος*, σσ. 285, 405, 408· Φ. Μπαρούτσος, «Οι Έλληνες έμποροι της Βενετίας», σ. 143.

⁴ Ελληνική υλοτομική εταιρεία, που είχε την έδρα της στην Πρέβεζα και που η δράση της τοποθετείται χρονικά στα 1766-1769. Μέλη της αναφέρονται οι ξυλέμποροι Μιχάλης Σταμάτης από την Πάτμο, ο Γιαννιός Κυδωνάκης από την Κρήτη, ο Κωνσταντίνος Μιχαλόπουλος από την Πάτρα, ο Ηπειρώτης Ιωάννης Παπαχρήστος και ο Λευκαδίτης Ευστάθιος ή Σταθάκης Παρού(τ)σης, βλ. Ε. Γιαννακοπούλου, *ό.π.*, σσ. 100-107 και 170-188.

⁵ Βλ. περισσότερα Γ. Παπαγεωργίου, «Συμβολή στην Ιστορία της ελληνικής παροικίας της Αγκώνας κατά τον 19^ο αι.», *Δωδώνη*, τ. 4 (1975), σσ. 295-340· Α. Ξανθοπούλου-Κυριακού, *Η ελληνική Κοινότητα της Βενετίας*, σσ. 41-78· Ζ. Τσιρπανλής, «Μαρτυρίες για το εμπόριο του ελληνικού βιβλίου», *Δωδώνη*, τ. 10 (1981), σσ. 139-166· ο ίδιος, «Γιαννιώτες έμποροι», σσ. 473-499· Γ. Πλουμίδης, «Έλληνες κατοπάδες στη Βενετία», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τ. 27 (1984), σσ. 20-24· ο ίδιος, «Ηπειρώτες έμποροι και Βενετία», σσ. 108-110· Χ. Μαλτέζου, *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου Ελληνισμού. Αρχαιακά τεκμήρια*, Αθήνα 1993· Ε. Γιαννακοπούλου, «Ηπειρώτες έμποροι στην Ιταλία κατά το 18^ο αιώνα (Νέα αρχαιακά στοιχεία)» σσ. 143-168· Φ. Μπαρούτσος, «Οι Έλληνες έμποροι της Βενετίας», σσ. 135-210.

και η άλλη που έφτιαχνε «αλατζάδες»¹. Οι μεγαλέμποροι , που ήταν ιδιοκτήτες εμπορικών οίκων ή μέτοχοι εμπορικών εταιριών και ασχολούνταν τόσο με το εσωτερικό εμπόριο , όσο και με το εξωτερικό , προτιμούσαν να έχουν την έδρα των επιχειρήσεών τους είτε στα Γιάννενα , πρωτεύουσα της Ηπείρου και αδιαφιλονίκητο εμπορικό κέντρο της περιοχής , είτε στην Πρέβεζα , λόγω της νευραλγικής θέσης του λιμανιού της στη διασταύρωση χερσαίων αρτηριών και θαλάσσιων εμπορικών δρόμων της ανατολικής Μεσογείου και της Αδριατικής. Οι εμπορικοί αυτοί οίκοι και εταιρείες δραστηριοποιούνταν , πάντως , και στην περιοχή της Άρτας χρησιμοποιώντας εκεί έναν σημαντικό αριθμό εμπορικών αντιπροσώπων και συνεργατών². Όσον αφορά τέλος τους Αρτινούς Έλληνες εμπόρους, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι αυτοί ήταν κυρίως έμποροι μέσης οικονομικής δυναμικότητας , αλλά είχαν αξιόλογο ρυθμιστικό ρόλο στο διενεργούμενο εμπόριο της περιοχής , καθώς η Άρτα ήταν το δεύτερο εμπορικό κέντρο της Ηπείρου και ο τελικός σταθμός μεγάλων εμπορικών οδικών αρτηριών.

Οι Βενετοί είχαν , λοιπόν , να ανταγωνιστούν στην Άρτα ένα πολύμορφο και ευρύτατο σύνολο Ελλήνων εμπόρων. Οι σχέσεις τους με αυτούς ήταν σαφώς ανταγωνιστικές , αλλά δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις συνεργασίας , όταν τα συμφέροντα και των δύο απειλούνταν από τη δράση των Γάλλων στην περιοχή.

Από την αρχή του 18^{ου} αιώνα οι Βενετοί προσπάθησαν να συνεργαστούν με τους Έλληνες εμπόρους , για να εμποδίσουν την εδραίωση και την ανάπτυξη του γαλλικού εμπορίου στην περιοχή. Μια τέτοια μορφή συνεργασία είχαν με τον Έλληνα έμπορο της Άρτας Δήμο Ράπτη , που είχε εμπορικά συμφέροντα και στη Λευκάδα³. Ο Δήμος Ράπτης , κατά τον πόλεμο για τη διαδοχή του ισπανικού θρόνου (1701-1713)⁴ , διέδιδε ευρέως στον εμπορικό κόσμο πληροφορίες που αφορούσαν τις εξελίξεις μεταξύ Γάλλων και Ισπανών όσον αφορά τον συγκεκριμένο πόλεμο. Η διάδοση αυτών των πληροφοριών , που κατά τη γνώμη των Γάλλων ήταν ανυπόστατες φημολογίες , επηρέασαν οπωσδήποτε αρνητικά το γαλλικό εμπόριο , με αποτέλεσμα να μειωθούν αισθητά οι εμπορικές εργασίες των Γάλλων στην περιοχή. Ο Γάλλος

¹ Βλ. X. Scrofani , *Voyage en Grèce* , σσ. 18-19 : « L' Arta a deux manufactures , l' une plus considérable que l' autre. La première est celle d' une espèce de drap grossier brun ou blanc , qui sert à faire de ces manteaux que les gens de mer appellent capotes...L' autre est une fabrique d' une étoffe semblable , au bourg appelé dans le pays Alagiâ ».

² Κ. Βακαλόπουλος , *Ηπειρος* , σ. 407.

³ Στα 1724 ο Δήμος Ράπτης ήταν αποδέκτης εμπορευμάτων στην Άρτα , σταλμένων από τον εμπορικό οίκο Κ. Σελέκη και Λ. Σάρου , που έδρευε στη Βενετία· Β. Κρεμμυδάς , «Ιστορία του Ελληνικού εμπορικού οίκου της Βενετίας» , σ. 179.

⁴ Για τον πόλεμο για τη διαδοχή του ισπανικού θρόνου (1701-1713) βλ. Ι. Ψαράς , *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης* , σ. 168.

μάλιστα πρόξενος της Άρτας G. Dubroca (1705-1724) αναγκάστηκε να ζητήσει από τον Γάλλο πρεσβευτή στην Πύλη De Ferriol την παρέμβασή του , για να τιμωρούνται από τους Τούρκους όσοι διέδιδαν τέτοιες φήμες. Συνεργασία , επίσης , Βενετών και Ελλήνων εμπόρων είχαμε στα 1706. Τότε οι Βενετοί συνεργάστηκαν με την αρτινή οικογένεια Κοθώνη¹ , που εμπορευόταν στην Άρτα και στη Βενετία , με σκοπό να δημιουργήσουν κωλύματα στο γαλλικό εμπόριο καπνού στην περιοχή. Προσπάθησαν , λοιπόν , από κοινού να υπενοικιάσουν το φόρο του καπνού στην περιοχή του Αμβρακικού από τον γενικό διαχειριστή των φόρων , που έδρευε στη Θεσσαλονίκη. Με τον τρόπο αυτό θα μπορούσαν να αυξήσουν το φόρο από 1 άσπρο την οκά σε 80 άσπρα. Η προσπάθεια αυτή , όμως , απέτυχε , επειδή ο Γάλλος πρόξενος G. Dubroca απείλησε ότι θα διαμαρτυρηθεί στην Πύλη , ενώ παράλληλα οι δωροδοκίες από τον συγκεκριμένο πρόξενο έπεισαν τους ενοικιαστές των φόρων να περιοριστούν στην προηγούμενη φορολογία , δηλ. σε 1 άσπρο την οκά. Για να ανταγωνιστούν , τέλος , τους Γάλλους στην περιοχή της Άρτας οι βενετικές αρχές συνεργάζονταν με τους Έλληνες στον υγειονομικό έλεγχο των πλοίων , ασκώντας πλημμελή έλεγχο σ' αυτά και χορηγώντας τους με ευκολία πιστοποιητικά υγείας².

Οι σχέσεις πάντως των Βενετών με τους Έλληνες εμπόρους της Άρτας ήταν κυρίως ανταγωνιστικές. Ο ανταγωνισμός αυτός εκδηλώθηκε σε όλους σχεδόν τους τομείς της εμπορικής δράσης των Βενετών στην περιοχή και ήταν ιδιαίτερα οξύς.

Αρχικά , έντονος ήταν ο ανταγωνισμός μεταξύ Ελλήνων και Βενετών στην αλιεία , που διενεργούνταν στα νερά του Αμβρακικού κόλπου. Το εμπόριο από τα αλιεύματα του κόλπου ήταν αρκετά επικερδές· αυτό συντελούσε στη δημιουργία εντάσεων και επεισοδίων μεταξύ Βενετών και Ελλήνων αλιέων. Στα 1739 μερικοί Έλληνες αλιείς από το χωριό Κωστακιόι , που βρίσκεται στον κάμπο της Άρτας , έπλευσαν με τις βάρκες τους στα ιχθυοτροφεία της Πρέβεζας , που ανήκαν στη Γαληνότατη Δημοκρατία , και αλίευσαν εκεί , προξενώντας σημαντική ζημιά στην περιουσία Βενετών υπηκόων. Το γεγονός προκάλεσε την έντονη αντίδραση του έκτακτου προβλεπτή της Λευκάδας I. Manolessio , που διαμαρτυρήθηκε στο βοεβόδα της Άρτας ζητώντας του όχι μόνο τη διακοπή της παράνομης αλιείας στα ιχθυοτροφεία της Πρέβεζας , αλλά και την παραδειγματική τιμωρία των ενόχων. Ο βοεβόδας ανταποκρίθηκε θετικά στη διαμαρτυρία του έκτακτου προβλεπτή και διέταξε τη δίωξη των ενόχων³.

¹ Για τα μέλη αυτής της οικογένειας βλ. Κ. Μέρτζιος , «Το εν Βενετία Ηπειρωτικών Αρχείον» , σσ. 228-229· ο ίδιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 1 , σ. 6.

² Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 170 , 178 , 276 , 336 , 372.

³ Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 2 , σ. 123.

Στη δημιουργία αυτών των προστριβών , πάντως , συντελούσε ακόμη το ασαφές καθεστώς κατοχής του Αμβρακικού κόλπου , που δεν διευθετήθηκε με τη συνθήκη του Passarowitz. Όπως προαναφέρθηκε , τα μεγάλα ιχθυοτροφεία που βρίσκονταν εντός του κόλπου ανήκαν στην κατοχή των Τούρκων , αλλά ο μη καθορισμός μεταξύ των δύο κρατών ελεύθερων αλιευτικών ζωνών , πέραν από τις θαλάσσιες περιοχές των ιχθυοτροφείων , αποτελούσε θέμα συχνών διαφωνιών , καθώς Τούρκοι και Βενετοί θεωρούσαν την εκτός ιχθυοτροφείων θαλάσσια περιοχή δική τους. Εκμεταλλεζόμενοι αυτή την ασάφεια της συνθήκης του Passarowitz οι Έλληνες έμποροι αλιείς προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να απομακρύνουν τους Βενετούς αλιείς από τον Αμβρακικό κόλπο , καταγγέλλοντάς τους στις τουρκικές αρχές για παράνομη αλιεία. Στα 1760 ο αναπληρωτής υποπρόξενος του Marin De Luna στην Άρτα Β. Piazzoni σε επιστολή του στον προβλεπτή της Λευκάδας V. Balbi ανέφερε ένα περιστατικό που προήλθε από τον έντονο ανταγωνισμό Βενετών και Ελλήνων στην προσπάθειά τους να μονοπωλήσουν την αλιεία του κόλπου. Συγκεκριμένα ο Έλληνας έμπορος Αναστάσιος Ρίζος, που είχε ενοικιάσει από τους Τούρκους το ιχθυοτροφείο του Παλαματερού (Pallamaterò) , κατήγγειλε στον καδή της Άρτας ότι Βενετοί υπήκοοι από την Κέρκυρα έπλεαν με τις τράτες (tratte) τους και ψάρευαν στα ιχθυοτροφεία που ανήκαν στην κυριότητα των Τούρκων , χωρίς να έχουν άδεια από τις τουρκικές αρχές της Άρτας. Για τη διερεύνηση του θέματος διεξήχθη δίκη , στην οποία ο ίδιος ο αναπληρωτής υποπρόξενος Β. Piazzoni κλήθηκε ενώπιον του τουρκικού δικαστηρίου να δώσει εξηγήσεις. Κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας, στην οποία παραβρίσκονταν οι Τούρκοι πρόκριτοι της πόλης και ο βοεβόδας Χασάν Αγάς (Hasan ağa) , ο Β. Piazzoni ισχυρίστηκε ότι όλες οι κατηγορίες που βάραιναν τους Βενετούς υπηκόους ήταν ανυπόστατες και συκοφαντικές και ότι την καταγγελία ήγειρε το εμπόριο ψαριών που έκαναν Βενετοί υπήκοοι λίγες μέρες προηγουμένως στην αγορά της Άρτας , πουλώντας τα ψάρια σε τιμές πολύ κατώτερες από αυτές των Ελλήνων εμπόρων. Από την άλλη μεριά ο Β. Piazzoni ανέφερε ότι οι Βενετοί υπήκοοι δεν ψάρευαν εντός των ιχθυοτροφείων , αλλά έξω από αυτά , στα ανοιχτά νερά του κόλπου , καθώς οι βενετικές τράτες δεν μπορούσαν να ψαρεύουν σε αβαθή νερά , και μάλιστα σε θαλάσσια περιοχή που ανήκε στην κατοχή της Γαληνότατης Δημοκρατίας. Ο καδής της Άρτας Ali effendi αμφισβήτησε την κυριότητα του κόλπου από τους Βενετούς , ενώ χαρακτήρισε παράνομη την αλιεία των Βενετών υπηκόων, καθώς αυτοί ψάρευαν στην είσοδο του ιχθυοτροφείου , εκεί όπου τα νερά είναι ρηχά και τα ψάρια συσσωρεύονται για να εισέλθουν μέσα σ' αυτό. Ο καδής επικαλέστηκε επιπλέον καταγγελίες άλλων Ελλήνων αλιέων εμπόρων , που ανέφεραν ότι οι Βενετοί υπήκοοι από την Κέρκυρα έκαναν επίσης παράνομη αλιεία

και σε άλλα ιχθυοτροφεία της περιοχής , όπως αυτά στη Λογαρού και στο Τσουκαλιό. Τελικά η απόφαση του δικαστηρίου ήταν καταδικαστική για τους Βενετούς υπηκόους και , όπως ανέφερε ο υποπρόξενος , για να αποφευχθεί η εφαρμογή της έπρεπε ή να δωροδοκήσουν τον καδή και το βοεβόδα της Άρτας ή να προσφύγουν στον Σουλεϊμάν πασά των Ιωαννίνων , για να επιτύχουν την αναστολή της απόφασης¹. Τέτοια γεγονότα , που απέρρεαν από τον οξύ αλιευτικό ανταγωνισμό Ελλήνων και Βενετών στη θαλάσσια περιοχή του Αμβρακικού κόλπου , σημειώθηκαν πολλά κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Η προσφυγή των Ελλήνων στην τουρκική δικαιοσύνη , που εξέδιδε συνήθως αποφάσεις καταδικαστικές για τους Βενετούς , αποσκοπούσε στο να εξαναγκαστούν οι Βενετοί να διακόψουν τις εμπορικές συναλλαγές τους στην περιοχή της Άρτας².

Το βενετικό εμπόριο στην περιοχή της Άρτας συνάντησε σοβαρό ανταγωνισμό και στον τομέα της ξυλείας , κυρίως στο πρώτο μισό του αιώνα. Οι Βενετοί , κάτοχοι με τη συνθήκη του Passarowitz νευραλγικών ηπειρωτικών κτήσεων , όπως η Πρέβεζα , προμηθεύονταν ξυλεία από τα γειτονικά οθωμανικά δάση του Λούρου, περιοχή στην οποία δραστηριοποιούνταν και Έλληνες ξυλέμποροι. Στα 1773 , σύμφωνα με γαλλικές πηγές , είχαμε ένα γεγονός που έφερε σε αντιπαράθεση τους Βενετούς με τους Τούρκους και Έλληνες της περιοχής. Συγκεκριμένα , οι Βενετοί διοικητές της Πρέβεζας και της Βόνιτσας στην προσπάθειά τους να μονοπωλήσουν τη δασική εκμετάλλευση της περιοχής και να εξαλείψουν κάθε ανταγωνισμό , πρότειναν στο σουλτάνο , μέσω του βαΐλου , την ανταλλαγή των βενετοκρατούμενων Κυθήρων με ολόκληρες τις επαρχίες της Πρέβεζας και της Βόνιτσας , εκτός βέβαια των δύο αυτών πόλεων , δηλαδή με περιοχές που είχαν αξιόλογα σε ναυπηγική ξυλεία δάση. Ως δικαιολογία προβαλλόταν η τιμωρία των κατοίκων των Κυθήρων , επειδή προσέφεραν καταφύγιο στους πειρατές. Στις ενέργειες των Βενετών αντέδρασαν έντονα οι Έλληνες , αλλά και οι Τούρκοι , της Άρτας και της Βόνιτσας , επειδή η αλλαγή κυριάρχου θα δημιουργούσε προβλήματα στην έγγειο ιδιοκτησία , στους όρους εργασίας και γενικότερα στη ζωή καλλιεργητών και εμπόρων. Αντίδραση είχαμε και από τους Γάλλους , που διεξήγαν σημαντικό εμπόριο ξυλείας στις προς ανταλλαγή περιοχές. Αυτοί ήταν οι κύριοι υποκινητές όλης αυτής της αντίδρασης των κατοίκων της περιοχής. Τελικά η Πύλη απάντησε αρνητικά στην πρόταση των Βενετών. Η απόφασή της αυτή κοινοποιήθηκε στον βοεβόδα και τους κατοίκους της Άρτας με τον *Vezir ağa* , που στάλθηκε από το σουλτάνο στην Άρτα γι' αυτόν το σκοπό. Η

¹ M. C. C. , Mss P.D. , b. 629 , Άρτα 19 και 23 Ιουνίου , 13 Ιουλίου 1760· K. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 3 , σσ. 145 , 201-203.

² M. C. C. , Mss P.D. , b. 630 , Πρέβεζα 17 Ιουνίου 1760.

απόφαση της Πύλης διατυπώθηκε σε φερμάνι , που απειλούσε με θάνατο όποιον θα τολμούσε να ανακινήσει το θέμα και κατηγορούσε τη Γαληνότατη Δημοκρατία ότι προέβη σε παράνομες και αυθαίρετες καταμετρήσεις δασικών εκτάσεων σε εδάφη της οθωμανικής επικράτειας. Πρέπει να τονιστεί , όμως , στο σημείο αυτό ότι οι ανώτερες βενετικές αρχές της περιοχής και ο βάιλος της Κωνσταντινούπολης στην αλληλογραφία τους αγνοούν το γεγονός τονίζοντας ότι το όλο θέμα της διεκδίκησης εδαφών της οθωμανικής επικράτειας ήταν μια ανυπόστατη και ψευδής φημολογία , που σκοπό είχε να διασαλεύσει τις ομαλές και φιλικές σχέσεις των δύο κρατών. Γι' αυτό ο βάιλος προέτρεψε τον γενικό προβλεπτή της θάλασσας να ασχοληθεί ο ίδιος με το ζήτημα αυτό , ώστε να βρεθεί ο υπαίτιος αυτής της αβάσιμης και επικίνδυνης κατά τα άλλα φημολογίας¹. Πάντως μετά το 1762 η ελληνική υλοτομία στην τουρκοκρατούμενη περιοχή του Λούρου δεν αντιμετώπιζε εμπόδια από τους Βενετούς , καθώς τα δάση της τουρκοκρατούμενης περιοχής δεν υπάγονταν πλέον στα προγράμματα προμήθειας των μητροπολιτικών βενετικών ναυπηγείων. Η βενετοκρατούμενη Πρέβεζα έγινε κέντρο της ελληνικής υλοτομικής δραστηριότητας , καθώς στην πόλη τοποθέτησε την έδρα της η ελληνική υλοτομική «Εταιρεία της Πρέβεζας» , που εκμεταλλευόταν τα δάση όχι μόνο των γειτονικών τουρκοκρατούμενων περιοχών , αλλά και τα δάση των βενετικών κτήσεων².

Προβλήματα αντιμετώπισαν οι βενετικές προξενικές αρχές και από την εχθρική στάση διαφόρων Ελλήνων προκρίτων της Άρτας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Έλληνας πρόκριτος Δημήτριος Βλαχούτσης , μέλος της γνωστής οικογένειας , όπως και ο Κωνσταντίνος Βλαχούτσης , που από το 1738 υπηρέτησε ως γραφέας και διερμηνέας του γαλλικού προξενείου της Άρτας³. Ο Δ. Βλαχούτσης , εκτός από τους δεσμούς που είχε στην περιοχή , ανέπτυξε φιλικές και στενές σχέσεις, στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα , με τις οθωμανικές αρχές της Άρτας , πράγμα που τονίζεται επανειλημμένα στη βενετική προξενική αλληλογραφία. Χάρη στην εύνοια των οθωμανικών αρχών ο Δ. Βλαχούτσης εξασφάλισε από αυτές την ευθύνη της είσπραξης των φόρων της περιοχής , διαδραματίζοντας έτσι καθοριστικό ρόλο στο εμπόριο της περιοχής. Μάλιστα λόγω της οικονομικής δύναμης που διέθετε , οι πρόξενοι της Άρτας ανέφεραν με κάποια δόση υπερβολής ότι ο βοεβόδας

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , 2 Ιουνίου , 5 Ιουλίου 1733· Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 2 , σσ.15-16· Γ. Σιορόκας , «Ένα άγνωστο τουρκοβενετικό σχέδιο για την ανταλλαγή των Κυθήρων με τα καθηλικά Πρέβεζας και Βόνιτσας (1732/3)» , σσ. 37-51· Ε. Γιαννακοπούλου , *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα* , σσ. 66-67· Φ. Πουκεβίλ , *Ταξίδι στην Ελλάδα* , σσ. 376-377.

² Ε. Γιαννακοπούλου , *ό.π.* , σσ. 70-72.

³ Σ. Ξενοπούλου ο Βυζαντιός , *Δοκίμιον Ιστορικόν περί Άρτης* , σσ. 198-199· Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 162.

και ο καδής της Άρτας βρίσκονταν υπό την άμεση εξάρτησή του. Από τη θέση αυτή έπληξε σοβαρά τα βενετικά συμφέροντα , καθώς δημιουργούσε συνεχώς εμπόδια στους Βενετούς εμπόρους , επιβάλλοντας αυξήσεις στους δασμούς , με αποτέλεσμα να έρθει αρκετές φορές σε έντονη αντιπαράθεση με τις βενετικές προξενικές αρχές της Άρτας¹. Η εχθρική αυτή στάση του Δ. Βλαχούτση απέναντι στους Βενετούς , πέραν από την εξυπηρέτηση προσωπικών συμφερόντων , θα μπορούσε να εξηγηθεί και από την έλξη , που ασκούσε σε αρκετούς Έλληνες προκρίτους , η δυνατότητα να ανταγωνίζονται τα συμφέροντα διάφορων ευρωπαϊκών κρατών. Έτσι ένιωθαν ότι είχαν και οι ίδιοι υπολογίσιμη δύναμη , ξεφεύγοντας κατά κάποιο τρόπο από τη μοίρα του υποδούλου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στα 1778 αναφέρεται μάλιστα ότι ο γραμματέας του Δ. Βλαχούτση και ένας άλλος Έλληνας , ο Δημήτριος Μπουλούμπασης , έχοντας την έγκριση του προκρίτου και με τη συνδρομή ενός Αλβανού εισέβαλαν παράνομα μέσα στην προξενική κατοικία του Φ. Παγκάλου και , αφού πρώτα εξύβρισαν τον υποπρόξενο, προσπάθησαν να συλλάβουν έναν караβοκύρη Κεφαλονίτη , Βενετό υπήκοο , και τρεις άλλους που είχαν καταφύγει στην προξενική κατοικία για να προστατευθούν. Η παράνομη αυτή ενέργεια προκάλεσε την αντίδραση του υποπροξένου , που κατέφυγε στο βοεβόδα για να διαμαρτυρηθεί και να ζητήσει την παραδειγματική τιμωρία των Ελλήνων

¹ Ο υποπρόξενος της Βενετίας στην Άρτα Φ. Πάγκαλος ανέφερε χαρακτηριστικά (A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227 , Άρτα 27 Οκτωβρίου 1776) : «In tal sistema si trovano li affari del suddito commercio asugestione però di questo maligno ed indegno Demetrio Vlacuzzi suddito Ottomano o sia Greco abbitante di questo luoco persona piutosto turbida e contraria sempre alle publiche convenienze quale sempre colle solite sue maligne seduzioni appresso detti comandanti troddugendo troppi agravii in tutte le cose de sudditi veneti , certo è , che simili mali provengono dall' accennatto Demetrio Vlacuzzi , cose gelose e contrarie alle dette sacrosante capitolazioni , che non devonsi chiunque si sia ingerirssene in aliqua maniera alli delicati publici affari , il quale senza rifferere si azarda sfaciatamente introdurre tali abusi perche hà il suo proffitto molto generoso appresso di questi doganieri...al surrifferitto Demetrio Vlacuzzi come suddito Greco e dipendente al suo sovrano ed in' oltre far comprendere in ditto ordine affinche detti comandanti non stiano dar più ascolto alle maligne instigazioni di ditto Demetrio Vlacuzzi». Επίσης ο υποπρόξενος Βρυώνης ανέφερε για τον Δ. Βλαχούτση (A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 235_{II} , Άρτα 28 Μαρτίου 1787) : «Io ho adoperato tutta l' efficacia per convertirlo da un errore cosi manifesto ma null' altro potei ottenere , se non , ch' egli avrebbe parlato col primate Demetrio Vlacuzzi interessato o principale nei dazi e che mi avrebbe in altra sessione spiegata la sua positiva volontà...Ed il primate Vlacuzzi col quale egli ha rapporti strettissimi , anzi si il cadì che il comandante intieramente dipendono dal primate stesso».

που παραβίασαν το βενετικό άσυλο , αλλά η διαμαρτυρία του δε βρήκε καμία ανταπόκριση¹.

Εκτός από τους Έλληνες προκρίτους προβλήματα αντιμετώπιζαν οι βενετικές προξενικές αρχές και από άλλους Έλληνες , εμπόρους της περιοχής. Στα 1760 ο υποπρόξενος Marin De Luna εξέφραζε στον προβλεπτή της Λευκάδας V. Balbi τη δυσαρέσκειά του από τη δράση στην Άρτα του Έλληνα Γιάννη Παπααχρήστου. Ο Γιάννης Παπααχρήστος ήταν Έλληνας , Οθωμανός υπήκοος , εγκατεστημένος στην Πρέβεζα και, παρόλο που στην Άρτα υπήρχε Βενετός υποπρόξενος , αυτός αναλάμβανε να διεκπεραιώνει υποθέσεις Βενετών υπηκόων , που εμπορεύονταν στην Άρτα και είχαν προβλήματα με τις τουρκικές αρχές. Στην επιστολή του ο Marin De Luna ανέφερε ότι , εάν οι βενετικές αρχές επιτρέπουν σιωπηρά στον Γιάννη Παπααχρήστο να διαπραγματεύεται με τους Τούρκους υποθέσεις Βενετών υπηκόων , δεν ήταν απαραίτητη η παρουσία στην Άρτα επίσημων βενετικών προξενικών αρχών. Ζητούσε , λοιπόν , την άμεση παρέμβαση του προβλεπτή της Λευκάδας , ώστε να τεθεί τέρμα στην παράνομη αυτή δράση του Παπααχρήστου , που , πρέπει να τονιστεί , είχε πολλές γνωριμίες στην Άρτα με Έλληνες και Τούρκους. Τον Γιάννη Παπααχρήστο τον συναντούμε αργότερα να ασχολείται με το ξυλεμπόριο στην περιοχή της Άρτας , αναπτύσσοντας δοσοληψίες κυρίως με τους Γάλλους ξυλεμπόρους που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή². Επίσης ο υποπρόξενος Φ. Πάγκαλος στα 1779 ανέφερε ότι έμποροι της Άρτας παρουσιάστηκαν στο προξενείο και με απειλές και ύβρεις καταφέρθηκαν εναντίον του προσώπου του , επειδή στην Πρέβεζα κρατήθηκε από τις εκεί βενετικές αρχές το βενετικό πλοίο «La Madona de Modon» με καπετάνιο τον Κεφαλονίτη Δημήτριο Γλέση , που μετέφερε για λογαριασμό τους φορτίο σιδήρου. Το πλοίο είχε

¹ A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227 , Άρτα 20 Ιανουαρίου 1778 : «Sia anche a venerato lume di Vostra Eccellenza , che ieri l' altro due sudditi ottomani o sia Greci , di questa citta , cioe il scrivano di ditto Vlacuzzi et il Demetrio Bulubassi Greco mi hanno praticato degl' insulti in propria casa consolare , e con parole troppo offensive straparando nella mia servitù , non che ad' un caravochiro Ceffalonioto , che si trovava ricovrato in questa casa consolare , e che con un Albanese asalirono il consolato per prender trè sudditi nostri , che si trovano ricovrati in consolato , ho ricorso seriamente da ditto comandante per farmi la dovuta giustizia di castigar li suoi sudditi Greci per dar esempio ad altri , ma nulla ho tenuto di giustizia , anzi ditto voivoda non intende che i sudditi Veneti si obidiscano dalla figura consolare , e con misteriosa arte procura esso voivoda sotto metere li sudditi Veneti nella sua giudicatura , perche fa molto il suo interesse , già tutto nasce a sugestione di ditto Vlacuzzi , per tali , e simili disordini , e superchiarì di questi barbari».

² M.C.C. , Mss P.D. , b. 629 , Άρτα , 22 Ιουλίου και 15 Σεπτεμβρίου 1760· Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 3 , σσ. 203-204 , 250· Ε. Γιαννακοπούλου , Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα , σσ. 180-188.

αποπλεύσει από την Αγκώνα με προορισμό την Άρτα , αλλά στην Πρέβεζα ο καπετάνιος του πλοίου κλήθηκε από κάποιον ιδιώτη φοροεισπράκτορα να πληρώσει καταχρηστικά εκεί τα αναλογούντα προξενικά δικαιώματα , που όμως συνηθιζόταν να πληρώνονται κανονικά στο προξενείο της Άρτας από τους ναυλωτές του πλοίου. Η έντονη και γεμάτη απειλές διαμαρτυρία των Ελλήνων εμπόρων , επειδή υπήρχε καθυστέρηση στην άφιξη των εμπορευμάτων τους , ανάγκασε τον Φ. Πάγκαλο να απευθυνθεί στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας , ώστε να διατάξει αυτός τον απόπλου για τη Σαλαώρα της Άρτας και εκεί να καταβληθούν τα προξενικά δικαιώματα¹. Το θέμα πάντως της είσπραξης των προξενικών δικαιωμάτων αποτέλεσε πολλές φορές αιτία προστριβής και διαμαρτυρίας μεταξύ των προξενικών βενετικών αρχών της Άρτας και των βενετικών αρχών της Πρέβεζας , που ενοικίαζαν την εκμετάλλευση της είσπραξης των δασμών σε ιδιώτη. Ο ιδιώτης αυτός φοροεισπράκτορας εισέπραττε προξενικά δικαιώματα από όλα τα πλοία που εισέρχονταν και εξέρχονταν του Αμβρακικού κόλπου , χωρίς να καταβάλλει συνήθως στους προξένους της Άρτας το ποσοστό των προξενικών δικαιωμάτων που τους αναλογούσε από την προσόρμιση των πλοίων στα επίνεια της πόλης².

Μέσα στις δραστηριότητες εύπορων Ελλήνων εμπόρων της Άρτας ήταν και η οικονομική διευκόλυνση με δάνεια σε Βενετούς υπηκόους , που έκαναν επενδυτικές κινήσεις στην περιοχή και δε διέθεταν ικανά προσωπικά κεφάλαια. Οι Έλληνες έμποροι , όχι μόνο της Άρτας , αλλά και άλλων γειτονικών περιοχών , παρακινούμενοι από το κέρδος που άφηναν οι υψηλοί τόκοι των δανείων , εκδήλωναν συχνά την προθυμία τους για συμμετοχή στο ιδιότυπο αυτό εμπόριο του χρήματος. Ο μηχανισμός , φυσικά , του οικονομικού συστήματος , που λειτουργούσε συνήθως με προκαταβολές και δάνεια , οδηγούσε πολλούς Βενετούς υπηκόους στη χρεωκοπία. Από την άλλη μεριά , όμως , ο δανεισμός ήταν και μια πολύ επισφαλής υπόθεση για τους επενδυτές. Η αποπληρωμή ήταν δύσκολη και οι πτωχεύσεις των χρεωστών , αληθινές ή εικονικές , προκαλούσαν πολλές φορές μεγάλες ζημιές στους δανειστές³.

Ανταγωνιστικές ήταν οι σχέσεις Βενετών και Ελλήνων και στον τομέα της ναυτιλίας. Στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα δεν μπορεί ,

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) Diversorum , b. 632 , χ.α. , Coria , Άρτα , 16 Απριλίου 1779· Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 4 , σσ. 399(841)-400(842). Επί βενετοκρατίας η Πρέβεζα υπαγόταν διοικητικά στη Λευκάδα: Ι. Ψαράς , «Κατ' οίκον έρευνα στη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα του 1787» , *Ιστορία της Πρέβεζας – Πρακτικά Α' διεθνούς επιστημονικού Συνεδρίου* (Πρέβεζα 22-24 Σεπτεμβρίου 1989) , σ. 94 , υποσ. 45.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1765-1794 , b. 729 , Ζάκυνθος 29 Ιανουαρίου 1778.

³ Βλ. περισσότερα στο κεφάλαιο «Δάνεια και Τοκογλυφία» , σσ. 248-250.

φυσικά , να γίνει λόγος για σοβαρό ανταγωνισμό και πολύ περισσότερο για απειλή των συμφερόντων της βενετικής ναυτιλίας στον Αμβρακικό , καθώς τα βενετικά πλοία κυριαρχούσαν στις μεταφορές της περιοχής. Η βενετική ναυσιπλοΐα προτιμούνταν από τους Έλληνες ναυλωτές , επειδή εξυπηρετούσε τις μεταφορές τους προς τη Βενετία , αλλά και σε άλλα λιμάνια της Δύσης και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εδώ ξεκίνησε και η πρώτη ανάπτυξη του ελληνικού κεφαλαίου στην Ήπειρο. Οι Βενετοί , για να προσεταιριστούν τους Έλληνες εμπόρους και να ανταγωνιστούν τη γαλλική ναυτιλία , που διεκδικούσε το δικό της μερίδιο στις μεταφορές από και προς τα λιμάνια της περιοχής , έπαιρναν μέτρα που ευνοούσαν τις ναυλώσεις βενετικών πλοίων από Έλληνες εμπόρους. Έτσι, στα 1720 οι αρχές της Βενετίας , για να προσελκύσουν τις μεταφορές των Ελλήνων εμπόρων με βενετικά πλοία , σκέπτονταν να ανανεώσουν παλιά προνόμια που είχαν χορηγηθεί στους Αρτινούς και άλλους Ηπειρώτες εμπόρους και να απαλλάξουν τις μεταφορές των εμπορευμάτων τους από την καταβολή κάθε τελωνειακού δασμού¹. Το ίδιο έκαναν οι Βενετοί και στα 1736 , όταν ανανέωσαν και ενίσχυσαν τα προνόμια που είχαν παραχωρήσει παλαιότερα στο διαμετακομιστικό εμπόριο. Προκειμένου δηλαδή να προσελκύσουν και πάλι προς τη Βενετία τα εμπορεύματα των Ελλήνων Ηπειρωτών εμπόρων , τα απήλλαξαν από κάθε δασμό , ακόμη και από το τέλος διαμετακόμισης από τη Σαγιάδα στην Κέρκυρα. Όσα θα μεταφορτώνονταν σε ξένα πλοία με προορισμό την Αγκόνα , την ακτή της Καλαβρίας και άλλα ιταλικά λιμάνια θα πλήρωναν μόνο 1% επί της αξίας των μεταφερόμενων εμπορευμάτων². Δε μας είναι , όμως , γνωστό για πόσο χρονικό διάστημα εφαρμόστηκαν αυτά τα μέτρα. Στα πλαίσια , τέλος , της ενίσχυσης του

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , Quaderno 250 , χ.α. , 23 Μαρτίου 1720 : «Contro le dispositioni de tante Publiche Sapient(issi)me deliberacioni già mai revocate vengono hora obbligati i mercanti dell' Arta, della Gianina e altre Provincie turchesce, a dover soccombere a dacia le loro merci di qualunque genere e de loro tabachi ancora con aggiunta di un bezzo p(er) lira sotto titolo di dacio d'uscita, benche dirette p(er) q(ue)sta città in cimento del traffico, p(er) dover esser impiegato l' importar loro in panni di lana, di seda et altre manifatture peculiari della città a mag(gio)r impiego delle arti e dei sudditi. Prostarati p(er) tanto i s(opradett)i merc(an)ti Greci humilm(ent)e supplicano che sicome tocando l' isole di Corfù, Zante et altri luoghi le loro merc(anzi)e nei viaggi dell'andar e ritorno non siano soggette ad alcun dacio nemeno di transito ne bezzo p(er) lira, cosi parim(ent)e passando p(er) la Voniza e p(er) la Prevesa le loro merci e tabachi non possono esser obbligati ad alcun dacio, e tanto meno i retrati che fossero estratti da questa città, ma che sia anche p(er) d(ett)e merci conseguita la pub(lic)a decretata volontà dichiarando sempre p(er) le solite merc(anzi)e che usciranno e saranno dirette p(er) la Dom(inan)te; quando p(er)ò piaccia alla Ser(eni)tà V(ost)ra di p(er)mettere la continuazione non meno de n(ost)ri traffichi che della n(ost)ra innata devotione et ossequio».

² Βλ. Μ. Οικονόμου , *Ο θεσμός του προζένου των Ελλήνων Εμπόρων* , σσ. 186-187.

διαμετακομιστικού εμπορίου από την Ήπειρο στην Κέρκυρα ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας A. Sagredo πρότεινε στα 1752 στη βενετική ηγεσία , μετά από πρόταση των Ελλήνων εμπόρων των Ιωαννίνων και της Άρτας , να αναγνωριστεί το δικαίωμα στους Ηπειρώτες εμπόρους να εξάγουν ελεύθερα τα εμπορεύματά τους , μέσω της Κέρκυρας , σε οποιαδήποτε ευρωπαϊκή χώρα και να μειωθούν στο ελάχιστο οι βενετικοί δασμοί εξαγωγής. Οι απόψεις αυτές των Ηπειρωτών εμπόρων που διατυπώθηκαν προς τον Βενετό γενικό προβλεπτή της θάλασσας , για μείωση των δασμών , πολιτική που εφαρμοζόταν και από άλλα ευρωπαϊκά κράτη την περίοδο εκείνη , είναι ενδεικτικές της πολιτικής και κοινωνικής εξέλιξης των ισχυρών Ηπειρωτών εμπόρων. Το συνολικό σχέδιο , που επεξεργάστηκε και παρουσίασε με έκθεσή του στη βενετική Γερουσία ο A. Sagredo , είχε ως βασικό στόχο να καταστήσει το κερκυραϊκό λιμάνι έναν πολυσύχναστο διαμετακομιστικό σταθμό , που θα απέδιδε μακροπρόθεσμα στη Γαληνότατη Δημοκρατία σημαντικά κέρδη , βασισμένα στο πλήθος των διακινούμενων εμπορευμάτων και όχι στο ύψος των δασμών¹.

Εντούτοις η παρακμή της Γαληνότατης Δημοκρατίας και η αδυναμία της να ανταποκριθεί στις διεθνείς συγκυρίες , ειδικά στο τέλος του αιώνα, έστρεφαν συχνά τους Έλληνες εμπόρους προς άλλες ναυτικές δυνάμεις , που θεωρούνταν πιο ασφαλείς. Έπειτα οι ίδιοι οι Αρτινοί , μετά τα μέσα του αιώνα , άρχισαν να ναυλώνουν μεσολογγίτικα πλοία με τουρκική σημαία , που ταξίδευαν στη Βενετία με μεγάλο φορτίο. Αυτή η προτίμηση στους συμπατριώτες τους ναυτικούς υποσκέλιζε τα βενετικά πλοία , που συχνά αναγκάζονταν να σαλπάρουν χωρίς πληρότητα εμπορευμάτων. Στην επιλογή αυτή των Αρτινών εμπόρων για τα μεσολογγίτικα καράβια , εκτός από καθαρά εθνικούς λόγους , συντελούσαν οι πιο φθηνοί ναύλοι τους , αλλά και η ανοχή των τουρκικών αρχών².

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι Βενετοί στην περιοχή της Άρτας είχαν να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό ,

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 996 , Replicato No 10 , Κέρκυρα , 9 Νοεμβρίου 1752 (Παράρτημα , Έγγραφο 6). Για τις συνθήκες που επέβαλλαν οι Βενετοί στη διεξαγωγή του διαμετακομιστικού εμπορίου στην Κέρκυρα και την εξέλιξή του βλ. Μ. Οικονόμου , *Ο θεσμός του προξένου των Ελλήνων Εμπόρων* , σσ. 195-205.

² Για την εξέλιξη της πορείας της μεσολογγίτικης ναυτιλίας και τη δυναμικότητά της βλ. Κ. Σάθας , *Ειδήσεις τινές περί εμπορίου* , σσ. 23 , 36-53· Δ. Δημητρακάκης , *Τα οικονομικά του Μεσολογγίου (1740-1826)* , Αθήναι 1939 , σσ. 26-27 , 30-33· Σ. Μάξιμος (Σ. Βόρειος) , *Το ελληνικό εμπορικό ναυτικό* , σσ. 24-31· Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σσ. 301-312· Γ. Λέων , «Ελληνική εμπορική ναυτιλία» , σσ. 29-32· Β. Σφυρόερας , *Επισκόπηση* , σσ. 43-44· Χ. Μαλτέζου , «Νησιά Ιονίου – Η τελευταία περίοδος βενετικής κυριαρχίας (1669-1797)» , *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* , τ. 11 , σ. 216· Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 369-372· Μ. Οικονόμου , *Ο θεσμός του προξένου των Ελλήνων εμπόρων* , σσ. 188-189 , 192-195.

αλλά και τα προβλήματα που τους δημιουργούσαν οι Έλληνες. Ιδιαίτερα μετά τα μέσα του 18^{ου} αι. ο ανταγωνισμός και τα προβλήματα στη διεξαγωγή του βενετικού εμπορίου πολλαπλασιάστηκαν. Στο γεγονός αυτό συντέλεσαν πολλοί παράγοντες : Η ικανότητα των Ελλήνων εμπόρων , η ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας , η αντίθεση με τα βενετικά συμφέροντα στάση των Ελλήνων προκρίτων της Άρτας , η σωστή εκμετάλλευση των δυσμενών για το βενετικό εμπόριο συγκυριών και , ίσως , η ανοχή του Τούρκου κυρίαρχου , που πίστευε πως θα είχε οικονομικά οφέλη από την άνοδο των Ελλήνων εμπόρων. Πρόκειται στην ουσία όμως για σύγκρουση μιας φθίνουσας οικονομικής παρουσίας με μian ανερχόμενη και γεμάτη ζωτικότητα και αποφασιστικότητα δύναμη , η οποία επιπλέον , μέσα από την οικονομική επιτυχία , επιδίωκε την καταξίωση της ύπαρξής της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

Η ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΒΕΝΕΤΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΓΑΛΛΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ ΕΥΡΩΠΑΙΟΥΣ

1. Οι σχέσεις Βενετών και Γάλλων στην περιοχή της Άρτας

Μετά τις σχέσεις των Βενετών με τους Τούρκους και με τους Έλληνες της περιοχής , θεωρείται σκόπιμο να γίνει ιδιαίτερος λόγος για τις σχέσεις τους με τους Γάλλους. Οι Βενετοί άλλωστε έδιναν μεγάλη σημασία σ' αυτές , επειδή οι Γάλλοι , στοχεύοντας στην οργανωμένη διεκπεραίωση των οικονομικών τους συναλλαγών , είχαν καταστήσει την Άρτα έδρα γαλλικού προξενείου ήδη από το 1702. Η ίδρυση γαλλικού προξενείου στην Άρτα ήταν ένα σοβαρό πρόβλημα για τη Γαληνότατη Δημοκρατία , που από παράδοση κυριαρχούσε στο εμπόριο της περιοχής. Στο κεφάλαιο αυτό φυσικά δε θα εξετάσουμε τις γενικότερες γαλλοβενετικές σχέσεις στην ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Ελλάδας. Θα περιοριστούμε να τις μελετήσουμε όπως διαμορφώθηκαν στην περιοχή της Άρτας , επισημαίνοντας τις παρεμβάσεις της κάθε πλευράς στο διεξαγόμενο εμπόριο της περιοχής.

Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι σχέσεις των Βενετών με τους Γάλλους στην περιοχή της Άρτας ήταν ιδιαίτερα ανταγωνιστικές στην αρχή του αιώνα , αλλά με την πάροδο του χρόνου παρουσίασαν μian αποκλιμάκωση στην έντασή τους. Άλλωστε κάτι τέτοιο ήταν φυσικό , καθώς η Γαληνότατη Δημοκρατία καθ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αι. παρουσίασε αδυναμία να αντισταθεί στην οικονομική διείσδυση των Γάλλων ανταγωνιστών της στην Ανατολή.

Από την έναρξη της λειτουργίας του γαλλικού προξενείου στην Άρτα οι Βενετοί δεν έκρυψαν τις εχθρικές τους διαθέσεις απέναντι στους Γάλλους. Η απώλεια ετησίως τελωνειακών δασμών ύψους 10.000 περίπου πιαστρών , από τη δραστηριοποίηση του γαλλικού εμπορίου και της ναυτιλίας στην περιοχή , ήταν ένα σοβαρό πλήγμα για τους Βενετούς. Από τις πρώτες ενέργειες των Βενετών ήταν η προσπάθειά τους να αναγκάσουν τους Γάλλους να αλλάξουν την έδρα του προξενείου τους , καθώς η Άρτα αποτελούσε ένα κομβικό σημείο , από το οποίο θα μπορούσαν οι Γάλλοι να ελέγχουν ολόκληρο το εμπόριο της περιοχής. Για την επίτευξη του στόχου τους οι Βενετοί , έχοντας και τη συνδρομή του βοεβόδα της Άρτας , κατηγορήσαν στα 1709 τον Γάλλο πρόξενο G. Dubroca στο σουλτάνο ότι εμπόδιζε τους ραγιάδες να πληρώνουν το χαράτσι στις τουρκικές αρχές της περιοχής. Ο σουλτάνος , έπειτα από αυτή την καταγγελία , διέταξε τον πασά των Ιωαννίνων Aslan ağa να

αναγκάσει τον Γάλλο πρόξενο να εγκατασταθεί στη Σαγιάδα. Η προσπάθεια, όμως, αυτή των Βενετών απέτυχε λόγω της στην παρέμβασης του Γάλλου πρεσβευτή στην Πύλη. Παράλληλα οι Βενετοί χρησιμοποίησαν όλα τα πρόσφορα σ' αυτούς μέσα, που θα ζημίωναν τους Γάλλους. Προσπάθησαν να προσεταιριστούν τους Έλληνες εμπόρους της Άρτας, παρέχοντάς τους κίνητρα για ναύλωση βενετικών πλοίων και διαδίδοντας φήμες για ακαταλληλότητα των γαλλικών πλοίων, ενώ βοηθούσαν με κάθε τρόπο τους εχθρούς των Γάλλων, κυρίως τους Άγγλους, τους Ναπολιτάνους και τους Γενοβέζους¹.

Η επιβολή δασμών ήταν όμως το κύριο μέσο με το οποίο πίστευαν οι Βενετοί ότι θα πλήξουν το γαλλικό εμπόριο. Όπως πληροφορούμαστε από επιστολή του Γάλλου προξένου της Άρτας B. Garnier, οι Βενετοί στις αρχές του 18^{ου} αιώνα υποχρέωναν όσα γαλλικά καράβια προσορμίζονταν στην Κέρκυρα για ανεφοδιασμό να πληρώνουν δασμό 6% στην αξία των εμπορευμάτων που φορτώνονταν σε σκάλες της οθωμανικής επικράτειας². Η δασμολογική πολιτική των Βενετών έγινε πιο σκληρή απέναντι στους Γάλλους μετά τη συνθήκη του Passarowitz (1718), με την οποία παραχωρήθηκαν στους Βενετούς η Πρέβεζα και η Βόνιτσα, νευραλγικές θέσεις για τον έλεγχο του Αμβρακικού κόλπου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις σχέσεις Βενετών και Γάλλων στην περιοχή παρουσιάζουν δύο επιστολές του Γάλλου προξένου της Άρτας G. Dubroca προς τον Βενετό ναύαρχο Andrea Pisani, πριν ακόμη τελειώσει ο τελευταίος τουρκοβενετικός πόλεμος και πριν υπογραφεί η συνθήκη του Passarowitz (21 Ιουλίου 1718). Με την πρώτη επιστολή, που στάλθηκε στις 13 Νοεμβρίου 1717, ο Γάλλος πρόξενος ζητούσε από τον A. Pisani να του απαντήσει σε μια σειρά από ερωτήματα που αφορούσαν, μεταξύ των άλλων, την παροχή εμπορικών διευκολύνσεων προς τους Γάλλους στην Πρέβεζα, την καταβολή του ancorage και των υπόλοιπων δασμών για τα εμπορεύματα που διακινούνταν από και προς το συγκεκριμένο λιμάνι, το δικαίωμα της ελευθεροπλοΐας των γαλλικών πλοίων προς την Κόπρανα και τις άλλες σκάλες της δικαιοδοσίας της Άρτας και την προστασία των γαλλικών κατοικιών στην Άρτα³. Το ότι οι

¹ Βλ. Γ. Σιορόκας, *Προξενείο*, σσ. 178-181.

² Βλ. Σ. Μάξιμος, *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού*, σσ. 41-42· Γ. Σιορόκας, *ό.π.*, σ. 182.

³ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda Serie, Consoli Veneti in Levante, b. 31, Quaderno 250, χ.α., 13 και 17 Νοεμβρίου 1717: «Primo. Il sudetto console supplica Sua Eccellenza d' esplicar se li piace, se accorda alla Nazion Francese, la facoltà di negoziare nella giurisdizione di Prevesa, come questa Nazione faceva nel tempo del Turco. Secondo. Se la sudetta Nazione ha eguale facoltà nel Xeromero dentro e fuori del golfo dell' Arta. Terzo. Sopra qual pie si desidera che sii pagata la dogana delle mercanzie che saranno caricate o scaricate entro le sudette due giurisdizioni. Quarto. Se Sua Eccellenza ha piacere che il sudetto Console o personalmente o per via di Procuratore facci la fonzione entro le sudette giurisdizioni.

Γάλλοι συζητούσαν με τους Βενετούς για θέματα που αφορούσαν τις σχέσεις των δύο κρατών στην περιοχή της Πρέβεζας και γενικότερα του Αμβρακικού κόλπου , πριν ακόμη τελειώσει ο τελευταίος βενετοτουρκικός πόλεμος , μας κάνει να υποθέσουμε ότι οι σχετικοί όροι της συνθήκης του Passarowitz (για παραχώρηση της Πρέβεζας και της Βόνιτσας στους Βενετούς) είχαν γίνει γνωστοί πριν από την υπογραφή της. Από τη δεύτερη επιστολή του Γάλλου προξένου G. Dubroca , με ημερομηνία 3 Ιανουαρίου 1718 , πληροφορούμαστε την απάντηση του A. Pisani στα ερωτήματα του Γάλλου προξένου. Σύμφωνα, λοιπόν , με την απάντηση του Βενετού αξιωματούχου , οι Γάλλοι έπρεπε να καταβάλλουν στην Πρέβεζα τελωνειακό δασμό 4% για ό,τι εισαγόταν ή εξαγόταν στον Αμβρακικό κόλπο , ένα bezzo ακόμη , επιπλέον του 4%, για κάθε λίβρα καπνών και ότι όλα τα εμπορεύματα έπρεπε να μεταφέρονται μέσω της Βενετίας¹. Οι Βενετοί στήριζαν τις απαιτήσεις τους αυτές για είσπραξη τελωνειακών δασμών στην Πρέβεζα , επειδή θεωρούσαν τον εαυτό τους κυρίαρχο της θαλάσσιας περιοχής του Αμβρακικού κόλπου και επέμεναν ότι το τελωνείο υπήρχε στην Πρέβεζα ήδη κατά την περίοδο που οι Οθωμανοί κατείχαν την πόλη.

Οι Γάλλοι θεώρησαν τις απαιτήσεις των Βενετών παράλογες , καθώς οι τελευταίοι εξουσιάζοντας στεριά σε ακτίνα μιας ώρας γύρω από την Πρέβεζα και χωρίς να τους παραχωρηθεί ποτέ η κυριαρχία της θαλάσσιας περιοχής του Αμβρακικού κόλπου έθεταν τέτοιους όρους και κυρίως στα γαλλικά καράβια. Ήταν διατεθειμένοι πάντως να αναγνωρίσουν στους Βενετούς δικαιώματα τελωνείου στην περίπτωση που τα καράβια θα φόρτωναν ή θα ξεφόρτωναν σε βενετοκρατούμενη περιοχή. Οι Γάλλοι , παράλληλα με διάβημά τους προς την Πύλη , τόνιζαν τη ζημιά που θα προξενούσαν στα συμφέροντά της οι αξιώσεις των Βενετών` ότι δηλαδή

Quinto. Se vorrà accordare alli bastimenti francesi l' uso dell' acque per venire a Coprena e nel rimanente della giurisdizione dell' Arta senza esser turbidati ne molestati a Prevesa, nemeno nel passaggio avanti Voniza sopra il pretesto di venir in Turchia. Eguale liberta è stata concessa nel tempo di guerra a Corfù et alla Suda, essendo ancora sotto la Serenissima Republica. Sesto. Se li bastimenti francesi, prendendo porto o dando fondi a Prevesa e Voniza, sii di piacere a Sua Eccellenza che paghino l' ancoraggio o siino esenti come per il passato. Settimo. Se a Sua Eccellenza piace di farne la grazia d' accordarci le salveguardie andando alle marine et a Janina ; et in quel caso supplica che questa salvaguardia comprenda con le nostre persone li nostri effetti e li nostri due gianizeri nominati Jassuf e Mehemet. Ottavo. La sicurezza per le nostre case all' Artra in caso di bisogno». Βλ. επίσης Κ. Μέρτζιος, «Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν Αρχεῖον» , σ. 291` Γ. Σιορόκας , ό.π. , σσ. 182-183.

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 961 , Copia 3 Ιανουαρίου 1718 συνημμένη στο έγγραφο No 100 με ημερομηνία 24 Φεβρουαρίου 1718 : « La prima di pagar à Prevesa di dogana quattro per cento di quanto entrerà ò sortirà senza distinzione di stato , ne di giurisdizione. Secondo un bezzo oltre di quattro per cento sopra ogni libra di tabbacco. Terzo che tutte ...mercanzie non potranno esser portare , che à Venezia ». Βλ. επίσης Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 1 , σ. 274` Γ. Σιορόκας , ό.π. , σ. 183.

υπήρχε κίνδυνος να έχανε η Πύλη ένα μεγάλο μέρος των τελωνειακών δασμών που θα εισέπραττε , επειδή κανένας δε θα φόρτωνε ούτε θα ξεφόρτωνε εμπορεύματα στις σκάλες του Αμβρακικού κόλπου για να αποφύγει την καταβολή διπλού δασμού (σε Βενετούς και Τούρκους). Τελικά , μετά από διαπραγματεύσεις μεταξύ Βενετών , Γάλλων και Τούρκων , επήλθε συμφωνία , που προέβλεπε να πληρώνονται , για κάθε εισαγόμενο ή εξαγόμενο από τις σκάλες του Αμβρακικού κόλπου προϊόν αξίας 400 άσπρων , τα $\frac{3}{4}$ του τελωνειακού δασμού στον βοεβόδα της Άρτας και το υπόλοιπο $\frac{1}{4}$ στο τελωνείο των Βενετών στην Πρέβεζα. Ακόμη πληροφορούμαστε ότι το ύψος του δασμού αυτού ήταν 3% για τους Γάλλους και 4% για τους υπόλοιπους Ευρωπαίους¹. Μάλιστα , για την καλύτερη εξασφάλιση της είσπραξης των οφειλόμενων δασμών , θα μπορούσε ο τελώνης των Βενετών ή εντεταλμένος αντιπρόσωπός του να επισκέπτεται τα πλοία , τόσο όταν φόρτωναν , όσο και όταν ξεφόρτωναν εμπορεύματα στις σκάλες της Άρτας , για να ζητά τα σωστά τελωνειακά δικαιώματα , σύμφωνα με όσα ρύθμιζε η συμφωνία. Αυτή είχε υπογραφεί στις 2 Αυγούστου 1720 από τον Βενετό γενικό προβλεπτή της θάλασσας Zorzi Pasqualigo , τον βοεβόδα της Άρτας Husayn ağa και τον Γάλλο πρόξενο στην Άρτα G. Dubroca².

Φαίνεται όμως ότι η εφαρμογή της συμφωνίας αυτής εξαρτιόταν βασικά από τις διαθέσεις των τουρκικών αρχών της Άρτας³. Έτσι , όταν στα 1726 ο γραμματέας του έκτακτου προβλεπτή της Λευκάδας Agostin da Riva επισκέφθηκε μαζί με τον Γάλλο πρόξενο Jean-Baptiste Dubroca τον νέο βοεβόδα της Άρτας Hāzī Ali ağa για επαναβεβαίωση του δικαιώματος των Βενετών να εισπράττουν τελωνειακό δασμό από τα πλοία στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου , βάσει της συμφωνίας του 1720 , ο βοεβόδας της Άρτας δεν αναγνώρισε τη συμφωνία , επικαλούμενος σουλτανικό φερμάνι , που απαγόρευε , με ποινή θανάτου, στους Τούρκους να παραχωρούν τελωνειακά δικαιώματα. Απώτερος ,

¹ A.S.V. , Senato , Dispacci Ambasciatori Costantinipoli , f. 241 , No 201 , Copia No 4.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , Copia No 1 , Πρέβεζα 2 Αυγούστου 1720 , συνημμένη στο έγγραφο No 10 , Λευκάδα 1 Ιουλίου 1726 , που έστειλε ο έκτακτος προβλεπτής της Λευκάδας Agostin da Riva στο δόγη. Αντίγραφο της συμφωνίας αυτής υπάρχει και στη σειρά Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda serie , Consoli Veneti in Levante, b. 31 , Quaderno 250` A.S.V. , P.T.M. , f. 991 , No 17 , 19 Νοεμβρίου 1746. Βλ. επίσης Κ. Μέρτζιος , «Το εν Βενετία Ηπειρωτικών Αρχείον» , σ. 291` ο ίδιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 1 , σσ. 397-398` Γ. Σιορόκας , ό.π. , σσ. 183-185` Ε. Βέτσιος , «Η δασμολογική πολιτική των Βενετών» , σσ. 45-50.

³ A.S.V. , Senato , Dispacci Ambasciatori Costantinipoli , f. 241 , No 201 , Copia No 4 , φ. 472r : «Li voivoda sucessori in Arta a ditto Cussein hanno cominciato a sconcertare in qualche parte le stabilite misure pretendendo non esser vincolati al convenuto dal loro precessore» - P.T.M. , f. 1017 , No 104 , Ζάκυνθος 14 Σεπτεμβρίου 1769.

όμως , σκοπός του νέου βοεβόδα της Άρτας ήταν μάλλον να πετύχει καλύτερους όρους στη διανομή των δασμών. Ο γραμματέας του Agostin da Riva ισχυρίστηκε ότι η μη αναγνώριση της συμφωνίας από τον νέο βοεβόδα δεν είχε βάση , καθώς οι Βενετοί ήταν κάτοχοι εδαφών στο στόμιο του κόλπου , ενώ ξόδευαν και αρκετά χρήματα για τη συντήρηση πολεμικών τους πλοίων που περιπολούσαν μέσα στον κόλπο , για να διασφαλίσουν την ελεύθερη ναυσιπλοΐα από πειρατές και κουρσάρους που δρούσαν εκεί. Ισχυρίστηκε τέλος ο Βενετός γραμματέας ότι , αν ο βοεβόδας επέμενε στις απόψεις του και αρνούνταν να αναγνωρίσει τη συμφωνία , οι Βενετοί θα ήταν αναγκασμένοι να διακόψουν κάθε εμπορική συναλλαγή στην περιοχή της Άρτας. Πρέπει να τονίσουμε εδώ ότι οι Βενετοί είχαν αναφέρει προηγουμένως στους Γάλλους ότι , αν δεν ανανέωναν τη συμφωνία με τον νέο βοεβόδα , θα εμπόδιζαν τη είσοδο των γαλλικών πλοίων στον Αμβρακικό κόλπο. Τελικά ο βοεβόδας της Άρτας αναγνώρισε τη συμφωνία , μπροστά στον κίνδυνο να διακοπούν οι εμπορικές σχέσεις των Βενετών με την περιοχή της Άρτας , πράγμα που θα έβλαπτε τα οικονομικά συμφέροντα των Τούρκων. Η έκβαση αυτή χαροποίησε και τον Γάλλο πρόξενο , καθώς θα συνεχιζόταν απρόσκοπτα το γαλλικό εμπόριο στην περιοχή¹. Φυσικά η δασμολογική πολιτική που εφάρμοσαν οι Βενετοί απέναντι στους Γάλλους στην περιοχή του Αμβρακικού κόλπου πήρε στη συνέχεια διάφορες μορφές², αλλά βάση της πολιτικής αυτής αποτέλεσε κατά κύριο λόγο η συμφωνία του 1720. Άλλωστε με το πέρασμα του χρόνου η Βενετία δεν είχε τη δύναμη πλέον να επιβάλλει μια διαφορετική και ίσως πιο σκληρή δασμολογική πολιτική.

Ωστόσο μέσα στο δυσμενές για τους Γάλλους περιβάλλον που διαμόρφωναν οι Βενετοί , δεν έλειψαν οι περιπτώσεις συνεργασίας μεταξύ τους. Μια τέτοια συνεργασία στόχευε κυρίως στην εξυπηρέτηση των κοινών συμφερόντων των δύο πλευρών και δεν ήταν πάντοτε αποτέλεσμα μιας ειλικρινούς φιλικής σχέσης.

Έτσι , στα 1706 ο Γάλλος πρόξενος στην Άρτα G. Dubroca μεσολάβησε στον Οθωμανό διοικητή της Ρούμελης (Στερεάς Ελλάδας) Osman ağa ώστε να διατάξει αυτός να αφεθούν ελεύθεροι Βενετοί υπήκοοι , που είχαν συλληφθεί και φυλακιστεί από τις τουρκικές αρχές της Άρτας , επειδή δεν πλήρωναν το χαράτσι. Με την ίδια επιστολή ο Γάλλος πρόξενος ειδοποίησε τον Osman ağa ότι μερικοί Τουρκαλβανοί κακοποιοί από το Μαργαρίτι επιτέθηκαν εναντίον ενός καϊκιού Βενετών υπηκόων και έκλεψαν από τους επιβαίνοντες 150 ρεάλια. Ο Osman ağa διέταξε τη σύλληψη και τιμωρία των κακοποιών , ενώ έδωσε και

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , No 10 , 1 Ιουλίου 1726 και Copia No 2 συνημμένη στο προηγούμενο έγγραφο με ημερομηνία 18 Ιουνίου 1726.

² Βλ. Γ. Σιορόκας , ό.π. , σσ. 185-189.

αυστηρές εντολές να μην ενοχλούνται οι Βενετοί υπήκοοι που εμπορεύονταν στην περιοχή της Άρτας¹.

Στα 1721 ο Γάλλος πρόξενος G. Dubroca γνωστοποίησε στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας ότι υπήρχαν πληροφορίες για επικείμενη πολεμική ρήξη μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Βενετίας. Οι πληροφορίες δόθηκαν στον Γάλλο πρόξενο από τον Ζακυνθινό Μαρίνο Παπαντώνη. Ο τελευταίος πληροφορήθηκε τις ειδήσεις αυτές όταν, κατά τη διάρκεια μιας συνάντησης που είχε με το μητροπολίτη Ιωαννίνων Ιερόθεο στα Γιάννενα, έφτασαν στα χέρια του ιεράρχη μερικές επιστολές από τον οικουμενικό πατριάρχη, στις οποίες γινόταν λόγος για επικείμενο πόλεμο Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Βενετίας². Ο Γάλλος πρόξενος θεώρησε σωστό να ενημερώσει τις βενετικές αρχές της περιοχής, καθώς ήθελε με κάθε ευκαιρία να δηλώνει τις φιλικές του διαθέσεις προς τους Βενετούς. Από την άλλη μεριά κάθε είδηση για πόλεμο προκαλούσε ιδιαίτερη ανησυχία στους Γάλλους προξένους της Άρτας, καθώς κύριο ενδιαφέρον τους ήταν η διατήρηση της τάξης και της ησυχίας στην περιοχή, πράγμα που θα διασφάλιζε τα εμπορικά και οικονομικά τους συμφέροντα.

Στα 1732 ο Γάλλος πρόξενος της Άρτας J.-B. Dubroca, ύστερα από αίτημα του έκτακτου προβλεπτή της Λευκάδας V. Balbi, μεσολάβησε στις τουρκικές αρχές της Άρτας, ώστε να απαλλαγούν Βενετοί υπήκοοι από κατηγορίες που τους βάραιναν περί ληστείας στην Κόπραϊνα του τσιοχαντάρη (çuhadar) του πασά της Ναυπάκτου. Από τη σχετική αλληλογραφία πληροφορούμαστε ότι ο Γάλλος πρόξενος είχε φιλικές σχέσεις με τον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας³. Στα 1737 ο Γάλλος πρόξενος J.-B. Dubroca ανέλαβε ως μεσάζων να υπογραφεί μεταξύ Βενετών και Τούρκων μια συμφωνία που θα διασφάλιζε την τάξη και την καλή γειτονία μεταξύ των δύο πλευρών στην περιοχή⁴. Στα 1738, τέλος, γίνεται γνωστό ότι ο Βενετός προβλεπτής της Λευκάδας είχε σπεύσει σε βοήθεια του Γάλλου προξένου J.-B. Dubroca, όταν αυτός δέχθηκε επίθεση από Δουλτσινιώτες κακοποιούς⁵. Τέτοιες περιπτώσεις που δείχνουν σχέσεις αμοιβαιότητας και συνεργασίας μεταξύ των δύο

¹ A.S.V., P.T.M., f. 952, Copie No 7 και No 8 συνημμένες στο έγγραφο No 22 με χρονική ένδειξη Ναύπλιο 22 Φεβρουαρίου 1706.

² A.S.V., P.T.M., f. 966, Copia Λευκάδα 1 Οκτωβρίου 1721, συνημμένη στο έγγραφο με χρονική ένδειξη 5 Οκτωβρίου 1721 του γενικού προβλεπτή Andrea Corner.

³ A.S.V., P.T.M., f. 867, No 12, 20 Ιουνίου 1732 και Copia συνημμένη στο έγγραφο αυτό με ημερομηνία 13 Ιουνίου 1732. Βλ. επίσης Κ. Μέρτζιος, «Άρτα», Σκουφάς, τ. 2, σσ. 12-15.

⁴ A.S.V., Collezione Amedeo Svajer, dal N. 43 al N. 45, Άρτα, 21 Μαρτίου, 7 Απριλίου, 15 Μαΐου 1737

⁵ A.S.V., P.T.M., f. 867, No 12, Λευκάδα, 20 Ιουνίου 1738. Βλ. Κ. Μέρτζιος, «Άρτα», Σκουφάς, τ. 2, σσ. 90-91.

ευρωπαϊκών κρατών στην περιοχή υπήρξαν αρκετές κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Πρόκειται , όμως , για σχέσεις συγκυριακές , που ρυθμίζονταν κάθε φορά από τα συμφέροντα των δύο πλευρών.

Οι σχέσεις αυτές αφορούσαν κυρίως τους Γάλλους της Άρτας με τους Βενετούς της ευρύτερης περιοχής , δηλ. της Πρέβεζας και των Επτανήσων. Όσον αφορά τώρα τις σχέσεις των βενετικών προξενικών αρχών της Άρτας με τους Γάλλους συναδέλφους τους στην ίδια πόλη θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι δεν ήταν κακές , παρά τον ανταγωνισμό Βενετών και Γάλλων στην περιοχή. Φυσικά κάτι τέτοιο δεν είναι παράδοξο , αν σκεφθούμε ότι όλοι οι πρόξενοι των ευρωπαϊκών κρατών στην Άρτα είχαν να αντιμετωπίσουν τις αυθαιρεσίες και την προσβλητική συμπεριφορά των Τούρκων , και για αυτόν το λόγο έπρεπε τουλάχιστον να δείχνουν ενωμένοι. Ας τονιστεί εδώ ότι βρισκόμαστε σε μια περίοδο που η ευρωπαϊκή διπλωματία είχε εξελιχτεί σε όλα τα επίπεδα και η κρυψίνια ήταν κύριο χαρακτηριστικό της. Ακόμη , ανεξάρτητα από τις γενικότερες διαφορές μεταξύ Βενετών και Γάλλων στην ευρύτερη περιοχή , οι σχέσεις των προξενικών εκπροσώπων των δύο αυτών κρατών στην Άρτα παρουσίαζαν πολλές αποκλίσεις σε προσωπικό επίπεδο. Οι δύσκολες συνθήκες ζωής στην Άρτα , που διαμορφώνονταν από την απρόβλεπτη και πολλές φορές απειλητική τουρκική στάση , επέβαλλαν οπωσδήποτε μια στενότερη προσωπική σχέση. Μόνον έτσι οι πρόξενοι θα μπορούσαν να φέρουν σε πέρας τα προξενικά καθήκοντά τους και να εκπληρώσουν τις προσωπικές τους φιλοδοξίες¹.

Οι βενετικές προξενικές αρχές της Άρτας , λοιπόν , ανέπτυξαν στενές σχέσεις με τις αντίστοιχες γαλλικές και θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι σε ένα μεγάλο βαθμό εξαρτιόνταν από αυτές. Τα λόγια του γενικού προβλεπτή της θάλασσας Agostin Sagredo στα 1752 είναι χαρακτηριστικά : «Ed il principe confinante che potrebbe sovra ogn' altro approffittarsi non ha che la provera e nuda figura d' un vice console e – quel che più offende – dipendente da quello di Francia»². Ήταν φυσικό πάντως να συμβαίνει κάτι τέτοιο , καθώς οι Γάλλοι πρόξενοι είχαν ιδιαίτερο κύρος και αίγλη ανάμεσα στους Οθωμανούς αξιωματούχους και τους Έλληνες προύχοντες και εμπόρους της περιοχής. Άλλωστε η μακρόχρονη απουσία από τη μια μεριά άλλων ξένων διπλωματικών αντιπροσώπων στην Άρτα και από την άλλη η σχεδόν συνεχής παρουσία Γάλλου προξένου εκεί έδιναν μια νέα διάσταση στη θέση των Γάλλων στην πόλη³. Αποτέλεσαν έτσι αυτοί τους φυσικούς προστάτες των υπηκόων άλλων χριστιανικών ευρωπαϊκών κρατών που δεν είχαν

¹ Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 191.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 996 , Replicato No 10 , Κέρκυρα 9 Νοεμβρίου 1753.

³ Η αδιάλειπτη προξενική παρουσία των Γάλλων στην Άρτα αρχίζει από το 1702 και τελειώνει στα 1789. Βλ. Γ. Σιορόκας , *ό.π.* , σσ. 78-99.

εγκαταστήσει εκεί δικές τους προξενικές αρχές , αλλά ήταν και αυτοί που κατείχαν τα ηνία ανάμεσα στους ομολόγους τους άλλων κρατών , όταν φυσικά οι τελευταίοι υπήρχαν στην Άρτα. Ο ίδιος ο υποπρόξενος Ν. Πάγκαλος επιβεβαίωνε την ιδιαίτερη θέση του Γάλλου προξένου έναντι των υπόλοιπων συναδέλφων του , όταν στα 1767 αποκαλούσε τον Γάλλο πρόξενο «αρχηγό των προξενικών αρχών της Άρτας»¹. Ήταν ευνόητο , λοιπόν , οι βενετικές αρχές της Άρτας να θέλουν να έχουν καλές σχέσεις με τους Γάλλους ομολόγους τους , καθώς κάτι τέτοιο διευκόλυνε τον κύκλο εργασιών και την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους στην περιοχή.

Έτσι , σε πολλές περιπτώσεις στη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου οι Γάλλοι πρόξενοι , με την ισχυρή τους προξενική παρουσία στην Άρτα , στάθηκαν στο πλευρό των Βενετών συναδέλφων τους , μεσολάβησαν για να επιλύσουν διαφορές μεταξύ των Βενετών και των Τούρκων και βοήθησαν τις βενετικές προξενικές αρχές της Άρτας , όποτε παρουσιαζόταν ανάγκη. Φυσικά οι παραπάνω πρωτοβουλίες των Γάλλων προξένων δεν ήταν καθόλου ανιδιοτελείς. Ήταν προφανές ότι στόχευαν στην ισχυροποίηση της γαλλικής παρουσίας στην περιοχή και στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους.

Από την τρίτη δεκαετία του 18^{ου} αιώνα οι Γάλλοι προσέφεραν τη συνδρομή τους στο βενετικό προξενείο της Άρτας. Όπως έχουμε προαναφέρει , στα 1733 ελλείψει άλλου υποψηφίου , ανέλαβε τα καθήκοντα του υποπροξένου της Βενετίας στην Άρτα ο Giuseppe Berra , που προηγουμένως ήταν εφημέριος στο γαλλικό προξενείο της Άρτας , από το 1726². Είναι γνωστή άλλωστε η πρόθεση των Γάλλων να εκμεταλλεύονται κάθε ευκαιρία και να αναλαμβάνουν την προστασία ξένων υπηκόων σε έναν τόπο , όταν οι τελευταίοι δεν εκπροσωπούνταν εκεί από δικό τους πρόξενο³. Στα 1767 ο υποπρόξενος της Βενετίας στην Άρτα Ν. Πάγκαλος δανείστηκε 60 τσεκίνια από τον Γάλλο πρόξενο J. Julien για να αντιμετωπίσει οικονομικές δυσκολίες , που είχαν προκύψει από την εξάπλωση λοιμού στην περιοχή⁴. Καθοριστική ήταν επίσης η παρέμβαση στα 1767 του ίδιου Γάλλου προξένου στις τουρκικές αρχές της Άρτας για την απελευθέρωση του Ν. Παγκάλου , όταν αυτός είχε

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.014 , 2 Ιανουαρίου 1768 : « Il signor console di Francia come capo unito agl' altri consoli...». Συνήθως επικεφαλής του διπλωματικού σώματος ήταν ο αρχαιότερος σε υπηρεσία πρόξενος.

² Βλ. κεφάλαιο «Οι πρόξενοι και υποπρόξενοι» , σσ. 44-69.

³ Π. Κοντογιάννη , «Οι Προστατευόμενοι» , σ. 45.

⁴ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.017 , έγγραφο Νο 7 , χωρίς ημερομηνία : «Sono ricorso al signor Console di Francia , implorando un' imprestanza di zechini sessanta , che prontamente somministratimi in varie volte , valsero a suffragare le mie miserie , accresciute dalla somma carestia de' viveri , derivata in seguito del furor del contagio».

συλληφθεί από τους άνδρες του Τούρκου αξιωματούχου Σαλαχώρ¹. Τέλος , στα 1779 και 1787 ο Γάλλος πρόξενος Joseph- Ignace de Grimaldi πιστοποιούσε με έγγραφά του τη βίαιη τουρκική συμπεριφορά που αντιμετώπιζαν οι υποπρόξενοι της Βενετίας στην Άρτα Φ. Πάγκαλος και Γ. Βρυώνης αντίστοιχα , στην προσπάθειά τους να ασκήσουν τα προξενικά τους καθήκοντα².

Συμπερασματικά θα αναφέραμε ότι οι σχέσεις των βενετικών αρχών της Πρέβεζας και των Ιονίων Νήσων με τις γαλλικές αρχές της Άρτας ήταν βασικά ανταγωνιστικές στο οικονομικό επίπεδο , με ιδιαίτερη έμφαση στις πρώτες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα. Οι βενετικές κτήσεις στο Ιόνιο και πιο πολύ της Πρέβεζας και της Βόνιτσας , που ήλεγχαν την είσοδο του Αμβρακικού κόλπου , μετέβαλλαν τους Βενετούς , στις αρχές του 18^{ου} αιώνα , σε ρυθμιστές της γαλλικής οικονομικής παρουσίας στην περιοχή. Χαρακτηριστική στο σημείο αυτό είναι η μαρτυρία του Γάλλου προξένου G. Dubroca. Ενώ δηλαδή από τον Μάιο του 1707 έως τον Μάρτιο του 1709 δεν είχε φανεί στην περιοχή κανένα γαλλικό καράβι , στο ίδιο διάστημα Βενετοί και Γενοβέζοι είχαν πάρει από εκεί πάνω από 50.000 φορτώματα καλαμπόκι , καθώς και σημαντικές ποσότητες σίκαλης και βρώμης³. Όσο , όμως , προχωρούσε ο 18^{ος} αιώνας η κατάσταση άλλαζε. Οι Γάλλοι , λόγω των παραδοσιακών φιλικών σχέσεων που είχαν με την Τουρκία και των πλεονεκτημάτων που εξασφάλιζαν από τις διομολογήσεις και λόγω της ανωτερότητας του εμπορικού τους στόλου , όπου χρησιμοποιούσαν νέες τεχνικές και νέους τύπους πλοίων, εδραίωναν και επέβαλαν την οικονομική παρουσία τους στην περιοχή⁴. Οι προσπάθειες των Βενετών να πλήξουν τα γαλλικά συμφέροντα , κυρίως επιβάλλοντας φόρους στα γαλλικά πλοία που εισέρχονταν στον Αμβρακικό κόλπο , δεν έφεραν ουσιαστικά αποτελέσματα. Ήταν εμφανής πλέον η αδυναμία της Βενετίας να επιβάλλει τη θέλησή της στην περιοχή. Στο τελευταίο μάλιστα τέταρτο του 18^{ου} αιώνα η Βενετία δεν είχε τη δύναμη να διεκδικήσει με επιτυχία και τα πιο ζωτικά της συμφέροντα. Δυστυχώς , όμως , δεν έχουμε οικονομικά μεγέθη από την εμπορική δραστηριότητα των Βενετών στην

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.014 , Άρτα , 2 Σεπτεμβρίου 1767 : «Sparsa per tanto la voce del mio arresto , reccò motivo a questo vice Console di Francia , e ad altri vice Consoli di ricorrere personalmente al tribunale del cadì per dolersene contro l' inquieto Salagori , che con tanto ardore si prese l' arbitrio di procedure si stranamente verso un publico ministro...Nel tempo stesso essendoli ritrovato mio fratello fuor di casa per suoi affari in scorta del gianizzaro di questo console di Francia è stato audacemente inseguito dagli uomini del Salagori , e sarebbe stato da essi fermato , se non l' avesse costantemente difeso il gianizzaro , che gli si trovava appresso».

² Βλ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 4 , σσ. 398(840)-399(841) , 402(844).

³ Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 283-284.

⁴ Ο Σ. Μάξιμος (*Το ελληνικό εμπορικό ναυτικό κατά τον XVIII αιώνα* , σ. 33) χαρακτηρίζει τους Βενετούς ως «δευτερεύοντες αντιπάλους» των Γάλλων.

περιοχή για να προβούμε σε σύγκριση με τα αντίστοιχα οικονομικά μεγέθη των Γάλλων¹. Αυτό πάντως που θα μπορούσαμε να τονίσουμε είναι ότι σε στο μεγαλύτερο μέρος του 18^{ου} αιώνα η Γαλλία ήταν αυτή που διαδραμάτισε κυρίαρχο ρόλο στην οικονομική ζωή της εξεταζόμενης περιοχής. Από την άλλη μεριά δεν έλειπαν και οι περιπτώσεις συνεργασίας μεταξύ Βενετών και Γάλλων , όταν συγκεκριμένες πολιτικοοικονομικές συνθήκες το επέβαλλαν. Ωστόσο , σε καθαρά τοπικό επίπεδο , οι σχέσεις των βενετικών αρχών της Άρτας με τους Γάλλους παρέκκλιναν από τη γενικότερη ανταγωνιστική γραμμή διαμορφώθηκαν σε ένα επίπεδο συνεργασίας κάτω από την επίδραση δύο κυρίως παραγόντων : 1) Την ανάγκη διαφύλαξης της προσωπικής ασφάλειας , εξαιτίας της βίαιης και αυθαίρετης στάσης των οθωμανικών αρχών , και 2) την ανάπτυξη στενών προσωπικών σχέσεων , που την υποβοηθούσαν και καθιστούσαν αναγκαία οι δύσκολες τοπικές συνθήκες ζωής.

2. Οι σχέσεις των Βενετών με τους εκπροσώπους των άλλων ευρωπαϊκών κρατών

Η προξενική εκπροσώπηση των άλλων , εκτός της Βενετίας και της Γαλλίας , ευρωπαϊκών κρατών που εμπορεύονταν στην περιοχή της Άρτας δεν ήταν ούτε συστηματικά οργανωμένη ούτε συνεχής. Αυτό ήταν ως ένα σημείο φυσικό , επειδή η παρουσία του προξένου στις σκάλες της Ανατολής είχε σκοπό την προστασία των ομοεθνών εμπόρων , ενώ τον 18^ο αιώνα στην Άρτα υπήρχαν πολλοί λίγοι έμποροι από άλλα , εκτός της Βενετίας και της Γαλλίας , ευρωπαϊκά κράτη. Έτσι ο ρόλος των προξένων διαφόρων ευρωπαϊκών κρατών περιοριζόταν στην υποδοχή και προστασία των πλοίων που είχαν υψώσει τη σημαία του κράτους που εκπροσωπούσαν. Η εκπροσώπηση των περισσότερων κρατών είχε ανατεθεί κυρίως σε Έλληνες , λόγω των γνωριμιών και συγγενικών δεσμών που είχαν αυτοί στην περιοχή , αλλά και γενικότερα λόγω της προτίμησης που τύχαιναν από τους ντόπιους εμπόρους. Συχνά , μάλιστα , το ίδιο πρόσωπο εκπροσωπούσε περισσότερες από μία χώρες. Είναι γνωστό άλλωστε ότι οι Έλληνες επιθυμούσαν την ανάληψη προξενικών αξιωμάτων , πράγμα που σήμαινε , θεωρητικά πάντοτε , εξασφάλιση προστασίας , απαλλαγή από τις προσβολές των τοπικών τουρκικών αρχών και απόκτηση συγκεκριμένων εμπορικών προνομίων².

¹ Για τα οικονομικά μεγέθη των εισαγωγών και εξαγωγών των Γάλλων από την περιοχή της Άρτας βλ. Σ. Μάξιμος , *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού* , σσ. 41-54· Γ. Σιουρόκας , ό.π. , σσ. 293-343· Ε. Γιαννακοπούλου , *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα* , σσ. 310-311 , 317-318 , 333-336.

² Π. Κοντογιάννης , «Οι Προστατευόμενοι» , σ. 115.

Προξενική εκπροσώπηση στην Άρτα είχαν κατά χρονικά διαστήματα η Νάπολη (Βασίλειο των Δύο Σικελιών) , το Λιβόρνο , η Ραγούζα , η Αυστρία , οι Κάτω χώρες , η Δανία , η Αγγλία και η Ρωσία¹. Οι σχέσεις των βενετικών προξενικών αρχών της Άρτας με τους προξένους των άλλων ευρωπαϊκών κρατών θα λέγαμε ότι ήταν καλές. Άλλωστε , εάν οι Βενετοί ήθελαν να έχουν επιτυχία στο διεξαγόμενο εμπόριο της περιοχής και να υπερισχύσουν των Γάλλων , όφειλαν να κρατήσουν στάση φιλίας και συνεργασίας με τα άλλα ευρωπαϊκά κράτη , τα συμφέροντα των οποίων , όπως προαναφέραμε , τα εξυπηρετούσαν κυρίως Έλληνες ως πρόξενοι.

Οι πληροφορίες που περιέχονται στη βενετική προξενική αλληλογραφία για προξένους άλλων ευρωπαϊκών κρατών στην Άρτα δεν είναι πολλές. Στα 1741-1742 γνωρίζουμε ότι υπηρετούσε ως υποπρόξενος του βασιλείου των Δύο Σικελιών στην Άρτα κάποιος Balano di Girolamo². Τη χρονική περίοδο 1760-1762 πληροφορούμαστε ότι υποπρόξενος του ίδιου βασιλείου των Δύο Σικελιών στην Άρτα ήταν ο B. Piazzoni , που παράλληλα ήταν και συνεργάτης (agente) του Βενετού υποπροξένου Marin De Luna. Ο B. Piazzoni στα 1762 με επιστολή του ζητούσε την μεσολάβηση του έκτακτου προβλεπτή της Πρέβεζας Marco da Riva για να σταματήσουν οι πιέσεις που δέχονταν στην Άρτα υπήκοοι του βασιλείου της Νάπολης για καταβολή υπερβολικών τελωνειακών δασμών³.

Πρόξενος της Αυστρίας στην Άρτα αναφέρεται στα 1759 ο Λευκαδίτης Φίλιππος Τριάντολης (Filippo Triandoli) , ενώ αργότερα (1768) το ίδιο άτομο διατέλεσε και υποπρόξενος της Δανίας. Ο Φ. Τριάντολης , που είχε νυμφευθεί μια Οθωμανή υπήκοο και διέμενε μόνιμα στην Άρτα , χαρακτηριζόταν από τον Βενετό υποπρόξενο Φ. Πάγκαλο ως ένα τυχοδιωκτικό και κακοήθες άτομο , που μεταχειριζόταν ψεύδη και τεχνάσματα για να επιτύχει τους σκοπούς του. Στα 1759 γίνεται γνωστό ότι ο βοεβόδας της Άρτας φυλάκισε τον Φ. Τριάντολη και παρακράτησε από αυτόν ένα χρηματικό ποσό ύψους 150 πιαστρών. Ο Φ. Τριάντολης διαμαρτυρήθηκε στον Ισμαήλ πασά των Ιωαννίνων για την παράνομη σύλληψή του και απείλησε ότι , εάν δεν έβρισκε το δίκιο του , θα προωθούσε τη διαμαρτυρία του στην Πύλη. Ο Τριάντολης είχε οικονομικές δοσοληψίες στα 1776 και με τον βάιλο στην

¹ Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 165-174 , 194-201· Σ. Μάξιμος , *Το ελληνικό εμπορικό ναυτικό* , σσ. 63-78.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , No 5 , Λευκάδα 4 Ιανουαρίου 1740· Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 2 , σ. 123· Γ. Σιορόκας , *ό.π.* , σ. 196.

³ M.C.C. , Mss PD , b. 629 , 5 Μαΐου 1760 – b. 630 , Πρέβεζα , 9 Μαΐου 1762. Βλ. Γ. Σιορόκας , *ό.π.* , σ. 116.

Κωνσταντινούπολη A. Ruzzini , στον οποίο χρωστούσε 200 τσεκίγια.¹ Η Αυστρία , πρέπει να τονίσουμε εδώ , ότι , εφόσον κατά τον 18^ο αιώνα οργάνωνε την προώθησή της στη Μεσόγειο , ήταν επόμενο να την απασχολήσει και το εμπόριο στην περιοχή της Άρτας. Στην ανάπτυξη της εμπορικής δραστηριότητας της Αυστρίας στην περιοχή της Άρτας διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο η συνθήκη του Passarowitz και κυρίως οι δασμολογικές ατέλειες που δόθηκαν από τον Αψβούργο αυτοκράτορα Κάρολο ΣΤ΄ στα λιμάνια της Τεργέστης και του Φιούμε².

Προς το τέλος του 18^{ου} αιώνα όλο και περισσότερα κράτη εκπροσωπούνταν στην Άρτα , καθώς το διενεργούμενο εμπόριο στην περιοχή προσείλκυε το ενδιαφέρον τους. Έτσι στα 1787 ο Πάνος Μπετσίλης (Pano Becilly) από τη Χιμάρα , ταγματάρχης του ρωσικού στρατού , εγκαταστάθηκε στην Άρτα ως πρόξενος της Ρωσίας. Διερμηνέας του ίδιου προξενείου αναφέρεται ο Ζαχαρίας Μπετσίλης³. Με την έκρηξη , όμως , του ρωσοτουρκικού πολέμου (1787-1793) , ο Π. Μπετσίλης με τους υπαλλήλους του ρωσικού προξενείου κατέφυγε στην Πρέβεζα.

¹ M.C.C. , Mss PD , b. 629 , Άρτα , 17 Αυγούστου , 3 Οκτωβρίου , 14 Νοεμβρίου 1759 , καθώς και 19 Ιουνίου 1759 (επιστολή γραμμένη στην ελληνική γλώσσα , υπογεγραμμένη από τον υποπρόξενο Φίλιππο Τριάντολη)· A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227 , Άρτα 6 Δεκεμβρίου 1776 : «Spronami il preciso debito, in' oltre avvertire la cospiqua sapienza di Vostra Eccellenza, che un tal Filippo Triandoli nativo di Santa Maura, molti anni poi sono, che costui si è mogliato qui con una suddita ottomana, è si trova sempre abbitante di questo luogo, che nel passato occupava l' incombenza del vice consolato di Danimarca; ma per gli troppi di lui turbidi ed indiretti procederi ed operazioni, anni otto sono sorpassatti, che detto ritrovasi privo di quella onoriffica insegna, e della veste consolare. Sicche il suaccenato Triandoli supone di trasferirsi in Costantinopoli, per tentare già col solito di sue imposture, qualche procaciamento, quale è un uomo maligno, falso, et inganatore in ogni affare, come appunto costui maliziosamente coll' ingano avendo presi duecento zecchini dall' Eccellentissimo signor Antonio Ruzzini all' orra bailo alla Porta ottomana, per il naufrato bastimento a Santi Quaranta di Stassinò Pitagognà, talli, ed' altri simili malizie, ed ingani di si negra azione di esso Triandoli fù esequito sempre contro gli delicati pubblici riguardi».

² Βλ. R. Mantran , «La navigation venitienne et ses concurrentes» , σ. 384· Ο. Κατσιαρδή-Hering , *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)* , τ. 1 , σσ. 1-4 , 6-8 , 20-26.

³ A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 235II , Άρτα 28 Μαρτίου 1787. Βλ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 4 , σσ. 400(842) , 402(844)· Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 168-169.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΩΝ ΒΕΝΕΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΕΔΡΑΣΑΝ ΣΤΗ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

Οι παράγοντες που συνέβαλαν θετικά ή αρνητικά στην ανάπτυξη και διεύρυνση του εμπορίου των Βενετών στην εξεταζόμενη περιοχή αυτή την περίοδο ήταν πολλοί. Αρκετοί βέβαια από τους παράγοντες αυτούς είναι κοινοί για όλες τις βενετικές εμπορικές εγκαταστάσεις της Ανατολής. Ωστόσο θα πρέπει κανείς να επισημάνει εδώ την ιδιαιτερότητα που προσλάμβαναν μέσα στον συγκεκριμένο χώρο. Η θετική ή αρνητική τους επίδραση καθοριζόταν ακόμη με βάση το συμφέρον του βενετικού εμπορίου και όχι του τόπου μέσα στον οποίον ασκούνταν το εμπόριο αυτό. Παρακάτω συστηματοποιούμε τους παράγοντες αυτούς και τους προσδιορίζουμε ειδικότερα.

1. Θετικοί παράγοντες

α) Η Άρτα ήταν το κέντρο μιας εύφορης περιοχής , κατεξοχήν αγροτικής , που ήταν σε θέση να παράγει ή τουλάχιστον να συγκεντρώνει για εξαγωγή άφθονο σιτάρι , αλλά και καπνό , κερι , μετάξι , βαμβάκι , δέρματα , μαλλιά , ξυλεία , αυγοτάραχο κ. ά. Ας τονιστεί ότι η Άρτα ήταν «αποθήκη» πολλών άλλων εμπορικών πόλεων (Γιάννενα , Λάρισα , Τύρναβος , Άμφισσα ...) , από τις οποίες δε βρισκόταν μακριά. Αυτές διέθεταν αξιόλογες αγορές ολόκληρο το έτος. Τη χρησιμότητα , μάλιστα , της Άρτας για το βενετικό εμπόριο τόνιζε και ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας Agostin Sagredo σε εκτενή αναφορά που υπέβαλε στο δόγη της Βενετίας στα 1752. Μεταξύ άλλων ανέφερε : «Η Άρτα , σκάλα του εμπορίου , μέρος όπου συρρέουν πλήθος εμπορεύματα από όλα τα μέρη του ευρωπαϊκού τμήματος της Τουρκίας , εκεί όπου οι ηγεμόνες από τις πιο απομακρυσμένες περιοχές άρχισαν πρόσφατα να εγκαθιστούν αντίστοιχους προξένους , οι οποίοι με ζήλο συναγωνίζονται για να προσελκύσουν τη δύναμη του εμπορίου»¹.

β) Η πόλη και η περιοχή παρουσίαζαν σημαντικές δυνατότητες για κατανάλωση ειδών βενετικής βιοτεχνίας , όπως λινά υφάσματα πολλών ειδών , κασσίτερο , χαλκό , γυαλικά κ. ά.

γ) Η Άρτα βρισκόταν σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα και γειτνίαζε με τις βενετικές θέσεις της Κέρκυρας , της Λευκάδας και των άλλων Επτανήσων , ενώ ήταν και πιο κοντά στην ίδια τη Βενετία σε σύγκριση με τα λιμάνια του Αρχιπελάγους ή της Θεσσαλονίκης. Από τη

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 996 , Replicato No 10 , Κέρκυρα 9 Νοεμβρίου 1752.

θάλασσα , ως γνωστόν , διακινούνται το σύνολο σχεδόν του όγκου των εξαγωγών και των εισαγωγών από και προς τα λιμάνια της Ευρώπης.

δ) Η παρουσία προξενικών αρχών , που εξυπηρετούσαν τα οικονομικά συμφέροντα της Βενετίας , ήταν επίσης ένας θετικός παράγοντας για το βενετικό εμπόριο. Χάρη στην ίδρυση του προξενείου και παρ' όλες τις δυσκολίες που αντιμετώπισε κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του , οι Βενετοί έμποροι γνώρισαν τον τόπο και διευκολύνθηκαν στις εμπορικές τους δραστηριότητες , αποφεύγοντας πολλές φορές τις αυθαιρεσίες των Τούρκων διοικητών. Η ύπαρξη προξένου στην Άρτα εδραίωνε παράλληλα το αναγκαίο κλίμα εμπιστοσύνης που προέτρεπε σε μεγαλύτερη προσέλευση τον εμπορικό και ναυτιλιακό κόσμο , ικανοποιώντας τις απαιτήσεις του για επίσημη προστασία.

ε) Οι συνθήκες ειρήνης που είχαν συναφθεί ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Βενετία , με τις τροποποιήσεις που κάθε φορά επέρχονταν σ' αυτές , βοηθούσαν στην ανάπτυξη του εμπορίου. Η σπουδαιότερη συνθήκη τον 18^ο αιώνα μεταξύ Βενετών και Τούρκων ήταν η συνθήκη του Passarowitz το 1718 , η οποία και καθόριζε με σαφή τρόπο τις εμπορικές σχέσεις και τα δικαιώματα των Βενετών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο 25 της συνθήκης που μεταξύ άλλων αναφέρει : « Επειδή η εμπορική διακίνηση είναι καρπός της καλής ειρήνης και του πολιτισμού των κρατών και των χωρών , μπορούν οι Βενετοί έμποροι να κυκλοφορούν στη θάλασσα και στην ξηρά όπως πριν , με ασφάλεια στο οθωμανικό κράτος , στην Κωνσταντινούπολη , στη Σμύρνη , στην Κύπρο, στην Τρίπολη της Συρίας , στην Αλεξάνδρεια του Καΐρου , στο Χαλέπι και σε άλλα λιμάνια, και αφού πληρώσουν στο τελωνείο για τα εμπορεύματα που εισάγουν ή εξάγουν τρία άσπρα στα εκατό , σύμφωνα με ό,τι πληρώνεται από τα άλλα έθνη που έχουν σχέσεις φιλίας με την Πύλη , δε θα ενοχληθούν με απαιτήσεις υψηλότερου δασμού ή με άλλες πρόσφατα δημιουργημένες δυσχέρειες Όταν αποπλέουν τα βενετικά πλοία (από λιμάνια του οθωμανικού κράτους) πρέπει να καταβάλλουν για δικαιώματα ελλιμενισμού τριακόσια άσπρα χωρίς να τους ζητηθούν περισσότερα. Και οι έμποροι , τόσο Βενετοί όσο και άλλοι που είναι σε φιλικές σχέσεις με την Υψηλή Αυτοκρατορία , που μπορεί να είναι όποιοι το επιθυμούν , από όλα τα εμπορεύματα που υπόκεινται στην καταβολή δασμού , που φορτωμένα στα βενετικά πλοία θα φθάσουν με τη σημαία του Αγίου Μάρκου , οι συγκεκριμένοι έμποροι , που είναι , όπως λέγεται , από οποιοδήποτε μέρος , υποκείμενοι στις καθορισμένες συμφωνίες , οφείλουν να καταβάλουν στους βαΐλους τους και στους

προξένους τους προξενικά δικαιώματα , χωρίς να μπορεί κανείς να αντιταχθεί σ' αυτό...»¹.

Εκτός από τη βασική συνθήκη του Passarowitz , που καθόριζε τον τρόπο διακίνησης των εμπορευμάτων σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τον 18^ο αιώνα , υπήρχαν και τοπικές συμφωνίες κατά διαστήματα , που ρύθμιζαν επιμέρους προβλήματα μεταξύ Βενετών και Τούρκων και ομαλοποιούσαν τις σχέσεις μεταξύ τους στην εξεταζόμενη περιοχή. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνεται η συμφωνία του 1737² , που ρύθμιζε ορισμένα σημεία για την τήρηση της τάξης και της καλής γειτονίας ανάμεσα στα δύο κράτη. Η συμφωνία υπογράφηκε από τον Τούρκο διοικητή του βιλαετιού των Ιωαννίνων Ali bey Arslan paşa και τον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας Pompeo Rota , την περίοδο αυτή. Αντιπρόσωποι των δύο κρατών στη συνάντηση , που έγινε στην Άρτα , ήταν από την πλευρά των Τούρκων ο Mustafâ bey , βοεβόδας της Άρτας, και από την πλευρά των Βενετών ο ταγματάρχης Antonio Visconti , ενώ παραβρέθηκε ως μεσάζων και ο πρόξενος της Γαλλίας στην Άρτα J. B. Dubroca. Η συμφωνία περιλάμβανε τα εξής :

- i. Ο Τούρκος διοικητής Ali bey Arslan θα εφαρμόζε όλα τα φερμάνια που είχε εκδώσει η Πύλη , όσα μέχρι εκείνη τη στιγμή έμεναν ανεκτέλεστα , και θα συνέχιζε να εφαρμόζει όσα άλλα θα εξακολουθούσαν να εκδίδονται.
- ii. Δε θα επαναλαμβάνονταν στο μέλλον τα επεισόδια που είχαν λάβει χώρα στο συνοριακό όριο της Πρέβεζας , με σκοπό να ομαλοποιηθούν οι σχέσεις Τούρκων και Βενετών. Γι' αυτόν το λόγο, για να αποφευγόταν στο μέλλον οποιοδήποτε επεισόδιο , ο Τούρκος διοικητής Ali bey απομάκρυνε από τη φρουρά του Λούρου τον αρματολό Τσέβο και τους συντρόφους του , εξαιτίας της παράνομης δράσης τους , ενώ στη θέση τους τοποθέτησε άλλους αρματολούς , που θα περιπολούσαν από τον Λούρο ως τα σύνορα της Πρέβεζας με σκοπό τη διασφάλιση της ειρήνης και της καλής γειτονίας μεταξύ των δύο πλευρών. Οι Τούρκοι της περιοχής επιπλέον δεν θα έπρεπε να παραβαίνουν τα φερμάνια της Πύλης και τους όρους της συνθήκης του Passarowitz , με το να εμφανίζονται με οργανωμένη στρατιωτική δύναμη στα προαναφερθέντα σύνορα.

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli e viceconsoli in genere , b. 21 , Articolo No 25. Βλ. επίσης E. Musatti , *Storia di Venezia* , τ. 2 , Venezia 1969 , σσ. 107-124· Δ. Χατζόπουλος , *Ο τελευταίος Βενετο-Οθωμανικός πόλεμος* , σσ. 478-479.

² A.S.V. , Collezione Amedeo Svajer , dal N. 43 al N. 45 , Lettere Vendramin al Rota 216. Στο αρχειακό έγγραφο δεν αναγράφεται η ακριβής χρονολογία. Από τη μελέτη άλλων αρχειακών εγγράφων του κώδικα πιθανολογείται ότι η η συγκεκριμένη συμφωνία έγινε την Άνοιξη του 1737 : A.S.V. , ό.π. , Oggetti Diversi 218 , Άρτα 21 Μαρτίου 1737 και 7 Απριλίου 1737.

Υποχρέωση τέλος του έκτακτου προβλεπτή Λευκάδας και των Βενετών αξιωματούχων του κόλπου ήταν η καταδίωξη και εξόντωση των κακοποιών που δρούσαν στις περιοχές τους.

- iii. Με διαταγή που θα εξέδιδε ο Ali bey θα αφοπλιζόταν η φελούκα που χρησιμοποιούσαν οι Τούρκοι για την προστασία των ιχθυοτροφείων του κόλπου. Παράλληλα , με διαταγή του γενικού προβλεπτή της θάλασσας , το οπλισμένο πλοίο των Βενετών , που ήδη βρισκόταν στον κόλπο , θα αναλάμβανε την καταδίωξη των κακοποιών και , όσο αυτό ήταν δυνατό , θα εμπόδιζε την είσοδό τους εκεί.
- iv. Δινόταν η δυνατότητα στον Ali bey να παραχωρήσει άσυλο στους κακοποιούς της περιοχής με σκοπό να σταματήσουν αυτοί την παράνομη δράση τους.
- v. Οι Βενετοί έμποροι που ήταν κάτοχοι μικρών πλοιαρίων και διακινούσαν εμπορεύματα από και προς την περιοχή της Άρτας θα κατέβαλλαν στους Τούρκους τελωνειακό φόρο 3% επί της αξίας των εμπορευμάτων , σύμφωνα με τη βασική νομολογία , ενώ δε θα επιβαρύνονταν με άλλους φόρους. Για την εφαρμογή αυτού του όρου θα μεριμνούσε και ο ίδιος ο Ali bey εκδίδοντας μπουγιουρντί¹ προς τους τελωνειακούς , το οποίο θα απαγόρευε την πέραν του 3% καταβολή τελωνειακού δασμού από τους Βενετούς εμπόρους.
- vi. Από τις εμπορικές ρυθμίσεις θα ωφελούνταν το διενεργούμενο εμπόριο στις σκάλες της περιοχής με την προϋπόθεση να τηρούνταν οι όροι της ειρήνης , στους οποίους έπρεπε όλοι να υπακούουν απολύτως. Έτσι πολυάριθμη θα ήταν η προσέλευση των Βενετών υπηκόων στην περιοχή για να διεκπεραιώσουν εμπορικές υποθέσεις. Αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα να ωφελούνται οι πρόξενοι , καθώς θα αποκόμιζαν περισσότερα προξενικά δικαιώματα.
- vii. Οι Βενετοί υπήκοοι που θα έρχονταν στην τουρκοκρατούμενη περιοχή της Άρτας είτε ως έμποροι είτε ως καλλιεργητές γαιών της αρτινής πεδιάδας δε θα επιβαρύνονταν με επιβολή επιπλέον φόρων όπως το χαράτσι , η βοστίνα² ή οποιαδήποτε άλλη φορολογία.

¹ Μπουγιουρν(ν)τί (buygultu) αποκαλούνταν και οι εντολές προς τους μουλτεζίμηδες, προκειμένου να εισπράξουν τη δεκάτη ή άλλους φόρους· βλ. Ν. Σαρρής , *Προεπαναστατική Ελλάδα και Οσμανικό Κράτος* , σσ. 367-368.

² Για το φόρο «βοστίνα» βλ. το κεφάλαιο « Οθωμανικοί δασμοί» , σσ. 182-194.

2. Αρνητικοί παράγοντες

2. 1. Οι επιδημίες

Από τους πιο σημαντικούς παράγοντες που έδρασαν αρνητικά στις εμπορικές συναλλαγές της Βενετίας με την περιοχή της Άρτας ήταν και οι συχνές επιδημίες πανούκλας¹, αλλά και οι άλλες επιδημικές ασθένειες, σε σημείο που οι πρόξενοι να κάνουν συχνότατα σχετικές αναφορές στις βενετικές αρχές². Αυτή η αδιάκοπη ενημέρωση αποδεικνύει το μεγάλο ενδιαφέρον των βενετικών αρχών για την εξέλιξη των ασθενειών, ακόμη και για την πιθανότητα εμφάνισής τους, εφόσον συνδεόταν με την πορεία του εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου τους, τις αυξομειώσεις της ναυτιλιακής κίνησης, αλλά και του χερσαίου εμπορίου, που διοχετευόταν ιδιαίτερα προς τις αγορές της περιοχής. Ήταν βέβαια άγρυπνη η παρακολούθηση των Βενετών υπευθύνων, σε περίπτωση εξάπλωσης του λοιμού, εφόσον θα διακινδύνευε και η υγεία των Βενετών υπηκόων, λόγω της συχνής επικοινωνίας τους με την περιοχή της Άρτας³. Τέλος και η επαγγελματική ενασχόληση κάποιων ατόμων, που απασχολούνταν στο προξενείο, με την ιατρική, όπως του αναπληρωτή υποπροξένου Bartolomeo Piazzoni, συνέβαλε στην καλύτερη ενημέρωση των Βενετών υπευθύνων για το υγειονομικό σύστημα⁴.

Η ίδια η πόλη της Άρτας ήταν πολλές φορές επίκεντρο πανούκλας. Πόλη με στενούς δρόμους, ανήλιαγα σπίτια, υποτυπώδη ύδρευση και ανύπαρκτο αποχετευτικό σύστημα, αποτελούσε τον κατάλληλο χώρο για την ανάπτυξη παθογόνων μικροοργανισμών. Η έλλειψη αποχετευτικού συστήματος οδηγούσε στη συγκέντρωση των βρώμικων νερών και

¹ Για την πανούκλα, τις αιτίες εμφάνισης και τα συμπτώματά της βλ. Α. Σταυρόπουλος, *Τα νοσοκομεία και η νοσηλευτική πολιτική της ελληνικής εθνότητας στην Κωνσταντινούπολη (1453-1838)*, Αθήνα 1984, σσ. 326-327, υποσ. 1. Για την πανώλη κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα υπάρχει βεβαίως και η εξαιρετικά σημαντική εργασία του D. Panzac, *La peste dans l' Empire Ottoman 1700-1850*, Belgique 1985.

² Στο Archivio di Stato di Venezia και στη σειρά Provveditori alla Sanità υπάρχουν δύο φάκελοι (No 631 και No 632) με έγγραφα των βενετικών αρχών που αφορούν την πανώλη, που είχε εξαπλωθεί στις περιοχές της Άρτας και των Ιωαννίνων κατά το έτος 1718.

³ A.S.V., Provveditori alla Sanità, b. 631 : No 46, No 47, 3 Σεπτεμβρίου 1718, No 61, 4 Μαρτίου 1718. Για τη συχνή εμφάνιση λοιμών στη Βενετία, 21 φορές μεταξύ 1348-1630, και τη μεγάλη θνησιμότητα (33% περίπου του πληθυσμού) σ' αυτό το διάστημα βλ. C. Cipolla, *Η Ευρώπη πριν από τη Βιομηχανική Επανάσταση. Κοινωνία και Οικονομία 1000-1700 μ.Χ.*, Αθήνα 1988, σσ. 212-213.

⁴ M.C.C., Mss PD, b. 629c., Άρτα 11 Μαΐου 1760 – b. 630, Πρέβεζα 19 Μαΐου 1762.

λυμάτων από τα σπίτια και τις βροχοπτώσεις , που λίμναζαν μέσα στις κατοικημένες περιοχές , δημιουργώντας εστίες μόλυνσης. Σημαντικά προβλήματα δημιουργούσε και το σύστημα ύδρευσης. Τα περισσότερα σπίτια υδρεύονταν από πηγάδια ή κανάλια. Η χρήση των πηγαδιών είχε σοβαρά μειονεκτήματα , επειδή ανάλογη με την κατασκευή και τη θέση τους ήταν και η ποιότητα του νερού , το οποίο μάλιστα συχνά λιγότευε ή εξαφανιζόταν λόγω της καλοκαιρινής ξηρασίας. Παράλληλα με τα πηγάδια , στην πόλη υπήρχαν κεντρικές βρύσες , κοντά στα τζαμιά και στο κέντρο της αγοράς. Τα κανάλια ήταν ο χειρότερος τρόπος ύδρευσης , επειδή το νερό περνούσε μέσα από τα χωράφια και μολυνόταν πολύ εύκολα με ακαθαρσίες ή νεκρά ζώα , επειδή τα κανάλια ήταν ακάλυπτα. Η προβληματική ύδρευση των περισσότερων σπιτιών είχε τις επιπτώσεις τους στην καθαριότητα των ανθρώπων , επιπτώσεις που ήταν εμφανείς σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Αρνητική επίπτωση ακόμη στην υγεία των κατοίκων είχε και η ύπαρξη , εντός των ορίων της πόλης , νεκροταφείων , σφαγείων , καθώς επίσης εργαστηρίων και καταστημάτων που ρύπαιναν με τη λειτουργία τους¹.

Το κλίμα ήταν ένας ακόμη παράγοντας που υποβοηθούσε τη διάδοση των ασθενειών. Έτσι , ιδιαίτερα την περίοδο της άνοιξης και του φθινοπώρου , λόγω της υγρασίας , αλλά και την περίοδο του καλοκαιριού , υπήρχε έξαρση , ενώ το χειμώνα συνήθως ήταν σε ύφεση. Ένας άλλος λόγος διάδοσης της ασθένειας ήταν και τα ίδια τα εμπορεύματα , ιδιαίτερα τα πιο ευαίσθητα από αυτά , όπως τα λινά , που η συσκευασία τους σε μπάλες και πακέτα υποβοηθούσε την επώαση του ιού και τη μετάδοσή του ακόμη και στους πιο μακρινούς τόπους².

Όπως ήταν φυσικό βέβαια , η πανούκλα εμφανιζόταν στην Άρτα προερχόμενη και από άλλους τόπους. Οτιδήποτε μεταφερόταν ή προερχόταν από τον εξωτερικό περίγυρο , όπως караβάνια με εμπορεύματα , υποζύγια ή ταξιδιώτες , ιδίως όταν προέρχονταν ή διέσχιζαν περιοχές που είχαν πληγεί από την επιδημία , θεωρούνταν φορέας αρρώστιας και πολλές φορές προκαλούσαν πανικό. Πολύ συχνές επιδημίες πανούκλας προέρχονταν από τα Γιάννενα , τα Τρίκαλα , την Καρδίτσα , τον Τύρναβο και τη Λάρισα , λόγω της συνεχούς επικοινωνίας αυτών των τόπων με την Άρτα. Άλλωστε κοντά στη Λάρισα ήταν και το Μοσχολούρι , όπου τον Ιούνιο γινόταν η γνωστή εμποροπανήγυρη. Όπως είναι γνωστό , οι τόποι όπου διεξάγονταν εμποροπανηγύρεις ήταν επιρρεπείς στη μετάδοση της πανούκλας³.

¹ Βλ. Ι. Παναγιωτίδου , « Ήπειρος : Υγεία » , σσ. 39-42.

² A.S.V. , *Provveditori alla Sanità* , f. 379 , 3 Σεπτεμβρίου 1761 και 6 Ιουνίου 1768. Πρβ. Δ. Ανωγιάτης – Πελέ , *Δρόμοι και διακίνηση* , σ. 125.

³ Για προέλευση επιδημιών από αυτές τις πόλεις : A.S.V. , P.T.M. , f. 954 , Copie No 3 και 4 με ένδειξη Κέρκυρα 18 και 20 Μαΐου 1708 , συνημμένες στο έγγραφο No 4 με ένδειξη Κέρκυρα 8 Μαΐου 1708 - Collezione Amedeo Svajer , dal N. 43 al N. 45 ,

Ο τρόμος των κατοίκων από την εμφάνιση της πανούκλας σε έναν τόπο ήταν φυσικός , επειδή μπορούσε να αποδεκατίσει τον πληθυσμό της. Στα 1737 ο Βενετός υποπρόξενος Giuseppe Berra σε επιστολή του στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας P. Rota ανέφερε ότι η πόλη της Άρτας λόγω της επιδημίας ήταν εντελώς ακατοίκητη , ενώ στα 1767 ο Βενετός υποπρόξενος της Άρτας N. Πάγκαλος σε επιστολή του ανέφερε ότι η επιδημία της πανώλης , που διαρκούσε ήδη περίπου ένα χρόνο , είχε σχεδόν ερημώσει την πόλη της Άρτας. Πρέπει να τονιστεί ότι η διάρκεια της επιδημίας μπορούσε να είναι πολύ μεγάλη , φυσικά με περιόδους εξάρσεων και υφέσεων , γεγονός που ενέσπειρε μεγαλύτερο πανικό και αποδυνάμωνε τις κοινωνικές και οικονομικές λειτουργίες στην περιοχή¹.

Η απονέκρωση των κοινωνικών και οικονομικών δραστηριοτήτων της Άρτας οφειλόταν στην έξοδο των κατοίκων από την πόλη , για να προφυλαχθούν αυτοί από τη νόσο , αν και λόγω έλλειψης των αναγκαίων αγαθών υποχρεώνονταν να επιστρέψουν σύντομα ή αυτό τούς το επέβαλλε η επιδείνωση της κατάστασης και στους τόπους καταφυγής τους. Άλλωστε η κύρια αιτία μετάδοσης της ασθένειας στα περίχωρα ήταν αυτή η φυγή των κατοίκων της Άρτας , που συχνά έφτανε σε όρια πανικού και κατέληγε σε ερήμωση της πόλης. Οι συνηθισμένοι τόποι υποδοχής των κατοίκων που έφευγαν ήταν κυρίως τα χωριά του κάμπου της Άρτας , αλλά και τα ορεινά χωριά γύρω από την πόλη. Στα 1737 ο υποπρόξενος G. Berra ανέφερε ότι λόγω της εγκατάλειψης της Άρτας από τους κατοίκους της η επιδημία μεταδόθηκε στα χωριά Κερκιζάτες και Χαλκιάδες , όπου κατέφυγαν οι άνθρωποι της πόλης για να την αποφύγουν². Στα 1760 πληροφορούμαστε ότι στο Βραχώρι είχε εμφανιστεί ασθένεια και οι περισσότεροι κάτοικοι της πόλης αναγκάστηκαν να καταφύγουν στα γύρω χωριά της περιοχής , ενώ αρκετές οικογένειες , για να διασφαλίσουν καλύτερα την υγεία τους , κατευθύνθηκαν στην Άρτα. Εκεί όμως δεν τους επιτράπηκε η είσοδος στην πόλη και με προσοχή κρατήθηκαν από την άλλη μεριά του ποταμού Αράχθου κάτω από πολύ καλή και άγρυπνη φύλαξη³. Τέλος , στα 1764 ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας Antonio-Marin Priuli σε επιστολή του στο δόγη ανέφερε ότι παρά τη χειμερινή περίοδο η επιδημία

Άρτα 28 Μαΐου 1737 M.C.C. , Arta – Dispacci , Mss P.D. , b. 629 c. , χ.α. , Άρτα 14 Ιουλίου 1760.

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.011 : No 39 , Κέρκυρα 20 Απριλίου 1765 , No 42 , Κέρκυρα 5 Μαΐου 1765 , No 45 , Κέρκυρα 29 Μαΐου 1765 , No 47 , Ζάκυνθος 16 Ιουλίου 1765 , No 55 , Κέρκυρα 25 Οκτωβρίου 1765 , No 96 , Κέρκυρα 8 Νοεμβρίου 1766 , No 102 , Κέρκυρα 27 Ιανουαρίου 1767 , Άρτα 8 Φεβρουαρίου 1767. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 3 , σσ. 341-343' ο ίδιος , *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας* , σσ. 426 - 427' D. Panzac , *La peste* , σσ. 64 , 77.

² A.S.V. , Collezione Amedeo Svajer , Dal N. 43 al N. 45 , Άρτα 12 Ιουλίου 1737. Πρβ. στην ίδια σειρά το έγγραφο με χρονική ένδειξη Άρτα 27 Ιουνίου 1737.

³ M.C.C. , Mss P.D. b. 630 , Πρέβεζα 28 Μαΐου 1760.

εξακολουθούσε να υφίσταται στην Άρτα και στα Γιάννενα , όπου πέθαναν περίπου τριακόσια άτομα. Επειδή πολλοί κάτοικοι εγκατέλειψαν τις πόλεις αυτές και κατέφυγαν στα περίχωρα , μετέδωσαν το μικρόβιο της ασθένειας και σ' αυτά τα χωριά. Ο ίδιος μάλιστα έδινε οδηγίες στους Βενετούς υπηκόους να σταματήσουν το εμπόριο με αυτά τα μέρη , για να μην εξαπλωθεί η ασθένεια και στην Κέρκυρα¹.

Άλλες αξιοσημείωτες παρενέργειες των επιδημιών ήταν η ανύψωση των τιμών των τροφίμων και όλων γενικά των εμπορευμάτων με τη συνακόλουθη σιτοδεία και πείνα των κατοίκων. Παράλληλη επίπτωση ήταν η έλλειψη χρήματος και η νόθευσή του , φαινόμενα που αυξάνονταν συνήθως σε περιόδους ταραχών και μη ομαλής διεξαγωγής των κοινωνικών και οικονομικών δραστηριοτήτων. Έτσι , η πτώχευση των εμπόρων και η αδυναμία τους να εξοφλούν τα χρέη τους δεν ήταν σπάνιο γεγονός. Τέλος , η αλλαγή στη συμπεριφορά και στη στάση των κατοίκων , η πίστη σε εξωλογικές δυνάμεις , η προσφυγή σε λιτανείες και στα λείψανα των αγίων ήταν συνηθισμένο φαινόμενο².

Οι μαρτυρίες για επιδημία πανούκλας ήταν αρκετά συχνές. Πολλοί πέθαναν από την επιδημία του 1708-1709 . Ιδιαίτερα οξείας μορφής φαίνεται πως ήταν η πανούκλα του 1714 , που διήρκεσε ολόκληρο το καλοκαίρι , το φθινόπωρο και το χειμώνα της χρονιάς αυτής. Αναφέρεται ότι κατά τη διάρκεια αυτής της επιδημίας προσβλήθηκε και το χωριό Πέτα , όπου πέθαναν δέκα άτομα σε οκτώ ημέρες. Οι κάτοικοι είχαν εγκαταλείψει το χωριό τους και ζούσαν στα βουνά , σε απόσταση ο ένας από τον άλλον , ενώ απαγορευόταν με ποινή θανάτου κάθε επικοινωνία μαζί τους³. Ιδιαίτερα επικίνδυνη ήταν και η επιδημία του 1718 – 1719 , κατά τη διάρκεια της οποίας η περιοχή της Άρτας αντιμετώπισε πολλά προβλήματα , επειδή τα χωράφια είχαν μείνει ακαλλιέργητα , ενώ παράλληλα και τα ζώα είχαν προσβληθεί από ασθένειες. Σε επιστολή μάλιστα του Βενετού αξιωματούχου Zan Antonio Ruzzini αναφέρεται ότι είχε δοθεί διαταγή από τον γενικό προβλεπτή να απαγορευθεί η μεταφορά εμπορευμάτων στα Επτάνησα από την Άρτα και τα Γιάννενα λόγω της εξαπλωμένης εκεί επιδημίας. Ο αξιωματούχος όμως εξέφραζε τις αντιρρήσεις του σ' αυτή τη διαταγή , επειδή ο ολικός αποκλεισμός ανθρώπων και εμπορευμάτων από αυτές τις συγκεκριμένες περιοχές της οθωμανικής επικράτειας θα συντελούσε στην ανεύρεση παράνομων τρόπων μεταφοράς των εμπορευμάτων στα νησιά. Έτσι , πρότεινε να ανοιχθούν τα δημόσια λοιμοκαθατήρια και να επιβληθεί αυστηρή каранτίνα σε όλα τα άτομα που προέρχονταν τόσο από την απέναντι

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.010 , No 29 , Κέρκυρα 17 Δεκεμβρίου 1764 – f. 1011 , Κέρκυρα 5 Μαΐου 1765.

² Βλ. Κ. Κωστής , *Στον καιρό της πανώλης* , σσ. 287-289· Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας* , σσ. 393-394.

³ Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ.129.

οθωμανική χώρα , όσο και από τις βενετικές κτήσεις που βρίσκονταν στη Δυτική Ελλάδα¹. Μικρότερης έκτασης και χωρίς μεγάλες απώλειες ήταν οι επιδημίες που έπληξαν την Άρτα στα χρόνια 1729 , 1733 , 1737 , 1741 και 1759-1762². Νέα μεγάλη επιδημία πανούκλας ξέσπασε στα 1764-1765. Όπως μας πληροφορεί ο έκτακτος προβλεπτής της Λευκάδας Nicolò Corner , η επιδημία εκδηλώθηκε στην Άρτα από τις 21 Οκτωβρίου 1764 και για εννιά μήνες προκαλούσε τρομερό όλεθρο στον πληθυσμό. Η ίδια η ζωή του Βενετού υποπροξένου Ν. Παγκάλου κινδύνευσε πολλές φορές , καθώς μέσα σε πολύ δύσκολες συνθήκες προσπαθούσε να προσφέρει τις υπηρεσίες του , πληροφορώντας από τη μια μεριά τις βενετικές αρχές για την εξέλιξη της νόσου και δίνοντας κάθε δυνατή βοήθεια από την άλλη στους Βενετούς υπηκόους που βρίσκονταν στην περιοχή. Πολλά μάλιστα άτομα που κατέφυγαν στο σπίτι του πέθαναν από την ασθένεια , ενώ οι τουρκικές αρχές και οι πρόκριτοι είχαν εγκαταλείψει την πόλη , με αποτέλεσμα να λεηλατηθούν πάνω από 100 σπίτια³. Άλλες επιδημίες που έπληξαν την Άρτα ήταν στα χρόνια 1766-1767 και 1792. Σε επιστολή του ο Βενετός υποπρόξενος Ν. Πάγκαλος στα 1767 ανέφερε ότι , για να αποφύγει την επιδημία , που είχε ερημώσει την πόλη , κατέφυγε στην κατοικία του Γάλλου προξένου , όπου υποχρεώθηκε να κλειστεί για αρκετό χρονικό διάστημα. Παράλληλα δεν παρέλειπε να πληροφορεί από εκεί με συχνές επιστολές του τις βενετικές αρχές της Πρέβεζας και της Λευκάδας για την εξέλιξη της νόσου , ώστε αυτές να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα προφύλαξης⁴.

Συχνές ακόμη ήταν οι αναφορές των Βενετών υποπροξένων της Άρτας και των προβλεπτών των Ιονίων νήσων για τις επιδημίες σε άλλα μέρη της Ήπειρου , αλλά και σε γειτονικές περιοχές , όπως στη Θεσσαλία. Άλλωστε η αποστολή σχετικών ειδήσεων στις βενετικές αρχές αποτελούσε καθήκον των Βενετών προξένων , επειδή η έγκαιρη

¹ A.S.V. , Provveditori alla Sanità , b. 631 : No 46 , No 47 , 3 Σεπτεμβρίου 1718 , No 61 , 4 Μαρτίου 1718 , No 63 , 26 Μαρτίου 1718 , No 65 , 22 Απριλίου 1718 , No 73 , No 74 , 22 Απριλίου 1718 , No 75 , 6 Μαΐου 1718 – b. 632 , χ.α. , 12 Ιανουαρίου 1718 , χ.α. , 12 Μαρτίου 1718 , χ.α. , 28 Ιουλίου 1718. Βλ. επίσης Κ. Μέρτζιος , «Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν Αρχεῖον» , σ. 294 · Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 130.

² Για τις επιδημίες αυτές βλ. A.S.V. , P.T.M. , f. 973 , Copia No 2 , Άρτα 3 Ιουνίου 1729 , συνημμένη στο No 59 έγγραφο με στοιχεία 20 Ιουνίου 1729· A.S.V. , Collezione Amedeo Svajer dal N. 43 al N.45 : Άρτα 14 και 27 Ιουνίου 1737 , 10 και 24 Αυγούστου 1737· M.C.C. , Arta – Dispacci , Mss P.D., b. 629 c. : Άρτα 14 Ιουλίου , 29 Δεκεμβρίου 1759 , 18 Μαρτίου 1760 , 4 , 5 , 11 , 13 Μαΐου 1760 , 14 Ιουλίου 1760 , 13 Μαρτίου 1762. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 1 , σ. 398 , τ. 2 , σσ. 15 , 325 , τ. 3 , σσ. 142-143 , 202 – 203.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632, Copie με στοιχεία Λευκάδα 25 Μαρτίου 1765 και Πρέβεζα 1 Απριλίου 1765· Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 130-131.

⁴ Βλ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 3 , σ. 343.

πληροφόρηση οδηγούσε σε λήψη μέτρων προστασίας. Στα 1760 ο Βενετός υποπρόξενος Marin De Luna ανέφερε ότι στα Γιάννενα υπήρχε επιδημία , ενώ στη Θεσσαλονίκη , Λάρισα , Τύρναβο και Τρίκαλα πέθαιναν εκατό έως διακόσια άτομα κάθε ημέρα. Στο Βραχώρι και στην Υπάτη η ασθένεια προχωρούσε με βραδύτητα , ενώ στο Αιτωλικό προσβλήθηκε ένας φοροεισπράκτορας¹. Σε άλλη επιστολή του στα 1761 ο Marin De Luna γνωστοποιούσε ότι ένας Βενετός υπήκοος , ο Antonio Caroni , που ασκούσε το επάγγελμα του ιατρού στα Γιάννενα , προσβλήθηκε από την ασθένεια καθώς εξέταζε έναν ασθενή , που προερχόταν από τη Θεσσαλονίκη. Κατόρθωσε τελικά ο Caroni να αποφύγει το θάνατο , αφού απομονώθηκε στην ύπαιθρο για εξήντα ημέρες². Αξιόλογη επίσης ήταν η είδηση από επιστολή του έκτακτου προβλεπτή της Λευκάδας στα 1744 , που ανέφερε ότι νεκροθάφτες από την Άρτα , με την παρότρυνση του Βενετού υποπροξένου , έφθασαν στη Λευκάδα για να θάψουν τους νεκρούς από την εξάπλωση της επιδημίας στην πόλη , καθώς κανείς ντόπιος κάτοικος δεν ήθελε να πλησιάσει τους νεκρούς , έστω και αν πληρωνόταν με αρκετό χρυσάφι. Όταν έφθασαν οι Αρτινοί νεκροθάφτες εκεί , βρήκαν σαράντα πτώματα άταφα , αλλά με την έξαρση της επιδημίας έφθασαν να θάψουν σε λίγο πάνω από οκτακόσια , συντελώντας έτσι στη μη περαιτέρω εξάπλωση της ασθένειας στο νησί. Στο τέλος όμως συνελήφθησαν από τους Βενετούς με την κατηγορία ότι διέπραξαν κλοπές στο νησί βεβηλώθηκαν για να ομολογήσουν , γεγονός που προξένησε την αντίδραση του βοεβόδα της Άρτας³. Τέλος στα 1781 πληροφορούμαστε ότι εκδηλώθηκε μεγάλη επιδημία στα Γιάννενα. Αυτό ανάγκασε την Primaria Carica da Mar , που επαγρυπνούσε για την προφύλαξη των βενετικών κτήσεων , να διατάξει την παραμονή στα Γιάννενα του Βενετού υπηκόου Antonio Ponzetta , που βρισκόταν εκεί για ιδιωτικές υποθέσεις , έτσι ώστε να ενημερώνεται για τις θλιβερές συνέπειες και την εξέλιξη της ασθένειας. Ο Ponzetta παρέμεινε στα Γιάννενα για εννιά συνεχόμενους μήνες στέλνοντας πληροφορίες για την ασθένεια , μένοντας μακριά από την οικογένειά του , που βρισκόταν στην Κέρκυρα. Ο Ponzetta με τις υπηρεσίες που προσέφερε αποσκοπούσε να αντιμετωπισθεί με εύνοια η αίτηση επιλογής του για κάποιο από τα προξενεία του Levante , καθώς είχε όλα τα απαραίτητα προσόντα για την ανάληψη ενός τέτοιου λειτουργήματος , όπως ισχυριζόταν , ενώ γνώριζε καλά την κατάσταση και το εμπορικό πνεύμα των κατοίκων της περιοχής και όσων τους εξουσίαζαν⁴.

¹ M.C.C. , Mss P.D. , b. 629 c. , χ.α. , Άρτα 14 Ιουλίου 1760.

² M.C.C. , ό.π. , χ.α. , Άρτα 15 Φεβρουαρίου 1761.

³ A.S.V. , P.T.M. , f. 868 , No 14 , Αμαξική (Λευκάδα) 27 Μαρτίου 1744.

⁴ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 7 Οκτωβρίου 1783 , Copia 31 Μαρτίου 1783 , Copie 9 και 13 Δεκεμβρίου 1783.

Εκτός όμως από την πανούκλα , δεν ήταν σπάνιες οι περιπτώσεις των ενδημικών πυρετών. Στα 1759 ο Βενετός υποπρόξενος Marin De Luna έμεινε άρρωστος για αρκετόν καιρό και για τη θεραπεία από την ασθένεια έπαιρνε το φάρμακο κινίνο. Επίσης πολλές φορές , για να αποκαταστήσει την υγεία του , άλλαζε κλίμα πηγαίνοντας στην Πρέβεζα, όπου οι υγειονομικές συνθήκες ήταν καλύτερες¹.

Βασικό μέτρο για την αντιμετώπιση των επιδημιών , και ιδιαίτερα της πανούκλας , ήταν η έγκαιρη πληροφόρηση και η όσο γινόταν καλύτερη απομόνωση της επικίνδυνης περιοχής. Είναι ακόμη γνωστά τα γενικότερα μέτρα για την καταπολέμηση των επιδημιών· κυρίως ήταν προληπτικά , όπως η απομόνωση των ανθρώπων στα σπίτια τους , η καταφυγή τους στα χωριά της υπαίθρου , οι καραντίνες και η απολύμανση των πλοίων. Χρησιμοποιούνταν ακόμη εμπειρικά μέσα και μεταφυσικές πρακτικές , όπως σκόρδο , κρεμμύδι και ξίδι². Κατά μια πληροφορία του 1708 , Αρτινοί έμποροι , που γύριζαν από την εμποροπανήγυρη του Μοσχολουρίου , στο οποίο υπήρχε επιδημία , απομονώθηκαν για να περάσουν το χρονικό διάστημα της καραντίνας στο μοναστήρι Θεοτοκίό³ , πέντε περίπου χιλιόμετρα από την πόλη της Άρτας⁴. Το χρονικό διάστημα της καραντίνας (quarantina) ήταν σαράντα μέρες , συνηθισμένο διάστημα για ναύτες ή ξένους που έφταναν σε κάποιο μέρος και έπρεπε να μείνουν αυτές τις μέρες στο λοιμοκαθαρητήριο ή κάπου περιορισμένοι⁵.

Βασικό πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι Βενετοί στην Άρτα ήταν η έλλειψη γιατρών και φαρμάκων. Οι Βενετοί πρόξενοι υπογράμμιζαν σε αλληπάλληλες επιστολές τους τη θλιβερή κατάσταση όσων αρρώσταιναν εκεί , επειδή αυτοί που ασκούσαν την ιατρική δεν είχαν ούτε γνώσεις , ούτε ικανότητα , ούτε τα απαραίτητα φάρμακα. Περισσότερο χρησιμοποιούσαν τα υποτυπώδη γιατροσόφια της εποχής , τα οποία όμως δεν είχαν πάντοτε τα ανάλογα θεραπευτικά αποτελέσματα. Αυτούς τους

¹ M.C.C. , Mss P.D. ,b. 629 c. , χ.α. , 24 Ιουνίου 1759 - Πρέβεζα 30 Δεκεμβρίου 1759.

² Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 132 · Κ. Κωστής , *Στον καιρό της Πανώλης* , σσ. 286-287.

³ Το μοναστήρι υπάρχει και σήμερα , κοντά στο ιστορικό χωριό Πέτα , δεξιά του δρόμου που οδηγεί στο φράγμα της ΔΕΗ στον Άραχθο , στη θέση Πουρνάρι. Σήμερα το μοναστήρι είναι γυναικείο με λίγες μοναχές που ασκούνται σ' αυτό. Για την ιερά μονή της Θεοτόκου (Θεοτοκίό) βλ. Σ. Ξερόπουλος , *Δοκίμιον Ιστορικόν περί Άρτης* , σ. 160· Α. Κασελούρης , *Το Θεοτοκίό – Μοναστήρι της Άρτας* , Άρτα 1989.

⁴ A.S.V. , P.T.M. , f. 954 , Coria No 4 συνημμένη στο No 4 έγγραφο με ένδειξη Κέρκυρα 8 Ιουνίου 1708. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 1 , σσ. 245-246.

⁵ A.S.V. , Pronveditori alla Sanità , b. 631 , No 65 , 22 Απριλίου 1718 – No 74 , 22 Απριλίου 1718 - No 47 , 3 Σεπτεμβρίου 1718. Για τα λοιμοκαθαρητήρια (λαζαρέτα) βλ. Α. Παπαδία – Λάλα , *Νοσοκομειακά Ιδρύματα* , σσ. 149-167 , όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

ανθρώπους που ασκούσαν την εμπειρική ιατρική τούς αποκαλούσαν κομπογιαννίτες , ματσουκάδες , βοτανάκηδες και με αρκετά άλλα ονόματα¹.

Επιπλέον τα προφυλακτικά μέτρα που έπαιρναν οι καπετάνιοι των πλοίων δεν ήταν σπουδαία. Εφόσον δεν υπήρχε άλλη πρόληψη και λόγω της έλλειψης φαρμάκων , κατέφευγαν μόνο στον περιορισμό , κατά το δυνατόν , των μολυσμένων , στο ρίξιμο των νεκρών στη θάλασσα και στο κάψιμο των ρούχων τους στη θερμάστρα του πλοίου². Ο Βενετός πρόξενος από τη μεριά του , που ήταν υποχρεωμένος να προστατεύσει τους Βενετούς υπηκόους , έκανε έλεγχο σε όλα τα πλοία που μετέβαιναν στη Βενετία. Παρείχε ακόμη στους καπετάνιους πιστοποιητικό υγείας (fede di salute) , για να είναι βέβαιες οι βενετικές αρχές ότι δεν υπήρχε κίνδυνος από κάποιο κρούσμα , όταν θα έφταναν τα πλοία στον τόπο προορισμού τους³. Στις υποχρεώσεις του προξένου ήταν επίσης να παρέχει κάθε βοήθεια σε συμπατριώτες του , ναύτες ή επιβάτες , που είχαν προσβληθεί από την επιδημία.

Διαφορά υπήρχε και ως προς τον τρόπο αντιμετώπισης των ασθενειών μεταξύ Ελλήνων και Ευρωπαίων χριστιανών από τη μια και Τούρκων μουσουλμάνων από την άλλη. Οι χριστιανοί λάμβαναν ορθότερα υγειονομικά μέσα , περιόριζαν τους ασθενείς τους , για να μην προκληθούν προβλήματα στους υγιείς , αλλά από την άλλη πλευρά τούς στερούσαν τη φροντίδα και τη συμπόνια των συγγενών τους. Αντίθετα οι μουσουλμάνοι , περισσότερο συμφιλιωμένοι με το πεπρωμένο , άρα και με το θάνατο , προσέφεραν στοργή και φιλανθρωπία στους ασθενείς χωρίς να τους απομονώνουν , με αποτέλεσμα να έχουν περισσότερα θύματα⁴. Η φανατική αυτή προσήλωσή τους στο πεπρωμένο , αλλά και στις προλήψεις , τους οδηγούσε σε μιαν απαθή στάση απέναντι στις συμφορές , γεγονός που ανάγκαζε τους προξένους να παρεμβαίνουν πολλές φορές στις τοπικές αρχές και να υποδεικνύουν τη λήψη προληπτικών μέτρων. Έτσι στα 1729 ο Γάλλος πρόξενος της Άρτας J. Dubroca έκανε διάβημα στον Οθωμανό διοικητή να ληφθούν οι αναγκαίες προφυλάξεις , λόγω εντοπισμού κρούσματος πανούκλας σε δύο σπίτια της Άρτας. Προειδοποίησε μάλιστα ότι η μη λήψη άμεσων μέτρων θα είχε ως αποτέλεσμα την εξάπλωση της επιδημίας και την παράλληλη μείωση των τουρκικών τελωνειακών δασμών από τη μείωση

¹ Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 133-134· Ι. Παναγιωτίδου , « Ήπειρος : Υγεία » , σσ. 48-49.

² A.S.V. , *Provveditori alla Sanità* , b. 379 , 28 Μαΐου 1760 και 6 Ιουνίου 1768· M.C.C. , *Mss P.D.* , b. 629 c. , *χ.α.* , 5 Μαΐου 1760 .

³ A.S.V. , *Cinque Savi alla Mercanzia* , *Prima Serie (Consoli)* , *Diversorum* , b. 632 , *χ.α.* , Κέρκυρα 15 Ιουνίου 1728· Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης-Βενετίας* , σσ. 406-407.

⁴ Βλ. Κ. Κωστής , *Στον καιρό της Πανώλης* , σσ. 266-267.

της εμπορικής κίνησης. Η απομάκρυνση τελικά των δύο οικογενειών και η αυστηρή απομόνωσή τους προκάλεσε την απόδοση συγχαρητηρίων των Βενετών προβλεπτών των γειτονικών περιοχών στον Γάλλο πρόξενο¹.

Τέλος πρέπει να τονισθεί ότι τη μεγαλύτερη δυνατότητα διαφυγής από τις επιδημίες είχαν οι Ευρωπαίοι πρόξενοι και οι Οθωμανοί αξιωματούχοι , που είχαν σπίτια και στην ύπαιθρο , ενώ τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα αποδεκατίζονταν. Οι κακοποιοί , που εκούσια επέλεγαν την παραμονή στην πόλη , συνέχιζαν με διαφορετικό τρόπο το καταστροφικό έργο της πανούκλας. Στα 1760 πληροφορούμαστε ότι ο πρόξενος των Δύο Σικελιών Ανδρέας Πάνος , όταν εξαπλώθηκε επιδημία στην πόλη των Ιωαννίνων , κατέφυγε στην αγροικία του , που ήταν εκτός πόλης. Από εκεί αλληλογραφούσε με τον αναπληρωτή Βενετό υποπρόξενο στην Άρτα Bartolomeo Piazzoni και τον πληροφορούσε για την εξέλιξη της επιδημίας².

2. 2. Οι πειρατές και οι κουρσάροι

Ένα ακόμη πρόβλημα που είχε ν' αντιμετωπίσει το βενετικό εμπόριο στην περιοχή της Άρτας σε όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αι. ήταν η έλλειψη ασφάλειας στις θαλάσσιες μεταφορές από την ανεξέλεγκτη δράση πειρατών και κουρσάρων.

Στις συμβάσεις που ρύθμιζαν τις διακρατικές σχέσεις τον 18^ο αιώνα ήταν αποδεκτή η ύπαρξη διαφοράς μεταξύ πειρατών και κουρσάρων. Οι πειρατές διέσχιζαν ένοπλοι τις θάλασσες , με τη δική τους θέληση , για να λεηλατήσουν σε καιρό ειρήνης και σε καιρό πολέμου πλοία κάθε εθνικότητας χωρίς διάκριση. Οι πειρατές δρούσαν και άρπαζαν για δικό τους όφελος , με δικό τους πλοίο , οπουδήποτε έκριναν αυτοί προσφορότερο : στο ανοικτό πέλαγος σε πλοίο που ταξίδευε , στο λιμάνι σε αγκυροβολημένο καράβι , σε απομακρυσμένους όρμους ή στα παράλια αποβιβάζοντας άνδρες και λεηλατώντας στεριανές περιοχές. Οι κουρσάροι , αντίθετα , ήταν εκείνοι που νόμιμα , κατά κάποιο τρόπο , ασκούσαν την ίδια με τους πειρατές δραστηριότητα θέτοντας τον εαυτό τους στην υπηρεσία κάποιου ηγεμόνα , από τον οποίο λάμβαναν σε αντάλλαγμα νομική κάλυψη και προστασία. Δρούσαν κυρίως σε περίοδο πολέμου , αφού εξαπολύονταν από τους εμπολέμους , για να παρεμποδίσουν τις μεταφορές και το εμπόριο του αντιπάλου και να του δημιουργήσουν έτσι οικονομικές δυσχέρειες. Επειδή όμως αυτές οι δύο

¹ Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 132-133.

² Μ.С.С. , Mss P.D. , b. 629 c. , χ.α. , 5 Μαΐου 1760· Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 131, υποσ. 1.

κατηγορίες τυχοδιωκτών άλλαζαν συχνά ρόλους , ανάλογα με το συμφέρον τους , δεν ήταν εύκολη η διάκρισή τους¹.

Σκοπός μας δεν είναι να μελετήσουμε εδώ τη δράση των πειρατών και των κουρσάρων γενικότερα στην Ανατολή. Ούτε καν στην Αδριατική και στο Ιόνιο. Θα επισημάνουμε μόνο συγκεκριμένα γεγονότα , που σχετίζονται κυρίως με τη βενετική ναυσιπλοΐα και τη δράση των πειρατών στη θαλάσσια περιοχή μεταξύ Λευκάδας και Κέρκυρας , και κυρίως στον Αμβρακικό κόλπο, όπου βρίσκονταν και τα δύο σημαντικά επίνεια της Άρτας , η Σαλαώρα και η Κόπραινα².

Είναι γνωστό ότι οι πειρατές ενέδρευαν εκεί όπου ή λεία είναι πλουσιότερη και ευκολότερα προσιτή. Η περιοχή που εξετάζουμε συγκέντρωνε αυτές τις προϋποθέσεις. Από τα Επτάνησα και τα επίνεια του Αμβρακικού κόλπου ένας μεγάλος αριθμός βενετικών πλοίων κάθε χρόνο μετέφερε εμπορεύματα στα λιμάνια της Δυτικής Μεσογείου. Μετά την απώλεια της Κρήτης από τους Βενετούς το μεγαλύτερο μέρος του βενετικού εμπορίου διακινούνταν μέσω των Επτανήσων και κυρίως μέσω της Κέρκυρας. Κουρσάροι αντιπάλων δυνάμεων προς τη Βενετία και πειρατές διαφόρων εθνικοτήτων , που εποφθαλμιούσαν τα βενετικά πλοία καθώς αυτά φόρτωναν στα λιμάνια της περιοχής , έπληξαν το βενετικό εμπόριο. Επίσης οι πολιτικές ή πολεμικές εξελίξεις στην Ευρώπη και ειδικότερα οι πόλεμοι στη Μεσόγειο είχαν επιπτώσεις στο εμπόριο της περιοχής και συνακόλουθα στο πεδίο της πειρατείας. Ο χώρος νευραλγικός για την εμπορική επικοινωνία με τα λιμάνια της Μεσογείου , απέβη προσφιλή για πειρατές και κουρσάρους που τους προσεταιρίζονταν τότε η μία και τότε η άλλη δύναμη. Ο ανταγωνισμός επίσης ξένων πρακτόρων και ναυτικών στο χώρο του Αμβρακικού κόλπου , για επικερδέστερες αγορές εμπορευμάτων (κυρίως σιτηρών , ξυλείας και βαμβακιού) και για τη μονοπώληση των μεταφορικών γραμμών , αρχικά μεταξύ Βενετών και Γάλλων , αλλά και Ραγουζαίων , Ολλανδών , Ναπολιτάνων , Άγγλων , αλλά και Ελλήνων ναυτικών κυρίως από το Μεσολόγγι , υπέθαλπε την πειρατική δράση επειδή οι πειρατές χρησιμοποιούνταν για να πληγεί , να παρεμποδιστεί ή να εξοντωθεί ο αντίπαλος. Τέλος οι Οθωμανοί διοικητές δεν κατόρθωσαν να εμποδίσουν αποτελεσματικά τη δράση των πειρατών στην περιοχή. «Ο θεός που μας παραχώρησε τη στεριά , άφησε τη θάλασσα στους

¹ Βλ. D.A. Zakythinis , «Corsaires et pirates» , σσ. 698-699· Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σ. 97· Α. Κραντονέλλη , *Πειρατεία και κούρσος* , σσ. 21-22. Για τους κουρσάρους και πειρατές βλ. επίσης Δ. Θέμελη – Κατηφόρη , *Η δίωξις της πειρατείας* , τ. 1-2 , Αθήναι 1973· Κ. Καιροφύλας , *Οι Κουρσάροι* , Αθήναι 1988.

² Για την πειρατεία στον Αμβρακικό κόλπο βλ. Ε. Γιαννακοπούλου , «Η ληστοπειρατεία στις κλειστές θάλασσες. Η περίπτωση του Αμβρακικού και του Πατραϊκού Κόλπου (τέλη 17^{ου}-αρχές 19^{ου} αι.)» , *Πειρατές και Κουρσάροι* , Ι΄ Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης 20-22 Ιουλίου 1997 , Αθήνα 2003 , σσ. 124-162.

χριστιανούς» είναι μια φράση , που επαναλαμβάνονταν κατά την παράδοση μοιρολατρικά από κάθε Οθωμανό αξιωματούχο και είχε πολιτικό χαρακτήρα : αντανakλούσε την παραίτηση των Οθωμανών από τη θάλασσα , που δεν ήταν δυνατόν να την ελέγξουν¹.

Η δράση των πειρατών διευκολυνόταν και από τη φυσιογνωμία των ακτών. Το όλο τοπίο με την κλειστή θάλασσα του Αμβρακικού , τους κλειστούς όρμους , τις λοχμώδεις και τεναγώδεις εκτάσεις κοντά στις λιμνοθάλασσες και στις εκβολές των ποταμών , καθώς και τις συστάδες των μικρών νήσων και ερημονήσων στα Ιόνια παράλια , προσέφερε φυσικά κρησφύγετα.

Η Βενετία , σύμφωνα με τις συνθήκες του Carlovitz (1699) και αργότερα του Passarowitz (1718) , αναλάμβανε , ως εγγυήτρια δύναμη για την ελευθεροπλοΐα στον Αμβρακικό , την υποχρέωση να μην επιτρέπει την είσοδο στον κόλπο σε κουρσάρους και πειρατές. Η προστασία του Αμβρακικού κόλπου είχε ανατεθεί στον έκτακτο προβλεπτή της Πρέβεζας. Ο ίδιος προβλεπτής είχε την ευθύνη για την προστασία και όλης της παράκτιας περιοχής από το Μεσολόγγι ως την Πάργα². Η φύλαξη των παραπάνω περιοχών γινόταν με τη συνδρομή μιας μονάδας μικρών και ευέλικτων πολεμικών σκαφών με ελληνικά πληρώματα. Στα 1777 αναφέρεται ότι στις περιοχές αυτές περιπολούσαν δύο μπριγκαντίνια (bergantini) με καπετάνιους τον Τζόρτζη Καραβέλλα και τον Σπύρο Καραβέλλα³. Ο μικρός αυτός στόλος περιέπλεε διαρκώς τις παράκτιες περιοχές για την ασφάλεια της ναυσιπλοΐας⁴. Σε έκτακτες, ωστόσο , περιστάσεις η μικρή αυτή ναυτική δύναμη ενισχυόταν με πλοία από τη Λευκάδα και από τα άλλα γειτονικά νησιά⁵. Στην ανοιχτή θάλασσα τα εμπορικά πλοία προστατεύονταν από τις επιδρομές των κουρσάρων και των πειρατών με νηοπομπές που ξεκινούσαν από το λιμάνι της Κέρκυρας⁶. Από επιστολή του έκτακτου προβλεπτή της Λευκάδας Α. da Riva στο δόγη στα 1726 πληροφορούμαστε ότι η Βενετία ανάλωνε ένα σημαντικό χρηματικό ποσό για να συντηρεί πολεμικά πλοία που περιπολούσαν στο στόμιο και στο εσωτερικό του Αμβρακικού κόλπου και εξασφάλιζαν την ελεύθερη ναυσιπλοΐα και την

¹ Βλ. Ε. Γιαννακοπούλου , ό.π. , σσ. 124 , 128-129.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 1176 , No 21 , 4 Αυγούστου 1695· Η. Βασιλάς , «Η ένωση της Επτανησιακής Πολιτείας» , σ. 217.

³ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.029 , αντίγραφο επιστολής που γράφτηκε από τον έκτακτο προβλεπτή Λευκάδας S. Morosini στον Giacomo Nani , προβλεπτή της θάλασσας , με χρονική ένδειξη 23 Αυγούστου 1777.

⁴ A.S.V. , Documenti Turchi , b. 15 , 1615 - Collezione Amedeo Svajer , dal N. 43 al N. 45 , Lettere Vendramin al Rota 216· M.C.C. , Mss P.D. , b. 629 c. , χ.α., Αρτα, 19 Ιουνίου 1760.

⁵ A.S.V. , Senato , Rettori , f. 117 , 3 Ιουλίου 1689.

⁶ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , b. 45 , όπου αναφορά του M. Loredan προς τη Γερουσία με χρονική ένδειξη 24 Ιανουαρίου 1692/3.

άμυνα κατά των πειρατών και κουρσάρων¹. Στα 1738 ο έκτακτος προβλεπτής της Λευκάδας μάς πληροφορεί ότι στον κόλπο περιπολούσαν για την ασφάλεια των πλοίων τρία τρεχαντήρια και μια μικρή γαλέρα². Στα 1789 ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας Francesco Falier ανέφερε στο δόγη ότι τα βενετικά μπεργκαντίνια που επιτηρούσαν τα εσωτερικά κανάλια , τις ακτές και τους μυχούς του κόλπου της Πρέβεζας είχαν φθαρεί και δεν ήταν αρκετά αποτελεσματικά στη δίωξη των κουρσάρων και των κακοποιών , ενώ χρειάζονταν συχνά επιδιόρθωση , καθώς λόγω της φθοράς τους δεν είχαν μεγάλη αντοχή . Γι' αυτόν το λόγο ζητούσε να σταλούν από τη Βενετία έξι sciambechini³ , που θα ανταποκρίνονταν καλύτερα στην επιτήρηση του κόλπου⁴.

Σύμφωνα ακόμη με τις συνθήκες , εάν κουρσάροι αιχμαλώτιζαν στη θάλασσα βενετικά πλοία και αφού τα λεηλατούσαν τα μετέφεραν σε μέρος της οθωμανικής επικράτειας , ο δικαστής , οι διοικητές και οι εκεί κάτοικοι του τόπου είχαν υποχρέωση , αφού τα αποσπάσουν από τα χέρια των κουρσάρων , να τα παραδώσουν στον Βενετό πρόξενο ή υποπρόξενο της περιοχής. Αυτός έπειτα θα μεριμνούσε να αποσταλούν τα πλοία στη Βενετία , ενώ οι Τούρκοι όφειλαν να καταβάλουν κάθε προσπάθεια ώστε να συλληφθούν οι πειρατές και να τιμωρηθούν παραδειγματικά⁵. Στα καθήκοντα των Βενετών προξένων της Άρτας ήταν η αναφορά στις βενετικές αρχές για κάθε πειρατικό πλοίο που κατέπλεε στα ύδατα της δικαιοδοσίας του προξενείου και αναγνωριζόταν το όνομα και το κράτος από το οποίο τυχόν προερχόταν⁶.

Τη φύλαξη και την επιτήρηση του Αμβρακικού κόλπου από τη Γαληνότατη Δημοκρατία αρκετές φορές αμφισβητούσαν οι Τούρκοι , που θεωρούσαν τον κόλπο μέρος της οθωμανικής επικράτειας. Στα 1747 αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι εμφανίστηκε στον Αμβρακικό ένα μεγάλο πλεούμενο επανδρωμένο με 20 Τούρκους , αρματωμένο σα φελούκα με δύο μεγάλα μουσκέτα στην πλώρη. Ο αρχιλοχίας Bucenich , που ήταν επικεφαλής της βενετικής γαλεότας που περιπολούσε στην ίδια

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , No 10 , Αγία Μαύρα 1 Ιουλίου 1726 . Πρβ. Κ. Μέρτζιος, «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 1 , σ. 365.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , No 11 , Αγία Μαύρα 17 Απριλίου 1738. Πρβ. Κ. Μέρτζιος, «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 2 , σ. 90.

³ Το sciabecco (ζαμπέκο ή μύστικο) ήταν μικρό κωπήλατο και ιστιοφόρο πλοίο με 18-20 κουπιά , μέχρι 20 τόνους , βλ. Τ. Κωνσταντινίδου , *Καράβια* , σσ. 135-136.

⁴ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.014 , No 35 , Κέρκυρα 12 Απριλίου 1768 , f. 1.046 , Κέρκυρα 8 Ιουλίου 1789.

⁵ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , Quaderno 250 , χ. α. , μέσα Νοεμβρίου 1723 - Consoli e viceconsoli in genere , b. 21 , 1 Οκτωβρίου 1704 . Δ. Χατζόπουλος , *Ο τελευταίος Βενετο-Οθωμανικός πόλεμος 1714-1718* , σσ. 466-467

⁶ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1765-1794 , b. 729 , Copia , 10 Ιουνίου 1774.

περιοχή , ανέφερε ότι το τουρκικό σκάφος ανέλαβε την περιπολία στον κόλπο ύστερα από διαταγή του πασά των Ιωαννίνων και εξουσιοδότηση των αρχόντων της Άρτας. Ο έκτακτος προβλεπτής της Λευκάδας A. Trevisan διαμαρτυρήθηκε με επιστολή του έντονα στον πασά των Ιωαννίνων , επειδή αυτό το γεγονός παραβίαζε τις συμφωνίες και θα προκαλούσε απρόβλεπτες εξελίξεις. Τελικά μετά από συντονισμένες προσπάθειες του Βενετού υποπροξένου στην Άρτα Marin De Luna αποπλίστηκε το πλεούμενο , που είχαν βάλει , όπως έλεγαν , οι Τούρκοι για να επιτηρεί τις ακτές τους από τους ληστές , ενώ οι Βενετοί θα είχαν πάλι τη δικαιοδοσία στο μέλλον για την επιτήρηση του κόλπου¹.

Η Βενετία την περίοδο αυτή ασκούσε μια πολιτική ανοχής στην άσκηση πειρατείας από τους Έλληνες κατοίκους των Επτανήσων , Βενετούς υπηκόους. Απώτερος στόχος ήταν να πληγεί η γαλλική ναυτιλία και γενικότερα η γαλλική οικονομική παρουσία , που ασκούσε μεγάλο έλεγχο στην περιοχή , εκεί όπου οι ίδιοι ήταν κάποτε κυρίαρχοι.. Στην αρχή η δραστηριότητα αυτή περιοριζόταν στην κάλυψη και την παροχή βοήθειας προς τους πειρατές και τους κουρσάρους , που , ανεξάρτητα από την εθνικότητά τους , έβρισκαν καταφύγιο και προστασία στη Ζάκυνθο , την Κεφαλονιά και τη Λευκάδα. Στη διετία 1734-35 χαρακτηριστικά , η Βενετία διευκόλυνε τον περίφημο κουρσάρο Μανέτα² και τους συντρόφους του στη δράση τους κατά των γαλλικών караβιών που εμπορεύονταν στην περιοχή. Ο κουρσάρος αυτός φαίνεται πως ήταν ελληνικής καταγωγής , από την Τήνο , Βενετός όμως υπήκοος , και κυβερνούσε μια γαλιότα των 22 πάγκων με αυστριακή σημαία. Το πλήρωμα της κουρσαρικής γαλιότας αποτελούσαν Έλληνες από τη Ζάκυνθο , την Κεφαλονιά και τη Λευκάδα , υπήκοοι της Βενετίας. Οι επιχειρήσεις του Μανέτα ενάντια στα γαλλικά καράβια ήταν αρκετά επιτυχείς προκαλώντας ανυπολόγιστες ζημιές στο γαλλικό εμπόριο και ναυτιλία. Αργότερα εκδηλώθηκαν πειρατικές ενέργειες και των ίδιων των νησιωτών ενάντια στα γαλλικά καράβια. Στα 1740 συγκεκριμένα μια γαλλική κορβέτα λεηλατήθηκε από Έλληνες της Ιθάκης Βενετούς υπηκόους. Ο Γάλλος καπετάνιος του πλοίου Jean Patot έφτασε στην Άρτα τον Ιούλιο του 1740 και σκόπευε να μεταβεί στην Κέρκυρα , για να ζητήσει δικαιοσύνη από τους Βενετούς` ήταν αποφασισμένος μάλιστα να φτάσει ως την ίδια τη Βενετία. Τελικά η όλη υπόθεση δεν είχε αίσια έκβαση για τους Γάλλους. Παρόμοια γεγονότα υπήρξαν αρκετά κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αι. , γεγονός που προκαλούσε τις έντονες διαμαρτυρίες των Γάλλων προξένων στην Άρτα προς τις βενετικές αρχές των νησιών του Ιονίου. Παρόλα αυτά οι Βενετοί δε φαίνεται να έλαβαν συγκεκριμένα

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 992 , Ζάκυνθος 1 Οκτωβρίου 1747 και copia με χρονική ένδειξη 11 Οκτωβρίου 1747.

² Για τον Μανέτα περισσότερα βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 397-399` Ε. Γιαννακοπούλου , *ό.π.*, σσ. 1341-132.

μέτρα για τον περιορισμό της πειρατικής δραστηριότητας των Ελλήνων υπηκόων τους. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω , φαίνεται ότι στόχος των Βενετών ήταν η με κάθε τρόπο υπονόμευση της οικονομικής παρουσίας των Γάλλων στην περιοχή¹.

Οι Βενετοί προβλεπτές , όμως , κάλυπταν την πειρατική δράση των Επτανησίων και για έναν άλλο λόγο. Αφήνοντας τους Επτανησίους να αναπτύσσουν πειρατική δράση έδιναν διεξόδους στον τυχοδιωκτικό δυναμισμό και στις κερδοσκοπικές τους τάσεις. Άλλωστε τα κέρδη που αποκόμιζαν Βενετοί και Έλληνες από την πώληση των λαφύρων ήταν υψηλά , επειδή τα εκποιούμενα είδη προσφέρονταν σε χαμηλές τιμές. Μια τέτοια μεγάλη αγορά ήταν αυτή της Κεφαλονιάς , που απορροφούσε τα πειρατικά λάφυρα του Μανέτα και του Μουρσελά². Η εκποίηση των λαφύρων του Μανέτα γινόταν δημόσια και οι κάτοικοι επευφημούσαν ως ήρωα τον πειρατή κάθε φορά που προσόρμιζε στο νησί τα πλοία που αιχμαλώτιζε. Αναφέρεται μάλιστα ότι και Βενετοί προβλεπτές αγόραζαν πειρατικά αντικείμενα απευθείας από τους πειρατές³.

Η ανεκτική αυτή πολιτική των Βενετών απέναντι στην πειρατική δράση των Ελλήνων υπηκόων τους συνεχίστηκε ως την εποχή των ρωσοτουρκικών πολέμων. Η ολοένα όμως αυξανόμενη ναυτική παρουσία των Ελλήνων στο Ιόνιο , που έπληττε σιγά σιγά τα συμφέροντα της Γαληνότατης Δημοκρατίας , και η ενίσχυσή της από τον ισχυρό ρωσικό παράγοντα , άλλαξε τα δεδομένα⁴. Έτσι η στάση της Βενετίας μεταβάλλεται και συμπράττει πλέον μαζί με τους Γάλλους κατά των πειρατών. Μια ακόμη ευνοϊκή περίοδος για την ενίσχυση της δράσης αυτής των Ελλήνων , εκτός από τους ρωσοτουρκικούς πολέμους , ήταν οι αγγλογαλλικές διενέξεις , κατά τον Επταετή πόλεμο (1756-1763)⁵. Αλλά και οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι προκαλούσαν στρατολογήσεις κουρσάρων και μάλιστα Ελλήνων , που πολεμούσαν στο πλευρό του ενός ή του άλλου αντιπάλου. Με αυτόν τον ανορθόδοξο τρόπο οι Έλληνες ενίσχυναν τη θέση τους και αυτό οδηγούσε στην εδραίωση της ναυτικής τους παρουσίας.⁶

¹ Βλ. D. Zakythinos , «Corsaires et pirates» , σ. 711· Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 381-387 , 397-399· Ν. Σβορώνος , *Το εμπόριο* , σσ. 157-159· Α. Κραντονέλλη , *Πειρατεία και Κούρσος* , σσ. 191-193.

² Ο πειρατής Μουρσελάς (Κάσιος ή Τούρκος στην καταγωγή) δραστηριοποιήθηκε επί διετία στο Ιόνιο (1784-1786) και κυρίως μεταξύ των ακτών του Αμβρακικού και Πατραϊκού κόλπου όπου ενεργοποίησε τους ντόπιους πειρατές , βλ. Ε. Γιαννακοπούλου , .ό.π., σ. 133.

³ βλ. Ε. Γιαννακοπούλου , .ό.π., σσ.127-128 , 132-133.

⁴ Για τη δράση των Ελλήνων κουρσάρων με ρωσική σημαία βλ. D. Zakythinos , «Corsaires et pirates» , σ. 698· Ι. Βασδραβέλλης , «Η πειρατεία» , σ. 19· Β. Λέων , «Ελληνική εμπορική ναυτιλία» , σσ. 28-29· Ν. Σβορώνος , *Το εμπόριο* , σσ. 161-165.

⁵ Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 388-390.

⁶ Ε. Frangakis – Syrett , «Greek mercantile activities» , σσ. 84-85.

Περισσότερο ενδιαφέρον , σε τοπικό επίπεδο , παρουσιάζει η δράση των μουσουλμάνων πειρατών από τη δαλματική πόλη Δουλτσίνο , που απασχόλησαν τους Βενετούς σχεδόν ολόκληρο τον 18^ο αιώνα. Οι Δουλτσινιώτες είχαν δημιουργήσει στοιχειώδες εμπορικό ναυτικό πριν από το 1750¹ ναυπηγούσαν δηλ. καράβια δωροδοκώντας τους Τούρκους , παρόλο που το απαγόρευε η συνθήκη του Passarowitz (1718)¹. Η δράση των πειρατών αυτών στρεφόταν προς κάθε πλοίο και όχι μόνο προς τα βενετικά². Οι Δουλτσινιώτες πειρατές διαθέτοντας μεγάλα και καλά εξοπλισμένα πλοία , καμουφλαρισμένα συνήθως σε εμπορικά , έπλεαν στον Αμβρακικό κόλπο δημιουργώντας αρκετά επεισόδια με τα εμπορευόμενα εκεί κράτη.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα επεισόδιο που καταδεικνύει το θράσος και την αγριότητα των πειρατών από το Δουλτσίνο και που συνέβη στα 1738. Ο καπετάνιος μιας δουλτσινιώτικης ταρτάνας , που είχε αγκυροβολήσει σε λιμάνι του Αμβρακικού κόλπου , μετέβη με δεκατρία μέλη του πληρώματος στην Άρτα και τρομοκράτησε όλη την πόλη. Αιτία της αναστάτωσης αυτής ήταν το γεγονός ότι κάτοικοι της Άρτας και πιο συγκεκριμένα ο πρόξενος της Γαλλίας J.-B. Dubroca είχαν δώσει άσυλο σε ένα νεαρό Μιλανέζο , τον οποίο ο Δουλτσινιώτης καπετάνιος είχε αιχμαλωτίσει στη Ζάρα και τον είχε ως σκλάβο. Όταν έφτασε στην Άρτα , επιτέθηκε κατά του γαλλικού προξενείου , έπιασε αιχμάλωτο το γραφέα του προξενείου και αποπειράθηκε να σκοτώσει και τον ίδιο τον πρόξενο. Ο πρόξενος , αφού διέφυγε τον κίνδυνο , προσέφυγε στον καδή των Τούρκων , ο οποίος , για να ικανοποιήσει τον πρόξενο , συγκέντρωσε πολύ λαό και πήρε την απόφαση να βάλει φωτιά στα σπίτια που κατοικούσαν Δουλτσινιώτες. Μπροστά σ' αυτή την κινητοποίηση των κατοίκων ο καπετάνιος και οι άνδρες του αναγκάστηκαν να φύγουν αφήνοντας ελεύθερο το γραφέα του προξενείου. Ενώ όμως οι Δουλτσινιώτες πήγαιναν προς το πλοίο τους , συνάντησαν καθ' οδόν δύο Εβραίους και τρεις Έλληνες , που ήταν στην υπηρεσία του Τούρκου διοικητή Ali bey , και , αφού τους κακομεταχειρίστηκαν , τους οδήγησαν ως αιχμαλώτους στο πλοίο και

¹ Σύμφωνα με το άρθρο 15 της συνθήκης του Passarowitz έπρεπε «να υποβληθούν σφοδρές διαμαρτυρίες στους κατοίκους του φρουρίου του Δουλτσίνου , που βρίσκεται στην ακτή της θάλασσας , επειδή με καμμία διακαιολογία δεν μπορούν να τραπούν στην πειρατεία και να παροκαλέσουν ζημιές στα εμπορικά πλοία , και για να τους γίνει τελείως αδύνατη η προσβολή και η πρόκληση ζημιών σε αυτά , να αφαιρεθούν από τον έλεγχό τους οι γαλιότες , με τη διαταγή ότι δεν μπορούν να ναυπηγήσουν άλλες» , βλ. Δ. Χατζόπουλος , *Ο τελευταίος Βενετο-Οθωμανικός πόλεμος 1714-1718* , σ. 406.

² Βλ. Β. Παπαχατζής , «Οι Μοσχοπολίται» , σ. 132. Για τους Δουλτσινιώτες πειρατές βλ. Π. Κοντογιάννης , *Οι Έλληνες* , σ. 43¹ Ι. Μαρτιναίος , *Η Μοσχόπολις* , σ. 118¹ Ι. Βασδραβέλλης , «Η πειρατεία» , σ. 17¹ Α. Αρχοντίδης , *Η Βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα* , σ. 50¹ Α. Κραντονέλλη , *Πειρατεία και κούρσος* , σσ. 88-92.

αμέσως απέπλευσαν. Ο Τούρκος διοικητής Ali bey και ο Βενετός υποπρόξενος μεσολάβησαν στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας P. Rota , ώστε να εμποδίσει την έξοδο από τον κόλπο της δουλτσινιώτικης ταρτάνας. Μόλις ο έκτακτος προβλεπτής έλαβε τις ειδοποιήσεις και για να ικανοποιήσει τον Τούρκο διοικητή και τον Γάλλο πρόξενο έδωσε διαταγή στα βενετικά πλοία που περιπολούσαν στον κόλπο να σταματήσουν τη δουλτσινιώτικη ταρτάνα και να απελευθερώσουν τους αιχμαλώτους. Τελικά μια βενετική γαλέρα με διοικητή τον ταγματάρχη Vuinovich κατόρθωσε να απελευθερώσει τους αιχμαλώτους , παρά την αντίσταση των Δουλτσινιωτών, θέτοντας έτσι τέρμα στο επεισόδιο¹.

Ανάλογο σοβαρό επεισόδιο έγινε και στα 1740. Στην Κόπραινα βρίσκονταν για φόρτωση εμπορευμάτων δύο δουλτσινιώτικες ταρτάνες και η γαλλική ταρτάνα «Vierge de Misericorde» του καπετάνιου Honoré Mus. Μεταξύ τους προκλήθηκε επεισόδιο και οι Δουλτσινιώτες πειρατές, παρά την αντίσταση των Γάλλων , αιχμαλώτισαν τον καπετάνιο , τον γραφέα , τον πιλότο και δύο ναύτες του πλοίου. Οι υπόλοιποι ναύτες του πλοίου διασώθηκαν , αφού έπεσαν στη θάλασσα και κατέφυγαν στο γαλλικό προξενείο της Άρτας. Ο Γάλλος πρόξενος μετέβη στο βοεβόδα και αξίωσε να συλληφθούν τρεις Δουλτσινιώτες , που ήταν στην Άρτα , και να γράψει στον προβλεπτή της Πρέβεζας , ώστε αυτός να εμποδίσει την έξοδο της δουλτσινιώτικης ταρτάνας από τον κόλπο. Οι Βενετοί απέφυγαν να βοηθήσουν τους Γάλλους , αναγκάζοντας έτσι τον Γάλλο πρόξενο L. Bouille με πολλόν κόπο και αρκετά χρήματα να απελευθερώσει τα πέντε μέλη του πληρώματος της γαλλικής ταρτάνας².

Ανάλογη με των Δουλτσινιωτών , αλλά σε μικρότερη κλίμακα , ήταν και η δράση των πειρατών από τη θεσπρωτική πόλη Μαργαρίτι. Το Μαργαρίτι είναι μεσόγεια πόλη , κτισμένη στην κορυφή ενός βουνού , σε σχετικά κοντινή απόσταση από τη θάλασσα , γεγονός που διευκόλυνε την πειρατική δράση των κατοίκων της. Όπως αναφέρει ο Π. Αραβαντινός το Μαργαρίτι «οικείται υπό 400 περίπου Τουρκαλβανικών οικογενειών των πλείστων γαιοκτημόνων και υπό μόνων πενήτηκοντα πτωχοτάτων χριστιανών. Οι Μαργαριτιώται αδιαλείπτως υπήρξαν άσπονδοι εχθροί και λυμεώνες των Παργίων και των παραλίων βενετικών κτήσεων»³. Από την αρχή του αιώνα η πειρατική δράση των Μαργαριτινών απασχολούσε τους Βενετούς. Στα 1706 Μαργαριτινοί πειρατές επιτέθηκαν νύκτα εναντίον ζακυνθινής βάρκας , που επέβαιναν

¹ A.S.V. ,P.T.M. , f. 867 , No 12 , Αγία Μαύρα 20 Ιουνίου 1738. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 2 , σσ. 90-91 και Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 392 υποσ. 3.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , Αγία Μαύρα 10 Αυγούστου 1740. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , τ. 2 , σσ. 124-125· Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 392-393.

³ Βλ. Π. Αραβαντινός , *Χρονογραφία της Ηπείρου και των όμορων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών* , τ. 2 , Αθήναι 1856 , σ. 103· Ν. Ζιάγκος , *Τουρκοκρατούμενη Ηπειρος* , σ. 28· Β. Κραωίτης , *Η ιστορία του Μαργαριτίου* , σ. 58.

Βενετοί υπήκοοι , και τους αφαίρεσαν 150 ρεάλια σε μετρητά , γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση του Τούρκου διοικητή Osman ağa , στις προθέσεις του οποίου ήταν η διατήρηση αρμονικών σχέσεων με τους Βενετούς. Για το λόγο αυτό μερίμνησε ώστε να συλληφθούν οι Τουρκοαλβανοί κακοποιοί και να επιστραφούν τα κλαπέντα στους Βενετούς. Ο Βενετός γενικός προβλεπτής F. Grimani ευχαρίστησε θερμά τον Τούρκο διοικητή για την ενέργειά του αυτή¹. Στα 1710 πολλοί Βενετοί υπήκοοι συνελήφθησαν αιχμάλωτοι στον κόλπο της Άρτας από πειρατές Μαργαριτινούς. Από αυτούς τους αιχμαλώτους λίγοι αφέθηκαν ελεύθεροι , αφού κατέβαλαν χρηματικό ποσό στους πειρατές , 150 τσεκίνια συνολικά. Πρωταίτιος αυτού του συμβάντος ήταν ένας Τούρκος φυγόδικος με όνομα Hasan. Τα δύο βενετικά bergantinia που υπήρχαν στον κόλπο δεν κατόρθωσαν να προλάβουν το επεισόδιο. Οι εμπορικές συναλλαγές μεταξύ Άρτας και βενετικών νήσων διακόπηκαν μέχρι να διαλευκανθεί το γεγονός και να διασφαλιστεί η ασφαλής ναυσιπλοΐα στον κόλπο². Η δράση των Μαργαριτινών πειρατών συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια , αλλά μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα δεν ξαναγίνεται πια λόγος για αυτούς.

Από βενετικές πηγές επίσης δίνονται αρκετές πληροφορίες και για άλλα επεισόδια , σε σχέση με πειρατές και κουρσάρους , που έγιναν στην περιοχή της Άρτας και απασχόλησαν τις βενετικές αρχές. Στα 1706 πληροφορούμαστε ότι το γαλλικό καράβι «St Joseph et St Dominique» του καπετάνιου Lasare-François Davin από τη Μασσαλία καθώς κατευθυνόταν στη Σμύρνη , λόγω μεγάλης θαλασσοταραχής κατέφυγε στο λιμάνι της Πάργας για προστασία. Εκεί κατέφυγε και ένα μεγαλύτερο ολλανδικό καράβι , που λήστεψε το γαλλικό. Ο φρούραρχος της Πάργας , αν και ειδοποιήθηκε έγκαιρα , δεν έκανε κάποια ενέργεια για να αποτρέψει το συμβάν. Το πλήρωμα του γαλλικού πλοίου αποβιβάστηκε στην Πάργα και ο δεύτερος πλοίαρχος Ardin , που ήταν κουνιάδος του Γάλλου προξένου της Άρτας , επειδή ήταν άρρωστος, διακομίστηκε στην Άρτα. Ο πρώτος πλοίαρχος κατόρθωσε τελικά να εξαγοράσει το καράβι του από τους Ολλανδούς καταβάλλοντας λύτρα πεντακοσίων πιάστρων. Το συμβάν αυτό προκάλεσε τη διαμαρτυρία του Γάλλου προξένου της Άρτας G. Dubroca προς τον γενικό προβλεπτή των Ιονίων νήσων , ζητώντας του μάλιστα να προβεί σε ανακρίσεις κατά του φρουράρχου της Πάργας , που δεν επενέβη , όπως είχε καθήκον , για να αποσοβήσει το επεισόδιο³. Όπως φαίνεται , οι βενετικές δυνάμεις δεν

¹ A.S.V. ,P.T.M. , f. 952 , Copie No 7 και No 8 συνημμένες στο έγγραφο No 22 , με στοιχεία Ναύπλιο 22 Φεβρουαρίου 1706. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ.1, σσ. 241-243.

² A.S.V , P.T.M. , f. 954 , No 65 , Ναύπλιο 10 Δεκεμβρίου 1710.

³ A.S.V , P.T.M. , f. 952 , Κέρκυρα 18 Αυγούστου 1706. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 1 , σ. 244 Γ. Σιορόκας , Προξενείο , σ. 396.

ήθελαν να προστατεύσουν τα γαλλικά πλοία , που υφίσταντο λεηλασίες στις θάλασσες και τα λιμάνια της δικής τους επιρροής. Η δράση στα χωρικά ύδατα της Βενετίας στο Ιόνιο πέλαγος κουρσάρων και πειρατών που προέρχονταν από τις Κάτω Χώρες , την Αυστρία , την Ουγγαρία και ιδίως την Αγγλία και είχαν στόχο να πλήξουν το γαλλικό εμπόριο , ήταν γενικά ανεξέλεγκτη κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα.

Η αυτοπροστασία των γαλλικών караβιών αποδεικνυόταν πολλές φορές το αποτελεσματικότερο μέτρο κατά των πειρατών και των κουρσάρων. Ο Γάλλος πρόξενος της Άρτας J. Dubroca στα 1734 εισηγήθηκε στο Εμπορικό Επιμελητήριο της Μασσαλίας (αρχή που συντόνιζε το γαλλικό εμπόριο στην Ανατολή) , να γίνουν συστάσεις προς τους Γάλλους καπετάνιους , ώστε να επιτίθενται πρώτοι και να αιφνιδιάζουν τους πειρατές , κυρίως όταν τους συναντούσαν σε ανοχύρωτα βενετικά λιμάνια , όπως αυτό της Κεφαλονιάς ή των Παξών. Ακόμη κατά τη διάρκεια του γαλλοαυστριακού πολέμου (1733-1738) , με αφορμή τη διαδοχή του πολωνικού θρόνου , οι Γάλλοι της Άρτας επλήγησαν κυρίως από τους Αυστριακούς κουρσάρους , καθώς και τους κουρσάρους διαφόρων εθνικοτήτων με αυστριακή σημαία. Για να αντιμετωπίσουν τη δράση των κουρσάρων οι Γάλλοι πρόξενοι της Άρτας έκαναν προτάσεις στις Γαλλικές αρχές για αποστολή στην περιοχή γαλλικών πολεμικών караβιών που θα καταδίωκαν τους κουρσάρους , καθώς η Βενετία , εγγυήτρια δύναμη για την ελευθεροπλοΐα στον Αμβρακικό , απέφενγε να εκτελέσει τις συμβατικές της υποχρεώσεις που θα διασφάλιζαν το γαλλικό εμπόριο στην περιοχή¹. Έτσι στα 1734 πληροφορούμαστε ότι το γαλλικό πολεμικό πλοίο «L' Hirondelle» με καπετάνιο τον Antonio Icart κατέπλευσε στον κόλπο της Άρτας και αιχμαλώτισε μια ναπολιτάνικη ταρτάνα , με αυστριακή σημαία , που φόρτωνε σιτάρι στο λιμάνι της Κόπραινας. Μόλις πληροφορήθηκε το γεγονός ο πλοίαρχος μιας άλλης ναπολιτάνικης ταρτάνας , που φόρτωνε στο λιμάνι της Σαλαώρας , κινήθηκε εναντίον του γαλλικού πολεμικού και απειλήθηκε σύρραξη. Ο βοεβόδας της Άρτας , εξαιτίας αυτού του γεγονότος , διαμαρτυρήθηκε έντονα στον Γάλλο πρόξενο , επειδή το συμβάν έλαβε χώρα σε σκάλα της δικαιοδοσίας του , και απαίτησε να απελευθερωθεί αμέσως η ναπολιτάνικη ταρτάνα , που ήδη βρισκόταν στο λιμάνι της Πρέβεζας μαζί με το γαλλικό πολεμικό πλοίο. Τελικά , μετά από μεσολάβηση του έκτακτου προβλεπτή της Λευκάδας , που μετέβη ο ίδιος στην Πρέβεζα για την ειρηνική επίλυση του επεισοδίου , οι δύο κυβερνήτες συμφώνησαν να δοθεί τέλος στο συμβάν και απέπλευσαν και οι δύο από την Πρέβεζα χωρίς να σημειωθούν άλλα επεισόδια. Οι ενέργειες αυτές των βενετικών αρχών προκάλεσαν την επιδοκιμασία των

¹ Βλ. Γ. Σιορόκας , ό.π. , σσ. 400-402.

γαλλικών αρχών , που ευχαρίστησαν , με προσωπική επιστολή του Γάλλου προξένου J. Dubroca στο βάλιο N. Erizzo¹.

Στα 1740 ο κακοποιός Τσεκούρας , που είχε λάβει πρόσφατα αμνηστία από τους Τούρκους , άρπαξε ένα καΐκι από τον κόλπο και έπλεε με αυτό για αναζήτηση λείας. Το γεγονός αυτό φόβισε τον πλοίαρχο μιας ταρτάνας που έφερε σημαία Ιεροσολύμων και ήθελε να προμηθευτεί καπνά από την Άρτα , με αποτέλεσμα να καταφύγει αυτός με το καράβι του στη Λευκάδα για περισσότερη ασφάλεια². Ας τονιστεί εδώ ότι η σημαία της Ιερουσαλήμ , που τυπικά ανήκε στο βασιλιά των Δύο Σικελιών , ήταν σε όλο τον 18^ο αι. μία από τις σημαίες ευκαιρίας και τη χρησιμοποιούσαν πολύ τα εμπορικά πλοία της Μεσογείου και ιδιαίτερα των ιταλικών πόλεων³. Στα 1759 ο Βενετός υποπρόξενος της Άρτας Marin De Luna μάς πληροφορεί ότι ένα καΐκι οθωμανικό , που ανήκε στον Νικόλαο Μπουρτζανά , καταπλέοντας στην Άρτα με εμπορεύματα από την Κέρκυρα για λογαριασμό εμπόρων της Άρτας , ληστεύθηκε από Παργινούς πειρατές , δολοφονήθηκε ο караβοκύρης της και το καΐκι βρέθηκε κενό στους Παξούς. Εβραίοι και Έλληνες που είχαν στη βάρκα τα εμπορεύματά τους ζητούσαν εκδίκηση για το θλιβερό αυτό συμβάν⁴. Τέλος στα 1768 αναφέρεται ότι πειρατές Ξηρομερίτες επιβαίνοντες σε καΐκι που ανήκε σε Βενετό υπήκοο από την Ιθάκη επιτέθηκαν εναντίον τεσσάρων Αρτινών εμπόρων , που ερχόμενοι από τον Μοριά είχαν προσεγγίσει στο ξερονήσι Θηλειά. Τους άρπαξαν όλα τα υπάρχοντα , πολλά από τα οποία πουλήθηκαν στην αγορά της Ιθάκης. Το γεγονός προκάλεσε τις έντονες διαμαρτυρίες του πασά των Ιωαννίνων και του βοεβόδα της Άρτας , με αποτέλεσμα ο γενικός προβλεπτής των Ιονίων νήσων Andrea Donà μετά από πολλές διαπραγματεύσεις να αποζημιώσει τους Αρτινούς εμπόρους δίνοντάς τους 166 τσεκίνια⁵. Πολιτική πάντως των Βενετών ήταν να μη συλλαμβάνουν τους μικρούς , κυρίως Επτανήσιους , πειρατές που δρούσαν στο Ιόνιο πέλαγος , ιδιαίτερα στα στενά τοπικά περάσματα , και είχαν συνηθέστερο καταφύγιο την Ιθάκη.

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , Αγία Μαύρα 20 Μαρτίου 1734 και δύο συνημμένα αντίγραφα σ' αυτό το έγγραφο με χρονική ένδειξη 6 Μαρτίου 1734. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 2 , σσ. 47- 49.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , No 5 , Αγία Μαύρα 4 Ιανουαρίου 1740. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 2 , σ. 123.

³ «Ούτως εκαλείτο παρ' Έλλησιν η σημαία του Βασιλείου της Νεαπόλεως και Σικελίας (των Δύο Σικελιών) , του οποίου ο Βασιλεύς ήτο τότε τιτουλάριος Βασιλεύς της Ιερουσαλήμ» , βλ. Τ. Κωνσταντινίδης , *Καράβια – Καπετάνιοι & Συντροφοναύται 1800-1830* , σ. 67.

⁴ M.C.C. , Mss P.D. , b. 629 c. , χ.α. , Άρτα , 6 και 11 Οκτωβρίου 1759. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 3 , σσ. 80-81.

⁵ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.014 , No 27 , Κέρκυρα 18 Φεβρουαρίου 1768. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 4. , σ. 222(664).

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι πειρατές και οι κουρσάροι δεν απασχόλησαν σοβαρά το εμπόριο και τη ναυτιλία των Βενετών στην εξεταζόμενη περιοχή. Ένα τέτοιο συμπέρασμα στηρίζεται στο γεγονός της μακρόχρονης βενετικής παρουσίας στα Επτάνησα , των ισχυρών φρουρίων και άλλων οχυρωματικών έργων στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου και των πολύ καλά εξοπλισμένων πολεμικών πλοίων που δεν είχαν σταματήσει να ναυλοχούν στα Επτάνησα και τον Αμβρακικό κόλπο. Παράλληλα το μικρό βάθος των νερών στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου και η αδυναμία εύκολης διαφυγής από αυτόν , αν συνδυαστούν με τη δυνατότητα των Βενετών να τον ελέγχουν , αποτελούσαν σημαντικά εμπόδια στην κίνηση των πειρατικών караβιών. Στόχος κυρίως των Βενετών στην περιοχή ήταν να πλήξουν με οποιονδήποτε τρόπο τον εμπορικό στόλο της Γαλλίας και να προκαλέσουν σημαντικές ζημιές στο εμπόριο που διεξήγε στην περιοχή της Άρτας.

2. 3. Οι οθωμανικοί δασμοί

Όσοι εμπορεύονταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία , ντόπιοι και ξένοι , υπέκειντο σε ένα περίπλοκο σύστημα δυσβάσταχτων φορολογιών, το οποίο επιβάρυνε κατά πολύ τα διακινούμενα προϊόντα και εμπορεύματα από και προς τη χώρα αυτή. Το σύστημα αυτό επιδείνωνε την οικονομία του τόπου και προκαλούσε πολύ συχνά μεγάλες ανατιμήσεις των προϊόντων. Αν σ' αυτούς τους φόρους , που επέβαλλαν οι Τούρκοι , προστεθούν και τα δικαιώματα που εισέπρατταν οι πρόξενοι των ευρωπαϊκών κρατών , γίνεται αντιληπτή η μεγάλη υπεραξία που έπρεπε να έχει το εμπόρευμα , ώστε να υπάρχει ικανό περιθώριο κέρδους για τους ξένους εμπόρους¹. Δε θα εξετάσουμε βέβαια στο κεφάλαιο αυτό το πολύπλοκο φορολογικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Θα περιοριστούμε μόνο να δώσουμε τις πληροφορίες που μας παρέχει το αρχαιακό υλικό και θα επισημάνουμε τις φορολογικές επιβαρύνσεις του βενετικού εμπορίου στην περιοχή της Άρτας.

Σύμφωνα με το άρθρο 25 της συνθήκης του Passarowitz (1718) Βενετοί έμποροι που εισήγαν ή εξήγαν εμπορεύματα από τις σκάλες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όφειλαν να καταβάλλουν στο τουρκικό τελωνείο 3% επί της αξίας των διακινούμενων εμπορευμάτων². Πρέπει

¹ Για τα δημόσια οικονομικά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βλ. Ν. Μοσχοβάκης , *Το εν Ελλάδι δημόσιον δίκαιον επί Τουρκοκρατίας* , σσ. 1-29 , 46-152· Ν. Σβορώνος , *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης* , σ. 59.

² A.S.V. , *Cinque Savi alla Mercanzia* , *Consoli e Viceconsoli in genere* , b. 21 , *Articolo della Pace No 25* : «L' affare del traffico mercantile essendo frutto della buona pace, e coltura delli stati, e paesi, possano li mercanti Venetiani venire, ed

να τονιστεί , όμως , ότι οι οθωμανικές αρχές συχνά παραβίαζαν το άρθρο 25 της συνθήκης του Passarowitz και ανέβαζαν αυθαίρετα το ύψος του τελωνειακού δασμού πάνω από το 3% , για να αποκομίσουν περισσότερα κέρδη. Έτσι στα 1721 , δίνοντας διαφορετική ερμηνεία στο άρθρο 25 της συνθήκης του Passarowitz , οι Οθωμανοί ισχυρίστηκαν ότι ο τελωνειακός δασμός του 3% ίσχυε μόνο για τις σκάλες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπου έδρευαν Βενετοί πρόξενοι¹. Στις άλλες σκάλες , όπου δεν υπήρχαν προξενικοί αντιπρόσωποι της Γαληνότατης Δημοκρατίας , οι οθωμανικές αρχές θεωρούσαν ότι ήταν δικαίωμά τους να καθορίζουν τους δασμούς εισαγωγής και εξαγωγής των προϊόντων κατά τη δική τους εκτίμηση. Είναι σαφές ότι οι οθωμανικές αρχές προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν την αδυναμία των Βενετών να έχουν εγκατεστημένους σε όλα τα λιμάνια της οθωμανικής επικράτειας προξένους με βενετική υπηκοότητα. Αυτό βέβαια συνέβαινε λόγω της δυσκολίας να βρεθούν τα κατάλληλα και διατεθειμένα άτομα να υπερασπίσουν το βενετικό εμπόριο σε περιοχές που τότε αναπτύσσονταν, όπως της Θεσσαλονίκης και της Άρτας.

Βασικό μέλημα , λοιπόν , των βενετικών προξενικών αρχών , όταν αναλάμβαναν τα καθήκοντά τους στην Άρτα , ήταν η ρύθμιση του θέματος του τελωνειακού δασμού και η παγίωσή του στο επίπεδο του 3%, ποσοστό που καθορίστηκε με τη συνθήκη του Passarowitz. Η σταθεροποίηση του τελωνειακού δασμού στο 3% συμπεριλαμβανόταν εξάλλου και στις «Commissioni per il Console in Arta» , που εξέδιδε η αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia , όταν διόριζε κάποιο άτομο στη θέση του προξένου της Άρτας². Έτσι , κύρια φροντίδα του προξένου Γ. Κουμάνου , όταν ήρθε στην Άρτα στα 1728 και ανέλαβε τα προξενικά του καθήκοντα , ήταν η επαναφορά του τελωνειακού δασμού στο 3% ,

andar per mare, e per terra come prima con maniere quiete nel Dominio Ottamano ... e doppo contribuito per la dogana delle mercantile che portano, ed esportano trè aspri per cento in conformità di ciò, che viene contribuito dall' altre nationi amiche della Porta».

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli e Viceconsoli in genere , b. 21 , 23 Αυγούστου 1721 : «Devendendo dunque al primo rilevasi da dispaci sudetti tre essere le propositioni, che da Turchi con mala interpretatione del patuito nel Congresso di Passarovizza vengono poste in contingenza, ò almeno ristrette nella sua estensione tutte e trè à danno del commercio veneto, mentre proffessano, che la minoratione del dacio da contribuirsi alle doane turchesche ridotto nel sudetto congresso alle 3 per cento debba ciò intendersi per quelle scale e caricatori solamente dove rissiedono consoli nazionali».

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , Quaderno 250 , τμήμα β' , χ.α. , 27 Μαΐου 1720 και 24 Ιανουαρίου 1733 : «Doverai con la maggior applicazione e diligenza invigilare che nelle scale dell' Arta , Salona , Lepanto , spiagge e cargadori , i sudditi debbano soggiaccere al pagamento de dazi a ragion di 3 per cento e non più , in virtù delle capitulazioni di questa ultima pace , come dalla copia dei articoli in tal proposito che ti vengono consignati».

καθώς ο βοεβόδας της Άρτας είχε αυξήσει αυτόν το δασμό καταχρηστικά στο 4%¹. Πριν το 1728 μάλιστα , λόγω της έλλειψης Βενετών υποπροξένων σε πόλεις της Δυτικής Ελλάδας , που υπάγονταν στη δικαιοδοσία του προξενείου της Πάτρας , οι οθωμανικές αρχές εκμεταλλευόμενες αυτήν την απουσία ανέβασαν τον τελωνειακό δασμό στα 6%². Για τη ρύθμιση του τελωνειακού δασμού ο Γ. Κουμάνος επισκέφθηκε τον βοεβόδα της Άρτας και του ζήτησε τη μείωση του δασμού εισαγωγής και εξαγωγής εμπορευμάτων από τις σκάλες της Άρτας από το 4% στο 3%. Η απάντηση όμως του βοεβόδα ήταν αρνητική· ισχυρίστηκε ότι θα προέβαινε σε μια τέτοια ενέργεια μόνο στην περίπτωση που οι Βενετοί καταργούσαν την είσπραξη του 1% στο λιμάνι της Πρέβεζας για όσα πλοία διακινούσαν εμπορεύματα στις σκάλες του Αμβρακικού κόλπου³ και η οποία είχε καθιερωθεί με τη συμφωνία του 1720. Τελικά στα 1730 αναφέρεται ότι ο Γ. Κουμάνος μετά από επίπονη προσπάθεια , έχοντας τη συνδρομή και του Βενετού βαΐλου στην Κωνσταντινούπολη , κατόρθωσε να επαναφέρει τον τελωνειακό δασμό στο 3%⁴. Εδώ οφείλουμε να τονίσουμε ότι οι προξενικές αρχές της Άρτας για να κάμψουν τις αντιδράσεις των τοπικών οθωμανικών αρχών , όσον αφορά τη μείωση του δασμού , ζητούσαν τη συνδρομή του Βενετού βαΐλου στην Κωνσταντινούπολη ώστε να μεσολαβήσει στο σουλτάνο για έκδοση φερμανιού που θα απαγόρευε την είσπραξη αυξημένου τελωνειακού δασμού πέραν του 3% , που είχε καθοριστεί με τη συνθήκη του Passarowitz⁵. Οι Βενετοί πολλές φορές κατά τη διάρκεια του αιώνα βρέθηκαν στην ανάγκη να προκαλέσουν την

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , b. 603 , 19 Μαΐου 1728 : «I sudditi sono obligati...altri trè per cento il Turco. Questo però à puro suo capriccio hà voluto astringerli già qualche tempo non più à trè cento , ma à quattro,...Cumano nel suo arrivo in questo luoco , s' haveva impegnato con questa carica di sollevare li sudditi dal quatro per cento , che ingiustamente quel voivoda conseguisse » - Πρέβεζα 20 Δεκεμβρίου 1728 – Ναύπακτος 1 Απριλίου 1730.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli Veneti in Levante , b. 32 και Consoli e viceconsoli in genere , b. 21 , 24 Μαΐου 1721 : «Oltre gl' avvisi recatemi prima dal console di Patrasso Bianchi ...Dice che in qualche luoco si tentasse d' esigere sei per cento in vece del le tre patuite nell' articolo 25 di Passarovizza , ma che gl' è difficile impedirlo , non venendole permesso di destinarvi vice consoli ».

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , Quaderno 250 , τμήμα β' , χ.α. , 21 Μαρτίου 1728.

⁴ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 3 Μαρτίου 1730 : «Mi sorti alla fine in questo luoco d' Arta , levando sol hora la buso del quarto per cento » - Lettere dei Consoli , b. 603 , Ναύπακτος 6 Δεκεμβρίου 1732.

⁵ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , Quaderno 250 , χ.α. , 20 Νοεμβρίου 1723 - Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , del messe di Iuglio 1727 – Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227 , Άρτα , 27 Οκτωβρίου 1776 - b. 235_{II} , Άρτα , 28 Μαρτίου 1787 , 18 Νοεμβρίου 1787.

έκδοση ενός τέτοιου φερμανιού από την Πύλη , εξαιτίας της συχνής απειθαρχίας των Οθωμανών αξιωματούχων της περιφέρειας να εφαρμόζουν τις διαταγές του σουλτάνου¹.

Καταχρηστικές αυξήσεις του τελωνειακού δασμού πέραν του 3% αντιμετώπισαν και οι άλλοι πρόξενοι που υπηρέτησαν στην Άρτα κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Έτσι , στα 1737 ο υποπρόξενος της Άρτας G. Berra , μετά από εντολή του προβλεπτή της Λευκάδας P. Rota , κλήθηκε να ενεργήσει ώστε να μειωθεί ο δασμός του τελωνείου , που ανερχόταν στο 4%². Την ίδια χρονιά μάλιστα υπογράφηκε συμφωνία μεταξύ του βοεβόδα της Άρτας Mustafà bey και του έκτακτου προβλεπτή της Λευκάδας P. Rota με σκοπό την τήρηση της τάξης και της καλής γειτονίας μεταξύ των δύο πλευρών στην περιοχή της Άρτας. Ένα από τα άρθρα της συμφωνίας αναφερόταν στον τελωνειακό δασμό που θα κατέβαλλαν όσοι Βενετοί υπήκοοι διακινούσαν εμπορεύματα στις σκάλες της Άρτας. Ο δασμός αυτός καθοριζόταν στο 3% , βάσει της συνθήκης του Passarowitz , χωρίς να επιβαρύνεται με αυθαίρετες αυξήσεις³. Η συμφωνία αυτή φυσικά , όπως και πολλές άλλες την εξεταζόμενη περίοδο , είχε σύντομη ισχύ. Ο υποπρόξενος Marin De Luna επίσης αναφερόταν στην υπέρβαση του τελωνείου πάνω από το καθορισμένο 3% στις σκάλες της Άρτας και σε επιστολή του στον προβλεπτή της Λευκάδας V. Balbi τόνιζε ότι κατά τον εκτελωνισμό εμπορευμάτων που ανήκαν σε Βενετούς υπηκόους καλό θα ήταν να παρίσταται και ο ίδιος για να αποφεύγεται η καταβολή αυξημένου τελωνειακού δασμού , αύξηση στην οποία προέβαιναν συχνά οι Τούρκοι⁴.

Στα 1776 ο υποπρόξενος Φ. Πάγκαλος διαμαρτυρόταν και αυτός για υπερβάσεις του τελωνειακού δασμού. Σε επιστολή του στον βάλιο της Κωνσταντινούπολης ανέφερε ότι , παρά τις προσπάθειες τόσο του προκατόχου του και αδελφού του Ν. Παγκάλου όσο και του ιδίου , οι τουρκικές αρχές της περιοχής αξίωσαν καταβολή τελωνειακού δασμού σε ποσοστό πολύ μεγαλύτερο του 3% , γεγονός που ζημίωνε το βενετικό εμπόριο. Όπως ανέφερε μάλιστα , η αύξηση του τελωνειακού δασμού οφειλόταν και στις εισηγήσεις του Έλληνα προκρίτου Δ. Βλαχούτση , στον οποίον είχε ανατεθεί από τις οθωμανικές αρχές της Άρτας η ευθύνη της είσπραξης των δασμών στην περιοχή. Ο Βλαχούτσης έπαιρνε για αυτή του τη συνεργασία το ήμισυ των τελωνειακών δασμών. Οι διαμαρτυρίες του υποπροξένου στον Αλή πασά , διοικητή της Ηπείρου , φαίνεται ότι δεν έφεραν κάποιο αποτέλεσμα και γι' αυτό ο Φ. Πάγκαλος

¹ Ν. Σβορώνος , *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης* , σ. 62.

² A.S.V. , Collezione Amedeo Svajer , dal N. 43 al N. 45 , Άρτα 21 Σεπτεμβρίου 1736.

³ A.S.V. , Collezione Amedeo Svajer , dal N. 43 al N. 45 , Lettere Vendramin al Rota, 216.

⁴ M.C.C. , Mss P.D. , b. 629 , Άρτα 3 Οκτωβρίου 1759.

ζήτησε από τον Βενετό βάιλο να φροντίσει να αποσταλεί από την Πύλη φερμάνι που να απαγορεύει την καταβολή αυξημένου τελωνειακού δασμού¹. Παρά την έκδοση , όμως , φερμανιού από την Πύλη , ο βοεβόδας αρνήθηκε να μειώσει τον τελωνειακό δασμό , που σε μερικές περιπτώσεις ανερχόταν στο 6% και 7% της αξίας των εμπορευμάτων². Ο Οθωμανός αξιωματούχος της Άρτας αρνήθηκε την εφαρμογή της διαταγής της Πύλης καθώς είχε την υποστήριξη του διοικητή των Ιωαννίνων Αλή πασά. Ο Αλή πασάς ήταν πατέρας του βοεβόδα και είχε αρκετές διασυνδέσεις στην Πύλη , ώστε να μην κινηθεί κάποια διαδικασία τιμωρίας του διοικητή της Άρτας. Από την άλλη μεριά ο βοεβόδας ισχυριζόταν ότι για να καταβάλλουν οι Βενετοί έμποροι τελωνειακό δασμό της τάξης του 3% , δασμό που κατέβαλλαν οι Γάλλοι έμποροι της περιοχής , έπρεπε να έλθουν και να εγκατασταθούν μόνιμα στην Άρτα³. Κάτι τέτοιο φυσικά συνέφερε τον βοεβόδα της Άρτας , καθώς θα αποκόμιζε περισσότερα κέρδη από τους επιπλέον φόρους που επιβάλλονταν στους μόνιμους κατοίκους της περιοχής⁴.

Τέλος και ο υποπρόξενος Γ. Βρυώνης διαμαρτυρόταν στις τουρκικές αρχές της περιοχής για είσπραξη αυξημένου τελωνειακού δασμού. Όπως ανέφερε σε επιστολή του στον βάιλο της Κωνσταντινούπολης στα 1787, οι Βενετοί υπήκοοι στην Άρτα υποχρεώνονταν να καταβάλλουν για τελωνείο από 9% έως και 25% της αξίας των εμπορευμάτων , αντί του

¹ A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227, Άρτα 27 Οκτωβρίου 1776 : «Quantunque siano sempre stati di poco profitto li ricorsi fatti da me e da mio predecessore e fratello Nicolò Pangalo a questi preteriti comandanti musulmani in torno all' ingiusto abuso introddotosi nella rescossione della Dogana esigendola a tenore d' una tariffa ciecha fatt a capriccio da medesimi in danno de nostri sudditi negoziati poicche ecede di molto al tré per cento prescritto dalle Sacre Capitolazioni nulla dimeno auendo sin da 10 marzo prossimo passato, presentato seriamente all' Alli Passa detto Allisotagà come padrone del Governo di questa piccola provincia , l' incidente alterazione ed il troppo discapito, che soffre il comercio per un simile abuso, quale mi dava qualche speranza di abolirlo ».

² A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227, Άρτα 1 Σεπτεμβρίου 1777 : «Natta poi l' occasione che un suddito non poteva convenirsi con li doganieri , che pretendevano di farlo pagare sei per cento sopra alcune casse d' azzaio e sapone , mi presentai anche dal voivoda , e con la scorta de' firmani gli feci intendere che li doganieri non si vogliono astenere dall' abuso di obbligare li sudditi al pagamento di sei e sette per cento per le loro merci».

³ A.S.V. , ό.π. , επιστολή συνημμένη στο προηγούμενο έγγραφο : « La differenza del pagamento della dogana proviene dalla mancanza in Arta di mercanti veneziani che lavorino, come li francesi, e che sotto la loro bandiera sono tutti sudditi nostri. Quando verranno anche li loro mercanti à far dimora ed accasarsi ad oggetto di traffico in Arta, faremo anche verso di loro quanto facciamo verso li francesi».

⁴ A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227, Άρτα , 1 Σεπτεμβρίου 1777. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 4 , σσ. 392(834)-394(836).

προκαθορισμένου 3%¹. Μετά από μεγάλες προσπάθειες και με τη βοήθεια του Βενετού βαΐλου εκδόθηκε φερμάνι από την Πύλη με το οποίο απαγορευόταν η αυξημένη καταβολή τελωνειακού δασμού στην περιοχή. Ο Γ. Βρυώνης μάλιστα προσκομίζοντας το φερμάνι στις τουρκικές αρχές της περιοχής απαίτησε την επιστροφή στους Βενετούς εμπόρους του πέραν του 3% καταβληθέντος τελωνειακού δασμού. Η απαίτηση αυτή όχι μόνο δεν έγινε αποδεκτή, αλλά ο βοεβόδας συνέχισε καταχρηστικά την είσπραξη του αυξημένου τελωνειακού δασμού. Ο πρώτος που υπέστη τη συνέπεια αυτής της αδιάλλακτης τακτικής του Οθωμανού διοικητή ήταν ένας Βενετός υπήκοος από τη Ζάκυνθο, ο οποίος για εμπορεύματα καπνού αξίας 226 πιάστρων αναγκάστηκε να πληρώσει για τελωνείο 18 πιάστρα (8% περίπου), παρά τα διαβήματα του υποπροξένου της Βενετίας². Η προσπάθεια του Γ. Βρυώνη για μείωση του συγκεκριμένου δασμού στην περιοχή της Άρτας συνεχίστηκε και στα επόμενα χρόνια, πετυχαίνοντας κατά καιρούς, πρόσκαιρα πάντοτε, τη μείωση του τελωνείου στο 3%³. Στα 1795 αναφέρεται πάντως ότι ο Αλή πασάς, για να προσελκύσει τους προκρίτους της Άρτας να εκμισθώσουν τους φόρους της περιοχής, αύξησε τα τελωνειακά τέλη από 3% σε 12%, επιβαρύνοντας σοβαρά το βενετικό εμπόριο που διεξαγόταν στην Άρτα, λίγα χρόνια πριν την κατάρρευση της Γαληνότατης Δημοκρατίας⁴.

Το αρχειακό υλικό προσφέρει και άλλες πληροφορίες σχετικά με τον τελωνειακό δασμό. Υπάρχει συγκεκριμένη αναφορά ότι οι καπετάνιοι των βενετικών πλοίων, όταν αγκυροβολούσαν στις σκάλες της Άρτας, πλήρωναν τελωνείο και για το λίγο ψωμί και κρασί που αγόραζαν για να καλύψουν τις ανάγκες διατροφής του πληρώματός τους⁵. Από την άλλη

¹ A.S.V., Archivio del Bailo a Costantinopoli, b. 235_{II}, Άρτα, 28 Μαρτίου 1787: «I sudditi Veneti invece del tre per cento che devono pagare di dogana sono obligati di corrispondere contro quel che praticano in altre parti di Tuchia il quarto, il quinto, il sesto, il settimo, l'ottavo sino a duedecimo, a tenor de generi in forza d'una tariffa che in Arta tengono per li sudditi Ottomani, quando le altre nazioni non pagano che il tre per cento».

² A.S.V., Archivio del Bailo a Costantinopoli, b. 235_{II}, Άρτα, 28 Μαρτίου 1787.

³ A.S.V., ό.π., 18 Νοεμβρίου 1787 – Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ.α., 3 Απριλίου 1792: «Mi riuscì in passato di ottenere coll' auttorevole mezzo dell' Ecc(ellentissi)mo Cavalier Zulian tre imperiali firmani con cui ho potuto veder almeno limitatto al solo tre per cento l' aggravio dell' esportazioni ed importazioni verificabili da Sudditti, quando prima erano essi capriciosamente obbligati a corrispondere dal sei fino al dodeci per cento».

⁴ A.S.V., P.T.M., f. 1.055, 28 Φεβρουαρίου 1795. Πρβ. Κ. Μέρτζιος, «Ανέκδοτα Ιστορικά στοιχεία περί Αλή πασσά Τεπελενλή», σ. 346.

⁵ A.S.V., Archivio del Bailo a Costantinopoli, b. 235_{II}, κατάλογος φόρων συνημμένος στο έγγραφο με στοιχεία Άρτα, 28 Μαρτίου 1787: «I capitani de bastimenti sudditi sono obligati a pagare dogana per poco pane e vino che acquistano per proviggione dell' equipaggio».

μεριά τα βενετικά εμπορικά πλοία , που μετέφεραν εμπορεύματα από άλλα λιμάνια της οθωμανικής επικράτειας στην Άρτα και τα οποία πλήρωναν εκεί τελωνείο , όταν προσορμίζονταν στις σκάλες της Άρτας , υποχρεώνονταν να πληρώνουν και εκεί τελωνείο για δεύτερη φορά , θέμα που δημιουργούσε επιπρόσθετα προβλήματα στους Βενετούς εμπόρους. Είναι σαφές ότι ο τελωνειακός δασμός με τις αυθαίρετες επιβαρύνσεις του αποτέλεσε έναν κερδοσκοπικό μηχανισμό στα χέρια των Οθωμανών αξιωματούχων της περιοχής.

Ένας παλαιός φόρος που εξακολουθούσε να πληρώνεται και τον 18^ο αιώνα από ευρωπαϊκά πλοία που αγκυροβολούσαν στα λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν το αγκυροβόλιο (ancoraggio) , φόρος ο οποίος στα έγγραφα των προξενικών αρχών της Άρτας συναντάται και με το όνομα «λιμανιάτικο» (glimagnatico). Σύμφωνα με το άρθρο 25 της συνθήκης του Passarowitz τα βενετικά πλοία που φόρτωναν η ξεφόρτωναν σε κάποιο λιμάνι της οθωμανικής επικράτειας έπρεπε να καταβάλλουν για δικαιώματα ελλιμενισμού τριακόσια άσπρα ανεξάρτητα της χωρητικότητας του πλοίου¹. Αργότερα , όμως , ο φόρος αυτός καθορίστηκε να πληρώνεται ανάλογα με τη χωρητικότητα του πλοίου². Από επιστολές του Φ. Παγκάλου στον βάιλο της Κωνσταντινούπολης πληροφορούμαστε ότι ο δασμός του αγκυροβολίου στα 1776 είχε αυξηθεί σε τρεις πιάστρες , ενώ μέχρι εκείνη την περίοδο ήταν δύο πιάστρες και τριάντα παράδες³ (1 πιάστρα=40 παράδες) , ενώ στα 1777 το αγκυροβόλιο ήταν εκατό παράδες⁴. Στα 1787 αναφέρεται ότι το αγκυροβόλιο ή «λιμανιάτικο» που καταβαλλόταν στον ενοικιαστή των φόρων ήταν τρεις πιάστρες για τα μεγάλα πλοία (tartane , polache , trabacoli) και μία πιάστρα για τα μικρότερα πλοία⁵.

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli e viceconsoli in genere , b. 21 : Articolo della Pace No 25 : «E quando partono li vascelli veneti , debbano pagare per ancoraggio aspri 300 nella forma che pagano le altre nationi de principi amici senza prettender di vantagio».

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Consoli Veneti in Levante , b. 32 , 24 Μαΐου 1721 : «All' Articolo 25 dichiarasi , che quando partono li vascelli veneti , hanno da pagare aspri 300 onde raggione vorebbe , che si facesse differenza trà legni piccioli , e grandi , vuoti , ò carichi , e la cosa è cosi evidente , che verebbe ad esser facilmente riconosciuta».

³ A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227 , Άρτα 27 Οκτωβρίου 1776 : «ma anco nell' ancoraggio ditto limaniatico che per il passato pagavano i capitani : a piastre due e trenta parà , ora prendono a piastre tre : tenue sarebbe questo abuso di parà dieci : ma somno agravio sarebbe allavenire al solito e per articolo di fede de ottomani».

⁴ A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227 , επιστολή συνημμένη στο έγγραφο με στοιχεία Άρτα , 1 Σεπτεμβρίου 1777 : «e cento parà per l' ancoraggio».

⁵ A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 235_{II} , κατάλογος φόρων συνημμένος στο έγγραφο με στοιχεία Άρτα , 28 Μαρτίου 1787 : «e cosi per il

Μια εισφορά που επιβλήθηκε στους Βενετούς υπηκόους στην περιοχή της Άρτας και είχε τοπικό χαρακτήρα ήταν το κομέρκιο (comerchio) , όρος που είχε ελληνική προέλευση¹. Ο όρος κομέρκιο ήταν σε χρήση στον Χάνδακα της Κρήτης από τον 13^ο έως τον 17^ο αιώνα και αποδιδόταν σε έναν κατεξοχήν τελωνειακό φόρο στον οποίο ενέπιπταν όλα τα αγαθά που εξάγονταν ή εισάγονταν στο λιμάνι του Χάνδακα , εκτός του κρασιού , του λαδιού και του τυριού². Δε μας είναι γνωστό ποιο έτος επιβλήθηκε αυτή η εισφορά , τη συναντούμε όμως στα αρχειακά έγγραφα στο τέλος του 18^{ου} αιώνα. Όσον αφορά αυτή τη φορολογική υποχρέωση για κάθε φορτίο ζώου οποιουδήποτε εμπορεύματος έπρεπε να καταβάλλονται 8 παράδες , 4 παράδες έπρεπε να καταβάλλει κάθε Βενετός υπήκοος που ερχόταν στην περιοχή με άλογο , 2 παράδες κάθε πεζός , 4 παράδες όποιος αποβιβαζόταν ή επιβιβαζόταν στις σκάλες αυτής της περιοχής , ενώ 10 άσπρα καταβάλλονται και στον καδή για κάθε φόρτωση εμπορευμάτων³. Όπως φαίνεται , ο δασμός αυτός είχε αρκετές παραμέτρους και επιβάρυνε σημαντικά το βενετικό εμπόριο στην περιοχή. Οι προσπάθειες των προξενικών αρχών για κατάργησή του δεν ευοδώθηκαν , αλλά στα 1792 γνωρίζουμε ότι μειώθηκε σημαντικά το ύψος του φόρου χάρη στην επιμονή του προξένου Γ. Βρυώνη⁴.

Ένας από τους φόρους που επιβλήθηκαν τον 18^ο αιώνα λόγω της ανάπτυξης του εμπορίου ήταν το μπιντάτ (bit'at – bedeat). Η λέξη είναι τουρκική και σημαίνει νεωτερισμός , δηλαδή νέος έκτακτος φόρος. Επιβαλλόταν κατά χρονικά διαστήματα στα κυριότερα προϊόντα εξαγωγής , όπως το σιτάρι , τα καπνά , το μαλλί, το κερί , το μετάξι , το

glimagnatico o sia ancoraggio cioè le tartane , polache , e trabacoli pagano piastre tre e la barcha piastra una».

¹ Για την ελληνική προέλευση του όρου βλ. M. Cortelazzo , *L' influsso linguistico Greco a Venezia* , Bologna 1970 , σ. 69.

² Βλ. Φ. Μπαρούτσος , *Ενοικιάσεις και ενοικιαστές φόρων* , σσ. 155-157.

³ A.S.V. : Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 235_{II} , κατάλογος φόρων συνημμένος στο έγγραφο με στοιχεία Άρτα , 28 Μαρτίου 1787 - Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χα , 3 Απριλίου 1792 : «Una contribuzione denominata comerchi , diretta unicamente alli sudditi Veneti , di cui non mi è nota l' origine , ne seppi mai conoscere il motivo per cui fù tolerata , ha resistito a tutti li miei tentativi. Mi onorai di esponere a Vostre Eccellenze in altro tempo in che essa consista e ripeterò ora che ogni carica di effetti o comestibili doveva pagare otto para , quattro ogni suddito che veniva o partiva a cavallo , due ogni pedone , quattro chi sbarcavasi o s' imbarcava nelle scale di questa giurisdizione, oltre dieci aspri che prendeva il cadì per ogni carica di effetti».

⁴ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , b. 771 , Sommario delle carte riguardanti il servizio dell' Attuale vice Console Veneto all' Arta Gerasimo Vrioni : «esservi finalmente riuscito alle destre aggiustate vostre direzioni di far sollevare li sudditi dall' incompetente pesante aggravio a cui andavano soggetti , denominato comerchi , essendo stato ridotto ad un solo tre per cento».

βαμβάκι , αλλά και σε μερικά εισαγωγής. Το ύψος του μπιντάτ δεν ήταν σταθερό. Έτσι για το σιτάρι το μπιντάτ στα 1722-23 ορίστηκε σε 10 σολδία το καντάρι (1 καντάρι = 44 οκάδες περίπου) , ενώ στα 1737 αναφέρεται ότι ορίστηκε σε 20 άσπρα το ξάι (1 ξάι = 52 οκάδες περίπου). Ο λόγος επιβολής του μπιντάτ ήταν η προσπάθεια του οθωμανικού δημοσίου να αφαιρέσει από τις τοπικές αρχές τα οφέλη , που παλαιότερα καρπούνταν από τους εμπόρους ως δικαιώματα εξαγωγής , και να αυξήσει τα έσοδα του δημόσιου ταμείου. Η προσπάθεια μάλιστα αυτή ευοδώθηκε μετά από μακροχρόνια διένεξη μεταξύ κεντρικής εξουσίας και τοπικών αρχόντων. Πρέπει να σημειωθεί , τέλος , ότι η επιβολή του μπιντάτ μπορούσε να προέρχεται από το σουλτάνο ή τον πασά της περιοχής και ότι η άρση ή η μείωσή του γινόταν αντικείμενο παζαρέματος , άλλοτε ανάμεσα στους πρεσβευτές των ευρωπαϊκών κρατών και την τουρκική κυβέρνηση , άλλοτε ανάμεσα στις προξενικές αρχές και τον Οθωμανό αξιωματούχο της περιοχής¹.

Οι Βενετοί υπήκοοι που έρχονταν από τα Επτάνησα για να εργαστούν στα χωράφια των Αρτινών την περίοδο Μαρτίου–Οκτωβρίου , όφειλαν να πληρώνουν δύο παράδες στις σκάλες της Άρτας κατά την αποβίβασή τους και άλλους δύο παράδες όταν περνούσαν το γνωστό γεφύρι της Άρτας² , που αποτελούσε το πέρασμα του Αράχθου και ένωνε την πόλη της Άρτας με την απέναντι εύφορη πεδιάδα της³. Ο τελευταίος ήταν ένας φόρος που ονομαζόταν «φόρος διαβάσεως του γεφυριού» , τον οποίο οι ενοικιαστές των φόρων επέβαλλαν να πληρώνουν και οι Ευρωπαίοι τόσο

¹ Για το μπιντάτ βλ. Κ. Μέρτζιος , *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας* , σσ. 420-421 , 429· Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σσ. 62-63· Μ. Σακελλαρίου , *Η Πελοπόννησος* , σ. 68· Γ. Σιυρόκας , *Προξενείο* , σσ. 319 , 321 , 324 , 326 , 329· Γ. Τριανταφυλλίδου-Baladiè , *Το εμπόριο και η οικονομία της Κρήτης* , σσ. 56-57· Ν. Σβορώνος , *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης* , σσ. 62-65· Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές Θεσσαλονίκης-Βενετίας* , σσ. 290-291.

² Το γεφύρι της Άρτας είναι ένα από τα πιο φημισμένα ηπειρωτικά γεφύρια και βρίσκεται νοτιοδυτικά της πόλης. Αποτελείται από τέσσερις μεγάλες ημικυκλικές καμάρες , το πλάτος του είναι 3,75 μέτρα και το μήκος του φτάνει τα 145 μέτρα. Από την παράδοση είναι γνωστό ότι το γεφύρι κτίστηκε στις αρχές του 17^{ου} αιώνα (1602 ή 1606) , με χρήματα του Αρτινού Γιάννη Θιακογιάννη. Βλ. περισσότερα Α. Σταυρόπουλος , «Η περιήγηση του Άγγλου W. Turner στην Άρτα και την περιοχή της το 1813» , *Σκουφάς* , τεύχ. 60-61 (Δεκέμβριος 1981) , σσ. 102-103· Η. Holland , *Ταξίδια στα Ιόνια νησιά , Ήπειρο* , σ. 75· Δ. Γ. Καρατσιώλη , «Ξένοι ταξιδιώτες στην Άρτα» , σσ. 189 , 210· Γ. Τσούτσινος , *Αρτινά Ιστορικά θέματα* , σσ. 39-46· Β. Παπαδοπούλου , *Οδοιπορικό στην Άρτα* , σσ. 44-45.

³ A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 235_{II} , κατάλογος φόρων συνημμένος στο έγγραφο με στοιχεία Άρτα , 28 Μαρτίου 1787 : «I contadini che vengono a lavorare le terre nel mese di Marzo et Ottobre mille e più persone , devono corrispondere due parà al scaliuvi subito al loro disbarco ed altri due parà nel conte dell' Arta e questi ultimi da sette anni in qua vengono obbligati oltre di che sono colla forza e senza riguardo alcuno angariati dalli comadanti , guardiani e primati Turchi».

κατά την άφιξη όσο και κατά την αναχώρησή τους από την Άρτα , με σκοπό την αποκόμιση περισσότερων κερδών¹.

Με αυτούς τους τελωνειακούς δασμούς είχαν άμεση σχέση ορισμένα άλλα τέλη που εισέπρατταν οι Οθωμανοί υπάλληλοι και τα οποία δεν ήταν πάντοτε ίδια για όλα τα προϊόντα που εξάγονταν , όπως τα αχθοφορικά (facchinaggio) , η προμήθεια (pronvisione) , το τέλος του ζυγίσματος (diritto bilancia) , το νοίκι για την αποθήκευση (magazinaggio) , η μεσιτεία (senseria) κ.ά.² Όλοι αυτοί οι τελωνειακοί φόροι πρέπει να επισημανθεί ότι καταβάλλονταν στο τελωνείο της Άρτας, το οποίο στην εξεταζόμενη περίοδο βρισκόταν στη Σαλαώρα³.

Στην αναφορά μας για την οθωμανική φορολογία δε θα μπορούσε να παραλειφθεί το θέμα της κερδοσκοπίας εκ μέρους των οθωμανικών αρχών σε βάρος των Βενετών , με την είσπραξη επιπλέον φόρων που ήταν αντίθετοι με τη συνθήκη του Passarowitz. Έτσι , οι οθωμανικές αρχές αναφέρεται ότι απαιτούσαν από τους Βενετούς υπηκόους που έρχονταν στην περιοχή να πληρώνουν το χαράτσι (haraç) , τον γνωστό κεφαλικό φόρο (cizye) , για να καλύψουν δαπάνες της διοίκησής τους. Σύμφωνα με το οθωμανικό σύστημα φορολόγησης το χαράτσι ανήκε στους ιερούς φόρους (hukuk-i şeriye) , και τον πλήρωναν όλοι οι ενήλικες μη μουσουλμάνοι άρρενες της οθωμανικής επικράτειας (αυτοί που είχαν περάσει την ηλικία της ήβης , η οποία προσδιοριζόταν μεταξύ 13 και 14 χρόνων) ως αντιστάθμισμα της προστασίας που έχαιραν από τους μουσουλμάνους. Ο κεφαλικός αυτός φόρος επιβαλλόταν σε τρεις

¹ A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227 , Άρτα 27 Οκτωβρίου 1776 : «Anco nella tenue della Franchiglia del comerchio di questi gordigiosi subastatori de dritti del Ponte che tanto nell' intrata come alla sortitta a cavallo per li Franchi non si pagava nel passato cosa alcuna , come lo innibiscono anche le sacre capitolazioni anco in questo pretendono con strapazzi e violenza di introdur novita sopra tali articoli per far valer la solita gordiggia de Ottomani , e per li solitti e frequenti stimoli da me recatoli affine di dar compenso a tali disordini , nulla mi valsero , anzi sortino con falsi protesti già soliti sempre di questi comandanti che tutte le loro pretenzioni sono attenoro d' una tariffa , che tengono fatta dal fù Soliman Passa , la quale già è una falsità evidente».

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , Quaderno 250 , τμήμα β' , χ.α. , 27 Μαΐου 1720. Βλ. ακόμη Κ. Μέρτζιος , «Εμπορική αλληλογραφία εκ Θεσσαλονίκης» , *Μακεδονικά* 7 (1966-1967) σσ. 99-102 , 136-137 , 139· Ν. Σβορώνος , *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης*, σ. 66· Μ. Αθανασιάδου , *ό.π.* , σσ. 291-294.

³ Βλ. T.S. Hughes , *Travels* , σ. 432· Α. Σταυρόπουλος , «Η περιήγηση του Άγγλου W. Turner στην Άρτα και την περιοχή της το 1813» , *Σκουφάς* , τεύχ. 60-61 (Δεκέμβριος 1981) , σσ. 99-100· Π. Λακιώτης , «Πρέβεζα και Άρτα – Στατιστική και εμπορική σημείωση από τον Dozon , επίτιμο πρόξενο της Γαλλίας στα Ιωάννινα» , *Σκουφάς* , τεύχ. 62-63 (Δεκέμβριος 1982) , σ. 233· Η. Holland , *Ταξίδια στα Ιόνια νησιά* , *Ηπειρο* , σ. 69· Γ. Μακρής – Σ. Παπαγεωργίου , *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά του Τεπελενλή* , σ. 136.

κλίμακες σε συνάρτηση με την οικονομική και περιουσιακή κατάσταση των φορολογουμένων¹. Εφόσον το χαράτσι , λοιπόν , ήταν φόρος υποχρεωτικός μόνο για τους υποτελείς κατοίκους της Αυτοκρατορίας , που δεν ήταν βέβαια μουσουλμάνοι , εύκολα γίνεται κατανοητό γιατί οι ξένοι κάτοικοι της Αυτοκρατορίας , και οι Βενετοί φυσικά , ήταν εκτεθειμένοι στη διάκριση και στις ατασθαλίες των τουρκικών αρχών. Οι Βενετοί κατέβαλαν φυσικά πολλές προσπάθειες να καταργήσουν αυτή την παράνομη εισφορά , καθώς οι υπήκοοί τους που εμπορεύονταν ή εργάζονταν στην περιοχή , πέραν της οικονομική επιβάρυνσης , είχαν να αντιμετωπίσουν και τη σκληρή , απειλητική και γεμάτη εκβιασμούς στάση των φοροεισπρακτόρων². Στη συμφωνία , λοιπόν , του 1736 μεταξύ του βοεβόδα της Άρτας Mustafâ bey και του έκτακτου προβλεπτή της Λευκάδας P. Rota συμπεριλαμβανόταν όρος σύμφωνα με τον οποίο οι Βενετοί υπήκοοι που έρχονταν στην περιοχή της Άρτας είτε για εμπόριο είτε για να εργαστούν ως καλλιεργητές δε θα επιβαρύνονταν με την καταβολή του χαρατσιού³. Στα 1778 ο βάιλος της Βενετίας εξασφάλισε φερμάνι για τον υποπρόξενο Φ. Πάγκαλο , βάσει του οποίου απαλλάσσονταν οι Βενετοί υπήκοοι από την καταβολή του χαρατσιού στην περιοχή της Άρτας⁴. Τέλος , στα 1787 πληροφορούμαστε ότι οι ενοικιαστές του κεφαλικού φόρου υποχρέωναν τους Βενετούς υπηκόους να πληρώνουν το χαράτσι , όταν παρέμεναν περισσότερο διάστημα από τρία χρόνια στην Άρτα , ακόμη και αν δεν είχαν περιουσία στην πόλη⁵.

Άλλοι φόροι που κατά καιρούς πλήρωναν καταχρηστικά οι Βενετοί υπήκοοι ήταν η «βοστίνα»⁶ και η «δεκάτη» (öşr)⁷. Η «βοστίνα» ήταν

¹ Βλ. Γ. Παπαγεωργίου , *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα* , σ. 70 , όπου και γίνεται αναφορά στα ποσά που κατέβαλλαν οι διάφορες τάξεις στα Γιάννενα και γενικότερα στην Ήπειρο· Σ. Λαΐου , *Η Σάμος κατά την Οθωμανική περίοδο* , σσ. 115-117.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , b. 603 , Ναύπακτος 1 Απριλίου 1730 - M.C.C. , Mss P.D. , b. 629c , Πρέβεζα 3 Ιανουαρίου 1759 : «Ricevarà poi l' E.V. in quella di Bartolo Piazzoni le prettese di quelli carazi di Arta, che alla solita loro natural prepotenza vogliono esiger il carazo da i sudditi Veneti» , Άρτα 15 Σεπτεμβρίου , 16 Σεπτεμβρίου 1759 , 19 Σεπτεμβρίου 1760.

³ A.S.V. , Collezione Amedeo Svajer dal No 43 al No 45 , Lettere Vendramin al Rota, 216.

⁴ A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 227 , 17 Μαρτίου 1778.

⁵ A.S.V. , Archivio del Bailo a Costantinopoli , b. 235II , κατάλογος φόρων συνημμένος στο έγγραφο με στοιχεία Άρτα , 28 Μαρτίου 1787 : «Il comadante o carazzi intende e vuole obligare al pagamento di carazzo ogni suddito Veneto doppo i tre anni di stanzio in Arta quantunque non sia maritato ne possede beni».

⁶ A.S.V. , Collezione Amedeo Svajer dal No 43 al No 45 , Lettere Vendramin al Rota, 216· M.C.C. , Mss P.D. , b. 629c , Άρτα 15 Σεπτεμβρίου 1760. Βλ. επίσης W. M. Leake , *Travels* , τ. 4 , σ. 231.

⁷ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.045 , Πρέβεζα 1789. Πρβ. Μ. Ντελίμπασι , «Η Ιστορία της Πρέβεζας το 16^ο αιώνα σύμφωνα με τις φορολογικές απογραφές της Οθωμανικής

ένας φόρος , που κατά τον Π. Αραβαντινό επιβλήθηκε για πρώτη φορά στην περιοχή το 1700 και προοριζόταν αρχικά για κάθε χριστιανόπαιδο από τη στιγμή που θα γεννιόταν μέχρι να φτάσει 12 χρονών , οπότε πια περνούσε στην κατηγορία αυτών που υποβάλλονταν στο χαράτσι. Με τον καιρό , όμως , η «βοστίνα» άρχισε να εισπράττεται καταχρηστικά και μετά τον δωδέκατο χρόνο για όλη του τη ζωή. Ο φόρος αυτός ανερχόταν σε 13 παράδες για τα παιδιά , 40 παράδες για τους νέους (άγαμους) και 80 παράδες για τους ενήλικες (νυμφευμένους)¹. Στα 1789 αναφέρεται επίσης ότι ο Αλή πασάς των Ιωαννίνων επέβαλε στους Βενετούς υπηκόους που έρχονταν από την Πρέβεζα για να εργαστούν σε γαίες της Άρτας , να καταβάλλουν σε αυτόν το 1/3 της παραγωγής ως δεκάτη και τα 2/3 να τα κρατά ο ίδιος παραγωγός.

Η κερδοσκοπία όμως δεν ήταν προνόμιο μόνο των Οθωμανών αξιωματούχων. Οι Βενετοί έμποροι συχνά προσπαθούσαν να κερδίσουν από το βάρος των εμπορευμάτων που ήταν καταγεγραμμένα στις φορτωτικές και στις συνοδευτικές αποδείξεις , αλλά δεν αντιστοιχούσε στα βάρη του τουρκικού τελωνείου. Τα ζύγια επίσης που χρησιμοποιούσαν οι Οθωμανοί ήταν διαφορετικά από αυτά της Βενετίας. Επειδή , λοιπόν , οι έμποροι δεν ήθελαν να παραδεχτούν τη διαφορά και να πληρώσουν τα καθορισμένα στο τελωνείο , αυτοί κέρδιζαν , αλλά ο Βενετός πρόξενος αναγκαζόταν να πληρώσει για χάρη τους , για να μην εκτίθεται το βενετικό κράτος².

Οι οθωμανικές αρχές συχνά , αντί να χρησιμοποιούν κρατικούς υπαλλήλους για την είσπραξη των φόρων , εκμίσθωναν αυτούς σε ιδιώτες, Εβραίους , ξένους ή ακόμη και Έλληνες , όπως ο Δ. Βλαχούτσης. Αυτή η πρακτική , με τη συναίνεση των ξένων υπηκόων , διευκόλυνε τις εισπράξεις. Εννοείται βέβαια ότι αυτός ο τρόπος είσπραξης των φόρων άφηνε το πεδίο ελεύθερο στις υπερβάσεις και στις καταχρήσεις των φοροενοικιαστών και των ενεχόμενων Οθωμανών αξιωματούχων , με αποτέλεσμα το πραγματικό ύψος των φόρων να είναι πολύ ανώτερο από την ονομαστική τους αξία³.

Για την είσπραξη των φόρων που πληρώνονταν στις τουρκικές αρχές σημαντικό πρόσωπο από την πλευρά της τουρκικής διοίκησης ήταν ο μουχασίλης (mühassil) , ο προϊστάμενος δηλαδή των φορολογικών υπηρεσιών. Ο μουχασίλης , ως προϊστάμενος της φορολογικής

Αυτοκρατορίας» , *Πρεβεζάνικα Χρονικά* , τεύχ. 25 (Ιανουάριος-Ιούνιος 1991) , σσ. 23-29.

¹ Βλ. Π. Αραβαντινός , *Χρονογραφία της Ηπείρου* , τ. 1 , σσ. 232-233.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 1.017 , No 104 , Ζάκυνθος 14 Σεπτεμβρίου 1769.

³ Για τους φοροενοικιαστές βλ. Φ. Μπαρούτσος , *Ενοικιάσεις και ενοικιαστές φόρων* , σσ. 245-299. Για την εκμίσθωση των φόρων βλ. Κ. Μέρτζιος , *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας* , σσ. 325 , 360-361 , 390· Σ. Ασδραχάς , *Ελληνική Οικονομία και Κοινωνία* , σ. 21.

υπηρεσίας, είχε άμεση επαφή με το εμπόριο και γι' αυτό ήταν πρόσωπο που οι Ευρωπαίοι έμποροι φρόντιζαν να το δωροδοκούν κάθε φορά που οι εμπορικές συναλλαγές τους συναντούσαν εμπόδια. Αξιόλογη ασφαλώς ήταν και η θέση του εμίνη της σκάλας , υπευθύνου κάθε λιμανιού που βρισκόταν υπό τουρκική κατοχή , όπως οι σκάλες της Άρτας. Αυτός ήταν αρμόδιος για τη ναυτιλιακή κίνηση στις σκάλες της περιοχής και εξέταζε την εγκυρότητα των ναυτιλιακών εγγράφων των καπετάνιων. Δωροδοκούμενος βέβαια αδρά ήταν και ο τελώνης του λιμανιού , που αυθαιρετούσε συχνά σε βάρος των εμπόρων , παρακρατώντας τα εμπορεύματά τους στο τελωνείο με διάφορα προσχήματα ή μη παρέχοντας αρκετούς αχθοφόρους για τη μεταφορά τους στις αποθήκες. Αλλά και οι ίδιοι οι αχθοφόροι εκμεταλλεύονταν το γεγονός της έλλειψης εργατικών χεριών και κερδοσκοπούσαν από την πλευρά τους. Τέλος , σημαντική θέση μέσα στο τελωνείο κατείχε ο ζυγιστής των εμπορευμάτων , καθώς το ζύγισμα ήταν επιβεβλημένη διαδικασία για να οριστεί ο απαραίτητος φόρος¹.

2. 4. Οι πόλεμοι

Οι πόλεμοι μπορούν να έχουν άμεση σχέση με την ανάπτυξη του εμπορίου , επειδή άλλοτε ανακόπτουν τις εμπορικές δραστηριότητες λόγω των διενέξεων στα διάφορα μέρη και άλλοτε ευνοούν τη δράση κάποιων κρατών , που επωφελούνται από τη διαμάχη τρίτων. Συχνά βέβαια εξυπηρετούν και την τυχοδιωκτική στάση ατόμων και ομάδων. Έτσι επηρεάζουν διπλά την οικονομική δραστηριότητα και το εμπόριο. Από τη μια μεριά άμεσα λόγω των εχθροπραξιών και του αποκλεισμού της τροφοδοσίας των κρατών , αφού δημιουργούν προβλήματα τόσο στην παραγωγή , όσο και στη διάθεση των προϊόντων. Από την άλλη πλευρά η έμμεση επίδρασή τους στο συσχετισμό των δυνάμεων είναι πιο σοβαρή και μακροπρόθεσμη , ανάλογα βέβαια με τις συνέπειες και τις μεταβολές που επιφέρουν στο γεωπολιτικό πεδίο².

Οι σχέσεις μεταξύ Βενετών και Τούρκων τον 18^ο αιώνα ήταν αρκετά ομαλές , αν συγκριθούν με τις έντονες πολεμικές συγκρούσεις των προηγούμενων αιώνων. Μόνον ο τελευταίος βενετοτουρκικός πόλεμος του 1714-1718 επέφερε ουσιαστική στασιμότητα στις εμπορικές δραστηριότητες των Βενετών στην περιοχή. Μάλιστα και μετά τη λήξη του , με την υπογραφή της συνθήκης του Passarowitz το 1718 , η

¹ Βλ. Κ. Μέρτζιος , *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας* , σσ. 336 , 384 , 418 , 420 , 426, 433 , 453· Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σσ. 58-59· Α. Τζαμτζής , «Ναυτικοί , Καραβία και Λιμάνια» , σ. 119· Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης-Βενετίας* , σσ. 298-299.

² Βλ. Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας* , σ. 443.

οριστική αποκατάσταση της ειρήνης απαίτησε ένα σημαντικό χρονικό διάστημα , στη διάρκεια του οποίου το εμπόριο διεξαγόταν με αρκετή δυσκολία.

Ειδικότερα κατά τα έτη 1716 και 1717 το εμπόριο στην περιοχή παρέλυσε λόγω της προσπάθειας των Βενετών να καταλάβουν την Πρέβεζα και τη Βόνιτσα , νευραλγικά σημεία για την εποπτεία ολόκληρου του Αμβρακικού κόλπου. Τον Οκτώβριο μάλιστα του 1717 , οι Βενετοί μετά την κατάληψη της Πρέβεζας και της Βόνιτσας , υπό την αρχηγία του ναυάρχου A. Pisani και του Σάξονα στρατιωτικού Johannes Mathias κόμη von Schulenburg , αντιμετώπιζαν το ενδεχόμενο κατάληψης και της Άρτας. Κατά τον τρόπο αυτόν όλη η περιοχή θα περνούσε κάτω από βενετικό έλεγχο. Ατυχώς όμως για τους Βενετούς , η προχωρημένη φθινοπωρινή εποχή και το ενδεχόμενο εξαπόλυσης από τους Οθωμανούς αντεπίθεσης μεγάλης κλίμακας , ενώ οι βενετικές δυνάμεις θα βρίσκονταν πια στο εσωτερικό , μακριά από την προστασία του στόλου, έπεισαν τους αρχηγούς του στρατού ότι ήταν φρονιμότερο να εγκαταλείψουν κάθε ιδέα προώθησης στο εσωτερικό και να περιοριστούν στα σημεία που είχαν ήδη καταληφθεί. Οι απελπισμένες εκκλήσεις των ελληνικών πληθυσμών της περιοχής προς τον A. Pisani για συνέχιση των επιχειρήσεων και κατάληψη της Άρτας έμειναν χωρίς ανταπόκριση¹.

Προβλήματα επίσης δημιούργησε στο εμπόριο των Βενετών στην περιοχή και η επικείμενη τουρκοπερσική σύρραξη στα 1730 , ενώ Ρώσοι και Αυστριακοί απειλούσαν τα σύνορα του Εύξεινου Πόντου. Η περιοχή της Άρτας και γενικότερα η Ήπειρος και η Ακαρνανία , αν και μακριά από το κέντρο των πολεμικών προετοιμασιών , δεν έμειναν αμέτοχες σ' αυτές , που πραγματοποιήθηκαν σε κλίμα έντασης , καθώς συνδυάστηκαν και με τοπικά γεγονότα. Ο εμπορικός αποκλεισμός , οι φορολογίες και οι στρατολογίες στην Ήπειρο ήταν οι βασικές συνέπειες στην περιοχή από τη γενική αυτή αναταραχή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία². Ακόμη , στα 1746 , σύμφωνα με επιστολές του υποπροξένου Marin De Luna στον γενικό προβλεπτή της θάλασσας

¹ Για τις προσπάθειες των Τούρκων να καταλάβουν την Πρέβεζα και τη Βόνιτσα βλ. A.S.V. , P.T.M. , f. 961 , Coria No 1 , συνημμένη στο έγγραφο No 93 με στοιχεία Corfù 22/12/1717 , No 94 , Κέρκυρα 6 Ιανουαρίου 1718 - No 95 , Κέρκυρα 8 Ιανουαρίου 1718 και Coria χ.α. συνημμένη στο έγγραφο No 95 , με στοιχεία Corfù 8/1/1718- No 100 , Κέρκυρα 24 Φεβρουαρίου 1718 και συνημμένες Copie στο No 100 , έγγραφο με στοιχεία Βόνιτσα 12 Φεβρουαρίου , Άρτα 13 Φεβρουαρίου , Γιάννενα 17 Φεβρουαρίου & 21 Φεβρουαρίου 1718 - f. 867 , Coria συνημμένη στο έγγραφο με στοιχεία Βόνιτσα 1 Αυγούστου 1718. Βλ. επίσης G. Ferrari , *Delle notizie storiche* , σ. 251 · Δ. Χατζόπουλος , *Ο τελευταίος Βενετο-Οθωμανικός πόλεμος* , σ. 373.

² Βλ. Ε. Γιαννακοπούλου , «Η εξέγερση των Κλεφταρματολών» , σσ. 235-258 · η ίδια, *Η Γαλλοελληνική εκμετάλλευση Δασών στη Δυτική Ελλάδα* , σ. 57.

Marin Antonio Cavalli , η Πύλη είχε σκοπό να κηρύξει πόλεμο στους Βενετούς έχοντας μέσα στα σχέδιά της την κατάληψη της Βόνιτσας , της Πρέβεζας και της Λευκάδας , πρόθεση που δημιούργησε νέα αναστάτωση στην περιοχή¹.

Κάμψη επίσης στις εμπορικές δραστηριότητες των Βενετών στην Άρτα επέφερε ο πρώτος επί Αικατερίνης Β΄ ρωσοτουρκικός πόλεμος (1768-1774) , καθώς οι σχέσεις Βενετών και Τούρκων πέρασαν ξανά κρίση. Χαρακτηριστική είναι η επιστολή , με ημερομηνία 9 Απριλίου 1770 , του υποπροξένου της Άρτας Ν. Παγκάλου στον έκτακτο προβλεπτή της Αγίας Μαύρας Alvisè Marin. Από την επιστολή πληροφορούμαστε ότι την περίοδο αυτή τέσσερις χιλιάδες κάτοικοι της Ζακύνθου και άλλοι τόσοι της Κεφαλονιάς πέρασαν ελεύθερα στην Πελοπόννησο , με την πρόθεση να συνδράμουν τους Ρώσους και τους Μανιάτες στην επανάσταση. Ομοίως οπλίστηκαν όλοι οι κάτοικοι του Ξηρόμερου , με την πρόθεση να απαλλαγούν από το ζυγό των Οθωμανών και για δική τους συνδρομή ήρθε ένα σώμα χιλίων κατοίκων της Ιθάκης. Αυτές οι ειδήσεις φάνηκαν πολύ δυσάρεστες στους Τούρκους διοικητές , που υποψιάζονταν ότι η Γαληνότατη Δημοκρατία συμμαχούσε κρυφά με τη Ρωσία και ότι ανεχόταν κατά συνέπεια τη μετάβαση των υπηκόων της στον Μοριά και στα άλλα μέρη του οθωμανικού κράτους υπέρ των ρωσικών όπλων. Αυτή η καχυποψία ώθησε τους Τούρκους να υποδείξουν στον καδή τη σύλληψη του Βενετού υποπροξένου της Άρτας Ν. Παγκάλου , ενέργεια που τελικά δεν πραγματοποιήθηκε , λόγω της συνετής , κατά την άποψη του υποπροξένου , στάσης που κράτησαν ο καδής και ο βοεβόδας. Ο υποπρόξενος μάλιστα με δεξιοτεχνία έθεσε υπόψη των Τούρκων διοικητών ότι η μετάβαση των Βενετών υπηκόων στην Πελοπόννησο δεν πραγματοποιούνταν με τη συναίνεση της Βενετίας , που με ζήλο επέμενε να διατηρήσει αναλλοίωτη την πίστη της ειρήνης με το σουλτάνο². Επιπλέον ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας Andrea Donà με επιστολή του ανέφερε στους Βενετούς υποπροξένους της Άρτας και του Μεσολογγίου ότι «το συμβάν (αυτό της μετάβασης) , που θεωρήθηκε όμοιο με προδοσία , με υποχρέωσε να κηρύξω όλους αυτούς που εκπατρίστηκαν ή θα εκπατρισθούν στη συνέχεια ενόχους έσχατου θανάτου , υποκείμενους στην πυρπόληση των σχετικών αγαθών και τα δικά τους ονόματα να υποπέσουν στην ποινή μιας επονείδιστης μνήμης , σύμφωνα με τα ήδη δημοσιευμένα αυστηρά και προβλεπόμενα διατάγματα. Συμφέρει αυτά τα συναισθήματα να τα προβάλλουμε στους Τούρκους διοικητές και να τα διαδώσουμε επιδέξια προς κοινή διαφώτιση , με το να διαβεβαιώσουμε την ύψιστη δέσμευση να

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 991 , No 1 , Άρτα 18 , 20 και 22 Δεκεμβρίου 1746.

² P.T.M. , f. 1.018 , Copia No 2 στο dispaccio No 145 , Άρτα 9 Απριλίου 1770. Πρβ. επίσης P.T.M. , f. 1018 , Copia No 3 στο dispaccio No 145 , 21 Απριλίου 1770 – dispaccio 149 , Κέρκυρα 17 Μαΐου 1770.

τιμωρήσουμε τη ζωή όλων αυτών των υπαιτίων της κατάστασης »¹. Εάν προσθέσουμε σε όλα αυτά τα γεγονότα τις στρατολογίες που γίνονταν στην περιοχή της Άρτας , αλλά και γενικότερα στην Ήπειρο την περίοδο αυτή για τις ανάγκες του πολέμου , και το πέρασμα των Αλβανών από τα μέρη αυτά με τις καταστροφές και λεηλασίες των σπαρτών και τις μετακινήσεις των πληθυσμών προς την Επτάνησο , γίνεται κατανοητό ότι οι εμπορικές δραστηριότητες των Βενετών γνώρισαν σημαντική ανάσχεση².

Όπως είναι φανερό , οι πολεμικές συρράξεις, που επηρέαζαν και την εμπορική δραστηριότητα των Βενετών στην περιοχή της Άρτας , ενδιέφεραν άμεσα τους Βενετούς υποπροξένους της πόλης , αλλά και τους Βενετούς αξιωματούχους των Επτανήσων³. Φαίνεται μάλιστα ότι αυτοί είχαν ένα δίκτυο πληροφοριοδοτών (confidenti) , για να ειδοποιούν τις βενετικές αρχές για τα πολεμικά γεγονότα που αφορούσαν στις διακρατικές σχέσεις της Γαληνότατης Δημοκρατίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και με τα άλλα κράτη.

Κατά τον δεύτερο επί Αικατερίνης Β΄ ρωσοτουρκικό πόλεμο , που κηρύχθηκε το 1787 και διήρκησε έως το 1792 , οι πολεμικές προετοιμασίες Ρώσων και Αυστριακών στα λιμάνια της Αδριατικής εμπόδιζαν τις εμπορικές δραστηριότητες των Βενετών και στην περιοχή της Άρτας , καθώς οι Βενετοί είχαν αναλάβει να μεταφέρουν με τα εμπορικά καράβια τους προϊόντα στην Τεργέστη και σε άλλα λιμάνια του μυχού της Αδριατικής. Αυτό συνέβαινε , επειδή τα βενετικά πλοία βρίσκονταν στο στόχαστρο των αντιπάλων , λόγω της εχθρικής στάσης των αντιμαχόμενων δυνάμεων απέναντι στα ουδέτερα κράτη. Η Ρωσία , που είχε υπογράψει εμπορικές συμφωνίες με τη Βενετία , πίστευε ότι θα την προσεταιριζόταν ως σύμμαχο στον πόλεμό με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Βενετία πάλι , αν και στην αρχή του πολέμου απέκλεισε την είσοδο τουρκικών πλοίων στην Αδριατική , τελικά ακολούθησε την ίδια στάση ουδετερότητας , όπως και στον προηγούμενο ρωσοτουρκικό πόλεμο ⁴. Ήταν δυνατόν , λοιπόν , οι Βενετοί να πληρώσουν επιπλέον ναύλο για τον προορισμό τους , να χάσουν το

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.018 , Copia No 13 στο dispaccio 136 , Κέρκυρα 25 Μαρτίου 1770.

² Για στρατολογήσεις στην περιοχή βλ. A.S.V. , P.T.M. , f. 1.014 , Copia , Άρτα 1 Απριλίου 1768. Για την αναταραχή στην περιοχή από την εισβολή των Αλβανών βλ. Μ. Γκιόλιας , *Ο Κοσμάς Αιτωλός και η εποχή του* , σ. 37· Π. Αραβαντινός , *Περιγραφή της Ηπείρου* , τ. 2 , σ. 182· Β. Κρανήτης , *Αρβανίτες* , σσ. 78 , 89-90.

³ Για συλλογή πληροφοριών από τον έκτακτο προβλεπτή Λευκάδας Α. Da Riva περί επικείμενου πολέμου μεταξύ Τούρκων και Βενετών το 1721 βλ. A.S.V , P.T.M. , f. 966 , Αγία Μαύρα , 1 Οκτωβρίου 1721 , συνημμένο στο έγγραφο με ημερομηνία Corfù 5 Οκτωβρίου 1721 του γενικού προβλεπτή Α. Corner.

⁴ Βλ. Ο . Κατσιαρδή – Hering , «Η αυστριακή πολιτική και η ελληνική ναυσιπλοΐα», σ. 449.

φορτίο τους ή να τεθούν υποχρεωτικά στις υπηρεσίες του πιο δυνατού αντιπάλου. Άλλοτε πάλι, επειδή οι αντιμαχόμενοι επέβαλλαν αντίποινα, όπως την κατάσχεση πλοίων, οι Βενετοί ναυτικοί ήταν συνεχώς σε επιφυλακή. Έτσι, αν και η Βενετία σ' αυτόν τον πόλεμο κρατούσε ουδέτερη στάση, η διεξαγωγή των εχθροπραξιών στον ζωτικό γι' αυτήν θαλάσσιο χώρο της Μεσογείου, την ενέπλεκε και κυρίως έφερνε προσκόμματα στην εμπορική της δραστηριότητα¹.

Αξιοσημείωτο πλήγμα στη βενετική ναυσιπλοΐα προκάλεσαν επίσης οι πόλεμοι της Βενετίας με τα κράτη της Βόρειας Αφρικής, που είχαν ιδρυθεί μετά την πτώση των αραβικών δυναστειών, από τον 13^ο ως τον 15^ο αιώνα. Η οικονομία των κρατών αυτών, κατ' εξοχήν πειρατικών, βασιζόταν στα λάφυρα, τα λύτρα για τους αιχμαλώτους, αλλά και τους φόρους που κατέβαλλαν οι ναυτικές ευρωπαϊκές δυνάμεις της εποχής, για να αντιμετωπίζονται τα πλεούμενά τους ως ουδέτερα. Τα βενετικά πλοία δέχονταν συχνά πειρατικές επιθέσεις, με αποτέλεσμα η διακίνηση των εμπορευμάτων στη θάλασσα να πλήττεται καιρία. Έτσι η Βενετική Δημοκρατία ήταν υποχρεωμένη να παρακολουθεί την πολιτική των μπαρμπαρέζικων κρατών και να είναι σε επιφυλακή, στοχεύοντας στη σύναψη ειρήνης μαζί τους².

Οι υπόλοιποι πόλεμοι που σημάδεψαν την Ευρώπη του 18^{ου} αιώνα, όπως ο πόλεμος για τη διαδοχή της Αυστρίας (1741-1748), ο επταετής πόλεμος (1756-1763) και ο πόλεμος της αμερικανικής ανεξαρτησίας (1776-1783) πολύ μικρό αντίκτυπο είχαν στη διεξαγωγή του βενετικού εμπορίου στην περιοχή. Αυτό συνέβαινε κυρίως επειδή από τη μια μεριά η Βενετία δεν είχε πρόθεση να μεταβάλει την τακτική της ουδετερότητας, που τη διατήρησε καθ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, ενώ από την άλλη πλευρά η Πύλη εμπόδιζε να μεταφερθούν στα εδάφη της οι αντεκδικήσεις των εμπολέμων, παρόλο που αυτές οι απαγορεύσεις ήταν ουσιαστικά ανίσχυρες. Σημαντικό, τέλος, ρόλο έπαιξε και η μεγάλη απόσταση από τους χώρους των συγκρούσεων.

2. 5. Η ληστεία

Αρνητικό παράγοντα για το εμπόριο των Βενετών στην περιοχή αποτελούσε και η δράση των ληστών. Βέβαια το μεγαλύτερο μέρος του εμπορίου διεξαγόταν από τη θάλασσα. Αρκετά όμως εμπορεύματα έπρεπε να διακινηθούν στη στεριά, είτε για να συγκεντρωθούν στα σημεία φόρτωσης των караβιών είτε για να πουληθούν στις τοπικές

¹ Βλ. Μ. Αθανασιάδου, *ό.π.*, σσ. 452-453.

² Βλ. Κ. Αλεξανδρή, *Η αναβίωση της Θαλασσίας μας Δυνάμεως κατά την Τουρκοκρατίαν*, Αθήνα 1960, σσ. 19-20· W.J.J. Norwich, *Ιστορία της Βενετίας*, σσ. 574-575· Μ. Αθανασιάδου, *ό.π.*, σσ. 457-460.

εμποροπανηγύρεις. Ιδιαίτερα σε περιόδους έξαρσης της πειρατείας , οι χερσαίοι δρόμοι αποτελούσαν εναλλακτική λύση.

Υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες για ληστείες που συνέβησαν στην περιοχή της Άρτας. Σοβαρό ήταν ένα επεισόδιο που σημειώθηκε στα 1732 και διατάραξε τις σχέσεις Βενετών και Τούρκων της περιοχής . Συγκεκριμένα είχε συλληφθεί από το ληστή Κατσούλη και τους άνδρες του στο Ξηρόμερο ο τσουχαντάρης (çuhadar) του πασά της Ναυπάκτου Τζανούν Χότζα , ο οποίος οδηγήθηκε όμηρος στο δάσος Κόκκινο , κοντά στον ποταμό Λούρο , με σκοπό την ανταλλαγή του αντί ενός σεβαστού χρηματικού ποσού. Οι Τούρκοι κατά εσφαλμένη εκτίμηση των γεγονότων θεώρησαν υπεύθυνους της σύλληψης του τσουχαντάρη τούς Βενετούς και μάλιστα ο πασάς της Ναυπάκτου εκδικούμενος την αιχμαλωσία του τσουχαντάρη του συνέλαβε και φυλάκισε τον Βενετό πρόξενο στη Ναύπακτο¹.

Σημαντικό πρόβλημα στη διεξαγωγή του εμπορίου στην περιοχή της Άρτας δημιουργούσαν επίσης οι επιδρομές των Τουρκαλβανών , που τρομοκρατούσαν τους κατοίκους της περιοχής ληστεύοντας τις περιουσίες τους. Το 1714 διακόσιοι Αλβανοί από το Μαργαρίτι με αρχηγούς τους Χατζή Ζήνο , Κουτσονή Μουράτ και Χασάν Λούκας κατέλαβαν το ιχθυοτροφείο Μαρόνα της Πρέβεζας , πυρπολώντας τις εγκαταστάσεις και αφαιρώντας 70 χιλιάδες άσπρα του τουρκικού δημοσίου. Ταυτόχρονα πυρπόλησαν πέντε χωριά της περιφέρειας αυτής , αφαίρεσαν τρεις χιλιάδες πρόβατα από κτηνοτρόφους και συνέλαβαν αιχμαλώτους Έλληνες από το χωριό Χαλκιάδες. Η τουρκική αρχή συγκεντρώνοντας δυνάμεις επιτέθηκε κατά των Αλβανών , οι οποίοι στο μεταξύ είχαν ενισχυθεί με νέους οπαδούς. Οι συγκρούσεις διήρκεσαν δεκαπέντε ημέρες χωρίς να επιτευχθεί η εκδίωξη των Αλβανών. Στο μεταξύ όμως ο πληθυσμός και ιδιαίτερα πολλοί Έλληνες της υπαίθρου , επειδή δεν μπορούσαν να υπομένουν αυτή την αφόρητη κατάσταση , αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα χωριά τους και να μετοικήσουν στη Λευκάδα². Το 1745 Αλβανοί έφθασαν έξω από την πόλη της Άρτας απειλώντας να τη λεηλατήσουν , ενώ οι Τούρκοι δε φαίνονταν ικανοί να τους αποτρέψουν από μια τέτοια ενέργεια , καθώς και ο βοεβόδας της πόλης φοβούμενος έφυγε για τα Γιάννενα. Τελικά η προσφορά τροφίμων από τους κατοίκους της πόλης και τριών πουγγίων από τους προκρίτους οδήγησε τους Τουρκαλβανούς σε αποχώρηση³. Κατά την περίοδο 1758-1760 η περιοχή της Άρτας ήταν συνεχώς

¹ A.S.V , P.T.M. , f. 867 , No 12 , Golfo di Prevesa 20 Ιουνίου 1732 – Copie συνημμένες στο προηγούμενο έγγραφο με στοιχεία Άρτα 12 ,13 και 16 Ιουνίου 1732 . Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 2 , σσ. 12-15.

² Βλ. Ι. Βασδραβέλλης , *Αρματολοί και Κλέφτες* , σσ. 42 , 109 – 111.

³ A.S.V. , P.T.M. , f. 990 , No 64 , Κέρκυρα 30 Ιουνίου 1745. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 2 , σ. 207.

εκτεθειμένη στις επιδρομές και τις λεηλασίες των Αλβανών , αρχηγοί των οποίων ήταν αδίστακτοι λήσταιρχοι. Τα αποσπάσματα από τις επιστολές του υποπροξένου της Άρτας Marin De Luna το 1759 , που παραθέτουμε σε μετάφραση ευθύς αμέσως , δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία για τις τραγικές συνέπειες αυτών των επιδρομών : «Όλοι οι κάτοικοι των πόλεων και των χωριών κατέφυγαν στο κάστρο με ό,τι μπόρεσαν να διασώσουν. Κλαίνε στους δρόμους οι δυστυχείς κάτοικοι , επειδή η περιουσία τους διαρπαζόταν από τους Αλβανούς. Είμαι και εγώ κλεισμένος στο σπίτι , όπου είναι και το προξενείο , και έχω και οκτώ ανθρώπους που κατέφυγαν σε μένα για να σώσουν τη ζωή τους. Ας μας προφυλάξει όλους Κύριος ο Θεός. Κάτω από αυτές τις συνθήκες δεν μπορεί να γίνει καμιά εμπορική συναλλαγή και παρέλυσε κάθε κίνηση»¹. «Εδώ δεν ακούγονται παρά οδυρμοί και κλάματα από τον πληθυσμό της πόλης αυτής , εξαιτίας των εκβιασμών και βιαιοπραγιών των Αλβανών. Ο βοεβόδας αποσύρθηκε στην αυλή του και κρατεί τα όπλα στα χέρια του , όπως και οι οπαδοί του. Όλοι οι κάτοικοι , Έλληνες, Τούρκοι και Εβραίοι, κατέφυγαν στο κάστρο. Τα καταστήματα είναι κλεισμένα. Δε βρίσκει κανείς ούτε ψωμί ούτε κανένα άλλο τρόφιμο. Οι δρόμοι είναι γεμάτοι από Αλβανούς , που ληστεύουν οποιονδήποτε συναντήσουν. Σ' αυτή την κατάσταση βρίσκομαι τώρα εδώ στο επικίνδυνο αυτό αξίωμα και ατυχώς δεν έχω ούτε χρήματα ούτε επαρκή τρόφιμα».²

Ένας ακόμη λόγος αναστολής των εμπορικών δραστηριοτήτων στην περιοχή ήταν η παράνομη δράση των αρματολών³. Όπως είναι γνωστό , η αρματολική παράδοση βάραινε ιδιαίτερα στην κοινωνικοοικονομική ζωή της περιοχής , καθώς διαμόρφωνε μια στρατοκρατική πολιτεία , με ηγετικά στελέχη τους αρματολούς , που παραγκώνιζαν πολλές φορές τους προεστούς της περιοχής. Αυτοί οι άνθρωποι , όμως , που είχαν επιφορτισθεί με τη φύλαξη των τόπων από ληστρικές επιδρομές , γίνονταν συχνά οι ίδιοι ληστές. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο

¹ M.C.C. , Arta – Dispacchi , De Luna Marino 1759 , Piazzoni Bartolomeo , Mss. P.D., b. 629c. : 'Άρτα 24 Σεπτεμβρίου 1759. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 3 , σ. 28.

² M.C.C. , Mss. P.D. , b. 629 c , 'Άρτα 28 Σεπτεμβρίου 1759. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 3 , σ. 28.

³ Αρματολοί ονομάζονται στα έγγραφα της περιόδου αυτής : α) Οι ένοπλοι Έλληνες που υπηρετούν κάτω από την τουρκική διοίκηση ως μεκτζήδες(τούρκικη λέξη που σημαίνει ο νυχτοφύλακας ενός δρόμου , ο αγροφύλακας ή δασοφύλακας) β) οι Έλληνες που υπηρετούν τους Βενετούς ως *capri* ή *capitani* και γ) οι ανεξάρτητες ομάδες ενόπλων. Βλ. για περισσότερα : Α. Αρχοντίδης , *Μεταξύ Βενετών και Τούρκων* , σσ. 29-34' Ι. Φαράς , *Ο θεσμός της πολιτοφυλακής* , σσ. 30-32 , 46-47 , 63-65. Για τους αρματολούς βλ. επίσης Ι. Βασδραβέλλης , *Αρματολοί και κλέφτες* , όπου σχετική βιβλιογραφία' Α. Βακαλόπουλος , *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού* , *Τουρκοκρατία 1453-1669* , τ. 2 , σσ. 364-391' Π. Ροδάκης , *Κλέφτες και Αρματολοί* , σσ. 164-244.

γενικός προβλεπτής D. Dolfin σε επιστολή του στο δόγη στα 1746 , οι δύο αυτές ιδιότητες είναι εύκολο να συσχετισθούν , γιατί το πέρασμα από την ιδιότητα του αρματολού σε ληστή δημιουργεί έναν κύκλο που θεωρείται φυσικός¹. Η μεταπήδηση αυτή από το αρματολίκι στη ληστεία είχε ως συνέπεια την παράλυση των εμπορικών δραστηριοτήτων και γενικότερα την έλλειψη σταθερότητας στην οικονομική ζωή της περιοχής. Χαρακτηριστική η περίπτωση του αρματολού Νικόλα Σεργιάννη , που το 1759 εναλλασσόταν μεταξύ αρματολού και ληστή , στα σύνορα της Πρέβεζας στην οθωμανική επικράτεια². Όπως αναφέρεται στις πηγές , τη χρονική περίοδο που ο Ν. Σεργιάννης έδρασε ως ληστής , έχοντας ορμητήριο τα δάση του Λούρου , κατέλαβε τρία καΐκια και είχε σκοπό να επιτεθεί εναντίον κάποιου χωριού στον κάμπο της Άρτας για να το λεηλατήσει και να πάρει μαζί του σκλάβους , πράγμα που συνήθιζε στις επιδρομές του³. Στα 1794 ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας Κ. Widmann ανέφερε στο δόγη ότι στα όρια της βενετικής επικράτειας της Πρέβεζας δρούσαν διάφοροι κακοποιοί , οι οποίοι λήστευαν και λεηλατούσαν. Μάλιστα συχνά συλλάμβαναν και Βενετούς υπηκόους ζητώντας χρήματα ως λύτρα για να τους απελευθερώσουν. Αυτοί οι κακοποιοί δεν ήταν άλλοι παρά αρματολοί της περιοχής , που είχαν επιφορτισθεί με την ασφάλεια εκείνων των τόπων από τους ληστές και δολοφόνους , ενώ , όπως χαρακτηριστικά αναφέρει , οι ίδιοι ήταν ληστές και δολοφόνοι⁴. Σε προγενέστερη επιστολή του γενικού προβλεπτή της θάλασσας προς το δόγη στα 1746 αναφέρεται ότι συνήθως οι Τούρκοι διοικητές , που ήταν άπληστοι και συμφεροντολόγοι, άλλαζαν συχνά τους αρχηγούς των αρματολών , που είχαν επωμισθεί το έργο της εκκαθάρισης των ληστών στα όρια της βενετικής επικράτειας της Πρέβεζας , διαπραγματευόμενοι με χρήματα την αλλαγή τους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα , όταν ένας αρματολός εκδιωκόταν , να γίνεται ο ίδιος ληστής και να λεηλατεί με τους οπαδούς του τα χωριά της περιοχής , ενώ συχνά εισέβαλλαν στις βενετικές κτήσεις της Πρέβεζας και της Βόνιτσας τρομοκρατώντας τους κατοίκους των χωριών και ληστεύοντάς τους⁵.

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 990 , Κέρκυρα 10 Φεβρουαρίου 1746 . Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 2 , σ. 208.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 1.003 , αναφορά του γενικού προβλεπτή F. Grimani με χρονική ένδειξη 31 Αυγούστου 1761 - Νο 4 , 16 Ιανουαρίου 1761 ` M.C.C. , P.D. 627 C/II , 2 Φεβρουαρίου 1761. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 2 , σσ. 323-324.

³ M.C.C. , Arta – Dispacci , Mss P.D. b. 629 c. , χ.α. , Βόνιτσα 23 Ιουνίου 1759. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , ό.π. , σ. 323.

⁴ A.S.V. , P.T.M. , f. 993 , Coria 9 Ιουνίου 1748 – f. 1.055 , Κέρκυρα 20 Σεπτεμβρίου 1794 . Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Ιστορικά στοιχεία» , σσ. 345-346.

⁵ A.S.V. , P.T.M. , f. 990 , Νο 64 , Κέρκυρα 12 Μαΐου 1745. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 2 , σσ. 125-126. Η Ε. Γιαννακοπούλου («Η ληστοπειρατεία στις κλειστές θάλασσες» , σ. 135 , 146) επισημαίνει χαρακτηριστικά : «Η συνοριακή

Υπάρχουν ακόμη μαρτυρίες για ληστείες που διέπρατταν Έλληνες , αλλά Βενετοί υπήκοοι , στην οθωμανική επικράτεια. Στα 1724 συγκεκριμένα οι Βενετοί υπήκοοι Διαμαντής Μακρής και Κώστας Ράφτης καταπατώντας τις διατάξεις της ειρήνης εισχώρησαν με πολλούς άλλους Βενετούς υπηκόους στην οθωμανική περιοχή της Άρτας και άρχισαν να ληστεύουν και να βιαιοπραγούν κατά φιλήσυχων κατοίκων της περιοχής , προκαλώντας αναταραχή στα σύνορα και στις σχέσεις Βενετών και Τούρκων στην περιοχή. Ένας μάλιστα Οθωμανός υπήκοος με όνομα Στέφανος Μπάντης ζήτησε από τον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας την τιμωρία των προαναφερθέντων κακοποιών και τη χρηματική αποζημίωσή του για τις ζημιές που υπέστη απ' αυτούς. Το αίτημα του Οθωμανού υπηκόου τελικά ικανοποιήθηκε , αφού φυλακίστηκαν οι οικογένειες των κακοποιών , έως τη στιγμή που αποζημιώθηκε ο παθών από τους αρχηγούς των οικογενειών αυτών¹. Στα 1731 ο Βενετός υπήκοος Γ. Φουρλίκας μαζί με άλλους κλέφτες έπιασε κοντά στη Σαλαώρα αιχμάλωτο τον Οθωμανό υπήκοο Χρίστο Συρρακιώτη και , αφού τον λήστευσε , τον οδήγησε στη Βόνιτσα προκαλώντας την έντονη διαμαρτυρία του βοεβόδα της Άρτας στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας².

Στην καταδίωξη των ληστών οι τοπικές τουρκικές αρχές ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητες και έπαιρναν αυστηρά μέτρα , κυρίως στο πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα , για την απρόσκοπτη διεξαγωγή του εμπορίου , παρόλο που μερικές φορές οι διαταγές αυτές και τα μέτρα δεν εφαρμόζονταν. Στα 1706 ανατέθηκε στον Osman ağa από το σουλτάνο η φύλαξη όλων των τόπων που βρίσκονταν στο δυτικό μέρος της Ρούμελης, μεταξύ αυτών και την περιοχή της Άρτας. Στην πόλη μάλιστα της Άρτας , όπου έφθασε , συντόνισε όλους τους αρματολούς της περιοχής , ώστε να καταδιώκουν τους ληστές , και έδωσε αυστηρές διαταγές να προστατεύεται η ζωή , η τιμή και η περιουσία όλων των Βενετών υπηκόων που εμπορεύονταν στην περιοχή³. Στα 1738 ο Ali bey,

ζώνη της τουρκικής και της βενετικής επικράτειας και η γεινίαση των τουρκοκρατούμενων παραλίων με τα βενετοκρατούμενα Επτάνησα επέτειναν το ήδη υπάρχον φαινόμενο της ληστοπειρατείας...Η διπλή πολιτική κυριαρχία σε μια περιοχή γεωγραφικά και οικονομικά ενοποιημένη επιτρέπει την εύκολη μετακίνηση από τη μια επικράτεια στην άλλη και την κάλυψη κάθε παρανομίας. Οι παράνομοι της στεριάς (ληστές , κλέφτες) ανταμώνουν με τους παραβάτες της θάλασσας. Η ληστεία και η πειρατεία συμπλέκονται. Ο ρόλος του παραβάτη έχει δύο όψεις».

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , Αγία Μαύρα 15 Ιανουαρίου 1724 και copia συνημμένη στο προηγούμενο έγγραφο με χρονική ένδειξη 6 Ιανουαρίου 1724. Πρβ. Κ. Μέρτζιος, «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 1 , σσ. 312-314.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , Copia με χρονική ένδειξη 20 Μαρτίου 1731. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 2 , σ. 400.

³ A.S.V. , P.T.M. , f. 952 , Copia No 7 , συνημμένη σε έγγραφο με στοιχεία Romania 22 Φεβρουαρίου 1706.

διοικητής των Ιωαννίνων , κατόρθωσε με συντονισμένες ενέργειες να εξοντώσει τον αρχιληστή Τζουβάρα , του οποίου η ληστρική δραστηριότητα δημιουργούσε αναταραχή στην περιοχή¹. Επίσης στα 1748 , μετά από αυστηρές διαταγές που δόθηκαν από την Υψηλή Πύλη , έγιναν από τις τουρκικές δυνάμεις εκκαθαρίσεις των ληστών στην περιοχή , και μόλις που διασώθηκε ο γνωστός Αλβανός κακοποιός και ληστής Μούτσο Κούτσο². Στα 1749 ο Mehmed paşa των Ιωαννίνων επικεφαλής 2.500 στρατιωτών προσπάθησε να εξολοθρεύσει όλους τους ληστές στην περιοχή των Ιωαννίνων και της Άρτας μέχρι το σαντζάκι του Κάρλελι , στο οποίο λέγεται ότι βρισκόταν ένα σώμα κακοποιών , που το αποτελούσαν 1.500 άνδρες³. Τέλος πρέπει να τονισθεί ότι πολλές φορές δημοσιεύονταν διαταγές της Πύλης να εξοντωθούν οι κακοποιοί που λυμαινόνταν την ύπαιθρο , αλλά οι διαταγές αυτές δεν εκτελούνταν είτε λόγω έλλειψης μέσων είτε επειδή οι Τούρκοι διοικητές ανέχονταν αυτήν την αναρχία εκμεταλλευόμενοι την περίσταση και μοιραζόμενοι τα κλοπιμαία με τους ίδιους τους κακοποιούς. Απέναντι μάλιστα στους ανωτέρους τους δικαιολογούνταν υποστηρίζοντας ότι τους κακοποιούς τούς υπέθαλπαν οι ίδιοι οι Βενετοί δίνοντάς τους καταφύγιο , ζήτημα που προκαλούσε τις διαμαρτυρίες του σουλτάνου στον Βενετό βάιλο της Κωνσταντινούπολης⁴. Πρέπει να τονιστεί εδώ ότι οι βενετοκρατούμενες πόλεις Πρέβεζα και Βόνιτσα , καθώς και η γειτονική στην Ακαρνανία Λευκάδα , όντας στο μεταίχμιο δύο κόσμων , του οθωμανικού και του δυτικού-βενετικού , είχαν καταστεί άσυλο «των κακοποιών ανθρώπων» , κατά την τουρκική έκφραση , των καταδιωγμένων για φοροδιαφυγή και άλλα αδικήματα Οθωμανών υπηκόων , καθώς και των κλεφτών και αρματολών ή των προεστών που για ποικίλους λόγους η παραμονή τους ήταν επικίνδυνη στην τουρκική επικράτεια. Έτσι , μέσα σε αυτές τις πόλεις , είχε δημιουργηθεί ένα εμβόλιμο , διαρκώς κινούμενο πληθυσμιακό στοιχείο αποτελούμενο από Οθωμανούς υπηκόους σε κατάσταση κυρίως παρανομίας έναντι της οθωμανικής εξουσίας. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν εύκολο να αναδειχτούν εγχώριες ληστρικές δυνάμεις με αυτόνομη δράση ή σε σύμπραξη με άλλους ληστές⁵.

¹ Βλ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 2 , σσ. 91-92· Α. Αρχοντίδης , *Μεταξύ Βενετών και Τούρκων* , σ. 24.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 992 , No 101 , Κέρκυρα 18 Μαΐου 1748.

³ A.S.V. , P.T.M. , f. 993 , No 149 , Κέρκυρα 10 Μαΐου 1749 - f. 994 , No 30 , Κέρκυρα , 14 Ιουλίου 1750 – No 34 , Ζάκυνθος , 18 Σεπτεμβρίου 1750 – No 36 , Ζάκυνθος , 28 Σεπτεμβρίου 1750 , όπου φαίνεται ότι ο Ömer paşa των Ιωαννίνων αναλάμβανε την καταδίωξη των ληστών στην περιοχή του Ξηρόμερου και άλλων περιοχών στην Ήπειρο.

⁴ A.S.V. , P.T.M. , f. 990 , No 60 , Κέρκυρα 12 Μαΐου 1745. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 2 , σ. 126.

⁵ Βλ. Ε. Γιαννακοπούλου , «Η ληστοπειρατεία στις κλειστές θάλασσες» , σ. 144.

Οι επιπτώσεις που είχε η ληστεία στην περιοχή της Άρτας ήταν ιδιαίτερα αισθητές μέχρι την εποχή που τη διοίκηση της Ηπείρου ανέλαβε ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων. Αυτός πήρε δραστικά μέτρα , που περιόρισαν σημαντικά τη δραστηριότητα των ληστών στην περιοχή της Δυτικής Ελλάδας¹.

2. 6. Οι κατά καιρούς τοπικές ταραχές

Αρνητικός παράγοντας για το βενετικό εμπόριο , ανάλογος με τη ληστεία , ήταν και οι τοπικές ταραχές. Αυτές οφείλονταν είτε στα επαναστατικά κινήματα των Ελλήνων , είτε στις συνεχείς συγκρούσεις και αντιπαραθέσεις των Αλβανών οπλαρχηγών της περιοχής , οι οποίες προκαλούσαν τις αλληπάλληλες επεμβάσεις του τουρκικού στρατού , δημιουργώντας αναστάτωση στην Ήπειρο.

Στα χρόνια 1730-32 έγινε εξέγερση των κλεφταρματολών , Ελλήνων και Αλβανών , στην Αιτωλοακαρνανία και Ήπειρο , κατά των Οθωμανών, με παρακίνηση των Βενετών. Η εξέγερση μείωσε αναγκαστικά τις εμπορικές δραστηριότητες των Βενετών στην περιοχή της Άρτας. Η εποχή αυτή ήταν μια περίοδος πολεμικού συναγερμού στη βενετοκρατούμενη Επτάνησο , αλλά και στην απέναντι περιοχή της Στερεάς Ελλάδας , όπου κατά διαταγή του σουλτάνου γίνονταν ευρείες στρατολογίες και πολεμικές προετοιμασίες. Το κλίμα ήταν βέβαια κατάλληλο για έξαψη των επαναστατικών διαθέσεων στους ασυμβίβαστους πληθυσμούς της περιοχής , τους επιρρεπείς στην αναρχία, για την πάταξή της οποίας είχε προγραμματισθεί ειδική εκστρατεία από το σουλτάνο. Έτσι για έξι χρόνια η επαναστατική φλόγα απλώθηκε από το Μαργαρίτι ως το Ξηρόμερο με πρωτεργάτες στην εξέγερση Μαργαριτιώτες , Σουλιώτες , Βαλτινούς , Ξηρομερίτες² για να σβηστεί χρειάστηκε η άμεση επέμβαση της Πύλης , καθώς οι τοπικές δυνάμεις , αν και συντονισμένες λόγω των πολεμικών προπαρασκευών και της δημιουργίας στρατοπέδων στο Βραχώρι (Αγρίνιο) και στο Παραδείσι , αποδείχτηκαν ανεπαρκείς².

Στα 1754 ο τοπάρχης των Ιωαννίνων Ahmed bey αναφέρεται ότι κινήθηκε κατά των Σουλιωτών με σκοπό την εξάλειψη της επαναστατικής τους εστίας , αλλά , επειδή η εκστρατεία απέτυχε , ο στρατός του στράφηκε και ερήμωσε τα περίχωρα των Ιωαννίνων , αλλά

¹ Βλ. Ι. Βασδραβέλλης , ό.π. , σσ. 35 , 76· Γ. Άρς , *Η Αλβανία και η Ήπειρος* , σσ. 287-288· Μ. Κύργιαννης , *Το Πασαλίκι Ιωαννίνων* , σσ. 27-32 , 118-120.

² Για περισσότερα βλ. Σ. Μουσελίμη , «Το Μαργαρίτι» , σ. 712· Ε. Γιαννακοπούλου , «Η εξέγερση των Κλεφταρματολών» , σσ. 234-258· Π. Αραβαντινός , *Περιγραφή της Ηπείρου* , τ. 2 , σσ.171-172· Θ. Παπακωνσταντίνου , *Ο κλεφταρματολός Χρήστος Μηλιόνης* , σσ. 21-23.

και άλλους τόπους της ηπειρωτικής χώρας , με την πρόφαση ότι οι κάτοικοι βρίσκονταν σε συνεννόηση με τους Σουλιώτες¹. Ακόμη , η εξέγερση των Αλβανών κατοίκων του Μαργαριτιού , η οποία απασχόλησε τους Τούρκους από το 1733 έως το 1759 , δημιούργησε προβλήματα στη διεξαγωγή του εμπορίου. Μάλιστα , στα 1759 , οι Μαργαριτιώτες με αρχηγό τον Süleyman ağa σταθμεύοντας στο χωριό Κομπότι , που απείχε περίπου τρεις ώρες (10 περίπου χιλιόμετρα) από την πόλη της Άρτας , απειλούσαν να εισβάλουν στην πόλη και να τη λεηλατήσουν. Ο βοεβόδας και ο καδής της Άρτας προσπάθησαν να αποτρέψουν με οποιοδήποτε μέσο αυτή την επιδρομή , ενώ ο ίδιος ο Βενετός υποπρόξενος Marin De Luna στην προσπάθειά του να συγκεντρώσει πληροφορίες για όσα συνέβαιναν στην περιοχή της δικαιοδοσίας του μετακινούνταν με τη συνοδεία Τούρκων και άλλων κατοίκων , καθώς κινδύνευε η ίδια του η ζωή. Πρότεινε μάλιστα στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας V. Balbi να απαγορεύσει να έρχονται Βενετοί υπήκοοι στην Άρτα , έως ότου ομαλοποιηθεί η κατάσταση στην πόλη². Τέλος , προβλήματα στο εμπόριο δημιούργησε και η διαμάχη του Αλβανού τοπάρχη του Μπερατιού Kurt paşa³ με τον Ali paşa για τη διοίκηση της Ηπείρου. Σύμφωνα με επιστολή του υποπροξένου της Άρτας Φ. Παγκάλου το 1777 στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας Sebastian Morosini , ο Ali paşa έστειλε 25 άρχοντες των Ιωαννίνων και του Ζαγορίου με άλλους Τούρκους και Έλληνες της Άρτας , εφοδιασμένους με μεγάλα χρηματικά ποσά και σημαντικά έγγραφα , για να εκθέσουν στο σουλτάνο τις διαμαρτυρίες των κατοίκων της περιοχής σχετικά με τις βιαιότητες στις οποίες προέβαινε ο Kurt paşa στην ηπειρωτική χώρα. Έπειτα απ' αυτή την αποστολή , σύντομα έφτασε απάντηση του σουλτάνου στον Ali paşa , στον οποίο γνωστοποιούσε ότι σύντομα θα ανατίθετο η διοίκηση των επαρχιών της Άρτας και των Ιωαννίνων στον ίδιο τον Ali paşa , καθώς οι κάτοικοι των δύο περιοχών δεν ήταν ευχαριστημένοι με τους διοικητικούς χειρισμούς του Kurt paşa. Αυτό θα γινόταν μόνο , εάν ο Ali paşa εξέλεγε ως αρχηγούς των σωμάτων αστυνόμευσης της περιοχής πρόσωπα που θα ενέκριναν οι κοινότητες των συγκεκριμένων επαρχιών⁴.

¹ Βλ. Π. Αραβαντινός , ό.π. , σ. 175 · Κ. Βακαλόπουλος , *Ηπειρος* , σ. 146.

² M.C.C. , Arta – Disracci , Mss P.D. , b. 629 c. , χ.α. , Άρτα 3 Αυγούστου και 16 Σεπτεμβρίου 1759. Βλ. ακόμη στην ίδια σειρά τα έγγραφα με στοιχεία Άρτα 20 Αυγούστου , Πρέβεζα 27 Αυγούστου και 6 Σεπτεμβρίου , Άρτα 3 και 6 Οκτωβρίου 1759.

³ Ο Kurt Paşa ήταν έπαρχος της Αυλώνας , επιθεωρητής του άτακτου στρατού και επιφορτισμένος με την ασφάλεια των οδών της σημερινής νότιας Αλβανίας , των Τρικάλων και της Πελοποννήσου. Βλ. περισσότερα Α. Μουφίτ , *Αλή Πασάς ο Τεπελενλής* , σσ. 35-38.

⁴ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.029 , Coria , 19 Αυγούστου 1777.

Σε γενικές γραμμές θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι οι κατά καιρούς τοπικές αυτές ταραχές δεν ήταν ιδιαίτερα ζημιογόνες για το εμπόριο της Βενετίας στην περιοχή. Αυτό συνέβαινε , επειδή , εκτός από το ότι το μεγαλύτερο μέρος του εμπορίου διεξαγόταν από τη θάλασσα , οι ταραχές ήταν συνήθως βραχύχρονες και τοπικά περιορισμένες.

2. 7. Το λαθρεμπόριο

Το λαθρεμπόριο ήταν σε ολόκληρο τον 18^ο αιώνα αναπόσπαστο και παράλληλο μέρος του υγιούς εμπορίου. Οι συνθήκες , μέσα στις οποίες διεξαγόταν το εμπόριο στην περιοχή , διευκόλυναν τη διεξαγωγή του λαθρεμπορίου σε αρκετή έκταση. Αρχικά πρέπει να επισημανθεί ότι οι ακτές της περιοχής της Άρτας με τους πολλούς μικρούς κόλπους και όρμους στον Αμβρακικό προσφέρονταν στη διεξαγωγή του λαθρεμπορίου , που διευκολυνόταν εξάλλου και από την έλλειψη επαρκούς ελέγχου των ακτών , με αποτέλεσμα την απώλεια των αναλογούντων για τους Βενετούς δασμών. Από την άλλη μεριά η δημοσιονομική πολιτική του οθωμανικού κράτους και η αυθαιρεσία των διοικητικών οργάνων του υποχρέωναν τον παραγωγό να πουλάει λαθραία τα προϊόντα του. Η διαδικασία βέβαια αυτή δεν καθοριζόταν από τον παραγωγό , αλλά από τον έμπορο , που , με τη σειρά του , είχε κάθε συμφέρον να αποφύγει την πληρωμή των δασμών.

Πολλές φορές σε βενετικές πηγές απαντώνται διαταγές των γενικών προβλεπτών της θάλασσας , με τις οποίες επιβάλλονταν κυρώσεις σε όσους Βενετούς υπηκόους διενεργούσαν παράνομη μεταφορά εμπορευμάτων στις σκάλες της Άρτας. Βλέπουμε επίσης την έντονη στάση διαμαρτυρίας των Βενετών προξένων της Άρτας , καθώς Βενετοί υπήκοοι δεν προσέρχονταν στο προξενείο να πληρώσουν τους ανάλογους δασμούς για τα εμπορεύματα που διακινούσαν από και προς την περιοχή της Άρτας , προξενώντας σημαντική βλάβη στα δημόσια συμφέροντα της Γαληνότατης Δημοκρατίας. Έτσι , στα 1728 ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας Marc' Antonio Diedo εξέδωσε διαταγή , σύμφωνα με την οποία θα τιμωρούνταν αυστηρότατα όλοι οι караβοκύρηδες των Επτανήσων που εμπορεύονταν στις σκάλες της Άρτας διακινώντας εμπορεύματα από και προς την περιοχή αυτή χωρίς να γίνεται έλεγχος από τον Βενετό πρόξενο της περιοχής και χωρίς να καταβάλλονται τα ανάλογα προξενικά δικαιώματα¹. Στα 1779 ο υποπρόξενος Φ. Πάγκαλος σε επιστολή του στους Cinque Savi alla Mercanzia διαμαρτυρόταν για τη στέρηση των προξενικών δικαιωμάτων του , εξαιτίας των δόλιων

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , Κέρκυρα 15 Ιουνίου 1728.

ενεργειών κάποιου ιδιώτη από την Πρέβεζα , ο οποίος εξυπηρετούσε Βενετούς λαθρεμπόρους , που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή της Άρτας¹. Στα 1783 ο ίδιος υποπρόξενος σε επιστολή του στον αναπληρωτή Βενετό πρόξενο της Πάτρας Gasparo Rosalem ανέφερε ότι στις σκάλες της Άρτας γινόταν ευρύτατο λαθρεμπόριο λαδιού και σταφίδας από Κεφαλονίτες Βενετούς υπηκόους , που κατέπλεαν στις σκάλες αυτές με καΐκια υπό οθωμανική σημαία , αποφεύγοντας έτσι να πληρώσουν οποιοδήποτε προξενικό δικαίωμα².

Το σιτάρι , ως είδος πρώτης ανάγκης , ήταν το εμπόρευμα που εξαγόταν κυρίως λαθραία από την περιοχή. Το γεγονός ότι συχνά απαγορευόταν η εξαγωγή του βρίσκεται στη βάση της διεξαγωγής του λαθρεμπορίου. Οι Τούρκοι διοικητές δε δίσταζαν να απαγορεύουν την εξαγωγή για να αποκομίσουν κέρδη από το λαθρεμπόριο. Αρκετές φορές ο Τούρκος διοικητής επέτρεπε τη λαθραία εξαγωγή σιταριού παίρνοντας οικονομικά ανταλλάγματα από κάθε πλοίο που φόρτωνε στις ακτές της περιοχής. Έτσι , Βενετοί έμποροι πολλές φορές εκμεταλλευόμενοι την απαγόρευση των εξαγωγών έκαναν λαθρεμπόριο σιταριού αποφεύγοντας και τον βενετικό προξενικό έλεγχο³. Αξιοσημείωτο είναι ακόμη και το λαθρεμπόριο ξυλείας , που διεξαγόταν από Βενετούς , Έλληνες και Μαλτέζους στην περιοχή⁴.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι το λαθρεμπόριο αποτελούσε μια μορφή κερδοσκοπίας που ζημίωνε τα βενετικά συμφέροντα , αλλά και μια διαπίστωση για την αποσύνθεση της κεντρικής εξουσίας στην παρακμασμένη Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έστω και αν το λαθρεμπόριο ήταν περιορισμένο στην περιοχή του προξενείου της Άρτας , σε σχέση με άλλες περιοχές , η ζημιά για το βενετικό εμπόριο δεν ήταν μικρή.

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) Diversorum , b. 632, χ.α. , 3 Μαρτίου 1779.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1765-1794 , b. 729 , Άρτα 27 Ιουνίου 1783 και 8 Μαρτίου 1784. Για αποφυγή καταβολής προξενικών δικαιωμάτων στον υποπρόξενο της Άρτας : A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , b. 603 , Ναύπακτος 1 Απριλίου 1730· M.C.C. , Arta – Dispacci , Mss P.D. , b. 629 c. , χ.α. , Άρτα 14 Φεβρουαρίου 1760.

³ Βλ. Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σσ. 108-109· Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 319.

⁴ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.013 , No 135 , Κέρκυρα 31 Ιουλίου 1767 και Coria No 21 συνημμένη στο προηγούμενο έγγραφο· Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , Σκουφάς , τ. 3 , σσ. 416 , 486· Ε. Γιαννακοπούλου , *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση Δασών στη Δυτική Ελλάδα* , σσ. 74-75.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΔΡΟΜΟΙ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ ΤΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ

1. Το θαλάσσιο εμπόριο και οι όροι διεξαγωγής του

1. 1 Ο Αμβρακικός κόλπος

Ο Αμβρακικός κόλπος βρίσκεται στο νότιο μέρος της Ηπείρου και με βάση τις πληροφορίες των πηγών η ονομασία του κατά τον 18^ο αιώνα ήταν «κόλπος της Άρτας» ή «κόλπος της Πρέβεζας» ή απλά «κόλπος»¹. Είναι μια επιμήκης και ημίκλειστη θαλάσσια περιοχή , χωρίς μεγάλα βάθη , έκτασης 405 τετραγωνικών χλμ. . Το μέγιστο βάθος του είναι 60 μέτρα· βρίσκεται στο νοτιοανατολικό τμήμα της λεκάνης του. Έχει μήκος 35 χιλιομέτρων (κατά την κατεύθυνση ανατολή – δύση) και το πλάτος του κυμαίνεται μεταξύ 5-15 χιλιομέτρων (κατά την κατεύθυνση βορράς – νότος)². Η επικοινωνία του με το Ιόνιο πέλαγος γίνεται μέσω ενός διαύλου , που βρίσκεται στο δυτικό άκρο της λεκάνης , συνολικού μήκους 6 χιλιομέτρων , ελάχιστου πλάτους 600 μέτρων και βάθους 4 μέτρων³.

¹ Για τη σχετική ονομασία βλ. A.S.V. : P.T.M. , f. 966 , Κέρκυρα 8 Απριλίου και 4 Μαΐου 1722 , f. 992 , Ζάκυνθος 1 Οκτωβρίου 1747 - Collezione Amedeo Svajer No 47 , Κέρκυρα 20 Απριλίου 1739 - Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli), Diversorum , b. 632 , χ.α. : 15 Ιουνίου 1728 , 30 Νοεμβρίου 1793 , 6 Ιουνίου 1794. Βλ. επίσης J. Spon – G. Wheler , *Voyage* , σ. 137· X. Scrofani , *Voyage en Grèce* , σ. 16· R.-A. Stamouli , *Prèveza* , σ. 2 , υποσ. 8 και σσ. 4-5· E. Βέτσιος , *Το εμπόριο στην περιοχή της Άρτας* , σ. 211.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie , Consoli , Diversorum , b. 400 , αρ. 87 , 21 Σεπτεμβρίου 1786 : «Il golfo d' Arta ...si compiuta di lunghezza di sessanta miglia».

³ Για το άνοιγμα και τις διαστάσεις του κόλπου : M.C.C , Archivio Morosini-Grimani, b. 516/VIII , χ.α. , Βενετία 1685 , έκθεση του έκτακτου προβλεπτή της Πρέβεζας P. Nani που υποβλήθηκε στο δόγη μετά το τέλος της θητείας του. Η περίμετρος του κόλπου , αναφέρει ο P. Nani , ήταν 80 μίλια , το μήκος 40 μίλια και το πλάτος 12 μίλια. Τις ίδιες διαστάσεις αναφέρει για τον Αμβρακικό κόλπο και ο έκτακτος προβλεπτής της Λευκάδας P. Bembo σε έκθεσή του στο δόγη , P.T.M. , f. 866 , Λευκάδα 1 Ιουνίου 1688. Βλ. επίσης J. Spon – G. Wheler , *Voyage* , σ. 139· F. Rouqueville , *Voyage dans la Grèce* , τ. 2 , σ. 132· J. Hobhouse , *Journey* , σσ. 193 - 194· E. Cicogna , *Relazioni* , σσ. 50-51· K. Κουγιτέας , *Πραγματεία τοπογραφική* , σ. 141· I. Αναστασίου , «Ο Άγγλος περιηγητής Τζώρτζ Χουήλερ» , σ. 363· Λ. Μπουραντά , «Μετατροπή του Αμβρακικού κόλπου» , σ. 315· Π. Λακιάτης , «Πρέβεζα και Άρτα» , σσ. 228-229· Σ. Ξερόπουλος , *Δοκίμιον Ιστορικόν περί Άρτης* , σσ. 320-321· H. Holland , *Ταξίδια* , σ. 67· Ομάδα μελέτης Αμβρακικού ,

Το μικρό βάθος των νερών στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου ήταν ένα εμπόδιο για τα βενετικά καράβια. Ο κίνδυνος προσάραξης υπήρχε πάντοτε , πιο μεγάλος για τα καράβια με μεγαλύτερο εκτόπισμα και για όσα δε γνώριζαν καλά την περιοχή. Οι Βενετοί αντιμετώπισαν το πρόβλημα με το να εγκαταστήσουν στην Πρέβεζα έναν πιλότο. Αυτός θα έπρεπε να περιπολεί με τη φελούκα του και να οδηγεί από τα κατάλληλα περάσματα τα καράβια που ήθελαν να μπουν στον Αμβρακικό ή να βγούν απ' αυτόν¹.

Η ναυσιπλοΐα στον Αμβρακικό κόλπο εξαρτάται από περιοδικούς ανέμους , που σπάνια αλλάζουν. Έτσι , σχεδόν κάθε μέρα στις έντεκα περίπου το πρωί σηκώνεται βορειοδυτικός άνεμος και ο κυματισμός της θάλασσας στέλνει τα νερά της ανατολικά. Από την Πρέβεζα μπορεί να φύγει κάποιος με τη βοήθεια αυτού του ανέμου για τους όρμους που βρίσκονται στο εσωτερικό του κόλπου . Το όνομα που δίνουν σ' αυτόν τον άνεμο είναι Έμβασμος. Η δύναμή του μετριάζεται με τη δύση του ηλίου και τότε η θάλασσα γαληνεύει. Από τις εννιά το βράδυ μέχρι τα μεσάνυχτα επικρατεί μεγάλη ηρεμία (bonnacia) και ο χρόνος είναι κατάλληλος πλέον για τους ψαράδες².

Στα ΒΔ. και ΒΑ. παράλια του κόλπου εκβάλλουν αντίστοιχα οι ποταμοί Λούρος και Άραχθος , καθώς και ο ποταμός Βωβός στον όρμο της Κόπραινας. Η άνιση προσχωματική ικανότητα των δύο μεγάλων ποταμών , σε σχέση με τη γεωμορφολογία της λεκάνης , δημιούργησε το ιδιόμορφο τοπίο του Αμβρακικού , με τις αβαθείς λιμνοθάλασσες , που κυριαρχούν.

Ο χερσαίος χώρος που περιβάλλει τον Αμβρακικό κόλπο αποτελείται από πεδινή καλλιεργήσιμη περιοχή καθώς και λοφώδεις – ημιορεινές εκτάσεις. Στο νότιο και ανατολικό μέρος του Αμβρακικού , οι πεδινές εκτάσεις είναι λίγες και έχουν δημιουργηθεί κυρίως από τη προσχωματική δραστηριότητα των χειμάρρων. Στο βόρειο μέρος , η προσχωματική δραστηριότητα των ποταμών Λούρου και Αράχθου σε συνάρτηση με τις κλιματικές συνθήκες (θερμοκρασία , ύψος βροχής) , έχουν σχηματίσει μια από τις ευφορότερες πεδινές εκτάσεις της Ελλάδας (πεδιάδα Πέτα – Κομπότι και πεδιάδα της Άρτας) συνολικής

«Αμβρακικός κόλπος» , σσ. 255-257 · Φ. Πουκεβίλ , *Ηπειρος* , σ. 275 · Ι. Στεργίου , «Αμβρακικός κόλπος – από τους σημαντικότερους βιότοπους της Ευρώπης» , *Oxygen*, τεύχ. 13 (Νοέμβριος 1999) , σσ.90-106 · Γ. Μίνος , *Λιμνοθάλασσες νομού Άρτας* , σσ. 13-14 · Ε. Ζαλαχώρη , Η. Καϊναδάς και Ν. Μάργαρης , *Η αλιευτική παράδοση* , σ. 14 · Γ. Τσουνή , « Έλληνες και ξένοι περιηγητές» στο *Επτά Ημέρες της Καθημερινής* με τίτλο «Αμβρακικός – Φύση και Πολιτισμός» , 20 Ιανουαρίου 2002.

¹ Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 350-351 · Η. Holland , *Ταξίδια* , σ. 65.

² Βλ. F. Rouqueville , *Voyage dans la Grèce* , τ. 2 , σσ. 142-143 · Η. Holland , *Ταξίδια*, σσ. 68-69.

έκτασης 325.000 στρεμμάτων. Το ύψος της ημιορεινής ζώνης που περιβάλλει τον Αμβρακικό κόλπο κυμαίνεται από 40 μ. έως 1.150¹.

Η παράκτια ζώνη γύρω από τον κόλπο αποτέλεσε , την εξεταζόμενη περίοδο , χώρο ανάπτυξης ειδικών δραστηριοτήτων. Οι λιμνοθάλασσες και η μορφή του κόλπου , απόρροια του τρόπου σχηματισμού του μετά από καθίζηση , προσέφεραν την κατάλληλη φυσική υποδομή για τη δημιουργία αλυκών και , περισσότερο , ιχθυοτροφείων². Ωστόσο στις μέρες μας οι δραστηριότητες αυτές έχουν υποχωρήσει αρκετά , εξαιτίας των οικονομικών μεταβολών και , κυρίως , της ρύπανσης των υδάτων του κόλπου³.

Ο Αμβρακικός κόλπος κατά τον 18^ο αιώνα αποτέλεσε το κύριο τμήμα του θαλάσσιου δρόμου μέσω του οποίου διεξαγόταν το εμπόριο της Βενετίας με την περιοχή της Άρτας. Άλλωστε η θάλασσα ήταν ο κύριος και πιο εύκολος δρόμος για να εισαχθούν και να εξαχθούν εμπορεύματα στην περιοχή της Άρτας από τη Βενετία. Τα μεγάλα βενετικά εμπορικά πλοία ξεκινούσαν από τη Βενετία , διέπλεαν την Αδριατική θάλασσα , ένα μέρος του Ιονίου πελάγους και , αφού εισέρχονταν στον Αμβρακικό κόλπο , έφταναν στις σκάλες της Άρτας. Τις περισσότερες φορές τα βενετικά πλοία έκαναν στάση στην Κέρκυρα , καθώς η πόλη αυτή αποτελούσε κεντρικό βενετικό σταθμό και αποθήκη εμπορευμάτων που προορίζονταν για τον ελλαδικό χώρο. Εκεί , αφού ξεφόρτωναν ένα μέρος των εμπορευμάτων τους , συνέχιζαν το ταξίδι τους για τον τελικό τους προορισμό , την Άρτα⁴. Το ίδιο δρομολόγιο πραγματοποιούσαν τα πλοία και μετά τον απόπλου τους από τις σκάλες της Άρτας.

Ο Αμβρακικός κόλπος αποτέλεσε επίσης , την εξεταζόμενη περίοδο , τον κύριο δρόμο επικοινωνίας μεταξύ της Άρτας και των γειτονικών βενετοκρατούμενων νησιών του Ιονίου (Λευκάδα , Παξοί , Ιθάκη , Κεφαλονιά) , καθώς ένας μεγάλος αριθμός μικρών βενετικών πλεούμενων διακινούσε καθημερινά πλήθος εμπορευμάτων μεταξύ των δύο περιοχών. Το εμπόριο μεταξύ της Άρτας και των απέναντι βενετοκρατούμενων νησιών γινόταν επίσης και από Έλληνες , που διέθεταν μικρά εμπορικά ιδιόκτητα πλοία. Αρκετοί από τους ιδιοκτήτες

¹ Βλ. Ομάδα μελέτης Αμβρακικού , «Αμβρακικός κόλπος» , σσ. 255-256.

² Βλ. Κ. Κόμης , *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας* , σ. 17.

³ Βλ. Κ. Αρβανίτης , «Προστασία Αμβρακικού κόλπου» , *Πρεβεζάνικα Χρονικά* , τεύχ. 25 (Ιαν.- Ιούν. 1991) , σσ. 189-191· Μ. Μοδινός , *Τοπογραφίες. Οικολογική θεώρηση του ελληνικού περιφερειακού χώρου* , Αθήνα 1990 , σσ. 25 , 28-30 , 32 , 34 , 36-37· Γ. Μουστάκης , *Τα Πρεβεζάνικα* , σσ. 83-87.

⁴ Τα λιμάνια της Ηπείρου ήταν ρηχά και δεν επέτρεπαν την είσοδο σε πλοία μεγάλου εκτοπίσματος , με αποτέλεσμα στην Κέρκυρα , διαμετακομιστικό κέντρο της περιοχής , να γινόταν η μεταβίβαση σε μικρά σκάφη , καθώς και ο διαχωρισμός των εμπορευμάτων κατά τόπο προορισμού. Για την ενδοχώρα της Πρέβεζας και της Άρτας τα πλοία χρησιμοποιούσαν τα εκεί λιμάνια , που είχαν πιο βαθιά νερά. Βλ. Γ. Πλουμίδης , «Επικοινωνία Ιονίου και Ηπείρου» , σσ. 493-494.

πλοίων ήταν και οι ίδιοι έμποροι. Παράλληλα δημιουργήθηκε και μια άλλη κατηγορία μικροεφοπλιστών , θα μπορούσαμε να πούμε , που διέθεταν τα πλοία τους για μεταφορές. Η σημασία του φαινομένου δε χρειάζεται να τονιστεί. Είναι η απαρχή ανάπτυξης ενός αξιόλογου ελληνικού εμπορικού στόλου , που έγινε ο πυρήνας για τη δημιουργία των κατοπινών μεγάλων ναυτιλιακών επιχειρήσεων¹.

1. 2 Οι λιμνοθάλασσες - Τα ιχθυοτροφεία

Από την προαιώνια δράση των ποταμών Αράχθου , Λούρου , Βωβού και των χειμάρρων τους σχηματίστηκε στον βόρειο Αμβρακικό κόλπο ένα μεγάλο τριπλό δέλτα. Γύρω από το δέλτα των ποταμών αυτών , τα φερτά υλικά τους , κατευθυνόμενα από θαλάσσια ρεύματα , τον άνεμο και τον κυματισμό , συσσωρεύτηκαν σε επιμήκεις λωρίδες γης. Πρόκειται για σπάνιες γεωμορφολογικές διαπλάσεις ξηράς , αποτελούμενες σχεδόν στο σύνολό τους από όστρακα δίθυρων μαλακίων ή ελασματοβραγχίων , όπως τα μύδια , τα στρείδια , οι αχιβάδες , τα χτένια κ.ά. Τα όστρακα καλύφθηκαν κατά τμήματα με λεπτό στρώμα αργιλώδους εδάφους και όλη σχεδόν η ζώνη σκεπάστηκε με χαμηλή κυρίως βλάστηση. Σχηματίστηκαν έτσι αυτές οι λουρονησίδες² , που απομόνωσαν τμήματα της ρηχής παράκτιας ζώνης και δημιούργησαν στον κόλπο λιμνοθάλασσες , συνολικής έκτασης περίπου 61,3 τετρ. χλμ. . Οι μεγαλύτερες από αυτές είναι το σύμπλεγμα των λιμνοθαλασσών Τσουκαλιό - Ροδιά και η λιμνοθάλασσα Λογαρού³.

Το σύμπλεγμα των λιμνοθαλασσών Τσουκαλιό – Ροδιά είναι η μεγαλύτερη λιμνοθάλασσα του Αμβρακικού κόλπου και μια από τις μεγαλύτερες του ελλαδικού χώρου. Η συνολική της έκταση είναι 28.300 στρεμμάτων , βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά του Αμβρακικού κόλπου και το βάθος της κυμαίνεται από μερικά εκατοστά μέχρι τρία μέτρα. Η άλλη λιμνοθάλασσα είναι η λιμνοθάλασσα Λογαρού , έκτασης 25.300 στρεμμάτων. Βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του Αμβρακικού

¹ Βλ. περισσότερα στην εργασία της Τ. Χαρλαύτη , *Ναυτιλιακή ιστορία , ένας αναγνωρισμένος κλάδος της οικονομικής ιστορίας* , (δακτυλογραφημένο ανέκδοτο).

² Σήμερα οι λουρονησίδες κινδυνεύουν από φαινόμενα διάβρωσης , δεδομένου ότι αφενός έχουν αλλάξει οι συνθήκες κυκλοφορίας των νερών στον κόλπο , αφετέρου έχουν περιορισθεί οι φερτές ύλες των ποταμών , λόγω κατασκευής υδροηλεκτρικών φραγμάτων. Παράλληλα , έχουν μειωθεί σημαντικά και τα οστρακοειδή , τα οποία άλλοτε αφθονούσαν στον Αμβρακικό κόλπο , βλ. Ε. Ζαλαχώρη , Η. Καϊναδάς και Ν. Μάργαρης , *Η αλιευτική παράδοση στον Αμβρακικό κόλπο* , σ. 21.

³ Βλ. Ε. Ζαλαχώρη , Η. Καϊναδάς και Ν. Μάργαρης , ό.π. , σσ. 14-21· Γ. Μίνος , *Μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων για έργα και δραστηριότητες στις λιμνοθάλασσες του νομού Αρτας* , σσ. 20-23.

κόλπου , ανατολικά του συμπλέγματος Τσουκαλιό – Ροδιά· το βάθος της κυμαίνεται από 0,50 μ. έως 1,50. Χωρίζεται από τον Αμβρακικό κόλπο με μια φυσική λουρονησίδα , που αποτελεί συνέχεια της λουρονησίδας του Τσουκαλιό – Ροδιά , και επάνω της έχει κατασκευαστεί δρόμος , που φθάνει ως το σύμπλεγμα των νησιών της Κορωνησίας. Εκτός απ' αυτές τις δύο λιμνοθάλασσες , υπάρχουν και άλλες μικρότερες κατά μήκος των ακτών του κόλπου , σπουδαιότερες των οποίων είναι της Κόφτρας – Παλιομπούκας στον όρμο του Παλαματερού , που βρίσκονται στο βορειοανατολικό τμήμα του κόλπου και είναι έκτασης 1.300 στρεμμάτων, του Αγρίλου , βορειοανατολικά της λιμνοθάλασσας Παλιομπούκας και ανατολικά των εκβολών του ποταμού Βωβού και είναι έκτασης 2.000 στρεμμάτων , και του Μαζώματος , στη βορειοδυτική πλευρά του κόλπου κοντά στην Πρέβεζα και έκτασης 1.650 στρεμμάτων¹.

Οι λιμνοθάλασσες αυτές του Αμβρακικού κόλπου αποτέλεσαν κατά τον 18^ο αιώνα , και συνεχίζουν να αποτελούν , εκτάσεις εξαιρετικά παραγωγικών και αναπτυγμένων αλιευτικών δραστηριοτήτων. Οι κάτοικοι της περιοχής με απλές επεμβάσεις μετέτρεψαν τις λιμνοθάλασσες του Αμβρακικού κόλπου σε πλούσια φυσικά ιχθυοτροφεία , από την αλιευτική εκμετάλλευση των οποίων αποκόμιζαν αξιόλογα κέρδη. Τα υπό εκμετάλλευση ιχθυοτροφεία που συναντούμε συνήθως στο αρχαικό υλικό της εποχής ήταν του Τσουκαλιό (Zucalio), της Λογαρούς (Logarù) , του Αγρίλου (Agrilo) , του Πλατυκομμένου (Platicomeno) , του Μαζώματος (Masoma) , του Παλαματερού (Palamaterò) , της Κουκουλιάς (Cuculià) και του Γρίπου (Gripo)². Στη δικαιοδοσία του βοεβόδα της Άρτας υπαγόταν και το ιχθυοτροφείο της Βουλκαριάς (Vulcaria) που βρισκόταν στην ομώνυμη λιμνοθάλασσα , στο βορειοδυτικό τμήμα του σημερινού νομού Αιτωλοακαρνανίας. Επειδή το ιχθυοτροφείο της Βουλκαριάς βρισκόταν κοντά στον Αμβρακικό κόλπο , γι' αυτόν το λόγο συμπεριλήφθηκε πιθανότατα στη δικαιοδοσία του βοεβόδα της Άρτας , όπως και τα άλλα ιχθυοτροφεία του κόλπου³.

Η ιχθυοκαλλιέργεια στις λιμνοθάλασσες βασίζεται στο φαινόμενο της έλξης και εισόδου ορισμένων ευρύαλων ψαριών⁴ στο υφάλμυρο νερό της λιμνοθάλασσας , της παραμονής τους για ένα χρονικό διάστημα εκεί και στη συνέχεια της επιστροφής τους στην ανοικτή θάλασσα , ανάλογα με τις περιβαλλοντικές συνθήκες και τη γενετική τους ωριμότητα. Κατά την

¹ Βλ. Γ. Μίνος , ό.π. , σσ. 73-76 , 198-199.

² Για τις θέσεις των ιχθυοτροφείων αυτών βλ. στο Παράρτημα Χάρτη 1.

³ Για τα ιχθυοτροφεία της Άρτας βλ. Σ. Ξενόπουλος , *Δοκίμιον ιστορικών περί Άρτης*, σ. 372· Φ. Πουκεβίλ , *Ηπειρος* , σσ. 280-281.

⁴ Ψάρια με αντοχή σε ευρύ φάσμα αλατότητας , όπως τα λαβράκια , οι τσιπούρες και οι κέφαλοι , βλ. Ε. Ζαλαχώρη , Η. Καϊναδάς και Ν. Μάργαρης , ό.π. , σ. 45.

παραμονή τους στη λιμνοθάλασσα τα ψάρια παρουσιάζουν έντονο ρυθμό ανάπτυξης, λόγω της αφθονίας της τροφής που παράγεται στο θερμό και ευτροφικό περιβάλλον, του αυξημένου μεταβολισμού τους και τέλος λόγω της μειωμένης ενέργειας που καταναλώνουν για ωσμωρύθμιση, επειδή τα νερά είναι χαμηλής αλατότητας¹. Από τον Μάρτιο έως τον Ιούνιο κοπάδια μικρών ψαριών (γόνοσ), αλλά και μεγαλύτερα ψάρια εισέρχονται στη λιμνοθάλασσα από τις μπούκες, που είναι ανοίγματα με τα οποία επικοινωνούν τα νερά της λιμνοθάλασσας με την ανοικτή θάλασσα. Αφού παραμείνουν στη λιμνοθάλασσα μέχρι το τέλος του καλοκαιριού, μετά οι ιχθυοπληθυσμοί κινούνται αντίθετα και, μέσα από τα εισοδευτικά στόμια, επιστρέφουν στις σταθερότερες θερμοκρασιακές συνθήκες του κόλπου. Οι άνθρωποι εκμεταλλεζόμενοι τις μετακινήσεις αυτές των ψαριών επενέβησαν με διάφορους τρόπους στους διαύλους επικοινωνίας των λιμνοθαλασσών με την ανοικτή θάλασσα, κάνοντας έτσι αποτελεσματικότερη και αποδοτικότερη την αλιεία στα φυσικά αυτά ιχθυοτροφεία².

Τα κυριότερα είδη ψαριών που αλιεύονταν στις λιμνοθάλασσες του Αμβρακικού κόλπου ήταν κέφαλοι, λαβράκια, τσιπούρες, σαργοί, σπάροι, χέλια, λαυκίνοι, γάστροι, μυξινάρια, σαρδέλες, γαρίδες, γωβιοί κ. ά.³. Από τους κέφαλους έπαιρναν επίσης τα αυγά τους και, αφού τα αλάτιζαν και τα αποξέριαν, τα χρησιμοποιούσαν για να κάνουν το αυγοτάραχο. Μερικά είδη ψαριών ακόμη, όπως οι σαρδέλες, παστώνονταν και, αφού συσκευάζονταν σε βαρέλια, εξάγονταν στην Ευρώπη⁴. Βασικό μειονέκτημα των ψαράδων της περιοχής ήταν η έλλειψη αλιευτικής τεχνογνωσίας, με την οποία ήταν καταρτισμένοι ψαράδες άλλων πιο προηγμένων κρατών στην αλιεία (Βρετανία, Νορβηγία). Επιπλέον οι ψαράδες της περιοχής δεν είχαν τα απαραίτητα

¹ Βλ. σχετικά Γ. Μίνος, *Μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων για έργα και δραστηριότητες στις λιμνοθάλασσες του νομού Άρτας*, σσ. 238-239.

² Βλ. E. Cicogna, *Relazioni storico-politiche*, σ. 69: «Sogliono questi pesci entrare nelle lagune marine per passarvi l' estate, e nell' autunno si dispongono a ritornare in mare. In questo tempo adunque s' intraprende la pesca la quale si fa chiudendo le paludi con pali, canne o altra material, e si forma una siepe di figura triangolare, il cui angolo estremo si apra quando escano le orate, e poi di nuovo si chiuda». Επίσης βλ. E. Ζαλαχώρη, Η. Καϊναδάς και Ν. Μάργαρης, ό.π., σ. 45. Σ. Ασδραχάς, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία ΙΕ'-ΙΘ' αιώνας*, τ. 2, σ. 89.

³ Βλ. E. Cicogna, *Relazioni storico-politiche*, σσ. 59-58: «Molti sono i seni di questi mari che terminano in paludi e lagune; e quivi si trovano copiosamente cefali, branzini, orade, sarghi, spari, anguille, bisatti ed altri pesci di salsa laguna; nei quali siti appunto sono state stabilite le pubbliche peschiere di Butrintò, Prevesa e Santa Maura, oltre le più numerose e considerabili dell' opposto dominio ottomano». Βλ. επίσης Φ. Πουκεβίλ, *Ηπειρος*, σσ. 282-283.

⁴ Για τον τρόπο παστώματος των ψαριών την εξεταζόμενη περίοδο βλ. E. Cicogna, *Relazioni storico-politiche*, σσ. 70-71. Ασδραχάς, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία ΙΕ'-ΙΘ' αιώνας*, τ. 2, σσ. 91-92.

μηχανήματα και εργαλεία για την αλιεία πολλών ειδών ψαριών και περιορίζονταν στη χρησιμοποίηση καμακιών και πετονιών, ενώ κατά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα εισήχθη και η χρήση του παραγαδιού¹.

Τα ιχθυοτροφεία ανήκαν στον βοεβόδα της Άρτας, που τα εκμεταλλευόταν εκμισθώνοντάς τα μετά από πλειστηριασμό² σε ιδιώτες. Από τα αρχειακά έγγραφα πληροφορούμαστε ότι ο βοεβόδας της Άρτας ζητούσε στα 1760 από Επτανήσιους ιδιώτες 40 τσεκίνια ετησίως για ενοικίαση του ιχθυοτροφείου της Βουλκαριάς³. Επίσης πληροφορούμαστε ότι την ίδια χρονιά ιδιώτες από την Πρέβεζα νοίκιαζαν τα οθωμανικά ιχθυοτροφεία του βορειοδυτικού τμήματος του Αμβρακικού κόλπου, που βρίσκονταν κοντά στις εκβολές του ποταμού Λούρου, αντί του ποσού των 300 τσεκινίων το χρόνο. Μάλιστα αναφέρεται ότι το ποσό αυτό ήταν ιδιαίτερα αυξημένο, καθώς στα 1756, δηλαδή τέσσερα χρόνια προηγουμένως, τα ίδια ιχθυοτροφεία νοικιάζονταν αντί του ετήσιου ποσού των 180 τσεκινίων. Η αύξηση αυτή οφειλόταν στο έντονο ενδιαφέρον που εκδήλωναν οι κάτοικοι της περιοχής για να εκμεταλλευτούν τα συγκεκριμένα ιχθυοτροφεία, η παραγωγή των οποίων ήταν ιδιαίτερα πλούσια⁴.

Υπήρχαν φυσικά και περιπτώσεις που οι μισθωτές των ιχθυοτροφείων υπεκμίσθωναν την εκμετάλλευση αυτών σε άλλους ιδιώτες, πρακτική που δημιουργούσε συχνά προβλήματα στους εκμισθωτές. Έτσι, στα 1760 αναφέρεται ότι ο μισθωτής του ιχθυοτροφείου της Βουλκαριάς Αθανάσιος Γαλανός παρουσιάστηκε στο υποπροξενείο της Βενετίας στην Άρτα και ζητούσε από τον υποπρόξενο Marin De Luna να μεσολαβήσει ώστε να του δοθούν έξι τσεκίνια που του όφειλε ο Βενετός υπήκοος Ζαφείρης Μούλος από τη Λευκάδα, στον οποίον είχε υπενοικιάσει την πρόσοδο του ιχθυοτροφείου⁵. Επίσης στα 1762 ο Οθωμανός υπήκοος από την Άρτα Νικόλαος Κουμενιώτης, που υπενοικίασε το ιχθυοτροφείο του Αγρίλου στους Βενετούς υπηκόους Δ. Παπαδόπουλο, Γ. Μουσούρα, Φ. Πατρίκιο, Χ. Κουτσούρη, Γ. Δεληγιάνη και Α. Μυλωνά, εμφανίστηκε στο υποπροξενείο της Βενετίας στην Άρτα μαζί με μερικούς Τούρκους αγάδες και κατήγγειλε ότι οι προαναφερόμενοι Βενετοί υπήκοοι, μετά το τέλος της υπεκμίσθωσης αναχώρησαν για τη Λευκάδα αφήνοντας ένα χρέος 3.900 άσπρων καλού νομίσματος (buona moneta), δηλαδή «καλών άσπρων» (buoni aspri), από την εκμετάλλευση του ιχθυοτροφείου. Γι' αυτόν το λόγο απαίτησαν να ενεργήσει ο προβλεπτής της Λευκάδας V. Balbi, ώστε να τους εξοφληθεί το χρέος των 3.900 «καλών άσπρων»,

¹ Βλ. E. Cicogna, ό.π., σ. 60.

² M.C.C., Mss P.D., b. 630c, Πρέβεζα 2 Οκτωβρίου 1760.

³ M.C.C., ό.π., b. 629c, Άρτα, 4 Μαΐου 1760.

⁴ Ό.π., Άρτα, 4 Αυγούστου 1761.

⁵ Ό.π., Άρτα, 14 Φεβρουαρίου 1760.

ενώ ζήτησαν επιπλέον 20 πιάστρες , για αλιεία που διενεργούσαν οι προαναφερόμενοι Βενετοί υπήκοοι στο ιχθυοτροφείο του Παλαματερού¹.

Για να προσελκύσει ο βοεβόδας της Άρτας υποψήφιους μισθωτές των οθωμανικών ιχθυοτροφείων , υποσχόταν ότι , με την ανάληψη από κάποιον ιδιώτη της εκμετάλλευσης κάποιου ιχθυοτροφείου , θα του εξασφάλιζε την προστασία των εργαζομένων σε αυτό από την παράνομη δράση αρματολών ή κακοποιών της περιοχής. Έτσι , στα 1760 κάτοικοι της Πρέβεζας ανέλαβαν , μετά από πλειστηριασμό , την εκμετάλλευση του ιχθυοτροφείου του Μαζώματος , έπειτα από συνεχείς διαβεβαιώσεις του βοεβόδα της Άρτας ότι θα προστατέψει τους εργαζομένους σ' αυτό από επιθέσεις αρματολών ή κακοποιών , που στους προηγούμενους μισθωτές δημιούργησαν σημαντικά προβλήματα. Παρ' όλες τις διαβεβαιώσεις όμως του Οθωμανού διοικητή , κάποιος Α. Τζομπάνης με τέσσερις άνδρες του εισήλθε στο ιχθυοτροφείο και συνέλαβε έναν ψαρά Βενετό υπήκοο που εργαζόταν σ' αυτό και τον οδήγησε στα Φλάμπουρα, χωριό της περιοχής του Λούρου στην οθωμανική επικράτεια² για να τον απελευθερώσει ζητούσε λύτρα. Το συμβάν αυτό προκάλεσε τις διαμαρτυρίες του προβλεπτή της Πρέβεζας Marco da Riva , που κατηγόρησε τις τουρκικές αρχές της Άρτας ότι , παρά τις υποσχέσεις τους , δε λάμβαναν τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία των Βενετών εργαζομένων στα οθωμανικής ιδιοκτησίας ιχθυοτροφεία³. Οι επιθέσεις κακοποιών εναντίον ιχθυοτροφείων της περιοχής , με σκοπό άλλοτε την αρπαγή της παραγωγής και άλλοτε τη σύλληψη εργαζομένων για την αποκόμιση λύτρων , ήταν συχνό φαινόμενο την εποχή εκείνη. Στα 1759 μάλιστα κακοποιοί επιτέθηκαν εναντίον του ιχθυοτροφείου Πλατυκομμένου (Platicomeno) , δυτικά της λιμνοθάσας Λογαρού , συνέλαβαν επτά αλιείς που εργάζονταν εκεί και φόνευσαν έναν άλλο⁴. Η δράση των κακοποιών αποτελούσε , λοιπόν , ένα μεγάλο εμπόδιο στην ομαλή λειτουργία των ιχθυοτροφείων. Για να περιορισθεί αυτή η δράση , οι τουρκικές αρχές ζητούσαν πολλές φορές τη συνδρομή των Βενετών , που , όπως είναι γνωστό , είχαν αναλάβει με δικά τους πλοία την προστασία των εμπορικών πλοίων από τους κουρσάρους και πειρατές που δρούσαν στον κόλπο⁵.

Ένα άλλο πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι μισθωτές των ιχθυοτροφείων ήταν η παράνομη αλιεία. Πολλές φορές αλιείς από τα Επτάνησα εισέρχονταν εντός του Αμβρακικού κόλπου και αλίευαν παράνομα στα ιχθυοτροφεία προκαλώντας σημαντική οικονομική ζημιά

¹ Ο.π. , Άρτα , 24 Ιανουαρίου 1761.

² Βλ. Σ. Ξενόπουλος (ο Βυζάντιος) , *Δοκίμιον Ιστορικόν περί Άρτης* , σ. 239.

³ M.C.C. , Mss P.D. , b. 630c , Πρέβεζα 2 Οκτωβρίου 1760.

⁴ M.C.C. , ό.π. , b. 629c , Πρέβεζα 7 Δεκεμβρίου 1759.

⁵ Ο.π. , Πρέβεζα 7 Σεπτεμβρίου 1759.

στους μισθωτές αυτών¹. Στα 1760 αναφέρεται ότι ο Βενετός υπήκοος Patron Marco από την Κέρκυρα εισήλθε στον Αμβρακικό κόλπο με ένα μικρό αριθμό αλιευτικών πλοίων για να ψαρέψει. Ο Patron Marco , αφηφώντας τις απαγορεύσεις για αλιεία εντός των οθωμανικών ιχθυοτροφείων , εισήλθε στα ιχθυοτροφεία του Παλαματερού (Palamatero) και του Κουκουλιά (Cuculia) και αλίευσε μεγάλη ποσότητα ψαριών , την οποία αργότερα πούλησε στους κατοίκους του χωριού Κωστακιοί. Οι μισθωτές διαμαρτυρήθηκαν στον βοεβόδα της Άρτας , απειλώντας ότι θα σταματήσουν την εκμετάλλευση , άρα και τη μίσθωση των ιχθυοτροφείων , εάν δε μεριμνήσει για την οικονομική τους αποζημίωση. Ο βοεβόδας της Άρτας , φοβούμενος την εγκατάλειψη των ιχθυοτροφείων από τους μισθωτές , απευθύνθηκε στον προβλεπτή της Λευκάδας V. Balbi ζητώντας του να υποχρεώσει τους Βενετούς υπηκόους στην καταβολή οικονομικής αποζημίωσης , ώστε να αποκατασταθούν οι πληγέντες ιχθυοτρόφοι². Την ίδια χρονιά (1759) διαμαρτυρία υπέβαλαν στο βοεβόδα της Άρτας και οι μισθωτές των ιχθυοτροφείων Λογαρού και Τσουκαλιό για παράνομη αλιεία εντός των υδάτων των ιχθυοτροφείων από Κερκυραίους Βενετούς υπηκόους³. Για να ανακόψουν την παράνομη αλιεία οι βοεβόδες της Άρτας εξέδιδαν κατά καιρούς αυστηρές διαταγές , με τις οποίες απαγόρευαν την αλιεία ακόμη και σε θαλάσσιες περιοχές που ήταν κοντά στα οθωμανικά ιχθυοτροφεία. Οι παραβάτες των διαταγών αυτών θα θεωρούνταν ότι είχαν δράση κουρσάρων και θα διώκονταν ανάλογα⁴. Τέτοιες διαταγές προκαλούσαν φυσικά την αντίδραση των βενετικών αρχών της περιοχής , που θεωρούσαν ότι ο Αμβρακικός κόλπος ανήκε στη Γαληνότατη Δημοκρατία βάσει της συνθήκης του Passarowitz. Άρα τέτοιες διαταγές από την πλευρά των οθωμανικών αρχών δε θα μπορούσαν να είχαν ισχύ⁵.

Συγκεφαλαιώνοντας , θα λέγαμε ότι ο Αμβρακικός κόλπος με τις λιμνοθάλασσες και τα ιχθυοτροφεία του αποτέλεσε μια πλουτοπαραγωγική πηγή για τους κατοίκους της περιοχής την εξεταζόμενη περίοδο. Από τα βασικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι ιχθυοκαλλιεργητές και αλιείς της περιοχής ήταν η έλλειψη τεχνογνωσίας,

¹ Η Ε. Γιαννακοπούλου (« Η ληστοπειρατεία στις κλειστές θάλασσες» σ. 145) , αναφέρει σχετικά : «Τα διβάρια προσβάλλονται από ομάδες αντίδικες προς τους ενοικιαστές ή τους υπενοικιαστές τους , συνεργάτες των Τούρκων , και γενικά από ομάδες αντιφρονούντων προς τις τουρκικές αρχές. Μέσω αυτών εκφράζονται και αντίποινα των συνδίκων Πρέβεζας και Βόνιτσας ή των Βενετών προβλεπτών και γενικά Βενετών υπηκόων για συνοριακά θέματα. Σ' αυτές τις περιπτώσεις ληστοπειρατικών επιδρομών δεν είναι αμέτοχο το προσωπικό κέρδος».

² Μ.С.С. , Mss P.D. , b. 622 , Λευκάδα 5 Ιουλίου 1760 - b. 630 , Πρέβεζα , 17 Ιουνίου & 10 Ιουλίου 1760.

³ Μ.С.С. , ό.π. , b. 629 , Άρτα , 23 Ιουνίου 1760.

⁴ Ό.π. , Πρέβεζα , 27 Απριλίου 1761.

⁵ Ό.π. , 19 Ιουνίου 1760.

η παράνομη αλιεία και η συνεχής δράση κακοποιών στην περιοχή , που ευνοούνταν από την απομακρυσμένη θέση των ιχθυοτροφείων από την έδρα της στρατιωτικής διοίκησης , την Άρτα , και από τη χαλαρή στάση των Τούρκων για παροχή προστασίας στη διενεργούμενη ιχθυοκαλλιέργεια.

1.3 Οι αλυκές

Το αλάτι είχε πολύ μεγάλη σημασία για τη δημόσια οικονομία της Βενετίας από τους μεσαιωνικούς ακόμη χρόνους. Γι' αυτό πάγιος στόχος της Γαληνότατης Δημοκρατίας ήταν η μονοπωλιακή εκμετάλλευση , μετά από σύναψη εμπορικών συμφωνιών , του αλατιού που παραγόταν σε παράλιες πόλεις της γειτονικών κρατών , σε πόλεις της βόρειας Ευρώπης και σε περιοχές των Βαλκανίων. Ο κεντρικός κρατικός μηχανισμός εκμετάλλευσης του αλατιού απασχολούσε τρία επίσημα σώματα της βενετικής διοίκησης : το Collegio del Sal , που ασκούσε τη γενική επίβλεψη και την πολιτική των επιχειρήσεων , το Ufficio del Sal , το εκτελεστικό όργανο διαχείρισης αλατιού υπό την ηγεσία των Pronveditori del Sal και η Camera Salis , που έπαιζε το ρόλο χρηματοδοτικής τράπεζας. Οι τοπικοί προβλεπτές των βενετικών κτήσεων ήταν επιφορτισμένοι με τον έλεγχο της ποιότητας και της ποσότητας του παραγόμενου προϊόντος , καθώς και με την παροχή πάσης φύσεως προστασίας του από εχθρικές επιδρομές , κλοπές ή από κατάχρηση των ίδιων των ενοικιαστών. Είναι φανερό ότι η Βενετία αντιμετώπιζε το αλάτι ως το «ειδικό εμπόρευμα» , που προσέφερε σημαντικά έσοδα για την κάλυψη των αναγκαίων εξόδων λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού , αλλά κάλυπτε και τις ανάγκες της ίδιας της Γαληνότατης Δημοκρατίας. Έτσι , στόχος της Βενετίας και κατά τον 18^ο αιώνα ήταν η συνέχεια ή και η διεύρυνση του χώρου της διεξαγωγής του εμπορίου του αλατιού από τους Βενετούς εμπόρους¹.

¹ Βλ. Α. Ανδρεάδης , *Περί της Οικονομικής Διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας* , τ. 2 , σσ. 296-309· Κ. Μαχαιράς , *Η Λευκάς επί Ενετοκρατίας* , σσ. 172-174· G. Luzzatto , *Storia economica di Venezia dall' XI al XVI secolo* , Venezia 1961 , σσ. 43-52· Fr. Lane , *Venice . A maritime Republic* , Baltimore and London 1973· J.-C. Hocquet , «Monopole et concurrence : Venice et les salines du Cervia du XIe aux XVIe siècle» , *Studi Veneziani* , τ. 15 (1973) , σσ. 21-113· ο ίδιος , *Le sel et la fortune de Venise* , Lille 1979· Μ. Κολυβά-Καραλέκα , «Οι αλυκές στη Ζάκυνθο : παραγωγή και εκμετάλλευση (16^{ος} αι.)» , *Τα Ιστορικά* , τεύχ. 10 (1989) , σσ. 47-74· Σ. Ζαπάντη , *Κεφαλονιά 1500-1571 , Η συγκρότηση της κοινωνίας του νησιού* , Θεσσαλονίκη 1999 , σσ. 55 , 270· Μ. Λαμπρινού-Ε. Μητσάκου , «Οι αλυκές στου Καρυώτη» , *Πρακτικά Δ' Συμποσίου – Οι πρωτεύουσες της Λευκάδας , Αρχαία Λευκάδα-Νήρικος –Κάστρο Αγίας Μαύρας-Αμαζική* , Αθήνα 2001 , σσ. 165-182.

Στην περιοχή της Άρτας υπήρχαν δύο αλυκές : η αλυκή της Κόπραινας και η αλυκή της Σαλαώρας , που βρίσκονταν στην βόρεια πλευρά του Αμβρακικού κόλπου , κοντά στα δύο ομώνυμα επίγεια της Άρτας. Οι κάτοικοι της περιοχής , λόγω της μεγάλης ζήτησης του αλατιού την εξεταζόμενη περίοδο , εκμεταλλευόμενοι την έστω και χαμηλή αλατότητα των νερών του κόλπου¹ , τη γεωφυσική θέση , τη σύνθεση του εδάφους και την εκτεταμένη επίπεδη επιφάνεια της περιοχής , κατασκεύασαν δεξαμενές και λεκάνες εξάτμισης και κρυστάλλωσης αλατιού , χωρισμένες μεταξύ τους με αναχώματα από αργιλλώδες έδαφος και ενωμένες με μικρά κανάλια , που τις τροφοδοτούσαν , όταν έπρεπε , με το θαλασσινό νερό. Με αυτόν τον τρόπο παρήγαν το αλάτι , ένα μέρος του οποίου διοχετευόταν από τους ενοικιαστές των αλυκών για κατανάλωση στις αγορές των Ιωαννίνων και της Άρτας , ενώ το υπόλοιπο αποτελούσε εμπορεύσιμο εξαγωγίμο προϊόν, το οποίο ενδιέφερε τους Βενετούς².

Στα πλαίσια του βενετικού αυτού ενδιαφέροντος ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας Andrea Donà , με επιστολή που απέστειλε στις 27 Φεβρουαρίου 1768 στον υποπρόξενο της Άρτας Ν. Πάγκαλο , ζητούσε πληροφορίες για την ποσότητα και την ποιότητα του αλατιού που παραγόταν στις αλυκές της δικαιοδοσίας του βενετικού υποπροξενείου της Άρτας. Ο υποπρόξενος Ν. Πάγκαλος , στην απαντητική του επιστολή λίγες ημέρες αργότερα (19 Μαρτίου 1768) , ανέφερε ότι στη δικαιοδοσία του υποπροξενείου υπάγονταν μόνο οι αλυκές της Κόπραινας και της Σαλαώρας. Ο βοεβόδας της Άρτας , στην κυριότητα του οποίου υπάγονταν οι αλυκές , παραχωρούσε την εκμετάλλευσή τους στον εκάστοτε ενοικιαστή-εργολάβο αντί του ποσού των είκοσι πέντε μπορσών το χρόνο (1 borsa = 133, 33 τσεκίνια). Η ετήσια παραγωγή των αλυκών της Άρτας σε αλάτι δεν υπερέβαινε τις δέκα χιλιάδες ξάι (χαι) το χρόνο (1 ξάι = 52 περίπου οκάδες) , ενώ η τιμή πώλησης του αλατιού στις αγορές της Άρτας και των Ιωαννίνων ανερχόταν σε ένα τουρκικό χρυσό νόμισμα zer-i-mahhub το ξάι (1 zer-i-mahhub = 3 γρόσια περίπου). Σχετικά με την ποιότητα του αλατιού της Άρτας ο Ν. Πάγκαλος ανέφερε ότι αυτό ήταν καφέ χρώματος και λεπτό , πολύ κατώτερης ποιότητας από το αλάτι που παραγόταν στις αλυκές της

¹ Σε ολόκληρο τον Αμβρακικό κόλπο η αλατότητα των επιφανειακών νερών είναι χαμηλή. Αυτό οφείλεται κυρίως στις σημαντικές παροχές γλυκού νερού των ποταμών Λούρου και Αράχθου και στις αυξημένες βροχοπτώσεις που παρατηρούνται στην περιοχή. Οι τιμές της αλατότητας αυξάνουν με το βάθος σημαντικά. Το βαθύτερο στρώμα (βάθους 20 μ.) παρουσιάζει αλατότητα αντίστοιχη με αυτή της ανοικτής θάλασσας , βλ. Γ. Μίνος , *Μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων για έργα και δραστηριότητες στις λιμνοθάλασσες νομού Άρτας* , σσ. 31-32.

² Σ. Ξενόπουλος (ο Βυζάντιος) , *Δοκίμιον Ιστορικών περί Άρτης* , σ. 182· Φ. Πουκεβίλ, *Ηπειρος* , σ.279.

Λευκάδας. Τόνιζε τέλος ότι οι Δουλτσινιώτες έμποροι πωλούσαν στις αγορές της περιοχής το δικό τους αλάτι στην τιμή του ενός βενετικού τσεκινιού τα έξι ή και επτά ακόμη ξάι αλατιού , τιμή πολύ πιο χαμηλή από την τιμή αλατιού της Άρτας¹. Αυτές είναι και οι μοναδικές πληροφορίες που έχουμε για το παραγόμενο αλάτι κατά τον 18^ο αιώνα στις αλυκές της περιοχής της Άρτας , οι οποίες πρέπει να τονιστεί ότι δεν υπάρχουν σήμερα.

1. 4 Τα επίνεια της Άρτας

Για να γίνει κατανοητή η λειτουργία του θαλάσσιου εμπορίου της Άρτας με τη Βενετία , κρίνεται απαραίτητο να παρατεθούν κάποια στοιχεία για τους κύριους χώρους της διεξαγωγής του , τα επίνεια δηλαδή της Άρτας , τη Σαλαώρα και την Κόπραινα². Τα λιμάνια αυτά ήταν φυσικοί όρμοι προστατευμένοι , με την υποστήριξη κάποιων τεχνητών έργων. Το πιο συνηθισμένο ήταν μια αποβάθρα , όπου πλεύριζαν τα καράβια για να φορτώσουν. Ωστόσο τα λιμάνια της Άρτας δεν είχαν μεγάλο βάθος , γι' αυτό και δεν τα προσέγγιζαν πλοία πολύ μεγάλης χωρητικότητας³. Οι μικρές και αβαθείς αποβάθρες , αλλά και οι φθορές που δημιουργούνταν σ' αυτές με το πέρασμα του χρόνου , ήταν από τις μεγαλύτερες δυσκολίες για το βενετικό εμπόριο , κατά τη φόρτωση και την εκφόρτωση , επειδή εμπόδιζαν τα πλοία να πλησιάσουν την ακτή. Μαρτυρείται μάλιστα ότι στα 1775 η αποβάθρα του λιμανιού της Κόπραινας είχε φθαρεί τόσο , ώστε τα καράβια δεν μπορούσαν να πλησιάσουν τη στεριά και το πλήρωμα ήταν υποχρεωμένο να βαδίζει μέσα στα νερά για την εκφόρτωση ή τη φόρτωση του πλοίου. Η επισκευή

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.015 , No 20 , Άρτα 19 Μαρτίου 1768 : «In tutto questo golfo, ed in ogni altra parte che può estendersi la giurisdizione di questo vice consolato, non si ritrovano altre saline che le due sole dell' Arta, situate nelle rive ottomane di Coprena e di Salagora, che li voivoda sogliono affittare ogn' anno per vinticinque borse. L' ordinaria fertilità di queste due saline non oltrepassa le dieci mille xai all anno in tutto; e l' ordinario prezzo, per quel che si vende a questi abitanti e a quelli di Janina monta ad un zechino turchesco zermacup per ogni xai, la misura dell' Arta, e per quel che asportano i Dolcignoti per mare, et altri naviganti, gli si vende ordinariamente sei, e molte volte sette xai al zechino veneziano, prezzo assai minore in confronto di quello, che si vende agli abitanti dell' Arta e Janina... Riguardo poi alla sua qualità è alquanto bruno e minuto, molto inferiore di quelli di Santa Maura». Βλ. επίσης Κ. Μέρτζιος , « Άρτα » , Σκουφάς , τ. 4 , σ. 389(831).

² Για τη Σαλαώρα και την Κόπραινα : A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , Αγία Μαύρα 20 Μαρτίου 1734 `A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 8 Απριλίου 1792 και 22 Μαΐου 1793` E. Cicogna , *Relazioni storico-politiche*, σ. 52.

³ Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 351` Δ. Χατζηλάκου , «Αμβρακικός» , σ. 39.

τελικά της αποβάθρας έγινε από τον Οθωμανό διοικητή της περιοχής με την οικονομική συνδρομή όμως του Γάλλου προξένου της Άρτας¹.

Στα λιμάνια υπήρχε το δημόσιο ζύγι για τη ζύγιση των εμπορευμάτων, με τα τυποποιημένα κρατικά μέτρα, το μπεηλίτικο καντάρι (στατήρας), το δημόσιο κοιλό (μέτρο χωρητικότητας 22 οκάδων σίτου) και τον πήχη. Γινόταν συνήθως στα λιμάνια αυτά και η λοιμοκάθαρση των πλοίων και των πληρωμάτων, η γνωστή καραντίνα².

Η Σαλαώρα³ ήταν το κύριο λιμάνι της Άρτας, στο βορειοδυτικό τμήμα του Αμβρακικού κόλπου, με μεγάλη εμπορική σημασία για τους Βενετούς, παρόλη την κοντινή παρουσία του λιμανιού της Πρέβεζας. Η Άρτα, σημαντικό εμπορικό κέντρο στην περίοδο της τουρκοκρατίας, δημιούργησε για τη διεξαγωγή του εμπορίου της το δικό της επίγειο. Όσοι Βενετοί, λοιπόν, εμπορεύονταν στην τουρκοκρατούμενη περιοχή της Άρτας προτιμούσαν να χρησιμοποιούν για τις εισαγωγές και εξαγωγές των προϊόντων τους στην περιοχή το λιμάνι της Σαλαώρας ή και το λιμάνι της Κόπραινας, επειδή αυτά ήταν σε πιο κοντινή απόσταση από την Άρτα σε σχέση με το λιμάνι της Πρέβεζας. Το λιμάνι της Σαλαώρας βρισκόταν στη βάση ενός λόφου, που μπορεί να τον θεωρήσει κανείς ως ένα νησί, έτσι καθώς είναι περιτριγυρισμένος από θάλασσα. Ο λόφος αυτός συνδέεται με την υπόλοιπη ηπειρωτική χώρα με έναν λιθόστρωτο δρόμο που περνάει πάνω από γέφυρες με καμάρες⁴. Στην περιοχή της Σαλαώρας υπήρχε αλυκή, που παρήγε ετησίως αρκετή ποσότητα αλατιού⁵. Το λιμάνι της Σαλαώρας, που απέχει από την Άρτα περίπου 12 μίλια (4 ώρες δρόμο – 20 περίπου χιλιόμετρα), απέκτησε ιδιαίτερη σημασία την περίοδο της διακυβέρνησης του Αλή πασά⁶. Εκεί έδρευε τελωνείο, εμπορικά καταστήματα, αποθήκες, χάνι, ενώ υπήρχε

¹ Βλ. Γ. Σιορόκας, ό.π., σσ. 380-381.

² Βλ. Τ. Κωνσταντινίδου, *Καράβια*, σ. 49· Μ. Αθανασιάδου, *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας*, σσ. 319-320.

³ Η λέξη είναι σλαβική· προήλθε από την παραφθορά των λέξεων *bela gora* = άσπρο βουνό. Συναντάται και ως Σαλαχώρα και Βαλαώρα. Ο Π. Αραβαντινός σημειώνει ως πιθανή προέλευση του ονόματος τη λέξη Αλατοχώρα «ένεκεν των πέριξ αυτής συντηρουμένων Αλατουργείων», βλ. *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. 2, σσ. 145-146.

⁴ Βλ. T.S. Hughes, *Travels*, σσ. 428-429· J. Hobhouse, *Journey*, σ. 38· Κ. Βάγιας, «Ο Byron στην Ήπειρο», σ. 287· Α. Σταυρόπουλος, «Η περιήγηση του Άγγλου W. Turner», σσ. 99-100 και ο ίδιος «Η περιήγηση του Άγγλου David Urquhart», σσ. 212-213· Π. Λακιώτης, «Πρέβεζα και Άρτα», σ. 233· Η. Holland, *Ταξίδια*, σσ. 69-72· Φ. Πουκεβίλ, *Ήπειρος*, σ. 280· Γ. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά των Ιωαννίνων*, σ. 70.

⁵ Βλ. Κ. Μέρτζιος, «Μικρός Ελληνομνήμων», σ. 480.

⁶ A.S.V., *Cinque Savi alla Mercanzia*, Prima Serie (Consoli), *Diversorum*, b. 632, χ.α., 1 Ιουλίου 1728· Κ. Θεπρωτός και Α. Ψαλίδας, *Γεωγραφία*, σ. 70· Γ. Πλουμίδης, *Γεωγραφία της Ιστορίας*, σ. 84.

και κατοικία του ίδιου του Αλή πασά¹. Τέλος , μια μεγάλη εμπορική αρτηρία ξεκινούσε από τη Σαλαώρα και έφτανε έως τα Ιωάννινα , ενώ στη Σαλαώρα κατέληγαν τα εμπορικά караβάνια από την πόλη των Ιωαννίνων και τις άλλες ενδιάμεσες κωμοπόλεις.

Η Κόπραйна² ήταν το δεύτερο επίνειο της Άρτας , στο βόρειο τμήμα του Αμβρακικού , που εξυπηρετούσε και αυτό την εμπορική δραστηριότητα των Βενετών και τις μετακινήσεις τους από και προς την Άρτα. Ήταν ένα μικρό λιμάνι χωρίς καμιά ιδιαίτερη υποδομή , αφού δεν υπήρχαν εκεί κατάλληλοι χώροι για την αποθήκευση των εμπορευμάτων³. Τα εμπορεύματα που εκφορτώνονταν στην Κόπραйна μεταφέρονταν με άμαξες στην Άρτα και τα χωριά της περιοχής. Η περιοχή της Κόπραϊνας καλυπτόταν από ένα στρώμα αλατιού και κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα γινόταν εκεί εμπόριο αλατιού , καθώς λειτουργούσε στην περιοχή της αλυκή⁴. Λόγω αυτού του εμπορίου , το οποίο συνεχίστηκε και αργότερα , στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η Κόπραйна μετονομάστηκε σε Αλυκή⁵. Σήμερα το λιμάνι δε λειτουργεί παρά μόνο για μερικά ψαροκάικα , που ψαρεύουν στον Αμβρακικό κόλπο , ενώ τα κτήρια όσο και η γύρω υποδομή , που κατασκευάστηκαν σε μεταγενέστερους χρόνους , περιήλθαν στην ιδιοκτησία της Κτηματικής Εταιρείας του Δημοσίου⁶.

1.5 Η ναυτιλιακή κίνηση στα επίνεια της Άρτας

Η ναυτιλιακή κίνηση στα επίνεια της Άρτας , κατά την περίοδο που εξετάζεται , φωτίζεται από τις αναφορές των Βενετών υποπροξένων. Πριν όμως από οποιαδήποτε προσέγγιση στο θέμα αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι οι πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν από το αρχαικό υλικό δεν είναι επαρκείς. Οι ελλείψεις αυτές , όπως είναι φυσικό , δυσχεραίνουν την προσπάθειά μας για ασφαλή και ακριβή εκτίμηση της

¹ A.S.V. , ό.π. , χ.α. , 3 Απριλίου 1792 · T.S. Hughes , *Travels* , σ. 428 · H. Holland , *Ταξίδια* , σ. 69 · Γ. Μακρής – Σ. Παπαγεωργίου , *Το χερσαίο δίκτυο* , σ. 136 · Φ. Πουκεβίλ , *Ήπειρος* , σ. 280.

² Η λέξη Κόπραйна είναι ξενικής προέλευσης. Απαντάται σε όλα τα σερβοελληνικά λεξικά , παλαιά και νεότερα , και σημαίνει κάτι αραχνοϋφαντο , κάλυμα , πέπλο. Η Κόπραйна και η αμμώδης περιοχή της καλύπτονταν με στρώμα αλατιού και ήταν κατάλευκη , σαν να σκεπαζόταν με πέπλο. Ίσως , λοιπόν , σε αυτό το λευκό επίστρωμα αλατιού να οφείλει η Κόπραйна το όνομά της. Βλ. Γ. Τσούτσινος , *Αρτινά Ιστορικά θέματα* , σσ. 92-93.

³ Βλ. Γ. Σιορόκας , ό.π. , σσ. 350 , 353.

⁴ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.015 , No 20 , Άρτα 19 Μαρτίου 1768.

⁵ Βλ. Ν. Τάχος , «Αναμνήσεις από την Κόπραйна» , σ. 250 · Γ. Τσούτσινος , ό.π. , σ. 92.

⁶ Βλ. Ε. Ζαλαχώρη , Η. Καϊναδάς , Ν. Μάργαρης , *Η αλιευτική παράδοση* , σ. 39.

δραστηριότητας της βενετικής ναυτιλίας στα λιμάνια της Άρτας. Ας τονισθεί ότι οι αναφορές των υποπροξένων αφορούν κυρίως διοικητικά θέματα , θέματα είσπραξης του προξενικού δικαιώματος ή θέματα που αφορούν προβλήματα που αντιμετωπίζουν με τους Τούρκους της περιοχής. Είναι δυνατόν , όμως , να βγάλουμε κάποια γενικά συμπεράσματα , έστω και από αυτές τις διάσπαρτες πληροφορίες.

Η κίνηση των βενετικών πλοίων που προσέγγιζαν τα λιμάνια της Άρτας δεν ήταν ίδια σε όλη την περίοδο που εξετάζουμε , αλλά εξαρτιόταν από πολλούς παράγοντες , όπως τους πολέμους , τους πειρατές , τους κουρσάρους , τους λοιμούς και την ίδια την πολιτικοοικονομική κατάσταση της Βενετίας. Δεν μπορεί για παράδειγμα να μη συνυπολογισθούν θετικά για τη βενετική ναυσιπλοΐα οι ρωσοτουρκικοί πόλεμοι (1768-1774 και 1787-1792) , ο επταετής πόλεμος (1755-1763) και ο πόλεμος της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας (1776-1783) , όταν λόγω της ουδέτερης στάσης της Γαληνότατης Δημοκρατίας τα βενετικά πλοία προτιμούνταν για τις μεταφορές εμπορευμάτων εκτός άλλων και για την πείρα και ικανότητα των πληρωμάτων τους¹. Η κοντινή επίσης απόσταση του λιμανιού της Πρέβεζας , που βρισκόταν υπό βενετική κατοχή , διαδραμάτιζε έναν σημαντικό ρόλο στην άφιξη των βενετικών караβιών στα επίνεια της Άρτας , καθώς πολλά βενετικά караβια αγκυροβολούσαν στην Πρέβεζα και από εκεί γινόταν η διακίνηση των εμπορευμάτων από και προς την ηπειρωτική χώρα. Εντούτοις θα μπορούσε να ειπωθεί γενικά ότι ο αριθμός των πλοίων που έπλεαν από τη Βενετία στα λιμάνια της Άρτας ήταν σε γενικές γραμμές σταθερός και πιθανολογείται ότι κυμαινόταν στα δύο με τρία πλοία². Τα λιμάνια της Άρτας , βέβαια , δεν προσέγγιζαν μόνο μεγάλα караβια από τη Βενετία , αλλά και πολλά μικρότερα από τα Ιόνια νησιά. Η ναυτιλιακή αυτή κίνηση συνεχίστηκε με τον ίδιο ρυθμό μέχρι και το τέλος του 18^{ου} αιώνα και δεν πρέπει να συσχετισθεί απαραίτητα με τη σταδιακή παρακμή της Βενετικής Δημοκρατίας. Άλλωστε κατά τους τελευταίους χρόνους ζωής της Βενετικής Δημοκρατίας υπήρξε αναβίωση της εμπορικής ναυτιλίας με τον τετραπλασιασμό του εμπορικού της στόλου. Αυτό αποδεικνύεται και από την έκδοση στα 1786 του βενετικού Κώδικα Εμπορικής Ναυτιλίας (Codice per la Veneta mercantile marina) , της σημαντικότερης συλλογής νομοθετημάτων ναυτικού δικαίου , που δε θα κρινόταν απαραίτητος , αν δεν υπήρχε αντικείμενο εφαρμογής του³.

¹ Βλ. Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας* , σσ. 323-324.

² Στο αντίστοιχο λιμάνι της Θεσσαλονίκης από τα μέσα μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα «ο αριθμός των βενετικών πλοίων που αγκυροβολούσαν κάθε χρόνο στην πόλη κυμαινόταν στα 3 με 4 πλοία» , βλ. Μ. Αθανασιάδου , ό.π. , σ.321.

³ Βλ. Δ. Γκόφας , *Η φόρτωση επί του καταστρώματος* , σ. 75 υποσ. 4· F. Lane , *Venice* , σσ. 419-420.

Από τα προξενικά έγγραφα έχουμε κάποιες πληροφορίες για τη κίνηση στα λιμάνια της Άρτας , όχι όμως στατιστικές. Στα 1783 η αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia παρήγγειλε στον Βενετό υποπρόξενο της Άρτας να της αποσταλεί έγγραφο , όπου να αναφέρεται κατά προσέγγιση ο αριθμός των караβιών που αγκυροβολούσαν στις σκάλες της Άρτας στη διάρκεια ενός έτους. Ο Βενετός υποπρόξενος στην Άρτα Φ. Πάγκαλος , με επιστολή που απέστειλε στον αναπληρωτή Βενετό πρόξενο στην Πάτρα Gasparo Rosalem ανέφερε ότι κατά τη διάρκεια της χρονιάς αυτής στις σκάλες της Άρτας δεν αγκυροβόλησε σημαντικός αριθμός βενετικών караβιών. Μια φορά μόνο φόρτωσε η βενετική polaca του καπετάνιου Χρήστου Σταματέλλου , Βενετού υπηκόου από την Αγία Μαύρα , δέρματα (cordovani) και χοντρά πανωφόρια (caroti) , που είχαν προορισμό τη Μάλτα. Ακόμη ένα μικρό τραμπάκουλο με καπετάνιο τον Vincenzo Francovich από τη Δαλματία φόρτωσε χοντρά πανωφόρια (caroti) με προορισμό την Αγκόνα. Και τα δύο αυτά πλοία ήταν ναυλωμένα από Οθωμανούς υπηκόους της περιοχής για τη μεταφορά των εμπορευμάτων τους. Επίσης την ίδια χρονιά (1783) έφτασαν στα λιμάνια της Άρτας έξι μικρά κερκυραϊκά πλοία και μερικά άλλα από τους Παξούς και την Πάργα. Δυστυχώς όμως οι Παργινοί δεν ήθελαν να πληρώσουν ούτε προξενικά δικαιώματα ούτε αγκυροβόλιο , δημιουργώντας έτσι πολλά προβλήματα στον υποπρόξενο της Άρτας , που συντηρούνταν με αυτά κυρίως τα έσοδα στις δυσχερείς και μακρινές σκάλες της Άρτας , όπως χαρακτηριστικά ανέφερε¹.

Σε άλλη επιστολή του στα 1784 ο ίδιος υποπρόξενος Φ. Πάγκαλος ανέφερε στον Βενετό πρόξενο της Πάτρας G. Rosalem ότι στις σκάλες της Άρτας για πολλά χρόνια δεν έρχονταν μεγάλα καράβια με βενετική σημαία , ούτε μικρά βενετικά σκάφη ούτε σημαντικοί Βενετοί έμποροι , με αποτέλεσμα να μην έχει έσοδα από προξενικά δικαιώματα. Μάλιστα , σε αντίθεση με τις πληροφορίες της προηγούμενης επιστολής , ανέφερε ότι τα δύο τελευταία χρόνια δεν έφτασε στις σκάλες της Άρτας κανένα βενετικό καράβι και γι' αυτό ζούσε μια αξιολύπητη και χρεωμένη ζωή , λόγω έλλειψης χρημάτων. Πιθανότατα η άθλια οικονομική κατάσταση στην οποία βρισκόταν ο υποπρόξενος ή μια διπλωματική στάση που ήθελε να κρατήσει στο ζήτημα αυτό , με σκοπό να του αποσταλούν χρήματα , να τον έκανε να παραβλέπει τις προηγούμενες αναφορές του για την άφιξη βενετικών караβιών στην Άρτα².

Τέλος , σε μια προσπάθεια στατιστικής προσέγγισης δεν πρέπει να παραλειφθεί η αναφορά των προξενικών επιστολών σε κάποια πλεούμενα, κυρίως των Ιόνιων νήσων , που έφεραν όμως οθωμανική

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1765-1794, b. 729 , Άρτα 27 Ιουνίου 1783.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , ό.π. , Άρτα 8 Μαρτίου 1784.

σημαία και έκαναν το δρομολόγιο Επτάνησα – Άρτα. Στα 1783 και 1784 συγκεκριμένα ο Βενετός υποπρόξενος Φ. Πάγκαλος ανέφερε στον Βενετό πρόξενο της Πάτρας G. Rosalem ότι στις σκάλες της Άρτας υπήρχε μια συνεχής άφιξη κεφαλονίτικων πλοίων , που κυβερνούταν από Κεφαλονίτες Βενετούς υπηκόους και από άλλους κατοίκους της Κεφαλονιάς. Τα σκάφη αυτά είχαν οθωμανική σημαία και εμπορευόνταν λαθραία στα λιμάνια της Άρτας λάδι και σταφίδα , αποφεύγοντας την καταβολή προξενικών δικαιωμάτων στο βενετικό προξενείο της Άρτας¹.

1. 6 Τύποι βενετικών πλοίων

Λόγω των αβαθών υδάτων στην είσοδο κυρίως του Αμβρακικού κόλπου , τα πλοία που χρησιμοποιούσαν οι Βενετοί για να προσεγγίσουν τα επίνεια της Άρτας δεν ήταν μεγάλα². Ο τύπος πλοίων που χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά των εμπορευμάτων διαφοροποιούνταν , όπως ήταν φυσικό , ανάλογα με τις αποστάσεις που επρόκειτο να διανύσουν. Έτσι για τις μεγάλες διαδρομές , όπως δρομολόγια από και προς τη Βενετία , χρησιμοποιούνταν πλοία μεγαλύτερης χωρητικότητας , ενώ μικρότερης χωρητικότητας ήταν τα πλοία για τις τοπικές μεταφορές και κυρίως από και προς τα Επτάνησα. Για τη χωρητικότητά τους δε βρίσκουμε πληροφορίες στις πηγές , αλλά μπορούμε κατά προσέγγιση να την προσδιορίσουμε με βάση τις βιβλιογραφικές πληροφορίες που έχουμε για τα πλοία της περιόδου αυτής.

Ένα είδος εμπορικού πλοίου , που πολύ συχνά εμφανιζόταν στα επίνεια της Άρτας , ήταν η ταρτάνα (tartana) , με χωρητικότητα που κυμαινόταν από 40 έως 90 τόνους³. Τη χρησιμοποίησή της ως χρήσιμου τύπου εμπορικού πλοίου επέβαλε όχι μόνο το γεγονός ότι ήταν ένα πλοίο ελαφρύ και συνεπώς ευκίνητο , αλλά και ότι είχε κατασκευαστεί με

¹ A.S.V. , ό.π. , Άρτα 27 Ιουνίου 1783 και Άρτα 8 Μαρτίου 1784.

² Αντίθετα ο πιο συνηθισμένος τύπος βενετικού πλοίου που προσέγγιζε το πολύ μεγαλύτερο λιμάνι της Θεσσαλονίκης ήταν τα navi atte , τα μεγάλα δηλαδή πλοία του Δημοσίου , βλ. Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας* , σ. 327.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 21 Μαρτίου 1728 , χ.α. , 26 Μαΐου 1778· Τ. Κωνσταντινίδου , *Καράβια* , σσ. 139-140· Κ. Αλεξανδρής , *Η αναβίωσις της θαλασσίας μας δυνάμεως* , σ. 422· Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σσ. 250-252· Α. Τζαμτζής , «Ναυτικοί , Καράβια , Λιμάνια» , σ. 117· Μ. Αθανασιάδου , ό.π. , σσ. 328-329. Η μικρή χωρητικότητα της ταρτάνας φαίνεται και από τον αριθμό των ναυτών, όπως στο σκάφος “S. Gerassimo e Santa Veneranda” του Κεφαλονίτη καπετάνιου Δημήτριου Βαλσαμάκη , που είχε για πλήρωμα 14 ναύτες (A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Salonicco , b. 743 , 17 Νοεμβρίου 1764).

τρόπο ώστε να έχει μικρό εκτόπισμα. Έτσι , μπορούσε να προσεγγίζει και στους πιο μικρούς μόλους και στα αβαθή νερά. Η ταρτάνα είχε ένα άλμπουρο¹ συνήθως μονοκόμματο , με πανί τριγωνικό (λατίνι) ή σαγολαίφα² και δύο ή τρεις φλόκους³. Χαρακτηριστικό της ήταν τα δύο μαδέρια που προεξείχαν στην πρύμνη και ενώνονταν σε κάποια απόσταση έξω από το σκάφος.

Το ίδιο συχνά αναφέρεται στη βενετική προξενική αλληλογραφία η πολάκα (rolaca) , που ήταν σκάφος τρικάταρτο με μέση χωρητικότητα τους 115 τόνους⁴. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της τα ψηλά μονοκόμματα άλμπουρα με τετράγωνα πανιά και ένα τριγωνικό πανί μπροστά. Είχε ένα μόνο κατάστρωμα και απαιτούσε 25 με 30 ναύτες.

Το μπριγκαντίνι (brigantine , bergantino) , επίσης , ήταν ένα ελαφρύ και ταχύπλοο κωπήλατο σκάφος με βοηθητική ιστιοφορία , κατάλληλο για μεταφορά εμπορευμάτων , αλλά και για ανίχνευση , μετάδοση διαταγών και διάσπαση αποκλεισμών⁵. Έφερε δύο βοηθητικούς ιστούς , από τους οποίους τον ένα κατάπρωρα και τον άλλο στο μέσο , με ιστία τριγωνικά ή , σπανιότερα , τετράγωνα. Είχε μήκος μέχρι 15 μέτρα με 12 έως 15 καθίσματα για τους κωπηλάτες.

Σε βενετικές πηγές πολύ συχνά αναφέρονται τα σιαμπέκια (sciambechi) , σκαριά στενά με κοφτερή πλώρη , που κατέληγε σε πλατφόρμα⁶. Αυτή σχηματιζόταν στην πλώρη από δύο προεκτάσεις των παραπέτων. Τα εμπορικά σιαμπέκια είχαν τρία άλμπουρα μονοκόμματα

¹ Άλμπουρο και άρμπουρο : ο ιστός πλοίου , το κατάρτι , βλ. Γ. Μπαμπινιώτης , *Λεξικό* , σ. 128.

² Σαγολαίφα (σαγολέβα και σακολέβα) : τετράγωνο πανί , του οποίου η ραφή είναι τέτοια ώστε να γεμίζει(φουσκώνει) από τον άνεμο σχηματίζοντας ένα είδος σάκου , βλ. Γ. Μπαμπινιώτης , *Λεξικό* , σ. 1.579.

³ Ο φλόκος : τριγωνικό ιστίο που προεξέχει από την πλώρη , βλ. Γ. Μπαμπινιώτης , *Λεξικό* , σ. 1.914.

⁴ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α. , 22 Νοεμβρίου 1703 – Lettere dei Consoli , Patrasso 1765-1794 , b. 729 , Άρτα 27 Ιουνίου 1783 , Άρτα 22 Ιουνίου 1789 & Πάτρα 23 Ιουλίου 1789· Τ. Κωνσταντινίδου , *Καράβια* , σσ. 151-152· Κ. Αλεξανδρής , *Η αναβίωσις της θαλασσίας μας δυνάμεως* , σ. 424· Α. Τζαμτζής , «Ναυτικοί , Καράβια , Λιμάνια» , σ. 117· Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σ. 250· Κ. Σάθας , *Ειδήσεις τινές περί Εμπορίου* , σ. 43· Μ. Αθανασιάδου , *ό.π.* , σ. 328.

⁵ M.C.C. , Mss PD , b. 630 , Πρέβεζα 21 Ιανουαρίου 1762· A.S.V. , P.T.M. , f. 1.029 , Κορίνα 23 Αυγούστου 1777 , Κέρκυρα 1 Σεπτεμβρίου 1777· Τ. Κωνσταντινίδου , *Καράβια* , σσ. 144-145. Ο Α. Τζαμτζής αναφέρει το μπριγκαντίνι ως το πιο διαδεδομένο πλοίο μεσαίου μεγέθους στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18^ο αιώνα (βλ. Α. Τζαμτζής , «Ναυτικοί , Καράβια , Λιμάνια» , σ. 117).

⁶ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.018 , Κέρκυρα 17 Μαΐου 1770· Α. Τζαμτζής , «Ναυτικοί , Καράβια , Λιμάνια» , σ. 108· Μ. Αθανασιάδου , *ό.π.* , σ. 330. Το σιαμπέκο συναντάται και με την ονομασία μίστικο , που η προέλευσή του είναι ισπανική (βλ. Κ. Αλεξανδρής , *Η αναβίωσις της θαλασσίας μας δυνάμεως* , σ. 53).

με πανιά τριγωνικά (λατίνια) , με τη μακριά τους πλευρά στερεωμένη στις αντένες. Είχαν συνήθως 18 με 20 κωπηλάτες και η χωρητικότητά τους ήταν μέχρι 20 τόνους.

Άλλο καράβι ήταν το τραμπάκουλο (trabacolo ή trabacculo) , μικρό εμπορικό ιστιοφόρο της Αδριατικής με κυκλικό σκαρί και αρματωσιά¹. Έφερε δύο ωτοειδή ιστία (πέννες ή αφτιά) και αρτέμονα² και μερικές φορές ένα ή δύο τετράγωνα ιστία υπεράνω του πρωραίου ωτοειδούς.

Άλλα σκάφη , που παρουσιάζονταν στα δρομολόγια Βενετίας – Άρτας , είναι το εμπορικό πλοίο πιελέγκο (pielego) , η μαρσιλιάνα (marciliana) , είδος πλοίου που το κάτω πανί του άλμπουρου της πλώρης ήταν σαγολαίφα , ο πίγκος (pinco) , καθαρά εμπορικό σκάφος με δύο άλμπουρα και τριγωνικά πανιά , το γκαλιόνε (galione) , βασικός τύπος ιστιοφόρου παραλλαγή της γαλέρας , η φριγαδέλα , μικρό τρικάταρτο πλοίο , και το λατίνο (latino) , που πήρε το όνομά του από τα τριγωνικά ιστία του³.

Από την άλλη πλευρά πλοία της τοπικής ναυτιλίας στον Αμβρακικό κόλπο που εξυπηρετούσαν τις τοπικές μεταφορές ή εκτελούσαν τις μεταφορές εμπορευμάτων από και προς τα Επτάνησα ήταν συνήθως το καΐκι (caichio) , και οι βάρκες (barca , barche)⁴. Το καΐκι ήταν μικρό σκάφος , που έφερε δύο βραχύτατους ιστούς με λατίνια. Τα τριγωνικά αυτά πανιά προσδένονταν σε μακρές κεραίες. Το καΐκι ήταν χωρητικότητας 8 με 10 τόνων. Οι barche ήταν μικρά μεταφορικά

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 26 Μαΐου 1778 – Lettere dei Consoli , Patrasso 1765-1794 , b. 729 , Άρτα 27 Ιουνίου 1783 και 22 Ιουνίου 1789 και Πάτρα 23 Ιουλίου 1789· Τ. Κωνσταντινίδου , *Καράβια* , σ. 137.

² Ο αρτέμων : το μικρό τριγωνικό πανί του μικρού καταρτιού της πλώρης , βλ. Γ. Μπαμπινιώτης , *Λεξικό* , σ. 290.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 26 Μαΐου 1778 – Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , Quaderno 250 , χ.α. , 22 Νοεμβρίου 1703 - P.T.M. , f. 1028 , Copia 10 Αυγούστου 1777· Κ. Αλεξανδρή , *Η αναβίωσις της θαλασσίας μας δυνάμεως* , σσ. 48 , 54 , 414· Α. Τζαμτζής , «Ναυτικοί , Καράβια , Λιμάνια» , σσ. 44 , 108 , 117· Κ. Σβολόπουλος , «Ο ελληνικός εμπορικός στόλος» , σ. 190· Κ. Σάθας , *Ειδήσεις τινές περί Εμπορίου* , σ. 44· Μ. Αθανασιάδου , *ό.π.* , σσ. 329-333. Για τα πλοία αυτά αλλά και για άλλα πλοία της εποχής βλ. A. Wiel , *The Navy of Venice* , London 1910 , C. A. Levi , *Navi Venete* , Venezia 1983.

⁴ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , b. 603 , Πρέβεζα 23 Ιουνίου 1728 - Collezione Amedeo Svajer , dal N. 43 al N. 45 , Lettere Vendramin al Rota , 216 , Άρτα 16 Απριλίου 1737· M.C.C. , Mss P.D. , b. 630 , Πρέβεζα 6 Μαΐου 1760 : «Capitato al magistrato alla Sanità un caichio proveniente dalle rive dell' Arta questa matina , carico di vino , a sovegno di questa popolazione» , Copia 16 Δεκεμβρίου 1761 : «Panego Moraiti capitan di caichio proveniente dal campo d' Arta con carico di formento» , Πρέβεζα 9 Απριλίου 1762. Για το caichio και την barca βλ. G. Boerio , *Dizionario* , σσ. 64 , 116.

πλοίαρια μεγαλύτερου μεγέθους από τα σκάφη που σήμερα ονομάζονται βάρκες· χρησίμευαν κυρίως για τη μεταφορά των φορτίων από τα πλοία προς τις αποβάθρες, όταν υπήρχε πρόβλημα προσέγγισης των πλοίων σ' αυτές, ενώ μεγαλύτερες βάρκες μετέφεραν και εμπορεύματα στη Λευκάδα. Άλλωστε η μικρή απόσταση της Λευκάδας και η δυνατότητα προσέγγισής της με πλεύση παράπλευρη στις ακτές ευνοούσαν τη χρησιμοποίηση μικρών πλεούμενων. Άλλα πλοία, επίσης, που χρησιμοποιούνταν στην τοπική ναυτιλία ήταν η κέκια (chechia ή chichia), οι σακολέβες, οι φελούκες, οι φρεγάτες, οι γόνδολες και τα μονόξυλα¹.

Από στατιστική άποψη τα πλοία που αναφέρονται με μεγαλύτερη συχνότητα στα βενετικά έγγραφα της εποχής και του χώρου είναι οι ταρτάνες, οι πολάκες, τα καϊκια και οι βάρκες. Πάντως πρέπει να σημειωθεί ότι τα βενετικά πλοία αναφέρονται συχνά στις πηγές με τη γενική ονομασία *bastimenti* ή *legni* (ξύλα), και εννοούνται κυρίως τα πολεμικά ή μεγάλα σκάφη, ενώ για τα μικρότερα σκάφη χρησιμοποιούσαν τη γενική ονομασία καϊκια ή βάρκες².

Τέλος για τη φύλαξη του κόλπου από τη δράση των πειρατών χρησιμοποιούνταν κυρίως μικρές γαλέρες και γαλεότες. Η γαλέρα (*galera*) ήταν πλοίο με κουπιά, που έφερε όμως και πανιά ως βοηθητικά για την πρόωση. Είχε επικατάστρωμα τουλάχιστον κατά ένα μέρος, μέγιστο μήκος 40-50 μέτρα και πλάτος 6-7 μέτρα. Είχε δύο κατάρτια με τριγωνικά πανιά (λατίνια), που, πριν από ναυμαχία, τα κατέβαζαν για να μπορεί το σκάφος να ελίσσεται ανεξάρτητα από τον άνεμο. Στην πλώρη ήταν τοποθετημένα συνήθως 5-7 πυροβόλα, ενώ μερικά άλλα ήταν τοποθετημένα στα πλευρά και κάποτε στην πρύμνη. Η γαλεότα (*galeotta*) ή γαλιότα ήταν πλοίο που προήλθε από τη γαλέρα. Μικρότερη από την τελευταία, είχε ένα μόνο κατάρτι, 15-20 κουπιά σε κάθε πλευρά και πλήρωμα από ελεύθερους (όχι σκλάβους ή καταδίκους) άνδρες.³

¹ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda Serie, Consoli Veneti in Levante, b. 31, quaderno 250, χ.α. 21 Μαρτίου 1728 - Lettere dei Consoli, b. 603, Κέρκυρα 1 Ιουλίου 1729· P.T.M., f. 1.029, Coria, 23 Αυγούστου 1777· Ε. Γιαννακοπούλου, *Γαλλοελληνική Εκμετάλλευση Δασών στη Δυτική Ελλάδα*, σσ. 228-229. Για την κέκια (μεγάλο καϊκι, αγγλικής προελεύσεως -ketch- με δύο κατάρτια, με πρύμνη τετράγωνη και σκαλιστό ακρόπωρο), βλ. Ζ. Τσιρπανλής, «Συντροφικό» Καράβι (Μεσολόγγι - Πάτρα, 1787) - Από την ατομική στην εταιρική πλοιοκτησία», *Τόμος Τιμητικός Κ.Ν. Τριανταφύλλου*, (Ανάτυπον), Πάτρα 1990, σ. 244, υποσ. 10.

² A.S.V., P.T.M., f. 1.029, Κέρκυρα 1 Σεπτεμβρίου 1777 και Coria, 23 Αυγούστου 1777, όπου τα οπλισμένα δημόσια πλοία αναφέρονται ως «pubblici legni» - Collezione Amedeo Svajer, Dal N. 43 al N. 45, Lettere Vendramin al Rota, 216, Άρτα 7 Απριλίου 1737, όπου τα βενετικά πλοία αναφέρονται «veneti bastimenti»· Τ. Κωνσταντινίδου, *Καράβια*, σσ. 158-159.

³ A.S.V., P.T.M., f. 992, Ζάκυνθος 1 Οκτωβρίου 1747· Κ. Μέρτζιος, «Άρτα», τ. 2, σσ. 123-125· Ι. Ψαράς, *Η Βενετοκρατία στην Τήνο*, σ. 1 υποσ. 2 και σ. 7 υποσ. 2.

Χαρακτηριστικά ήταν και τα ονόματα των βενετικών πλοίων που προσέγγιζαν τα λιμάνια της Άρτας. Κυριαρχούσαν τα ονόματα που αναφέρονταν στην Παναγία και τις ιδιότητές της, τα ονόματα αγίων και τα θηλυκά ονόματα (“Madona de Modon”, “Madona di Rosario e San Antonio”, “San Spiridione”, “Madona di Megaspileo”, “Bella Colomba”). Βενετικά πλοία με ίδια ονόματα αναφέρονται ότι προσέγγιζαν και το λιμάνι της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα χωρίς, όμως, να γνωρίζουμε ότι ήταν τα ίδια βενετικά πλοία¹.

Οι εμπορικές μεταφορές των Βενετών διεκπεραιώνονταν με πλοία που έφεραν κυρίως τη βενετική σημαία, καθώς οι Βενετοί υπήκοοι είχαν κάθε συμφέρον να χρησιμοποιούν πλοία με σημαία του κράτους τους, επειδή η προστασία που τους παρείχε ήταν σημαντική. Αναφέρεται, όμως, ότι Επτανήσιοι που εμπορεύονταν στην περιοχή χρησιμοποιούσαν στα καράβια τους και οθωμανική σημαία, πιθανόν για να αποφύγουν την καταβολή προξενικών δικαιωμάτων². Όσον αφορά, τέλος, το ποσό της ναύλωσης των πλοίων, σ’ αυτό οπωσδήποτε θα συμπεριλαμβάνονταν η απόσταση από τον τελικό προορισμό, οι κίνδυνοι του ταξιδιού, η παραμονή του πλοίου στα λιμάνια για τη φόρτωση, το είδος του φορτίου και ο όγκος του, τα έξοδα διαβίωσης του πληρώματος, τα έξοδα του αντιπροσώπου στην Άρτα, του φορτωτή-εμπόρου, καθώς και οι εκτός έδρας δαπάνες του εμπόρου, όπως οι δαπάνες για αποθήκευση, για μεταφορικά, για προμήθεια ή για τους τουρκικούς φόρους³. Δυστυχώς, όμως, οι προξενικές πηγές δε δίνουν στοιχεία για το οικονομικό μέγεθος των ναυλώσεων των βενετικών πλοίων για ένα ταξίδι στην Άρτα.

¹ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia : Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ.α., 26 Μαΐου 1778, 16 Απριλίου 1779, 7 Απριλίου 1792, 4 Απριλίου 1793 - Lettere dei Consoli, b. 603, Coptia, Άρτα 25 Σεπτεμβρίου 1729. Για περισσότερα ονόματα πλοίων βλ. Μ. Αθανασιάδου, *ό.π.*, σ. 334. Ν. Βλασσόπουλος, *Ιόνιοι Έμποροι*, σσ. 136-179.

² A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ.α., Coptia 16 Απριλίου 1779 - Lettere dei Consoli, Patrasso 1765-1794, b. 729, Άρτα 27 Ιουνίου 1783, 8 Μαρτίου και 12 Απριλίου 1784. Πρβ. Β. Κρεμμυδάς, *Εμπόριο*, σσ. 243-249. ο ίδιος, *Συγκυρία και εμπόριο στην προεπαναστατική Πελοπόννησο*, σσ. 174-175. ο ίδιος, *Ελληνική Ναυτιλία 1776-1835*, σσ. 36-44, 67-77.

³ Για την τιμή του ναύλου και τη διακύμανσή του την εξεταζόμενη περίοδο βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Εμπόριο*, σσ. 256-257. Α. Γιαννακόπουλος, «Ανέκδοτα Ναυτικά Έγγραφα εκ Πατρών», σσ. 70-72. Γ. Σιορόκας, *Προξενείο*, σσ. 365-367. Ε. Γιαννακοπούλου, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη δυτική Ελλάδα*, σσ. 229-232. Γ. Τριανταφυλλίδου Baladiè, *Το εμπόριο και η οικονομία της Κρήτης*, σσ. 94-99. Ν. Βλασσόπουλος, *Η ναυτιλία των Ιονίων νήσων*, τ. 2, σσ. 204-215. Μ. Αθανασιάδου, *ό.π.*, σσ. 348-353. Σ. Ασδραχάς, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, τ. 2, σσ. 333-341.

1. 7 Καπετάνιοι και πληρώματα

Επικεφαλής ενός βενετικού εμπορικού πλοίου ήταν βέβαια ο καπετάνιος , ο οποίος μερικές φορές ήταν και ο ιδιοκτήτης ή συνιδιοκτήτης (*parcenevole*) του πλοίου¹. Ας επισημανθεί ότι ιδιοκτήτες ή συνιδιοκτήτες μεγάλων εμπορικών βενετικών πλοίων , εκτός από τους Βενετούς , ήταν την εξεταζόμενη περίοδο Έλληνες μεγαλέμποροι της Βενετίας , όπως ο Μαρούτσης , Επτανήσιοι , Εβραίοι , αλλά και Δαλματοί. Οι περισσότεροι από τους Επτανήσιους πλοιάρχους ήταν Κεφαλονίτες , ενώ Ιθακήσιοι , Παξινοί , Ζακυνθinoί , Λευκαδίτες και Πρεβεζάνοι μαρτυρούνται ακόμη να πραγματοποιούν μεταφορές στον Αμβρακικό². Από την άλλη μεριά δεν ήταν σπάνιο το φαινόμενο Βενετοί πλοιοκτήτες να εμπιστεύονται τα σκάφη τους σε πλοιάρχους Δαλματούς , τους επονομαζόμενους *Schiavoni*³ , όπως ο *Cosmo Buratovich* , που αναφέρεται ότι ήρθε στην Άρτα για να ξεφορτώσει εμπορεύματα στα 1778⁴. Δεν αποκλείεται μάλιστα οι πλοίαρχοι αυτοί να ήταν οι ίδιοι και πλοιοκτήτες , ενώ τα πλοία τους ονομάζονταν «βενετικά» , ίσως επειδή προέρχονταν από τις κτήσεις που διατηρούσε ακόμη στα μέσα του 18^{ου} αιώνα και ως τη συνθήκη του *Campoformio* (1797) η Γαληνότατη Δημοκρατία στις δαλματικές ακτές. Σύμφωνα με τους κανονισμούς για την εμπορική βενετική ναυτιλία (*capitoli di regolazione della marina mercantile*) , που είχαν εκδοθεί στα 1682, για να τεθεί κάποιος στη διοίκηση ενός πλοίου έπρεπε να έχει τη βενετική υπηκοότητα και δεκαετή τουλάχιστο διαμονή σε βενετικό έδαφος , όπως και δεκάχρονη πρακτική εξάσκηση , πριν την ανάληψη της διοίκησης του πλοίου⁵.

Κάποιοι από τους καπετάνιους των βενετικών πλοίων παρουσιάζονταν συχνά στις σκάλες της Άρτας σύμφωνα με όσα

¹ A.S.V. , *Cinque Savi alla Mercanzia* , *Lettere dei Consoli* , Patrasso 1720-1764 , b. 728 , 18 Απριλίου 1736 , όπου ο πρόξενος της Άρτας και Ναυπάκτου Γ. Κουμάνος αναφέρει : «Destinata essendo per la serenissima Dominante la polacca nominata Sant' Andrea , e Santa Veneranda dalli parcenevoli , e proprietarii Panagiotti Sarachini dal Zante , e dalli heredi quondam Zorzi Furgnoti da Corfù sudditi nostri , e patroneggiata da patron Stathi Bellamon pur dal Zante , e suddito come sopra...».

² A.S.V. , *Cinque Savi alla Mercanzia* , *Lettere dei Consoli* , Patrasso 1765-1794, b. 729 , Άρτα 27 Ιουνίου 1783 και 8 Μαρτίου 1784. Βλ. επίσης Ε. Γιαννακοπούλου , *Γαλλοελληνική Εκμετάλλευση Δασών στη Δυτική Ελλάδα* , σ. 229· Ν. Βλασσόπουλος , *Ιόνιοι Έμποροι* , σ. 163.

³ Για τους *Schiavoni* βλ. Ι. Ψαράς , *Ιστορία της οικογένειας Νιννή* , σ. 29.

⁴ A.S.V. , *Cinque Savi alla Mercanzia* , *Prima Serie (Consoli)* , *Diversorum* , b. 632 , χ.α. , Άρτα 8 και 26 Μαΐου 1778.

⁵ U. Tucci , « La marina mercantile veneziana nel Settecento » , *Bolletino dell' Istituto di Storia della Società e dello Stato Veneziano* , τ. 2 (1960) , σ. 168· F. Lane , *Venice – A Maritime Republic* , σ. 425· Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης-Βενετίας* , σσ. 336-337.

αναφέρονται στο βιβλίο της Γραμματείας του βενετικού προξενείου της Άρτας. Έτσι ο καπετάνιος Giorgio Stubega του βενετικού πλοίου «Bella Colomba», ιδιοκτησίας του κόμη Giuseppe Biscucchia, αναφέρεται ότι έκανε τακτικά δρομολόγια, στα έτη 1792 και 1793, από τη Βενετία στην Άρτα για να φορτώσει εμπορεύματα για λογαριασμό Ελλήνων εμπόρων που δραστηριοποιούνταν στη Βενετία¹. Η τακτική αυτή επάνοδος δηλώνει ότι οι καπετάνιοι αυτών των πλοίων έκαναν ταξίδια προγραμματισμένα και απευθείας από τη Βενετία στην Άρτα, καθώς γνώριζαν πολύ καλά το συγκεκριμένο δρομολόγιο, ενώ από την άλλη είχαν εξασφαλίσει την πληρότητα του πλοίου τους με εμπορεύματα από την περιοχή της Άρτας. Μόνο σε περίπτωση μη πλήρωσης του πλοίου επισκέπτονταν και κάποιο άλλο λιμάνι.

Εκτός από τον καπετάνιο, στα πλοία επιβιβάζονταν ένας ή δύο τιμονιέρηδες, ένας λοστρόμος ή ναύκληρος, ο τροφοδότης, οι πλοηγοί, ενώ οι υπόλοιποι ήταν ναύτες. Ο γραμματέας του πλοίου (scrivano) δεν ήταν πάντοτε αναγκαίος, αν και σε περίπτωση θανάτου ή ασθένειας του πλοιάρχου προτεινόταν αυτός ως αντικαταστάτης του, εφόσον έλειπε από τα βενετικά πλοία ο δεύτερος πλοίαρχος, σε αντίθεση με τα γαλλικά. Δε θεωρούνταν βέβαια αμελητέα η ύπαρξη των μούτσων για τις ναυτικές δουλειές που απαιτούσαν μεγαλύτερη ευελιξία, αλλά και για την απόκτηση πείρας ως μαθητευόμενων νέων ναυτικών². Ο καπετάνιος επίσης είχε την υποχρέωση να παρέχει μισθό και τροφή στο πλήρωμά του. Σύμφωνα με τον U. Tucci σε κάθε ναύτη δίνονταν 28 λίρες το μήνα για τροφή και 7 δουκάτα για μισθό, ποσά τα οποία προπληρώνονταν³. Όσον αφορά, τέλος, τον αριθμό των ναυτών στα μεγάλα πλοία του βενετικού δημοσίου, αυτός ο αριθμός ποίκιλλε από 30 έως 50 περίπου άνδρες⁴.

Ενδιαφέρον έχει και ο τόπος καταγωγής των βενετικών πληρωμάτων. Μπορεί να προέρχονταν από διάφορα μέρη της βενετικής επικράτειας,

¹ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ.α., 8 Απριλίου 1792 και 22 Μαΐου 1793.

² Α. Τζαμτζής, «Ναυτικοί, Καράβια και Λιμάνια», σ. 61. Τ. Κωνσταντινίδης, ό.π., σσ. 76-82. Μ. Αθανασιάδου, ό.π., σσ. 339-340.

³ U. Tucci, «La marina mercantile veneziana nel Settecento», σ. 168, υποσ. 35. F. Lane, *Venice – A Maritime Republic*, σ. 415. Για τη μισθοδοσία των ναυτών από τη Γαληνότατη Δημοκρατία στην Κρήτη στο τέλος του 16^{ου} αιώνα, από 10 δουκάτα στον πλοίαρχο μέχρι 2 δουκάτα για τρεις μούτσους βλ. Φ. Μπαρουτσο, «Convention per fabricar galioni. Ο βενετικός μερκαντισμός και οι αντανάκλασεις του στην κρητική κοινωνία του ύστερου 16^{ου} αιώνα», *Θησαυρίσματα* 29 (1999), σ. 197.

⁴ Βλ. Μ. Αθανασιάδου, ό.π., σ. 340. Πρβ. Β. Κρεμμυδάς, *Εμπόριο*, σσ. 253-256, όπου γίνεται αναφορά στον αριθμό ανδρών στα πληρώματα γαλλικών πλοίων διαφόρων τύπων και χωρητικότητας κατά την ίδια περίοδο. ο ίδιος, *Συγκυρία και εμπόριο στην προεπαναστατική Πελοπόννησο*, σσ. 222-226. Γ. Σιορόκας, *Προξενείο*, σ. 347.

αλλά απαραίτητως έπρεπε να έχουν τη βενετική υπηκοότητα και να είναι ελεύθεροι πολίτες. Απαγορευόταν η ναυτολόγηση κακοποιών , επειδή θα προσβαλλόταν το κύρος της βενετικής ναυσιπλοΐας. Αυτοί που επάνδρωναν τα βενετικά εμπορικά πλοία προέρχονταν κυρίως από διάφορες πόλεις της Ιταλίας , συνήθως παραθαλάσσιες , αλλά και από βενετικές κτήσεις της Γαληνότατης Δημοκρατίας , όπως τα Επτάνησα. Χαρακτηριστικά μεγάλος ήταν ο αριθμός ναυτών που προέρχονταν από τις δαλματικές ακτές , οι λεγόμενοι Schiavoni , γνωστοί για τη ναυτική τους πείρα , που αιτιολογεί την προτίμηση αυτή¹.

Τέλος , οι συνθήκες εργασίας ήταν ένας βασικός παράγοντας για τη ναυτική ζωή των πληρωμάτων. Η δουλειά στο πλοίο ήταν ολόημερη και σκληρή , η αμοιβή μικρή , με μόνο πλεονέκτημα ότι προπληρωνόταν. Η τροφή ήταν ιδιαίτερα λιτή , αποτελούμενη από τη γαλέτα (biscotto) και το κρασί. Τα γεύματα εμπλουτίζονταν ωστόσο συχνά με άλλα τρόφιμα που συντηρούνταν εύκολα².

Η θαλάσσια ασφάλιση , που εμφανίστηκε ήδη από τον 14ο αιώνα στις ναυτικές πόλεις της δυτικής Μεσογείου , αφορούσε μόνο το πλοίο και τα εμπορεύματα και επιβάρυνε συνήθως τους εμπόρους φορτωτές , τους παραλήπτες ή και κάποιον εμπορικό οίκο. Τα εμπορικά πλοία ασφαλιζόνταν σε ασφαλιστικές εταιρείες της Βενετίας (από την τελευταία δεκαετία του 18^{ου} αιώνα) , ενώ εμπορικά πλοία που διακινούσαν εμπορεύματα κυρίως στον θαλάσσιο χώρο του Ιονίου πελάγους ασφαλιζόνταν και στα Επτάνησα. Η τιμή ασφάλισης οριζόταν με ποσοστά επί της συνολικής αξίας του φορτίου , που δηλωνόταν στο ναυλοσύμφωνο. Τα ποσοστά ποίκιλλαν ανάλογα με την εποχή και την περίοδο (πολέμου-ειρήνης). Αντίθετα , ήταν ανύπαρκτη η ατομική ασφάλιση της ζωής των ναυτών από τους κινδύνους του ταξιδιού , επειδή το ασφαλιστήριο κάλυπτε μόνο το πλοίο από τα ναυάγια , τη φωτιά και τις ανθρώπινες ενέργειες , όπως την πειρατεία ή την πολεμική σύγκρουση. Όταν οι ναύτες ασθενούσαν κατά τη διάρκεια του ταξιδιού , μόνη τους ελπίδα ήταν η καλή διάθεση και η φροντίδα που τους παρείχε το υπόλοιπο πλήρωμα ή οι βενετικές προξενικές αρχές , αν το πλοίο είχε αγκυροβολήσει σε σκάλες όπου υπήρχαν τέτοιες. Χαρακτηριστικό της αδιαφορίας για τη ζωή του πληρώματος ήταν το γεγονός ότι το

¹ M.C.C. , Mss P.D. , b. 629 c , Άρτα 21 Οκτωβρίου 1761. Βλ. επίσης F. Lane , *Venice – A Maritime Republic* , σ. 415· Μ. Αθανασιάδου , ό.π. , σσ. 340-342.

² Βλ. Α. Τζαμτζής , ό.π. , σσ. 62-63· Ι. Γιαννόπουλος , *Η Κρήτη κατά τον τέταρτο βενετοτουρκικό πόλεμο (1570-1571)* , Αθήνα 1978 , σ. 113· Δ. Βαγιακάκος , *Συμβολή εις την μελέτην των ναυτικών εμπορικών και οικονομικών όρων* , σσ. 81-82· Μ. Αθανασιάδου , ό.π. , σ. 343.

ασφαλιστήριο μνημόνευε μόνο το όνομα του καπετάνιου ή κάποιου εμπόρου για χάρη του οποίου συντασσόταν¹.

Αυτές οι άσχημες συνθήκες εργασίας , οι μικρές αμοιβές , αλλά και οι συχνές διαφωνίες με τον καπετάνιο , οδηγούσαν έναν αριθμό ναυτών σε λιποταξίες , τις οποίες ενίσχυε και το γεγονός ότι ήταν εύκολη η επιβίβαση σε άλλο πλοίο , λόγω των πολλών εναλλακτικών λύσεων που προσφέρονταν στα Ιόνια παράλια και στη θαλάσσια περιοχή του Αμβρακικού κόλπου. Εξάλλου , από την Άρτα ήταν εύκολη η διαφυγή ναυτών δια ξηράς , ενώ πολλοί από αυτούς , ταλαιπωρημένοι , άρρωστοι και απογοητευμένοι , ζητούσαν καταφύγιο και προστασία από τον Γάλλο πρόξενο της Άρτας , ελπίζοντας ότι θα είχαν κάποια καλύτερη τύχη.

Οι Γάλλοι κατηγορήθηκαν πολλές φορές από τις βενετικές αρχές ότι υποκινούσαν λιποταξίες , δημιουργώντας προβλήματα στους Βενετούς της περιοχής. Στα 1706 ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας Francesco Grimani ανέφερε σε επιστολή του στο δόγη : «Οι διαφυγές στρατιωτών προς την απέναντι στεριά , δεν είναι σπάνιες. Οφείλονται προφανώς στον ευμετάβλητο χαρακτήρα των ανδρών , που νομίζουν ότι , όταν μεταβούν και καταταχθούν στην υπηρεσία άλλων κρατών , θα βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους. Είναι και η μικρή απόσταση που μας χωρίζει και η ευκαιρία που τόσα πλοία πηγαиноέρχονται. Εξάλλου η πρόθυμη φιλοξενία , που βρίσκουν αυτοί που λιποτακτούν , από τον Γάλλο πρόξενο της Άρτας βοηθά σε τέτοιου είδους κινήσεις»². Την ίδια χρονιά ο έκτακτος προβλεπτής της Λευκάδας έγραψε στον Γάλλο πρόξενο της Άρτας G. Dubroca και παραπονέθηκε για το άσυλο που έβρισκαν στην Άρτα οι λιποτάκτες από τις τάξεις της πολιτοφυλακής των γειτονικών βενετικών κτήσεων. Ο Γάλλος πρόξενος, με τη σειρά του , απάντησε στον Βενετό προβλεπτή ότι λόγοι πατριωτικοί και χριστιανικοί τού υπαγόρευαν τη στάση αυτή , καθώς θεωρούσε καθήκον του να βοηθά χριστιανούς , για να μην αναγκάζονται να αλλαξοπιστήσουν. Εδώ πρέπει να επισημανθεί ότι η πιο συνηθισμένη τύχη των λιποτακτών ήταν να

¹ Βλ. Γ. Παπαδιαμαντόπουλος , *Ιστορικά σημειώσεις* (1750-1850) , Αθήναι 1938 , σ. 19· A. Tenenti , *Naufraiges , corsaires et assurances maritimes à Venise (1592-1609)* , Paris 1959 , σσ. 59-65 , 69 , 153 , 161 , 166· Δ. Γκόφας , *Η φόρτωσις επί του καταστρώματος* , Αθήναι 1965 , σσ. 112-113· A. Γιαννακόπουλος , «Ανέκδοτα Ναυτικά έγγραφα εκ Πατρών (1810)» , *Πελοποννησιακά* , τ. 11(1975) , σ. 72 , υποσ. 15 , όπου και σχετική βιβλιογραφία· Δ. Γκόφας , «Ασφαλιστήρια του 16^{ου} αιώνας» , *Θησαυρίσματα* , τ. 16 (1979) , σσ. 54-64· E. Γιαννακοπούλου , *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών* , σσ. 234-236· N. Βλασσόπουλος , *Η ναυτιλία των Ιονίων νήσων 1700-1861* , τ. 2 , σσ. 115-175· M. Αθανασιάδου , ό.π. , σ. 344· O. Κατσαρδή-Heiring , «Τα δίκτυα της ελληνικής διακίνησης» , *Ελληνική Οικονομική Ιστορία ΙΕ' - ΙΘ' αιώνας* , τ. 1 , σσ. 478-479· Σ. Ασδραχάς , *Ελληνική Οικονομική Ιστορία* , τ. 2 , σσ. 315-321.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 952 , No 33 , Κέρκυρα 22 Αυγούστου 1706 , No 44 , Κέρκυρα 20 Ιανουαρίου 1707. Βλ. επίσης K. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 1 , σ. 244.

συλληφθούν από τις τουρκικές αρχές της Άρτας και να πουληθούν ως σκλάβοι , ενώ πολλοί προτιμούσαν ν' αλλαξοπιστήσουν για να έχουν κάποια καλύτερη μεταχείριση από τους Τούρκους. Ακόμη οι Βενετοί προβλεπτές , για να αποτρέψουν τις λιποταξίες , δωροδόκησαν στα 1709 τον Resul ağa της Σαγιαάδας , ώστε να φέρεται με άσχημο τρόπο στους λιποτάκτες που έφταναν στην περιοχή του. Σε περιόδους μάλιστα που οι σχέσεις Γάλλων και Βενετών οξύνονταν , οι τελευταίοι δεν δίσταζαν να ερευνούν στην Πρέβεζα τα γαλλικά καράβια και να απαιτούν από τους καπετάνιους την παράδοση των λιποτακτών , όταν διαπίστωναν την παρουσία τους¹.

Αποτέλεσμα των λιποταξιών ήταν η αδυναμία των καπετάνιων να εκτελέσουν το ταξίδι τους , αφού δε συμπλήρωναν τον απαραίτητο αριθμό ναυτών , εφόσον κάποιοι εγκατέλειπαν το πλοίο για καλύτερους όρους ζωής , μισθούς ή συνθήκες δουλειάς. Σε περίπτωση , λοιπόν , που αναφερόταν περίπτωση λιποταξίας , οι προξενικές αρχές της Άρτας όφειλαν να επιληφθούν του θέματος , να εντοπίσουν τους λιποτάκτες και να φροντίσουν για τον επαναπατρισμό τους². Για τον επαναπατρισμό των Βενετών λιποτακτών , το πιο συνηθισμένο μέσο ήταν τα βενετικά καράβια που φόρτωναν στις σκάλες της περιοχής. Οι Βενετοί καπετάνιοι, καθώς και όσοι ταξίδευαν με βενετική σημαία , ήταν υποχρεωμένοι να δέχονται στο καράβι τους τους λιποτάκτες , που οι προξενικές αρχές θα τους υποδείκνυαν , και να τους αποβιβάζουν στα λιμάνια των βενετικών κτήσεων , για να επιληφθούν της τιμωρίας τους οι βενετικές αρχές. Το μόνο σημαντικό πρόβλημα στη διαδικασία αυτή ήταν το οικονομικό, καθώς η συντήρηση και η μεταφορά του κάθε λιποτάκτη απαιτούσε κάποια έξοδα , που , όπως ήταν φυσικό , επιβάρυναν τον ισχνό προϋπολογισμό των προξενικών αρχών³.

Η Γαληνότατη Δημοκρατία , τέλος , για να εξαλείψει τα φαινόμενα απειθαρχίας και λιποταξίας των πληρωμάτων , εξέδωσε στα 1786 τον Ναυτικό Κώδικα (Codice di Marina) , που η παραβίαση των κανόνων του

¹ Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 407 , 412-413.

² M.C.C. , Mss P.D. , b. 629 , Άρτα 21 Οκτωβρίου 1761 : «Sapendo che la benignità del serenissimo Principe dona il perdono a quelli disertori , che ravveduti alle insinuazioni de publici ministri volontariamente ricercano scortati da nostre lettere di perdono rittornar all' onore del publico servizio. Così dono ancor a me umilissimo servitore del evvellenza vostra la confidenza di presentarle su la publica fede due soldati disertati da Schiavoni l' uno nominato Martin Franich , e l' altro Giure Tot. Li ho impegnato la mia parolla con giuramento che saranno perdonatti e non saranno molestati...e così sono sicuro che la benignità del E.V. non mi farà mancare , per incoraggiar ancora degl' altri a credere alle nostre persuasive , et haverà sempre il merito l' E.V. appresso il Signor Iddio di raccogliere queste pecorelle smarritte in mezo a luppi con giornalliero pericolo di perdere e l' anima , e il corpo , e come a tanti ostinati sfortunatamente succedde».

³ Βλ. Γ. Σιορόκας , *ό.π.* , σσ. 413-416.

θα επέφερε και την ανάλογη τιμωρία¹. Έτσι οι βενετικές αρχές υπολόγιζαν ότι αφενός θα εξέλιπε το φαινόμενο της λιποταξίας και αφετέρου θα ικανοποιούνταν οι καπετάνιοι , που ζητούσαν επίμονα τη λήψη αυστηρότερων μέτρων για την πάταξη του φαινομένου².

1. 8 Τα ναυτιλιακά έγγραφα

Η Γαληνότατη Δημοκρατία , από την ίδρυσή της , ήθελε να ελέγχει τα πλοία της που διακινούσαν εμπορεύματα από και προς τα λιμάνια της Ανατολής και γενικότερα της Μεσογείου , για να μπορεί να αποτιμά το ύψος των κερδών της. Γι' αυτόν το λόγο χορηγούσε στους Βενετούς καπετάνιους τα απαραίτητα ναυτιλιακά έγγραφα , που πιστοποιούσαν τον πλοιοκτήτη , αλλά και την υπαγωγή του πλοίου στον εμπορικό στόλο της Βενετίας. Τα απαραίτητα , λοιπόν , έγγραφα για τους καπετάνιους που ταξίδευαν με βενετική σημαία κατά την εξεταζόμενη περίοδο , ήταν η άδεια εξασκήσεως επαγγέλματος (patente) , το διαβατήριο (passaporto), το προσωρινό διαβατήριο ή άδεια (passavanti) και το συμβόλαιο κατοχής του πλοίου (contratto d' acquisto). Αυτά ήταν ανεξάρτητα από τα πιστοποιητικά που υποχρεωτικά συνόδευαν τα εμπορεύματα (manifesto , fattura del carico , polizza di carico ή di spedizione)³.

Η άδεια εξασκήσεως επαγγέλματος (patente) χορηγούνταν στους καπετάνιους των εμπορικών πλοίων από τον γενικό προβλεπτή της θάλασσας , που είχε την έδρα του στην Κέρκυρα. Στην άδεια αναφέρονταν το όνομα και ο τύπος του πλοίου , ο πλοιοκτήτης και ο καπετάνιος , που συχνά ήταν το ίδιο πρόσωπο , η υποχρέωση του καπετάνιου να εμπορεύεται με τη σημαία της Γαληνότατης Δημοκρατίας, αλλά και το δικαίωμα να απολαμβάνει όλα τα προνόμια και την εύνοια που δικαιούνταν οι Βενετοί ναυτιλόμενοι. Η άδεια ασκήσεως επαγγέλματος υπογραφόταν από όλους τους ναύτες του πλοίου και φυσικά από τον καπετάνιο του. Οι καπετάνιοι ήταν υποχρεωμένοι να ανανεώνουν την άδεια εξασκήσεως επαγγέλματος αρχικά κάθε τρία

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ. α. , 30 Νοεμβρίου 1793.

² Βλ. F. Lane , *Venice – A Maritime Republic* , σ. 420· Μ. Αθανασιάδου , ό.π. , σσ. 347-348.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , Copia 16 Απριλίου 1779. Βλ. επίσης Ό. Κατσιαρδή – Hering , *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης* , τ. 2 , σ. 353· Ν. Βλασσόπουλος , *Η ναυτιλία των Ιονίων Νήσων* , τ. 2 , σσ. 253-278· Μ. Αθανασιάδου , ό.π. , σσ. 360-361. Πρβ. Γ. Παπαγεωργίου , «Τα 'Πιστοποιητικά προέλευσης' (Certificats d' origine) των εμπορευμάτων ως πηγή της οικονομικής ιστορίας του πασαλικιού Ιωαννίνων (1811-1814) , *Δωδώνη* , τ. 14 (1985) , σσ.151- 173.

χρόνια και έξι μήνες , ενώ στα 1786 , σύμφωνα με τον κώδικα εμπορικής ναυτιλίας , το χρονικό όριο αυξήθηκε στα πέντε χρόνια , αν ο καπετάνιος πραγματοποιούσε μεγάλα ταξίδια. Σε περίπτωση μη ανανέωσης της άδειας οι βενετικές αρχές απαγόρευαν στους καπετάνιους να διαπραγματευτούν νέες ναυλώσεις , γεγονός που είχε μεγάλο οικονομικό αντίκτυπο σ' αυτούς. Εάν χανόταν η άδεια για διάφορους λόγους , ο καπετάνιος όφειλε να προσέλθει στο πλησιέστερο βενετικό προξενείο , να δηλώσει την απώλεια και να ζητήσει την έκδοση προσωρινής άδειας (passavanti) , που θα ίσχυε για ένα μόνο ταξίδι , μέχρι τη Βενετία. Εκεί έπρεπε να την παρουσιάσει στην αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia , που επιμελούνταν τα σχετικά με το εμπόριο θέματα και ήταν αρμόδια να την αντικαταστήσει με νέα κανονική άδεια (reggia patente). Αν ο καπετάνιος που ήταν κάτοχος της άδειας δεν μπορούσε να επιστρέψει στη Βενετία για διάφορους λόγους , αναλάμβανε κάποιος άλλος καπετάνιος να επιστρέψει το πλοίο στη Βενετία , ο οποίος ήταν κάτοχος άδειας (patente) ¹.

Απαραίτητο έγγραφο για τον Βενετό πλοίαρχο ήταν και το ομαδικό διαβατήριο (passaporto) , όπου αναφέρονταν το όνομα και ο τύπος του πλοίου , ο αριθμός των ναυτών , ο τελικός προορισμός του και ο τόπος εκκίνησής του , δηλαδή η Βενετία , τα προϊόντα που μετέφερε και τέλος η κατάστασή του και τυχόν επισκευές που είχε υποστεί κατά τη διάρκεια του ταξιδιού. Το διαβατήριο λειτουργούσε ως άδεια ελεύθερης ναυσιπλοΐας , εκδιδόταν από την κεντρική εξουσία και υπογραφόταν από τον πρόξενο στη δικαιοδοσία του οποίου ανήκε το λιμάνι που αγκυροβολούσε το πλοίο. Ένα ακόμη έγγραφο που όφειλε να έχει κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του ο καπετάνιος ήταν το συμβόλαιο ιδιοκτησίας του πλοίου (contratto d' acquisto) , που σε περιόδους αναταραχής , λόγω πολέμων και πειρατείας , άρα εύκολης αλλαγής κατόχου , αποδείκνυε τον πραγματικό ιδιοκτήτη. Σ' αυτό αναφερόταν όλη η διαδικασία απόκτησης του σκάφους , δηλαδή από ποιον αγοράστηκε , με ποιον τρόπο και φυσικά το χρηματικό ποσό αγοράς. Επιπλέον αναγραφόταν το όνομα του ιδιοκτήτη πλοίαρχου , η πατρίδα του , αλλά και η βενετική υπηκοότητα. Το συμβόλαιο ως νομική πράξη

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1720-1764 , b. 728 , 18 Απριλίου 1736 , Πάτρα 5 Μαΐου 1788 : «Commandavo le ossequiate lettere di V.E. primo Marzo 1788 al ricapito ne' porti soggetti al riparto di questo Consolato, di certo capitano Zuanne Alibrante, greco Zantioto, comandante la polacca Madonna della Providenza, Sant' Antonio di Padova e San Rocco, impedire al medesimo la partenza, levandogli la reggia patente, per dover rassegnarla a V.E. ; ed elleggendogli in capitano sostituto qualche suddita idonea figura , munita d' uno de' soliti passavanti, fosse precettata che dopo consumato quel viaggio, per cui fosse nolleggiato, a trasferirsi col legno stesso, resto tramite, all' obbedienza di V.E.». Βλ. επίσης U. Tucci , « La marina mercantile veneziana nel Settecento » , σσ. 197-198· Μ. Αθανασιάδου , ό.π. , σσ. 361-364.

συντασσόταν παρουσία συμβολαιογράφου , που πιστοποιούσε την εγκυρότητα του κειμένου και των αντιγράφων , και υπογραφόταν από τα ενδιαφερόμενα μέλη και από μάρτυρες. Άλλα έγγραφα , αναγκαία για τον καπετάνιο , ήταν ένας κατάλογος των ταξιδιών που είχε αναλάβει να πραγματοποιήσει αυτός και ένα ασφαλιστήριο του πλοίου. Σκοπός της κατοχής του καταλόγου ήταν η διενέργεια ενδελεχούς ελέγχου από τις βενετικές αρχές , ώστε να αποφεύγεται η κερδοσκοπία των καπετάνιων σε βάρος του βενετικού Δημοσίου , αν αυτοί εμπορεύονταν για το συμφέρον και άλλων κρατών , ενώ το ασφαλιστήριο διασφάλιζε τον ιδιοκτήτη του πλοίου από τους μεγάλους κινδύνους ενός ταξιδιού στη θάλασσα (ναυάγιο , πυρκαγιά κ.ά.) και από την πιθανή δολιότητα και τη φυγή του ίδιου του καπετάνιου. Όλα αυτά τα έγγραφα μαζί με τα πιστοποιητικά υγείας και τις αποδείξεις εμπορευμάτων προσκομίζονταν για έλεγχο και θεώρηση στις προξενικές αρχές της Άρτας¹.

2. Το εμπόριο στην Ήπειρο

Το εμπόριο της Βενετίας με την περιοχή της Άρτας , όπως προαναφέρθηκε , διεξαγόταν κατά κύριο λόγο μέσω θαλάσσης. Για να φτάσουν , όμως , τα εξαγόμενα προϊόντα από το εσωτερικό του ηπειρωτικού χώρου στις σκάλες της Άρτας και να φορτωθούν στα βενετικά πλοία , αλλά και για να γίνει η μεταφορά ενός μέρους των εισαγόμενων προϊόντων προς τις άλλες αγορές της Ηπείρου , της Θεσσαλίας και άλλων περιοχών , ήταν απαραίτητη η χρησιμοποίηση των ηπειρωτικών δρόμων.

Το ηπειρωτικό εμπόριο της Άρτας εξυπηρετούνταν κυρίως από μια κεντρική οδική αρτηρία που ξεκινούσε από τη σκάλα της Σαλαώρας στον Αμβρακικό κόλπο και έφτανε στα Γιάννενα. Από εκεί ο δρόμος συνεχιζόταν και κατέληγε στη Θεσσαλική πεδιάδα προσεγγίζοντας όλα τα εμπορικά κέντρα της περιοχής (Καλαμπάκα , Τρίκαλα , Λάρισα , Βόλος). Η διαδρομή Σαλαώρας – Ιωαννίνων καλυπτόταν σε δεκαοκτώ περίπου ώρες με βήμα αγωγιάτη και μέση ταχύτητα 5 χιλιόμετρα την ώρα². Στην ηπειρωτική αυτή συγκοινωνιακή γραμμή οι σπουδαιότεροι σταθμοί εκτός της Άρτας ήταν το χωριό Κουμουτζάδες , το χάνι

¹ M.C.C. , Mss P.D. , b. 629 , Άρτα 8 Ιανουαρίου 1761 , όπου γίνεται αναφορά για θεώρηση ναυτιλιακών εγγράφων. Βλ. επίσης Π. Μ. Κοντογιάννης , «Οι Προστατευόμενοι» , *Αθηνά* 30 (1918) σσ. 98-99· Α. Τζαμτζής , «Ναυτικοί , Καραβία και Λιμάνια» , σ. 119· Μ. Αθανασιάδου , ό.π. , σσ. 364-367.

² Για τον υπολογισμό των χερσαίων αποστάσεων στον βαλκανικό χώρο βλ. Δ. Ανωγιάτης-Πελέ , «Η πρακτική της μέτρησης των αποστάσεων στον οθωμανικό χώρο από μαρτυρίες του 18^{ου} αιώνα» , *Μέτρα και μετρήσεις - Από την πολλαπλότητα στην ενοποίηση* (Ιστορική Θεώρηση) , 1988 , σσ. 2-5.

Καρβασαρά , τα Πέντε Πηγάδια και το χάνι Αγίου Δημητρίου. Άλλος δρόμος που εξυπηρετούσε τις οικονομικές-εμπορικές ανάγκες της περιοχής ήταν και η οδική αρτηρία Άρτας – Πρέβεζας μέσω του χωριού Λούρου. Η διαδρομή αυτή , που ένωνε την Άρτα με την Πρέβεζα , δεν προτιμούνταν συνήθως από τους εμπόρους της Άρτας , καθώς η επικοινωνία των δύο πόλεων γινόταν πιο σύντομα και ασφαλέστερα μέσω των υδάτων του Αμβρακικού κόλπου¹.

Η χερσαία διακίνηση των εμπορευμάτων κατά τον 18^ο αιώνα γινόταν με ζώα και άμαξες (κάρα). Τα διάφορα είδη των ζώων που χρησιμοποιούνταν για τη διακίνηση (άλογο , μουλάρι , γαϊδούρι) ανταποκρίνονταν στην αναγκαιότητα της προσαρμογής των επικοινωνιών στη γεωγραφική ιδιομορφία του ηπειρωτικού χώρου , στην τεχνική υποδομή των δρόμων , στο κόστος , στην ταχύτητα και στις επιμέρους ιδιαιτερότητες κάθε μετακίνησης. Πλάι στη μυϊκή δύναμη του ανθρώπου και του ζώου , για τη μεταφορά των εμπορευμάτων σε μικρή ή μεγαλύτερη απόσταση , εκεί που η μορφολογία του εδάφους και η τεχνική υποδομή των δρόμων το επέτρεπαν, το φορτίο μεταφερόταν κατά τον 18^ο αιώνα και με αμάξια (κάρα). Οι έμποροι , για να μεταφέρουν τα εμπορεύματά τους στις αγορές και τις εμποροπανηγύρεις , τα τοποθετούσαν σε κανάβινα ή πάνινα δέματα ή πλεχτά καλάθια , ενώ τα μικροαντικείμενα πολυτελείας τα αμπαλάριζαν σε κιβώτια που ανά δύο τα φόρτωναν στα πλευρά ενός αλόγου , του κύριου μεταφορικού ζώου των караβανιών μαζί με το μουλάρι , που μπορούσε να μεταφέρει εμπορεύματα βάρους 130 κιλών επί 8 ώρες την ημέρα. Οι έμποροι προτιμούσαν τα караβάνια για την πιο εύκολη μετακίνησή τους λόγω του κινδύνου των ληστών. Με αυτόν τον τρόπο , λοιπόν , άνθρωποι και υποζύγια , μετά από μία επίπονη και πολλές φορές εξαντλητική πορεία, έφταναν στον προορισμό τους².

¹ Βλ. στο Παράρτημα Χάρτη 7. Για τη διαδρομή Σαλαώρας –Άρτας – Ιωαννίνων βλ. Γ. Μακρής – Σ. Παπαγεωργίου , *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή Πασά* , σσ. 135-158. Για το δρόμο Πρέβεζας –Άρτας βλ. C. Wordsworth , *Greece pictorial , descriptive and historical* , London 1840 , σ. 233· Μ. Κοκολάκης , «Ο Εβλιγιά Τσελεμπί στην Πρέβεζα και στην Άρτα» , *Σκουφάς* , τεύχ. 72-73 (Δεκέμβριος 1987) , σσ. 237-240· Η. Holland , *Ταξίδια στα Ιόνια νησιά , Ηπειρο* , σ. 65. Για τα χάνια , τις υπαίθριες σταθμεύσεις και τα καταλύματα των δρόμων βλ. Δ. Ανωγιάτης-Πελέ , *Δρόμοι και διακίνηση στον Ελλαδικό χώρο* , σσ. 165-193.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 961 , Coria , Κέρκυρα 22 Δεκεμβρίου 1717 , συνημμένη στο Νο 93 έγγραφο του κώδικα. Βλ. περισσότερα Α. Mehlan , «Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια κατά την Τουρκοκρατία» , *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας ιε'-ιθ' αι.*, Αθήνα 1979 , σσ. 367-407· Δ. Ανωγιάτης-Πελέ , «Η διακίνηση των βιομηχανοποιησιμων προϊόντων στα Βαλκάνια από το 1750 έως το 1820» , 1988 , σσ. 2-6· ο ίδιος , *Δρόμοι και διακίνηση στον Ελλαδικό χώρο* , σσ. 52-90.

Παρά όμως τη σταδιακή εξέλιξη στον τομέα της αμαξοποιίας, οι μεταφορές στο εσωτερικό του ηπειρωτικού χώρου παρέμεναν πολύ δύσκολες ως το τέλος του 18^{ου} αιώνα. Το οδικό δίκτυο ήταν ακατάλληλο, επίπονο και περίπλοκο, ενώ η ανασφάλεια του ταξιδιού (ληστές, στενωποί, κλιματολογικές συνθήκες, αρρώστιες, τοπικές διαμάχες, περιπλανώμενα σκυλιά...) ήταν πάντα παρούσα στη σκέψη του διακινουμένου¹. Στα 1718 αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι ο δρόμος Τρικάλων - Ιωαννίνων έκλεισε από το πολύ χιόνι και γι' αυτό ο σερασκέρης (serasker) της περιοχής διέταξε τους δημογέροντες Άρτας και Τρικάλων να πληρώσουν ανθρώπους για να ανοιχτούν οι δρόμοι².

Σημαντικό ζήτημα των προξενικών αρχών της περιοχής ήταν η επικοινωνία τους με τις βενετικές αρχές. Η σημασία της ασφαλούς και γρήγορης επικοινωνίας, όσο βέβαια το επέτρεπαν τα μέσα της εποχής, είναι αυτονόητη για το εμπόριο και τη ναυτιλία. Η αλληλογραφία των προξενικών αρχών της Άρτας με τους προβλεπτές της Κέρκυρας, της Λευκάδας και της Πρέβεζας, αλλά και με την ίδια την αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia, γινόταν κυρίως μέσω θαλάσσης με τα πλοία που αγκυροβολούσαν στις σκάλες του Αμβρακικού κόλπου. Αλληλογραφία των προξενικών αρχών υπήρχε και με το βάλιο στην Κωνσταντινούπολη, αλλά και με τον πρόξενο της Πάτρας, στον οποίον υπαγόταν κατά το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα του 18^{ου} αιώνα το υποπροξενείο της Άρτας. Η αλληλογραφία αυτή διεκπεραιωνόταν και δια θαλάσσης, αλλά και δια των χερσαίων δρόμων με κάποιον Τάταρο, που ήταν ο συνηθισμένος ταχυδρόμος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας³.

Η επικοινωνία των προξενικών αρχών της Άρτας με τις βενετικές αρχές συναντούσε, όμως, πολλές δυσκολίες. Ο αρκετά μεγάλος χρόνος που απαιτούνταν για να φτάσει μια επιστολή στις βενετικές αρχές, αλλά και να έρθει η απάντηση στους προξένους της Άρτας, η πειρατεία και η ληστεία που κυριαρχούσαν στους δρόμους (θαλάσσιους και ηπειρωτικούς) της Ανατολής, οι πόλεμοι και οι τοπικές ταραχές ήταν βασικοί λόγοι που εμπόδιζαν την έγκαιρη και ασφαλή διακίνηση της αλληλογραφίας. Δεν ήταν καθόλου μάλιστα σπάνιες οι περιπτώσεις που η αλληλογραφία δεν έφτανε ποτέ στον προορισμό της. Για να εξασφαλιστεί η παραλαβή των επιστολών, αποστέλλονταν συνήθως από τις προξενικές αρχές δύο επιστολές πανομοιότυπες στους αποδέκτες από διαφορετικούς δρόμους. Έτσι, οι πιθανότητες να φτάσει κάποια από

¹ Βλ. Δ. Ανωγιάτης-Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση στον Ελλαδικό χώρο*, σσ. 91-137.

² A.S.V., P.T.M., f. 961, Βόνιτσα 3 Φεβρουαρίου και Κέρκυρα 20 Φεβρουαρίου 1718, copie συνημμένες στο Νο 100 του κώδικα.

³ Η αμοιβή ενός ταχυδρόμου για τη μεταφορά της αλληλογραφίας από την Άρτα στα Γιάννενα στα 1738 ήταν 2,5 γρόσια, ενώ από την Άρτα στην Πρέβεζα στα 1740 ήταν 1 γρόσι και 90 άσπρα, βλ. Ε. Γιαννακοπούλου, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών*, σ. 329.

αυτές στον προορισμό της διπλασιάζονταν. Οι πρόξενοι επίσης δεν παρέλειπαν να αναφέρουν τις ημερομηνίες προηγούμενων επιστολών ή να βεβαιώνουν τη λήψη για όσες έφταναν στα χέρια τους. Την ίδια τακτική ακολουθούσαν και οι βενετικές αρχές , που πληροφορούσαν πάντοτε τους προξένους της Άρτας για τις επιστολές τους που έφταναν σε αυτές¹.

Ένα σημαντικό θέμα , βέβαια , που σχετίζεται με τους εμπορικούς δρόμους , είναι η ασφάλειά τους. Οι Τούρκοι , παρόλο που αντιλαμβάνονταν τη σημασία του εμπορίου και ενδιαφέρονταν για την ανάπτυξή του , δεν πήραν δραστικά μέτρα για την ενίσχυση των θαλάσσιων δρόμων και κυρίως για την καταπολέμηση της πειρατείας. Εντούτοις έλαβαν κάποια μέτρα για τους ηπειρωτικούς εμπορικούς δρόμους και για τα ταχυδρομικά δρομολόγια , ώστε να εξασφαλίζονται η ταχύτερη σύνδεση με τις ξένες χώρες και η εξυπηρέτηση της εσωτερικής διοίκησης. Προς αυτή την κατεύθυνση βέβαια πίεζαν και τα ξένα κράτη , που ενδιαφέρονταν για την καλύτερη διακίνηση και ασφάλεια των εμπορευμάτων τους , επειδή είχαν αντιληφθεί ότι η ασφάλεια των εμπορικών δρόμων ήταν ένας από τους κύριους παράγοντες για την ανάπτυξη του εμπορίου , το ίδιο όπως η πολιτική και οικονομική σταθερότητα μιας χώρας².

¹ Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 417-419.

² Βλ. Π. Αραβαντινός , *Ιστορία Αλή πασά Τεπελενλή* , σ. 343· Κ. Σιμόπουλος , *Ξένοι ταξιδιώτες* , τ. 2 , σ. 531· Μ. Αθανασιάδου , *ό.π.* , σσ. 386-387.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΜΕΣΑ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ

1. Το νόμισμα

Είναι επαρκώς γνωστό ότι το νομισματικό θέμα υπήρξε ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα για το εμπόριο που διεξαγόταν κατά τον 18^ο αιώνα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αυτό συνέβαινε, επειδή κυκλοφορούσαν επίσημα όχι μόνο τα νομίσματα όλων σχεδόν των κρατών της Δυτικής Ευρώπης, αλλά και επειδή το τουρκικό νόμισμα υφίστατο συνεχώς υποτιμήσεις, κυρίως για κερδοσκοπικούς λόγους, πράγμα που επέτεινε τη σύγχυση¹. Έτσι, καθώς η αξία του τουρκικού νομίσματος μεταβαλλόταν κάθε χρόνο, αποτέλεσμα ήταν να υπάρχουν μεγάλες διακυμάνσεις της τιμής των ξένων νομισμάτων, που λειτουργούσαν σαν απλά εμπορεύματα. Οι διακυμάνσεις φυσικά αυτές δεν αφορούσαν μόνο την ισοτιμία ανάμεσα στα ξένα και στα κοινά τουρκικά νομίσματα, αλλά χαρακτήριζαν και τις σχέσεις ανάμεσα στις διαφορετικές κοπές των τουρκικών νομισμάτων και τις υποδιαίρέσεις τους, έτσι ώστε ουσιαστικά δεν υπήρχε στην οθωμανική επικράτεια πραγματικό νόμισμα, αλλά συμβατικό, που η πραγματική τιμή του βρισκόταν σε διαρκείς μεταβολές².

Στο γενικό εμπόριο της περιοχής της Άρτας δεν παρατηρήθηκε η νομισματική πολυμορφία άλλων περιοχών³. Την κυρίαρχη θέση στις εμπορικές συναλλαγές των Βενετών υπηκόων στην περιοχή, αλλά και στις συναλλαγές των Βενετών υποπροξένων με τους Οθωμανούς διοικητές της Άρτας, είχε το χρυσό βενετικό τσεκίни, επειδή ήταν νόμισμα με σταθερή αξία και βάρος⁴. Εξάλλου, η ομορφιά του τύπου του

¹ Για το πρόβλημα της υποτίμησης του τουρκικού νομίσματος βλ Δ. Νικολετόπουλος, *Περί του νομίσματος εν Ελλάδι*, σσ. 51-70.

² Βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Εμπόριο*, σσ. 110, 114-117· Ν. Σβορώνος, «Η νομισματική κυκλοφορία στην Τουρκοκρατία», σ. 304, 306· Γ. Τριανταφυλλίδου Baladié, *Το εμπόριο και η οικονομία της Κρήτης*, σσ. 243-244· Ε. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένονν γρόσια σαράντα*, σ. 83· Ν. Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης*, σσ. 145-146.

³ Βλ. Ε. Γιαννακοπούλου, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα*, σ. 143.

⁴ Αναφορά στο βενετικό τσεκίни (zecchino < zecca : νομισματοκοπείο) γίνεται σε όλα σχεδόν τα έγγραφα που αφορούν χρηματικές συναλλαγές Βενετών στην περιοχή της Άρτας : A.S.V., P.T.M., f. 955, No 65, Ναύπλιο 10 Δεκεμβρίου 1710 - f. 1.013, No 135, Κέρκυρα 31 Ιουλίου 1767 - f. 1.014, No 31, Κέρκυρα 13 Μαρτίου 1768 - f. 1015, No 20 - Άρτα 19 Μαρτίου 1768· M.C.C., Mss P.D., b. 629 c., χ.α., Άρτα 22 Ιουλίου 1760. Για το ότι το βενετικό τσεκίни ήταν ένα από τα πιο αγαπητά

και οι παραστάσεις που έφερε (ο Χριστός περιβαλλόμενος από αστέρια στη μια πλευρά και στην άλλη ο δόγης που παίρνει τη σημαία της Βενετίας από τον Αγ. Μάρκο) ασκούσαν ιδιαίτερη γοητεία στην Ανατολή , όπου χρησιμοποιήθηκε το νόμισμα¹. Σ' αυτά πρέπει να προστεθούν και οι αδιάκοπες εμπορικές σχέσεις των Ελλήνων της περιοχής με τη Βενετία και τα βενετοκρατούμενα Επτάνησα , μέρη που αποτελούσαν σταθερά κέντρα εφοδιασμού της περιοχής με βενετικά τσεκίνια. Εκτός από τη σταθερότητα της αξίας του , το τσεκίνι ήταν αντικείμενο μεγάλης ζήτησης και για έναν άλλο λόγο. Καθώς ήταν νόμισμα χρυσό , μπορούσε να ρυθμίζει το *aggio* , δηλαδή το χρηματιστικό κέρδος που προέκυπτε από τη διαφορά ανάμεσα στην πραγματική και την ονομαστική αξία των άλλων νομισμάτων². Επομένως, οι τιμές που εκφράζονταν σε οθωμανικά νομίσματα μετατρέπονταν σε βενετικά τσεκίνια³. Είναι χαρακτηριστικό φαινόμενο ότι η μετατροπή νομισμάτων γενικά συνεπαγόταν ένα ποσοστό κέρδους ή ζημιάς που έφθανε το 1,5 – 2,5 % και γινόταν ευρύτατα , ώστε μέσα από αυτή τη συναλλαγή να εξασφαλίζεται μεγαλύτερο και ευκολότερο κέρδος⁴.

Εκτός από το τσεκίνι , χρησιμοποιούνταν και άλλα βενετικά νομίσματα , είτε πραγματικά είτε λογιστικά , στην περιοχή της Άρτας από τους Βενετούς. Μεταξύ αυτών ήταν κυρίως η λίρα ή λίτρα της

και αδιαφιλονίκητα νομίσματα στις αγορές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και για την αντιστοιχία της τιμής του τσεκινιού με τουρκικά νομίσματα βλ. Π. Κ. Ραπτάρης , *Ιστορία της οικονομικής ζωής της Ελλάδος* , σσ. 40 , 45 · Κ.Δ. Μέρτζιος , *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας* , σ. 442 · Vuk Vinaver , «Der venezianische Goldzechin in der Reubublik Ragusa» , *Bollettino dell' Istituto di Storia della Società e dello Stato Veneziano* 4 (1962) , σσ. 106-175 (για τον 18^ο αιώνα στις σσ. 171-174) · Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σσ. 113 και 115-117 · Δ. Παπαζήσης , «Νομίσματα» , σσ. 149-157 · Ν. Σβορώνος , «Το εμπόριο» , σ. 461 υποσ. 42 · U. Tucci , «L' avventura orientale del tallero veneziano» , σ. 72 · Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 228 , υποσ.1 , όπου και σχετική βιβλιογραφία · Ν. Μοσχονάς , «Νομίσματα» , σ. 201 · Ν. Σβορώνος , *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης* , σσ. 107-109 .

¹ Βλ. Ε. Λιάτα , *ό.π.*, σσ. 130-131.

² Για το “*aggio*” ή *εξάγιον* (*exagium* , *saggio*) ή *λάτζιο* (από το βενετσιάνικο *lazo*) βλ. περισσότερα Μ. Ferro , *Dizionario* , τ. 1 · Ε. Magatti , «Il mercato monetario» , σ. 252 · Δ. Νικολετόπουλος , *Περί του νομίσματος εν Ελλάδι* , σσ. 70-84 · Α. Γιαννακόπουλος , «Ανέκδοτα ναυτικά έγγραφα» , σ. 74 · Ε. Λιάτα , *ό.π.*, σσ. 24-25 με σχετική βιβλιογραφία.

³ Βλ. Σ. Ασδραχάς , «Αγορές και τιμή του σταριού» , σ. 548. Αναφέρεται ότι στα 1702 το βενετικό τσεκίνι στην περιοχή της Άρτας άξιζε 2 πιάστρα και 26 παράδες , ενώ στα 1737 το βενετικό τσεκίνι αγοραζόταν στην Άρτα για 530 άσπρα (4 ½ περίπου πιάστρα) , αντιστοιχία τιμών που ποτέ δεν έμεινε σταθερή κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα λόγω της συνεχούς υποτίμησης του τουρκικού νομίσματος (βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 228) .

⁴ Βλ. Ε. Λιάτα , *ό.π.* , σσ. 23-24.

Βενετίας¹ με τα υποπολλαπλάσιά της , τη γαζέτα² , το σολδίο³ , το bezzo⁴ και το μικρό δηνάριο ή μπαγκαντίνι. Η γαζέτα ήταν ένα βενετικό νόμισμα των δύο σολδίων. Το σολδίο , αργυρό νόμισμα κατ' αρχήν , γινόταν με το πέρασμα του χρόνου όλο και φτωχότερο σε άργυρο, μέχρις ότου κατάντησε χάλκινο ή από κράμα και αντιστοιχούσε στο 1/20 της λίρας , ενώ το bezzo ή αλλιώς mezzanine υποδιαιρούνταν σε έξι μικρά δηνάρια ή μπαγκαντίνια(bagattini)⁵. Πολύ διαδεδομένα βενετικά νομίσματα ήταν ακόμη στην περιοχή το ασημένιο τάλιρο , που ήταν κυρίως το νόμισμα των λογαριασμών σε όλη την Ανατολή κατά τον 18^ο αιώνα⁶ , τα λεόνια⁷ και τα αργυρά δουκάτα⁸. Τέλος αξίζει να τονιστεί ότι οι Βενετοί για τις μετρήσεις μεγάλων χρηματικών ποσών χρησιμοποιούσαν την μπόρσα (borsa) που ήταν , στα μέσα του 18^{ου} αι. , ίση με 133,33 τσεκίνια⁹ .

Στις συναλλαγές τους οι Βενετοί στην περιοχή έκαναν χρήση και των τούρκικων νομισμάτων , καθώς αυτά αποτελούσαν τα επίσημα νομίσματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁰. Όπως είναι γνωστό , επίσημο τουρκικό νόμισμα κατά τον 18^ο αιώνα ήταν το γρόσι , το κατεξοχήν νόμισμα με το οποίο γίνονταν οι πληρωμές , παρ' όλη τη συνεχόμενη υποτίμησή του , που συνέβαλε στον ευτελισμό του . Επειδή το γρόσι κόπηκε με βάση τα ευρωπαϊκά αργυρά τάλιρα , εκτός από τον

¹ Για λίρες : A.S.V. , P.T.M. , f. 1.013 , No 35 , Κέρκυρα 31 Ιουλίου 1767 - f. 1.015 , Κέρκυρα 1 Φεβρουαρίου 1768 , όπου παρουσιάζεται κατάλογος με συνολικά έξοδα 912 λιρών (λογιστική αξία) για την πληρωμή αγγελιοφόρων που εστάλησαν από τον υποπρόξενο της Άρτας Νικόλαο Πάγκαλο στον έκτακτο προνοητή Λευκάδος.

² Για γαζέτες : A.S.V. , P.T.M. , f. 1.014 , 25 Νοεμβρίου 1767 – f. 1.015 , 26 Ιανουαρίου 1768 – f. 1.046 , Coria , Κέρκυρα 4 Ιουλίου 1789.

³ M.C.C , Mss P. D. , b. 629 c. , χ.α. , 15 Σεπτεμβρίου 1760· A.S.V. , P.T.M. , f. 1.013 , No 35 , Κέρκυρα 31 Ιουλίου 1767 , όπου γίνεται αναφορά για χρήση σολδίων.

⁴ Για χρήση του bezzo : A.S.V. , P.T.M. , f. 961 , Άρτα 3 Ιανουαρίου 1718 - f. 1.015 , 9 Σεπτεμβρίου 1768.

⁵ Για τη λίρα και τα υποπολλαπλάσιά της βλ Ν. Μοσχονάς , ό.π., σσ. 212-213· Ε. Λιάτα , ό.π. , σσ. 141-145 , ενώ για τις αντιστοιχίες αυτών των νομισμάτων με άλλα νομίσματα βλ. στην ίδια , σσ. 196-197 , 213 .

⁶ A.S.V , P.T.M. , f. 1.013 , No 135 , Κέρκυρα 31 Ιουλίου 1767. Η αξία του βενετικού τάλιρου ήταν ίση με το ½ του τσεκινιού , δηλαδή ίση προς 11 βενετικές λίρες. Βλ. Ν. Μοσχονάς , ό.π. , σ. 206.

⁷ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , b. 361 , 31 Μαΐου 1758. Τα λεόνια πήραν το όνομά τους από το εικονιζόμενο σ' αυτά λιοντάρι και κόπηκαν σε διάφορες χώρες , όπως το ολλανδικό αργυρό τάλιρο , που ονομαζόταν και αυτό λεόνι. Το βενετικό λεόνι στα 1736 ήταν ίσο με το 1/3 του τσεκινιού , βλ. Ε. Λιάτα , ό.π. , σσ. 155-158.

⁸ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , b. 361 , 31 Μαΐου 1758.

⁹ Για την μπόρσα : A.S.V. , P.T.M. , f. 1.015 , No 20 , Άρτα 19 Μαρτίου 1768. Βλ. επίσης Ε. Λιάτα , ό.π. , σ. 123.

¹⁰ Αναφέρεται ότι το τουρκικό νόμισμα κυκλοφορούσε ευρύτατα στα νησιά του νοτίου τμήματος της Επτανήσου , για το οποίο νόμισμα μάλιστα εκδίδονταν επίσημες διατιμήσεις , βλ. Δ. Νικολετόπουλος , ό.π. , σ. 61.

τύπο δανείστηκε απ' αυτά και το όνομα. Έτσι στα έγγραφα του 18^{ου} αιώνα έχουμε παράλληλη χρήση των όρων γρόσι , πιάστρο ή πιάστρα , ασλάνι , ρεάλι , για να δηλωθεί πάντα το ίδιο τούρκικο ασημένιο νόμισμα¹. Από αναφορά του γενικού προβλεπτή της θάλασσας G. Querini στα 1756 πληροφορούμαστε ότι 103 πιάστρες(γρόσια) αντιστοιχούσαν σε 27 βενετικά τσεκίνια (1 τσεκίνι = 14,71 πιάστρες²).

Υποδιαίρεσεις του γροσιού ήταν το άσπρο (akçe) και ο παράς . Το άσπρο ήταν αργυρό νόμισμα , που μέχρι το τέλος του 17^{ου} αιώνα χρησιμοποιούνταν ευρύτατα στις καθημερινές συναλλαγές , αλλά στον 18^ο έγινε το κατεξοχήν λογιστικό νόμισμα και χρησιμοποιούνταν πλέον μόνο στις χρηματιστικές υποθέσεις. Σε βενετικά έγγραφα συναντούμε και τον όρο «άσπρα καλά» (buoni aspri) , που υποδηλώνει ότι τα νομίσματα αυτά ήταν παλιάς κοπής με μεγάλη περιεκτικότητα σε ασήμι και με τη χρήση του προσδιοριστικού επιθέτου γινόταν αντιδιαστολή με τα άσπρα νέας κοπής , που ήταν σε σημαντικό βαθμό νοθευμένα και υποτιμημένα³. Το νόμισμα αυτό στον πληθυντικό μόνο , ως άσπρα , είχε και τη σημασία του χρήματος γενικά , σημασία στην οποία περιέπεσαν κατά καιρούς όλα τα νομίσματα που απέκτησαν μεγάλη κυκλοφορία⁴. Ο παράς ήταν ένα νόμισμα αξίας ανώτερης από του άσπρου και η αντιστοιχία τους με το γρόσι στις πρώτες δεκαετίες του 18^{ου} αι. ήταν : 1 γρόσι = 40 παράδες , 1 παράς = 3 άσπρα. Η σχέση αυτή στην καθαρά λογιστική χρήση της διατηρήθηκε σταθερή ως τη μεγάλη νομισματική μεταρρύθμιση του 'Abd al-Madjīd (1839-1861)⁵. Σε βενετικά έγγραφα γίνεται αναφορά και σε χρυσά τουρκικά νομίσματα , όπως ήταν το zer-i-mahbub (στα ελληνικά ζερμακούπι , ζερμαχπούμπι) , βάρους 40 κόκκων χρυσού (2,6 γραμμαρίων) , που αντιστοιχούσε στα 3 γρόσια περίπου⁶.

¹ Για τα τουρκικά πιάστρα ή γρόσια βλ. I. S. Emmanuel , *Histoire de l' industrie des tissus des Israélites de Salonique* , Paris 1935 , σ. 55 , υποσ. 1 · Δ. Νικολετόπουλος , ό.π. , σσ. 48-70 · Κ. Δ. Μέρτζιος , «Μικρός Ελληνομνήμων» , σσ. 367-368 · Ν.Γ. Ζιάγκου , *Τουρκοκρατούμενη Ήπειρος* , σ. 194 · Ε. Λιάτα , ό.π. , σσ.105-108. Στα 1705 ο Γάλλος πρόξενος της Σαγιάδας , απευθυνόμενος στους διάφορους εμπόρους της Μασσαλίας και της Λυών , ανέφερε ότι τα καλύτερα νομίσματα που θα μπορούσε να στείλει στην Ήπειρο ήταν τα (τούρκικα) πιάστρα , βλ. Σ. Μάξιμος , *Αυγή* , σ. 49.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 1.000 , No 46 , 1 Δεκεμβρίου 1756 : «chiede poi anche la bonificazione di piastre cento e tre , che fanno zecchini ventisette...».

³ M.C.C. , Mss P.D. , Arta – Dispacci , b. 629 c. , χ.α. , 24 Ιανουαρίου 1762.

⁴ A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , Copia No 1 συνημμένη στο έγγραφο No 10 , Άρτα 2 Αυγούστου 1720.

⁵ Βλ. J. Deny , «'Abd al-Madjīd I» , *The Encyclopaedia of Islam* , τ. 1 , Leiden-London 1960 , σσ. 74-75 · Ε. Λιάτα , ό.π. , σσ. 95-103 · Ν. Σαρρής , *Προεπαναστατική Ελλάδα και Οσμανικό κράτος* , σ.86.

⁶ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.014 , Copia No 3 , Άρτα 8 Απριλίου 1768 , Πρέβεζα 10 Απριλίου 1768 - f. 1.015 , Άρτα 19 Μαρτίου 1768.

Εκτός από τα διάφορα τουρκικά νομίσματα που κυκλοφορούσαν στις καθημερινές συναλλαγές , το οθωμανικό νομισματικό σύστημα ως μεγαλύτερη μονάδα μέτρησης χρησιμοποιούσε το πουγκί , στο οποίο υπολογίζονταν συνήθως τα εισοδήματα των πλούσιων Οθωμανών¹. Το πουγκί είχε σταθερό βάρος περιεχομένου , ενώ ο αριθμός των εμπεριεχόμενων άσπρων αύξανε όσο το βάρος και η αξία του νομίσματος αυτού ελαττώνονταν. Κατά τον 18^ο αιώνα αναφέρεται ότι ένα πουγκί ισοδυναμούσε με περίπου 500 γρόσια².

Από όσα εκτέθηκαν παραπάνω , συμπεραίνεται ότι στην περιοχή της Άρτας κυρίαρχη θέση στις εμπορικές συναλλαγές των Βενετών είχαν τα βενετσιάνικα και τα τουρκικά νομίσματα με τις υποδιαίρεσεις τους. Βέβαια εκτός απ' αυτά οι πηγές αναφέρουν ότι στην περιοχή γινόταν χρήση και άλλων ευρωπαϊκών νομισμάτων , όπως οι σεβιλλιάνικες πιάστρες³ και τα ούγγαρα⁴ , που εξυπηρετούσαν και αυτά το βενετικό εμπόριο.

Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι ένα φαινόμενο που παρατηρείται σε όλον τον 18^ο αιώνα ήταν και η αποστολή χρηματοδεμάτων στην περιοχή, καθώς το νόμισμα δε λειτουργούσε μόνο ως γενικό ισοδύναμο των αξιών και ως μέσο κυκλοφορίας , αλλά και ως εμπόρευμα που απέφερε κέρδη σ' αυτούς που το διακινούσαν κυρίως σε περιόδους κοινωνικών ανωμαλιών ή εμπορικών και χρηματιστικών διαταραχών⁵. Οι αθρόες εισαγωγές ισχυρών ή σκληρών ευρωπαϊκών νομισμάτων την εποχή αυτή στις οθωμανικές αγορές από Ευρωπαίους εμπόρους οφείλονται κυρίως στο ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο των ευρωπαϊκών χωρών με την Ανατολή. Από τα τέλη μάλιστα του 15^{ου} αι. τα ραγουζέικα καράβια ξεφόρτωναν στη Σαλαώρα ή την Πρέβεζα , με τελικό προορισμό την Άρτα, όχι μόνο γερά βενετσιάνικα δουκάτα , αλλά και μεγάλες ποσότητες άσπρων⁶. Το 1705 μεγάλη ζήτηση στην αγορά της Άρτας είχαν τα τουρκικά νομίσματα , πιάστρα και φλωριά , αρκεί βέβαια να μην ήταν

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 990 , No 64 , Κέρκυρα 30 Ιουνίου 1745. Βλ. επίσης Ε. Λιάτα , ό.π. , σ. 256.

² Βλ. Δ. Α. Νικολετόπουλος , ό.π. , σ. 48.

³ A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , Κορσία συνημμένη στο έγγραφο με στοιχεία Αγία Μαύρα 20 Μαρτίου 1734. Το ισπανικό τάλιρο διακρινόταν στο ρεάλι της Σεβίλλης , το αποκαλούμενο σιβιλλιάνα ή σιβίλλια , και στο κυρίως ρεάλι βλ. Ε. Λιάτα , ό.π. , σ. 152.

⁴ A.S.V. , P.T.M. , f. 952 , Κορσία No 8 συνημμένη στο έγγραφο No 22 , Ναύπλιο 20 Φεβρουαρίου 1706. Η ονομασία ούγγαρο αντιστοιχούσε στο ουγγρικό χρυσό δουκάτο , αλλά και σε ολλανδικό χρυσό νόμισμα από τον 16^ο αιώνα και μετά , γεγονός που συχνά στις πηγές προκαλεί σύγχυση , βλ. Ε. Λιάτα , ό.π. , σσ.134-135.

⁵ Βλ. Ν. Βαλσαμάκης , «Εφαρμογή του νέου Νομισματικού Συστήματος» , σ. 474 Σ. Ασδραχάς , *Ζητήματα Ιστορίας* , σ. 38 · Ε. Λιάτα , ό.π. , σ. 47.

⁶ Βλ. Ε. Λιάτα , ό.π. , σ. 47.

λιποβαρή¹. Κυρίως όμως ζήτηση είχαν τα ευρωπαϊκά νομίσματα , που ως συνηθισμένο εμπόρευμα εισάγονταν σε μεγάλες ποσότητες από τη Μασσαλία στα μέσα του 18^{ου} αι².

Ποσότητες ξένων ισχυρών νομισμάτων συνέρρεαν και στα πανηγύρια της περιοχής , σημαντικούς τόπους χρηματικών συναλλαγών. Η προτίμηση μάλιστα των εμπόρων στα ξένα νομίσματα πολλές φορές οδηγούσε και σε άνοδο των τιμών των ευρωπαϊκών νομισμάτων κατά τη διάρκεια αυτών των αγορών , που ανακόπηκαν όμως , όπως και η όποια κερδοσκοπία σε σχέση με τα νομίσματα , με την έναρξη της ελληνικής Επανάστασης³.

Ένα φαινόμενο που επίσης παρατηρείται σε όλον τον 18^ο αιώνα στην ευρύτερη περιοχή είναι και το φαινόμενο της κιβδηλίας . Λόγοι οικονομικοί , δημοσιονομικοί , κυρίως όμως οργάνωσης της κοινωνίας , συνέτειναν ώστε η κιβδηλία να πάρει διαστάσεις επίσημης πολιτικής του τουρκικού κράτους. Η κιβδηλία υπήρξε για τους σουλτάνους το πλέον συνηθισμένο μέσο για να αντεπεξέρχονται στα οικονομικά αδιέξοδα που τους οδηγούσαν οι αλλεπάλληλοι εξαντλητικοί πόλεμοι και οι μισθοδοσίες στρατιωτικών σωμάτων και διοικητικών υπαλλήλων. Την περίοδο αυτήν η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατόνησε ένα αχανές νομισματοκοπείο , όπου διεξαγόταν το έργο της κοπής κίβδηλων νομισμάτων από κρατικούς ή μη κρατικούς φορείς , το οποίο ευνοούνταν από τη στάση ανοχής των οθωμανικών αρχών. Επίσης η ζήτηση συγκεκριμένων ξένων νομισμάτων ωθούσε αρκετούς να προβαίνουν στην κιβδηλία με σκοπό να κερδοσκοπήσουν , εκμεταλλευόμενοι τη μεγάλη εμπιστοσύνη του κοινού στα συγκεκριμένα αυτά ευρωπαϊκά νομίσματα⁴.

Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να επισημάνουμε ότι η κοπή και η διοχέτευση νοθευμένων τουρκικών και ευρωπαϊκών νομισμάτων ακολουθούσε δύο οδούς. Η μία ήταν στην Ευρώπη , όπου ευρωπαϊκά νομίσματα κόβονταν σε ιδιωτικά νομισματοκοπεία σε πόλεις της Γαλλίας⁵ και κυρίως της Ιταλίας , για να διοχετευθούν στις αγορές της Ανατολής , ενώ η άλλη ήταν στην ίδια την Οθωμανική Αυτοκρατορία , όπου από την πρωτεύουσα ως και απομακρυσμένους τόπους

¹ Βλ. Σ. Μάξιμος , ό.π. , σ. 49. Φλωρί ονομαζόταν το χρυσό τουρκικό νόμισμα altun.

² Βλ. C. Karanatsis , *Les marchès* , σ. 327.

³ Βλ. Ε. Λιάτα , ό.π. , σ. 52. Για αυξήσεις των τιμών των ευρωπαϊκών νομισμάτων , οι οποίες παρατηρούνταν στις Ηπειρωτικές αγορές τον Ιούλιο του 1813 , βλ. Γ. Σιορόκας , «Ευρωπαϊκά νομίσματα» , σ. 207.

⁴ Βλ. Ε. Λιάτα , ό.π. , σσ. 171 , 173.

⁵ Αναφέρεται ότι στην περιοχή της Άρτας στα 1714 απασχολούσε τον πρόξενο της Γαλλίας G. Dubroca θέμα κίβδηλων νομισμάτων που προέρχονταν από τη Μασσαλία, βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 229.

διενεργούνταν η παραχάραξη τουρκικών νομισμάτων¹. Η τακτική αυτή της νόθευσης νομισμάτων και η ευρεία διάδοσή της από όποιους είχαν τη δυνατότητα να το κάνουν , δηλαδή επίσημους φορείς , ιδιώτες (εβραίους κυρίως αλλά και χριστιανούς) ή εργαζομένους σε νομισματοκοπεία , είχε καταστροφικές συνέπειες για την οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας , με σοβαρό αντίκτυπο στην πολιτική και στην κοινωνία².

Το πρόβλημα της ισοτιμίας των νομισμάτων την εποχή αυτή , το οποίο εδώ θίχτηκε ακροθιγώς , καθώς και το γενικότερο της λειτουργίας των μηχανισμών στην κυκλοφορία του χρήματος , είναι περίπλοκα. Με τα όσα σχετικά αναφέρθηκαν δεν προωθείται ασφαλώς η λύση του. Πρόθεση ειδική είναι να τονιστεί η σημασία που είχε η νομισματική κυκλοφορία στην περιοχή της Άρτας.

2. Η συναλλαγματική

Η συναλλαγματική ήταν μια επινόηση που χρησιμοποιήθηκε για την άνετη μεταφορά κεφαλαίων , για την παράκαμψη των νόμων κατά του τόκου και για τη δημιουργία ρευστών διαθεσίμων· πρωτοπαρουσιάστηκε τον Μεσαίωνα στην πιο απλή μορφή της και με την πάροδο του χρόνου βελτιώθηκε , για να ανταποκριθεί στις νέες εμπορικές συνθήκες³.

Η γενικευμένη χρήση στα εμπορικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας παρουσιάστηκε κατά το β' μισό του 18^{ου} αιώνα⁴. Η χρήση της επεκτάθηκε , επειδή , ενώ το κύρος του ξένου εμπορίου , που θα πλήρωνε στις συναλλαγές του με ρευστό χρήμα και μάλιστα σε ένα αξιόπιστο στην αγορά ευρωπαϊκό νόμισμα , ανέβαινε , από την άλλη πλευρά οι κίνδυνοι του εμπορίου , η ληστεία , η πειρατεία , τα ναυάγια ,

¹ Βλ. Ε. Λιάτα , ό.π. , σ. 184.

² Βλ. Ε. Frangakis-Syrett , *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)* , Αθήνα 1992 , σ. 62.

³ Για την εμφάνιση και χρήση της συναλλαγματικής στην Ευρώπη βλ. R. De Roover, *L' Evolution de la Lettre de Change XIVe-XVIIIe siècles* , Παρίσι 1953 · J. Day , «Moneta metallica e moneta creditizia» , στο *Storia d' Italia* , *Annali* 6 , σσ. 339-360 , όπου δίνεται και η ειδική για το θέμα βιβλιογραφία · P. Spufford , «Le rôle de la monnaie dans la révolution commerciale du XIIIe siècle» , στο J. Day , *Etudes d' Histoire* , σσ. 376-378 . Για την ιστορία της συναλλαγματικής στην Ελλάδα βλ. Δ.Χ. Γκόφας , «Μια απόφαση του Δούκα της Κρήτης του 14^{ου} αιώνα σχετική με μια συναλλαγματική» , *Επιθεώρησης του Εμπορικού Δικαίου* 33 (1982) , σσ. 341-352· ο ίδιος , «Ένας πρόδρομος της συναλλαγματικής εκδιδόμενος από Έλληνα έμπορο το 1300» , *Τόμος τιμητικός Κ.Ν. Τριανταφύλλου* , Πάτρα 1990 , σσ. 209-219. Τον τρόπο λειτουργίας της συναλλαγματικής στον ελληνικό χώρο την τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας αναπτύσσει ο Γ. Παπαγεωργίου , *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή* , σσ. 34-61· Ε. Λιάτα , ό.π. , σσ. 59-63.

⁴ Βλ. Α. Ιγγλέση , *Βορειοελλαδίτες έμποροι* , σσ. 21-22 , 60.

οι παραχαράξεις νομισμάτων , το δύσχρηστο των χρηματικών συναλλαγών λόγω του βάρους των νομισμάτων , αλλά και λόγοι νομισματοδιαφοράς , τον ανάγκαζαν να το αποφεύγει¹. Τη συναλλαγματική προτιμούσαν ακόμη , επειδή διευκόλυνε τις προπληρωμές και την πραγματοποίηση έντοκων δανείων , εφόσον αυτή ήταν μια μορφή πίστωσης με τόκο².

Η συναλλαγματική κατά τις συναλλαγές στην περιοχή της Άρτας και γενικότερα στην Ήπειρο δεν ήταν άγνωστη , ήταν όμως ασύμφορη³. Προτιμούσαν οι χρηματοποστολές από τη Βενετία σε τσεκίγια , που είχαν καλή τιμή και άφηναν μεγαλύτερο κέρδος από τις συναλλαγματικές⁴. Ένας ακόμη λόγος της σπάνιας χρήσης της συναλλαγματικής στις ηπειρωτικές αγορές ήταν η δυσκολία εξαργύρωσής της. Η έλλειψη τράπεζας στην περιοχή υποχρέωνε τον αγοραστή της συναλλαγματικής να την εξαργυρώσει στην Κωνσταντινούπολη , το μόνο χρηματιστικό κέντρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας , πράγμα που δεν ήταν πάντοτε εύκολο. Οι μόνοι που μπορούσαν να αγοράσουν συναλλαγματικές ήταν οι πλούσιοι Τούρκοι , που ήθελαν να έχουν χρήματα στην πρωτεύουσα. Η διαπραγμάτευση όμως αυτή απαιτούσε αρκετό χρόνο και κόπο. Αν μάλιστα η διαπραγμάτευση για την εξαργύρωση της συναλλαγματικής γινόταν με ιδιώτες , τότε η απώλεια ενός 4%-5% ήταν σχεδόν βέβαιη⁵.

Εντούτοις , ανάλογα με τις εποχές , η έλλειψη σε νόμισμα ήταν λίγο ως πολύ μεγάλη. Αυτό που χαρακτηρίζει το παγκόσμιο εμπόριο της εποχής είναι η διαρκής ανεπάρκεια κυκλοφορίας νομίσματος . Εξαιτίας του φαινομένου αυτού η χρήση της συναλλαγματικής , ως μέσου πληρωμής , θα γενικευθεί με τον καιρό και στην Ήπειρο μετά τον 18^ο αιώνα.

¹ Βλ. Γ. Κατσούλης – Μ. Νικολινάκος – Β. Φίλιας , *Οικονομική Ιστορία* , σ. 116.

² Βλ. Ε. Λιάτα , *ό.π.* , σ. 60.

³ Σε εμπορική επιστολή που βρίσκεται στο Αρχείο της ελληνικής κοινότητας Βενετίας γίνεται λόγος για συναλλαγματική. Πιο συγκεκριμένα η επιστολή αναφέρει: «1724 Μαΐου 22 ο αυτός Θ. Ιωάννου γράφει εις Λάμπρον Σάρρον και Κωνστ. Σελέκην : ελπίζω να έχετε πουλημένο το κηρί που σας έστειλα και τώρα που άλλαξα μίαν λέτερα ντι κάμπιο (συναλλαγματική) να λάβητε από Σπύρο Ρίζο τσεκίγια βενέτικα ρούσπιδα 80 και άλλην λέτερα ντι κάμπιο άλλαζα εις τον Κον Σηλύβεργον εις Κορφούς» , βλ. Κ.Δ. Μέρτζιος , «Το εν Βενετία Ηπειρωτικό Αρχείο» , σσ. 266 , 281. Επίσης ο ίδιος , «Η οικογένεια των Γλυκέων ή Γλυκήδων» , *Ηπειρωτικά Χρονικά* , τ. 10 (1935) , σ.16· Γ. Παπαγεωργίου , *ό.π.* , σσ. 38 , 55.

⁴ Βλ. Λ.Ι. Μελάς , *Ηπειρωτικές μελέτες* , Αθήνα 1967 , σ. 157.

⁵ Βλ. Β. Κρεμμυδάς , *ό.π.* , σ. 121· Ε. Κ. Γιαννακοπούλου , *ό.π.* , σ. 146.

3. Δάνεια και Τοκογλυφία

Ο δανεισμός ήταν αρκετά διαδεδομένος στις συναλλαγές της περιοχής τον 18^ο αιώνα. Παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός ότι όλοι έφταναν στην ανάγκη να δανειστούν χρήματα : Τούρκοι , Έλληνες , Ξένοι. Αλλά και όλοι δάνειζαν. Η πλατειά αυτή χρήση του δανεισμού αύξησε την τοκογλυφία και την απάτη δημιουργώντας σημαντικά προβλήματα σε δανειστές και δανειζομένους¹.

Αναφέρεται αρχικά ότι πλούσιοι Έλληνες έμποροι που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή της Άρτας και είχαν εμπορικές σχέσεις με τη Βενετία , καθώς εκεί είχαν την έδρα τους , ασχολούνταν με το δανεισμό βοηθώντας Έλληνες , αλλά και ξένους για την επίλυση των οικονομικών τους προβλημάτων. Στα 1708 ο Γάλλος πρόξενος στην Άρτα G. Dubroca είχε δανειστεί χρήματα από τον Έλληνα έμπορο στη Βενετία Δημήτριο Μπόση (Bossi) για την αγορά καπνού². Επίσης κατά τη χρονική περίοδο υλοτομίας των ετών 1730-1734 ο Γάλλος πρόξενος στην Άρτα J. B. Dubroca στηρίχτηκε σε κεφάλαια των Μαρούτσηδων , γνωστών μεγαλεμπόρων από τα Γιάννενα , με αξιόλογο εμπορικό οίκο στη Βενετία. Η προσέγγιση του Γάλλου προξένου με τους Μαρούτσηδες, που εμπορεύονταν με τους Βενετούς στην περιοχή , οφείλεται στην οικονομική επιφάνεια των Ελλήνων εμπόρων : «Για τα μεγάλα πλούτη τους υπολογίζονταν από όλους , γιατί είχαν την ανάγκη τους και συχνά αντλούσαν από το βαλάντιό τους»³. Επιπλέον μαρτυρείται ότι οι έμποροι Γιαννός Κυδωνάκης και Μιχάλης Σταμάτης , που είχαν αναμιχθεί στο ηπειρωτικό ξυλεμπόριο , χρωστούσαν από δανεισμούς κατά το 1780 σε Έλληνες εμπόρους της βενετοκρατούμενης Πρέβεζας 60.000 γρόσια και στη γαλλική εταιρεία Lasalle 100.000 γαλλικές λίρες , δηλαδή 33.000 γρόσια , χρέη που τους εξαθλίωσαν οικονομικά⁴.

Ενδιαφέρον ακόμη για συμμετοχή στο ιδιότυπο αυτό εμπόριο χρήματος έδειχναν όχι μόνο έμποροι (ξένοι και ντόπιοι) , αλλά και οι πρόξενοι⁵ , από τους οποίους πολλοί ήταν Έλληνες , καθώς και Οθωμανοί διοικητές ή αξιωματούχοι. Όπως αναφέρει σε επιστολή του στον προβλεπτή Πρέβεζας Marco da Riva ο υποπρόξενος της Άρτας

¹ Βλ. Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σ.123· Ε. Κ. Γιαννακοπούλου , *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα* , σσ. 133-134.

² Βλ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 226 , υποσ. 2.

³ Βλ. Ε. Κ. Γιαννακοπούλου , *ό.π.* , σ. 134.

⁴ Βλ. Ε. Κ. Γιαννακοπούλου , *ό.π.* , σ.141. Για τους εμπόρους Γιαννιό Κυδωνάκη και Μιχάλη Σταμάτη , στην ίδια , σσ. 170-176.

⁵ Στο Ιστορικό αρχείο της Πρέβεζας υπάρχει δανειστική ομολογία (Κ 101 , Πρέβεζα, 11 Αυγούστου 1775) , όπου ως δανειστής εμφανίζεται ο πρόξενος της Βενετίας στην Άρτα Φ. Πάγκαλος · βλ. Ε. Γιαννακοπούλου , *ό.π.* , σ. 137 , υποσ. 103.

Marin De Luna , στα 1761 ένας μπολούκμπασης¹ του Σουλεϊμάν πασά των Ιωαννίνων , ονομαζόμενος Μούρτος από το Αργυρόκαστρο , ήταν στα Τζουμέρκα , στο χωριό Άγναντα της Άρτας , σούμπασης² για τέσσερα χρόνια. Αυτός δάνεισε σε δύο Βενετούς υπηκόους , τον Αναστάσιο Μάντζο και τον Στέργιο Καλλίνικο , περίπου 50 πιάστρες. Επειδή όμως οι δύο Βενετοί υπήκοοι δεν ξεπλήρωσαν το χρέος τους , ο Μούρτος εμφανίστηκε στον Marin De Luna και ζήτησε να υποχρεωθούν οι οφειλέτες να του επιστρέψουν τις 50 πιάστρες. Απειλήσε μάλιστα ότι , αν δε γινόταν έτσι , θα έπιανε άλλους Βενετούς υπηκόους και θα τούς ανάγκαζε να πληρώσουν εκείνοι το χρέος³. Δηλώνεται επίσης περιστατικό δανεισμού 55 τσεκινιών από τον μουτεσελίμ (mütesellim) Mehmed bey και τον βοεβόδα της Άρτας Süleyman bey στους αδελφούς Trevisani , Βενετούς υπηκόους . Λόγω , όμως , της καθυστέρησης της εξόφλησης του δανείου , μετά από διαταγή του Οθωμανού διοικητή συνελήφθη παράνομα άλλος Βενετός υπήκοος στην Άρτα , ο Σπύρος Κανδάρης , προκαλώντας την αντίδραση του Βενετού υποπροξένου N. Belini. Τελικά , με τη μεσολάβηση του Βενετού υποπροξένου διευθετήθηκε το θέμα , αφού αφέθηκε ελεύθερος ο Σ. Κανδάρης , ενώ οι αδελφοί Trevisani κλήθηκαν να πληρώσουν 42 τσεκίνια , επειδή τα άλλα 13 τα κατέβαλε στους δανειστές ο Πολυχρόνης Γραμματικός , φίλος των Trevisani από την Πρέβεζα⁴. Τέλος , οι Εβραίοι , που είχαν ακμαία κοινότητα στην Άρτα , ήταν επίσης χρηματιστές και αργυραμοιβοί⁵.

Τα δάνεια παρέχονταν άλλοτε με υποθήκη περιουσιακών στοιχείων του δανειζομένου και άλλοτε με υποθήκη του εμπορικού του φορτίου , αλλά και με άλλους τρόπους που εξυπηρετούσαν τους δανειστές. Μιαν ιδιότυπη συμφωνία δανεισμού αναφέρει χαρακτηριστικά ο υποπρόξενος της Άρτας Marin De Luna σε επιστολή που έστειλε στον γενικό προβλεπτή της θάλασσας Marin Antonio Cavalli στα 1747. Συγκεκριμένα, ανέφερε ότι στην πόλη της Άρτας είχαν έρθει δύο Βενετοί υπήκοοι , κάτοικοι Λευκάδας , ο Δημουλάς Κάπρης και ο Παναγιώτης Γκίνης , με σκοπό να δανειστούν ένα μεγάλο χρηματικό ποσό , καθώς

¹ Διοικητής στρατιωτικού σχηματισμού/λόχου , που αποκαλείται μπο(υ)λούκι (böyük) βλ. Ν. Σαρρής , *Προεπαναστατική Ελλάδα και Οσμανικό Κράτος* , σ. 366.

² Προϊστάμενος των δυνάμεων ασφαλείας μιας πόλης , υπεύθυνος για την τήρηση της τάξης σ' αυτήν , βλ. Ν. Σαρρής , *ό.π.* , σ. 387.

³ M.C.C , Mss. P.D. , b. 630 , Άρτα 25 Ιανουαρίου 1760 s.n. m.v.(1761).

⁴ A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , No 4 , Αγία Μαύρα 16 Μαΐου 1731 και Coria συνημμένη στο προηγούμενο έγγραφο με χρονική ένδειξη 10 Απριλίου 1731. Περίπτωση δανεισμού επίσης Οθωμανού υπηκόου , ονόματι Νικόλα Κουμενιώτη , προς Βενετούς υπηκόους που ασχολούνταν με τις ιχθυοκαλλιέργειες : M.C.C. , Mss P.D. , Arta – Dispacci , b. 629 c. , χ.α. , Άρτα 24 Ιανουαρίου 1762.

⁵ Σχετική είναι η μαρτυρία ότι ο Γάλλος πρόξενος στην Άρτα G. Dubroca στα 1706 είχε δανειστεί χρήματα από κάποιον Εβραίο Chouar για να αντιμετωπίσει έξοδα λιποτακτών , με τόκο 1% το μήνα , βλ. σχετ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 202.

είχαν ανάγκη τα λεφτά αυτά , επειδή είχαν υπενουκιάσει τις δεκάτες της Λευκάδας και το τελωνείο της Πρέβεζας. Δύσκολα όμως θα έβρισκαν τέτοιο μεγάλο ποσό , εφόσον δεν ήταν πρόσωπα γνωστά και αξιόπιστα , αλλά και επειδή υπήρχε έλλειψη ρευστού στην Άρτα. Μερικοί πάντως έμποροι , μαζί με ένα Γιάννη Σίκα (ή Σίβα) , εκπρόσωπο της συντροφιάς των εμπόρων , που συνεχώς μετέφεραν τα εμπορεύματά τους μέσω του στενού ανοίγματος της Πρέβεζας και που συνεχώς προσπαθούσαν να καταργηθεί το δημόσιο δικαίωμα του τελωνείου της Πρέβεζας , ανταποκρίθηκαν να τους δανείσουν μόνο το ποσό που αντιστοιχούσε για το τελωνείο της Πρέβεζας. Η συμφωνία του δανείου ήταν 300 χρυσά τσεκίγια· υποχρέωση των δανειζομένων ήταν να εισπράττουν φόρο μόνο από σκάφη με βενετική σημαία , απαλλάσσοντας έτσι τους δανειστές από την καταβολή φόρου στο τελωνείο της Πρέβεζας. Στόχος των δανειστών ήταν να δώσουν ένα μεγάλο ποσό για να έχουν τους οφειλότες υποχείριά τους στο θέμα της διακίνησης των εμπορευμάτων τους και με το πέρασμα του χρόνου να παγιωθεί μια τέτοια κατάσταση προς όφελός τους. Αυτή όμως η συμφωνία θεωρήθηκε από τον Marin De Luna παράνομη , καθώς έπληττε καίρια τα συμφέροντα της Γαληνότατης Δημοκρατίας στην περιοχή και γι' αυτό προκάλεσε την αντίδραση του Βενετού υποπροξένου στην Άρτα¹.

Ο τόκος των δανείων ποίκιλλε ανάλογα με το λόγο για τον οποίο δανείζονταν τα χρήματα. Αναφέρεται ότι σε δάνεια που αφορούσαν το ξυλεμπόριο ο τόκος κυμαινόταν από 20% έως 45% περίπου , ενώ ο Γάλλος πρόξενος της Άρτας για κάλυψη τρεχουσών αναγκών έπαιρνε δάνεια από ντόπιους με τόκο που κυμαινόταν από 12% έως 20%².

Όπως φαίνεται , λοιπόν , η όλο και μεγαλύτερη ζήτηση χρήματος τον αιώνα αυτόν με την ανάπτυξη του εμπορίου υποδαύλιζε την κερδοσκοπία των τοκιστών. Ο δανεισμός είχε αποβεί προσοδοφόρα επένδυση.

4. Μέτρα και σταθμά

Για το μελετητή της ιστορίας της τουρκοκρατίας το μετρικό σύστημα είναι ένα πολύπλοκο θέμα , καθώς τα μέτρα και τα σταθμά που χρησιμοποιούνταν στα διάφορα διαμερίσματα και περιοχές του οθωμανικού κράτους ήταν πολλά και διάφορα. Αν μάλιστα ληφθούν υπόψη και τα ευρωπαϊκά μέτρα και σταθμά που χρησιμοποιήθηκαν στο εμπόριο τον 18^ο αι. , στον ίδιο χώρο , τότε το πρόβλημα γίνεται ακόμη μεγαλύτερο. Σε γενικές γραμμές η βασική μονάδα βάρους στην περιοχή

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 992 , Coria , Άρτα 29 Δεκεμβρίου 1747.

² Βλ. Γ. Σιορόκας , ό.π. , σσ. 226 , 414 υποσ. 4 · Β. Κρεμμυδάς , ό.π. σ.124 · Ε. Γιαννακοπούλου , ό.π. , σσ. 135-137.

της Άρτας ήταν η οκά (occa) , που χρησιμοποιούνταν μόνον σε εμπορεύματα που από τη φύση τους δεν μπορούσαν να είναι σε πολύ μεγάλες ποσότητες. Έτσι για προϊόντα όπως το βαμβάκι , το μετάξι , τα νήματα , τα υφάσματα , τα καπνά , το μαλλί , το κερί κ.ά. βασικό μέτρο ήταν η οκά¹. Η οκά αντιστοιχούσε σε 400 δράμια (ή σε 3 λίτρες και 2 ουγγιές). Το δράμι , που ήταν η μικρότερη μονάδα βάρους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας , αντιστοιχούσε στο 1/8 της ουγγιάς (1 ουγγιά ισοδυναμεί με 28,34 γραμμάρια). Ακόμη , βασικό μέτρο γι' αυτά τα προϊόντα ήταν και το καντάρι , που αντιστοιχούσε σε 44 οκάδες (ή σε 137 λίτρες και 8 ουγγιές)².

Μια τοπική μονάδα μέτρησης , κυρίως για το σιτάρι , αλλά και για άλλα προϊόντα , όπως το αλάτι και ο λιναρόσπορος , ήταν το ξάι (xai) , που γνωρίζουμε ότι ισοδυναμούσε , σύμφωνα με μία άποψη , με 52 οκάδες και 95 δράμια , ενώ με μία άλλη , με 66 οκάδες³. Δύο άλλα βασικά σταθμά για το σιτάρι ήταν το μόδι , που αντιστοιχούσε περίπου σε 110 οκάδες , και το κοιλό Κωνσταντινούπολης , που αντιστοιχούσε σε 22 οκάδες⁴. Ως μέτρο βάρους για τα δημητριακά και τα όσπρια χρησιμοποιούνταν και το καδί (ή κάδος) , που περιείχε 30 οκάδες⁵.

Για τα υφάσματα , τόσο τα τσόχινα όσο και τα μεταξωτά , ίσχυε στην Άρτα , όπως και σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία , ο πήχυς (braccio)⁶. Ο μικρός πήχυς για τα μεταξωτά αντιστοιχούσε σε 0,65 μ. ,

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 7 Απριλίου 1792 και 4 Απριλίου 1793. Βλ. επίσης Ε. Βέτσιος , «Η δασμολογική πολιτική των Βενετών» , σσ. 45-50.

² Βλ. Φ. Μπωζούρ , *Πίνακας Εμπορίου* , σ. 246.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 7 Απριλίου 1792 · P.T.M. , f. 1.015 , No 20 , Άρτα 19 Μαρτίου 1768 . Για το ξάι βλ. Γ. Κορδάτος , «Σελίδες από την ιστορία της Άρτας» , σ. 249· Γ. Σιορόκας , *Προζενείο* , σ. 321 , υποσ. 2· Γ. Προγουλάκης , «Στα εδάφη του Αλή Πασά» , σ. 74. Για την αντιστοιχία του ξάι Άρτας με τις βενετικές μονάδες βάρους βλ. Κ. Μαχαιράς , *Η Λευκάς επί Ενετοκρατίας* , σ. 157. Για την ετυμολογία της λέξης βλ. Δ.Α. Πετρόπουλος , «Συμβολή εις την έρευναν των λαϊκών μέτρων και σταθμών» , *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου 7* (1952) , σσ. 71-72.

⁴ Για το μόδι και το κοιλό Κωνσταντινούπολης βλ. περισσότερα Γ. Σιορόκας , ό.π. , σ. 314 , υποσ. 6 , όπου και σχετική βιβλιογραφία. Το κιλό γραφόταν και κοιλόν «κατά παρετυμολογίαν , διότι εθεωρήθη ότι παράγεται εκ του κοίλον δια καταβιβασμού του τόνου» , βλ. Α. Γιαννακόπουλος , ό.π. , σ. 74 .

⁵ Βλ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , τ. 2 , σ. 49· Λ. Χουμανίδης , *Οικονομική Ιστορία* , σ. 105.

⁶ A.S.V. , P.T.M. , f. 993 , Coria , Κέρκυρα 5 Ιουνίου 1749.

ενώ ο μεγαλύτερος για τα μάλλινα και τα βαμβακερά σε 0,68 μ.¹ . Μέτρο για τα υφάσματα ήταν επίσης και το τεμάχιον (pezzo)².

Για την ξυλεία αναφέρεται ότι οι Βενετοί την αγόραζαν με μονάδα μέτρησης το κυβικό πόδι , που αντιστοιχούσε στα 0,35 του κυβικού μέτρου , ενώ για τα ρευστά προϊόντα (λάδι , κρασί) χρησιμοποιούνταν η βαρέλα , που ισοδυναμούσε με 48 οκάδες³. Τέλος , για μεγαλύτερες ποσότητες προϊόντων , χρησιμοποιούνταν οι μπάλλες (balle) , που περιείχαν 560 πήχεις , ή το φόρτωμα , που ισοδυναμούσε με 88 οκάδες⁴.

¹ Βλ. Γ. Σιορόκας , ό.π. , σ. 300 , υποσ. 3 , όπου και σχετική βιβλιογραφία.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632, χ.α. , 7 Απριλίου 1792 και 4 Απριλίου 1793. Βλ. επίσης Κ. Μαχαιράς , ό.π. , σσ.158-159.

³ Βλ. Ε. Γιαννακοπούλου , ό.π. , σσ. 147-148· Λ. Χουμανίδης , ό.π., σ.105· Ε. Βέτσιος , «Το εμπόριο» , *Σκουφάς* , τ. 11 , σ. 239.

⁴ Βλ. Γ. Σιορόκας , ό.π. , σ. 300 , υποσ. 3 · Β. Κρεμμυδάς , ό.π. , σ.126.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΟΙ ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ

1. Οι εισαγωγές

Η Άρτα , βασικός εμπορικός κόμβος της Ηπείρου , είχε επιλεγεί , από τον 16^ο κιάλας αιώνα , ως χώρος προνομιακός για τις εξαγωγικές δραστηριότητες της Βενετίας , κυρίως των βιοτεχνικών της προϊόντων¹. Η αδυναμία από την άλλη μεριά του οθωμανικού κράτους στη διαμόρφωση κατάλληλων συνθηκών διεξαγωγής του εμπορίου ευνοούσε ασφαλώς την εισαγωγή τέτοιων προϊόντων². Η δραστηριοποίηση αυτή των Βενετών στον τομέα των εξαγωγών στην περιοχή της Άρτας συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα.

Η καταναλωτική δύναμη βέβαια της ντόπιας αγοράς σε καμιά περίπτωση δε θα μπορούσε να συγκριθεί με τις άλλες μεγάλες αγορές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Κωνσταντινούπολη , Θεσσαλονίκη , Σμύρνη κ.ά.). Η αδυναμία , όμως , μιας υψηλής απορροφητικότητας δε μείωσε το ενδιαφέρον των Βενετών για την αγορά της Άρτας. Οι Βενετοί γνώριζαν πολύ καλά ότι η καταναλωτική δύναμη των μεγάλων αγορών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν ήταν απεριόριστη. Από την άλλη μεριά η αυξανόμενη βιοτεχνική παραγωγή και ο έντονος εμπορικός ανταγωνισμός , που είχε να αντιμετωπίσει η Βενετία στην Ανατολή , δημιουργούσαν σ' αυτήν αδιάθετα αποθέματα βιοτεχνικών προϊόντων. Η σημασία , λοιπόν , της μικρότερης αγοράς της Άρτας , όπως και των άλλων μικρών αγορών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας , για την απορρόφηση των αποθεμάτων αυτών , είναι προφανής³.

Η αγορά της Άρτας έφερνε σε πλεονεκτική θέση τους Βενετούς απέναντι στους ανταγωνιστές τους. Επειδή η Άρτα βρισκόταν πολύ κοντά στα βενετοκρατούμενα Επτάνησα , αρκετά εισαγόμενα εμπορεύματα των Βενετών είχαν μικρότερο κόστος , καθώς δεν επιβαρύνονταν με μεγάλα μεταφορικά έξοδα. Επίσης , λόγω της κατοχής της Πρέβεζας , οι Βενετοί για τις εισαγωγές τους στην περιοχή της Άρτας

¹ Ε. Ζαχαριάδου , «Παραγωγή και εμπόριο στο Δεσποτάτο της Ηπείρου» , *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου* (Άρτα , 27-31 Μαΐου 1990) , σσ. 87-93· Ε. Γιαννακοπούλου , «Η Άρτα επίκεντρο του ανταγωνισμού των ξένων κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα» , σσ. 307-325· Ε. Βέτσιος , «Το εμπόριο στην περιοχή της Άρτας από την κατάληψη της πόλης(1449) μέχρι τα τέλη του 17^{ου} αιώνα» , σσ. 152-153.

² Β. Κρεμμυδάς , *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας* , σ. 106.

³ Πρβ. Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σσ. 293-294.

απέφευγαν την καταβολή επιπλέον δασμών , με τους οποίους επιβαρύνονταν οι εισαγωγές των άλλων ευρωπαϊκών κρατών , όταν τα καράβια τους εισέρχονταν ή εξέρχονταν από τον Αμβρακικό κόλπο. Το γεγονός αυτό έδινε τη δυνατότητα στους Βενετούς εμπόρους να πουλούν τα εμπορεύματά τους φθηνότερα στην Άρτα και να διαμορφώνουν ιδιαίτερα ανταγωνιστικές τιμές.

Το εισαγωγικό εμπόριο , φυσικά , των Βενετών στην περιοχή αντιμετώπισε και πολλά εμπόδια , που σταδιακά αυξήθηκαν κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Έτσι , στα 1716 ανακόπηκαν οι εξαγωγές της Βενετίας στην περιοχή , όταν εκδόθηκε σουλτανικό διάταγμα , σύμφωνα με το οποίο απαγορευόταν στους υπηκόους του σουλτάνου να αγοράζουν βενετικά εμπορεύματα , με ποινή κατάσχεσης του εμπορεύματος και τιμωρίας του αγοραστή¹. Αλλά , όπως όλες οι διαταγές του οθωμανικού κράτους , έτσι και αυτή δεν εφαρμόστηκε για πολύ , επειδή υπογράφηκε η συνθήκη του Passarowitz (1718). Πέραν , όμως , των οθωμανικών διαταγμάτων που ανέστειλαν για κάποια χρονικά διαστήματα το βενετικό εμπόριο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία , σοβαρό εμπόδιο στο εισαγωγικό εμπόριο των Βενετών στην περιοχή υπήρξε ο αυξανόμενος εμπορικός ανταγωνισμός. Η σταδιακή ανάπτυξη , κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα , της γαλλικής βιοτεχνίας , αλλά και αυτής των άλλων ευρωπαϊκών κρατών , καθώς και η αδυναμία της βενετικής να προσαρμοστεί στην παραγωγή νέων βιοτεχνικών προϊόντων , επέφεραν σοβαρές διαφοροποιήσεις στο συσχετισμό δυνάμεων στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου γενικότερα και στην περιοχή της Άρτας ειδικότερα. Η Βενετία ηττήθηκε στον τομέα της βιοτεχνίας , γεγονός που είχε επιπτώσεις και στο εμπόριό της. Παραμένοντας δηλαδή μόνο μια εμπορική δύναμη χωρίς παραγωγική ισχύ , ήταν καταδικασμένη σε υποχώρηση , ακόμη και σ' αυτόν τον ιστορικά προνομιακό τομέα. Μόνο της , ίσως , όπλο για να ανταγωνιστεί το εμπόριο των άλλων ευρωπαϊκών κρατών στην περιοχή ήταν να εκμεταλλευθεί τις ιδιαίτερα ευνοϊκές για το εμπόριό της τοπικές συνθήκες : κυρίαρχη στο εμπόριο της περιοχής από παράδοση , μικρή απόσταση της Άρτας από τα Επτάνησα , επιβολή τελωνειακών δασμών στην Πρέβεζα.

Ως προς τις καταναλωτικές δυνατότητες της περιοχής της Άρτας για το βενετικό εισαγωγικό εμπόριο , δυστυχώς οι πληροφορίες , με αριθμητικά στοιχεία , είναι ελάχιστες και γι' αυτό περιγραφική θα είναι κυρίως η εικόνα των εισαγόμενων προϊόντων που θα ακολουθήσει. Σύμφωνα με τα ποσοτικά δεδομένα του οικονομολόγου περιηγητή X. Scrofanì στο τέλος του 18^{ου} αιώνα οι εισαγωγές στην Άρτα ανέρχονταν στο ποσό των 751.910 πιαστρών ετησίως , ποσό ικανοποιητικό , αν

¹ Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σσ. 136 , 140· Γ. Τριανταφυλλίδου – Baladiè , *Το εμπόριο και η οικονομία της Κρήτης* , σ. 210.

συγκριθεί με το ποσό των 3.378.168 πιαστρών , που αντιστοιχούσε στο σύνολο των εισαγωγών την ίδια περίοδο σ' ολόκληρη την Πελοπόννησο¹. Τα εμπορεύματα που αναφέρονται στον πίνακα του X. Scrofani δεν προέρχονταν βεβαίως όλα από τη Βενετία. Απλώς αναφέρεται το σύνολο των εισαγωγών , για να δοθεί μια συνολική εικόνα της καταναλωτικής ικανότητας της αγοράς της Άρτας.

Η προσφορότερη εποχή για την πώληση των παραπάνω εισαγόμενων προϊόντων ήταν την περίοδο που οργανώνονταν στον ηπειρωτικό χώρο διάφορες εμποροπανηγύρεις (Απρίλιος – Σεπτέμβριος). Έτσι , τα κεφάλαια από τις πωλήσεις θα μπορούσαν να διατεθούν για την αγορά γεωργικών προϊόντων της περιοχής , που η συγκομιδή τους τελείωνε περίπου στα τέλη Σεπτεμβρίου.

Από τα εισαγόμενα εμπορεύματα , τα υφάσματα ήταν το κυριότερο². Είναι το προϊόν της μόνης βιομηχανίας που ανθούσε εκείνη την εποχή στην Ευρώπη , της υφαντουργίας. Στην Άρτα είχαν μεγάλη ζήτηση τα βενετσιάνικα μάλλινα υφάσματα , γνωστά με διάφορα ονόματα. Τα περισσότερο εκτιμώμενα ήταν οι λεγόμενες «σάγιες» (sagia)³. Πρόκειται για υφάσματα που διακρίνονταν για τη λεπτότητά τους , την πυκνότητα στην ύφανση , τα έξοχα κόκκινα χρώματά τους και , επειδή ήταν αδιάβροχα , τα χρησιμοποιούσαν ιδιαίτερα στις κάπες και τις μπέρτες.

Ιδιαίτερη προτίμηση έδειχναν οι ντόπιοι και σε μια άλλη ποιότητα υφασμάτων , τα λεγόμενα λοντρίνια. Τα λοντρίνια ήταν λεπτά , μάλλινα, αλλά τραχιά , υφάσματα που κατασκεύαζαν πρώτα οι Άγγλοι (London-Londra) και τα μιμήθηκαν αργότερα οι Γάλλοι και οι Βενετοί. Οι Βενετοί, βλέποντας την αυξημένη ζήτηση που είχαν αυτού του είδους τα υφάσματα , προσπάθησαν να προωθήσουν στην περιοχή της Άρτας λοντρίνια δικής τους παραγωγής. Η κατασκευή αυτών των υφασμάτων σε δικές τους βιοτεχνίες επέτρεπε την εισαγωγή τους στην ίδια τιμή με τα γαλλικά λοντρίνια , που κυριαρχούσαν την περίοδο εκείνη στο εμπόριο υφασμάτων στην Άρτα. Μάλιστα την περίοδο του πολέμου της αυστριακής διαδοχής (1740-1748) και του Επταετούς πολέμου (1756-1763) , που οι ανταγωνιστές των Βενετών απασχολούνταν με τον πόλεμο, τα βενετσιάνικα λοντρίνια κυριάρχησαν στην περιοχή.

¹ Β. Κρεμμυδάς , *Συγκυρία και εμπόριο στην προεπαναστατική Πελοπόννησο* , σ. 165· Ε. Βέτσιος , *Το εμπόριο στην περιοχή της Άρτας την περίοδο 1449-1821* , σσ. 227-229.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , No 1 , Πρέβεζα 2 Αυγούστου 1720. Για το εμπόριο των υφασμάτων και για τις τιμές που διαμορφώνονταν στις αγορές της Ανατολής βλ Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σσ.130-138· Φ. Μπωζούρ , *Πίνακας του Εμπορίου* , σσ. 205-213· F. Brunello , *Arti e Mestieri a Venezia* , σσ. 126-128· Γ. Σιορόκας , ό.π., σσ. 296-307· Ο. Κατσιαρδή-Hering , *Το πανηγύρι της Senigallia* , σσ. 120-147· Ν. Σβορώνος , *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης* , σσ.259-266· Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης- Βενετίας* , σσ. 245-249.

³ Βλ. Ν. Παπαδόπουλος , *Ερμής ο Κερδώς ήτοι Εμπορική Εγκυκλοπαιδεία* , τ. 2 , σσ. 191-192.

Μειονέκτημα μόνο των βενετσιάνικων λοντρινιών σε σχέση με τα γαλλικά ήταν ότι δεν είχαν τη λαμπρότητα των χρωμάτων και τη στερεότητα της ύφανσης των γαλλικών. Οι τιμές των υφασμάτων αυτών δεν ήταν σταθερές. Καθορίζονταν βασικά από τη ζήτηση , αλλά και από τη συνεχή προσπάθεια των Βενετών για μεγαλύτερο κέρδος. Η τιμή των λοντρινιών κυμάνθηκε την εξεταζόμενη περίοδο από 220 έως 300 άσπρα περίπου τον πήχυ.

Άλλα είδη υφασμάτων που εισάγονταν στην Άρτα ήταν τα παραδοσιακά βενετσιάνικα υφάσματα πολυτελείας. Σε αυτά συγκαταλέγονταν τα διάφορα είδη μεταξωτών , όπως τα *rappi di paragone*, υφάσματα που είχαν υφασμένο ένα νήμα χρυσού στις παρυφές του κάθε κομματιού , τα ταμπίνια (*tabini*) , μεταξωτά με κυμάνσεις στην ύφανση , τα μπροκάρ (*broccato*)¹ , υφάσματα με βελούδο και μεταξωτό, οι ταφτάδες και τα τσεντάλια (*zendali*) , δηλαδή σάλια από τραχύ μεταξωτό. Επίσης εισάγονταν τα υψηλού κόστους δαμασκηνά υφάσματα, που χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή κουρτινών , σοφάδων και παραπέτων , και τα ονομαστά βενετσιάνικα βελούδα , στα οποία οι Βενετοί είχαν παράδοση , χάρη στα απaráμιλλα σχέδιά τους και την πρωτοτυπία των θεμάτων τους.

Το εμπόριο των υφασμάτων αποτελούσε για τους Βενετούς έναν αρκετά προσοδοφόρο τομέα. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι τα υφάσματα πολυτελείας , με την ανώτερη τεχνική και την εγγυημένη ποιότητά τους , κράτησαν το βενετικό εμπόριο στα τελευταία χρόνια της παρακμής του. Γενικά , όμως , το κερδοφόρο εμπόριο των υφασμάτων , και κυρίως αυτών που απευθύνονταν στις πλατιές μάζες , δεν ευνοήθηκε από την ίδια τη νοοτροπία των τεχνιτών της Γαληνότατης Δημοκρατίας. Η τάση για κερδοσκοπία και η ανάγκη να καλυφθεί η ζήτηση της αγοράς, οδήγησε στη νόθευση της ποιότητας των υφασμάτων. Οι ντόπιοι άρχισαν να χάνουν την εμπιστοσύνη τους στο βενετικό εμπόρευμα , τα γαλλικά υφάσματα κυριάρχησαν στην αγορά , με αποτέλεσμα την προοδευτική μείωση του κλάδου αυτού του βενετικού εμπορίου.

Τα είδη της *περίφημης βενετσιάνικης υαλοργίας* αποτελούσαν επίσης αξιόλογο εισαγόμενο εμπόρευμα στην περιοχή , αφού στον ελλαδικό χώρο οι τεχνίτες δεν είχαν τη δυνατότητα , την τεχνική και τα μέσα να τα κατασκευάσουν. Έτσι , γυαλικά οικιακής χρήσης , όπως οι φιάλες για λάδι και κρασί , υαλοπίνακες , φακοί για ματογυάλια , αλλά και είδη πολυτελείας , όπως γυάλινες χάντρες , καθρέπτες Μουράνο και άλλα καλλιτεχνήματα από κρύσταλλο , είχαν ιδιαίτερη ζήτηση στην περιοχή. Η αξία μερικών υαλικών ειδών τα καθιστούσε , μάλιστα , ένα αξιοπρεπές και ευπρόσδεκτο δώρο για τους αξιωματούχους της τοπικής οθωμανικής

¹ Βλ. G. Boerio , *Dizionario* , σ. 101 : «Stoffa di seta intessulta d' oro o d' argento».

διοίκησης¹. Ο συνηθισμένος δρόμος μεταφοράς τους στην Άρτα ήταν ο θαλάσσιος , αφού πρώτα συσκευάζονταν τα εύθραυστα υαλικά με πολλή προσοχή σε κιβώτια. Από την Άρτα , βέβαια , με τα караβάνια οι έμποροι μπορούσαν να τροφοδοτήσουν και άλλες αγορές της περιοχής , όπως των Ιωαννίνων , αλλά τότε απαιτούνταν και επανασυσκευασία των υαλικών. Εξάλλου η ύπαρξη μερικών ειδών υαλουργίας , όπως των καθρεπτών , στα αστικά νοικοκυριά των ηπειρωτικών πόλεων αποτελούσε ένα δείγμα της ευμάρειάς τους , αλλά και της επικοινωνίας της περιοχής με τη Δύση και ιδιαίτερα με τη Βενετία , όπου υπήρχαν ανθηρές βιοτεχνίες υαλικών (Μουράνο) , που τροφοδοτούσαν όλη την Ευρώπη , αλλά και την Ανατολή².

Ένα άλλο προϊόν που εισαγόταν στην Άρτα ήταν το φάρμακο θεριακή (teriaka ή triaca). Η θεριακή ήταν ένα παλιό φάρμακο , που η σύνθεσή του βασιζόταν σε διάφορες ουσίες , όπως βότανα κοπανισμένα σε σκόνη και αναμειγμένα με μέλι. Ονομάστηκε έτσι , επειδή χρησιμοποιήθηκε ως αντίδοτο στα δήγματα των θηρίων , δηλαδή των φιδιών. Χρησίμευε επίσης ως υπνωτικό για τα βρέφη ή και θερμαντικό. Η καλύτερη θεριακή κατασκευαζόταν στη Βενετία και ως είδος ακριβό κυκλοφορούσε στην αγορά σε φιάλες με σκέπασμα από χρυσό ή μικρές θήκες από ελάσματα κασσιτερωμένου σιδήρου , σφραγισμένα και μαρκαρισμένα από την εταιρεία που είχε τη διάθεσή του. Ακόμη , επειδή η θεριακή ήταν ακριβή και δυσεύρετη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία , περιλαμβανόταν στα δώρα που οι Βενετοί πρόξενοι έδιναν στους Τούρκους αξιωματούχους³. Τέλος , η εισαγωγή της στα λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ρυθμιζόταν από ιδιαίτερη διαδικασία για λόγους ασφαλείας , δηλαδή από παραπεμπτικό από τους *Pronveditori alla Sanità*, που ήταν η υπεύθυνη αρχή για τη διακίνηση και τον έλεγχο της⁴.

Επιπλέον , από τη Βενετία εισαγόταν στις αγορές της περιοχής το χαρτί , που χρησιμοποιούνταν κυρίως για γράψιμο , αλλά και για διάφορους άλλους σκοπούς , όπως για τη συσκευασία δεμάτων ή για να

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 993 , Κέρκυρα 5 Ιουνίου 1749 , όπου αναφέρεται ότι ο υποπρόξενος Marin De Luna μεταξύ των άλλων δώρων προσέφερε στον καδή της Άρτας Μουσταφά εφέντη «Lumiera con suoi brazzaletti» - f. 1.015 , 9 Ιουνίου 1768.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , No 1 , Πρέβεζα 2 Αυγούστου 1720. Επίσης βλ. M. L. Shay, *The Ottoman Empire from 1720-1734* , σσ. 46-47 , 49 , 51-53· Φ. Μπωζούρ , *Πίνακας του εμπορίου* , σσ. 206-207. F. Brunello , *Arti e Mestieri a Venezia* , σσ. 26 , 28-29· Δ. Δημητρόπουλος , «Οικιακός εξοπλισμός : ο καθρέπτης» , *Τα Ιστορικά* 13 , τεύχ. 24-25 (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1996) , σσ. 37-66· Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης-Βενετίας* , σσ. 249-256.

³ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.014 , 11 Σεπτεμβρίου 1767 , όπου αναφέρεται ότι ο υποπρόξενος N. Πάγκαλος προσέφερε ως δώρο «Triaca in vasi de stagno» - f. 1.015 , 9 Ιουνίου 1768.

⁴ Βλ. N. Παπαδόπουλος , *Ερμής ο κερδώς* , τ. 1 , σ. 210· M. L. Shay , ό.π. , σσ. 49 , 52 , 54· Μ. Αθανασιάδου , ό.π. , σσ. 267-269.

τοποθετηθεί στη θέση υαλοπινάκων. Στην Άρτα το χαρτί εμπορεύονταν κυρίως Γιαννιώτες έμποροι , που συνεργάζονταν με τους εμπορικούς τους συνεργάτες στη Βενετία¹.

Τέλος , στα εισαγόμενα από τη Βενετία είδη υπάγονταν και άλλες κατηγορίες προϊόντων , όπως ο κατεργασμένος σίδηρος , ο κασσίτερος , ο χαλκός , ο υδράργυρος , τα μπαχαρικά , η ζάχαρη , τα κρεμεζί χρώματα για τη βαφή των μεταξωτών (cocciniglia) , τα φωτιστικά , τα μαργαριτάρια , που ήταν συνήθως ψεύτικα , τα δαχτυλίδια και τα κομψοτεχνήματα , τα σμάλτα και άλλα. Εδώ ακόμη μπορούμε να κατατάξουμε και το παράνομο εμπόριο όπλων , που συσκευάζονταν λαθραία με τα πολυτελή αντικείμενα και εισάγονταν στην περιοχή , δημιουργώντας προβλήματα στις βενετικές προξενικές αρχές , που εκτίθονταν για κάλυψη εχθρικών ενεργειών σε βάρος χώρας με την οποία είχε συναφθεί ειρήνη².

Εκτός από τα εισαγόμενα από τη Βενετία είδη , στην αγορά της Άρτας γινόταν και εμπόριο προϊόντων που παράγονταν στα γειτονικά βενετοκρατούμενα Επτάνησα , κυριότερα των οποίων ήταν το λάδι , η σταφίδα , τα παστά ψάρια και το κρασί³. Τα προϊόντα αυτά έφταναν με πλοιάρια Βενετών υπηκόων είτε στην Πρέβεζα είτε στις σκάλες της Άρτας (Σαλαώρα και Κόπραϊνα) και από εκεί μεταφέρονταν και διακινούνταν στην αγορά της Άρτας. Η διακίνηση αυτών , των

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , No 1 , Πρέβεζα 2 Αυγούστου 1720. Επίσης βλ. Κ. Μέρτζιος , «Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν Αρχεϊόν» , σσ. 257-284· Φ. Μπωζούρ , ό.π., σσ. 213-215· Γ. Βελουδής , *Το ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκῆδων στη Βενετία (1670-1854). Συμβολή στη μελέτη του ελληνικού βιβλίου κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας* , Αθήνα 1987 , σσ. 90-91· Μ. Αθανασιάδου , ό.π. , σσ. 256-260.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , No 1 , Πρέβεζα 2 Αυγούστου 1720 , όπου αναφέρονται διάφορα εισαγόμενα είδη στην περιοχή της Άρτας – Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 17 Απριλίου 1779 , όπου γίνεται αναφορά ότι το ενετικό πλοίο «La Madona de Modon» έφερε στην Άρτα σίδηρο για λογαριασμό Ελλήνων εμπόρων. Επίσης βλ. E. Cicogna , *Relazioni storico-politiche* , σ. 52 : «Nelli caricatori (Salagora e Caprena) medesimi s' introducono panni francesi, endego , droghe , piombi , stagni , sete lavorate , pelli di martoro , fuine , volpi e molta quantita di agnelline , col mezzo di barche che staccansi dalle scale di Marsiglia e Messina»· A. Ξηρουχάκης , *Το εμπόριον της Βενετίας* , σσ. 261-262· Γ. Σαρηγιάννης , «Το βενετσιάνικο εμπόριο» , σσ. 240-241· Γ. Πλουμίδης , «Ηπειρώτες Έμποροι και Βενετία» , 109-110· E. Γιαννακοπούλου , «Η Άρτα επίκεντρο του ανταγωνισμού των ξένων» , σσ. 317-318· Φ. Πουκεβίλ , *Ηπειρος* , σσ. 385-386· Μ. Αθανασιάδου , ό.π. , σσ. 269-271.

³ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli , Patrasso 1765-1794 , b. 729 , 27 Ιουνίου 1783 : «...vi sono un continuo concorso in queste scalle d' Arta di molte barche ceffaloniotte patroneggiate da sudditi ceffalonioti nativi e d' abitanti da Ceffalonia con loro compagni , e sotto pretesto passano con bandiera turca , e che tutte queste barche ceffaloniotte , continuatamente trafficano in questo porto , e fano ogni genere di mercanzie , e portano dall' Isola di Ceffalonia materiali contrabandi d' ogli e d' uva passa , e sfaciatamente li esitano in questa città d' Arta».

γεωργικών κυρίως , προϊόντων ήταν συνεχής κατά τη διάρκεια του έτους, ενώ τα εμπορευόμενα προϊόντα συμβάδιζαν με την παραγωγή κάθε εποχής. Έτσι σε ένα πλαίσιο συμβίωσης και καθημερινής επαφής μεταξύ των κατοίκων των δύο πλευρών , τα νερά του Αμβρακικού κόλπου είχαν καταστεί τα ελαστικά σύνορα μιας τοπικής αγοράς και οικονομίας¹.

Κλείνοντας τα σχετικά με τα εισαγόμενα από τη Βενετία προϊόντα στην περιοχή της Άρτας , θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι τον κύριο όγκο των εισαγωγών κάλυπτε ο τομέας των υφασμάτων. Η διακίνηση αυτού του προϊόντος ενδιέφερε ζωηρά τη Βενετία , επειδή ενίσχυε βασικούς τομείς της οικονομίας της , όπως τη βιοτεχνία , το εμπόριο και τη ναυτιλία. Ακόμη , εξαιτίας της μεγάλης ζήτησης που είχαν τα υφάσματα , μπορούσαν εύκολα να πουληθούν και τα κεφάλαια να χρησιμοποιηθούν για την αγορά αγροτικών προϊόντων της περιοχής. Τα υπόλοιπα είδη εισαγωγής είχαν δευτερεύοντα ρόλο στο βενετικό εμπόριο, οπωσδήποτε όμως και αυτά συνέβαλλαν στην αποκόμιση σημαντικών κεφαλαίων από τη διακίνησή τους στην ντόπια αγορά.

2. Οι εξαγωγές

Το εξαγωγικό εμπόριο από την περιοχή της Άρτας απασχόλησε έντονα τους Βενετούς την εξεταζόμενη περίοδο. Η βιοτεχνία της Βενετίας , όπως και γενικότερα η ευρωπαϊκή βιοτεχνία , είχε την ανάγκη εξασφάλισης όλο και περισσότερων πρώτων υλών για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις και τη ζήτηση της εποχής. Από την άλλη μεριά η περιοχή της Άρτας μπορούσε να συμβάλλει ως ένα βαθμό στην προμήθεια των πρώτων αυτών υλών. Ο αξιόλογος όγκος γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής που παρουσίαζε η περιοχή , λόγω των ιδιαίτερων εδαφολογικών συνθηκών (εναλλάσσονται τα πεδινά με τα ορεινά εδάφη και τις δασώδεις εκτάσεις) , τα σημαντικά πλεονάσματα αγροτικών προϊόντων , εξαιτίας της υποκατανάλωσης² και της δημογραφικής στασιμότητας , η σημαντική εμπορική θέση της Άρτας , στην οποία κατέληγαν μεγάλοι χερσαίοι εμπορικοί δρόμοι του ελλαδικού χώρου , η παρουσία ικανού εγχώριου εμπορικού στοιχείου που συνεργαζόταν με τους Βενετούς και η ανάγκη των Τούρκων να εξοικονομούν όλο και περισσότερο χρήμα με την εμπορευματοποίηση της παραγωγής , ήταν οι κύριοι λόγοι που διαμόρφωναν ευνοϊκές προϋποθέσεις στους Βενετούς

¹ Γ. Πλουμίδης , «Ναυτιλία και Εμπόριο στη Λευκάδα (1783 , 1818)» , σσ. 399-418.

² Ο Σ. Μάξιμος (*Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού* , σσ. 22-23) φαίνεται να θεωρεί την υποκατανάλωση , με την οποία ήταν αναγκασμένοι να ζουν οι γεωργικοί πληθυσμοί , ως αιτία του μεγαλύτερου όγκου των εξαγωγών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

για ένα ακμαίο και προσοδοφόρο εξαγωγικό εμπόριο από την περιοχή¹. Τέλος , πρέπει να ειπωθεί ότι από τα προϊόντα που εξάγονταν από την Άρτα μόνο ένα μέρος προερχόταν από την ντόπια παραγωγή. Το υπόλοιπο έφτανε εκεί από άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας , καθώς η Άρτα λειτουργούσε ως σταθμός συγκέντρωσης προϊόντων και εμπορευμάτων από την υπόλοιπη Ήπειρο , τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία· αυτό το μέρος των αγαθών στη συνέχεια διοχετευόταν στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης από τα επίνεια της Άρτας.

Ένα από τα σπουδαιότερα εξαγωγικά προϊόντα της περιοχής για τη Βενετία ήταν το *βαμβάκι* , εφόσον το προϊόν αυτό ήταν απαραίτητο για τις βιοτεχνίες υφασμάτων της². Το βαμβάκι ερχόταν στην Άρτα κυρίως από τις θεσσαλικές περιοχές της Λάρισας και των Τρικάλων· η ποιότητά του ήταν ικανοποιητική , αν συγκριθεί με το ανώτερης ποιότητας βαμβάκι της Θεσσαλονίκης³. Ο περιηγητής-οικονομολόγος X. Scrofani αναφέρει ότι η ετήσια εξαγωγή βαμβακιού στα 1795 από την Άρτα για τη Βενετία και τα άλλα ιταλικά λιμάνια ήταν περίπου 4 φορτία (κάθε φορτίο =1.200 καντάρια· το καντάρι = 44 οκάδες) , με μέση τιμή 11/4 πιάστρο η οκά⁴. Η αποστολή του βαμβακιού από τις περιοχές της Λάρισας και των Τρικάλων στην Άρτα γινόταν με άλογα , που φορτώνονταν με 100 ως 110 οκάδες βαμβάκι το καθένα. Προηγουμένως το προϊόν συσκευαζόταν σε μισές μπάλες από τρίχινα πυκνά σακιά , για να αντέχουν στο ταξίδι , ενώ τα έξοδα μεταφοράς είχαν ένα πολύ υψηλό κόστος , που κυμαινόταν από 20 μέχρι 40% της αξίας του εμπορεύματος⁵. Το υψηλό κόστος οφειλόταν κυρίως στην επικινδυνότητα των χερσαίων δρόμων , λόγω της ανεξέλεγκτης δράσης των ληστών. Υπήρχαν βέβαια αρκετές ποιότητες βαμβακιού , αλλά στις φορτωτικές για τη Βενετία δεν φαίνεται ποια από

¹ Πρβ. Γ. Σιορόκας , ό.π. , σσ. 310-311.

² Για το βαμβάκι και το εμπόριό του στον ελλαδικό χώρο βλ. Ν. Παπαδόπουλος , *Ερμής ο Κερδώς ήτοι εμπορική εγκυκλοπαιδεία* , τ. 1 , σσ. 91-96· Σ. Μάξιμος , *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού* , σσ. 43-44 , 104-106· Φ. Μπωζούρ , *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία* , σσ. 54-62· Ν. Σβορώνος , *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης* , σσ. 281-289· Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας* , σσ. 207-213.

³ Βλ. X. Scrofani , *Voyage en Grèce* , τ. 3 , σ. 19· Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 341. Για το βαμβάκι που παραγόταν στη Θεσσαλία και την ποιότητά του βλ. Μ. Σταματογιαννοπούλου , «Βιοτεχνίες βαφής στην Αγία και αγορές πρώτης ύλης (1780-1800)» , *Ο Εραμιστής* , τ. 17 (1981) , σσ. 130-145.

⁴ X. Scrofani , *Voyage en Grèce* , τ. 3 , σ. 18-20· Ε. Βέτσιος , *Το εμπόριο στην περιοχή της Άρτας* , σ. 225.

⁵ Για τη μεταφορά του βαμβακιού και το κόστος της βλ. Δ. Ανωγιάτης-Πελέ , *Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18^ο αιώνα* , σσ. 218-225.

τις κατηγορίες προτιμούνταν από τους Βενετούς , επειδή το βαμβάκι αναφέρεται μόνο ως cotton¹.

Πρέπει να επισημανθεί επίσης ότι πολλά από τα βαμβάκια γίνονταν νήμα , που χρησιμοποιούνταν στις υφαντουργίες και τα νηματουργεία της περιοχής². Σημαντικές ποσότητες νημάτων , διαφόρων ειδών και χρωμάτων (βαμβακερό , μεταξωτό , λευκό βαμβακόνημα , κόκκινο)³ , εξάγονταν από την Άρτα στη Βενετία , όπως αποδεικνύουν διάφορες φορτωτικές του βενετικού προξενείου⁴. Πρέπει να τονισθεί πάντως ότι τα νήματα εξάγονταν σε αισθητά μικρότερη ποσότητα απ' ό,τι το ακατέργαστο βαμβάκι. Η αιτία εντοπίζεται στο γεγονός ότι οι ευρωπαϊκές βιοτεχνίες προτιμούσαν να κατεργάζονται οι ίδιες το βαμβάκι , για να πετυχαίνουν ποιότητα κατάλληλη για την κατασκευή των υφασμάτων τους.

Οι Βενετοί ενδιαφέρθηκαν επίσης ζωηρά και για την εξαγωγή καπνών, που αφθονούσαν στην περιοχή της Άρτας. Ο καπνός εισήχθη στην Κωνσταντινούπολη στα 1605 μέσω αγγλικού πλοίου και , ενώ δεν έγινε ευνοϊκά δεκτός στην αρχή , γρήγορα ξαπλώθηκε σε όλα τα στρώματα της κοινωνίας , παρά τις απαγορεύσεις. Η πλήρης , όμως , νομιμοποίηση και ενθάρρυνση της καπνοκαλλιέργειας έγινε τον 18^ο αιώνα. Το εμπόριο του προϊόντος απέφερε μεγάλα κέρδη. Στην περιοχή της Άρτας καλλιεργούνταν τρεις καλές ποιότητες καπνού. Πραγματοποιούνταν δύο σοδειές το χρόνο : στα τέλη Ιουλίου η μία και στις αρχές Οκτωβρίου η άλλη⁵. Ο περιηγητής και κλασικός φιλόλογος T. Smart Hughes αναφέρει στο έργο του ότι η περιοχή της Άρτας παρήγε αρκετή ποσότητα από τον καλύτερο καπνό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας , ο οποίος είχε φύλλα κίτρινου χρώματος και έντονο άρωμα⁵ χρησιμοποιούνταν , εκτός των άλλων , για να προστατευτούν οι κάτοικοι από τις επιδημικές ασθένειες (από τον 16^ο αιώνα ο καπνός είχε και φαρμακευτική χρήση) , στις οποίες η Άρτα ήταν ευπρόσβλητη , λόγω

¹ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 8 Απριλίου 1792 , 22 Μαΐου 1793.

² Βλ. X. Scrofani , ό.π. , σσ. 18-19· E. Βέτσιος , *Το εμπόριο στην περιοχή της Άρτας*, σ. 212.

³ Για τα είδη νημάτων βλ. N. Παπαδόπουλος , *Ερμής ο Κερδάος ήτοι εμπορική εγκυκλοπαιδεία* , τ. 2 , σσ. 96-99· Φ. Μπωζούρ , ό.π. , σσ. 138-151.

⁴ A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 8 Απριλίου 1792 , 22 Μαΐου 1793.

⁵ Για το εμπόριο του καπνού στην περιοχή και γενικότερα την ποιότητά του στον ελληνικό χώρο βλ. Σ. Μάξιμος , *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού* , σσ. 25-26 , 43, 102-104· Φ. Μπωζούρ , ό.π. , σσ. 63-75· N. Σβορώνος , ό.π. , σσ. 298-301· M. Αθανασιάδου , ό.π. , σσ. 213-218.

των ελών που υπήρχαν στην περιοχή της. Η τιμή του ήταν πέντε πιάστρες η οκά¹.

Η περιοχή της Άρτας ήταν από τους πιο κατάλληλους χώρους για την εξαγωγή καπνών από τους Βενετούς, με κύριο εμπόδιο τον γαλλικό ανταγωνισμό. Σοβαρό μειονέκτημα ακόμη στο βενετικό εξαγωγικό εμπόριο των καπνών από την περιοχή ήταν η έλλειψη εμπορικών εγκαταστάσεων, γεγονός που εκμεταλλεύονταν οι Γάλλοι². Έτσι, για να αντιμετωπίσουν τον γαλλικό ανταγωνισμό οι Βενετοί συνεργάζονταν συχνά με τους ντόπιους εκμισθωτές των φόρων, πράγμα που δείχνει ότι το εμπόριο του καπνού ήταν σημαντικό. Στα 1706 ο βάιλος της Βενετίας στην Πύλη κατέβαλε προσπάθειες να δοθεί από το σουλτάνο η αποκλειστικότητα για το εμπόριο του καπνού των περιοχών της Άρτας και του Δυρραχίου στους συμπατριώτες του εμπόρου. Όταν η προσπάθεια αυτή απέτυχε, οι Βενετοί σε συνεργασία με την οικογένεια Κοθώνη, επιχείρησαν να υπενοικιάσουν το φόρο καπνού στην περιοχή του Αμβρακικού, με σκοπό να τον αυξήσουν από 1 άσπρο σε 80 άσπρα την οκά και να εμποδίσουν έτσι το προσοδοφόρο για τους Γάλλους εμπόριο του καπνού. Η προσπάθεια όμως των Βενετών απέτυχε με την παρέμβαση των Γάλλων στις τουρκικές αρχές της περιοχής. Στα επόμενα χρόνια έγιναν διάφορες προσπάθειες των ντόπιων ενοικιαστών του φόρου να αυξήσουν το φόρο του καπνού, χωρίς όμως ιδιαίτερα αποτελέσματα³.

Από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα τη διακίνηση του καπνού προς τη Βενετία ανέλαβαν κυρίως Έλληνες έμποροι της περιοχής. Έτσι στα 1792 πληροφορούμαστε ότι οι Ν. Βλαχούτσης και Ρ. Καραγιάννης φόρτωσαν στο βενετικό πλοίο «La Bella Colomba», στις σκάλες της Άρτας Κόπρανα και Σαλαώρα, 402 δέματα φύλλων καπνού (23.212 ³/₄ οκάδες), που θα παραδίδονταν στους Πάνο και Ιωάννη Χριστόδουλο στη Βενετία. Επίσης στα 1793 οι Έλληνες έμποροι Κωνσταντίνος Βλαχούτσης και Κωνσταντίνος Δερμάνης φόρτωσαν στην Κόπρανα, στο ίδιο βενετικό πλοίο, 208 δέματα καπνού (13.510 οκάδες), που θα παραδίδονταν στους Π. και Ι. Χριστόδουλο και Δημήτριο Δήμο στη

¹ T.S. Hughes, *Travels*, σσ. 431-432. Πρβ. H. Holland, *Travels*, σσ. 84-85· J. Hobhouse, *Journey*, σ. 41.

² Βλ. Σ. Μάξιμος, ό.π., σσ. 47-48, όπου σε επιστολή του Γάλλου προξένου G. Dubroca στα 1705 αναφέρονται μεταξύ άλλων: «Το εμπόριο αυτό γενότανε ως τώρα από τους Βενετούς, μπορούμε δε να το κανονίσουμε καλλίτερα απ' αυτούς, γιατί πληρώνουν 4% (τελωνείο), ενώ εμείς πληρώνουμε μόνο 3%. Εξάλλου μισούνται από τους Τούρκους τόσο, όσο εμείς αγαπιόμαστε. Επειδή δεν έχουν γραφεία, ούτε εδώ, ούτε στη λοιπή χώρα, είναι υποχρεωμένοι να εμπορεύονται τυχοδιωκτικά, χάρις στα μέτρα που παίρνουνε γι' αυτούς η Γένοβα και η Ισπανία».

³ Βλ. Γ. Σιορόκας, *Προξενείο*, σσ. 336-337.

Βενετία¹. Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι ήδη από τα 1717 αναφέρονται αποθήκες καπνού στα χωριά Κομπότι, Σελλάδες και Πέτα της Άρτας, οι οποίες ανήκαν στους Έλληνες Χρήστο Κοθώνη, Δήμο και Κώστα Διαμαντή, και Μαστροτζώρτζη².

Ένα προϊόν που επίσης εξαγόταν από την Άρτα για τη Βενετία ήταν το μαλλί, που οι Βενετοί χρησιμοποιούσαν στις υφαντουργίες τους³. Τα πεδινά εδάφη σε συνδυασμό με τα ορεινά της Ηπείρου ήταν κατάλληλα για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας. Έτσι στην Ήπειρο υπήρχε αφθονία προβάτων, που γενικά παρείχαν μαλλί καλής ποιότητας. Σ' αυτό συντελούσε η μετακίνηση των κοπαδιών, για να ζουν πάντα στο ίδιο κλίμα, αλλά και η διαμονή των ζώων σε ανοικτές στάνες στην οροσειρά της Πίνδου, που τα προφύλασσε από τις μολυσματικές ασθένειες, ενώ παράλληλα ο αέρας και ο ήλιος έδινε στο μαλλί τους λευκότητα και λεπτότητα⁴.

Το μαλλί, εκτός από τις διάφορες περιοχές της Ηπείρου και της Αλβανίας, ερχόταν στην Άρτα από τη Θεσσαλία, αλλά και από τη Μακεδονία⁵. Από την ποσότητα του μαλλιού που συγκεντρωνόταν στην Άρτα ένα μεγάλο μέρος διοχετευόταν για εξαγωγή, ενώ το υπόλοιπο καταναλωνόταν στην ίδια την πόλη, καθώς απορροφούνταν από τις δύο βιοτεχνίες της⁶ που κατασκεύαζαν διάφορα υφάσματα, μεταξύ των οποίων και το ύφασμα «αλατζάς» (ελαφρό βαμβακερό ή μεταξωτό ύφασμα)⁷. Οι αλατζάδες μαζί με τα υφάσματα σαλονίκια⁸, τις καρπέτες (σκιαβίνα : κουβέρτα) και τις καπότες (χοντρό πανωφόρι με κουκούλα)⁹ αποτελούσαν επίσης ένα μέρος του εξαγωγικού εμπορίου της περιοχής¹⁰.

¹ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ.α., 8 Απριλίου 1792, 22 Μαΐου 1793.

² A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda Serie, Consoli Veneti in Levante, b. 31, Quaderno 250, χ.α., Coria, 3 Νοεμβρίου 1717.

³ Για το εμπόριο του μαλλιού στην περιοχή, αλλά και γενικότερα στον ελλαδικό χώρο, βλ. H. Holland, *Travels*, σ. 84· J. Hobhouse, *Journey*, σ. 41· N. Παπαδόπουλος, ό.π., σσ. 31-33· Φ. Μπωζούρ, ό.π., σσ. 86-95· Μ. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος*, σ. 271· Ν. Σβορώνος, ό.π., σσ. 276-281· Μ. Αθανασιάδου, ό.π., σσ. 218-225.

⁴ Βλ. Ν. Ζιάγκος, *Τουρκοκρατούμενη Ήπειρος*, σσ. 193-194.

⁵ Βλ. Ν. Ζιάγκος, ό.π., σσ. 135-136· Γ. Σιορόκας, ό.π., σ. 339.

⁶ Για τις βιοτεχνίες της Άρτας βλ. X. Scrofani, ό.π., τ. 3, σσ. 18-19.

⁷ Για τον «αλατζά»(τουρκικά : alaca) βλ. Ν. Παπαδόπουλος, *Ερμής ο Κερδώς ήτοι εμπορική εγκυκλοπαιδεία*, τ. 1, σσ. 29-30.

⁸ Κατασκευάζονταν στη Θεσσαλονίκη, γι' αυτό και το όνομα σαλονίκια, βλ. Κ. Μέρτζιος, «Άρτα», *Σκουφάς*, τ. 1, σ. 397 υποσ. 41.

⁹ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ.α., 8 Απριλίου 1792.

¹⁰ A.S.V., P.T.M., f. 867, Coria No 1, Πρέβεζα 2 Αυγούστου 1720, συνημμένη στην επιστολή No 10 του κώδικα. Ε. Βέτσιος, «Η δασμολογική πολιτική των Βενετών στην περιοχή του Αμβρακικού κόλπου», σσ. 47-50.

Τέλος , για την τιμή του μαλλιού πρέπει να αναφερθεί ότι εξαρτιόταν από την ποσότητα και ποιότητα της σοδειάς και το μέγεθος της παραγγελίας , με αποτέλεσμα να μην υπάρχει σταθερή διατίμηση. Αν στην αρχική τιμή μάλιστα προστεθούν οι διάφοροι φόροι και το τελωνείο, η τελική τιμή του μαλλιού έφθανε σχεδόν στο διπλάσιο της τιμής που προσφερόταν στους τόπους παραγωγής , δηλαδή στα χωριά¹.

Ζωηρό ενδιαφέρον έδειχναν οι Βενετοί έμποροι , σε όλη τη διάρκεια του αιώνα , και για το μετάξι. Από τις πιο καλές ποιότητες ήταν εκείνο της Ζαγοράς , που έφθανε στην Άρτα από τη Λάρισα. Από αυτή την ποιότητα οι Βενετοί έπαιρναν το μεγαλύτερο μέρος , για να το χρησιμοποιήσουν στην παραγωγή των περίφημων δαμασκηνών υφασμάτων τους. Η τιμή του μεταξιού , κυρίως της Ζαγοράς , κυμάνθηκε κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα από 5 έως 7 πιάστρα την οκά. Σημαντικό μέρος , τέλος , από το μετάξι που έφτανε στην Άρτα χρησιμοποιούνταν από τις ντόπιες βιοτεχνίες-οικοτεχνίες².

Οι Βενετοί από την περιοχή της Άρτας προμηθεύονταν επίσης κατεργασμένα και ακατέργαστα δέρματα³. Με αυτά τροφοδοτούσαν τις δύο ακμαίες βενετικές βιοτεχνίες , δηλαδή της βυρσοδεψίας και της παραγωγής δερμάτινων αντικειμένων⁴. Οι Βενετοί τεχνίτες κατασκεύαζαν αρχικά με το δέρμα είδη πρώτης ανάγκης , όπως υποδήματα , επενδύσεις για ασπίδες και κράνη , βάζα , ενώ αργότερα

¹ Για τις τιμές του μαλλιού στην περιοχή της Άρτας βλ. X. Scrofani , ό.π. , σσ. 18-20· Σ. Μάξιμος , *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού* , σσ. 43 , 47· Φ. Πουκεβίλ , *Ηπειρος* , σ. 382· Ε. Βέτσιος , *Το εμπόριο στην περιοχή της Άρτας* , σσ. 225-226.

² A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum , b. 632 , χ.α. , 8 Απριλίου 1792. Για το εμπόριο του μεταξιού και την τιμή του στην περιοχή αλλά και γενικότερα στον ελλαδικό χώρο βλ. X. Scrofani , ό.π. , τ. 3 , σσ. 19-20· F.C.H.L. Pouqueville , *Voyage en Morée , à Constantinople , en Albanie* , τ. 3 , σ. 135· J. Hobhouse , *Journey* , σ. 41· Ν. Παπαδόπουλος , ό.π. , τ. 2 , σσ. 66-73· Μ. Σακελλαρίου , *Η Πελοπόννησος* , σσ. 270-271· Σ. Μάξιμος , ό.π. , σ. 47· Β. Κρεμμυδάς , *Το εμπόριο της Πελοποννήσου* , σσ. 160-169· Φ. Μπωζούρ , ό.π. , σσ. 134-135· Ν. Σβορώνος , ό.π. , σσ. 293-298· Μ. Αθανασιάδου , ό.π. , σσ. 225-229.

³ Στα ακατέργαστα προϊόντα ανήκουν αυτά που έφταναν στο εμπόριο χωρίς προηγουμένως να υποστούν οποιαδήποτε επεξεργασία· αντίθετα , όσα προϊόντα είχαν υποστεί κάποια επεξεργασία , ακόμη και στο επίπεδο της οικογενειακής παραγωγής , και που απαιτούσαν κάποιες εγκαταστάσεις και πρόσθετη εργασία ή εξειδίκευση , έχουν υπολογιστεί στα κατεργασμένα προϊόντα· βλ. Β. Κρεμμυδάς , *Συγκυρία και Εμπόριο* , σ. 161 υποσ. 28. Για το εμπόριο των δερμάτων και την τιμή τους στην περιοχή , αλλά και γενικότερα στον ελλαδικό χώρο , βλ. X. Scrofani , ό.π. , τ. 3 , σσ. 19-20· F.C.H.L. Pouqueville , *Voyage en Morée , à Constantinople , en Albanie* , τ. 3 , σ. 135· T. S. Hughes , *Travels* , σ. 432· J. Hobhouse , *Journey* , σ. 41· Ν. Παπαδόπουλος , ό.π. , σσ. 150-159· Μ. Σακελλαρίου , *Η Πελοπόννησος* , σσ. 271-272· Σ. Μάξιμος , *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού* , σσ. 46-47· Β. Κρεμμυδάς , ό.π. , σσ. 170-173· Φ. Μπωζούρ , ό.π. , σσ. 135-136 , 153-160· Γ. Σιορόκας , ό.π. , σ. 338· Ν. Σβορώνος , ό.π. , σσ. 303-304· Μ. Αθανασιάδου , ό.π. , σσ. 236-240.

⁴ Βλ. G. Luzzato , *Storia Economica di Venezia* , σ. 47.

προστέθηκαν και άλλες , περισσότερο καλλιτεχνικές δημιουργίες , όπως δερμάτινη επένδυση βιβλίων , δερμάτινες θήκες για σπαθιά , δερμάτινες αποσκευές και διακοσμήσεις ταπετσαρίας¹.

Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα τα βενετικά καράβια δεν έπαυαν να φορτώνουν ποσότητες δερμάτων από βόδια , κατσίκια , λαγούς και αλεπούδες. Στην Ευρώπη πάντως είχαν αποδοχή περισσότερο τα κατεργασμένα , τα περίφημα κορδοβάνια της Ανατολής , κατασκευασμένα από δέρμα κατσίκας. Έτσι ονομάστηκαν από τη μέθοδο με την οποία τα επεξεργάζονταν , που ήταν αυτή των εργαστηρίων της Κόρδοβας². Τα δέρματα αυτά διακρίνονταν σε κόκκινα , κίτρινα , λευκά και μαύρα και είχαν ιδιαίτερη ζήτηση στη Βενετία.

Το *κερί* ήταν επιπλέον ένα από τα προϊόντα που εξάγονταν προς τη Βενετία. Οι ποσότητες που έβρισκε κανείς στην Άρτα , και ιδιαίτερα στα Γιάννενα , ήταν σημαντικές. Βέβαια το κερί που παραγόταν στην περιοχή ήταν λιγιστό , αλλά οι ποσότητες που έφταναν στις αγορές της Ηπείρου από τη Μολδοβλαχία , τη Βοσνία και αργότερα από τη Σόφια ήταν μεγάλες. Η τιμή του κίτρινου κεριού (*cera gialla*) που εξεγόταν στη Βενετία ήταν διαμορφωμένη στα 90 άσπρα περίπου την οκά³.

Εξαγόμενο προϊόν από την περιοχή της Άρτας ήταν και η *ζυλεία* , κυρίως η ναυπηγήσιμη. Η ζυλεία ως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα αποτελούσε , όπως είναι γνωστό , το βασικό ναυπηγικό υλικό και το ζήτημα προμήθειάς του έγινε συχνά αφορμή οικονομικών ανταγωνισμών ή και πολεμικών συγκρούσεων.

Στις δασικές εκτάσεις της περιοχής της Άρτας ανήκαν η δασική έκταση του Μακρυνόρους στα βορειοανατολικά του Αμβρακικού κόλπου, στην οποία κυριαρχούσε η βελανιδιά , με ψηλούς ίσους κορμούς⁴. Στη βόρεια πλευρά του Αμβρακικού κόλπου υπήρχε το δάσος του Λούρου , που ήταν αξιόλογο , όχι μόνο για τον πλούτο του , αλλά και για την εύκολη εκμετάλλευσή του. Πρόκειται για εκτεταμένη δασική περιοχή, με περίμετρο πέντε χιλιόμετρα , όπου αφθονούσε κυρίως η βελανιδιά. Η έκταση θα ήταν παλαιότερα ασφαλώς μεγαλύτερη , αν ληφθεί υπόψη ότι οι Βενετοί ξερίζωσαν αρκετό μέρος του δάσους για να δημιουργήσουν ελαιώνες⁵. Κοντά στα όρια της βενετικής επικράτειας

¹ Βλ. F. Brunello , *Arti e Mestieri a Venezia* , σσ. 161-162.

² A.S.V. , P.T.M. , f. 867 , Copia No 1 , Πρέβεζα 2 Αυγούστου 1720 , συνημμένη στην επιστολή No 10 του κώδικα. Ε. Βέτσιος , «Η δασμολογική πολιτική των Βενετών στην περιοχή του Αμβρακικού κόλπου» , σσ. 47-50.

³ Βλ. Σ. Μάξιμος , ό.π. , σ. 46· Μ. Αθανασιάδου , ό.π. , σσ. 235-236.

⁴ Για τη σημασία της χρήσης της βελανιδιάς στις ναυτικές κατασκευές , βλ. Η. Holland , *Ταξίδια στα Ιόνια νησιά , Ηπειρο* , σ. 220. Ε. Γιαννακοπούλου , *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα* , σσ. 17-23.

⁵ Βλ. Η. Βασιλάς , «Ο ελαιώνας της Πρέβεζας» , *Ηπειρωτική Εστία* , τ. 3 (1954) , σσ. 606-610· Ε. Πολίτης , «Η υποχρεωτική επί Ενετοκρατίας εμφύτευσις ελαιοδένδρων» , *Κερκυραϊκά Χρονικά* , τ. 13 (1967) , σσ. 80-82.

βρισκόταν και το δάσος Φλαμπουρά ή Φλαμπούρη , περίπου τρία χιλιόμετρα από τη Νικόπολη , ίσης αξίας με αυτό του Λούρου , όπως και με τα γειτονικά δάση στο Καναλάκι και Καναλόπουλο , κοντά στην περιοχή της Λάμαρης. Κοντινό επίσης στο Λούρο ήταν το δάσος του Καντζά , που εκτεινόταν από τη Φιλιπιάδα ως το ομώνυμο χωριό του κάμπου , δυο χιλιόμετρα περίπου από τη Νικόπολη. Στην περιοχή , ακόμη , υπήρχαν το γεμάτο βελανιδιές δάσος της Άρτας , στα βορειοανατολικά της πόλης , το δάσος της Κόπραϊνας , κοντά στο γνωστό επίνειο του κόλπου , και οι δασικές εκτάσεις των Τζουμέρκων και Ραδοβιτσίου , που ήταν πλούσιες σε οξιά , κέδρο , πεύκη , ελάτη και γενικά ρητινώδη δένδρα , που αντέχουν στους πάγους. Οι δασικές εκτάσεις που αναφέρθηκαν δεν απέδιδαν όλες ίδιας ποιότητας ξυλεία και μάλιστα ναυπηγική , που αναζητούσαν οι Βενετοί , ούτε προσφέρονταν όλες , κυρίως οι απρόσιτες στην ενδοχώρα , για εκμετάλλευση , επειδή δεν συνέφερε η μεταφορά ή δεν υπήρχαν οδικές ή ακτοπλοϊκές δυνατότητες , όπως στον Αμβρακικό , καθώς και προϋποθέσεις εμπορικών συναλλαγών , όπως στο λιμάνι της Πρέβεζας. Έτσι , την εξεταζόμενη περίοδο η υλοτομική δραστηριότητα των Βενετών εντοπίστηκε κυρίως στο δάσος του Λούρου , χάρη στην υπεροχή της ξυλείας του και την εύκολη προσπέλαση , ενώ στα άλλα δάση υλοτομία ή δεν υπήρξε ή ήταν περιστασιακή και με μικρότερη απόδοση. Όλες αυτές οι δασικές εκτάσεις της περιοχής πρέπει να τονισθεί ότι ανήκαν στην ιδιοκτησία των οθωμανικών αρχών , που τις εκμίσθωναν για να τις εκμεταλλευτούν¹.

Οι Βενετοί από τις προαναφερόμενες δασικές εκτάσεις κατά τον 18^ο αιώνα προμηθεύονταν ξυλεία , που τροφοδοτούσε τα ναυπηγεία της Πρέβεζας και των Επτανήσων , κυρίως της Κέρκυρας και της Κεφαλονιάς , που λόγω έλλειψης τοπικής ξυλείας αγόραζαν ένα μέρος της ναυπηγικής ξυλείας από τη Δυτική Ελλάδα². Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι τα δάση της περιοχής της Άρτας δεν αποτέλεσαν πηγή ανεφοδιασμού των κεντρικών ναυπηγείων της Βενετίας , που εξασφάλιζαν τη ναυπηγική ξυλεία από άλλες περιοχές (Απέννινα , Πέζαρο , Αγκόνα , Ίστρια , Δαλματία)³. Ο έντονος , όμως, γαλλικός ανταγωνισμός , που εκδηλώθηκε στην υλοτομία της περιοχής μετά το 1730 , η ανάπτυξη του ελληνικού

¹ Βλ. N. Hammond , *Epirus , the geography , the ancient remains , the history and the topography of Epirus and adjacent areas* , Oxford 1967 , σσ. 10 , 18-19 , 55 , 57· Α. Αρχοντίδης , *Η Βενετοκρατία στην Δυτική Ελλάδα* , σ. 90· Ε. Γιαννακοπούλου , ό.π. , σσ. 10-17· Φ. Πουκεβίλ , *Ηπειρος* , 377-378.

² A.S.V. , *Cinque Savi alla Mercanzia* , Prima Serie , Consoli , Diversorum , b. 400 , αρ. 87 , 21 Σεπτεμβρίου 1786 : «Non sono pochi li boschi d' intorno al mare (di golfo d' Arta) , che non solo danno legna da fuoco , ma anche per costruzion de bastimenti».

³ Βλ. Ε. Γιαννακοπούλου , ό.π. , σσ. 60 , 62.

ξυλεμπορίου και η πάγια απαγόρευση της Πύλης να εξάγεται ξυλεία από τα εδάφη της αυτοκρατορίας , εκτός και αν εξασφάλιζαν άδεια των τοπικών τουρκικών αρχών , οδήγησαν σταδιακά στην κάμψη του βενετικού ξυλεμπορίου στην περιοχή¹.

Από τις αγροτικές εκτάσεις της πεδιάδας της Άρτας οι Βενετοί εξήγαν σημαντικές ποσότητες *γλυκύρριζων* (*γλυκόρριζων*). Οι γλυκύρριζες (*liquerizia*) είναι πολυετή βαθύρριζα ποώδη φυτά , που οφείλουν το όνομά τους στις γλυκές ρίζες και στα ριζώματα που έχουν και τα οποία χρησιμοποιούνται στη ζαχαροπλαστική και τη φαρμακευτική. Στα 1760 αναφέρεται ότι ένας Γάλλος έμπορος , που ήρθε από το Taranto , κατασκεύασε στη Βόνιτσα ένα εργοστάσιο παραγωγής χυμού γλυκύρριζας². Ο έμπορος αυτός προμηθευόταν τη γλυκύρριζα σε χαμηλή τιμή από αγρότες που την καλλιεργούσαν άφθονα στην τουρκοκρατούμενη πεδιάδα της Άρτας. Επειδή μάλιστα το χώμα της περιοχής ήταν ανάμεικτο με άμμο και γι' αυτό λιγότερο εύφορο , η γλυκύρριζα που καλλιεργούνταν στα εδάφη αυτά ήταν πολύ καλής ποιότητας. Η γλυκύρριζα μεταφερόταν στο εργοστάσιο και , αφού περνούσε από ειδική επεξεργασία³ , στο τέλος παραγόταν ένας συμπυκνωμένος χυμός , τον οποίο διοχέτευαν για πώληση στο εμπόριο.

¹ A.S.V. , P.T.M. , f. 1.013 , Copia No 21 , Πρέβεζα 11 Ιουλίου 1767 : «Ho detto sul primo punto del legname che essendo quello un negozio che appertamente si fa da persone di estere nazioni senza che veneno de nostri sudditi abbia la minima ingerenza e che si estrae dalli boschi ottomani , col permesso dai comandanti , subasi e custodi delle terre ottomane...e si transporta con bastimenti di estere bandiere in stati dove non ha che fare il Serenissimo Dominio della nostra Repubblica» - No 135 , Κέρκυρα 31 Ιουλίου 1767. Για τον γαλλοβενετικό ανταγωνισμό στην υλοτομία της περιοχής και την ανάπτυξη του ελληνικού ξυλεμπορίου βλ. Γ. Σιορόκας , ό.π. , 330-335· Ε. Γιαννακοπούλου , ό.π. , σσ. 60-73 , 170-192.

² Βλ. Σ. Μάξιμος , *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού* , σσ. 62-63.

³ Για την επεξεργασία της γλυκύρριζας βλ. E. Cicogna , *Relazioni storico-politiche* , σ. 65 : «Si prende la liquerizia, e ridotta col coltello in pezzi mediocri si ripone entro un tinazzo ripieno di acqua schietta, ed ivi si fa stare in fusione per mezza giornata ed anche meno , di là si va di mano in mano estraendo , indi si sottopone ad una macina fatta a guisa di quella da oglio, toltane la mole che è di minor grandezza, ma più rotonda, e con essa fatta girare coll' acqua di quella fiumera, s' infrangono; pezzi medesimi , poi si trasportano cosi infranti nel magazzino, dove viene tenuta la caldaja che serve a farli bollire. Questa caldaja, ch'è della capacità di venti barile, è pur murata sino alla superficie a guisa di fornace, dove vi si getta tant' acqua quanta basti a coprire la liquerizia che vi si immerge , e per introdurla più agevolmente si servono di una scala fatta di pietra a ridosso della fornace. Fatta bollire la liquerizia per lo spazio di quattro ore a forza di fuoco in terzo grado, si estrae dalla caldaja, e si sottopone con sporte di brulle ad un torchio di smisurata grandezza, da dove ne esce il sugo spremuto a guisa di oglio. Questo sugo liquido, come n' esce dal torchio si rifonde in due altre minori caldaje , e si fa ribollire nel fuoco a pari grado sino a tanto che si condensa sufficientemente, qual poi lasciandosi raffreddare s' impetrisce e si ristagna».

Το παραγόμενο προϊόν καταναλωνόταν κυρίως στην Αγγλία , τη Γερμανία και τη Ρωσία. Στα κράτη αυτά , εκτός από γλυκαντικό , χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή μπίρας για το στρατό και ενός ποτού πιο δυνατού από το ρακί. Στη Ρωσία το έδιναν κατά τη διάρκεια του χειμώνα στα παιδιά , που , καθώς ήταν γλυκό , τους άρεσε για να προστατευθούν από την πνευμονία , που θα μπορούσε να τα προσβάλλει εξαιτίας του ψυχρού κλίματος¹.

Στο εργοστάσιο παραγωγής του χυμού γλυκύρριζας απασχολούνταν εβδομήντα εργάτες. Από αυτούς οι σαράντα χρησιμοποιούνταν στη συγκέντρωση των γλυκυρριζών από τις αγροτικές περιοχές της Άρτας και στη μεταφορά των ριζών από την ύπαιθρο της Άρτας στη Βόνιτσα με ένα μικρό πλοίο χωρητικότητας 40 περίπου μοδίων. Ένα μέρος από τους υπόλοιπους εργάτες απασχολούνταν με την κοπή , από τα κοντινά οθωμανικά κτήματα , ξύλων , που χρησιμοποιούνταν για τη θέρμανση του λέβητα του εργοστασίου , ενώ οι υπόλοιποι απασχολούνταν στην παραγωγή του συμπυκνωμένου χυμού και στην κατασκευή των κιβωτίων, στα οποία συσκευαζόταν το παραγόμενο προϊόν.

Οι εργαζόμενοι στην επιχείρηση αμείβονταν με μισθό και τους παρέχονταν και η καθημερινή τροφή². Για να εξασφαλιστεί η άδεια προμήθειας της γλυκύρριζας από τις αγροτικές περιοχές της Άρτας , καταβάλλονταν εκατό τσεκίνια ανά εξάμηνο στον βοεβόδα της Άρτας και εικοσιτέσσερα τσεκίνια στο δημόσιο τελωνείο. Επίσης ο ιδιοκτήτης του εργοστασίου πλήρωνε εικοσιτέσσερα τσεκίνια για ενοικίαση του νερόμυλου , στον οποίο γινόταν το άλεσμα των ριζών , και εικοσιτέσσερα δουκάτα για ενοικίαση των οικημάτων όπου είχαν εγκατασταθεί τα μηχανήματα του εργοστασίου. Όσον αφορά τέλος την παραγωγή , αναφέρεται ότι από την επεξεργασία εκατό ριζών γλυκύρριζας παράγονταν περίπου 20 λίβρες χυμού , ενώ η εξαμηνιαία παραγωγή έφτανε στα διακόσια πενήντα περίπου κιβώτια , βάρους εκατό bottoli το καθένα³.

Βενετοί υπήκοοι έμποροι και καπετάνιοι , κυρίως Επτανήσιοι , έδειχναν ενδιαφέρον και για την εξαγωγή *σιταριού* από την περιοχή της

¹ Βλ. E. Cicogna , *Relazioni storico-politiche* , σ. 53 : «Dicesi che in quei Stati se ne faccia consumo primieramente per far la birra ad uso di milizie , poi per cavarne colla distillazione uno spirito più gagliardo dell' acquavita , e che in Moscovia lo dispensino nell' inverno ai fanciulli come una droga dolce , che gli aggrada , e la quale li preserva dai mali di petto che potessero venire cagionati per la rigidezza del clima».

² Βλ. E. Cicogna , *ό.π.* , σ. 66: «Tutti li operaj vengono pagati con paga e panatica sullo stile de' marinari de' vascelli mercantilli , a riserva dei mistri destinati alla facitura della macina , torchio e cassette , e del perito per il bollimento del sugo».

³ Βλ. E. Cicogna , *ό.π.* , σ. 65: «Il prodotto di questi sei mesi ridotto a competente perfezione consiste in duecento e cinquanta cassette circa , cento bottoli di peso per ciascheduna».

Άρτας¹. Το σιτάρι που εξαγόταν διοχετευόταν κατά μεγάλο μέρος στην κάλυψη επισιτιστικών αναγκών κυρίως των Επτανησίων², ενώ το υπόλοιπο μεταφερόταν με βενετσιάνικα πλοία μέσω της Κέρκυρας στη Βενετία και σε άλλα λιμάνια κρατών της Δυτικής Ευρώπης.

Τα Επτάνησα ήταν υποχρεωμένα να διατηρούν σχέσεις και συναλλαγές με τον απέναντι ηπειρωτικό χώρο για να εξασφαλίσουν τα προϊόντα που χρειάζονταν στη διαβίωσή τους, μεταξύ των οποίων κυρίαρχη θέση είχε το σιτάρι. Η γεωγραφική τους θέση, το ότι δηλαδή βρίσκονταν πολύ κοντά στην ελληνική χερσόνησο, ενώ αντίθετα πολύ μακριά από τη Βενετία, υποχρέωνε τους κατοίκους τους να προμηθεύονται από τον ηπειρωτικό χώρο τα προϊόντα πρώτης ανάγκης. Οι ιδιοκτήτες των καϊκιών πηγαινοέρχονταν ασταμάτητα από τα νησιά στις απέναντι ηπειρωτικές ακτές, μεταφέροντας προϊόντα, χρήματα και επιβάτες. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μέσα στον στενό θαλάσσιο χώρο, ανάμεσα στα Επτάνησα και την απέναντί ηπειρωτική χώρα, αναπτύχθηκε μια οικονομία παράκτιας διαμετακομιστικής μεταφοράς, βασισμένη στην εισαγωγή προϊόντων που είχαν ζήτηση³. Από την άλλη μεριά η ανάπτυξη των πόλεων, του πληθυσμού και της βιομηχανίας στη Δυτική και Κεντρική Ευρώπη, κατά τον 18^ο αιώνα, ήταν επόμενο να αυξήσει τη ζήτηση αγροτικών προϊόντων⁴.

¹ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie, Consoli, Diversorum, b. 400, αρ. 87, 21 Σεπτεμβρίου 1786: «Il golfo d' Arta, nel quale è situata la fortezza di Prevesa e suo territorio, si computa di lunghezza di sessanta miglia ed ha d' ogni parte terre abbondanti in ogni quantità di grani e di pascoli, che favoriscono carnami e formagli». Επίσης βλ. X. Scrofani, *Voyage en Grèce*, τ. 3, σ. 19: «L' Arta exporte beaucoup de denrées qui proviennent de son territoire. Les principales sont le bled, le maïs, l' orge, l' avoine, les haricots». H. Holland, *Travels*, σ. 84. J. Hobhouse, *Journey*, σ. 41. W. M. Leake, *Travels*, τ. 4, σ. 230: «Wheat and Kalambókki are the principal produce of Arta». M. Aymard, *Venise, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris 1966, σ. 47, όπου αναφέρεται ότι η περιοχή της Άρτας από τον 16^ο αιώνα ήταν από τις πιο παραγωγικές σε σιτηρά περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Γ. Πλουμίδης, «Ναυτιλία και Εμπόριο στη Λευκάδα», σσ. 405-406.

² M.C.C., Mss PD, b. 630, Copia, 16 Δεκεμβρίου 1761: «Costituito in (Santa Maura) Panego Moraiti capitano di caichio proveniente dal campo d' Arta con carico di formento».

³ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie, Consoli, Diversorum, b. 400, αρ. 87, 21 Σεπτεμβρίου 1786: «Questa (città-Arta) dunque deve considerarsi come una delle più importanti situazioni di questi contorni per il commercio ed uno commercio, poiche diviene necessario per li sudditi della Republica di quest' isole, alle quali mancano li generi di prima necessità per il loro mantenimento». Βλ. F. Thiriet, «Agriculteurs et Agriculture a Corfu au XVème siècle», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, τ. 13 (1980), σσ. 326-327. Δ. Ανωγάτης – Πελέ, «Σχέσεις Επτανησιακού και Ηπειρωτικού χώρου», σ. 373-376. Φ. Πουκεβίλ, *Ηπειρος*, σ. 279.

⁴ T. Stoianovich, «Βαλκάνιος έμπορος», σ. 299.

Η άμεση συνέπεια αυτής της ζήτησης ήταν οι συχνές απαγορεύσεις των τουρκικών αρχών για εξαγωγή σιτηρών¹. Οι απαγορεύσεις εξαγωγής σιταριού ήταν βέβαια στην ουσία αυστηρότερες εφαρμογές του γενικού μέτρου που ίσχυε θεωρητικά, σύμφωνα με το οποίο απαγορευόταν πάντοτε η εξαγωγή σιταριού από τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το γενικό αυτό μέτρο, παρά τις παραβιάσεις από μέρους των ξένων ή των ντόπιων εμπόρων και τις σκόπιμες παραλείψεις των τουρκικών αρχών, αποτελούσε ουσιαστικό εμπόδιο στην πλήρη εμπορευματοποίηση του σιταριού. Πέραν των συχνών απαγορεύσεων, η μεγάλη ζήτηση σιταριού στις χώρες της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης, ιδιαίτερα σε περίοδο σιτοδείας, οδήγησε σε έναν έντονο ανταγωνισμό για την προμήθεια του προϊόντος από την περιοχή. Πλοία πολλών κρατών, με όλες τις εμπορευόμενες σημαίες, έρχονταν στις ακτές της περιοχής, όπως και στις άλλες σιτοπαραγωγικές περιοχές της Ανατολής, να φορτώσουν σιτάρι. Αυτό είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την αύξηση των τιμών. Συνεπώς ο έντονος ανταγωνισμός, που επέφερε συνεχείς διακυμάνσεις της τιμής του σιταριού, αποτελούσε έναν επιπλέον ανασταλτικό παράγοντα στη διεξαγωγή του βενετικού εμπορίου των σιτηρών στην περιοχή της Άρτας². Όσον αφορά τέλος τις εξαγωγές σιτηρών από την περιοχή, σύμφωνα με τα αριθμητικά στοιχεία του X. Scrofanì ο συνολικός όγκος εξαγωγής σιτηρών από την περιοχή της Άρτας στα 1794-1795 ανερχόταν στα 30 φορτία πλοίου (κάθε φορτίο = 4.000 κιλά) και η αξία τους ήταν του ύψους των 360.000 πιάστρων³.

Εντύπωση προκαλεί ακόμη το γεγονός ότι από τις βενετικές πηγές που μελετήθηκαν απουσιάζει οποιαδήποτε μνεία για το *καλαμπόκι*. Αυτό δε σημαίνει ότι η καλλιέργεια του προϊόντος ήταν λιγότερο διαδεδομένη στην περιοχή. Πρέπει απλώς να ληφθεί υπόψη ότι το *καλαμπόκι* αποτελούσε τη βάση της διατροφής του πληθυσμού και γι' αυτό η εξαγωγή του απαγορευόταν⁴.

¹ M.C.C., Mss PD, b. 629, Άρτα, 3 και 17 Οκτωβρίου 1759. Για απαγορεύσεις εξαγωγής σιτηρών από την περιοχή βλ. επίσης Κ. Μέρτζιος, «Άρτα», *Σκουφάς*, τ. 1, σ. 401. Γενικά για την προσπάθεια των Οθωμανών να ασκήσουν έλεγχο στο εμπόριο των σιτηρών βλ. Β. Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη*, (αν. διδ. διατρ.), Αθήνα 2002, σσ. 29-31.

² Για τον έντονο ανταγωνισμό στην περιοχή και τις διακυμάνσεις στην τιμή των σιτηρών βλ. Γ. Σιορόκας, *Προξενείο*, σσ. 312-330. Για τους λόγους που επιδρούσαν στη διαμόρφωση της τιμής του σιταριού βλ. επίσης Σ. Ασδραχάς, «Αγορές και τιμή του σιταριού στην Ελλάδα το ΙΗ' αιώνα», *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15^{ος} – 19^{ος} αιώνας)*, σσ. 547-574· Β. Κρεμμυδάς, *Εμπόριο*, 231.

³ Βλ. X. Scrofanì, ό.π., σσ. 18-20· Σ. Μάξιμος, *Η αγωγή του ελληνικού καπιταλισμού*, σ. 43· Φ. Πουκεβίλ, *Ήπειρος*, σ. 382· Ε. Βέτσιος, *Το εμπόριο στην περιοχή της Άρτας*, σ. 225.

⁴ Βλ. Γ. Σιορόκας, *Προξενείο*, σσ. 340-341· Χ. Παπακώστα, «Οι εμπορικοί πρόξενοι στη Δυτική Στερεά και Ήπειρο», σ. 283.

Τέλος αξίζει να γίνει αναφορά και στα εσπεριδοειδή , που αποτελούν σήμερα την κύρια παραγωγή της πεδιάδας της Άρτας. Δεν είναι γνωστό ποιο έτος άρχισε η καλλιέργεια των εσπεριδοειδών στην περιοχή της Άρτας , καθώς μαρτυρίες για το θέμα αυτό δεν υπάρχουν. Είναι , όμως , σίγουρο ότι κατά τον 18^ο αιώνα υπήρχε εκεί καλλιέργεια εσπεριδοειδών. Πιθανότατα η καλλιέργεια αυτή να μην ήταν εκτεταμένη , άρα και η δυναμικότητα παραγωγής μικρή , καθώς στην πεδιάδα της Άρτας καλλιεργούνταν κυρίως δημητριακά , που τα χρειαζόταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία , αλλά είχαν και μεγαλύτερη ζήτηση από τις ευρωπαϊκές χώρες , επειδή τα δημητριακά κάλυπταν βασικές επισιτιστικές ανάγκες¹. Στα 1716 πάντως αναφέρεται ότι από την περιοχή της Άρτας απέπλευσε πλοίο με καπετάνιο τον Γάλλο M. Roze και φορτίο χυμό λεμονιού και καπνά με προορισμό τη Γένοβα και τη Μασσαλία². Επίσης στα 1870 ο ηγούμενος του μοναστηριού της Κάτω Παναγιάς³ στην Άρτα Κωνστάντιος σε μια από τις «ενθυμήσεις»⁴ του αναφέρει ότι στα 1774 είχαμε στην περιοχή της Άρτας μπόλιασμα με καταβολάδες εσπεριδοειδών⁵. Εκτός των παραπάνω μαρτυριών , την ύπαρξη καλλιέργειας εσπεριδοειδών στην περιοχή της Άρτας επιβεβαιώνουν στα

¹ Ο περιηγητής H. Holland (*Ταξίδια στα Ιόνια νησιά , Ήπειρο* , σσ. 72-73) αναφέρει : «Το μεγαλύτερο μέρος (της πεδιάδας της Άρτας) χρησιμοποιείται σαν βοσκότοπος· ένα επίσης μεγάλο μέρος είναι αφιερωμένο στην καλλιέργεια ινδικού καλαμποκιού , σιταριού , ρυζιού και καπνού , ενώ κοντά στην Άρτα οι αμπελώνες είναι πολυάριθμοι και οι πορτοκαλιές και συκιές δέντρα ιδιαίτερης προσοχής».

² Γ. Σιορόκας , *Προξενείο* , σ. 451.

³ Η μονή της Κάτω Παναγιάς βρίσκεται σε μικρή απόσταση από το κέντρο της Άρτας. Η ίδρυσή της συνδέεται με το δεσπότη Μιχαήλ Β΄ Κομνηνό Δούκα , που , σύμφωνα με την παράδοση , έκτισε το μοναστήρι σε ένδειξη μετάνοιας για την κακή συμπεριφορά του προς τη σύζυγό του Θεοδώρα , βλ. Β. Παπαδόπουλος , *Οδοιπορικό στην Άρτα* , Άρτα 2002 , σ. 40.

⁴ Οι «ενθυμήσεις» ήταν σημειώσεις που έγραφαν ηγούμενοι , καλόγεροι ή άνθρωποι απλοϊκοί , oligογράμματοι , στα διάφορα βιβλία μοναστηριών και εκκλησιών , εκτελώντας έργο ιστορικών χρονογράφων. Εκεί σημείωναν τα κατά την γνώμη τους αξιόλογα ή τραγικά γεγονότα της εποχής τους «εις ενθύμησιν των μεταγενεστέρων» , βλ. Κ. Βάγιας , «Ενθυμήσεις – απ’ τα βιβλία των μοναστηρίων της Άρτας» , *Σκουφάς* , τ. 4 (1968-75) , σσ. 204(646).

⁵ Ο ηγούμενος του μοναστηριού της Κάτω Παναγιάς Κωνστάντιος αναφέρει : «Κατά το 1774 έτος ήρχισεν η εν Άρτη εμφύτευσις των πορτοκαλαίων , λεμοναίων και νερατζών όπως εμφυτεύονται δια μισινίων , δηλαδή εκ των αποκλαμών των ιδίων δένδρων 3 ή 4 ετών όντων , ...Πρώτερον δεν εγίνωσκον οι γαιοκτήμονες Αρταίοι ταύτην την εμφύτευσιν. Εφευριταί ήταν οι απελευθεροθέντες Μοραΐταις όταν ήλθον εκ του Μορέως αιχμάλοτοι εις τα 1774 : πρότερον εφύτευον σπόρους εκ του καρπού και εις μακρινόν διάστηματας εφύτευον» , βλ. Κ. Βάγιας , «Ενθυμήσεις – απ’ τα βιβλία των μοναστηρίων της Άρτας» , *Σκουφάς* , τ. 4 (1968-75) , σσ. 363(805)-365(807).

έργα τους και οι ξένοι περιηγητές που επισκέφθηκαν την περιοχή στις αρχές του 19^{ου} αιώνα¹.

Συγκεφαλαιώνοντας , μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι στην περιοχή της Άρτας κατά τον 18^ο αιώνα είχαμε εισαγωγή βιοτεχνικών προϊόντων και εξαγωγή πρώτων υλών , μια κλασική δηλαδή περίπτωση εμπορικών ανταλλαγών αποικιακής μορφής². Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη ότι το μεγαλύτερο μέρος των εξαγόμενων πρώτων υλών ήταν αγροτικά προϊόντα , καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η περιοχή της Άρτας αποτέλεσε τον 18^ο αιώνα μία από τις πηγές τροφοδότησης του βενετικού εμπορικού-βιομηχανικού κεφαλαίου , επειδή η Βενετία ήταν από τα κυρίαρχα κράτη στις εμπορικές συναλλαγές της περιοχής στο μεγαλύτερο διάστημα του αιώνα.

3. Η εσωτερική αγορά

Η κυκλοφορία και ανταλλαγή των αγαθών στην τοπική αγορά πραγματοποιούνταν με τρεις τρόπους:

Α) Διαρκής(καθημερινή) αγορά

Λειτουργούσε κατά κανόνα στο επίπεδο της πόλης , εκεί όπου λάμβανε χώρα η διαδικασία εμπορευματοποίησης των προϊόντων της υπαίθρου , η ανταλλαγή αγροτικών και βιοτεχνικών προϊόντων, η τροφοδοσία των επαγγελματιών με τις απαραίτητες πρώτες ύλες και η διασφάλιση (επάρκεια) των βασικών αγαθών διατροφής του πληθυσμού³.

¹Βλ. W. M. Leake , *Travels* , τ. 4 , σ. 230: «The exports by sea from the district in the commodities abovenentioned , to which are to be added the oranges , lemons , and hasel-nuts , of the gardens of Arta , are reckoned to be of the annual value of 1000 purses»· T. S. Hughes , *Travels* , σ. 431· H. Holland , *Ταξίδια στα Ιόνια νησιά , Ηπειρο* , σ. 73.

² Βλ. Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σ. 200· Ν. Σβορώνος , *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης*, σ. 377. Ο X. Scrofani (ό.π. , σσ. 18-20) αναφέρει ότι στα 1794-1795 η αξία του συνόλου των εισαγωγών ήταν ύψους 751.910 πιάστρων και η αξία εξαγωγών την ίδια χρονική περίοδο ήταν 999.300 πιάστρων· τη διαφορά αυτή αιτιολογεί ως εξής : «Quoiqu' on puisse voir par le tableau ci-joint que l' Arta reçoit moins que son golfe n' exporte , il ne faut pas croire cependant que l' inégalité de cette balance soit réelle: premièrement , parce qu' en revenant aux vrais principes dont je parlerai ci-après , la chose ne peut arriver; et en second lieu , si l' on fait réflexion que les marchandises qui , par l' Arta , sortent de l' Albanie , ne sont pas des produits uniquement de son territoire , mais des pays qui , dans un rayon de distance de trois ou quarte jours , environnent l' Arta et le golfe ; enfin que toutes les importations n' ont pas lieu par l' echelle de l' Arta , mais que beaucoup d' objets passent par la basse-Albanie ... ».

³ Για τη διαρκή (καθημερινή) αγορά γενικότερα βλ. Ν. Τοντόροφ , *Βαλκανική πόλη*, σσ.139-155· Γ. Παπαγεωργίου , *Συντεχνίες* , σσ. 53-60· Σ. Ασδραχάς , *Κοινωνία και*

Η διακίνηση των προϊόντων στην αγορά βοηθούσε συγχρόνως την οθωμανική διοίκηση να ασκεί τη φορολογική της πολιτική. Σε πολλά προϊόντα επιβάλλονταν φόροι το ύψος του φόρου ρυθμιζόταν σε συνάρτηση με το συγκεκριμένο είδος προϊόντος, ανάλογα με το αν υπήρχε αφθονία ή σπανιότητα αυτού, αν προερχόταν από την άμεση αγροτική περιφέρεια της πόλης ή από μακρύτερα και αν το προϊόν αυτό έφτανε σε μεγάλες ή μικρές ποσότητες¹.

Η αγορά της Άρτας ήταν περιορισμένη σε έναν κυρίως δρόμο με τα στενά και συνήθως σκοτεινά του σοκάκια, που είχε, όμως, μεγάλο μήκος και καταλάμβανε το κεντρικό σημείο της πόλης. Η αγορά άρχιζε από τη σημερινή οδό Παντοκράτορος και έφτανε πέρα από το Μονοπλιό. Αυτός ο δρόμος ήταν το λεγόμενο Ρωμιοπάζαρο² και ήταν σκεπασμένος από στέγαστρα με φτέρες και καλάμια, που προστάτευαν την αγορά από τη ζέστη και τον ήλιο. Τα καταστήματα, γενικά, ήταν πολύ μικρά, αλλά ήταν καλά εφοδιασμένα με εμπορεύματα που είχαν ζήτηση στην περιοχή. Δεν είχαν βιτρίνες, αλλά ξύλινες τάβλες, που οι καταστηματάρχες τις έβγαζαν την ημέρα και τα μαγαζιά έμεναν ορθάνοιχτα με εκτεθειμένα τα εμπορεύματα στο δρόμο. Η αγορά είχε τετρακόσια περίπου μαγαζιά, που τα περισσότερα ήταν παπουτσάδικα και μαχαιράδικα, αλλά δεν υπήρχε σ' αυτήν bezesten³. Σε ένα μέρος της αγοράς ήταν τα ψαράδικα, όπου ψαράδες πωλούσαν ψάρια από τα ιχθυοτροφεία της περιοχής, ενώ στο χώρο της σημερινής λαϊκής αγοράς ήταν το τουρκοπάζαρο, όπου οι Τούρκοι είχαν τα δικά τους καταστήματα και εργαστήρια⁴. Στη σημερινή, πάντως, εποχή, παρόλη την αλλοίωση της αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής φυσιογνωμίας των νεοελληνικών αστικών κέντρων, μια προσπέλαση της εικόνας της αγοράς της Άρτας στην περίοδο που εξετάζουμε είναι δυνατή, καθώς η κεντρική αγορά της πόλης βρίσκεται

Οικονομία, σσ.33-34· Δ. Καρύδης, *Χωρο – Γραφία Νεωτερική*, σσ. 127-148· Ε. Δημητριάδης, *Γιάννενα*, σ. 40· Μ. Τσικαλουδάκη, «Η αγορά στο Χάνδακα», σσ. 49-84· Π. Αστρεϊνίδου-Κωτσάκη, «Λειτουργία των Μπεζεστενίων», σσ.153-187.

¹ Βλ. Δ. Καρύδης, *Χωρο - Γραφία Νεωτερική*, σσ. 129-130· Μ.Τσικαλουδάκη, «Η αγορά του Χάνδακα», σ.50.

² Για το Ρωμιοπάζαρο βλ. Γ. Τσούτσινος, *Αρτινά Ιστορικά θέματα*, σ. 219.

³ Οι κλειστές αγορές, τα μπεζεστένια, αναπτύχθηκαν στις μεγάλες πόλεις της οθωμανικής περιόδου κύρια από τον 15^ο αιώνα ως τον 17^ο. Το μπεζεστένι ήταν το εμπορικό κέντρο που καθόριζε την πολεοδομική οργάνωση της αγοράς και σηματοδοτούσε την καρδιά της, βλ. Μ. Cezar, *Typical commercial buildings*, σ. 40· Μ. Ceraci, *La città del Levante*, σ. 121.

⁴ Για το τουρκοπάζαρο βλ. Σ. Ξενόπουλος ο Βυζάντιος, *Δοκίμιον Ιστορικών περί Άρτης*, σσ. 138, 361· Γ. Τσούτσινος, *Αρτινά Ιστορικά θέματα*, σ. 219. Αρκετές μαρτυρίες για την αγορά της Άρτας είναι, φυσικά, δυνατόν να αντλήσει κάποιος από τον μακρύ κατάλογο των επισκεπτών της Άρτας από τον 17^ο έως τον 19^ο αιώνα· βλ. Τ. Hughes, *Travels*, σ. 431· J. Hobhouse, *Journey*, σ. 40· Ξ. Κοτσαρίδας, «Ο περιηγητής Chr. Wordsworth», σ. 244· Η. Holland, *Ταξίδια*, σ. 78· Ε. Τσελέμπι, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, σ.225.

στον ίδιο δρόμο με την εποχή εκείνη και ονομάζεται οδός «Σκουφά» , όνομα που έχει από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Φυσικά τα σημερινά υπολείμματα του μνημειακού πλούτου της αγοράς εκείνης της μακρινής εποχής με δυσκολία αποδίδουν , κάτω από τα σημερινά οικιστικά δεδομένα , την παλαιότερη δομή του κέντρου και ειδικότερα της αγοράς.

Τα επαγγέλματα που κυριαρχούσαν στην αγορά της πόλης είχαν σχέση κυρίως με την κάλυψη των στοιχειωδών αναγκών του πληθυσμού (τροφή, ενδυμασία, κατοικία) , ενώ η ενασχόληση επαγγελματιών σε ένα επίπεδο βιοτεχνικής παραγωγής υψηλότερο από εκείνο του βυρσοδέψη ήταν στοιχειώδης¹. Το χαμηλό αυτό επίπεδο της βιοτεχνικής ενασχόλησης ήταν άλλωστε ο κανόνας για τις επαγγελματικές ασχολίες των κατοίκων του ελλαδικού χώρου κατά τον 18^ο αιώνα². Κυρίαρχοι έμποροι στην αγορά ήταν οι Έλληνες και οι Εβραίοι³ , ενώ Βενετοί υπήκοοι από τα Επτάνησα έρχονταν συχνά και εμπορεύονταν στην αγορά της Άρτας⁴. Αναφέρεται μάλιστα περιστατικό όπου Βενετοί υπήκοοι από την Κέρκυρα ήρθαν στην αγορά της πόλης και πούλησαν ψάρια που είχαν ψαρέψει παράνομα με τράτες στα τούρκικα ιχθυοτροφεία της περιοχής του Αμβρακικού κόλπου δημιουργώντας οξύ ζήτημα με Οθωμανό υπήκοο ονόματι Αναστάσιο Ρίζο , που ενοικίαζε την εκμετάλλευσή τους και ο οποίος κατέφυγε στο τουρκικό δικαστήριο της Άρτας για την επίλυση του θέματος⁵.

B) Εβδομαδιαία αγορά (παζάρι)

Λειτουργούσε αρχικά κάθε Κυριακή και μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα κάθε Πέμπτη στο κέντρο της πόλης. Η αλλαγή της ημέρας λειτουργίας της εβδομαδιαίας αγοράς από την Κυριακή στην Πέμπτη οφείλεται σε έντονες συγκρούσεις , που ξέσπασαν το 1777 , μεταξύ χριστιανών και εβραίων , καθώς , μετά προτροπή του Κοσμά του Αιτωλού , οι χριστιανοί απαίτησαν να γίνει αλλαγή της ημέρας , καθώς η Κυριακή για χρόνια εξυπηρετούσε θρησκευτικά και οικονομικά τους Εβραίους , εφόσον τους εξασφάλιζε τη συνεχή κινητικότητα της αγοράς καθόλη τη διάρκεια της εβδομάδας⁶. Ο χώρος διεξαγωγής της εβδομαδιαίας αγοράς ήταν

¹ Βλ. Σ. Ξενόπουλος ο Βυζάντιος, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί Άρτης* , σ. 183.

² Βλ. Σ. Μάξιμος , *Η αυγή του Ελληνικού Καπιταλισμού* , σ. 24.

³ Βλ. Η. Holland , *Ταξίδια* , σ.78.

⁴ Μ.С.С. , Mss P.D. , b. 629c., χ. α. , 20 Δεκεμβρίου 1761 , όπου αναφορά του Βενετού υποπροξένου στην Άρτα Marin De Luna στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας V. Balbi.

⁵ Μ.С.С. , ό.π. , χ.α. , 19 Ιουνίου 1760 , όπου αναφορά του αναπληρωτή υποπροξένου στην Άρτα Bartolomeo Piazzoni στον έκτακτο Προβλεπτή της Λευκάδας V. Balbi .

⁶ Βλ. Σ. Ξενόπουλος ο Βυζάντιος , *Δοκίμιον Ιστορικόν περί Άρτης* , σ. 183· Ά. Ξανθοπούλου – Κυριακού , *Ο Κοσμάς ο Αιτωλός και οι Βενετοί* , σσ. 53-54· Μ. Ευθυμίου , *Εβραίοι και Χριστιανοί* , σσ. 128-129.

πιθανότατα η πλατεία «Μονοπλιό¹», μια από τις δύο πλατείες που υπήρχαν στην Άρτα στα χρόνια της τουρκοκρατίας (η άλλη ήταν η πλατεία του Ρολογιού) και η μόνη που διατηρείται ακόμα και σήμερα με το ίδιο όνομα . Η πλατεία αυτή ίσως και άλλες μέρες της εβδομάδας να ήταν τόπος συγκέντρωσης χωρικών , σε μικρότερη πάντως έκταση , για να πουλήσουν τα προϊόντα τους , καθώς η πλατεία αποτελούσε ένα αξιόλογο κομμάτι στο ανατολικό μέρος της κεντρικής αγοράς της Άρτας.

Την ημέρα λειτουργίας της αγοράς ο παραγωγός μετέφερε στην πόλη σε μικρές ποσότητες αγροτικά ή κτηνοτροφικά προϊόντα , που είχαν το χαρακτήρα βασικών αγαθών διατροφής , για να τα πουλήσει ή να τα ανταλλάξει με μεγαλύτερη ευχέρεια απ' ό,τι στο χωριό. Άλλωστε η πώληση αυτών των ειδών , όπως κρασί , γιαούρτι , αβγά , γάλα , τυρί , βούτυρο , λαχανικά , φρούτα , μέλι , μαλλί κ.ά., δεν προξενούσε ιδιαίτερη ζημιά στους εμπόρους της πόλης , οι οποίοι δε διακινούσαν στην τοπική αγορά ανάλογα είδη.

Μια άλλη επίσης βασική παράμετρος της λειτουργίας της εβδομαδιαίας αγοράς ήταν η εμπορευματοποίηση της οικιακής οικονομίας , αφού ο γεωργός ή κτηνοτρόφος με την πώληση ή ανταλλαγή μέρους των προϊόντων του εξασφάλιζε χρηματικούς πόρους , έστω και περιορισμένους. Έτσι κάλυπτε βασικές ανάγκες του ή εκπλήρωνε τις φορολογικές του υποχρεώσεις.

Γ) Εμπορικό πανηγύρι

Τα εμπορικά πανηγύρια ήταν οργανωμένες αγορές , όπου συγκεντρωνόταν πλήθος εμπορευμάτων από γειτονικές ή μακρινές περιοχές , και διεξάγονταν με μια κανονική περιοδικότητα κατά τη διάρκεια διαφόρων μηνών του έτους². Συνέβαλλαν στη σύνδεση της οικονομίας των πόλεων και των αστικών κέντρων με την ύπαιθρο και , λόγω της περιοδικότητάς τους , βοηθούσαν στην ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών , αλλά και στην κυκλοφορία νομισμάτων³. Παράλληλα, με τη σύνδεσή τους με ένα σύστημα επικοινωνιών μακρών αποστάσεων, διευκόλυναν τη μεγαλύτερη διάχυση των αγαθών

¹ Η πλατεία ονομάστηκε πιθανότατα «Μονοπλιό» από την υστερομεσαιωνική περίοδο και το όνομά της είχε σχέση με την αγορά που διεξαγόταν στο χώρο αυτό . Η άποψη ότι η πλατεία πήρε αυτό το όνομα μετά την απελευθέρωση της Άρτας το 1881, από κάποιο κρατικό μονοπώλιο (αλατιού , οινοπνεύματος , τσιγαρόχαρτου κ. ά.) , που στεγάστηκε σε κάποιο κτίριο της πλατείας , μάλλον δεν ευσταθεί. Βλ. Γ. Τσούτσινος , *Αρτινά Ιστορήματα* , σσ. 13-14' ο ίδιος , *Αρτινά Ιστορικά θέματα* , σσ. 217-218.

² Βλ. J. Gilissen , «La foire» , σ. 324. Τον ίδιο ευέλικτο ορισμό της εμποροπανηγύρης υιοθετούν η G. Penelea (*Les foires* , σ. 7) και η Ο. Κατσαριδής- Hering (*Το πανηγύρι στη Senigallia* , σ. 23).

³ Βλ. Η. Inalcik –D. Quataert , *Economic and Social History*, σ. 701.

(αγροτικών, βιοτεχνικών, ευρωπαϊκών), αλλά ευνόησαν και την τοπική οικονομία¹. Η διαφορά τους από τις καθημερινές αγορές και τα βδομαδιατικά παζάρια ήταν ο περιοδικός τους χαρακτήρας (ήταν συνήθως ετήσια) , η αυστηρή τους οργάνωση , αλλά και το ότι συνέρρεαν σ' αυτά έμποροι από περιοχές μεγάλων αποστάσεων , χωρίς να αποκλείεται η συμμετοχή σ' αυτά και εμπόρων της γειτονικής ενδοχώρας².

Σημαντικότερα πανηγύρια στην Ήπειρο ήταν αυτά που η εμβέλεια τους αποδεικνυόταν από το πλήθος των συμμετεχόντων, το ύψος των εμπορικών πράξεων και τη διάρκειά τους , που μπορούσε να φτάνει από τρεις έως δεκαπέντε ημέρες. Με αυτές τις προϋποθέσεις , τα σπουδαιότερα εμπορικά πανηγύρια στην Ήπειρο κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα ήταν των Ιωαννίνων , της Άρτας , της Κόνιτσας και της Παραμυθιάς³. Τα πανηγύρια αυτά , με την εξαίρεση , ίσως , των Ιωαννίνων, είχαν κυρίως τοπικό χαρακτήρα , καθώς εξειδικεύονταν σε ορισμένου τύπου προσφορά (ζωοπανηγύρια) και ευκόλυναν την επικοινωνία ανάμεσα στους δύο τομείς της οικονομίας , την αγροτική καλλιέργεια και την κτηνοτροφία⁴.

¹ Βλ.Ε. Themopoulou , *Salonique* , σσ. 809-810.

² Βλ. Ό. Κατσιαρδή – Hering , *Το πανηγύρι στη Senigallia* , σσ. 23-24. Περισσότερα για τις εμποροπανηγύρεις στον ελλαδικό χώρο βλ. : Ν. Λέκκας , *Αγοραί - Εμποροπανηγύρεις - Εκθέσεις (Ειδικαί εκθέσεις - εβδομάδες - διαγωνισμοί - χρηματιστήρια εμπορευμάτων)* , Αθήναι 1934 , όπου επιχειρείται μια συνοπτική, διαγραμματική παρουσίαση του θεσμού από την αρχαιότητα' από άποψη λαογραφικού ενδιαφέροντος βλ. τις μελέτες των Π. Καμηλάκης , «Η εμποροπανήγυρη των Φαρσάλων. Ιστορική εξέλιξη - εθνογραφική θεώρηση» , *Θεσσαλικά Χρονικά* , 13 (1980) , σσ. 95-129' Κ. Ξηραδάκης , *Οι Ξακουστοί Πραματευτάδες* , Αθήνα 1997' Κ. Στάππας , *Η Λακωνία κατά την τουρκοκρατίαν και ενετοκρατίαν 1460-1821* , Αθήναι 1993 , σσ. 470-478. Αναφορές στα πανηγύρια καιρίων για το εμπόριο περιοχών του ελλαδικού χώρου επί τουρκοκρατίας : Σ. Μάξιμος , *Η αυγή του ελληνικού Καπιταλισμού* , σσ. 21-22 , 44 , 49' Β. Κρεμμυδάς , *Εμπόριο* , σσ. 329-331' Σ. Ασδραχάς , «*Οικονομία*» , σσ. 172-173' Γ. Παπαγεωργίου , *Συντεχνίες* , σσ. 60-65' Κ. Καρανάτσης , «Περιοδικές αγορές στην Ήπειρο» , σσ. 311-338' Ν. Σβορώνος , *Το Εμπόριο της Θεσσαλονίκης* , σσ. 243-251' Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας* , σσ. 271-287. Θα άξιζε να προσεχθούν οι σκέψεις που παρουσίασε η Ε. Βουτσοπούλου , «Πόλη και Εμποροπανήγυρη , Νεοελληνική Πόλη-Οθωμανικές Κληρονομίες και Ελληνικό Κράτος» , *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας* (Αθήνα , 26-28 Σεπτεμβρίου 1984 και Ερμούπολη 29-30 Σεπτεμβρίου 1984) , Αθήνα 1985 , τ. 2 , σσ. 439-443.

³ Βλ. Κ. Καρανάτσης , «Περιοδικές αγορές στην Ήπειρο» , σ. 313 , 333 . Για τις εμποροπανηγύρεις του πασαλικίου των Ιωαννίνων βλ. επίσης Ζ. Shkodra , “Panaiuret tregare në jyridikсионin e pashallëkut të Janinës” , *Studime Historike* , τ. 3 (1986) , σσ.157-168.

⁴ Βλ. Σ. Ασδραχάς , «*Οικονομία*» , σ. 173 ' Κ. Καρανάτσης , «Περιοδικές αγορές στην Ήπειρο» , σ. 334.

Στην Άρτα γινόταν κάθε χρόνο μια αξιόλογη εμποροπανήγυρη , που σύμφωνα με βενετική πηγή είχε το όνομα *Μουχούστι* , ενώ σύμφωνα με άλλες μαρτυρίες ονομαζόταν «κατσκοπάζαρο (Catchico-Bazaro)»¹. Το σύνολο των αναφορών θέλει τη λειτουργία της μέσα στον Σεπτέμβριο, χρονική περίοδο κατά την οποία οι μεταφορές δεν αντιμετώπιζαν πρόβλημα και η αγροτική παραγωγή ήταν εμπορευματοποιήσιμη. Πιο συγκεκριμένα , από αναφορές του Βενετού υποπροξένου στην Άρτα Marin De Luna , αλλά και των προνοητών υγείας της Λευκάδας Τζόρτζη Μαλακάση , Κωσταντή Σταματέλλου και Σίμου Κονταρή στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας V. Balbi γίνεται γνωστό ότι το εμπορικό πανηγύρι της Άρτας άρχιζε την 1^η Σεπτεμβρίου και τελείωνε στις 8 του ίδιου μήνα². Ο Σ. Ξενόπουλος αναφέρει ότι η εμποροπανήγυρη της Άρτας άρχιζε την 14^η Σεπτεμβρίου και έληγε την 24^η του ίδιου μήνα διαρκούσε σχεδόν 10 ημέρες³. Τέλος, κατά τον F. Rouqueville , το «κατσκοπάζαρο» άνοιγε τη Μεγάλη Πέμπτη και διεξαγόταν σ' ένα πλάτωμα του δρόμου Άρτας – Ιωαννίνων , όπου οι ταξιδιώτες στάθμευαν για να ξαποστάσουν⁴. Ο χρονικός , όμως, προσδιορισμός του F. Rouqueville δε διασταυρώνεται με άλλη μαρτυρία και δε φαίνεται να είχε ισχύ.

Η ημερομηνία έναρξης της εμποροπανήγυρης μετατοπιζόταν πράγματι μέσα στον Σεπτέμβριο. Οι λόγοι μετάθεσης της έναρξης βρίσκονταν σε συνάρτηση με το χρόνο λήξης της προηγούμενης εμποροπανήγυρης , κατά τρόπο ώστε η αλυσίδα που δημιουργούσαν οι εμποροπανηγύρεις σε μια ευρύτερη γεωγραφική ζώνη να μη σπάει. Στην περίπτωση της Ηπείρου , αλλά και της ευρύτερης περιοχής η ανάπτυξη της αλυσιδωτής διαδοχής των ετήσιων εμπορικών πανηγυριών επέτρεπε

¹ M.C.C. , Mss P.D. , b 629 c , χ.α. , 11 Αυγούστου 1759 , όπου γίνεται αναφορά στην ονομασία «Μουχούστι» : «Passati li quindecim giorni della sagra medesima con mescolazione d' ogni parte della Turchia si passano possia essi mercanti con gl' effetti in Arta che ivi principia altra sagra detta Muhusti li primo Settembre prossimo venturo , e termina li otto detto». Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα», *Σκουφάς* , τ. 3 (1962-67) , σ. 27 και ο ίδιος , «Πίνακες» , σ. 549 , όπου όμως δηλώνεται λανθασμένος τόπος και ημερομηνία εγγράφου (Ζάκυνθος 21 Αυγούστου 1759)· Ε. Βέτσιος , «Πληροφορίες για τις εμποροπανηγύρεις Ιωαννίνων και Άρτας με αφορμή την εκδήλωση επιδημίας στη Λάρισα στα 1759 (με βάση αρχαιακό βενετικό έγγραφο του 18^{ου} αιώνα)» , *Ηπειρωτική Εταιρεία* , τεύχ. 285 (Μάρτιος-Απρίλιος 2004) , σσ. 123-126. Για τις ονομασίες «κατσκοπάζαρο (Catchico-Bazaro)» και «μουχούστιον» βλ. F. Rouqueville , *Voyage dans la Grèce* , τ. 2 , σ. 88 , Σ. Ξενόπουλος ο Βυζάντιος , *Δοκίμιον Ιστορικών περί Άρτης* , σσ. 182-183 και Γ. Τσούτσινος , *Αρτινά Ιστορήματα* , σσ. 18-19. Βλ. και πιο κάτω , υποσ. 764.

² M.C.C. , Mss P.D. , b. 629 c. , χ.α. , 11 Αυγούστου και 16 Σεπτεμβρίου 1759. Πρβ. Κ. Μέρτζιος , «Η Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 3 (1962-67) , σ. 27· Κ. Μέρτζιος , «Πίνακες» , σ. 549.

³ Βλ. Σ. Ξενόπουλος , *Δοκίμιον περί Άρτης* , σ.183.

⁴ Βλ. F. Rouqueville , *Voyage dans la Grèce* , τ. 2 , σ.88.

τη συμμετοχή του ίδιου εμπόρου σε περισσότερα από ένα εμπορικά πανηγύρια. Την ανάπτυξη αυτή υποθέτουμε σχηματικά , με βάση τις πηγές , ως εξής : Γρεβενά (Μαυρονόρος)-Ιούλιος → Ιωάννινα (Πωγωνιανή)-Αύγουστος → Άρτα (Κατσικοπάζαρο)-Σεπτέμβριος → Κόνιτσα (Παζαρόπουλο ή Πανηγυρόπουλο)-Σεπτέμβριος → Παραμυθιά (Λάμποβο)-Σεπτέμβριος¹. Οι λόγοι της μετάθεσης της εμποροπανηγυρης της Άρτας συνοψίζονται ακόμη στις επιδημίες , στις τοπικές αναταραχές και στις αυθαίρετες παρεμβάσεις και καταχρήσεις της οθωμανικής εξουσίας.

Το εμπορικό πανηγύρι της Άρτας συγκροτούνταν στο προάστιο «Μουχούστι» στα νοτιοδυτικά της πόλης σε ένα νευραλγικό σημείο της χερσαίας επικοινωνίας με τα Ιωάννινα και αυτό μαρτυρεί τον διανεμητικό του ρόλο στο εμπόριο της περιοχής. Το «Μουχούστι» κατά μία άποψη είναι λέξη αρβανίτικη , που σημαίνει εμποροπανήγυρη , ενώ σύμφωνα με άλλη άποψη προέρχεται από παραφθορά του τουρκοαραβικού *medhuseua* , που σημαίνει πανηγυρισμός , ζωοπανήγυρη². Το «Μουχούστι» είναι σήμερα μια συνοικία της Άρτας , μεταξύ της εκκλησίας της Παρηγορήτισσας και του πρώην κρατικού νοσοκομείου της πόλης. Στο εμπόριο που διεξαγόταν κατά τη διάρκεια του πανηγυριού συμπεριλαμβάνονταν , εκτός από τα αγαθά που η γη της περιοχής προσέφερε , ζωεμπόριο , προϊόντα κτηνοτροφίας και εμπορεύματα εισαγωγής. Την εισαγωγή ευρωπαϊκών και αποικιακών προϊόντων διευκόλυνε η εγγύτητα των λιμανιών της Σαλαώρας (επίγειο της Άρτας) και της Πρέβεζας , ενώ για τη ζωεμπορία και γενικότερα την εμπορία των κτηνοτροφικών προϊόντων ο μήνας Σεπτέμβριος ενδεικνυόταν , επειδή τον Σεπτέμβριο τα ζώα ήταν καλοθρεμμένα και πιο παχιά από την άνοιξη , που τα έβρισκε εξαντλημένα από το χειμώνα , τις γεννήσεις και το προηγούμενο καλοκαιρινό ανέβασμα στα ορεινά . Επίσης για τα διάφορα μάλλινα που κατασκευάζονταν κατά την καλοκαιρινή περίοδο (φλοκάτες , κάλτσες , δίμιτα , καπότες κ. ά.) , αλλά και για τα γαλακτοκομικά προϊόντα υπήρχε η δυνατότητα να πωληθούν στην εμποροπανήγυρη³. Με το πέρασμα , πάντως , του χρόνου είχαμε σταδιακά τοπογραφικές μεταλλαγές του πανηγυριού , καθώς η διεξαγωγή του ζωεμπορίου παρέμεινε στο προάστιο «Μουχούστι» , ενώ το εμπόριο

¹ Βλ. Κ. Καρανάτσης , «Περιοδικές αγορές στην Ήπειρο» , σσ. 333-334· πρβ. Σ. Ασδραχάς , *Κοινωνία και Οικονομία* , σ. 36. Για την ένταξη του εμπορικού πανηγυριού της Άρτας στην αλυσιδωτή ανάπτυξη των ηπειρωτικών εμπορικών πανηγυριών βλ. Κ. Μέρτζιος , «Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 3 (1962-67) , σ. 27· ο ίδιος , «Πίνακες» , σ. 549.

² Βλ. Γ. Τσούτσινος , *Αρτινά Ιστορήματα* , σσ. 18-19· ο ίδιος , *Αρτινά Ιστορικά Θέματα* , σ. 222.

³ Βλ. Κ. Καρανάτσης , «Περιοδικές αγορές στην Ήπειρο» , σ. 330.

των άλλων αγαθών διεξαγόταν σε ένα πλάτωμα του δρόμου Άρτας-Ιωαννίνων , έξω από το κάστρο , στα νοτιοανατολικά της πόλης¹.

Στο εμπορικό πανηγύρι της Άρτας , εκτός από τους ντόπιους εμπόρους συμμετείχαν και άλλοι έμποροι από διάφορα μέρη του ελληνικού χώρου. Όσοι από τους εμπόρους μακρινών περιοχών επιθυμούσαν να συμμετάσχουν σ' αυτό με την ιδιότητα του πωλητή , συγκέντρωναν το εμπόρευμα που προοριζόταν για το πανηγύρι λίγες μέρες νωρίτερα από την έναρξή του , και προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν τις καλύτερες προϋποθέσεις για την ασφαλέστερη μεταφορά του. Ανάλογα με την απόσταση που είχαν να διανύσουν μέχρι να φτάσουν στον τόπο διεξαγωγής του πανηγυριού , ξεκινούσαν μερικές μέρες νωρίτερα , υπολογίζοντας το χρόνο που χρειαζόταν για να φθάσουν έγκαιρα στον προορισμό τους με τα φορτωμένα εμπόρευμα ζώα σε σχηματισμό караβανιού. Στο χώρο του πανηγυριού οι έμποροι νοίκιαζαν ξύλινα παραπήγματα , που κατασκευάζονταν σε υπαίθριο χώρο , και πάνω σ' αυτά εξέθεταν τα προϊόντα τους². Για τον κατασκευαστή όμως των ξύλινων παραπηγμάτων (η κοινότητα , η εκκλησία , οι έμποροι;) και για το το ενοίκιο ενός παραπήγατος η έλλειψη στοιχείων αφήνει τα ερωτήματα αυτά αναπάντητα³. Οι έμποροι στο διάστημα της εκεί παραμονής τους ανέπτυσαν όλες τις εμπορικές τους ικανότητες , για να ανταγωνιστούν με επιτυχία τους συναδέλφους των άλλων περιοχών ή πόλεων. Οι αγοροπωλησίες των εμπορευομένων κλείνονταν κατά κανόνα την ίδια στιγμή , ενώ άλλες φορές οι έμποροι ζητούσαν ενέχυρα ή υποθήκες για τυχόν χρεωστικά υπόλοιπα , ώστε να εξασφαλίσουν τα χρήματά τους⁴. Μετά τη λήξη του πανηγυριού επέστρεφαν και πάλι στην πατρίδα τους ή συνέχιζαν το ταξίδι τους για κάποιο άλλο πανηγύρι, ανάλογα βέβαια με τα έσοδα που είχαν πραγματοποιήσει και εφόσον είχαν ακόμη αδιάθετο εμπόρευμα. Ένας μεγάλος αριθμός εμπόρων και βιοτεχνών μετέβαινε στο πανηγύρι αποκλειστικά για αγορά εμπορευμάτων που θα τα χρησιμοποιούσαν για να καλύψουν ανάγκες των εργαστηρίων τους ή των βιοτεχνιών τους⁵.

Οι Βενετοί κατά τον 18^ο αιώνα έδειξαν έντονο ενδιαφέρον για το πανηγύρι της Άρτας⁶. Συχνότατη ήταν η παρουσία στο πανηγύρι εμπόρων κυρίως από τα Ιόνια νησιά , οι οποίοι μετέφεραν τα εμπορεύματά τους με πλοία ή βάρκες στα λιμάνια της Σαλαώρας και της Πρέβεζας και από εκεί τα φόρτωναν σε μουλάρια για την Άρτα. Κυρίως

¹ Βλ. F. Pouqueville , *Voyage dans la Grèce* , τ.2 , σ.88.

² Βλ.Ο. Κατσιαρδή – Hering , *Το πανηγύρι στη Senigallia* , σσ. 51-52.

³ Βλ. Κ. Καρανάτσης , «Περιοδικές αγορές στην Ήπειρο» , σ. 328.

⁴ Βλ. Σ. Μάξιμος , *Η Αυγή του Ελληνικού Καπιταλισμού* , σ. 22.

⁵ Βλ. Γ. Παπαγεωργίου , *Συντεχνίες* , σσ.63-64.

⁶ Μ.С.С. , Mss P.D. , b. 629 c, χ.α. , 16 Σεπτεμβρίου 1759. Βλ. επίσης Κ. Μέρτζιος, « Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 3 (1962-67) , σ. 27· ο ίδιος , «Πίνακες» , σ. 549.

προωθούσαν , για να πωληθούν στο πανηγύρι , υφάσματα , γυαλικά , χαρτί , χάνδρες , μπογιές , αλλά αγόραζαν και για λογαριασμό τους προϊόντα του ηπειρωτικού χώρου , όπως βαμβάκι , μαλλί , δέρματα , κερύ , καπότες (carrotti) κ.ά. Η παρουσία μάλιστα Βενετού υποπροξένου στην πόλη βοηθούσε την προστασία των Βενετών υπηκόων και διασφάλιζε το εμπορικό τους συμφέρον, παρότι ο υποπρόξενος δεν είχε ιδιαίτερο κύρος και επιρροή στην τουρκική διοίκηση¹. Πολλές φορές μάλιστα ο υποπρόξενος αντιμετώπιζε και την άρνηση καταβολής προξενικών δικαιωμάτων από τους Βενετούς υπηκόους για το εμπόριο που διεξήγαν στις εμποροπανηγύρεις της ευρύτερης περιοχής , ζήτημα που του δημιουργούσε ιδιαίτερα προβλήματα².

Οι Βενετοί, εκτός από την Άρτα , εμπορεύονταν και στη φημισμένη εμποροπανήγυρη των Ιωαννίνων , που γινόταν τον Αύγουστο³. Όταν μάλιστα η αγορά των Ιωαννίνων δεν απορροφούσε κάποια βενετικά εμπορεύματα, αυτά διοχετεύονταν στην εμποροπανήγυρη της Άρτας, όπου πιθανότατα θα έβρισκαν άλλους αγοραστές. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι η Άρτα αποτελούσε εναλλακτική λύση για τους εμπόρους και λόγω της σχετικά κοντινής απόστασης από τα Γιάννενα , αλλά και λόγω της καθιέρωσής της ως χώρου εμπορικών συναλλαγών. Οι Βενετοί , ακόμη , συμμετείχαν στις εμποροπανηγύρεις της Κόνιτσας και της Παραμυθιάς , που γίνονταν τον Σεπτέμβριο , ενώ γνωστή ήταν και η παρουσία τους σε φημισμένες εμποροπανηγύρεις της Θεσσαλίας , όπως της Λάρισας , του Μοσχολουρίου και της Ελασσόνας⁴.

Τέλος , πρέπει να επισημανθεί ότι παρά τη μεγάλη ανάπτυξη των πανηγυριών κατά τον 18^ο αιώνα δεν έλειπαν και τα προβλήματα για τους Έλληνες και Βενετούς εμπόρους , που εμπορεύονταν στο πανηγύρι της Άρτας , αλλά και σε άλλα πανηγύρια του ελλαδικού χώρου. Τα προβλήματα αυτά σχετίζονταν με τα εμπόδια που προέκυπταν από τους κινδύνους των επιδημιών , των ληστειών και των τοπικών ταραχών , με συνέπεια το εμπόριο να παύει τελείως ή να συνεχίζεται μειωμένο . Ενδεικτική είναι η μαρτυρία ενός εμπόρου ονόματι Ανδρέα Μαρίνου , ότι τον Μάιο του 1708 έμποροι ξεκίνησαν από την Άρτα για την εμποροπανήγυρη του Μοσχολουρίου , φορτωμένοι με την παραγωγή και τις πραμάτειες τους , αλλά καθοδόν πληροφορήθηκαν ότι στην εμποροπανήγυρη είχε εκδηλωθεί επιδημία και αναγκάστηκαν να γυρίσουν πίσω στην Άρτα . Εκεί οι πρόκριτοι της Άρτας αποφάσισαν να τους σταματήσουν και να τους απομονώσουν σε ένα μοναστήρι , που

¹ A.S.V. , P.T.M., f. 996 , Replicato No 10 - 9 Νοεμβρίου 1752.

² M.C.C. , Mss P.D. , b. 629 c, χ.α . , 24 Αυγούστου 1760.

³ M.C.C., ό.π. , χ.α . , 24 Αυγούστου 1760. Βλ. επίσης Κ. Μέρτζιος , « Άρτα » , Σκουφάς , τ. 3 (1962-67) , σ. 27· ο ίδιος , « Πίνακες » , σ. 549.

⁴ Βλ. Μ. Αθανασιάδου , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης- Βενετίας* , σσ. 275-277.

ονομάζεται Θεοτοκίό και απέχει από την Άρτα τρία βενετικά μίλια¹, για να περάσουν τον αναγκαίο χρόνο της κάθαρσης². Επίσης οι ληστρικές επιδρομές και οι λεηλασίες των Αλβανών στην πόλη της Άρτας κατά τον Σεπτέμβριο του 1759 εμπόδισαν τους Βενετούς να έρθουν στην Άρτα για να συμμετάσχουν στην εμποροπανήγυρη³.

Αυτή ήταν, λοιπόν, η εικόνα του εμπορικού πανηγυριού της Άρτας κατά τον 18^ο αιώνα. Κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα παρουσιάζεται ένας νέος τύπος πανηγυριών με τη μορφή έκθεσης εμπορευμάτων ή διεθνών εκθέσεων, που είναι και από τους κύριους λόγους παρακμής των παλιών, εφόσον οι νέες οικονομικοκοινωνικές συνθήκες οδήγησαν σε μια διεθνοποίηση του εμπορίου⁴.

¹ Το βενετικό μίλι ήταν 1.739 μέτρα, βλ. Κ. Μέρτζιος, «Άρτα», *Σκουφάς*, τ. 1-2 (1955-62), σ. 247, υποσ. 22.

² A.S.V., P.T.M., f. 954, copia No 4, 20 Μαΐου 1708, συνημμένη στο έγγραφο με στοιχεία Κέρκυρα 8 Ιουνίου 1708· πρβ. και την copia No 3 – 18 Μαΐου 1708 συνημμένη στο ίδιο έγγραφο.

³ M.C.C., Mss P.D., b. 629 c, χ.α., Άρτα 16, 24 και 28 Σεπτεμβρίου 1759, αναφορές του Βενετού υποπροξένου στην Άρτα Marin De Luna στον έκτακτο προβλεπτή της Λευκάδας V. Balbi· πρβ. Π. Αραβαντινός, *Περιγραφή της Ηπείρου*, τ. 2, σ. 178.

⁴ Βλ. G. Penelea, *Les foires*, σ. 173· E. Themopoulou, *Salonique*, σ. 816.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ανάπτυξη και η μορφή του εμπορίου στον ελληνικό και ευρύτερο βαλκανικό χώρο κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα δεν αποτελεί μεμονωμένο φαινόμενο. Εγγράφεται στο σύνολο των διεθνών πολιτικο-οικονομικών σχέσεων που δημιουργήθηκαν ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Σε αυτήν την περίοδο οι αγορές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προσέφεραν σε μεγάλη αφθονία τις πρώτες ύλες που απαιτούνταν για την ευρωπαϊκή βιοτεχνία , ενώ ταυτόχρονα η εμπορευματοποιημένη αγορά στις χώρες του σουλτάνου δημιουργούσε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την απορρόφηση της βιοτεχνικής δυτικοευρωπαϊκής παραγωγής.

Η Άρτα , σημαντικό διοικητικό και εμπορικό κέντρο ήδη από την υστερομεσαιωνική περίοδο και φυσικό επίνειο της πλούσιας σε πρώτες ύλες Ηπειρωτικής ενδοχώρας , ήταν επόμενο να προσελκύσει το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων , που την εξεταζόμενη περίοδο άρχισαν σταδιακά να συστήνουν εκεί εμπορικά προξενεία. Στο πλαίσιο του διεθνούς αυτού ανταγωνισμού οι Βενετοί , αν και το κράτος τους βρισκόταν σε προϊούσα παρακμή , αποφάσισαν να ιδρύσουν προξενείο στην Άρτα , με σκοπό την εξυπηρέτηση των υποθέσεων πολλών Βενετών υπηκόων που εμπορεύονταν στην περιοχή. Οι κύριοι λόγοι της λήψης αυτής της απόφασης ήταν δύο : 1) η συνθήκη του Passarowitz (1718) , που τερμάτισε στον τελευταίο βενετοτουρκικό πόλεμο και δημιούργησε τις προοπτικές για ανάπτυξη εμπορικών συναλλαγών μεταξύ των δύο κρατών , 2) η σύσταση προξενείου στην Άρτα από τους Γάλλους (1702) , βασικών ανταγωνιστών των Βενετών στο εμπόριο της περιοχής. Το βενετικό προξενείο της Άρτας άρχισε ουσιαστικά να λειτουργεί από το 1723 , ενώ η λειτουργία του σταμάτησε με την πτώση της Γαληνότατης Δημοκρατίας στα 1797. Από το 1733 ως το 1793 η Άρτα αποτέλεσε έδρα υποπροξενείου , που διοικητικά εξαρτιόταν , αρχικά από το βενετικό προξενείο της Ναυπάκτου (1733-1739) και στη συνέχεια από το βενετικό προξενείο της Πάτρας (1739-1793). Οι προξενικές αρχές της Άρτας , στο μεγαλύτερο μέρος της εξεταζόμενης περιόδου , είχαν στη δικαιοδοσία τους τις ακτές και τις σκάλες φόρτωσης και εκφόρτωσης των πλοίων που βρίσκονταν στο εσωτερικό του Αμβρακικού κόλπου , καθώς και κάθε άλλης ηπειρωτικής ακτής ως τους Αγίους Σαράντα.

Η όλη διαδικασία της εκλογής προξένων της Βενετίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αφορούσε την αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia , στην οποία υπάγονταν τα βενετικά προξενεία. Η εκλογή των προξένων εγκρινόταν με απόφαση της Γερουσίας. Στη διαδικασία εκλογής υποπροξένων βασικό ρόλο διαδραμάτιζε ο πρόξενος της Βενετίας στη δικαιοδοσία του οποίου ανήκε το υποπροξενείο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη της δράσης των Βενετών προξένων και υποπροξένων που κατά καιρούς υπηρέτησαν στην Άρτα. Αυτό , επειδή από την προσωπικότητα και τις ικανότητές τους εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό τόσο η χάραξη της βενετικής πολιτικής στον συγκεκριμένο χώρο όσο και η υλοποίηση της πολιτικής αυτής. Με βάση το αρχαιακό υλικό , επισημαίνονται οι πρόξενοι και οι υποπρόξενοι της Άρτας , καθώς και τα στοιχεία εκείνα που συμβάλλουν στη γνώση της προσωπικότητάς τους και στην κατανόηση των ιδιαίτερων συνθηκών που αντιμετώπιζαν. Βασικά καθήκοντα των προξενικών αρχών ήταν η ενημέρωση των προϊσταμένων για θέματα που αφορούσαν το εμπόριο στην περιοχή της δικαιοδοσίας τους και η προσφορά της συνδρομής τους στους Βενετούς υπηκόους που εμπορεύονταν στην περιοχή. Τις προξενικές αρχές της Άρτας βοηθούσαν ο γραμματέας και ένας διερμηνέας , που όμως δεν ήταν μόνιμοι έμμισθοι υπάλληλοι. Η έλλειψη μόνιμων έμμισθων γραμματέων και διερμηνέων από την προξενική έδρα της Άρτας μπορεί να ερμηνευθεί από το γεγονός ότι η Άρτα , για μια πολύ μεγάλη χρονική περίοδο του 18^{ου} αιώνα , διατέλεσε έδρα ενός δευτερεύουσας σημασίας και με πολύ λίγα εισοδήματα βενετικού υποπροξενείου , ενώ παράλληλα η ίδια η Βενετία , λόγω της οικονομικής της παρακμής τον 18^ο αιώνα , ήταν πολύ φειδωλή στη χορήγηση χρηματικών κονδυλίων που θα κάλυπταν τις ανάγκες όλων των προξενείων και υποπροξενείων της Ανατολής. Έτσι , οι προξενικές αρχές είχαν στην υπηρεσία τους μόνο το απαραίτητο υπηρετικό προσωπικό , που αποτελούνταν από έναν υπηρέτη και ένα γενίτσαρο , που τους πλήρωναν οι ίδιοι οι πρόξενοι.

Τα κυριότερα έσοδα των προξενικών αρχών της Βενετίας στην Άρτα ήταν τα προξενικά δικαιώματα (cotimo , ancoraggio) , ενώ στα έσοδα των υποπροξένων πρέπει να συμπεριληφθεί και ο μισθός τους , που τον κατέβαλλαν οι εκάστοτε πρόξενοι , αρχικά της Ναυπάκτου και αργότερα της Πάτρας , οι οποίοι και τους είχαν διορίσει. Η είσπραξη των προξενικών δικαιωμάτων παρουσίαζε ιδιαίτερες δυσκολίες. Όχι λίγες φορές οι Βενετοί πρόξενοι έγραφαν ότι τα έσοδα του προξενείου ήταν ελάχιστα , επειδή οι έμποροι και οι καπετάνιοι που εμπορεύονταν στην περιοχή απέφευγαν συστηματικά την καταβολή των προξενικών δικαιωμάτων. Αν λάβουμε υπόψη και την πενιχρή αμοιβή-μισθό των υποπροξένων , όπως χαρακτηριστικά τονίζουν οι ίδιοι στις επιστολές τους , θα δούμε ότι τα έσοδα που είχαν οι προξενικές αρχές ήταν αισθητά κατώτερα από αυτά που θα μπορούσαν να έχουν. Εφόσον βέβαια τα έσοδα ήταν λίγα , είναι ευνόητο ότι ήταν περιορισμένες οι δυνατότητες του νομικού προστάτη του εμπορίου , που δεν ήταν άλλος από τον πρόξενο της περιοχής. Από την άλλη μεριά ο Βενετός πρόξενος απογοητευόταν από την όλη κατάσταση , με αποτέλεσμα να του μειώνονται τα περιθώρια και η δύναμη αντίστασης προς τις οθωμανικές

αρχές και προς τους σκληρούς Ευρωπαίους ανταγωνιστές του βενετικού εμπορίου. Παράλληλα , οι προξενικές αρχές από τα λίγα εισοδήματά τους έπρεπε να καλύπτουν και όλα τα έξοδα του προξενείου (φιλοδωρήματα , ενοίκιο σπιτιού , μισθό υπαλληλικού προσωπικού , οικονομικές διευκολύνσεις σε Βενετούς εμπόρους) , που δεν ήταν αμελητέα και οδηγούσαν συχνά τους προξένους στην οικονομική εξαθλίωση. Παρ' όλα τα οικονομικά προβλήματα , όμως , που αντιμετώπιζαν οι προξενικές αρχές της Βενετίας , παρατηρείται το παράδοξο φαινόμενο να εμφανίζονται , σε όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα , υποψήφιοι για την ανάληψη του προξενικού αξιώματος. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι η επιδίωξη ανάληψης της προξενικής αρχής και κατ' επέκταση της προστασίας των βενετικών συμφερόντων είχε κύριο σκοπό την αποκόμιση προσωπικών κερδών. Η Βενετία βέβαια, την περίοδο που εξετάζουμε , βρισκόταν σε παρακμιακή πορεία , αλλά η σύσταση προξενείου σε μια πόλη , όπως η Άρτα , που αποτελούσε σημαντικό κόμβο στη δυτική Ελλάδα με συνεχώς ανερχόμενη εμπορική κίνηση , δημιουργούσε ελπίδες για άνοιγμα νέων οριζόντων στην οικονομική δραστηριότητα των προξένων και υποπροξένων. Σ' αυτές τις προσδοκίες βασιζόταν και η επιδίωξη ανάληψης της προξενικής αρχής από Βενετούς υπηκόους. Άλλωστε τα δικαιώματα και η προστασία που είχαν αναλαμβάνοντας το προξενικό αξίωμα , κυρίως της απαλλαγής από τους φόρους ή των μειωμένων τελωνειακών δασμών , ήταν μια πρώτη εγγύηση για τις επιδιώξεις τους. Σ' αυτά μπορούν να προστεθούν πιθανά κέρδη και από τη διενέργεια λαθρεμπορίου.

Το βενετικό προξενείο της Άρτας , που ήταν και η προξενική κατοικία, λειτουργούσε ως το κέντρο της κοινωνικής και οικονομικής ζωής των Βενετών που ήταν εγκατεστημένοι ή έρχονταν για να εμπορευτούν στην πόλη. Σ' αυτό εργάζονταν οι πρόξενοι και το υπαλληλικό προσωπικό και σ' αυτό φιλοξενούνταν περιστασιακά Βενετοί υπήκοοι , που λόγοι ανάγκης τούς υποχρέωναν να παραμένουν στην Άρτα για κάποιο διάστημα.

Καθοριστικό παράγοντα για την άσκηση της πολιτικής και την εξυπηρέτηση των βενετικών συμφερόντων αποτελούσε το είδος των σχέσεων που είχαν οι Βενετοί με την τοπική οθωμανική διοίκηση. Οι σχέσεις αυτές θεωρητικά οριοθετούνταν από τα άρθρα της συνθήκης του Passarowitz (1718) , αλλά και από συμφωνίες που υπογράφονταν κατά καιρούς από τους πασάδες της περιοχής και τους γενικούς προβλεπτές της θάλασσας για να επιλύουν διαφορές τους σε τοπικό επίπεδο. Στην πράξη , όμως , η συνθήκη του Passarowitz και οι τοπικές συμφωνίες επηρέαζαν την πολιτική και τις διαθέσεις των Τούρκων της Άρτας στο μέτρο που το επέβαλλαν οι συγκεκριμένες συνθήκες και η δύναμη του κάθε Οθωμανού διοικητή. Οι σχέσεις των Βενετών με τους Τούρκους βασιζόνταν κυρίως στην προσωπική επικοινωνία , στο παντοδύναμο

φιλοδώρημα και γενικότερα στην ταυτότητα των συμφερόντων , όπως αυτά γίνονταν αντιληπτά από τις δύο πλευρές στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Βασική πολιτική πάντως των βενετικών προξενικών αρχών στην περιοχή της Άρτας , παρ' όλη την άσχημη συμπεριφορά κατά καιρούς των Τούρκων διοικητών , ήταν η καλλιέργεια φιλικών σχέσεων με κάθε ισχυρό Οθωμανό αξιωματούχο της περιοχής. Μόνο με αυτήν τη διπλωματική στάση ήταν εφικτό να εξυπηρετηθούν τα συμφέροντα της Γαληνότατης Δημοκρατίας. Σε κλίμα συνεργασίας επίσης οικοδομήθηκαν οι σχέσεις ανάμεσα στον εκάστοτε μητροπολίτη Ναυπάκτου - Άρτας και τους εκπροσώπους της βενετικής διοίκησης , σχέσεις που διατηρήθηκαν σε όλη σχεδόν τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι σχέσεις που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στους Βενετούς και τους Έλληνες της περιοχής της Άρτας , καθώς από τη μορφή των σχέσεων που διαμορφώνονταν μεταξύ των δύο πλευρών εξαρτιόταν η προώθηση των βενετικών οικονομικών συμφερόντων στον συγκεκριμένο χώρο. Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι Βενετοί στην περιοχή της Άρτας είχαν να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό , αλλά και τα προβλήματα που τους δημιουργούσαν οι Έλληνες. Ιδιαίτερα μετά τα μέσα του 18^{ου} αι. ο ανταγωνισμός και τα προβλήματα στη διεξαγωγή του εμπορίου πολλαπλασιάστηκαν. Σ' αυτό συντέλεσαν πολλοί παράγοντες : Η ικανότητα των Ελλήνων εμπόρων , η ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας , η αντίθετη με τα βενετικά συμφέροντα στάση των Ελλήνων προκρίτων της Άρτας , η σωστή εκμετάλλευση των δυσμενών για το βενετικό εμπόριο συγκυριών και , ίσως , η ανοχή του Τούρκου κυριάρχου , που έβλεπε πως θα είχε οικονομικά οφέλη από την άνοδο των Ελλήνων εμπόρων. Πρόκειται όμως στην ουσία για σύγκρουση μιας φθίνουσας οικονομικής παρουσίας με μian ανερχόμενη και γεμάτη ζωτικότητα και αποφασιστικότητα δύναμη , που επιπλέον , μέσα από την οικονομική επιτυχία , επιδίωκε την καταξίωση της ύπαρξής της.

Ανταγωνιστικές ήταν επίσης , ιδιαίτερα στις πρώτες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα , οι σχέσεις των βενετικών αρχών της Πρέβεζας και των Ιονίων Νήσων με τις γαλλικές προξενικές αρχές της Άρτας. Δεν έλειπαν , όμως , οι περιπτώσεις συνεργασίας μεταξύ των δύο πλευρών , όταν συγκεκριμένες πολιτικοοικονομικές συνθήκες το επέβαλλαν. Ωστόσο , σε τοπικό επίπεδο , οι σχέσεις των βενετικών αρχών της Άρτας με τους Γάλλους παρέκκλιναν από τη γενικότερη ανταγωνιστική γραμμή διαμορφώθηκαν σε ένα επίπεδο συνεργασίας κάτω από την επίδραση δύο κυρίως παραγόντων : 1) Την ανάγκη διαφύλαξης της προσωπικής ασφάλειας , εξαιτίας της βίαιης και αυθαίρετης συμπεριφοράς των οθωμανικών αρχών , 2) της ανάπτυξης στενών προσωπικών σχέσεων , που την υποβοηθούσαν και καθιστούσαν αναγκαία οι δύσκολες τοπικές συνθήκες ζωής. Τέλος οι σχέσεις των βενετικών προξενικών αρχών της

Άρτας με τους προξένους των άλλων ευρωπαϊκών κρατών θα λέγαμε ότι ήταν καλές. Άλλωστε , εάν οι Βενετοί ήθελαν να έχουν επιτυχία στο εμπόριο της περιοχής και να υπερισχύσουν των Γάλλων , όφειλαν να κρατήσουν στάση φιλίας και συνεργασίας με τα άλλα ευρωπαϊκά κράτη , τα συμφέροντα των οποίων τα εξυπηρετούσαν κυρίως Έλληνες ως πρόξενοι.

Ένας από τους βασικούς στόχους της βενετικής παρουσίας στην εξεταζόμενη περιοχή ήταν , όπως ήδη τονίστηκε , η προώθηση των εμπορικών συμφερόντων της. Στο εμπόριο των Βενετών συνέβαλε θετικά η δυνατότητα της περιοχής να εξάγει πολλά γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα , ενώ παράλληλα η Άρτα παρουσίαζε σημαντικές δυνατότητες κατανάλωσης βενετικών βιοτεχνικών ειδών. Ακόμη η μικρή απόσταση της Άρτας από τη θάλασσα , μέσω της οποίας διακινούνταν το σύνολο σχεδόν του όγκου των εξαγωγών και των εισαγωγών από και προς τα λιμάνια της Ευρώπης , η συνθήκη του Passarowitz , που καθόριζε τον τρόπο διακίνησης των εμπορευμάτων σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τον 18^ο αιώνα , οι κατά καιρούς τοπικές συμφωνίες , που ρύθμιζαν επιμέρους προβλήματα μεταξύ Βενετών και Τούρκων και ομαλοποιούσαν τις σχέσεις μεταξύ τους στην εξεταζόμενη περιοχή , και η παρουσία προξενικών αρχών στην Άρτα ήταν θετικοί παράγοντες για το βενετικό εμπόριο. Από την άλλη μεριά , αρνητική επίδραση στο βενετικό εμπόριο που διεξαγόταν στην περιοχή είχαν, οι επιδημίες , η πειρατεία , οι οθωμανικοί δασμοί , οι ευρωπαϊκοί πόλεμοι , η ληστεία , οι κατά τόπους τοπικές ταραχές και το λαθρεμπόριο. Παρά τις δυσκολίες όμως που προκαλούσαν αυτοί οι παράγοντες , οι Βενετοί έμποροι και πλοίαρχοι δε σταμάτησαν να φτάνουν και να εμπορεύονται στην περιοχή του προξενείου. Είναι φανερό ότι τα κέρδη τους ήταν σημαντικά , ώστε να μη χάνουν , όσες μειώσεις κι αν υφίσταντο αυτά.

Ο Αμβρακικός κόλπος , με τις λιμνοθάλασσες , τα ιχθυοτροφεία , τις αλυκές και τις σκάλες του , αποτέλεσε βασικό χώρο της διεξαγωγής του βενετικού εμπορίου. Τα μεγάλα βενετικά εμπορικά πλοία ξεκινούσαν από τη Βενετία , διέπλεαν την Αδριατική θάλασσα , ένα μέρος του Ιονίου πελάγους και , αφού εισέρχονταν στον Αμβρακικό , έφταναν στις σκάλες της Άρτας. Ο κόλπος αποτέλεσε επίσης , την εξεταζόμενη περίοδο , τον κύριο δρόμο επικοινωνίας μεταξύ της Άρτας και των γειτονικών βενετοκρατούμενων νησιών του Ιονίου (Λευκάδα , Παξοί , Ιθάκη , Κεφαλονιά) , καθώς ένας μεγάλος αριθμός μικρών βενετικών πλεουμένων διακινούσε καθημερινά πλήθος εμπορευμάτων μεταξύ των δύο περιοχών. Το εμπόριο μεταξύ της Άρτας και των απέναντι βενετοκρατούμενων νησιών γινόταν επίσης και από Έλληνες , που διέθεταν μικρά εμπορικά ιδιόκτητα πλοία. Αρκετοί από τους ιδιοκτήτες πλοίων ήταν και οι ίδιοι έμποροι. Παράλληλα δημιουργήθηκε και μια άλλη κατηγορία μικροεφοπλιστών , θα μπορούσαμε να πούμε , που

διέθεταν τα πλοία τους για μεταφορές. Η σημασία του φαινομένου δε χρειάζεται να τονιστεί. Είναι η απαρχή ανάπτυξης ενός αξιόλογου ελληνικού εμπορικού στόλου , που έγινε ο πυρήνας για τη δημιουργία των κατοπινών μεγάλων ναυτιλιακών επιχειρήσεων. Στο διεξαγόμενο φυσικά εμπόριο στην περιοχή της Άρτας τα μέσα συναλλαγών (νόμισμα , δανεισμός , συναλλαγματικές , μέτρα και σταθμά) διαδραμάτισαν τον δικό τους καθοριστικό ρόλο.

Το εμπόριο της Βενετίας στην Άρτα ήταν εισαγωγικό και , περισσότερο , εξαγωγικό. Το σημαντικότερο είδος του βενετικού εισαγωγικού εμπορίου στην περιοχή της Άρτας ήταν τα υφάσματα , για τα οποία υπήρχαν ευοίωνες και αξιόλογες προοπτικές. Η διακίνηση αυτού του προϊόντος ενδιέφερε ζωηρά τη Βενετία , επειδή ενίσχυε βασικούς τομείς της οικονομίας της , όπως τη βιοτεχνία , το εμπόριο και τη ναυτιλία. Ακόμη , εξαιτίας της μεγάλης ζήτησης που είχαν τα υφάσματα , μπορούσαν εύκολα να πουληθούν και τα κεφάλαια να χρησιμοποιηθούν για την αγορά αγροτικών προϊόντων της περιοχής. Τα υπόλοιπα είδη εισαγωγής είχαν δευτερεύοντα ρόλο στο διεξαγόμενο βενετικό εμπόριο , αλλά και αυτά συνέβαλαν στην αποκόμιση σημαντικών κεφαλαίων από τη διακίνησή τους στην ντόπια αγορά.

Το εξαγωγικό εμπόριο από την περιοχή της Άρτας απασχόλησε περισσότερο τους Βενετούς την εξεταζόμενη περίοδο. Η βιοτεχνία της Βενετίας είχε την ανάγκη εξασφάλισης όλο και περισσότερων πρώτων υλών , για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις και τη ζήτηση της εποχής. Από την άλλη μεριά η περιοχή της Άρτας μπορούσε να συμβάλλει ως ένα βαθμό στην προμήθεια των πρώτων αυτών υλών. Ο αξιόλογος όγκος γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής που παρουσίαζε η περιοχή , λόγω των ιδιαίτερων εδαφολογικών συνθηκών (εναλλάσσονται τα πεδινά με τα ορεινά εδάφη και τις δασώδεις εκτάσεις) , τα σημαντικά πλεονάσματα αγροτικών προϊόντων , εξαιτίας της υποκατανάλωσης και της δημογραφικής στασιμότητας , η σημαντική εμπορική θέση της Άρτας, στην οποία κατέληγαν μεγάλοι χερσαίοι εμπορικοί δρόμοι του ελλαδικού χώρου , η παρουσία ικανού εγχώριου εμπορικού στοιχείου που συνεργαζόταν με τους Βενετούς και η ανάγκη των Οθωμανών να εξοικονομούν όλο και περισσότερο χρήμα με την εμπορευματοποίηση της παραγωγής ήταν οι κύριοι λόγοι που διαμόρφωναν ευνοϊκές προϋποθέσεις στους Βενετούς για ένα ακμαίο και προσοδοφόρο εξαγωγικό εμπόριο από την περιοχή. Από τα προϊόντα που ενδιέφεραν το εξαγωγικό εμπόριο της Βενετίας από την περιοχή της Άρτας το κυριότερο ήταν το βαμβάκι , επειδή το προϊόν αυτό ήταν απαραίτητο για τις βιοτεχνίες των υφασμάτων της. Από τα άλλα προϊόντα της περιοχής , οι Βενετοί έδειξαν ενδιαφέρον για τα καπνά , το μαλλί , τα δέρματα , το κερύ , την ξυλεία και το σιτάρι. Τη διάχυση τέλος των εισαγόμενων και εξαγόμενων προϊόντων από και προς την περιοχή της Άρτας διευκόλυνε

και η εσωτερική αγορά , που αποτελούνταν από ένα συνδυασμό τοπικών αγορών , στις οποίες πρωτεύοντα ρόλο διαδραμάτιζε η εμποροπανήγυρη. Οι δασμοί και επιβαρύνσεις της εξουσίας ρύθμιζαν και τις τιμές των προϊόντων που ανταλλάσσονταν στην εσωτερική αγορά , μια αγορά που δεν λειτουργούσε αυτόνομα , αλλά με το σύστημα των μεσαζόντων. Κλιμάκωση όμως τιμών σε αγοραστικά επίπεδα δεν είναι δυνατόν να ανιχνευθεί , λόγω ελλείψεως στοιχείων.

Η Άρτα , στο μεταίχμιο πολιτιστικών δομών και στη διασταύρωση εμπορικών δρόμων , όπου ανέκαθεν συγκρούονταν συμφέροντα , βρισκόταν τον 18^ο αιώνα στην πιο ώριμη ίσως στιγμή της οικονομικής της ιστορίας. Το εμπόριο αποδείχτηκε βασικός παράγοντας της οικονομικής της ανάπτυξης. Η Βενετία σίγουρα διαδραμάτισε τον δικό της σημαντικό ρόλο στην οικονομική άνθηση της Άρτας σίγουρα , καθώς την εξεταζόμενη περίοδο είχε στα χέρια της ένα μεγάλο μέρος του εξαγωγικού και εισαγωγικού εμπορίου της περιοχής.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΕΓΓΡΑΦΑ – ΧΑΡΤΕΣ

ΕΓΓΡΑΦΑ

Έγγραφο 1

*Καθήκοντα και υποχρεώσεις του πρώτου προξένου της Βενετίας στην Άρτα
Γεώργιου Κουμάνου σύμφωνα με την απόφαση της αρχής των Cinque Savi
alla Mercanzia που εκδόθηκε στις 27 Μαΐου 1720*

A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in
Levante , b. 31 , quaderno 250 , τμήμα β' , χ. α. φ. , (1720 , Μαΐου 27).

Έχει δημοσιευθεί και από τη Χ. Παπακώστα (βλ. «Οι Εμπορικοί
πρόξενοι στη Δυτική Στερεά και Ήπειρο» , σσ. 288-290).

Zuane Michiel K(avalie)r

Gio(vanni) Dom(en)ico Tiepolo

Carlo Pisani K(avalie)r

Savii alla Mercanzia

Gio(vanni) Basadonna

5 Girardo Sagredo P(rocurato)r

Com(m)issioni per il Console in Arta

Essendo stata fatta elezione di te Zorzi Cumano per Console Veneto in
Arta con la soprintendenza di Lepanto , Salona , spiagge o siano
caricatori , e dovendo il Mag(istra)to n(ostr)o ingiongersi quelle
10 comissioni che sono repute necessarie e che doverai pontualm(en)te
essequire nell' esercizio del tuo ministero , perciò doverai prender
solecitam(en)te l' imbarco per quella parte et intraprender l' impiego del
Consolato personalm(en)te e non per via di sostituto ; e ciò per anni
cinque dal giorno della tua elezione, seguita sotto li 2 del corr(en)te
15 mag(gi)o 1720, termineran(n)o sotto p(ri)mo mag(gi)o 1725' dopo il
qual tempo si devenirà o alla elezione di nuovo Console o alla tua
confermazione , secondo che sarà reputato proprio e conveniente per altri
anni cinque' e cosi di volta in volta, o sia di quinquenio in quinquenio,
nella maniera che dispongono li dec(re)ti dell' Ecc(ellentissi)mo Sen(at)o
20 1699 13 dec(emb)re , 1714 21 feb(rar)o, 1719 2 marzo, in tal proposito.

Secondo. Doverai abitare e fare la tua residenza in Arta con la
soprintendenza dei luoghi sopra espressi, invigilando che non siano
areccati pregiudizi ne ai sudditi ne ai loro effetti, procurando la loro
solecita spedizione tanto nel ricapito, q(ua)nto nella partenza e quel più
25 che potesse giovare ai riguardi del commercio , essendo tua particolar
incombenza l' assistere , proteggere et agevolare i n(ost)ri sudditi.

Terzo. Doverai partecipare di tempo in tempo al Mag(istra)to n(ost)ro
non solo le notizie che riguardano il Pub(lic)o servizio, quello del
comercio e de sudditi , ma in oltre trasmettere con la mag(io)r diligenza
30 una nota tanto delle mercanzie andanti e venienti , q(ua)ntità e qualità
delle med(esi)me , q(ua)nto dei bastim(en)ti Veneti , che approdassero
nella giurisdizione del Consolato e ciò di volta in volta enumerando le

note pred(ett)e per i rencontri che occorressero a mag(io)r cautella et anche per esser conservate nella filza particolare del Consolato.

5 Quatro. Soprattutto doverai accudire che le merci di coteste parti siano inviate in q(ue)sta città e particolarm(en)te obbligare quelle dei Sudditi, essendo a med(esi)mi espressam(en)te vietato dalle leggi il poterle spedire in alcuna parte de Stati Esteri dentro o fuori del golfo , e ciò in aumento sempre mag(io)re del traffico veneto e per intiero adempim(en)to della Volontà Pub(lic)a , com(m)ettendo ai cap(ita)ni, scrivani, sopracarichi et altri , a quali occorresse , la esecuzione delle
10 leggi sotto le pene tutte cominate nelle med(esi)me a trasgressori et altre ad arbitrio del Mag(istra)to , come risulta dai due Proclami a stampa del Mag(istra)to n(ost)ro [esecutivi non solo da anteriori dec(re)ti , ma approbati pur anche con altri dec(re)ti particolari] in datta 1709 10 lug(li)o et 1714 16 mag(gi)o , che ti vengono consegnati per lume e loro
15 essecuzione.

Quinto. Doverai in consonanza della patente essequire pontualm(en)te gli ordini del Mag(istra)to n(ost)ro e de Rappr(ese)ntanti ancora con quella solecitudine e vigilanza che ricercano gli affari pub(li)ci e del commercio.

20 Sesto. Doverai in consonanza pure della pred(ett)a patente occorrendo in alcuna parte del Consolato l' impiego di Vice Consoli , Sostituti o Agenti , avanzare le notizie al Mag(istra)to per dover dipender da quello che ti sarà prescritto , notificando in oltre se vi fossero sudditi in quelle parti per le opportune risoluzioni senza prendersi alcun arbitrio o facoltà
25 in tal proposito.

Settimo. Doverai in essecuzione del dec(re)to 1719 2 marzo esiggere un per cento e non più sopra tutti gli effetti , tanto de sudditi , q(ua)nto degli Esteri che fossero caricati ne bastim(en)ti veneti e ciò provisionalm(en)te per dover poi a proporzione delle congiunture e de
30 tempi restringere le misure del d(et)o aggravio a solievo del negozio.

Ottavo. Doverai con la mag(io)r applicazione e diligenza invigilare che nelle scale dell' Arta , Salona , Lepanto, spiagge e cargadori , i sudditi debbano soggiacere al pagam(en)to de dazi a ragion di 3 per cento e non più in virtù delle capitulazioni di q(ue)sta ultima pace , come
35 dalla copia dei articoli in tal proposito che ti vengono consignati.

Nono. Doverai succedendo qualche differenza tra sudditi e sudditi Veneti , ovvero tra essi et altre persone , insinuare e promuovere tra le parti i ripieghi che fossero vevoli a componere le difficoltà , perche tutto serva a divertire i littigi et i riccorsi a comandanti Turchi per animarli alla
40 mag(io)r applicazione del negozio.

Decimo. Doverai divertire con destra e cauta naniera q(ua)nto più sia possibile il carico delle merci estere sopra legni estere ad oggetto che siano caricate ne bastimenti veneti , facendo comprendere a queglii

interessati e proprietari che caricassero nelle pred(ett)e scale et in particolare alla Bastia sopra legni veneti la esenzione del dazio intitolato t(erz)o delle sansarie in virtù del recente dec(re)to 1719 15 ap(ri)le e terminazione esecutiva del Mag(istra)to n(ost)ro 24 ap(ri)le pur 1719, che
5 ti vengono consegnate in copia.

Datta dal Mag(istra)to de V Savii alla Mercanzia li 27 mag(gio) 1720.

Έγγραφο 2

Όρια δικαιοδοσίας , διάρκεια θητείας και γενικά καθήκοντα του πρώτου προξένου της Βενετίας στην Άρτα Γεώργιου Κουμάνου

A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda Serie, Consoli Veneti in Levante, b. 31 , quaderno 250 , τμήμα β', χ.α.φ. , (1720 , Μαΐου 27)

Joannes Cornelius Dei Gracia Dux Venetiar(um) et cetera

Noi Savii alla Merc(anzi)a universis et singulis ad quos hec n(omi)ne pervenerint significamus

Che essendo stato eletto p(er) il Mag(istra)to n(ost)ro sotto li due del
5 cor(rent)e mag(gi)o p(er) Console Veneto in Arta d(omino) Zorzi
Cumano qu(ondam) Emanuel , suddito n(ost)ro , con la soprintendenza
di Salona , Lepanto e loro spiagge o siano caricatori , il quale , godendo i
requisiti più desiderabili e dalle leggi prescritti , ben promette effetti
10 corrispondenti ad un' ottimo impiego con gli obblighi et emolumenti
espressi e contenuti nelle sue comissioni ; e ciò p(er) il corso d' anni
cinque , in ordine alle deliberacioni dell' Ecc(ellentissi)mo Sen(a)to 1699,
10 (decem)bre 1714, 21 feb(rar)o et 1719 2 marzo' dopo il qual tempo si
devenirà o alla elezione di altro o alla sua confermazione , (secon)do
parerà opportuno e conveniente per altri anni cinque e cosi di volta in
15 volta nella maniera che dispongono le pred(ett)e pub(lich)e deliberazioni
dovendo esercitar la detta carica p(er)sonalm(ent)e e non p(er) via di
sostituto, oltre l' obbligo di dover pontualm(ent)e essequire non solo in
tutte le sue parti le comissioni che con la p(rese)nte elezione gli vengono
consegnate, ma gl' incarichi pure tutti che (secon)do la occasione de
20 tempi gli saranno dati dal Mag(istrat)o n(ost)ro e da pubblici rappresentanti
ancora. Dovendo pure (in caso che in alcun luogo del Consolato
occoresse l' impiego di Vice Consoli , Sostituti o Agenti) rassegnare di
tempo in tempo le notizie al Mag(istrat)o n(ost)ro p(er) dover dipender da
quello che gli sarà prescritto, non potendo verun Console havere ne usare
25 altra facultà che quella che gli viene da noi conferita nelle comissioni e
patenti o prendersi alcun arbitrio nel proposito dei Vice Consoli senza
una precisa saputa e permissione del Mag(istra)to in consonanza del
dec(re)to 1719 2 mazzo. Per ciò comettimo a qualunque suddito del
Ser(enissi)mo Dominio Veneto comoranti all' Arta , Lepanto , Salona et
30 in ogni altro luogo , che debba per tale riconoscerlo , e preghiamo tutti li
comandanti e ministri amici di riconoscerlo medesimamente p(er) Console
n(ost)ro , tenendolo in protezione e prestandogli ogni assistenza e favore.
Siccome dalla benevolenza di essi n(ost)ri amici ci promettiamo e dalla
obbedienza de sudditti è pub(lic)a volontà cche cosi sia essiquito. Sicuri

noi di ritraere dalla di lui abilità e cognicione frutti corrispondenti non meno ai riguardi semp(re) importanti del pub(lic)o servizio che a quelli pur anche gelosi del commercio.

Datta dal Mag(istra)to de V Savii alla M(ercanzi)a li 27 mag(gio) 1720.

- 5 Zuan(n)e Michiel K(avalier) Savio alla Merc(an)zia
G(iovanni) Domenico Tiepolo S(avi)o alla Merc(an)zia
Carlo Pisani K(avalie)r S(avi)o alla Merc(an)zia
Zuan(n)e Basadona S(avi)o alla Merc(an)zia
Ghirardo Sagredo P(rocurato)r S(avi)o alla Merc(an)zia.

Έγγραφο 3

Ιταλική μετάφραση του βερατίου της Πύλης με το οποίο επικυρώνεται ο διορισμός του Γεωργίου Κουμάνου ως προξένου Άρτας και Ναυπάκτου στα 1723

A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 , quaderno 250 , χ.α.φ. , (1723 , μέσα Νοεμβρίου). Έχει δημοσιευθεί και από την Χ. Παπακώστα (βλ. «Οι Εμπορικοί πρόξενοι στη Δυτική Στερεά και Ήπειρο» , σσ. 290-292).

Copia

Traduzione del Reggio Diploma concesso dal
Gran Sig(n)ore al Console dell' Arta e Lepanto
Zorzi Cumano

5 Havendo l' amb(ascia)t(o)re ord(ina)rio della Republica di Venetia
Zuane Emo glorioso fra grandi nel popolo di Messia , attualm(en)te
essistente all' Eccelsa Porta , fatto presentare memoriali e rechiesto che in
virtù dell' imperiali capitulationi e del praticato fosse concesso mio nobil
10 ordine a Zorzi Cumano Veneto lattore del presente diploma, distinto fra
riguardevoli nella natione di Giesù , creato deputato console per assistere
agl' affari et interessi de mercanti che capitano in Arta e Lepanto e di là
partono con bastimenti con bandiera veneta , ho rilasciato il presente
imperial diploma e comando che il d(et)to Zorzi Cumano , assistente alla
scalla d' Arta e Lepanto , nell' assistere in conformità alle reggie
15 capitulationi agl' interessi de venetiani che arivano a quella parte, non
venga contrariato ne molestato da alcuno , che lo stesso console e gente
del suo seguito , quando non sia pieggiato non sia distrurbato ne arrestato
da veruno per debiti e mancamenti altrui. Se si trovasse collà alcun
schiavo Veneto fatto contro la pace e se aparirà che veram(en)te egli sia
20 suddito Veneto , se si è fatto Turcho sia libero e se è christiano in
esigenza alle capitulationi imperiali sia posto in libertà e consegnato al
suo console , che se i corsari malviventi o le militie di marina
mussulmana prendessero in mare bastim(en)ti o persone Veneti e doppo
spogliato le conducessero a quella parte, il giudice, li direttori et habitanti
25 del paese levino dalle mani de corsari li sud(et)ti bastimenti depredati , le
loro robbe , persone , canoni et attrezzi e debbino consegnare al console
nella maniera l' haveran(n)o ricuperati per spedirli a Venetia et arrestati
con desterità quei malviventi che cometessero simili eccessi, siano
mandati all' eccelsa porta. Che se alcuna nave veneta che s' atrovasse in
30 mare o in porto per l' insorgenze de venti contrarii patissero naufraggio li
huomini del suo equipaggio li preservassero dallo stesso , vadino
conforme le capitulationi a Venetia o in qualunque parte desiderassero e

niuno li possa ostare ò impedire e consegnati li sopra espressi effetti,
canoni et attrezzi al console i doganieri et altri in niuna forma debbino
contro le capitulationi ingerirsi ne pregiudicarli. Che quei mercanti e
5 sudditi Veneti che vanno per mare e per terra a quella parte intenti al loro
traffico, levando merci che sin hora hanno trasportato alla risserva de
canalli et armi , piombo et altre cose proibite secondo le capitulationi e
nel trasmetterlo al loro paese, soddisfatta che haveranno la dogana
conforme le sud(et)te imperiali capitulationi , li soprintendenti alla
10 dogana et altri non possino pretendere più di doana di quello è stato
stabilito nelle capitulationi e praticato per il passato e che li d(et)ti
doanieri e custodi alle scale et altri sotto nome di donativo , non
pretendino in niuna forma ne pur un aspro ne un bagatino , che non si
pretenda il carazo et altri agravii in consonanza delle capitulationi dalli
15 Veneti siano maritati o liberi, che capitano à quella scala per negoziare ,
quando però non si stabiliscono colà , e morendo alcuno di quelli, che
non s' ingerischino li soprintendenti al fisco ne altri nelle robbe da
lui lasciate , mà siino consegnati al di lui console in virtù delle imperiali
capitulationi e conforme le loro leggi e costumi niuno s'oponga et
20 ingerisca , e se levando con qualche arte alcun ordine volessero
molestarlo , siino presi e lacerati dalle loro mani simili ordini. Che
volendo venire a Cos(tantino)poli e di là partire , niuno s' oponga allo
stesso , a suoi vestim(en)ti e suo seguito , ne venendoli inserita alcuna
opositione e molestia nel di lui viaggio, nelle poste , nelli alloggi e
25 passaggio , li siano soministrate a prezzo corr(en)te le vetovaglie col suo
dinaro , che portandosi il d(et)to console per qualche affare alla giustitia ,
sia deciso l'affare conforme richiede l'equità e li amministrata giustitia.

Che li subbassi et ufficiali non entrino sforzatamente nella di lui
casa, in niuna forma li usino violenza ; che si scielga per gianizero
conforme il praticato chi egli desidera e per dragomano chi egli vole, ne
30 niuno s' oponga in contravenssione degl' imp(eria)li capitulationi nel
mutare e cambiare li med(esi)mi. Che il contenuto di q(ue)sto reggio
diploma sia sempre venerato, ne si consenta al contrario; cosi saprete e
prestarete credenza al mio nobil et imperial segno.

Scritto in Cos(tantino) poli dalla mettà della Luna di Mucarem l' anno
35 dell' Egira 1136, cioè di nostra salute circa la mettà di novembre 1723.
Bortolo Brutti drag(oma)n Veneto.

Έγγραφο 4

Η συμφωνία του 1737 μεταξύ Τούρκων και Βενετών για την τήρηση της τάξης και της καλής γειτονίας στην περιοχή της Άρτας

A.S.V. , Collezione Amedeo Svajer , Dal N. 43 al N.45 ,
Lettere Vendramin al Rota 216 , χ.α.φ.

Contenuto della scrittura o sia istrumento da farsi

Il motivo per cui si forma il presente istrumento che contiene la verità egl'è perche si come l'Illustrissimo signore Ali Bei Arslan Passà Xade, Malichianè Sahiti frappose l'illustrissimo signor kavalier Giovanni Battista Dubrocà , Console di Francia , e fece commesso l' illustrissimo 5 Passo Mustafà Bei voivoda dell'Arta per accordare alcuni punti conferenti al buon ordine, e ben vicinare in queste parti con Veneti, havendo pure l'illustrissimo signor Pompeo Rota , per commando , et assenso dell' eccellentissimo signor Pietro Vendramin , provveditor 10 general da mar institui commesso dal canto lor proprio l' illustrissimo signor colonello Antonio Visconti , seguita l'unione all'Arta , fù tra medesimi concertato del modo che segue.

Primo, che il signor Ali Bei sopradetto farà dare esecuzione a firmani tutti quali si siano promanati dall' eccelentissima Porta, a quali fin hora 15 non sia stata data esecuzione , e farà si continui nell' osservanza di essi , come anco degl' altri , che sopravvenissero in seguito.

Secondo, che siano posti in oblio , e non più sussitati in avvenire li gravami dei fatti e trascorsi seguiti in passato al confine di Prevesa come successi non fossero , e percio , a fine di evitare intieramente nell' 20 avvenire qualunque molesta insorgenza , il signor Ali Bei rimuove dalla guardia di Luro Zevo , e suoi compagni , e fa sostituire in luoco loro altre persone dabbene , che invigilino saviamente da Luro sino a confine di Prevesa , e mai per qualunque pretesto non debbano contravenire a 25 firmani , ed alle capitulazioni di pace , con introdursi in truppa ne confini medesimi. Doverano bensì l' illustrissimo straordinario di Santa Maura, e li rappresentanti del Colfo usar vigilanza in perseguire e distruggere li malviventi che si attrovassero nei loro distretti.

Terzo, che per ordine del signor Ali Bei venga disarmata la feluca tenuta nel Colfo in custodia delle peschiere, con commando altresì l' 30 eccelentissimo signor provveditor general da mar di ordinare al pubblico legno armato esistente in detto Colfo , onde scorrere in traccia dei detti malviventi, e possibilmente impedir loro il transito per il Colfo medesimo, senza pero verun impegno per li maleficij sortissero essi malviventi praticare , quali non debbano esser imputati a mancanza et a 35 peso di alcuno. E nell' occorenza che può accadere una due volte all'

anno , habbino li pescatori da provedere canne o altro per le peschiere predette , avisandolo sarà da detto legno armato in atto di amicizia, prestata scrota ad essi per mare.

5 Quarto , che intendendo il signor Ali Bei concedasi libertà a malviventi di rassegnarsi sotto qual dominio loro meglio aggradisse , per facilitare a medesimi di ritirarsi , et abbandonare il tristo esercizio , onde
10 cosi conseguiscasi in queste bande la sospirata quiete , l' eccellentissimo signor provveditor general non ricusa possibilmente concorrervi , ed in caso alcuni di coloro esibissero pieggarie sufficienti et idonee , di modo
15 che si possa havere certezza , che non ritornino al pristino vivere , venendo muniti da Ali Bei di fondamenti da non essere richiesti indietro sotto titolo alcuno. Sua eccellenza accorda per il bene conciliare l' intento.

Quinto, che sarà esatto da Veneti patroni di barche , mercanti et altri sudditi... di tre per cento di dogana secondo le regie capitulazioni e non
15 saranno molestati con alte pretese , per l' esecuzione di che il medesimo signor Ali Bei ha gia rilasciato buiurulti et ordine espresso a nuovi doganieri , onde la Veneta nazione non venga in ciò pregiudicata , e poiche li consoli e vice consoli nelle scale sono cagio....

Sesto , che...in esse la confluenza del negozio, riuscendo ciò in
20 vantaggio delle scale stesse, per tanto , affine che in consonanza delle capitulazioni di pace , a quali devesi prestare intiera obbedienza , anche li sudditi Veneti concorrano sempre più numerosi e possano approfittarsi , non habbiansi da contrastare , e scacciare ne cargadori li vice consoli che dai lor principali vengono ivi spediti , ma siano anzi amichevolmente
25 assistiti ed accolti.

Setimo , che li sudditi Veneti , li quali capitano ne luoghi della giurisdizione dell' Arta si per pratico , che per coltivare le terre, in ordine alle sacre capitulazioni, non vengano molestati in modo alcuno , con pretendere da loro carazo , faustina , ne qualsi voglia altra gravezza.

30 Stabilitesi dunque con li buoni ufficij del prefatto signor kavalier Dubroca console di Francia nella forma descritta le narrate condizioni e promettendo ambe le parti haverle religiosamente de cetero in piena considerazione e di passare con ottima amichevole corrispondenza , le parti stesse per il loro efetto hanno formato l' estesa presente , e l' hanno
35 rilasciata una all' altra sottoscritta , e sigilata, in fede di che.

Έγγραφο 5

Η κατάσταση που συνάντησε στην Άρτα , οι πρώτες ενέργειες και τα αιτήματα του υποπροξένου Marin De Luna , ένα χρόνο μετά την ανάληψη της υπηρεσίας του

A.S.V. , P.T.M. , f. 991 , No 6 , χ.α.φ. , 15 Ιουλίου 1747

Copia di lettera scritta dal signor Marin de Luna, vice console Veneto in Arta, a S. E. Marin Antonio Cavalli, provveditore generale da Mar, sotto li 15 luglio 1747 s.n.

Corre un' anno intiero ch' ebbi l' onore di servire l' adorato mio
5 Principe in qualità di vice console all' Arta , eletto dal signor Giovanni Lappo console principale a Patrasso , portatomi all' Arta , credendo di trovare consolato , ma nulla ho trovato, che solamente abusi , estorsioni , ingiustizie e strapazzi , che rissentivano i sudditi del mio Principe per mancanza di protezione in paese di tanta conseguenza , rinomato , e
10 vicino alli confini delle piazze publiche , dove praticano tre in quattro milla sudditi Veneti andanti e venienti all' anno , e dove alcuni d' essi dimorano per qualche tempo , procacciando il vivere con le loro fatiche . Ho dato principio alla difesa con incessanti miei riccorsi a quelli commandanti e con molta difficolta , stante il possesso della
15 consuetudine, ho dovuto sollevare da molti abusi et estorzioni li sudditi Veneti , et in virtu delle sublimi istruzioni di V. E. che lode a Dio con onore a poco a poco, e con destra maniera , ben riportato favorevole esito le mie giuste istanze. Ho inalborato la gloriosa insegna di San Marco in quell' indomito paese , che da nessun altro de miei precessori era
20 spiegata, e cio con l' assenso e piacere di tutti quelli commandanti. Ho levato piu di cento e cinquanta ad essermene testimonia la sua giustizia, e le disposizioni sue nel maneggio degl' importanti affari, che si e degnata appoggiarmi. Ricorro perciò all' acclamata giustizia di V.E. affine ordinar volesse, ove le paresse proprio, perche sia rissarcito delle medesime
25 spese, et inoltre mi è forza di chiedere benignitissimo riflesso al tenue stipendio ed un ministro , che deve sostenere con decoro gl' interessi publici e le raggioni de sudditi in paese ottomano , et a fronte d' altri esteri ministri , onde non mi manchi affatto il corraggio et il modo di continuare con equal cuore e zelo a servire nella figura , che sostengo , il
30 mio adorato Principe ; e baccio inchinevolmente il lembo della porpora.

Έγγραφο 6

Δώρα που δόθηκαν από τον υποπρόξενο της Βενετίας Marin De Luna στον καδή και τον βοεβόδα της Άρτας , ώστε να επιτευχθεί η ευνοϊκή διάθεσή τους στην αντιμετώπιση των ληστών και κακοποιών που δρούσαν στην περιοχή της Άρτας και Πρέβεζας

A.S.V. , P.T.M. , f. 993 , χ.α.φ. , Κέρκυρα , 5 Αυγούστου 1748

Copia D'ordine dell' Illustrissimo, Eccelintissimo signor Marin Antonio Cavalli Provveditore General da Mar , avendo l' eccellenza sua disposte in regalo le sottoscritte robbe , e queste consegnate al Vice Console Veneto da Luna in Arta capitato positivamente a questa parte con lettere del cadì ,
5 e voivoda di quella parte per oggetti di publico servizio intorno a ladri e malviventi che imputano ricovrarsi entro il confine dello stato publico onde distorli dalle cavillose pretese e tenerli affezionati a publici riguardi: Commette pero sua eccellenza , che per l' officio di sua ragioneria siano fatti li giri che occorrono a contraposizione del debito , che tiene di esse
10 publiche robbe cioe
Per dar in regalo a Mustafa Effendi Cadi dell' Arta
persona di autorita , che scrisse sopra il sudetto proposito
4 – Damasco cremese altezza ordinaria Brazza dodici per una veste brazza 12
15 38 – Raso color celeste brazza dodici per una veste brazza 12
Lumiera con suoi brazzaletti una no 1
13 – Zucaro campano Pani due dozine 16 dozine 16
Per dar a Ali Aga voivoda Riaus della Porta e
persona di forte partito che scrisse come sopra
20 4 – Damasco cremese altezza ordinaria brazza undici per una veste brazza 11
38 – Raso color celeste brazza dodici per una veste brazza 12
Lumiera con suoi brazzaletti una no 1
25 Per dar a Kussein Aga fo voivoda, ed in presente
eletto persecutor de ladri nelle veci del Passobei per
distorlo dalle imputazioni e tenerlo ben affetto
4 – Damasco cremese altezza ordinaria brazza undici per una veste brazza 11
Lumiera con suoi brazzaletti una no 1
30 Corfù 5 Giugno 1749 stile novo
Marin Antonio Cavalli Proveditore General da Mar

Έγγραφο 7

Απόσπασμα από την έκθεση του γενικού προβλεπτή της θάλασσας Agostin Sagredo προς το δόγη (Κέρκυρα 9 Νοεμβρίου 1752) , στο οποίο αναφέρεται ότι είναι αναγκαία η εγκατάσταση Βενετού προξένου αναμφισβήτητης ικανότητας και κύρους στην Άρτα , ώστε να ελέγχει με τον καλύτερο τρόπο τη διεξαγωγή του εμπορίου της περιοχής

A.S.V. , P.T.M. , f. 996 , Rep(lica)to N. 10 , Κέρκυρα 9 Νοεμβρίου 1752

Ser(enissi)mo Prencipe ,

Dal tempo , dalle circostanze e da quelle vicende che sempre accompagnano le cose umane , rissentè V(ostr)a S(ereni)tà anche da questa parte non leggiero discapito nelle sue rendite, caggionato dalla
5 total decadenza di quella porzion di commercio dalla vicina Turchia. Esaminato con quel' impegno che mi anima per i pub(lic)i vantaggi per ogni parte scopro quest' affare non così indifferente che meritar non possa i sapientiss(i)mi riflessi dell' Ecc(ellentiss)i)mo Senato ; anzi parmi che posto nella sua vera luce possa dirriggersi e meglio determinarsi al
10 suo ottimo effetto. Tratto questa materia con quella confidenza che mi somministrano la virtù e la penetraz(io)ne di V(ostre) E(ccellenze) , che ben intendono essere il commercio a quisa di quelle sorgenti , alle quali disalveato una volta il corso , si disseccano e non esservi , se non il profitto ed il comodo de commercianti , i soli mezzi capaci a conciliarlo ,
15 rimetterlo ed ingrandirlo. E sanno ancora che , cessati questi due riguardi, tutto il commercio insensibilmente si ritira e più non rittorna, particolarmente in questo tempo, nel quale purtroppo sono pronte le nazioni ad insidiarlo ed approfittarsi , aprendo quelle facilità che persuadono gl' uomini a non curarsi più delle loro antiche
20 corrispondenze, vedendo sempre sussistere quelle difficoltà che nelle nuove non incontrano...

Ma coll' imagine di così importante materia mi sia licito prendere nella sua intiera somma questo affare per formarne il piano e condurmi coll' idea sino all' Arta, dove ragionando mi fermo. Artra , scala ed
25 emporio dove confluiscono tante merci da tutte le parti della Turchia europea, dove i principi più remoti vi fanno rissiedere da poco tempo un rispettivo console, dove tra q(ue)sti s' adopera con gelosia l' arte di attirarsi la forza del negozio ed il principe confinante che potrebbe sovra ogn' altro approfittarsi non ha che la povera e nuda figura d' un vice
30 console e - quel che più offende - dipendente da quello di Francia ; tosto mi si presentano gl' interessi di questo Principe mal concepiti e peggio condotti da una tal mercenaria persona, non potendo comprendere per

qual ragione non possa questo confinante instituirne egualm(en)te un console che, portando con decorosa dirrez(io)ne gl' interessi, rappresenti con dignità il suo sovrano app(ress)o quei comandanti, abbile ne maneggi superi con riputaz(io)ne tutte le insorgenze degl' affari e, quel
5 che importa, conciliar e promuovere colla sua desterità un più vantaggioso commercio. Formata ivi la base di tutto questo pensamento, potrà egli tenere due vice consoli per tutta l' estensione di quelle pertinenze, uno alla Vallona ed uno a Gianina e così abbracciar tutti quei rivi per far ridondar la confluenza di quelle acque a Saiada ed impiantar sede di tutta
10 questa circolaz(io)ne Corfù. Questo principe, sig(no)re di buona pate di quelle vicinanze, potrebbe migliorar i suoi dirritti a Prevesa. Le barche grandi delle sue isole , che passano all' Arta al carico delle merci per i stranieri paesi, le trasporterebbero a Corfù , dove le condurrebbe la libertà del commercio , con proffitto dello stato e de sudditi, ciò che formerebbe
15 come altrove l' appanaggio al console. In tutta questa mia idea ed in tutto quello che concretandosi si potrebbe aggiungere, non saprei vedervi se non un notevole vantaggio de q(ue)sto Principe. Se le agevolzze fanno fiorire il commercio, certo è che la costanza e la facilità dell' instituz(io)ne lo accrescono. Anzi devono tali leggi esser trattate con desterità e delicatezza e ferme in guisa che vagliano a salvarlo da quel primo fatal
20 errore che può far strada al secondo ed agl' altri di seguito. Infine il comodo, la sicurezza , la libertà colle quali sanno i commercianti d' esser facilm(en)te ricevuti, procurano la confluenza dalla ragione stessa invitata e formano la ricchezza e la riputaz(io)ne del Principato.

25

Corfù li 9 novembre 1752

Agostin Sagredo Provveditor General da Mar

Έγγραφο 8

Απόσπασμα από επιστολή του Bortolo Piazzoni , συνεργάτη του υποπροξένου της Άρτας Marin De Luna , στον προβλεπτή της Πρέβεζας Marco da Riva , στο οποίο αναφέρονται η εξέλιξη και οι επιπτώσεις επιδημίας που εκδηλώθηκε στην περιοχή των Ιωαννίνων και της Άρτας στα 1760

M.C.C. , Mss P.D. , b. 630 , χ.α.φ. , Άρτα 5 Μαΐου 1760

Illustrissimo et Eccelentissimo Signor Signor Colendissimo

Arta 5 Maggio 1760 s.n.

Dalla prima ricevuta sua dei 30 Aprile rimarco con mio sommo
contento il di lei ricapito a codesta parte con l' incarico di Cancelliere
5 appresso codesto Eccelentissimo Rappresentante mio Padrone. Il farle
esibizioni della mia debole servitù lo miro superfluo perchè vivo con la
confidenza d' esser da molto tempo nel ufficio de suoi buoni servidori et
amici , altra che la divozione che proffesso al mio adorato prencipe mi
tiene sempre in debito di concorere a servire li comandi di tutti codesti
10 Eccelentissimi Rappresentanti che mi danno l' onore d' impegnarmi. In
corelagione di che gli diro che il contaggio di Giannina sin da tre mesi
hebbe il suo principio in circa , ma non si è avanzato il fuoco in maniera
che habbia portato gran confusione negl' abitanti eccetto che le persone
più riguardevoli de Greci si rittirorono nelle loro case in campagna. Da
15 allora in qua non si puo dirne estinto , ne aumentato , solo che di quando
in quando si fa sentire o in una casa , o in un' altra con la morte di
qualche persona , le di cui famiglie , e de viccini ancora subito vengono
separate , e mandate in luoco apportato a far la quarantina , facendosi
dilligenza d' espurzar le loro cute. Ma questo è mirabbille che delle
20 persone separate dal principio sino ad ora non sia morto mai alcuno , il
che fa vivere molte persone con l' oppinione che non sia effettivamente
contaggio in vero in un paese popolato come quello dovrebbe haver fatto
fin ora maggior strepito , non contandosi il numero de morti giudicati dal
contaggio a trenta in quaranta persone. Qui grazie al Signore fin ora
25 viviano senza alcun sospetto , ne riguardo di questo malle , e si tiene
continua comunicazione giornaliera con le genti di Gianina, bensi li mesi
passati è corsa qui un epidemia di malattie semimaligne epidemiche, che
non ha lasciato quasi nissuno esente, ne pur io, havendo fatto anch' io la
mia caravanna, ma ora per la Dio grazia sono cessate, ne vi è successo
30 mortalità se non che di persone cachetiche e di mall' abitto.

Il vino viene comprato da cottesti vinaroli in queste parti a ragione di
un zechino veneziano la carica, cioè due barille, un pocco più o meno,

dovendo questi pagare altri 25 parà tra Dogana comercio e vettura sino alla scalla. ...

Bortolo Piazzoni

Έγγραφο 9

Καθήκοντα και υποχρεώσεις του Νικολάου Παγκάλου μετά την εκλογή του ως υποπροξένου της Βενετίας στην Άρτα στα 1774

A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei consoli ,
Patrasso 1765-1794 , busta 729 , φ. 4^{r-v} , 10 Ιουνίου 1774. Έχει
δημοσιευθεί και από την Χ. Παπακώστα (βλ. «Οι Εμπορικοί πρόξενοι
στη Δυτική Στερεά και Ήπειρο» , σσ. 292-293).

Copia

Comissioni rilasciate a domino Francesco Pangalo , elletto vice console
in Arta

5 Primo: Aerandovi destinato per nostro vice console in Arta , ove sarette
per portarvi riceverete le presenti , et in vigor dell' ellezione di voi fatta
nel giorno d'oggi , che unita alla presente vi si spedisce averete ad
osservare inviolabilmente li seguenti capitoli per la loro pontual
esecuzione.

10 2do: Invigillarete nel frateempo del vostro carico , che non siano arrivati
pregiudizii alli sudditi Veneti; et alli loro effetti procurando ogni possibile
vantaggio nel loro interesse , se nel ricapito , che nella partenza , con quel
di più , che potesse giovare alli riguardi del commercio e dell' utile di essi
sudditi.

15 3zo: Attenderete alla difesa de' sudditi onde non siano d'altri in verruna
forma molestati ne agravati da contribuzione di carazzo o altra gravezza
giusta la capitolazione della Pace.

4to : Non permettere , che li medesimi sudditi siano obbligati a maggior
pagamento di dazzi nella dogana de tre per cento d' ogni loro mercanzia
che imbarcassero o sbarcassaro come in dette Capitolazioni.

20 5to : Carteggiare colle publiche rapresentanze , e specialmente di S.E.
proveditor general da mar per fatti publici , e private de sudditi colle
notizie dalla novità rimarchabili, che occorreranno.

6to : Nascendo alcun emmergente di rilevanza di publico affare , o de'
sudditi , porgerete le notizie.

25 7mo : Acadendo qualcque differenza fra sudditi Veneti , ovvero fra essi et
altre persone , usarette i repiegi valevoli à componer la difficultà , perchè
tutto serva à divertire i litiggi et i ricorsi à comandanti Turchi.

30 8vo : Doverete parteciparmi da tempo in tempo non solo le nottizie , che
riguardano il publico servizio, quelle del commercio e delli sudditi , ma in
oltre trasmettermi con la maggior diligenza una notta delle mercanzie
andanti e venienti , quantità e qualita delle medesime che approdassero in

quelle scale con veneti bastimenti grossi , in nome di essi , delli capitani che li dirigano, e per dove destinati.

5 9no : Averete la mira di non dar accetar nè segnar mai negli atti della vostra Cancellaria alcuna scrittura o espressione , che violasse la pubblica dignità o pure offendesse l' interesse publico, meno s' implicare in affari de' Turchi.

10 Xmo : Non permetterete , che nelli bastimenti di veneta bandiera siano statti fatti noleggi di robbe o trasporto d'effetti, e ne turche, a scanso di quelle moleste sopravvenienze, che potrebbero nascere a danno e a disturbo di pubblici affari.

XI : Mi spedirete un preciso dettaglio de tutti li bastimenti malviventi e contumaci , che individui il nome , cognome e patria di cadauno, il quale dettaglio dovrà continuarsi ogni qual volta capitano nelle terre d'Arta persone di tal natura.

15 XII : Covrette con tutte le vie possibili raccogliere li disertori dal publico servizio, non permettendo, che se ne faccia inchietta da qualunque altra nazione, e facendo con destrezza e buona maniera valere le ragioni sopra tali persone per respedirli alla publica carica , o a qualche rapresentanza, d' onde avessero disertato con accordargli anche il perdono.

20 XIII : Vi si assegna per vostro onorario o emolumento zecchini d'oro veneti quattro al mese , che vi sarranno di volta in volta contribuiti dal mio aggente nel Golfo di Prevesa, e dovrà computtarsi esso onorario dal giorno ; che nell' Arta riceverete il quattro cui serviranno per il suplimento d'ogni vostro occorrente a norma del praticato col precessor vice console , vostro fratello Niccolò.

25 Datta dalla residenza nostra in Patrasso li 10 Giugno 1774.

Angelo Rosalem console

Gasparo Conte Rosalem console sostituto Veneto in Patrasso ha fatto copiare dall' originale incontrato, sottoscritto e sigillato.

Έγγραφο 10

Ο αριθμός των βενετικών πλοίων που κατέπλεαν στις σκάλες της Άρτας και τα έσοδα του προξενείου της Βενετίας στην Άρτα από τα προξενικά δικαιώματα , σύμφωνα με αναφορά του υποπροξένου Φραγκίσκου Παγκάλου προς τον πρόξενο της Πάτρας Gasparo Rosalem στα 1783

A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Lettere dei Consoli Patrasso 1765-1794 , b. 729 , χ.α.φ. , Άρτα 27 Ιουνίου 1783

Copia di lettera scritta da molto illustre signor Francesco Pangalo vice console Veneto, all' illustrissimo signor conte Gasparo Rosalem console Veneto sostituto in Patrasso , in datta 27 Giugno 1783 stile nuovo in Arta.

5 Oggi solamente mi giunse il foglio di vostra signoria illustrissima segnato li 24 maggio decorso , in cui mi asserisse la copia dell' inchinata lettera dell' eccellentissimo magistrato de' signori V Savi alla Mercanzia, che ci comete li due essenzialissimi capi , di riferirle , qualle sia all' incirca nel periodo d' un anno il concorso de sudditi legni in queste scale d' Arta , e quante siano l' utilità , dove piantate , e come
10 fondate. A norma per tutto cio delli venerabili comandi di detto eccellentissimo ed augustissimo Magistrato de V Savi , non dimeto alcuna dilazione , e formando la presente mia ossequisissima rinformando pienamente che in queste scale d' Arta , non vi fù troppo il concorso de' grossi veneti bastimenti d' un anno , che una volta caricò la
15 veneta polaca del capitan Cristo Stamatello suddito da Santa Maura , de cordovani e capoti , noleggiato da questi mercanti Ottomani per Malta. Ed un altro piccolo veneto trabacolo del capitan Vincenzo Francovich , Dalmatino , nollegiato similmente da questi Ottomani con capoti per Ancona. Concorano pure per un anno sei piccole barche corffiotte ed
20 alcune paxignote , e pargagnote , che questi desubidienti Pargagnoti non mi vogliono pagare diritti consolati , ne alboragi , che vano e vengono a queste scale , e che da queste altre surifferite barche , si prende un solo per cento sopra il primo , e puro costo di quel poco suo valor carico e sei lire di moneta lunga di Levante per l' alboraggio da ogni barca e che per
25 un anno si rende in tutta l' utilita circa cinquanta zechini per un anno , questo si a reso con sicurezza , ne si può proffitarsi di più altra minima utilita in queste lamboriose e lontane scale d' Arta.

Informando pure con costanza a venerabil publico lume e massima ,
30 qualmente per un intolerabile ed insofribile abuso e contro le sacrosante leggi del principato , vi sono un continuo concorso in queste scale d' Arta di molte barche ceffaloniotte patroneggiate da sudditi Ceffalonioti nativi e d' abitanti da Ceffalonia con loro compagni e sotto pretesto

passano con bandiera turca , e che tutte queste barche ceffaloniotte ,
continuamente trafficano in questo porto , e fano ogni genere di
mercanzie e portano dell' isole di Ceffalonia materiali contrabandi d'
ogli e d' uva passa , e sfaciatamente li esitano in questa città d' Arta , e
5 che essi sudditi Ceffaloniotti non si rassegnino in questo consolato e con
ogni sopraffazione e di troppa audacia disprezano il carattere della figura
consolare e del decorro publico , e mi portano disturbi e discapiti di
soma conseguenza , onde da queste barche che di continuo fano molto
concorso nelle scalle d' Arta , non si prende minimo diritto di consolato.

10 Questo è di tutto quanto dall' indissolubil mio dovere e con tutta mia
fedelta , che umilmente rassegno a venerabili riflessi e a lume di detto
eccellentissimo ed augustissimo de' Signori V Savi e di vostra signoria
illustrissima , per quelle oportune deliberazioni , che crederano SS.EE. , e
la presente mia ossequiosissima copia , sarà col zelo suo accompagnata
15 all' accenato supremo eccellentissimo magistrato de Signori V Savi ,
mentre con singular rispetto mi protesto di Vostra Signoria Illustrissima.

Francesco Pangali Vice Console Veneto

Έγγραφο 11

Επιστολή του έκτακτου προβλεπτή στα νησιά της Ανατολής Nicolò Erizzo προς την αρχή των Cinque Savi alla Mercanzia · εισηγείται την απόσπαση του υποπροξενείου της Άρτας από τη δικαιοδοσία της Πάτρας και την ίδρυση στην Άρτα ενός νέου ανεξάρτητου προξενείου

A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie, Consoli , Diversorum ,
b. 400 , No 87 , χ.α.φ. , (1786 , Σεπτεμβρίου 21)

Copia di lettera scritta all' Ecc(ellentissi)mo Mag(istra)to de V Savi alla Mercanzia dall' Ill(ustrissi)mo ed Ecc(ellentissi)mo Sig(no)r Nicolò Erizzo (secon)do K(avalie)r Proved(ito)r Estraord(inari)o all' isole del Levante in data 21 (sette)mbre 1786 s(tile) n(uovo).

5 Com(m)andato da V(ostre) E(ccellenze) da più mesi de doverle
informar se p(er) li riguardi del comercio convenisse stabilir in Arta un
console Veneto, in vece che quella scalla fosse dipendente da quello di
Patrasso, il quale vi tiene un suo agente con il titolo de v(ic)e console ;
m'ero risservato di obbedir ai loro com(m)andi , quando fossi andato ad
10 esequir la visita delle isole. Aveva stabilito d' imancabilm(en)te
verificarla in quest'anno ed ero anche determin(a)to di andar a Prevesa,
situaz(io)ne la più prossima delli stati veneti all' Arta, p(er) esser cola in
grado di raccogliere più facil(m)te tutte quelle cogniz(io)ni che influir
pottessero a quest'argomento ed instruto poi ogni cosa rassegnare alle
15 loro maturate riflessioni.

Succeduta pero sopra la mia persona nel passato Marzo novità che
rendeva incerto qual doveva esser il mio destino , ho dovuto
neccessariam(en)te sospender ogni mia determinaz(io)ne sop(r)a un tal
proposito ed attendere quello mi fosse stato commandato dall'
20 Ecc(ellenissi)mo Senato. Nel momento però che nuovam(en)te mi potevo
creder nella libertà di poter eseguir la da me sopracen(a)ta visita, mi sono
giunti degli ordini dalla Pub(li)ca Aut(tori)tà che di bel nuovo mi hanno
impedito de eseguirla.

Una primaria carica non può distaccarsi da Corfù senza condur seco
25 tutto il ministero e p(er) q(ues)to egli è neccessaria una pub(lic)a nave
p(er) dargli imbarco, non potendo esser capace la sola bastarda. Io dunque
non avendo ciò alcuna da disporer a tale uso, ne potendomi neppur
prevaler di alcuna altra galera, perche dal tutto mancante de condan(n)ati,
ho dovuto malgrado reprimer il mio zelo e fermarmi a Corfù.

30 Questo però non mi ha impedito che mi procuri le più accurate
informaz(io)ni e giacche sembrano esser sufficienti quelle che mi ho
procurato e non indegne di giunger alle cogniz(io)ni di V(ostre)
E(ccellenze) , credo sia di mio dover di assoggettarle.

Il golfo d' Arta, nel quale è situata la fortezza di Prevesa e suo territorio, si computa de lunghezza di sessanta miglia ed ha d'ogni parte terre abbondanti in ogni quantità di grani e di pascoli, che favoriscono carnamì e formagli; non sono pochi li boschi d'intorno al mare, che non solo danno legna da fuoco, ma anche p(er) costruzion de bastimenti.

Tutte le terre più superiori dello Stato Ottomano devono necessariam(en)te condurre nelle scale situate nel med(essi)mo golfo ogni loro genere che vogliono comerciarsi , poiche non hanno alcun' altra situaz(io)ne più opportuna di quella.

Giannina stessa, città ricca e commerciale , ma distante da q(ues)to golfo una giornata , non la altro che quello p(er) imbarcar le sue merci a deve prima farle tradure all' Arta. Questa dunque deve considerarsi come una delle più importanti situaz(io)ni di q(ues)ti contorni p(er) il commercio ed uno commercio, poiche diviene necessario p(er) li sudditi della Repub(li)ca di quest' isole, alle quali mancano li generi di prima necessità p(er) il loro mantenim(en)to.

Quest' isola di Corfù sopra tutto da colà si provvede a miglior prezzo di quello far potrebbe dalla Morea di ogni genere di grano; di là talvolta si fa venire manzi e castrati, de quali q(ues)ti affatto mancano, e cosi pure de temporali, dai quali non ne fa piccolo consumo. A ciò si deve aggiunger li formagli e tant'altre cose che qui sono mancanti e da colà a miglior prezzo p(er) quello sia comestibili si possono ritraere. Oltre poi vari merci che sarebbe troppo lungo il descriverle.

Le barche suddite di Prevesa e S(an)ta Maura giornalm(en)te hanno impiego in q(ues)ti trasporti con non poco loro utilità e comodo altrui.

In aggiunta poi a tutto ciò , deve considerarsi che Arta è una situaz(io)ne molto riflessibile p(er) altri importanti riguardi.

Situati gli angusti veneti territori di Prevesa e Voniza sopra quel golfo e circondati da stati Ottomani, hanno p(er) confinanti degl' uomini torbidi ; e poco rispettano gli stessi ord(i)ni delli com(m)and(an)ti Turchi ; fanno però dei danni e continue sono le reciproche quarelle a quel confine, le quali obligano a continui maneggi gl' ill(ustrissi)mi straord(inari) di S(an)ta Maura.

Arta poi è una situaz(io)ne di molta gelosia p(er) li riguardi di salute , perche avendo un continuo commercio con Giannina, ch' è soggetta a facilm(en)te amer la peste, p(er) la frequente e quasi si può dir giornaliera com(m)unicaz(io)ne che ha con Cost(antino)poli , si deve considerar p(er) cosa della maggior importanza l' aver sempre sincere e sicure notizie sop(ra) un punto cosi importante.

Si riguardi p(er) tanto Arta sotto l' aspetto del com(m)ercio e sotto quelli del confine e di salute ; certo e chiaro rissultarà che in tutto q(ues)to Levante adiacente a q(ues)te isole non vi è luoco che p(er) ogni riguardo possi importar maggior riflesso ; e pure q(ues)to è un sitto, la di

cui disposiz(io)ne intieram(en)te dipende dal console di Patrasso, il qual nel provvedere ad altro non pensa che appoggiarlo a chi facci il suo interesse.

5 Infatti in oggidi il v(ic)e console , che vi rissiede, non è che un semplice suo agente, che p(er) conto del console di Patrasso esige li diritti consolari, li quali principalm(en)te esistono nel riscoter l' un p(er) cento sopra ogni merce viene imbarcata o trasportata da veneto legno e siccome
10 ciò p(er) la maggior parte si verifica non già nella scalla la più prossima ad Arta ch' è Sallagora, ma in varie che vi sono in quel golfo, cosi p(er) non esser defraudato il v(ic)e console , mantiene sempre in Prevesa una
sua persona, p(er)chè all' arivo cola de ogni barca o bastimento, come
luoco dove tutti devono aprodar de ritorno, sicuramente venga da ogni
uno sodisfatto il soprad(et)to diritto.

15 Molte volte è accaduto che gli Ecc(elentissi)mi Prov(edito)ri Gen(era)li da Mar, non credendo di potersi fidar della capacità del v(ic)e console che rissiede in Arta o p(er) qualche maneggio delli comand(ant)ti Turchi o
p(er) aver certe e depurate notizie intorno li sospetti di peste o d' amassi
di gente in quelle parti, hanno creduto cosa prudente di spedir quelle
20 persone che han(n)o stimato le migliori p(er) adempire agli oggetti pub(li)ci ; ne ciò si è mai esequito senza una qualche riffsibile
pub(li)ca spesa. Oltre quanto però miglior sarebbe se invece di una misera
figura poco pagata vi fosse in Arta, che rissiedesse, console dall'
Autt(orità) Pub(li)ca scielta, ma che fosse fornito delle qualità necessarie
p(er) sostener un tal impiego ; e le quali sono di esser capace di
25 validam(en)te protegger tutti li sudditi Veneti in tutte le questioni che li vengono promosse e p(er) giudiciare, se gli volessero inferire, che
dovrebbe esser attentis(si)mo nel rifferir si all' Ecc(elentissi)mo
Prov(edito)r di Santa Maura che alla prim(ari)a carica ogni novità che
succedesse in quelle parti, si riguardanti la salute di quello, sia amassi di
30 gente d'armi, che ogni altra notizia che possi meritar di giunger a
cogniz(io)ne ed anche idoneo ad essergli appoggiato un qualche
maneggio.

Non certam(en)te da sperarsi che ciò mai si possa verificar in chi deve
esser contento di un mite stipendio, ne può mai meritarsi il pubblico
35 compatim(en)to, a cui non può neppure aspirare, perche subito che con la
sua cond(ot)ta lasciasse traveder un suo pensiero dalla natural gelosia del
console di Patrasso che ne ha l' auttotità , gli sarebbe levato l'impiego.

Io dunque p(er) tutte le ragioni di sopra addotte credo che sarà cosa
ottima se l'Ecc(ellentissi)mo Senato stabilirà che in avvenir vi rissieda un
40 console indipendente e destinato dall' Aut(tori)tà Pub(li)ca.

Li naturali proventi che il med(esi)mo può giustam(en)te rittraere
sop(ra) li Veneti sudditi che in quel golfo commerciano, sono tali che non
solo sono sufficienti p(er) il suo decente mantenim(en)to, ma tali ancora

che possono servir di compenso a qualunque uomo onesto che con abilità ben adempia a suoi doveri.

5 Per quella equità però che si deve aver p(er) l' attuale console di Patrasso, al quale non credo sia giusto le sia reccato alcun pregiud(izi)o p(er) tutto il tempo che le rimane prima di terminare il suo quinquen(n)io, non oserò di suggerir che sia stabilità alcuna novità che possi in parte alcuna pregiudicarlo, ma anzi che fino al termine del suo impiego goder debba intieram(en)te di quelle beneficenze gli sono state conced(u)te dalla clemenza dell'Ecc(ellentisi)mo Senato.

10 Sarà bensì senza offendere alla dovuta modestia permesso al zelo di uno cittadino in obbedienza ai loro com(m)andi e p(er) quell' impegno che lo anima in qualunque cosa può influire il miglior pub(li)co servizio di rassegnar a V(ostre) E(ccellenze) dopo essersi procurato le sopraesprese cognizioni, qual sarebbe la sua umilis(si)ma opinione.

15 Per tutti gli oggetti si politici che comerevoli io credo convenga che in Arta rissieda non una persona amovibile, ma che dotata di talenti neccessari possi ben servirle. Convien dunque che Arta sia separata dal consolato di Patrasso, giacche p(er) la importanza di sua situaz(io)ne merita abbi un console e che V(ostre) E(ccellenze) quando non credino indegne q(ues)te mie riflessioni ed informaz(io)ni, le faccino giunger alle cogniz(io)ni del Senato con scrittura dettata dalla loro virtù, onde se ne possa stabilir la massima.

20 Se però p(er) mio debole parere sembrami essere indubitato, che quando un nuovo stabilim(en)to venga adottato la conseguenza ne sarà che non pochi beni si potranno verificare in seguito, non mi si chiami ardito se ho anche rivolti li miei studi p(er)che quando piaccia all'Aut(tori)tà Pub(li)ca ciò si possa prontam(en)te verificar e non solo senza alcun imaginabile pregiudizio dell'attual console di Patrasso ; replico conosco giusto percepisca l'intiero di quanto è stato beneficato, 30 ma ancora in avvenir con una qualche utilità pub(li)ca. Si trova qui in Corfù un certo Giorgio Balluglia incaricato da vari anni p(er) la spedizione di pub(li)ci pieghi p(er) Cost(antino)p(o)li e p(er) quest'impiego di cui è investito p(er) tutto il corso di sua vita gode dalla cassa pub(li)ca settantadue zechini.

35 Questo è uomo dotato di talenti, che ha cogniz(io)ne della mercatura, conoscitor di tutti q(ues)ti paesi d' intorno che sa come si devono maneggiare gli affari con Turchi, avendone date delle prove , ed ha certam(en)te tutta la capacità p(er) poter sostener un consolato in q(uest)te parti.

40 Io dunque avendolo fatto venir a me ed interrogato se fosse disposto in oggi ad assumere il v(ic)e consolato d'Arta , con obbligo di far passar tutte le utilità come viene corrisposto da chi vi è presente al console di Patrasso, quando però la pub(li)ca Clemenza fosse disposta ad

assicurargli in seguito quel consolato, sempre nella supposiz(io)ne che sia stabilita la massima che quella scalla non abbi più da dipendere da quello di Patrasso e mostro tutta la desione, ben contento, se gli venisse dal Senato aperto l'adito di poter impiegar li suoi talenti in publico servizio.

5 Anzi p(er) dar una prova quanto preggerebbe una tal grazia se gli venisse concesso, mi disse ch' era pronto nel caso fosse stato fatto console di Arta, di rinunziar ai settantadue zechini annui che gode come spedizione de pub(li)ci pieghi p(er) Cost(antino)p(o)li ; ed a proprie spese suplirebbe p(er) mantener sempre qui in Corfù persona idonea che
10 in vece sua adempisca in tal dovere.

Io dunque gli ho com(m)and(a)to di estender in carta quanto mi aveva esposto , e questa la rassegno inserta a V(ostre) E(ccellenze) , perche nell'esame de q(ues)to affare la posi esser presente.

15 Se però la loro sapienza p(er) le cose da me con tutta ingenuità rappresentate sarà persuasa di suggerire all'Ecc(ellentissi)mo Senato che stabilisca la massima che in avvenire in Arta vi abbia ad essere un console non dipendente da qualunque altro console, siami permesso di rifletter che sarebbe cosa ottima, se principalm(en)te p(er) la prima volta
20 ne cadesse la scielta sopra chi avesse dovuta capacità ; e ciò devo dirlo con tutta verità si verificarebbe sop(r)a la persona del soprad(et)to Balluglia.

25 Mi sembra pure che in q(ues)to caso non si è intieram(en)te da trascurarsi il pub(li)co vantaggio di un annuo risparmio de 72 zechini. Egli è di poco riflesso, ma in economia niente è da trascurarsi, quando non offendi maggiori riguardi.

30 Con quella sincerità ch' è mia naturale io ho esposto a V(ostre) E(ccellenze) non solo al fatto ho rilevato , ma ancora li miei modi di pensare ; ma dalla loro sola virtù e cognizione deve dipender il dar alla pub(lic)a maturità quei consigli che stimerano meglio convenirsi alli pub(li)ci riguardi. Ed io contento di aver adempito al mio dover eseguendo li loro com(m)andi , venerarò ogni loro determinaz(io)ne bacciandole fra tanto divotamente le mani.

Έγγραφο 12

Επιστολή του υποπροξένου Γεράσιμου Βρυώνη στους Cinque Savi alla Mercanzia με συνημμένο απόσπασμα από το Libro Diversorum του προξενείου· αναφέρονται εμπορεύματα που φορτώθηκαν για τη Βενετία στο λιμάνι της Κόπραϊνας και της Σαλαώρας από Έλληνες εμπόρους (Πλοίο: «La Bella Colomba»-Καπετάνιος: Giorgio Sbutega -1792)

A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) ,
Diversorum, b. 632 , χ.α.φ. , (1792 , Απριλίου 8)

Ill(ustrissi)mi ed Ecc(ellentissi)mi Sig(no)ri Si(gno)ri Pad(ro)ni
Col(endissi)mi

Ha eseguito in questa scala di Coprena il suddito capitano Zorzi Sbutega il suo carico di tabachi consistente in botte quattrocentodue et altri effetti , come V(ostre) E(ccellenze) rilevaranno dall' unito manifesto che il mio ossequio rassegna.

Nell' accompagnare il naviglio stesso all'auttorità di V(ostre) E(ccellenze) , come mi prescrive il dovere e la mia dipendenza , devo pur umiliare a loro riverita notizia che dalli primi del deccorso mese di marzo il funesto morbo contagioso si è manifestato in Giannina , luogo discosto dieci ore da questa città , oltre che Flagella , Larissa e molti villaggi di Tricala.

Le disposizioni però di Ali Passà e l'avedutezza de Greci Primati di Giannina non possono essere più adattate a frenare il corso del male e dal momento in cui si svilupò fino a quest' ora soli quattordici individui si contano da esso rapiti. Corrono ora venti giorni che non si sente alcuna novità ed è sperabile che le opposte providenze possano totalmente estinguere quel flagello che da tanto tempo distrugge e minaccia. Dio presservi anche questo luogo da qualche (Il(lustrissi)mi ed Ecc(ellentissi)mi Sig(no)ri V Savi alla Mercanzia) infortunio, mentre ogni attenzione ed ogni provvedimento viene ommesso da questo Governo.

Esercitato anche per questa parte il dover delle partecipazioni, non mi rimane che l'onore di baciare a cadauno di Vostre Eccellenze umilmente le vesti.

Arta 8 april 1792

Um(ilissi)mo dev(ottissim)o, osseq(uiissim)o serv(ito)r
Gerasimo Vrioni , V(ic)e Cons(ol)e Veneto

Tratta dal Libro Diversorum esistente in questo Veneto V(ic)e Consolar
Officio c(art)a 119

L'anno mille settecento novanta due li sette del mese di aprile stil novo. Costituito personalmente in officio di questa Veneta Cancellaria del V(ic)e Consolato d'Arta il s(ignor) Giorgio Stubega q(uonda)m Zuane da

...capitano del pielego veneto nominato la Bella Colomba di ragione del Kavalier Conte Giuseppe Biscucchia , quale manifesta le qui sotto catalogate mercanzie , caricate nelle scale di Coprena e Salagora dalli qui sotto dichiariti mercanti Greci et abitanti in questa città , per condurle e scaricarle che Iddio conduca a salvamento alla Dominante , alla consegnazione delli qui sotto dichiariti mercanti , a tenor delle polizze di carico; le quali dichiarano che una porzione delle mercanzie sudette devono essere an(n)otate per transito de sudette polizze di numero dodeci, prodotte dal sopranominato capitan Stubega , sono state al med(esim)o restituite; e segue il registro delle med(esim)e in numero di dodeci.

		Balle	Tabachi	Filatti	Arbeggio	Seda	Grana
	Li Sig(no)ri Nicolò Vlacuzzi e Riso Caraggiani han(n)o caricato sopra il sud(et)to pielego per conto delli s(igno)ri Pano e Gio(vanni) Cristodulo alla consegnaz(io)ne in Venezia p(er) transito alli sopradetti Pano e Gio(vanni) Cristodulo , giusta la polizza di carico 24 Marzo 1792 s(tile) v(ecchio)						
X no 1 a 386	Tabaco in foglia , balle trecentottantasei , pesa neto ocche turchesche ventidue milla duecentosessanta otto e tre quarti, marcate come contro(critt)o	386	22.268 3/4				
P C C no 1 a 2	Più seda cruda , balle due , pesano ocche centocinquanta , marcate come in margine	2				150	
II I X no 1 a 10	Più filotti rassi , balle dieci , pesano ocche settecento cinquanta, marcate come contro	10		750			
X no 1	Più in fagotto entrovi grana netta ocche venti marcate come contro	1					20
I X no 1	Più in fagotto entrovi telle , pezze sei , marcate come contro	1					
	Li sudetti sig(no)ri Vlacuzzi e Caraggiani han(n)o caricato p(er) ordine del sig(no)r Gio(vanni) Cristodulo p(er) conto del s(i)g(no)r Anastasio Nicolò , come p(er) altra polizza pur 24 marzo s(tile) v(ecchio) , alla consegnaz(io)ne del sud(det)to Anastasio Nicolò						

A N no 1 a 12	Filatti rasci , balle dodeci , pesano ocche ottocento novanta, marcate come contro	12		890			
	Li sudetti Vlacuzzi e Caraggiani caricarono p(er) conto proprio , come p(er) la polizza di carico 24 pur marzo s(tile) v(ecchio) , alla consegnaz(io)ne p(er) transito alli sig(no)ri Pano e Gio(vanni) Cristodulo						
N P no 1 a 16	Tabaco in foglia , balle sedeci , pesano ocche novecento quaranta quattro , marcate come contro	16	944				
N P no 1 a 2	Più filatti rasci , balle due , pesano colla tarra cento sessantacinque , marcate come contro	2		165			
	Li sig(no)ri Vlacuzzi e Caraggiani sudetti hanno caricato sopra il sudetto pielego p(er) ordine del sig(no)r Demetrio Turturi e p(er) conto del sig(no)r Giorgio Turturi e comp(ag)nia , come p(er) la polizza di carico						
	n(umero)	430	23.212 3/4	1.805		150	20
		Balle	Tabachi	Filatti	Arbeggio	Seda	Grana
	Sum(m)e oltres(critt)e	430	23.212 3/4	1.805		150	20
	24 Marzo 1792 s(tile) v(ecchio) alla consegna in Venezia del s(i)g(no)r Giorgio su(det)to						
F T no 1 a 7	Balle sette arbeggio ; pesano ocche cinque(en)to dieci , marcati come contro	7			510		
no 8 a 18	Più balle undeci arbeggio; pesano ocche ottocento venti , marcati come contro	11			820		
No 139	Il sig(no)r Costantin Vlacuzzi ha caricato sop(r)a il pielego sud(det)to p(er) conto e rischio proprio sachi di crino cento trentanove , pieni di semenza di lino , contenenti xaia cento tre e un quarto , misura del paese , come asserisce il scandaglio , che contiene un quarto di xaio , alla consegna in Venezia alli s(i)g(no)ri Pano e Gio(vanni) Cristodulo , come p(e)r la polizza di carico 27 Marzo 1792						

A C C	Li s(i)g(no)ri Dimo Riso e Costantin Carizzinò e comp(agn)ia p(er) conto delli s(i)g(no)ri Anastasio Carizzinò e comp(agn)ia e p(er) rischio di chi spetta , han(n)o caricato sop(r)a il pielego sud(det)to alla consegnaz(io)ne in Venezia alli sig(nor)i Anastasio Carizzinò sud(det)to come p(er) la polizza di carico 24 Marzo 1792 Filatti di coton rasci , balle Quattro , pesano ocche turchesche trecentoventi colla tarra , marcati come contro	4		320			
	Più un pachettino colle mostre di coton filato e sigillato						
	Il s(i)g(no)r Apostolo Boro ha caricato sop(r)a il sud(det)to pielego p(er) conto proprio e compagni filatti rasci balle due , marcati come contro , alla consegnaz(io)ne in Venezia p(er) transito al s(i)g(n)or Anastasio Cutovaschi e come p(er) la polizza di carico 24 marzo 1792 s(tile) v(ecchio)	2					
	Il s(i)gnor Costantin d' Anastasio Dermani ha caricato sopra il pielego sud(det)to per conto proprio e alla consegnazione in Venezia del s(i)gno)r Anastasio di Nicolò e come p(er) la polizza di carico 25 marzo 1792 s(ti)le v(ecchio)						
C A D K	Cera carateli due Cordovani conci balla una di n(umer)o duecento ventitre , marcati come contro	2 1					
	Il sig(no)r Anastasio Riso ha caricato sop(r)a il sud(det)to pielego p(er) conto e rischio di chi spetta alla consegnazione in Venezia per transito alli s(i)g(no)ri Alessandro						
	n(umero)	457	23.212 3/4	2.125	1.330	150	20
		Balle	Tabachi	Filatti	Arbeggio	Seda	Grana
	Sum(m)e oltres(critt)e n°	457	23.212 3/4	2.125	1.330		
	Cristo Dimo , a tenor della polizza di carico 24 marzo 1792 s(tile) v(echio)						

A P no 13 a 14	Balle due roba da far capotti di mezzo Sagorà; pesano ocche centosessantatre , marcate come contro	2			163		
no 11	Più balla una Zagorà , pesa ocche ottantasei	1			86		
no 12	Più balla una borghi ; contiene pezze duecentoquattro	1					
A K S No 1 a 4	Più balle quattro roba da far capotti di coravana ; pesano ocche trecentotredici , marcati come contro	4			313		
X P S No 1 a 2	Più balle due borghi di cotone ; contengono pezze trecento nonanta colla di contro marca	2					
A K N°1 a 6	Il s(i)g(no)r Costa d' Alessio e comp(ag)nia ha caricato sop(r)a il pielego sud(det)to p(er) conto e rischio di chi spetta alla consegnaz(io)ne in Venezia p(er) transito al s(i)g(n)or Anastasio Nicolò e come p(er) la polizza di carico 24 marzo 1792 s(tile) v(ecchio) Balle sei borghi , contenenti pezze di bombace novecentoventi e di setta duecento , marcati come contro	6					
	Balle due cotton filato raso ; pesano ocche turchesche neto centoquaranta e mezza , marcate come contro	2		140 1/2			
F K No 1	Ballata una borghi di bombace , pezze quarantatre , e di setta centoquarantasette colla di contro marca	1					
F II	Più balle sei capotto di coravana con la di contro marca ; pesano ocche turchesche quattrocentotanta	6			480		
A K No 1	Più una balla borghi di bombace con la contromarca	1					
	Il s(i)g(no)r Gio(vanni) di Gio(vanni) Papadopulo p(er) ordine e conto delli qui sottosc(rit)ti ha caricato sop(r)a il sud(det)to pielego alla consegnaz(io)ne in Venezia p(er) transito al s(i)g(n)or Anastasio Cutovoschi come p(er) la polizza di carico 24 marzo 1792 s(tile) v(ecchio)						

I Φ No 10	Baloti dieci robba da far capotti di coravana p(er) conto del s(ig)(no)r Gio(vanni) Felice d' Ancona	10			492		
F Φ C No 8	Più blotti otto robba da far capotti di caravana p(er) conto del s(i)g(no)r Giorgio Fillo	8			476		
XIP No 3	Il s(i)g(no)r Anastasia Riso ha caricato p(er) conto di chi speta b(al)la una gorghi alla consegnaz(io)ne p(er) transito al s(i)g(no)r Cristodulo Dimo, marcato come contro	1					
	n(umero)	502	23.212 1/2	2.265 1/2	3340	150	20

Ego cap(ita)n Zorzi Sbutega aff(er)mo quanto di sopra
Gerasimo Vrioni V(ic)e Console Veneto

Έγγραφο 13

*Επιστολή του υποπροξένου Γεράσιμου Βρυώνη στους Cinque Savi alla Mercanzia με συνημμένο απόσπασμα από το Libro Diversorum του προξενείου· αναφέρονται εμπορεύματα που φορτώθηκαν για τη Βενετία στο λιμάνι της Κόπραϊνας από Έλληνες εμπόρους
(Πλοίο: «La Bella Colomba»-Καπετάνιος: Giorgio Sbutega -1793)*

A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) ,
Diversorum , b. 632 , χ.α.φ. , (1793 , Μαΐου 22).

Ill(ustrissi)mi , ed Ecc(ellentissi)mi Sig(no)ri Sig(no)ri Pa(droni)
Col(endissi)mi

Verificò in questa scala di Coprena il cap(ita)nio sudditto Giorgio Sbutega il carico di balle duecento e sedeci di tabaco e roba de capoti, ed il mio ossequio rassegna qui anesso all' autorità di v(ostre) e(ccellenze) il relativo manifesto.

Scortando il naviglio stesso colle presenti divotissime come esige il mio dovere e la mia dipendenza, unilio anche a riverito lume di v(ostre) e(ccellenze) che tanto a questa parte come in Gian(n)ina e territori adiacenti si gode attualmente perfetta salute, e mi onoro di bacciare a cadauno dell' e(ccellenze) v(ostre) umilmente le vesti.

Ecc(ellentissi)mi Sig(no)ri V Savi alla Mercanz(i)a.

U(milissi)mo, dev(ottissim)o, osseq(uiissi)mo servitore

Gerasimo Vrioni , V(ic)e Console Veneto.

Tratta dal libro Diversorum esistente in questo uff(ici)o consolare all' Arta c(arta) 13A. A(di) 4 Aprile 1793 novanta tre , s(tile) n(uovo)

Costituito nell' ufficio di questa veneta cancellaria del v(ic)e consolato d' Arta il cap(ita)n Giorgio Sbutega q(uonda)m Zuane , direttore d(e)l veneto pielego nom(inat)o la Bella Colomba , parcinevole il s(i)g(no)r Co(n)te Giuseppe Biscuchia, quale manifesta le qui sotto catalogate mercanzie caricate nella scala di Coprena dalli sottodichiariti mercanti Greci et abitanti in questa città, p(er) essere tradotte e scaricate nel presente suo viaggio alla Dominante, a tenor delle polizze di carico, in numero di quattro da noi incontrate et sic.

		Colli	Tabaco	Arbeggio
X no 1 a 200	Il s(igno)r Costantin Vlacuzzi per conto e rischio delli sig(no)ri Pano e Gio(vanni) Cristodulo ha caricato sopra il sud(det)to pielego balle duecento tabaco in foglia; pesano ocche turchesche dodeci mille seicento, marcate come contro, p(er) essere consegnate per transito alli sopranom(ina)ti Pano e Gio(vanni) Cristodulo o a chi per loro fasce e come p(er) la polizza di carico 20 marzo 1793 s(tile)v(ecchio) val No	200 ocche	12.600	
F T	Il sud(dett)o sig(no)r Vlacuzzi per ordine delli sig(no)ri Apostolo e Teodoro Coraschi e p(er) conto del sig(no)r Giorgio Torcetti Crisicò ha caricato sopra il sud(det)to pielego balle tre arbeggio ossia roba da far capoti e una balla cimozze; pesano ocche turchesche duecento venti alla consegnazione in Venezia al s(i)g(no)r Giorgio di Anastasio Greco o a chi p(er) lui; marcate come contro e giusto la polizza di carico 20 marzo 1793 s(tile) v(ecchio)	4		ocche 220
C A D	Il s(i)g(no)r Costantin Dermani per conto e rischio del sig(no)r Alessandro Demetrio Dimo ha caricato sop(r)a il sud(det)to pielego balle otto tabachi in foglia; pesano ocche turchesche cinquecento cinquanta, marcate come contro, per essere consegnate al s(i)g(no)r Alessandro Demetrio Dimo sud(det)to p(er) transito e come p(er) la polizza di carico 20 marzo s(tile) v(ecchio)	8	550	
A K no 1 a no 4	Il sig(no)r Anastasio Ginaca e comp(ag)nia ha caricato sopra il sud(det)to pielego p(er) conto e rischio proprio balle quattro roba da far capoti, di peso ocche turchesche duecento nonanta sei, p(er) essere consegnate a Venez(i)a al s(i)g(no)r Alessandro e Demetrio fra(te)lli Dimo o a chi p(er) loro fosse e come per la polizza di carico 24 marzo 1793 s(tile) v(ecchio)val	4		296
	no	216 ocche	13150 ocche	516

Ca(pita)n Zorzi Sbutega aff(er)mo
Gerasimo Vrioni V(ice) Console Veneto

Έγγραφο 14

Καθήκοντα και υποχρεώσεις του Γεράσιμου Βρυώνη μετά την εκλογή του ως προξένου της Βενετίας στην Άρτα στα 1793

A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) , Diversorum ,
b. 632 , χ.α.φ. , 30 Νοεμβρίου 1793. Έχει δημοσιευτεί και από την Χ.
Παπακώστα (βλ. «Οι Εμπορικοί πρόξενοι στη Δυτική Στερεά και
Ήπειρο» , σσ. 294-296).

Copia

Giacomo Gradenigo S(avi)o alla Merc(anzi)a

Dom(en)i(co) Michiel Proc(urato)r S(avi)o alla Merc(anzi)a

Marc' Antonio Zustinian S(avi)o alla Merc(anzi)a

5 Antonio Zen S(avi)o alla Merc(anzi)a

Commissioni

per il Console Veneto all' Arta e sue adiacenze

d(omi)no Gerasimo Vrioni

Essendo stata il giorno d' oggi in esecuzione al Sovrano Decreto 25
10 luglio p(rossim)o p(assat)o, che staccò il V(ic)e Consolato dell' Arta dalla
dipendenza del Consolato di Patrasso, eletta e destinata dall'
Ecc(ellentissi)mo Coll(egi)o coll' intervento del Mag(istra)to n(ostr)o la
persona di voi d(omin)o Gerasimo Vrioni q(uonda)m Stellio, suddito
nativo di Cefalonia, p(er) Console Veneto in Arta e suo golfo e dovendo
15 il Mag(istra)to n(ost)ro ingiongervi quelle commissioni che sono riputate
necessarie e che dovrete pontualm(ent)te eseguire nell' esercizio del
v(ost)ro Ministero, p(er) ciò dovrete intraprendere l' impiego consolare
p(er)sonalmente e non p(er) via di sostituto , e ciò p(er) anni cinque da
20 principiarsi dal giorno d' oggi , dopo il qual tempo si devenirà o all'
elezione di nuovo console o alla vostra confermazione, secondo che sarà
riputato proprio e conveniente , p(er) altri anni cinque , e cosi di volta in
volta, ossia di quinquennio in quinquennio, nella maniera che dispongono
le sovrane Leggi nel proposito.

P(ri)mo. Dovrete abitare e fare la vostra residenza in Arta con la
25 soprintendenza del golfo dell' Arta , sue spiagge e caricatori ,
invigilando che non siano recati pregiudizi nè a sudditi nè a loro effetti ,
procurando la loro sollecita spedizione tanto nel ricapito, quanto nella
partenza, e, quel più che potesse giovare ai riguardi del commercio, essendo
vostra particolare incombenza di assistere ed agevolare i nostri sudditi,
30 tanto esercenti la mercatura , quanto venienti a quelle parti p(er)
qualunque altro oggetto o eventualità.

- (Seco)ndo. Parteciparete di tempo in tempo al Mag(istra)to n(ost)ro non solo le notizie che riguardano il pubblico servizio, quello del com(erc)io e de sudditi ed alle rispettive autorità le altre tutte relative ai ri(guar)di politici e di salute, ma ci trasmetterete inoltre con la mag(io)r
5 diligenza una nota tanto delle mercanzie andanti e venienti, quantità e qualità delle medesime, quanto dei bastim(en)ti veneti che approdassero nella giurisdizione del consolato , e ciò di volta in volta e numerando le note predette per i riscontri che occorressero a maggior cautella ed anche per essere conservata nella filza particolare del consolato.
- 10 (Ter)zo. Duranti le attuali circostanze di estesa guerra marittima fra varie potenze e finche non vi sia diversamente comandato, precetterete i Veneti commercianti e navigatori e gli altri sudditi tutti ad intieram(en)te astenersi da ogni ingerenza e dal prender veruna sorte d' impiego, parte o interesse, con la persona, bastim(en)ti ed effetti con alcuna delle nazioni
15 in guerra, sotto le più severe pene ai trasgressori , e proibendo pure nel più risoluto modo a navigatori medesimi il caricar armi e generi da guerra di qual sisia classe p(er) i luoghi o bastim(en)ti delle nazioni sudette o di loro venderli o somministrarli p(er) qualunque forma in terra ne in mare.
- (Quar)to. A regola dè sudditi comerc(ian)ti e navigatori med(esi)mi
20 duranti l' enunciate circostanze vi si dà copia di articolata carta approvata dal sov(ran)o decreto 29 giugno p(rossim)o p(assat)o, concernente le avvertenze e cautele da osservarsi nelle polizze di carico ed altri documenti, affinche venga al caso da voi ai med(esi)mi comunicata p(er) l' innalterabile sua esecuzione.
- 25 (Quin)to. Accudirete che le merci di codeste parti siano possibilim(en)te inviate in questa città e particolarm(en)te quelle de sudditi.
- (Ses)to. In consonanza della patente eseguirete pontualmente gli ordini del Magistrato n(os)tro e dei rapp(resenta)nti ancora con quella sollecitudine e vigilanza che ricercano gli affari pubblici e del
30 commercio.
- (Setti)mo. Occorrendo in alcuna parte del consolato l'impiego di v(ic)e consoli, sostituti o agenti dovrete riferir l'occorrenza al Mag(istra)to stesso, prima di rilasciare patenti, procure o altro documento autorizzante, senza prendervi alcun arbitrio o facoltà in tale proposito e dovendo esser
35 voi sempre responsabile delle direzioni della persona che averete come sopra nominata.
- (Otta)vo. Esiggerete uno p(er) cento e non più sopra tutti gli effetti, tanto dei sudditi, quanto degli esteri, che fossero caricati sui bastim(en)ti veneti provenienti e dalla Cristianità e dalla Turchia, in tutto e p(er) tutto
40 a norma di quanto si pratica p(er) il Consolato Veneto di Patrasso , e ciò provvisionalm(en)te per dover poi a proporzione delle congiuntute e dei tempi restringere le misure del d(ett)o aggravio a sollievo del negozio.

Con la maggiore applicazione e diligenza invigilarete che nel golfo dell'Arta, sue spiagge e caricatori, i sudditi debbano soggiacere al pagamento de dazi in ragion di tre p(er) cento e non più in virtù delle Capitolazioni dell' ultima Pace, come dalla copia degli articoli in tale proposito che vi saranno consegnati.

Succedendo qualche differenza trà sudditi Veneti, ovvero trà essi ed altre persone, userete gli espedienti che fossero vevoli a componere le difficoltà, p(er)che tutto serva a devvertire i litiggi ed i riccorsi ai comandanti Turchi p(er) animarli alla maggior applicazion del negozio.

Divertirete con destra e cauta maniera quanto più sia possibile il carico delle merci estere sopra legni esteri ad oggetto che siano caricate su bastimenti veneti.

Farrete ogni studio p(er)che dai sudditi sia eseguito il nuovo stampato codice di marina e leggi ad esso aggiunte, che vi restano consegnate ed avrete particolare attenzione non solo di adempire dal canto vostro quanto nello stesso vi resta ingionto, ma di trasmetterci insieme il rolo di cadaun bastim(en)to veneto che capitasse sotto il vostro consolato.

Data dal Mag(istra)to de Cinque Savi alla Merc(anzi)a li 30 (novem)bre 1793.

Έγγραφο 15

Τα όρια δικαιοδοσίας του βενετικού προξενείου της Άρτας στα 1794 και η χρονική διάρκεια της θητείας του προξένου της Γεράσιμου Βρυώνη

A.S.V. , Cinque Savi alla Mercanzia , Prima Serie (Consoli) ,
Diversorum , b. 32 , χ.α.φ. , 6 Ιουνίου 1794. Έχει δημοσιευθεί και από
την Χ. Παπακώστα (βλ. ό.π., σσ. 296-297).

Ludovicus Manin Dei Gratia Dux Venetiarum et c(etera)
Noi Savi alla Mercanzia

Universis et singulis ad quos hae nostrae pervenerint significamus :

Che essendo stato dall' Ecc(ellentissimo) Pien Collegio con l'
5 intervento di questa Magistratura eletto per general console Veneto all'
Arta , sue dipendenze , giurisdizioni e in tutte le scale , caricatori e
spiagge , che sono nell' interno golfo di Prevesa , non che nelli porti ,
scale , ossian spiagge, denominate Agrapidia , Lefca , Saggiada , Fanari e
Gumenizze , non che qualunque altra spiaggia fino Santi Quaranta , com'
10 era per il passato, il nobil sig(no)r Gerasimo Vrioni per anni cinque ,
dopo de quali a senso delle statutarie pub(blich)e leggi si devenirà o alla
sua riconferma o ad altra elezione in sua vece , come lo ricercassero li
pubblici riguardi , con gli obblighi ed emolumenti espressi e contenuti
nelle comissioni che gli furono rilasciate e praticati fino al presente.
15 Perciò commettemo a qualunque suddito del ser(enissimo) dominio
commorante o che capitasse all' Arta e luoghi sopra espressi , che debba
per tale riconoscerlo , obbedirlo e rispettarlo , e preghiamo tutti li
comandanti e ministri Ottomani di admetterlo medesimamente per
console nostro , tenendolo in protezione e prestandogli ogni assistenza e
20 favore. Siccome dalla benevolenza di essi nostri amici ci promettiamo ,
così dall' obbedienza de sudditi è pubblica rissoluta volontà che ciò sia
inalterabilmente eseguito , sicuri noi di ottenere dalla di lui abilità,
probità, cognizione e fede, in continuazione dell' utile e fruttuoso
benemerito servizio sin qui prestato come vice console, frutti
25 corrispondenti ai pubblici sempre importanti riguardi , non meno che a
quelli egualmente essenziali dell' commercio di questa piazza e degl'
interessi della veneta nazione.

Data dal Magistato de V Savi alla Mercanzia a li 6 Giugno 1794.

Giacomo Gradenigo S(a)v(i)o alla M(e)rc(anzi)a
30 Dom(en)ico Michiel Pro(curato)r S(avi)o M(e)rc(an)zia
Benetto Marcello (secon)do S(avi)o alla Merc(anzi)a
Antonio Boldù S(avi)o alla Mer(canzi)a
Francesco Battaglia S(avi)o alla Me(rcanzia)
Gio(vanni) Ant(onio) Gabriel seg(retar)io

ΧΑΡΤΕΣ

ΧΑΡΤΗΣ 5

Η Άρτα και η περιοχή της στον ευρύτερο γεωγραφικό της χώρο
(Πηγή : Γ. Σιορόκας , *Το Γαλλικό Προξενείο της Άρτας (1702-1789)* , Ιωάννινα 1981)

ΧΑΡΤΗΣ 6

Δασικές εκτάσεις στην περιοχή της Άρτας
(Πηγή : Ε. Γιαννακοπούλου , *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική
Ελλάδα (1710-1792)* , Αθήνα 1987).

ΧΑΡΤΗΣ 7

Δρόμοι στην Ελλάδα τον 18^ο αιώνα
(Ηπειρος και Αλβανία)
(Πηγή : Δ. Ανωγιάτης-Πελέ , *Δρόμοι και διακίνηση στον Ελλαδικό χώρο κατά τον
18^ο αιώνα* , Αθήνα 1993).

ΧΑΡΤΗΣ 8

Τα όρια της βενετικής κτήσης στην περιοχή της Πρέβεζας
(Πηγή : Κ. Κόμης , *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16^{ος} – 18^{ος} αιώνας* ,
Ιωάννινα 1999).

ΧΑΡΤΗΣ 9

Τα όρια του καζά της Άρτας τον 18^ο αιώνα
(Πηγή : Μ. Κοκολάκης , *Το ύστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι – Χώρος , διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)* , Αθήνα 2003).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Archivio di Stato di Venezia (A.S.V.) :

- **Senato , Provveditori da Terra e da Mar (P.T.M.)** ,
filze : 866 - 868 , 952 , 954 - 955 , 961 , 989 - 993 , 995-
996 , 998 – 1.001 , 1.003 , 1.011 – 1.015 , 1.017 – 1.018 ,
1.022, 1.028 – 1.032 , 1.040 , 1.042 , 1.045 – 1.049 , 1.051
, 1.053 , 1.055 – 1.057 , 1.097 , 1.176 , 1.182 , 1.186.
- **Senato Rettori** , f. 130.
- **Senato Mar** , reg. 165 , 246.
- **Senato , Dispacci Ambasciatori Costantinopoli** , f. 241.
- **Cinque Savi Alla Mercanzia** :
 - ❖ N. Serie , b. 26 , Quaderno 215
 - ❖ b. 45
 - ❖ Prima Serie (Consoli) , Diversorum : b. 400 φακ. 87 ` b.
401 φακ. 80 , 94 , 114 ` b. 586 ` b. 632 ` b. 771 ` b. 391
φακ. 104.
 - ❖ Consoli Veneti in Levante , b. 32
 - ❖ Seconda serie , Diversorum , b. 180 , φακ. 100 : Transito
di Corfù ossia Sagiada ` b. 361
 - ❖ Diversorum , b. 348
 - ❖ Seconda Serie , Consoli Veneti in Levante , b. 31 ,
Quaderno 118 , 250
 - ❖ Consoli e viceconsoli in genere , b. 21
 - ❖ Lettere dei Consoli , b. 603
 - ❖ Lettere dei Consoli , Salonicco , b. 743
 - ❖ Lettere dei Consoli Patrasso : b. 728 , 1720-1764 ` b. 729,
1765-1794.
- **Collezione Amedeo Svajer** , Dal 43 al 45 (Lettere di
Magistrati Bailo alla Porta Ottomana , Capj da Mare
Consoli , Vice Consoli etc. Dirette al N.H.E. Pompeo
Rota, Provveditor Straordinario in S. Maura con la
soprintendenza nelle piazze del Golfo dell' Arta).
- **Archivio del Bailo a Costantinopoli** , b. 227 , 235_I , 235_{II}.
- **Provveditori alla Sanità** , filze : 379 , 631-632.
- **Documenti Turchi** , b. 15 : 1614-1615 , 1643 - 1645 .

Biblioteca del Museo Civico Correr (M.C.C) :

- **Archivio Morosini-Grimani** , b. 516/VIII.
- **Mss Provenienze Diverse** , b. 622 , 627 C/II : Filza di lettere originali in lingua greca (1759-1761) , 629c : Arta – Dispacci dall’... De Luna Marino 1759 - Piazzoni Bartolomeo , 630.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Αλεξανδρής Κ. , *Η αναβίωσις της θαλασσίας μας δυνάμεως κατά την Τουρκοκρατίαν* , Αθήναι 1960.

Αναστασίου Ι. , «Ο Άγγλος περιηγητής Τζώρτζ Χουήλερ – (Χειμάρρα-Λευκάδα-Άρτα-Γιάννινα στα 1765)» , *Ηπειρωτική Εστία* , τ. 3 (1954) , σσ. 361 -364.

Ανδρεάδης Α. , *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί βενετοκρατίας* , τ. 1-2 , Αθήναι 1914.

Ανωγιάτης – Πελέ Δ. , *Δημογραφικές πληροφορίες για την Ελλάδα από Περιηγητές (1800-1820)* , Αθήνα 1982.

_____ , «Σχέση μεταξύ του Αγροτικού και του Αστικού πληθυσμού στην Ήπειρο (1807)» , *Ήπειρος: Κοινωνία-Οικονομία 15^{ος} - 20^{ος} αι.* (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας , Γιάννινα 1987) , σσ. 129-136.

_____ , « Σχέσεις Επτανησιακού και Ηπειρωτικού χώρου κατά το 1808 , μέσα από γαλλικές στρατιωτικές εκθέσεις» , *Πρακτικά του Ε΄ Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου* (Αργοστόλι-Ληξούρι , 17-21 Μαΐου 1986) – Τόμος 1 , Ιστορία ως το 1809 , Αργοστόλι 1989 , σσ. 373-379.

_____ , *Δρόμοι και διακίνηση στον Ελλαδικό χώρο κατά τον 18^ο αιώνα* , Αθήνα 1993.

Αραβαντινός Π. , *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854* , τ. 2 , Αθήναι 1856.

_____ , *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία* , τ. 1-3 , Ιωάννινα 1984.

Αρβανιτάκης Δ. , *Οι αναφορές των Βενετών προβλεπτών της Ζακύνθου (16^{ος} – 18^{ος} αι.)* , Βενετία 2000.

Αρς Γ. , *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ' και στις αρχές του ΙΘ' αιώνα - Τα Δυτικοβαλκανικά Πασαλίκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας* , Αθήνα 1994.

Αρχοντίδης Α. , *Η Βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα (1684-1699) – Συμβολή στην Ιστορία της περιοχής του Αμβρακικού κόλπου και της Αιτωλοακαρνανίας* , Θεσσαλονίκη 1983.

_____ , *Μεταξύ Βενετών και Τούρκων* , Θεσσαλονίκη 1987.

Ασδραχάς Σ. , «Οικονομία» , *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* , τ. 11 , Αθήνα 1975 , σσ. 159-188.

_____ , «Αγορές και τιμή του σιταριού στην Ελλάδα το ΙΗ' αιώνα» , *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας ιε' - ιθ' αι.*(εισαγωγή – επιλογή κειμένων : Σ. Ι. Ασδραχάς) , Αθήνα 1979 , σσ. 545-574.

_____ , «Νομισματικές προσαρμογές , ις' - ιζ' αι. Ρυθμίσεις και αντιδράσεις» , *Τα Ιστορικά* , τ. 1 (Σεπτέμβριος 1983) , σσ. 19-34.

_____ , *Ζητήματα Ιστορίας* , Αθήνα 1983.

_____ , *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη' και ιθ' αι.* , Αθήνα 1988.

_____ , *Ελληνική Οικονομική Ιστορία ιε' - ιθ' αιώνας* , τ. 1-2 , Αθήνα 2003.

Αστρεϊνίδου – Κωτσάκη Π. , «Οικονομική λειτουργία των Μπεζεστενίων στην αγορά της Οθωμανικής περιόδου» , *Μακεδονικά* 30 (1995-1996) , σσ. 153-187.

Αθανασιάδου Μ. , *Εμπορικές σχέσεις Θεσσαλονίκης – Βενετίας κατά τον 18^ο αιώνα* , (αν.διδ.διατρ.) , Θεσσαλονίκη 2000.

Βάγιας Κ. , «Ο Byron στην Ήπειρο» , *Σκουφάς* , τ. 1-2 (1955-62) , σσ. 286-291.

_____ , *Τα εσπεριδοειδή στην Άρτα από τα παλιά χρόνια ίσαμε σήμερα – Με βάση κείμενα και μαρτυρίες* , Άρτα 1982.

Βαγιακάκος Δ. , *Συμβολή εις την μελέτην των ναυτικών , εμπορικών και οικονομικών όρων του ελληνικού χώρου (16^{ος} -19^{ος} αι.)* , Αθήνα 1990.

Βακαλόπουλος Α. , *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού* , τ. 2 , Τουρκοκρατία 1453 - 1669 , Θεσσαλονίκη 1976.

Βακαλόπουλος Κ. , *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού – Ήπειρος* , Θεσσαλονίκη 1992.

Βαλσαμάκης Ν. Ι. , «Εφαρμογή του νέου Νομισματικού Συστήματος» , *Οικονομική Επιθεώρησης* 3 (1875) , σσ. 467- 477.

Βασδραβέλλης Ι. , «Η πειρατεία εις τα παράλια της Μακεδονίας κατά την Τουρκοκρατίαν» , *Μακεδονικά* 5 (1961-1963) , σσ. 319-362.

_____ , *Αρματολοί και Κλέφτες εις την Μακεδονίαν* , Θεσσαλονίκη 1970.

Βασιλάς Η. , «Η ένωση της Επτανησιακής Πολιτείας με την Ελλάδα και τα εξαρτήματα αυτής επί της Ηπείρου» , *Ηπειρωτική Εστία* , τ. 13 (1964) , σσ. 217-220.

Βέτσιος Ε. , *Το εμπόριο στην περιοχή της Άρτας την περίοδο 1449-1821 μ.Χ.* , (αν. μεταπτυχιακή εργασία) , Θεσσαλονίκη 1995.

_____ , «Το εμπόριο στην περιοχή της Άρτας στους υστερο-μεσαιωνικούς χρόνους (13^{ος} – 15^{ος} αι.)» , *Σκουφάς* , τεύχ. 85 (Άρτα 1995), σσ. 29-37.

_____ , «Το εμπόριο στην περιοχή της Άρτας από την κατάληψη της πόλης (1449) μέχρι τα τέλη του 17^{ου} αιώνα» , *Σκουφάς* , τεύχ. 86-87 , σσ. 152-162.

_____ , «Η δασμολογική πολιτική των Βενετών στην περιοχή του Αμβρακικού κόλπου στις αρχές του 18^{ου} αι. (με βάση τα βενετικά αρχεία)» , *Πρεβεζάνικα Χρονικά* , τεύχ. 37-38 (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2001) , σσ. 45-50.

_____ , «Η εξέλιξη του πληθυσμού της Άρτας από τον 17^ο έως τις αρχές του 19^{ου} αι.» , *Ηπειρωτική Εταιρεία* , τεύχ. 272 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2002) , σσ. 46-51.

_____ , «Πληροφορίες για τις εμποροπανηγύρεις Ιωαννίνων και Άρτας με αφορμή την εκδήλωση επιδημίας στη Λάρισα στα 1759 (με βάση αρχεϊακό βενετικό έγγραφο του 18^{ου} αιώνα) , *Ηπειρωτική Εταιρεία* , τεύχ. 285 (Μάρτιος-Απρίλιος 2004) , σσ. 123-126.

Βλασσόπουλος Ν. , *Η ναυτιλία των Ιονίων νήσων 1700- 1861* , τ. 2 , Αθήνα 1995.

_____ , *Ιόνιοι Έμποροι και Καραβοκώρηδες στη Μεσόγειο 16^{ος} – 18^{ος} Αιώνας* , Αθήνα 2001.

Boerio G. , *Dizionario del dialetto veneziano* , Venezia 1856 , ristampa anastatica , Firenze 1998.

Borelli G. , *Città e campagna in età preindustriale XVI-XVIII secolo* , Verona 1986.

Brunello F. , *Arti e Mestieri a Venezia nel Medioevo e nel Rinascimento* , Vicenza 1980.

Χατζόπουλος Δ. , *Ο τελευταίος Βενετο-Οθωμανικός πόλεμος 1714-1718* , Αθήνα 2002 – Μετάφραση από τη γαλλική του πρωτοτύπου με τίτλο : *La dernière guerre entre la République de Venise et l' Empire Ottoman (1714-1718)* , Montréal , Centre d' Études Helléniques – Collège Dawson , 1999².

Χατζηλάκου Δ. , «Αμβρακικός – Στα Μυστικά του Ανακτορικού Κόλπου» , *Γαιόραμα Experiment* , τεύχ. 29 (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 1999) , σσ. 2-39.

Χατζηλουκάς Ι. , *Περί της Προξενικής Δικαστικής Δικαιοδοσίας εν Τουρκία* , Αθήναι 1907.

Cessi R. , *Il consolato Veneto ed il porto di Salonicco alla metà del sec. XVIII* , Roma 1915.

_____ , *Storia della Repubblica di Venezia* , Firenze 1981.

Ceraci M. , *La città del Levante , civiltà urbana e architettura sotto gli Ottomani nei secoli XVIII – XIX* , Milano 1988 .

Cezar M. , *Typical commercial buildings of the Ottoman Classical period and the Ottoman construction system* , Istanbul 1983.

Cicogna E. , *Relazioni storico-politiche delle isole del mare Ionio suddite della Serenissima Repubblica di Venezia scritte allo eccellentissimo Senato da sua Eccellenza Francesco Grimani Provveditore generale da mar l' anno MDCCLX* , Venezia 1856.

Χουμανίδης Λ. , *Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος – Από της Τουρκοκρατίας μέχρι του έτους 1935* , τ. 2 , Αθήνα 1990.

Cozzi G. , *Repubblica di Venezia e stati italiani* , Torino 1982.

Δημητριάδης Ε. Π. , *Το Βιλαέτι των Ιωαννίνων κατά το 19^ο αιώνα , Γιάννενα , από την 'Πόλη – Παζάρι' στην 'Πόλη – Πρακτορείο' , Ιστορική Χωρολογική - πολεολογική – Κτιριολογική μελέτη , Θεσσαλονίκη 1993.*

Δήμος Β. , «Μία ενθύμηση για τον νεομάρτυρα Κοσμά τον Αιτωλό στην Άρτα» , *Ηπειρωτικά Χρονικά* 27 (1985) , σσ. 257-261.

Dumas G. , *La fin de la République de Venise* , aspects et reflets littéraires , Paris 1964.

Economia e società nella Repubblica Veneta tra '400 e '700 , Venezia 1970.

Enciclopedia del negoziante ossia gran dizionario del commercio , dell' industria , del banco e delle manifatture , τ. 1-8 , Venezia 1839-1843.

Encyclopaedia of Islam , Leiden 1978.

Errera A. , *Storia dell' economia politica nei sec. XVII e XVIII negli Stati della Repubblica Veneta* , Venezia 1877.

Ευθυμίου Μ. , *Εβραίοι και Χριστιανοί στα τουρκοκρατούμενα νησιά του νοτιοανατολικού Αιγαίου : οι δύσκολες πλευρές μιας γόνιμης συνύπαρξης* , Αθήνα 1992.

Ferrari G. , *Delle notizie storiche della Lega tra l' imperatore Carlo VI e la Repubblica di Venezia contra il Gran Sultano Acmet III e de' loro fatti d' armi dall' anno 1714 sino alla pace di Passarowitz* , libri quattro, Venezia 1723.

Ferro M. , *Dizionario del Diritto Comune e Veneto* , τ. 1 , Venezia 1771.

Frangakis – Syrett E. , « Greek mercantile activities in the Eastern Mediterranean , 1780-1820» , *Balkan Studies* 28 (1987) , σσ. 73-86.

Γαβριλιάδη Κ. , «Οι σχέσεις των Ελλήνων εμπόρων με τα προξενεία της Βενετίας 1720-1767» , *Ηπειρωτικά Χρονικά* 33 (1998-99) , σσ. 331-346.

_____ , «Οι σχέσεις των Ελλήνων εμπόρων με το προξενείο της Βενετίας στην Πάτρα (1720-1767)» , *Ο Ελληνικός Κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453-1981* (Πρακτικά του Α΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών – Βερολίνο 2-4 Οκτωβρίου 1998) τ. 2 , σσ. 29-35.

Georgelin J. , *Venise au siècle des lumières* , Paris 1978.

Γιαννακόπουλος Α. , «Ανέκδοτα ναυτικά έγγραφα εκ Πατρών (1810)-εκ των αρχείων του υπουργείου εξωτερικών Γαλλίας» , *Πελοποννησιακά* 11 (1975) , σσ. 5-79.

Γιαννακοπούλου Ε. , «Η εξέγερση των Κλεφταρματολών (1731-1737) στην Αιτωλοκαρνανία και Ήπειρο» , *Μνημοσύνη* 8 (1980-1981) , σσ. 234-258.

_____ , *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα (1710-1792)* , Αθήνα 1987.

_____ , «Η Άρτα επίκεντρο του ανταγωνισμού που των ξένων κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα» , *Μνημοσύνη* 12 (1991-1993) , σσ. 307-325.

_____ , «Ηπειρώτες έμποροι στην Ιταλία κατά το 18^ο αιώνα (Νέα αρχειακά στοιχεία) , *Ο Ερανιστής* , τ. 21 (Αθήνα 1997) , σσ. 143-168.

_____ , «Η ληστοπειρατεία στις κλειστές θάλασσες. Η περίπτωση του Αμβρακικού και του Πατραϊκού Κόλπου (τέλη 17^{ου} – αρχές 19^{ου} αι.)» , *Πειρατές και Κουρσάροι* , Ι΄ Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης 20-22 Ιουλίου 1997 , Αθήνα 2003 , σσ. 124-162.

Γιαννόπουλος Ι. , *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την τουρκοκρατίαν (1393-1821) – Συμβολή εις την μελέτην της Επαρχιακής Διοικήσεως του κυριάρχου Οθωμανικού κράτους* , εν Αθήναις 1971.

Gilissen J. , “La notion de la foire à la lumière de la méthode comparative” , *La Foire (Receuil de la Société Jean Bodin)* 5 , (Βρυξέλλες 1953) , σσ. 323-332.

Γκιόλια Μ. , *Ο Κοσμάς Αιτωλός και η εποχή του* , Αθήνα 1972.

Γκούτου Χ. , «Ημέρες αργίας στην τουρκοκρατούμενη και στην ελεύθερη Ελλάδα μέχρι το 1915» , *Μνημοσύνη* 11 (1988-1990) , σσ. 244-281.

Γκόφας Δ. , *Η φόρτωσις επί του καταστρώματος. Συμβολή εις την Ιστορίαν του εθιμικού ναυτικού δικαίου της Μεσογείου ιδία δε του ελληνικού* , Αθήνα 1965.

_____ , «Ασφαλιστήρια του 16^{ου} αιώνας εκ του αρχείου του εν Βενετία Ελληνικού Ινστιτούτου» , *Θησαυρίσματα* , τ. 16 (1979) , σσ. 54-88.

_____ , «Μαρτυρίες για τη χρήση συναλλαγματικών από Έλληνες κατά τον 16^ο και τον 17^ο αιώνα» , *Θησαυρίσματα* 23 (1993) , σσ. 206-221.

Hobhouse J. , *A Journey through Albania and other Provinces of Turckey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809 and 1810* , τ. 1 , London 1833³.

Hoepli Manuali , *Lexicon Abbreviaturarum – Dizionario di Abbreviature Latine ed Italiane* , Milano 1990.

Holland H. , *Travels in the Ionian Isles , Albania , Thessaly , Macedonia during the years 1812 and 1813* , London 1815.

_____ , *Ταξίδια στα Ιόνια νησιά , Ήπειρο , Αλβανία (1812 – 1813)* , Αθήνα 1989.

Hughes T. S. , *Travels in Sicily, Greece and Albania, Illustrated with engravings of maps scenery plans & c.* , τ. 1 , London 1820.

Ιγγλέση Α. , *Βορειοελλαδίτες έμποροι στο τέλος της Τουρκοκρατίας. Σταύρος Ιωάννου* (διδακτορική διατριβή) , Αθήνα 1998.

Inalcik H. – Quataert D. , *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914* , Cambridge 1994.

Ιναλτζίκ Χ. , *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία , Η κλασική περίοδος 1300-1600* , μετάφραση Μ. Κοκολάκης , Αθήνα 1995.

Καιροφύλας Κ. , *Οι κουρσάροι στην Ελλάδα* , Αθήνα 1988.

Καρακίτσιος Γ. , «Αρτινοί στη Βενετία κατά τους 16^ο-19^ο αιώνες» , *Σκουφάς* , τεύχ. 90-91 (1999) , σσ. 172-180.

Karanatsis C. , *Les marchés en Epire et leur univers XVIIIe-XIXe siècle , Thèse de doctorat de l' Université de Paris I* , τ. 1-2 , Paris 1993.

Καρανάτσης Κ. , «Οι ετήσιες περιοδικές αγορές στην Ήπειρο (17ος – 18ος αι.) : συμβολή στη μελέτη της εμποροπανήγυρης» , *Τα Ιστορικά* 21 (Δεκέμβριος 1994) , σσ. 311- 338.

Καρατσιώλη Δ. , «Ξένοι ταξιδιώτες στην Άρτα» , *Σκουφάς* , τεύχ. 86-87 (1996-1997) , σσ. 179-213.

Καρύδης Δ. Ν. , *Χωρο – Γραφία Νεωτερική ή λόγος για τη συγκρότηση και εξέλιξη των Ελληνικών πόλεων από τον 15^ο στον 19^ο αι.* , Αθήνα 1993.

Κασελούρη Α. , *Το Θεοτοκίό – Μοναστήρι της Άρτας* , Άρτα 1989.

Κατσιαρδή – Hering Ό. , *Η Ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)* , τ. 2 , Αθήνα 1986.

_____ , «Η αυστριακή πολιτική και η ελληνική ναυσιπλοΐα (1750-1800 περίπου)» , *Παρουσία* 5 (1987) , σσ. 445-537.

_____ , *Λησμονημένοι ορίζοντες Ελλήνων εμπόρων : Το πανηγύρι στη Senigallia (18^ος – αρχές 19^οου αιώνα)* , Αθήνα 1989.

Κατσούλης Γ. - Νικολινάκος Μ. – Φίλιας Β. , *Οικονομική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας – Από το 1453 μέχρι το 1830* , τ. 1 , Αθήνα 1985 .

Κοκολάκης Μ. , *Το ύστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι – Χώρος , διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)* , Αθήνα 2003.

Κόμης Κ. , *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16^{ος} – 18^{ος} αιώνας* , Ιωάννινα 1999.

Κωνσταντινίδης Τ. , *Καράβια , Καπετάνιοι & Συντροφοναύται 1800-1830* , Αθήνα 1954.

Κοντογιάννης Π. , *Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1768-1774)* , Αθήνα 1903.

_____ , «Οι Προστατευόμενοι» , *Αθηνά* 29 (1917) , σσ. 1-160 και 30 (1918) , σσ. 17-102.

Κορδάτος Γ. , «Σελίδες από την ιστορία της Άρτας στον καιρό της Τουρκοκρατίας» , *Σκουφάς* , τ. 1-2 (1955-62) , σσ. 247-249.

Κωστής Κ. , *Στον Καιρό της Πανώλης – Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου 14^{ος} – 19^{ος} αιώνας* , Ηράκλειο 1995.

Κοτσαρίδας Ξ. , «Ο περιηγητής Chr. Wordsworth στην Άρτα» , *Σκουφάς* , τ. 4 (1975) , σσ. 243(685)-245(687).

Κουγιτέας Κ. , *Πραγματεία τοπογραφική , ιστορική και εθνολογική της Άνω Αλβανίας και Ιλλυρίας , Κάτω Αλβανίας ή Μακεδονοϊλλυρίας και Ηπείρου* , Αθήνα 1905.

Κούτουλα Α. , *Η Οθωμανική Διοίκηση στην Ελλάδα - Η περίπτωση της Πελοποννήσου (1715-1821)* , Αθήνα 1996.

Κραντονέλλη Α. , *Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον ΙΗ' αιώνα και μέχρι την ελληνική επανάσταση* , Αθήνα 1998.

Κρασίτης Β. , *Οι Αρβανίτες - "Παγά Λαλέουσα" Ελληνισμού και Ορθοδοξίας* , Αθήνα 1991.

_____ , *Η ιστορία του Μαργαριτίου* , Αθήνα 1992.

Κρεμμυδάς Β. , *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στο 18^ο αιώνα (1715-1792) – Με βάση τα Γαλλικά αρχεία* , Αθήνα 1972.

_____ , «Ιστορία του Ελληνικού εμπορικού οίκου της Βενετίας Σελέκη και Σάρου – Μια στατιστική προσέγγιση» , *Θησαυρίσματα* 12 (1975) , σσ. 171-199.

_____ , *Συγκυρία και Εμπόριο στην Προεπαναστατική Πελοπόννησο 1793-1821* , Αθήνα 1980.

_____ , *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)* , Αθήνα 1988.

_____ , *Εμπορικές πρακτικές στο τέλος της Τουρκοκρατίας – Μυκονιάτες Έμποροι και πλοιοκτήτες* , Αθήνα 1993.

_____ , «Το Εμπόριο και η Ναυτιλία 1755-1835» , *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Οικονομική Ιστορία (18^{ος} – 20^{ος} Αιώνας)* , Αθήνα 1999 , σσ. 13-43.

_____ , *Εισαγωγή στην Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης (16^{ος} – 20^{ος} Αιώνας)* , Αθήνα 1999.

Κύργιαννης Μ. , *Το Πασαλίκι Ιωαννίνων στην εποχή του Αλή Πασά Τεπελενλή (1788-1822)*, Αθήνα 1995.

Λαΐου Σ. , *Η Σάμος κατά την Οθωμανική περίοδο* , Θεσσαλονίκη 2002.

Λακιώτης Π. , «Πρέβεζα και Άρτα – Στατιστική και εμπορική σημείωση από τον Dozon , επίτιμο πρόξενο της Γαλλίας στα Ιωάννινα» , *Σκουφάς* , τεύχ. 62-63 (Ιανουάριος – Δεκέμβριος 1982) , σσ. 226-233.

Λάμπρος Σ. , «Το εν Θεσσαλονίκη βενετικόν προξενείον και το μετά της Μακεδονίας εμπόριον των Βενετών» , *Νέος Ελληνομνήμων* 8 (1911), σσ. 211-228.

_____ , «Έλεγχος ιστορικών εγγράφων περί διαφόρων ελληνικών χωρών εν τω Δημοσίω Αρχείω της Βενετίας» , *Νέος Ελληνομνήμων* 11 (1914) , σσ. 449-464.

Lane F. , *Navires et Constructeurs à Venise pendant la Renaissance* , Paris 1965.

_____ , *Venice – A Maritime Republic* , Baltimore and London 1973.

_____ , *I mercanti di Venezia* , Torino 1982.

_____ , *Le navi di Venezia fra i secoli XIII e XVI* , Torino 1983.

_____ , *Studies in Venetian Social and Economic History* , London 1987.

Λέων Γ. Β. , «Ελληνική εμπορική ναυτιλία (1453-1850)» , *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία* , έκδ. Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος , Αθήναι 1972 , σσ. 13- 48 , 472 – 487.

Λιάτα Ε. , *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα – Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο , 15^{ος} – 19^{ος} αι.* , Αθήνα 1996.

Locatelli A. , *Racconto Historico , della Veneta Guerra in Levante , Diretta dal' Valore del Serenissimo Principe Francesco Morosini , Capitan Generale la terza volta , per la Serenissima Rebbublica di Venezia contro l' Impero Ottomano* , τ. 2 , Colonia 1691.

Λούντζης Ε. , *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών* , Αθήνα 1969.

Luzzatto F. , *Studi Veneti di politica forestale nel sec XVIII* , Piacenza 1928.

Luzzatto G. , *Studi di Storia Economica Veneziana* , Padova 1954.

_____ , *Storia economica di Venezia dall' XI al XVI secolo* , Venezia 1995.

Μαχαιράς Κ. , *Η Λευκάς επί Ενετοκρατίας 1684-1797* , Αθήναι 1951.

Magatti E. , «Il mercato monetario veneziano alla fine del secolo XVI» , *Nuovo Archivio Veneto* 27 (1914) , σσ. 245-323.

Μακρής Γ. – Παπαγεωργίου Σ. , *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή Πασά Τεπελενλή – Ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και απόπειρα δημιουργίας ενιαίας αγοράς* , Αθήνα 1990.

Μαλτέζου Χ. , *Ο θεσμός του εν Κωνσταντινουπόλει Βενετού βαΐλου (1268-1453)* , Αθήναι 1970.

Mantran R. , «La navigation vénitienne et ses concurrentes en Méditerranée orientale aux XVIIe et XVIIIe siècles» , *Mediterraneo e Oceano Indiano* , Atti del Sesto Colloquio Internazionale di Storia Marittima , tenuto a Venezia dal 20 al 29 Settembre (1962) , σσ. 375-391.

Μαρτιναίος Ιωακείμ (Μητροπολίτης Ξάνθης) , *Η Μοσχόπολις 1330-1930* , επιμ. Σ. Κυριακίδου , έκδ. Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών (Μακεδονική Βιβλιοθήκη , αρ. 21) , Θεσσαλονίκη 1957.

Μάξιμος Σ. (Σ. Βόρειος) , «Για μια νεοελληνική οικονομική ιστορία. Έγγραφα από γαλλικές πηγές , *Νέα Εστία* 32 (1942) , σσ. 1.246-1.251.

_____ , *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού (Τουρκοκρατία 1685-1789) - Ανέκδοτα επίσημα έγγραφα από τα αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών της Γαλλίας και του Επιμελητηρίου Μασσαλίας με παρατηρήσεις για την οικονομία της εποχής* , Αθήνα 1945.

_____ , *Το ελληνικό εμπορικό ναυτικό κατά τον XVIII αιώνα* , Αθήνα 1976².

Μέρτζιος Κ.Δ. , «Το εν Βενετία Ηπειρωτικών Αρχείον» , *Ηπειρωτικά Χρονικά* , τ. 11 (1936) , σσ. 1-352.

_____ , *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας* , Θεσσαλονίκη 1947.

_____ , «Ανέκδοτα Ιστορικά Στοιχεία περί Αλή Πασσά Τεπελενλή» , *Ηπειρωτική Εστία* , τ. 3 (1954) , σσ. 5-14 , 119-126 , 264-272 , 344-347.

_____ , «Η Άρτα εις τα Αρχεία της Βενετίας 1696 – 1787» , *Σκουφάς* τ. 1-2 (1955-62) : τ. 1 σσ. 1-8 , 153-160 , 238-247 , 268-275 , 308-314 , 364-366 , 397-401 – τ. 2 σσ. 12-16 , 47-50 , 90-93 , 123-127 , 207-210 , 265-268 , 322-325 , τ. 3 (1962-67) σσ. 25-28 , 79-83 , 141-145 , 201-204 , 250-252 , 295-298 , 340-343 , 413-417 , τ. 4 (1968-75) σσ. 484-487 , 217(659)-223(665) , 388(830)-402(844) .

_____ , «Μικρός Ελληνομνήμων» , *Ηπειρωτική Εστία* 9 (1960) , σσ. 7-15 , 104 – 111 , 204-212 , 366-37 , 474-484 , 553-565.

_____ , «Χρονολογικοί πίνακες των Πασσάδων Ιωαννίνων – Διορθώσεις και Προσθήκαι» , *Ηπειρωτική Εστία* 16 (1967) , σσ. 449-450 , 540-549.

Μίνος Γ. , *Μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων για έργα και δραστηριότητες στις λιμνοθάλασσες νομού Άρτας* , (αν. μελέτη) , Άρτα , 2001.

Μιχαηλάρης Π. , « Ανέκδοτες επιστολές (1695-1696) του Μιχ. Ν. Γλυκύ στο Μιχ. Σταμ. Περούλη» , *Θησαυρίσματα* 13 (1976) , σσ. 245-257.

Μοάτσος Ε. , «Το βενετικόν προξενείον Κρήτης επί Τουρκοκρατίας» , *Θησαυρίσματα* 6 (1969) , σσ. 237-256.

Μοσχοβάκης Ν. , *Το εν Ελλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί Τουρκοκρατίας* , Αθήναι 1882.

Μοσχονάς Ν. Γ. , «Νομίσματα με νόμιμη κυκλοφορία στο Ιόνιο κατά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας» , *Πρακτικά Συμποσίου 1985* , Ζάκυνθος 24-27 Οκτωβρίου , « Το Ιόνιο , Οικολογία - Οικονομία – Ρεύματα Ιδεών» , Αθήνα 1990 , σσ. 197-219.

Μουσελίμης Σ. , «Το Μαργαρίτι» , *Ηπειρωτική Εστία* (1960) , σσ. 462-469 , 595-600 , 712-716.

Μουστάκης Γ. , *Τα Πρεβεζάνικα* , Πρέβεζα 2002.

Μουφίτ Α. , *Αλή Πασάς ο Τεπελενλής (1744 – 1822)* , Μετάφραση Α. Ν. Ιορδάνογλου , Ιωάννινα 1993.

Μπαμπινιώτης Γ. , *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας – Με Σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων* , Αθήνα 1998.

Μπαρούτσος Φ. , «Οι Έλληνες έμποροι της Βενετίας» , στο : *Δημόσια Ιλαρία* , Βενετία 1999 , σσ. 133-210.

_____ , *Ενοικιάσεις και ενοικιαστές φόρων στην Κρήτη του 16^{ου} αιώνα* , (αν. διδ. διατρ.) , Κέρκυρα 2002.

Μπουραντάς Λ. , «Μετατροπή του Αμβρακικού κόλπου εις αλιευτικόν κέντρον» , *Ηπειρωτική Εστία* , τεύχ. 241-242 (Μάιος – Ιούνιος 1972) , σσ. 315-318.

Μπωζούρ Φ. , *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία (1787-1797)* , Μετάφραση Ε. Γαρίδη , Αθήνα 1974.

Νικηφόρου Α. , «Η διακίνηση του εμπορίου στο λιμάνι της Κέρκυρας κατά το 17^ο αι.» , *Κέρκυρα , Μία μεσογειακή σύνθεση : Νησιωτισμός , Διασυνδέσεις , Ανθρώπινα περιβάλλοντα , 16^{ος} – 19^{ος} αι. – Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου (Κέρκυρα 22-25 Μαΐου 1996)* , σσ. 81-100.

Νικολετόπουλος Δ. , *Περί του νομίματος εν Ελλάδι. Από της αλώσεως μέχρι της αφίξεως του Όθωνος* , Αθήναι 1974.

Norwich J.J. , *Ιστορία της Βενετίας* , Αθήνα 1993.

Ντόκος Κ. , *Η Στερεά Ελλάς κατά τον ενετοτουρκικόν πόλεμον (1684-1699) και ο Σαλώνων Φιλόθεος* , Αθήναι 1975.

Οικονόμου Μ. , *Ο θεσμός του προξένου των Ελλήνων εμπόρων κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας – Το εμπόριο του Αρχιπελάγους και το ελληνικό προξενείο της Βενετίας* , (αν. διδ. διατρ.) , τ. 3 , Αθήνα 1990.

_____ , «Το προξενείο του Αρχιπελάγους στο Βενετοκρατούμενο Ναύπλιο» , *Παρουσία* 7 (1991) , σσ. 433-481.

_____ , «Όψεις της Ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας κατά το 17^ο αιώνα. Ο θεσμός του εμπορικού προξένου και το προξενείο των Ελλήνων εμπόρων Οθωμανών υπηκόων στον Χάνδακα» , *Παρουσία* 10 (1994) , σσ. 363-438.

Ομάδα Μελέτης Αμβρακικού , «Αμβρακικός κόλπος – Ανάπτυξη πόρων και προστασία περιβάλλοντος» , *Το Ιόνιο , Οικολογία - Οικονομία*

– *Ρεύματα Ιδεών* , Πρακτικά Συμποσίου 1985 , Ζάκυνθος 24-27 Οκτωβρίου , Αθήνα 1990 , σσ. 255-267.

Παναγιωτίδης Ι. , « Ήπειρος : Υγεία , Νοσηρότητα και Περίθαλψη κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας» , *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 9 (Θεσσαλονίκη 1997) , σσ. 39-62.

Πανταζόπουλος Ν. , *Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την τουρκοκρατίαν*, Αθήναι 1958.

Ranzac D. , *La peste dans l' Empire Ottoman 1700-1850* , Leuven 1985.

Παπαγεωργίου Γ. , *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19^ο και στις αρχές του 20ού αιώνα* , Ιωάννινα 1988.

_____ , *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα (τέλη 18^{ου} – αρχές 19^{ου} αι.) – Ένα μαθηματάριο εμπορίου του Αθανασίου Ψαλίδα* , Αθήνα 1990.

Παπαδία – Λάλα Α. , *Ευαγή και Νοσοκομειακά Ιδρύματα στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη* , Βενετία 1996.

Παπαδόπουλος Ν. , *Ερμής ο Κερδώος ήτοι Εμπορική Εγκυκλοπαιδεία* , τ. 1-4 , Βενετία 1815-17 – Ανατύπωση Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ , Αθήνα 1989.

Παπαζήσης Δ. , «Νομίσματα κυκλοφορούντα εν τω Ελληνικό χωρώ επί Τουρκοκρτίας και η αξία αυτών εν συσχετισμώ με τα τουρκικά» , *Ηπειρωτική Εστία* 23 (1974) , σσ. 149-157.

Παπακώστα Χ. , «Οι εμπορικοί πρόξενοι στη Δυτική Στερεά και Ήπειρο – Το βενετικό προξενείο της Άρτας (1720-1797)» , *Θησαυρίσματα* 32 (2002) , σσ. 251-298.

Παπακωνσταντίνου Θ. , *Φωτιά στη Φωτιά ήτοι ο Κλεφταρματολός Χρήστος Μηλιόνης και το ηρωικό τέλος του* , Αθήνα 1999.

Παπαχατζής Β. , «Οι Μοσχοπολίται και το μετά της Βενετίας εμπόριον κατά τον 18ον αιώνα» , *Ηπειρωτικά χρονικά* 9 (1934) , σσ. 127-139.

Πατσέλης Ν. , «Το τιμαριωτικόν σύστημα εις Ήπειρον επί Τουρκοκρατίας» , *Ηπειρωτική Εστία* , τεύχ. 180-182 (1967) , σσ. 81-94 και τεύχ. 183-185 (1967) , σσ. 161-183.

Penelea G. , *Les foires de la Valachie pendant la période 1774-1848* , Βουκουρέστι 1973.

Πλουμίδης Γ. , *Γεωγραφία της Ιστορίας του Νεοελληνικού Χώρου* , Αθήνα 1984.

_____ , «Ναυτιλία και Εμπόριο στη Λευκάδα (1783,1818)» , *Δωδώνη* 13 (Ιωάννινα 1984) , σσ. 399-418.

_____ , «Ηπειρώτες έμποροι και Βενετία» , *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 8 (Ιωάννινα 1986) , σσ. 108-110.

_____ , «Η επικοινωνία Ιονίου και Ηπείρου με τη Δύση (16^{ος} – 18^{ος} αι.)» , *Η επικοινωνία στο Βυζάντιο - Πρακτικά Β' Διεθνούς Συμποσίου* (4-6 Οκτωβρίου 1990) , Αθήνα 1993.

Rouqueville F. C. H. L. , *Voyage en Morée , à Constantinople , en Albanie et dans plusieurs autres parties de l' Empire Othoman , pendant les années 1798 , 1799 , 1800 et 1801* , τ. 1-3 , Paris 1805.

_____ , *Voyage dans la Grèce* , τ. 1-5 , Paris 1820.

Πουκεβίλ Φ. , *Ταξίδι στην Ελλάδα – Ηπειρος* , Μετάφραση Π. Κώτσου , Αθήνα 1994.

Προγουλάκης Γ. , «Στα εδάφη του Αλή Πασά : παραγωγή , γαιοπρόσοδος , κερδοφορία του χρήματος» , *Τα Ιστορικά* , τεύχ. 32 (Ιούνιος 2000) , σσ. 73-88.

Ψαράς Ι. , *Η Βενετοκρατία στην Τήνο την εποχή του Κρητικού πολέμου (1645-1669)* , Θεσσαλονίκη 1985.

_____ , *Ο θεσμός της πολιτοφυλακής στις βενετικές κτήσεις του ελληνικού χώρου (16^{ος} – 18^{ος} αι.)* , Θεσσαλονίκη 1988.

_____ , *Από τη Θεσσαλονίκη στη Βενετία – Ιστορία της Οικογένειας Νιννή (17^{ος} – 20^{ός} αι.) – Συμβολή στη μελέτη του παροικιακού Ελληνισμού* , Θεσσαλονίκη 1997.

_____ , *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης 1492-1815 , Από την ανακάλυψη της Αμερικής ως το συνέδριο της Βιέννης* , Θεσσαλονίκη 2003.

Ραπτάρης Π. , *Ιστορία της οικονομικής ζωής της Ελλάδος* , τ. 1 (1821-1862) , Αθήναι 1934.

Ροδάκης Π. , *Κλέφτες και Αρματωλοί* , τ. 1-2 , Αθήνα 1996.

Romanin S. , *Storia Documentata di Venezia* , τ. 1- 8 , Venezia 1974.

Σαλαμάγκας Δ. , «Ζουλειχά» , *Ηπειρωτική Εστία* 16 (1967) , σσ. 339-388.

Σακελλαρίου Μ. , *Η Πελοπόννησος κατά την Δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)* , Αθήνα 1978².

Σαρηγιάννης Γ. , «Το βενετσιάνικο εμπόριο στον 15^ο – 16^ο αιώνα και η επίδρασή του στην χωροταξική διάρθρωση του Αδριατικοϊόνιου χώρου» , *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 7 (1985) , σσ. 239-268.

Σαρρής Ν. , *Οσμανική Πραγματικότητα – Συστηματική παρά-θεση δομών και λειτουργιών* , τ. 1-2 , Αθήνα 1990.

_____ , *Προεπαναστατική Ελλάδα και Οσμανικό κράτος – Από το χειρόγραφο του Σουλεϊμάν Πενάχ Εφέντη του Μοραϊτή (1785)* , Αθήνα 1993.

Σάθας Κ. , *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς* , Αθήναι 1869.

_____ , *Ειδήσεις τινές περί εμπορίου και φορολογίας εν Ελλάδι επί Τουρκοκρατίας* , Αθήναι 1977 (ανατύπωση από το άρθρο με τίτλο : «Το ελληνικόν εμπορικόν ναυτικόν του Μεσολογγίου κατά τας εκθέσεις των

προξένων της Ενετικής Δημοκρατίας» , *Οικονομική Επιθεώρησης* , Δεκ. 1878 και Ιαν. 1879 , σσ. 433-450 , 486-518).

Σβολόπουλος Κ. , «Ο ελληνικός εμπορικός στόλος κατά τας παραμονάς του αγώνος της ανεξαρτησίας. Ανέκδοτος πίναξ του F. Rouqueville» , *Εραμιστής* 10/59 (1972-1973) , σσ. 187-207.

Σβορώνος Ν. , «Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης το ΙΗ' αιώνα» , *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας ιε' - ιθ' αι.* (εισαγωγή – επιλογή κειμένων : Σ. Ι. Ασδραχάς) , Αθήνα 1979 , σσ. 419-461.

_____ , «Η νομισματική κυκλοφορία στην Τουρκοκρατία , εικόνα εξαρτημένης οικονομίας» , *Επιστημονική επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 19 , (1980), σσ. 301-313.

_____ , *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας* , Αθήνα 1985.

_____ , *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα* , Αθήνα 1996 – Μετάφραση από τη γαλλική του πρωτοτύπου με τίτλο : *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle* , Paris 1956.

Scrofani X. , *Voyage en Grèce de Xavier Scrofani , Sicilien fait en 1794 et 1795; traduit de l' italien , par J.F.C. Blanvillain , traducteur du Paul et Virginie* τ. 1-3 , Paris et Strasbourg , an IX = 1801.

Sella D. , «Crisis and transformation in Venetian trade» , *Crisis and change in the Venetian economy in the 16th and 17th centuries* , a cura di Pullan B. , London 1968 , σσ. 88-105.

_____ , «The rise and fall of the Venetian woolen industry» , *ό.π.* , σσ. 106-126.

Shay M. , *The Ottoman Empire from 1720 to 1734 as revealed in despatches of the Venetian Baili* , Urbana 1944.

Σιγάλας Α. , *Εκλαϊκευμένα Μελετήματα* , τ. 2 , Αθήνα 1971.

Simon B. , «I rappresentati diplomatici Veneziani a Costantinopoli» , *Venezia e i Turchi* , Milano 1985 , σσ. 56-69.

Σιμόπουλος Κ. , *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800* , τ. 2 , Αθήνα 1991.

Σιορόκας Γ. , *Το Γαλλικό Προξενείο της Άρτας (1702-1798)* , Ιωάννινα 1981.

_____ , «Ένα άγνωστο τουρκοβενετικό σχέδιο για την ανταλλαγή των Κυθήρων με τα καδηλίκια Πρέβεζας και Βόνιτσας (1732/3)» , *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 5 (1983) , σσ. 37-51.

_____ , «Ευρωπαϊκά νομίσματα στις Ηπειρωτικές αγορές (1812-1814). Συγκρίσεις και διαπιστώσεις» , *Δωδώνη* 13 (1984) , σσ. 189-225.

_____ , *Η εξωτερική πολιτική του Αλή Πασά των Ιωαννίνων – Από το Τίλσιτ στη Βιέννη (1807-1815)* , Ιωάννινα 1999.

Σκιώτης Δ. , «Από ληστής πασάς – Πρώτα βήματα στην άνοδο του Αλή πασά των Γιαννίνων (1750-1784)» , *Θησαυρίσματα* 6 (1969) , σσ. 254-290.

Spon J. – Wheler G. , *Voyage d' Italie , de Dalmatie , de Grèce, et du Levant , fait aux années 1675 et 1676* , τ. 1 , Lyon 1678.

Stamouli Rodi A. , *La vie socio-professionnelle et l' alphabétisation en Grèce au XVIIIe siècle : l' exemple de Prèveza d' après des actes des ses notaires* , (Thèse du 3ème cycle à la Sorbonne – Paris IV) , Paris 1981.

Σταυρόπουλος Α. , «Η περιήγηση του Άγγλου W. Turner στην Άρτα και την περιοχή της το 1813» , *Σκουφάς* , τεύχ. 60-61 (Ιούλιος – Δεκέμβριος 1981) , σσ. 98-107.

_____ , «Η περιήγηση του Άγγλου David Urquhart στην Άρτα του 1830» , *Σκουφάς* , τεύχ. 62-63 (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1982) , σσ. 210-221.

Στεργιόπουλος Κ. , «Ο πληθυσμός της Άρτας επί Τουρκοκρατίας» , *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* , τ. 21 (1978) , σσ. 377 - 467.

Stoianovich T. , «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος» , *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας 15^{ης} - 18^{ης} αι.* (εισαγωγή – επιλογή κειμένων : Σ. Ι. Ασδραχάς) , Αθήνα 1979 , σσ. 288-330.

Σφυρόερας Β. , *Επισκόπηση οικονομική και δημογραφική του τουρκοκρατούμενου ελληνικού χώρου (1669-1821)* , Αθήνα 1979.

Τάχος Ν. , «Αναμνήσεις από την Κόπρενα των παιδικών μου χρόνων» , *Σκουφάς* , τεύχ. 62-63 (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1982) , σσ. 250-254.

Themopoulou E. , *Salonique 1800-1875 : Conjoncture économique et mouvement commercial* , Paris 1994.

Θέμελη-Κατηφόρη Δ. , *Η δίωξις της Πειρατείας και το θαλάσσιον δικαστήριον κατά την πρώτην Καποδιστριακήν περίοδον 1828-1829* , τ. 1-2 , Αθήναι 1973.

Θεοχαρίδης Ι. , «Οι διοικητές των Ιωαννίνων σύμφωνα με το Salname του 1892-1893» , *Δωδώνη* 12 (1983) , σσ. 161 -172.

Θεσπρωτός Κ. και Ψαλίδας Α. , *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου* , Ιωάννινα 1964.

Thiriet F. , *Délibérations des Assemblées Vénitiennes concernant la Romanie* , τ. 1 , Paris 1966.

Τοντόροφ Ν. , *Η Βαλκανική πόλη 15^{ος} – 19^{ος} αιώνας* , τ. 1-2 , Αθήνα 1986.

Τριανταφυλλίδου Baladié Γ. , *Το εμπόριο και η οικονομία της Κρήτης από τις αρχές της Οθωμανικής Κυριαρχίας έως το τέλος του 18^{ου} αιώνα* , Ηράκλειον Κρήτης 1988.

Τσελεμπί Ε. , *Ταξίδι στην Ελλάδα* (Ερευνα-λογοτεχνική απόδοση Ν. Χειλαδάκης) , Αθήνα 1991.

Τσικαλουδάκη Μ. , «Η αγορά στο Χάνδακα (1669-1765) : οι συντεχνίες και ο καθορισμός των τιμών» , *Τα Ιστορικά* 22 (Ιούνιος 1995) , σσ. 49-84.

Τσιρπανλής Ζ. , «Γιαννιώτες έμποροι και εμπορική πολιτική της Βενετίας (1720-1721)» , *Χαριστέιον Σεραφείμ Τίκα αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος* , Θεσσαλονίκη 1984 , σσ. 473-499.

_____ , «Συντροφικό» Καράβι (Μεσολόγγι-Πάτρα , 1787) – Από την ατομική στην εταιρική πλοιοκτησία» , *Τόμος Τιμητικός Κ.Ν. Τριανταφύλλου* , (Ανάτυπον) , Πάτραι 1990 , σσ. 241-255.

Τσούτσινος Γ. , *Αρτινά Ιστορήματα* , Άρτα 1976.

_____ , *Αρτινά Ιστορικά Θέματα* , Άρτα 2001.

Tucci U. , «La Marina mercantile veneziana nel settecento» , *Bolletino dell' Istituto di Storia della Società è dello Stato Veneziano* 2 (1960) , σσ. 155-200.

_____ , *Mercanti , navi , monete nel cinquecento veneziano* , Bologna 1981.

Τζαμτζής Α. , «Ναυτικοί , Καράβια , Λιμάνια» , στο : *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία (1453-1850)* , Αθήνα 1972 , σσ. 57-178.

Ξανθοπούλου – Κυριακού Ά. , *Η Ελληνική Κοινότητα της Βενετίας (1797-1866) – Διοικητική και οικονομική οργάνωση , εκπαιδευτική και πολιτική δραστηριότητα* , Θεσσαλονίκη 1978.

_____ , *Ο Κοσμάς ο Αιτωλός και οι Βενετοί (1777-1779) – Τα τελευταία χρόνια της δράσης του και το πρόβλημα των διδαχών* , Θεσσαλονίκη 1984.

Ξενοπούλος Σ. ο Βυζάντιος , *Δοκίμιον Ιστορικόν περί Άρτης και Πρεβέζης* , Άρτα 1986 (= εν Αθήναις 1884).

Zakythinis D. A. , « Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination turque » , *L' Hellénisme Contemporain* 3 , (1939) , σσ. 695-738.

Ζαλαχώρη Ε. , Καϊναδάς Η. , Μάργαρης Ν. , *Η αλιευτική παράδοση στον Αμβρακικό κόλπο* , Τμήμα Περιβάλλοντος Πανεπιστημίου Αιγαίου 2001.

Ζαπάντη Σ. , *Κεφαλονιά 1500-1571 – Η συγκρότηση της κοινωνίας του νησιού* , Θεσσαλονίκη 1999.

Ζιάγκος Ν. , *Τουρκοκρατούμενη Ήπειρος – Τιμαριωτισμός , Αστισμός , Νεοελληνική Αναγέννηση (1648-1820)* , Αθήνα 1974.

EYPETHPIO

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

A		Γιάννενα 10, 35, 36, 37, 62, 92, 101, 111, 114, 128, 132, 135, 151, 159, 164, 166, 168, 192, 195, 199, 236, 238, 248, 265, 273, 280	
αβαρίες	74	Γκαλιόνε (galione)	226
Αγγλία	6, 7, 11, 156, 180, 268	Γκίκας Α.	50
αγγελιοφόρος	95	Γλοκήδες	133
Αγίοι Σαράντα	23, 39, 282	γλυκύρριζα	267
Αγίου Δημητρίου χάνι	237	γόνδολα	227
Αγκόνα	8, 142, 143, 223	γραμματείς (cancellieri)	74
Άγναντα	249	Γρεβενά	278
Αγόρανα (Τρίκαστρο)	103	Γρίπος (ιχθυοτροφείο)	212
Αγραπιδιά	39	γρόσι	79,243
Αγρίλος (λιμνοθάλασσα-ιχθυοτροφείο)	212	Δ	
Αδριατική	8, 9, 72, 172, 197, 210, 286	Δαλματία	7, 119, 223, 266
Αιτωλικό	168	Δανία	11, 156
αλατζάς	263	δεκάτη	192
Αλή πασάς	65, 109, 112, 114, 186, 187, 193	δέρματα	18, 159, 223, 264, 265, 280, 287
αλυκές	217	δηνάριο ή μπαγκατίνι	242
Αμβρακικός κόλπος	208, 209, 210, 216, 286	διερμηνείς (dragomani)	74
Άμφισσα	87	δουκάτο βενετσιάνικο	242
Άραχθος	190,209	Δουλτσινιώτες -Δουλτσίνο	151, 177, 178, 219
αρματολοί	200	δράμι	251
άσπρο	243	Δυρράχιο	45, 46, 48, 67
Αστακός	61	E	
Αυλώνα	23	Εβραίοι	11, 181, 200, 229, 249, 274
Αυστρία	6, 8, 156, 157, 180	εμπορικό πανηγύρι	275
Αχέροντας	103	Επτάνησα	23, 36, 44, 59, 62, 77, 94, 100, 131, 133, 166, 172, 182, 190, 202, 215, 224, 226, 231, 241, 253, 254, 258, 269, 274
B		Επτανήσιοι	12, 43, 63, 228, 229, 268
Βάιλος	26, 29, 30, 31, 42, 51, 56, 122, 139, 192, 262	εσπεριδοειδή	271
Βάλωνα(Valona)	35	Εταιρεία της Πρέβεζας	134
βαμβάκι	15, 18, 159, 190, 251, 260, 261, 280, 287	Εύβοια (Negroponte)	87
βάρκες	226	Z	
βεράτι (berat)	28	Ζαγορά	264
Βλαχούτσης Δ.(πρόκριτος Άρτας)	139,140,185,193	Ζάκυνθος-Ζακυνθinoί	50, 116, 175, 187, 196, 229
Βοεβόδας	107-108	H	
Βόνιτσα	82, 100, 128, 147, 195, 201, 202, 203, 238, 267, 268	Ηγουμενίτσα	39
Βοσνία	265	Ηράκλειο	25
βοστίνια	162, 192	Θ	
Βουβάλα	106	Θεοδοσίου Πάνος	133-134
Βουλκαριά (ιχθυοτροφείο)	212	Θεοτοκίο	169, 281
Βραχώρι	10, 54, 165, 168, 204	θεριακή (teriaka ή triaca)	257
Βρυώνης Γ.	63, 64, 67, 68, 69, 85, 88, 97, 112, 118, 140, 154, 186	Θεσσαλία	10, 102, 167, 260, 263
Βωβός ποταμός	209,211	Θεσσαλονίκη	8, 9, 13, 25, 50, 70, 78, 91, 117, 136, 168, 217, 253, 263
Γ		Θήβα	87
γαζέτα	242		
γαλεότα(galeotta)	227		
γαλέρα (galera)	227		
γενίτσαρος	76, 101		
Γένοβα	262, 271		
Γερμανία	268		
Γερουσία	24, 25, 26, 36, 50, 57, 67, 71, 87, 113, 144, 173		

I	
ιεροί φόροι	191
Ιεροσολύμων σημαία	181
Ιθακήσιοι	229
Ίναχος ποταμός	102
Ιωάννου Σταύρος	133

K	
καδής	107-108
καδί	251
καζάς	102
καϊκια	226
καλαμπόκι	154, 270
Καναλάκι	266
καντάρι	190, 220, 251, 260
καπνά	181, 189, 251, 271, 287
καπότες	134, 263, 278, 280
Καραγιάννης Νικόλαος	134
καραντίνα	169, 120
Καρβασαρά χάνι	103
Καρδίτσα	164
Κάρλελι (Qarlı-eli)	54
καρπέτες	263
Κατσκοπάζαρο (Catchico-Bazaro)	277
Κάτω Παναγιάς μοναστήρι	271
Κέα	57, 60
κέκια	227
κερί	18, 79, 159, 189, 251, 265, 280, 287
Κερκιζάτες	165
Κέρκυρα	33, 34, 45, 62, 65, 68, 70, 73, 75, 79, 81, 83, 84, 85, 86, 92, 93, 94, 95, 109, 113, 114, 122, 125, 129, 137, 143, 144, 147, 152, 159, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 174, 175, 179, 181, 195, 196, 197, 199, 201, 203, 206, 207, 208, 210, 216, 225, 227, 232, 234, 237, 238, 240, 242, 244, 251, 257, 267, 274, 281
κεφαλικός φόρος	191
Κεφαλονιά	52, 53, 55, 63, 124, 128, 175, 210, 217, 286
Κεφαλονίτες	207, 224, 229
κιβδηλία	245
Κοθώνη οικογένεια	136, 262, 263
κοιλό	220, 251
Κόκκινο (δάσος)	199
κομέρκιο (comerchio)	188
Κομπότι	209
Κόνιτσας πανηγύρι	276, 280
Κόπρανα	10, 147, 151, 172, 178, 219, 221, 258, 262
κορδοβάνια	265
Κορωνησία	106, 212
Κουμάνος Γεώργιος	27-28, 30-33, 45-48, 51, 82-83, 89, 183-184
Κουμάνος Νικόλας	48
Κουμάνος Φραντζέσκος	47-48
Κόφτρα-Παλιομπούκα	212
Κρητικός Παναγής	69
κυβικό πόδι	252
Κυδωνάκης Γ.	134, 248
Κύθηρα	138
Κωνσταντινούπολη	25, 26, 30, 31, 42, 65, 68, 70, 74, 107, 115, 157, 160, 163, 184, 238, 247, 253, 261
Κωστακιοί	136, 216

Λ	
Λάρισα	66, 159, 164, 168, 236, 264, 277
λατίνο	226
λεόνι	242
Λεύκα	39
Λευκάδα	23, 53, 58, 60, 62, 124, 129, 135, 142, 149, 151, 156, 167, 168, 173, 175, 181, 199, 203, 208, 210, 214, 216, 217, 227, 259, 269, 286
Λιβαδειά	87
Λιβόρνο	156
λιμανιάτικο (glimagnatico)	188
λιποτάκτες	73, 232-234
Λογαρού	212, 215-216
Λούρος	209
Λούτσα	103

M	
Μάζωμα	103, 124, 212, 215
Μάκουλας Β.	25
μαλλί	15, 18, 189, 251, 263, 275, 280, 287
Μάλτα	223
Μαμωνάς Δημηλητριος	101
Μανέτας	175, 176
Μαργαρίτι	150, 178, 199, 204
Μαρόνα (ιχθυοτροφείο)	199
Μαρουτσαίοι	133, 229, 248
μαρσιλιάνα	226
Μασσαλία	179, 245, 271
Μαχμούτ Β΄	109
Μεθώνη	25, 48
μειτεία	191
Μεσολόγγι	23, 61, 172
Μεσσαλάς Α.	54, 55
μετάξι	15, 18, 79, 159, 189, 251, 264
Μεχμέτ αγάς Σαλαχώρ	121-123
Μεχμέτ πασάς	124
μόδι	251
Μολδοβλαχία	265
μονόξυλο	227
Μονοπλιό	273, 275
Μοριάς	181, 196
Μοσχολούρι	164
Μοσχολουρίου πανηγύρι	169
Μουράνο	256
Μουρασελέμ (müraselem)	32
Μουσελίμης	113
Μουσταφά πασάς	125
Μουχασίλης	193
Μουχούστι	277, 278
μπάλλες	252
Μπαλούλιας Γ.	65, 66
Μπετσίλης Ζ.	157
Μπετσίλης Π.	157
μπιντάτ	188-189
μπόρσα	242
Μπόσης Δ.	248
μπογιουρλντί (buyrultu)	32
μπριγκαντί	225
μπροκάρ	256

N	
Ναήμης	108

Νάπολη-Ναπολιτάνοι	11, 85, 156, 172
Ναχιγιές	103
Νεόφυτος Α΄ (επίσκοπος Ρωγών)	130
Νικόπολη	266

Ξ

ξάι	190, 218, 251
Ξηρομερίτες-Ξηρόμερο	120, 181, 196, 199, 204
ξυλεία	18, 115, 138, 159, 252, 265, 266, 287

Ο

οκά	90, 136, 251, 260, 262, 264, 265
Ολλανδία	7
Ούγγαρα	244
Ουγγαρία	180

Π

Πάγκαλος Κωνσταντίνος	59
Πάγκαλος Μοσχονάς	56-57, 59-60
Πάγκαλος Νικόλαος	60, 67, 93, 96, 101, 117, 120-122, 153, 165, 167, 185, 196, 218
Πάγκαλος Τριαντάφυλλος	59
Πάγκαλος Φραγκίσκος	59-64, 73, 75, 77-78, 84-86, 89, 101, 112, 116-117, 119, 140-142, 185, 188, 192, 205-206, 223.
παζάρι	274
Παΐσιος (μητροπολίτης)	130
Παλαματερό (ιχθυοτροφείο)	137, 212, 216
Πάνος Α.	120, 133, 157, 171
Παξοί-Παξινοί	124, 210, 223, 229
Παπαχρήστος Γ.	141
Παραμυθιάς πανηγύρι	276, 280
παράς	243
Πάργα	57, 122, 173, 179, 223
Παρθένιος μητροπολίτης	130-131
Πάτρα	166, 169, 209, 263
πήχυς (braccio)	251
πιάστρα	243
πιάστρες σεβιλλιάνικες	244
πίγκος	226
πιελέγκο (pielego)	226
Πλατυκομμένο (ιχθυοτροφείο)	212, 215
πολάκα	225
Πορτογαλία	7
πουγκί	244
Πρέβεζα	10, 23, 33, 53, 57, 58, 59, 61, 64, 74, 82, 84, 92, 93, 94, 100, 101, 103, 104, 105, 112, 113, 116, 119, 122, 124, 130, 134, 135, 138, 141, 142, 147, 148, 149, 156, 157, 163, 165, 167, 169, 180, 184, 191, 192, 193, 195, 203, 205, 207, 208, 209, 212, 214, 215, 216, 220, 222, 225, 226, 233, 237, 238, 243, 244, 248, 249, 254, 255, 257, 258, 263, 265, 267
Πυλαρινός Ε.	47
Πωγωνιανή	278

Ρ

Ραγούζα-Ραγουζαίοι	11, 156
Ράπτης Δ.	135
Ρωγοί	129
Ρωμοπάζαρο	273
Ρωσία-Ρώσοι	156, 195-197, 268

Σ

Σαγιάδα	23, 27, 35, 39, 45, 73, 143, 147
σάγιες	255
σαγολαίφα	225
Σαλαώρα	10, 119, 142, 172, 191, 202, 219, 220, 244, 258, 262
σαλονίκια	263
Σάλωνα (Αμφισσα)	25, 38, 47
Σαντζάκι	102
Σάρος Α.	133
Σελέκης Κ.	133
Σελλάδες	263
Σεργιάννης Ν.	201
σιτάρι	18, 115, 159, 180, 189, 207, 251, 269, 270, 287
Σμύρνη	44, 160, 179, 253
σολδίο	242
Σουμάκης Ι.	50
Σταμάτης Μ.	248
συναλλαγματική	246-247

Τ

Ταρτάνα	178, 180, 224
ταφάδες (είδος υφάσματος)	256
τεμάχιο (pezzo)	252
Τεργέστη	157, 197
Τζουμέρκα	10, 103, 249
Τούρκοι	11, 12, 28, 29, 30, 31, 46, 51, 54, 93, 106, 110, 113, 115, 119, 123, 128, 137, 138, 161, 162, 174, 182, 185, 199, 201, 207, 239, 247, 248, 273
Τουρκοπάζαρο	273
Τριάντολης Φ.	156
Τρίκαλα	164, 168, 236
Τραμπάκουλο (trabacolo, trabaculo)	226
τσεκίни	75, 81, 90, 94, 240, 241, 243
τσεντάλια	256
Τσουκαλιό-Ροδιά	212-213, 216
Τύρναβος	159, 164, 168

Υ

υαλουργίας είδη	256-257
Υπάτη	168
υφάσματα	8, 18, 93, 95, 159, 251, 255, 256, 259, 263, 280, 287

Φ

Φανάρι	39
φελούκα	227
Φιλιπιάδα	266
φιλοδωρήματα	91-95
Φιούμε	157
Φλάμπουρα	266
φλωριά	244
φόροι : διαβάσεως του γεφυριού	190-191, Αχθοφορικά 191, προμήθεια 191, τέλος ζυγίσματος 191, νοίκι για την αποθήκευση 191
φόρτωμα	252
φρεγάτα	227
φριγκαδέλα	226

X

Χαλκιάδες	165, 199
χαράτσι	57, 74, 76, 113, 124, 146, 150, 162, 191, 193
χαρτί	18, 257, 280

A	
Afdi paşa	130
ağa	109, 113, 121, 137, 138, 146, 149, 150, 179, 202, 205, 233
agente	48, 72, 156
aggio	80, 81, 241
Agostin da Riva	82, 149
Agrilo	212
akçe	243
Ali bey	94, 161, 162, 177, 202
Ali paşa	108, 205
Alvise Marin	196
ancoraggio	61, 79, 80, 147, 148, 188, 189, 283

B	
bagattini	242
Balbi V.	48, 90, 92, 130, 137, 141, 151, 185, 205, 214, 216, 274, 277
balle	252
barche	81, 86, 226, 258
bastimenti	63, 77, 78, 86, 148, 187, 227, 266, 267
bayrami	92
Becilly	157
Bekir bey	111
Belini N.	49, 69, 249
berat	25, 28
Berra G.	15, 49, 69, 153, 165, 185
bezzo	143, 148, 242
biscotto	231
bit'at – bedeat	189
borsa	122, 218, 242
Boulle L.	49, 95, 178
brigantine	225
broccato	256
buona moneta	214
buoni aspri	214, 243
buyrultu	32, 162

C	
Cadice	67
cadillagio	108
caichio	226, 269
Camera Salis	217
Campofornio	229
cancellieri	74
Capi da Mar	68
Capi di Piazza	23, 24, 25, 27, 36, 42
Caponi A.	168
cappotti	280
Carlovitz	173
Cavalli Marin A.	52, 95, 100, 125, 196, 249
chechia	227
Choiseul-Gouffier	11
Cinque Savi alla Mercanzia	10, 14, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 94, 112, 120, 133, 142, 143, 147, 149, 161, 167, 168, 170, 173, 174, 182, 183, 184, 187, 188, 189, 191, 192, 206, 207, 208, 219, 220, 223, 224,

225, 226, 227, 228, 229, 230, 234, 235, 238, 242, 251, 252, 258, 261, 263, 264, 266, 269, 282	
cittadini originarii	56
cizye	191
cocciniglia	258
Codice di Marina	233
Collegio del Sal	217
comercio	189
Commissioni	38, 69, 70, 183
confidenti	197
contratto d' acquisto	234, 235
Corner A.	32
Corner N.	58, 167
Correr F.	14, 82
cotimo	78, 79, 80, 87, 88, 283
çuhadar	109, 151, 199

D	
De Ferriol	136
Deffarana A.	55
Diedo M. A.	82, 86, 206
diritto bilancia	191
Dolfin D.	201
Dominante	34, 43, 229
Donà A.	181, 218
Donà F.	81, 83
dragomani	74, 75
Dubroca G.	136, 146, 149, 150, 151, 154, 179, 232, 248
Dubroca J. B.	149, 151, 161, 170, 177, 180, 181, 248

E	
effendi	106, 109, 137
Emo G.	28, 30, 31, 38
Erizzo N.	36, 50, 65, 66, 126, 181

F	
facchinaggio	191
Falier F.	174
fattura del carico	234
fede di salute	170
Feradurro	116
Ferro M.	50, 81, 241
Foscari A.	94
Foscarini	68
Foucherot	11
Franceschi	59

G	
galeotta	227
galera	227
galione	226
Garnier B.	147
Giovanni Andrea Catti	64
glimagnatico	188, 189
Gradenigo B.	86
Grimaldi J. I.	154
Grimani F.	113, 179, 201, 208, 232
Gripo	212

H

haraç 191
 Holland1 6, 190, 191, 208, 209, 220, 221, 237,
 262, 263, 265, 269, 271, 272, 274
 Hughes 191, 220, 221, 261, 262, 264, 272, 273

I

İbrahim paşa 113
 ilâm 93, 107
 interprete della lingua 75

J

Julien J. 153

K

kadı 107
 każâ 102
 kurbân-bayramı 92

L

Lappo G. 52, 56
 Lasalle 248
 latino 226
 Leake 16, 107, 192, 269, 272
 legni 188, 227
 Levante9, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34,
 36, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 60,
 62, 65, 69, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 86, 88, 91, 143,
 147, 149, 168, 174, 183, 184, 188, 191, 206, 225,
 226, 227, 263, 273
 liquerizia 267
 Logarù 212

M

magazinaggio 191
 Maggior Consiglio 41, 44
 manifesto 140, 234
 Manolesso I. 124, 136
 marciliana 226
 Marco da Riva 156, 215, 248
 Marin De Luna 15, 48, 52, 53, 54, 55, 69, 75, 77,
 78, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 97, 100, 111, 124, 125,
 137, 141, 156, 168, 169, 175, 181, 185, 195, 200,
 205, 214, 249, 257, 274, 277, 281
 Masoma 212
 mezzanine 242
 mîrî 106
 Mocenigo A. 25
 Montesanto D. 82
 Morosini S. 61, 96, 128, 173, 205, 208
 mühassil 193
 mukâtaa 106
 mülk 106
 mürâşelem 32, 43
 müsellim 113

N

nâ'ib 93, 108
 nâhiye 103

Nani G. 61, 92, 173, 208
 Negroponte 87
 Norwich 8, 9, 198

O

occa 251
 Osman ağa 113, 150
 öşr 192

P

Pallamaterò 137
 panni di paragon 256
 parcenevole 229
 partitarii 127, 128
 paşa 64, 92, 109, 111, 113, 124, 130, 161, 203, 205
 Pasqualigo Z. 28, 149
 passaporto 56, 234, 235
 Passarowitz7, 9, 22, 25, 29, 32, 51, 79, 103, 104,
 110, 117, 118, 120, 123, 130, 137, 138, 147, 157,
 160, 161, 173, 177, 182, 183, 185, 188, 191, 194,
 216, 254, 282, 284, 286
 passavanti 234, 235
 patente 86, 234, 235
 pezzo 252
 Piazzoni B. 53, 137, 156, 163, 171, 192, 200, 274
 Pien Collegio 39, 41, 44
 pinco 226
 Pisani A. 129, 147, 195
 Platicomeno 212, 215
 polizza di carico 234
 Ponzetta A. 62, 168
 Pouqueville F.C.H.L.11, 16, 208, 209, 264, 277,
 279
 Primaria Carica da Mar 168
 Priuli A. M. 124, 165
 Provveditori alla Sanità 15, 163, 164, 167, 169,
 170, 257
 Provveditori del Sal 217
 provvisione 191
 Punta 104, 105

Q

Qarli-eli 54
 quarantina 169
 Querini G. 55
 Querini P.A. 59

R

regali 90, 91, 92, 111
 reggia patente 235
 Renier A. 60
 Rialto 41
 Rinaldi A. 48, 69, 89
 Rosalem G. 60, 63, 84, 88, 207, 223, 224
 Rota P. 49, 161, 165, 173, 178, 185, 192, 226, 227
 Ruzzini A. 56, 157
 Ruzzini C. 25, 26, 28

S

sagia 255
 Sagredo A. 34, 144, 152, 159

Şalāhor	59, 93, 121
sandjak	102
Schiavon -Schiavoni	119, 229, 231, 233
sciambechini	174
scrivano	46, 141, 230
Scrofani X.	10, 11, 16, 134, 135, 208, 254, 260, 261, 263, 264, 269, 270, 272
senseria	73, 191
serasker	109, 129, 238
Sicurtà	41
sindici	59
Soranzo F.	130
Süleyman paşa	112

T

tabini	256
tartana	224
trabacolo	226
tratte	137
Trevisan A.	68, 175
Triandoli F.	156, 157

U

Ufficio del Sal	217
-----------------	-----

V

Valona	35
vaqf	106
Visconti A.	161
voyvoda	92, 107
Vulcaria	212

W

Widmann K.	67, 201
------------	---------

X

xai	218, 219, 251
-----	---------------

Z

Zan-Andrea Catti	58
zendali	256
zer-i-mahbub	218, 243
Zucalio	212
Zulian	68, 187

K

Kurt paşa	205
-----------	-----

Mello Giorno

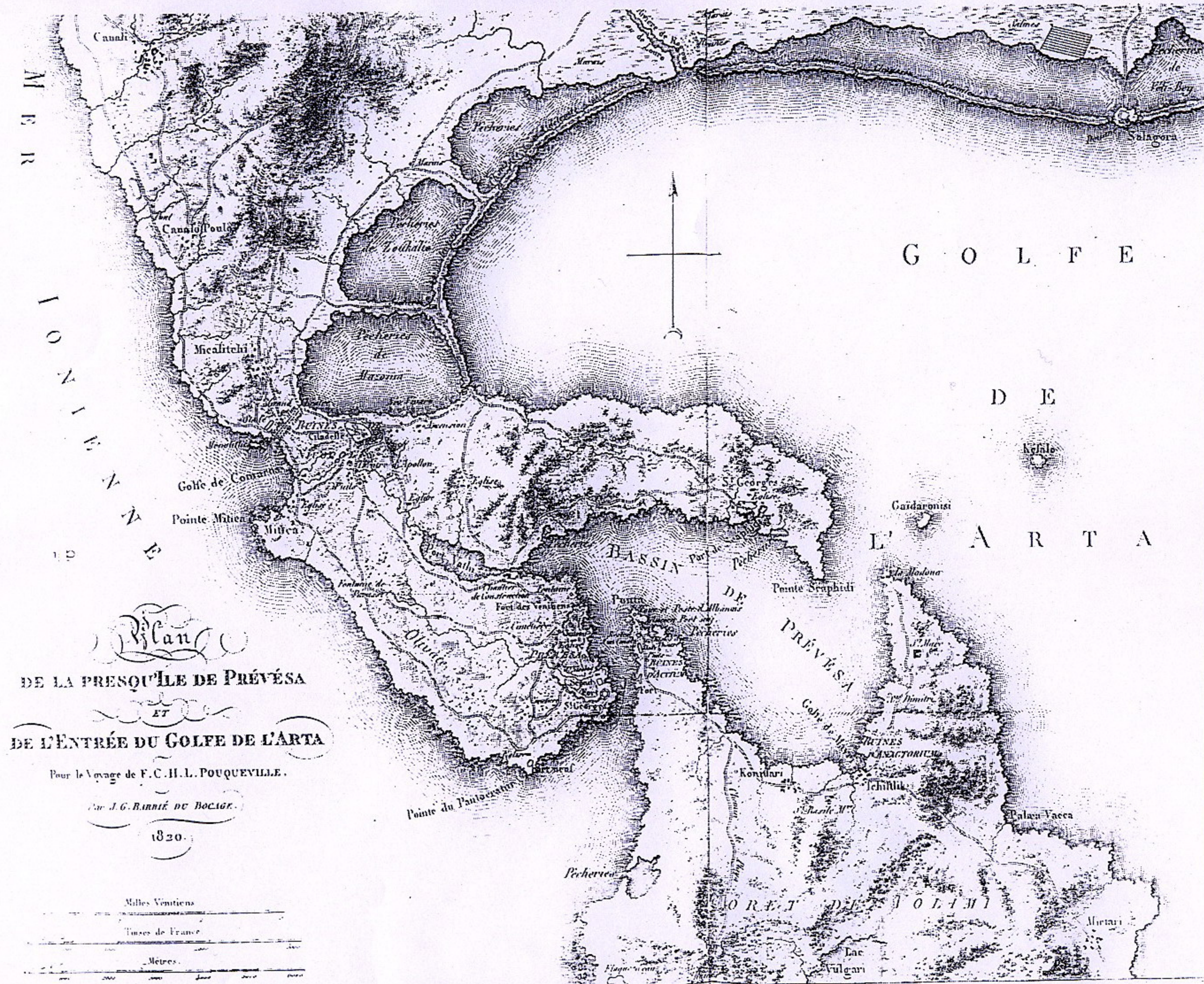
Χάρτης του Αμβρακικού κόλπου

Αξιοσημείωτα στο Χάρτη : Οι ποταμοί Αραχθος, Λούρος, Βωβός, οι λιμνοθάλασσες Τσουκαλιό, Λογαρού και τα ιχθυοτροφεία του Πλατυκομμένου, του Μαζώματος, του Παλαματερού, της Κουκουλιάς και του Γρίτου. (Πηγή : M.V. Coronelli, Description Géographique et historique de la Morée reconquise par les Venetiens du royaume de Negrepoint, Paris 1687).

ΧΑΡΤΗΣ 8

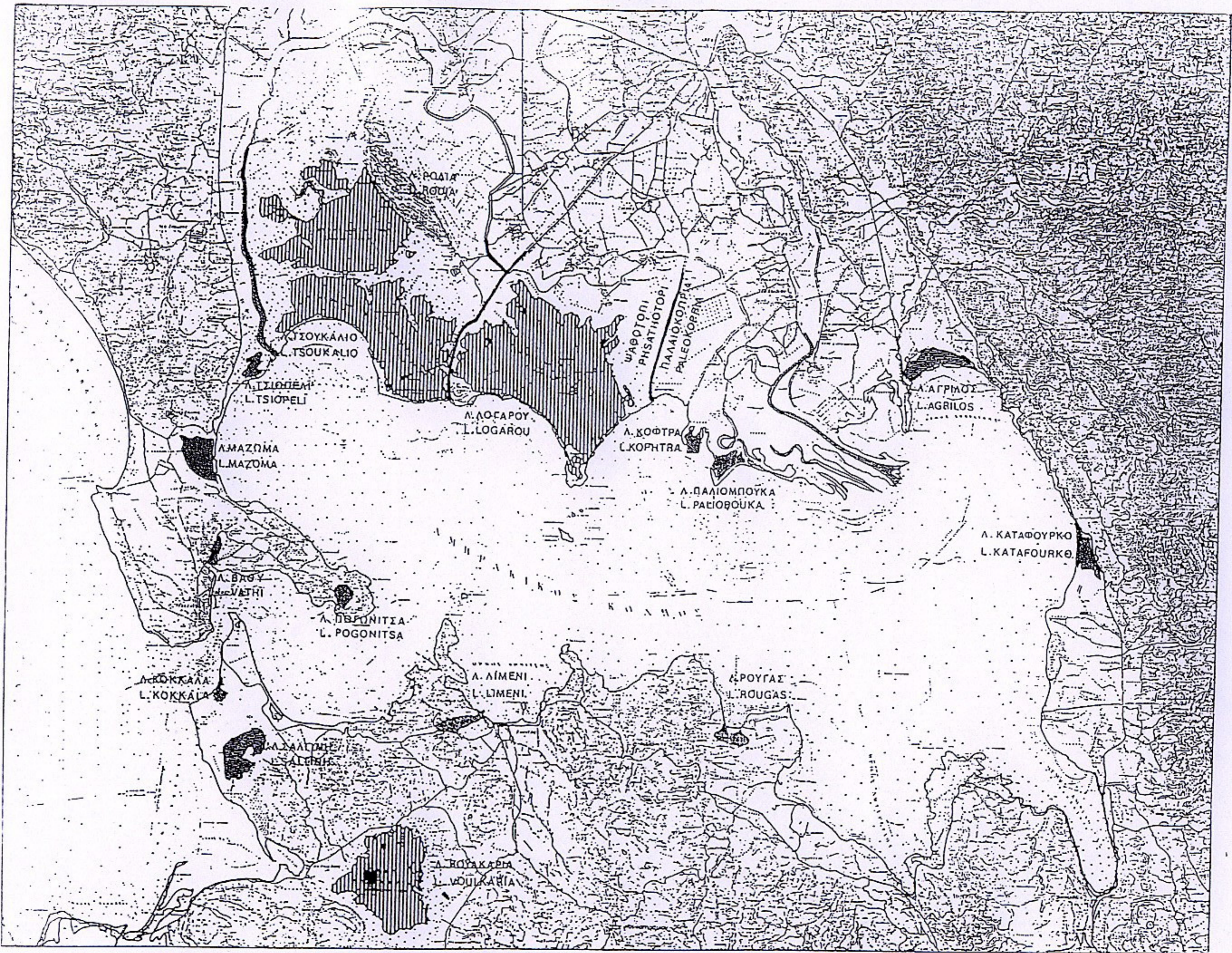
Τα όρια της βενετικής κτήσης στην περιοχή της Πρέβεζας
(Πηγή : Κ. Κόμης , *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16^{ος} – 18^{ος} αιώνας* ,
Ιωάννινα 1999).

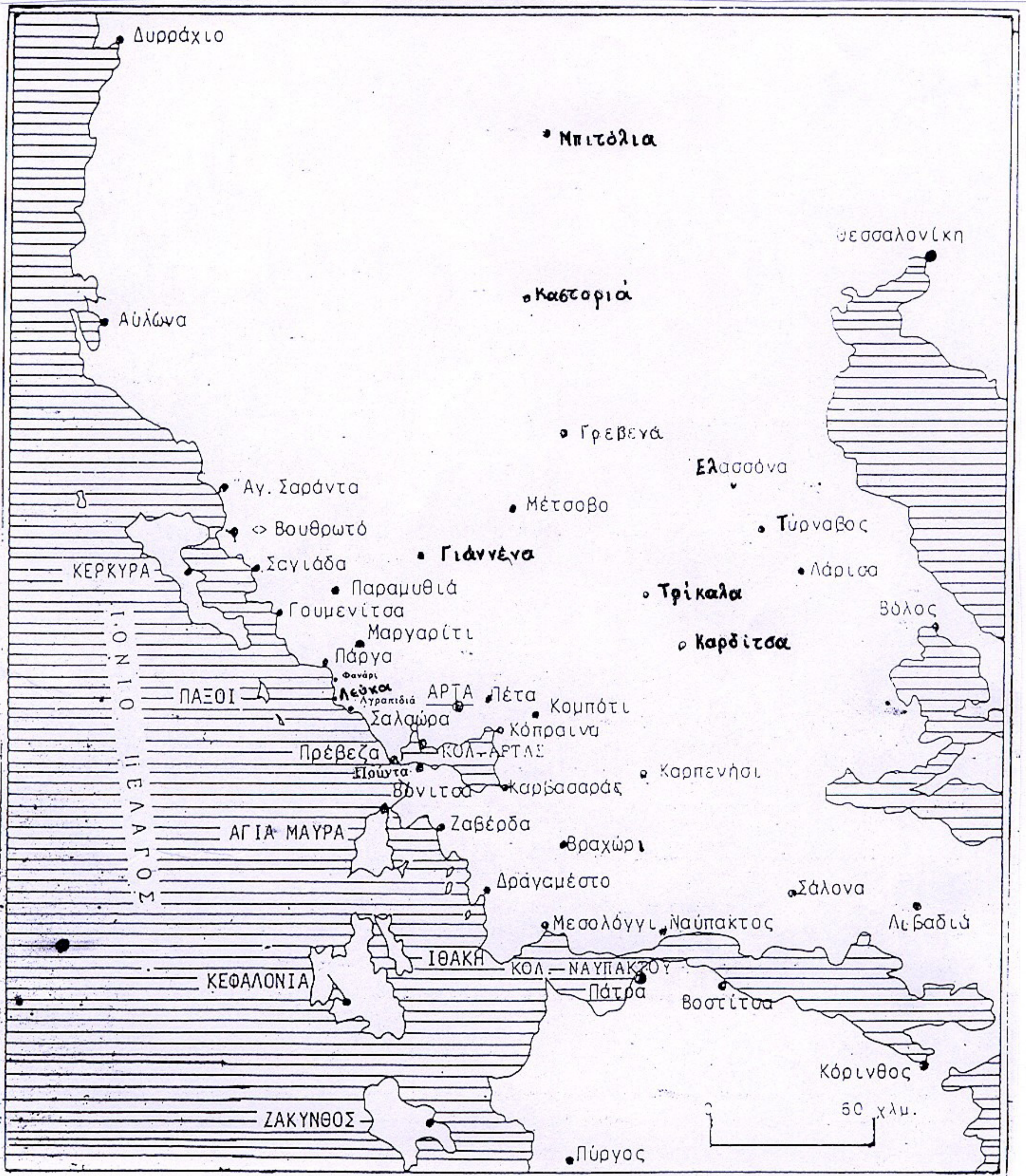
17. 1820. Λεπτομερέστατος χάρτης της χερσονήσου της Πρέβεζας. Σημειώνονται η τάφρος της Πρέβεζας που ξεκινά από τα Πευκάκια (Fort des Venitiens) και τελειώνει στο κάστρο του Αγίου Γεωργίου, το κάστρο του Παντοκράτορα (Fort neuf), οι θέσεις διαφόρων εκκλησιών (Φανερωμένης, Αγίας Τριάδος Αναλήψεως, Παντοκράτορα Αγίου Νικολάου, Αγίου Αντρέα κλπ.), τα ίχνη ενός καναλιού μεταξύ Μαζώματος και Κομάρου (ίσως είναι τα όρια της περιοχής "Territorio" της Πρέβεζας), ο Ναύσταθμος, το νεκροταφείο, η Βρυσούλα, η βρύση του Παφούση, ο ελαιώνας, τα ερείπια του Ρωμαϊκού υδραγωγείου, κ.ά. Χαλκογραφία του Μπαρμιέ ντι Μποκάτζ, από το βιβλίο του Πουκεβίλ "Ταξίδι στην Ελλάδα".

17. 1820. Detailed map of the peninsula of Preveza. Notice the fortification of Preveza, with the moat, "dapia", starting at Pefkakia (Fort des Venitiens) and finishing at the castle of St. George. Notice also the castle of Pantocrator (Fort neuf), and several churches marked as "Eglise". Important references are made to the shipyard (Chantier de Construction), the cemetery, the ruins of the Roman aqueduct, the ruins of Nicopolis, etc. Engraving by Barbié du Bocage, from the book by Pouqueville "Voyage of Greece".

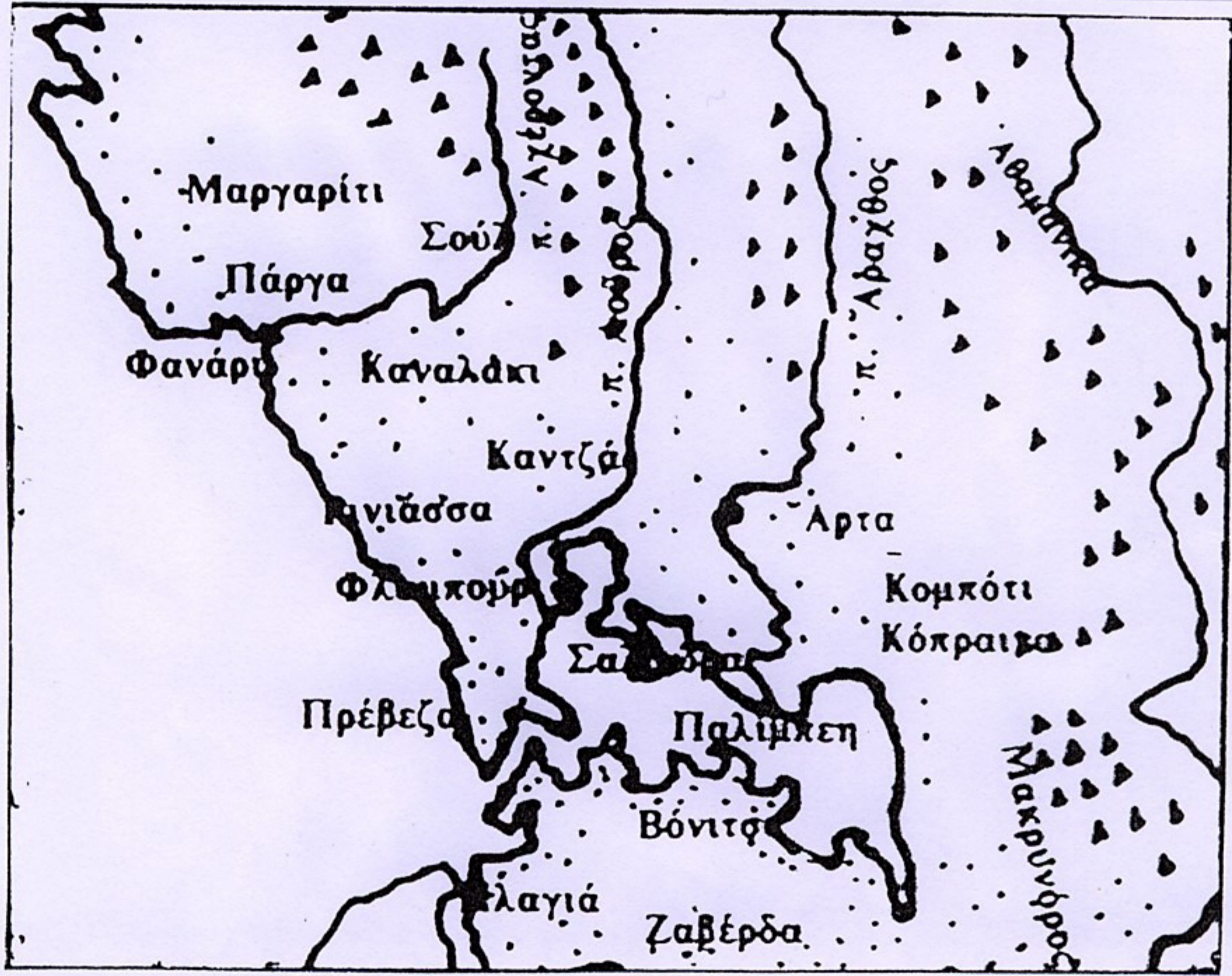
(Πηγή : Νικόπολις-Πρέβεζα . Συλλεκτικό αρχείο Ν.Δ. Καράμπελα και άλλα ιδιωτικά αρχεία . Πρέβεζα 1994 . Χάρτης 17)

ΧΑΡΤΗΣ 5

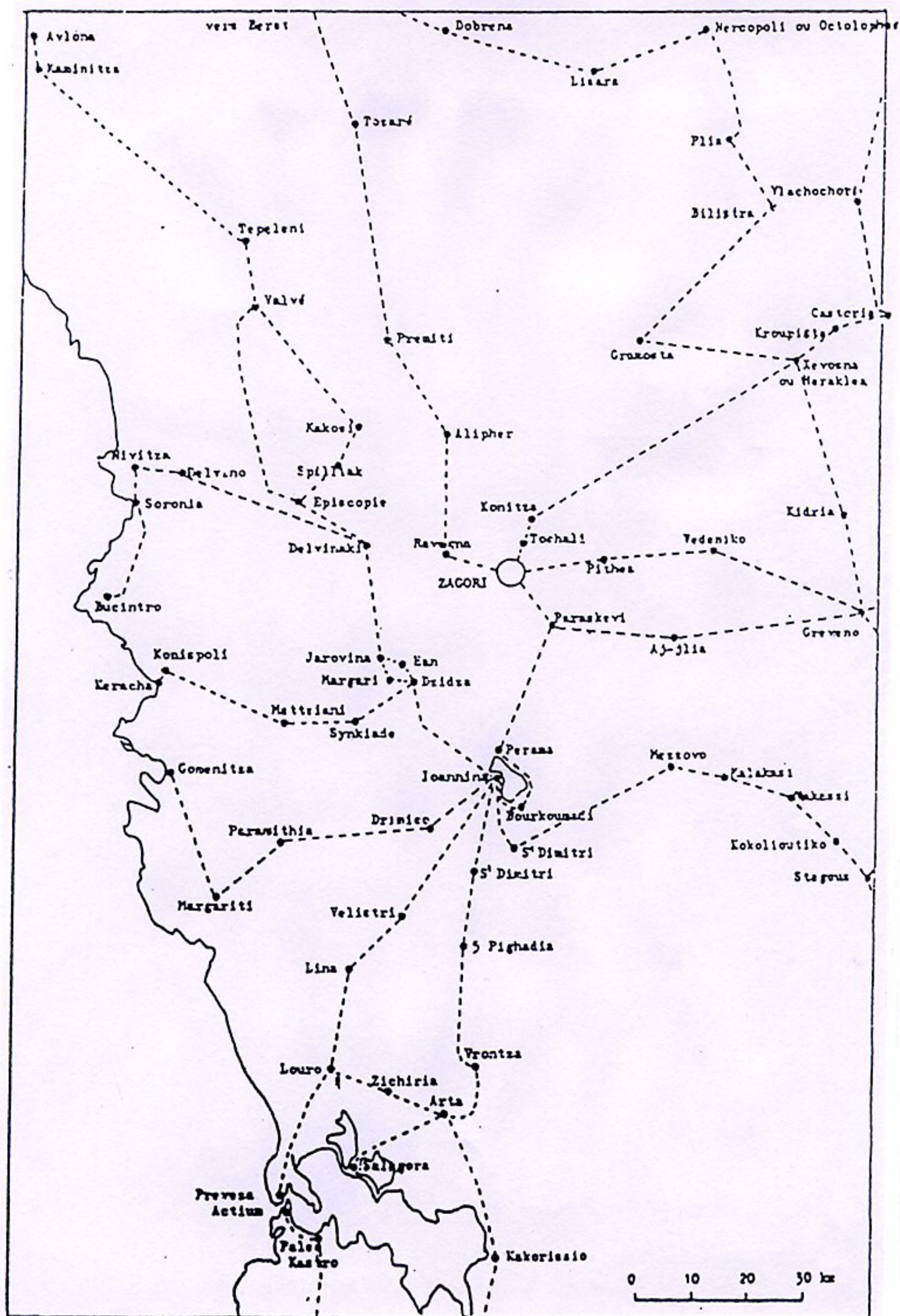
Η Άρτα και η περιοχή της στον ευρύτερο γεωγραφικό της χώρο
 (Πηγή : Γ. Σιορόκας , *Το Γαλλικό Προξενείο της Άρτας (1702-1789)* , Ιωάννινα 1981)

Δασικές εκτάσεις στην περιοχή της Άρτας

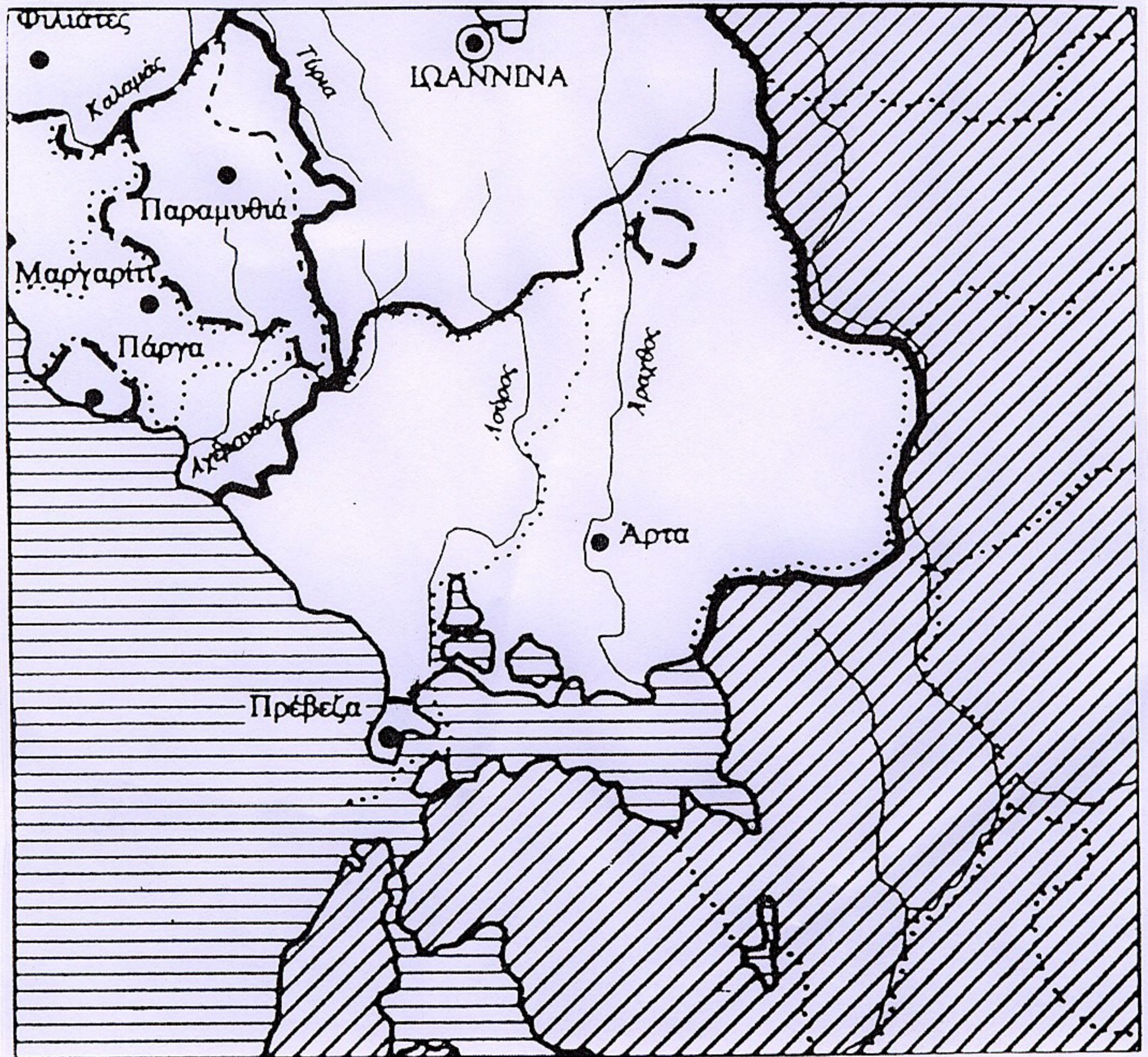
Δασικές εκτάσεις στην περιοχή της Άρτας
(Πηγή : Ε. Γιαννακοπούλου , Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα (1710-1792) , Αθήνα 1987).

ΧΑΡΤΗΣ 7

Δρόμοι στην Ελλάδα τον 18^ο αιώνα
(Ηπειρος και Αλβανία)

(Πηγή : Δ. Ανωγιάτης-Πελέ , Δρόμοι και διακίνηση στον Ελλαδικό χώρο κατά τον 18^ο αιώνα , Αθήνα 1993).

Τα όρια του καζά της Άρτας τον 18^ο αιώνα
 (Πηγή : Μ. Κοκολάκης , *Το ύστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι – Χώρος , διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)* , Αθήνα 2003).